

NOTITIA **HUNGARIAE** NOVAE
HISTORICO GEOGRAPHICA

ELABORAVIT
MATTHIAS BEL.

COMITATUUM INEDITORUM
TOMUS QUARTUS
IN QUO CONTINENTUR
**COMITATUS ALBA REGALIS, TOLNENSIS,
SIMIGIENSIS ET BARANYIENSIS**

N O T I T I A
HUNGARIAE
N O V A E

HISTORICO GEOGRAPHICA,
DIVISA IN PARTES QUATUOR,
Q U A R U M

PRIMA, HUNGARIAM CIS-DANUBIANAM; ALTERA, TRANS-DANUBIANAM, TERTIA, CIS-TIBISCANAM, QUARTA, TRANS-TIBISCANAM:

Universim XLVIII. Comitatus designatam,
E X P R O M I T.

Regionis Situs, Terminos, Montes, Campos, Fluvios, Lacus, Thermas, Caeli, Solique ingenium, Naturae munera & prodigia; Incolas variarum Gentium, atque harum mores; Provinciarum Magistratus; Illustres Familias; Urbes, Arces, Oppida, & Vicos propemodum omnes; Singulorum praeterea, Ortus & Incrementa, Belli Pacisque Conversiones, & Praesentem Habitum;

Fide optima, Adcuratione summa,
E X P L I C A T.

OPUS, HUCUSQUE DESIDERATUM, & IN COMMUNE UTILE.
ELABORAVIT

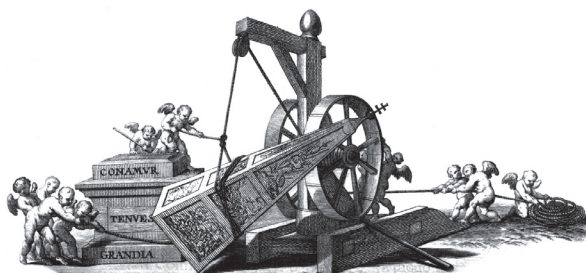
M A T T H I A S B E L.

C O M I T A T U M I N E D I T O R U M
T O M U S Q U A R T U S

IN QUO CONTINENTUR COMITATUS ADHUC IN MSS. HAERENTES

P A R T I S S E C U N D A E
T R A N S - D A N U B I A N A E ,
H O C E S T,

**COMITATUS ALBA REGALIS, TOLNENSIS,
SIMIGIENSIS ET BARANYIENSIS**

BUDAPESTINI

SUMPTIBUS INSTITUTI HISTORICI SEDIS CENTRALIS
STUDIORUM PHILOSOPHICORUM
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

ANNO MMXVII.

OPERI EDENDO PRAEFUIT ET PRAEFATUS EST
GREGORIUS TÓTH

TEXTUM RECENSUERUNT NOTISQUE INSTRUXERUNT
BERNADETT BENEI
ZOLTANUS GÓZSY
RUDOLPHUS JARMALOV
GREGORIUS TÓTH

PRAEFATIONES IN LINGUAM ANGLICAM CONVERTIT
IOHANNES HIDEG

NOTAS EXPLICATORIAS IN LINGUAM LATINAM CONVERTIT
GREGORIUS TÓTH

TEXTUM SECUNDIS CURIS RECENSUIT
BLASIUS DÉRI

LIBRUM IN HANC FORMAM REDEGIT
GEORGIUS DOMOKOS

A kötet elkészítését és megjelenését támogatta
az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok, illetve jogutódja,
a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (K 108789).

**NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL**

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

ISBN 978-963-416-087-8

© Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet,
Benei Bernadett, Gózszy Zoltán, Jarmalov Rezső, Tóth Gergely, Hideg János, 2017

TARTALOMJEGYZÉK & CONTENTS

ELŐSZÓ	9
FOREWORD	11
RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS	13
COMITATUS ALBA REGALIS	15
Fejér vármegye – Bevezetés	17
Fejér county – Introduction	29
COMITATUS ALBA REGALIS	41
PARS GENERALIS	41
Membrum I. Physicum	41
Membrum II. Politicum	45
PARS SPECIALIS	48
Membrum I. De Alba Regali unica comitatus urbe	48
Membrum II. De Processibus Comitatus Alba Regalensis	114
Sectio I. De Processu Vértesalljensi	114
Caput I. De Arce Csókakői Processus unica	115
Caput II. De vicis processus Vértesalliensis	118
Sectio II. De Processu Sárrét	125
Caput unicum de vicis huius Processus	125
Tabula itineraria Comitatus Albaregalensis	132
COMITATUS TOLNENSIS	133
Tolna vármegye – Bevezetés	135
Tolna county – Introduction	145
COMITATUS TOLNENSIS	155
PARS I. GENERALIS	155
Membrum I. Physicum	155
Membrum II. Politicum	160
PARS II. SPECIALIS	163
Membrum I. De Processu Superiori, seu Földváriensi	163
Sectio I. De oppidis Processus Superioris	163
§. I. Oppidum Tolna	163
§. II. Oppidum Paks	165
§. III. Oppidum Földvár	166
§. IV. Oppidum Szekszárd	166
§. V. Oppidum Bába	168
§. VI. Oppidum Bátaszék	168
Sectio II. De vicis Processus Superioris	168

Membrum II. De Processu Medio, seu Simonytornensi	170
Sectio I. De arcibus et oppidis Processus Medii	170
§. I. Arx Dombóvár	170
§. II. Arx Simonytorna	171
§. III. Oppidum Ozora	172
§. IV. Oppidum Tamási	172
§. V. Oppidum Pinczehely	172
Sectio II. De vicis Processus Medii	172
Membrum III. De Processu Infimo seu Völgységiensi	173
COMITATUS SIMIGIENSIS	177
Somogy vármegye – Bevezetés	179
Somogy county – Introduction	191
COMITATUS SIMIGIENSIS	203
PARS I. GENERALIS	203
Membrum I. Physicum	203
Membrum II. Politicum	217
PARS II. SPECIALIS	225
Membrum I. De Processu Kaposiensi	225
Sectio I. De arcibus et oppidis Processus Kaposiensis	225
I. Simigium	226
II. Kaposvár	228
III. Coppanum	230
Sectio II. De vicis Processus Capossiensis	238
Membrum II. De Processu Szigethiensi	242
Sectio I. De Szigetho, huius Processus metropoli	243
Sectio II. De vicis Processus Szigethiensis	284
Membrum III. De Processu Canisiensi	289
Sectio I. De arce Babócsensi	289
Sectio II. De vicis Processus Canisiensis	293
Tabula itineraria Comitatus Simigiensis	297
COMITATUS BARANYIENSIS	299
Baranya vármegye – Bevezetés	301
Baranya county – Introduction	309
COMITATUS BARANYIENSIS	319
PARS I. GENERALIS	319
Membrum I. Physicum	319
Membrum II. Politicum	327
PARS II. SPECIALIS	331
Membrum I. De Processu Quinque-Ecclesiensi	331
Sectio I. De urbibus et arcibus Processus Quinque Ecclesiensis	331
I. Quinque Ecclesiae	331
II. Castrum Quinque Ecclesiense	350

III. Péts Várad.....	351
IV. Arcium reliquarum nomina et rudera.....	351
Sectio II. De oppidis Processus Quinque Ecclesiensis	351
I. Oppidum Péts Várad.....	351
II. Moháts.....	352
III. Szegsö	353
Sectio III. De vicis Processus Quinque Ecclesiensis	353
Membrum II. De Processu Siklósiensi	353
Sectio I. De arcibus Processus Siklósiensis	353
I. Arx Siklós	353
II. Arx Baranya-vár.....	356
Sectio II. De oppidis Processus Siklósiensis	356
§. I. Oppidum Siklós.....	356
§. II. Oppidum Baranya-vár	357
§. III. Oppidum Berement	357
§. IV. Oppidum Dárda	357
§. V. Oppidum Harsány	358
§. VI. Oppidum Belye.....	358
Membrum III. De vicis utriusque Processus in ditiones variorum dispertitis	359
I. Ditio principis Eugenii	359
II. Ditio Episcopatus.....	359
III. Ditio Abbatiae Pécs várad.....	359
IV. Ditio Siklósiensis.....	360
V. Ditio Batthiániana	360
VI. Ditio Pállfana	361
VII. Ditio Veteraniana	361
VIII. Possessiones variorum	362
Tabula itineraria Comitatus Baranyiensis	362
BIBLIOGRÁFIA – BIBLIOGRAPHY	363
A Bél által (is) idézett művek – Works cited (also) by Bél	363
Források és szakirodalom – Sources and litterature	366
MUTATÓK – INDEXES	369
Helynévmutató – Index of Places	369
Személynévmutató – Index of Names	391

ELŐSZÓ

Tízkötetesre tervezett szövegkiadás-sorozatunkban arra vállalkoztunk, hogy kritikai kiadásban, részletes előszók és tartalmi ismertetők kíséretében publikáljuk Bél Mátyás (1684–1749) *Notitiájának* kéziratban maradt vármegyeleírásait. Jelen kötetben – amely immár a negyedik – Fejér, Tolna, Somogy és Baranya vármegyék ismertetése található, s ezzel teljes lett a dunántúli vármegyeleírások kiadása. Ami Fejér és Tolna vármegyéket illeti, már korábban megjelent magyar fordításuk (a latin szöveg közlése nélkül), de mindkét kiadás erősen kifogásolható. Fejér vármegye leírásának fordítója egyszerűen elhagyta Bél jegyzeteinek jelentős részét, valamint a versidézeteket,¹ míg Tolna leírásának magyarítása nem a megfelelő (tehát a legkésőbbi, legteljesebb) kézirat alapján történt.² Somogy vármegye leírásából eddig csak néhány részlet jelent meg fordításban,³ míg Baranya vármegye leírásáról még ez sem mondható el.

A négy vármegyeleírás közül Tolnára a legszegényesebb – itt talán csak a szekszárdi szőlőművelés ismertetése, illetve a vármegyei lakosok életmódjáról szóló beszámoló emelhető ki. Fejér leírásában viszont a falvak ismertetése rendkívül részletes és adatgazdag, ami gondos helyi adatgyűjtést feltételez.⁴ Emellett historiográfiai szempontból különösen fontos Székesfehérvár leírása. Bél ugyanis nagy hangsúlyt helyezett arra a tényre, hogy a város egykor a magyar királyok koronázó- és temetkezőhelye volt, és ezért igen alaposan ismertette az uralkodók középkori beiktatási ceremóniáját, illetve a temetési szertartásokat – elsősorban történetírók beszámolóit alapján. E hosszú betétek miatt Székesfehérvár leírása egyértelműen rokonítható Pozsonyéval,⁵ ahol Bél szintén nagy teret szentelt a város „kiváltságainak”, mint például a (korai újkori) koronázási ünnepeknek, illetve a pozsonyi várban őrzött felségjelvényeknek.

Bél tehát a vármegyeleírásokban országtörténetet is írt – a fentiekén kívül ezt bizonyítja Somogy vármegye leírásában Szigetvár ismertetése, ahol Bél az addigi irodalom szinte teljes felhasználásával valóságos emlékművet állított a nevezetes 1566. évi ostromnak. A leírásban egyébként itt is a lakosok korabeli helyzetét bemutató rész mondható érdekesnek, a falvak leírása azonban nem túl részletes – de még mindig több, mint Baranya vármegye ismertetésében, ahol csupán felsorolja őket a szerző. Viszont ugyanitt jelentős forrásértékkel bír a korabeli Pécs leírása (a szerző említi a nem sokkal korábban feltárt ókeresztény sírokat, bemutatja a templomokat stb.), ahogyan a pécsi püspökök archontológiája is, amelynek gondos kutatásokon alapuló összeállítása Bél tehetségét dicséri.

Mindazonáltal, amikor e vármegyeleírások tartalmáról írunk, feltétlenül említenünk kell Bél Mátyás fizetett munkatársának, Matolai Jánosnak a nevét is. Korábban már bebizonyítottuk: Matolai adatgyűjtő körutakat tett az országban, s Bél instrukciói (kérdőívei) szerint gyűjtötte az információkat.⁶ Tolnában és Baranyában 1726-ban járt, míg Fejérbe és Somogyba 1731. évi dunántúli útja során jutott el – az adatgyűjtések időpontját nyilvánvaló szövegbeli utalások, Matolai saját kezű kéziratai, illetve egyéb körülmények bizonyítják.⁷ Matolai munkájának fontosságát aligha lehet túlbecsülni, hiszen enélkül Bél nem tudott volna írni e vármegyék korabeli viszonyairól, illetve településeikről. Ugyanakkor az is világos, hogy az elmondottak alapján revideálni kell azokat az elképzeléseket, amelyek szerint maga Bél Mátyás járt volna

1 Ld. BÉL 1977. Még ld. a kiadással kapcsolatos észrevételeinket a 28. oldalon.

2 Ld. BÉL 1979. Még ld. a megjegyzéseinket a 143. oldalon.

3 BÉL 1943. 185–200.

4 Az adatgyűjtő személyére még ld. alább.

5 Ld. BÉL 1735–1749. I. kötet.

6 TÓTH 2007. I. 74–86.

7 Ld. az egyes vármegyeleírások bevezetőit.

egyik vagy másik településen, például a Somogy megyei Balatonkeresztúron.⁸ Valójában ugyanis Matolai kereste fel e vidék falvait, ám az ő – egyes szám első személyben elbeszél – élményeit a pozsonyi tudós (nem túl elegánsan) változatlanul hagyta a szövegben, mintha a sajátjai lennének.

A vármegyeleírások szövegének gondozása, kiadása ezúttal sem volt problémamentes. Fejér vármegye leírásában a kései másolat készítője, Szarka Ferenc⁹ néhol utólag módosította a szöveget: e részeket ritkított betűkkel jelöltük kiadásunkban. Érdekesebb viszont az a sajátos öncenzúra, amit Bél hajtott végre a leírás egyik korai változatán. Szerzőnk ugyanis – engedve a Magyar Udvari Kancellária általános figyelmeztetésének – törölte a falvak leírásából az összes olyan részt, amely a lakosok vallási hovatartozására, illetve felekezetük helyzetére vonatkozik (van-e lelkészük, iskolamesterük, templomuk stb.). E kitörölt, lehúzott részeket – fontosságuk miatt – jegyzetben közöltük kiadásunkban, már ahol ki tudtuk olvasni őket.¹⁰ Somogy leírásánál elsősorban az jelentett gondot, hogy a másoló (ezúttal is Szarka Ferenc) elég sok hibát ejtett munkája során, de szerencsére egy kései másolat segítségével legtöbbször korrigálni tudtuk e tévedéseket. Baranya leírása esetében hasonló volt a helyzet: a Szarka által készített kézirat lapszusait javítani lehetett egy másik, elég jó minőségű másolat felhasználásával. Tolna vármegye leírásának gondozása nem okozott ilyesfajta problémákat, mivel fennmaradtak az eredeti, Bél munkatársai által készített, jól olvasható másolatok – itt inkább a kéziratok egymáshoz való viszonyának megállapítása járt nehézségekkel.

Köszönettel tartozunk mindazoknak, akik levéltári és könyvtári kutatásaink során segítettek nekünk. A megyei levéltárak felkeresése munkánk állandó része (Bél leírásainak vármegyei revíziója miatt), így ez úton is köszönjük a segítséget a Magyar Nemzeti Levéltárhoz tartozó Fejér Megyei Levéltárnak, Tolna Megyei Levéltárnak, Somogy Megyei Levéltárnak, továbbá a Pécsi Püspöki és Pécsi Káptalani Levéltárnak és a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának, valamint e gyűjtemények munkatársainak. Itt kell megemlítenünk, hogy a kötet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) keretében jelenhetett meg, s e támogatás segítségével fog megjelenni az ötödik kötet is – remélhetőleg még az idén. Végezetül szeretnénk kifejezni reményünket, hogy amint a korábbi köteteink, e kötet is elősegíti a helytörténeti kutatásokat, illetve hasznos adalékokkal segíti a történészek, régészek, művészettörténészek és egyéb kutatók munkáját.

Székesfehérvárott, 2017. április 20-án

Tóth Gergely

8 A településen egy egész kötetet szenteltek Bél Mátyásnak, illetve „emlékezetének”. A könyvben található írárok szerzői szinte mind tényként kezelik, hogy Bél személyesen járt a településen; ez szerepel ama emléktábla szövegében is, amelyet a Festetics-házon, Bél Mátyás feltételezett balatonkeresztúri szállásán helyeztek el. Ld. MARTON 1982. passim. (Az épület ma már Bél Mátyás Látogatóközpont néven ismert.) Somogy vármegye leírásában, Balatonkeresztúr ismertetésénél szó van ugyan a Festetics-házról, de a rá vonatkozó adatokat bizonyosan Matolai gyűjtötte (és még az sem bizonyos, hogy ő járt az épületben, mivel erről nem tesz említést). Még ld. e kötetben a 181–182. és a 238. oldalon.

9 Szarka Ferenc az 1770-es évek elején másolta le az időközben megrongálódott kéziratokat, azok tulajdonosa, Batthyány József kalocsai érsek megbízásából. Ld. TÓTH 2007. I. 15, 17, 153.

10 A kérdésre ld. részletesebben szövegkiadásunkban a 18–19. oldalon.

FOREWORD

In our 10-volume series, we have undertaken to publish, in a critical edition, with detailed prefaces and content summaries, the county descriptions of Mátyás Bél's (1684–1749) *Notitia*, which have been preserved in the form of manuscripts. The present volume, the fourth in the series, contains the descriptions of Fejér, Tolna, Somogy and Baranya counties, thus completing the descriptions of the Transdanubian counties. In the case of Fejér and Tolna counties, the Hungarian translation (without the Latin text) has already been published, although both editions can be strongly criticised. The translator of the description of Fejér County simply neglected a large part of Bél's notes as well as the verse quotes,¹ while the Hungarian translation of the description of Tolna was not based on the appropriate (i.e. the latest, most complete) manuscript.² Of the description of Somogy County, only a few details have been published in translation,³ while none of the description of Baranya County has been translated into Hungarian to date.

From among the descriptions of the four counties, that of Tolna is the poorest — only the description of wine cultivation in Szekszárd and the report on the lifestyle of the county's inhabitants are worth mentioning. However, in the description of Fejér County, the presentation of the villages is extremely detailed and informative, which must have required a careful collection of data *in situ*.⁴ The description of Székesfehérvár is particularly important from a historiographical point of view. Bél placed great emphasis on the fact that the city was once the coronation site and burial place of the kings of Hungary, and he therefore described in great detail the medieval coronation and funeral rites of the monarchs — based mainly on accounts by historiographers. Because of these lengthy insertions, the description of Székesfehérvár is clearly related to that of Pozsony [Bratislava],⁵ where Bél also devotes a great deal of space to the “privileges” of the city, such as the (early modern) coronation rites and the royal insignia kept in Pozsony Castle.

Bél was thus also writing a history of the country in the county descriptions — as can also be seen in the presentation of Szigetvár in the description of Somogy County, in which Bél, drawing almost entirely on the existing literature, created a real monument to the famous siege of 1566. In this description, too, the section on the contemporary condition of the inhabitants is of interest, while the presentation of the villages is not particularly detailed — although more detailed than in the description of Baranya County, where the author merely provides a list of village names. On the other hand, the description of contemporary Pécs (where the author mentions the recently discovered ancient Christian graves, introduces the churches etc.) is of significant documentary value, as is the archontology of the bishops of Pécs, the compilation of which required painstaking research and is a credit to Bél's talent.

Nevertheless, when writing about the content of the county descriptions, we must not fail to mention the name of János Matolai, the paid employee of Mátyás Bél. We have already demonstrated that Matolai undertook data collection tours in the country and gathered information according to Bél's instructions (questionnaires).⁶ He visited Tolna and Baranya in 1726, and travelled to Fejér and Somogy counties during his Transdanubian tour in 1731 — as proved by clear textual references to the dates of data collection, Matolai's handwritten manuscripts and other circumstances.⁷ The importance of Matolai's work can hardly be overestimated, since without it Bél would not have been able to write about

1 See BÉL 1977. See also our comments on the publication on page 40.

2 See BÉL 1979. See also our comments on page 153.

3 BÉL 1943, 185–200.

4 On the data collector, see below.

5 See BÉL 1735–1749. vol. I.

6 TÓTH 2007. I. 74–86.

7 See the introductions to the individual counties.

the contemporary relations in these counties or their settlements. At the same time, it is also clear that the idea that Mátyás Bél himself visited one particular settlement or another, such as Balatonkeresztúr in Somogy County, should be revised.⁸ In fact it was Matolai who visited the villages in this region, although his experiences — narrated in the first person singular — have been adopted in the text unchanged (not particularly elegantly) by Bél, as if they were his own.

The publication of the texts of the county descriptions was not unproblematic at this time either. In the description of Fejér County, the late copyist, Ferenc Szarka⁹ occasionally modified the text: we have reproduced these parts in double-spaced text in our edition. Of greater interest, however, is the unique self-censorship that Bél undertook in one of the early versions of the description. The author — in response to a general warning from the Hungarian Court Chancellery — deleted from the village descriptions all those parts that related to the religious affiliation of the inhabitants or the status of each confession (whether there was a parish priest, schoolmaster, church building etc.). Because of their importance, these deleted, crossed-out sections have been published in notes in our edition, where they were still legible.¹⁰ In the description of Somogy, the main problem was that the copyist (again Ferenc Szarka) made quite a number of mistakes in the course of his work, although fortunately, with the help of a late copy, we were mostly able to correct these errors. The situation was similar in the case of Baranya: the errors of the manuscript produced by Szarka could be corrected using another fairly good quality copy. The revision of the description of Tolna County did not cause problems of this kind, as the legible original copies made by Bél's associates have survived. However, in this case establishing the relationship between the manuscripts proved more difficult.

We are grateful to all those who assisted us in our archive and library research. Since (due to the county revisions of Bél's descriptions) visiting county archives is a constant aspect of our work, we would like to express our gratitude to the staff of the Fejér County Archives, Tolna County Archives and Somogy County Archives that are part of the Hungarian National Archives, and also to the Episcopal and Chapter Archives of Pécs and the Library of the University of Pécs. We should also mention that the present volume was supported by the National Research, Development and Innovation Office in the framework of the National Scientific Research Fund (OTKA), and that the fifth volume will also be published with the support of this office, hopefully also in 2017. Finally, we would like to express our hope that, like the earlier volumes in the series, this volume will also promote local historical research and provide a useful contribution to the work of historians, archaeologists, art historians and other researchers.

Székesfehérvár, April 20, 2017

Gergely Tóth

8 In this settlement, a whole volume was devoted to Mátyás Bél and his “memory”. Almost all authors in the book treat it as a fact that Bél visited the settlement in person. This is also mentioned in the text of the memorial plaque that was placed in the Festetics house where Mátyás Bél is presumed to have lodged in Balatonkeresztúr. See MARTON 1982. *passim*. (Today, the building is known as the Bél Mátyás Visitors Centre.) Although, in the description of Somogy County, the Festetics house is indeed mentioned in the presentation of Balatonkeresztúr, the respective information was certainly collected by Matolai (nor is it even certain that he visited the building, as he never mentioned it). See also in this volume, pages 193–194, 238.

9 At the beginning of the 1770s, Ferenc Szarka copied the manuscripts that had been damaged in the meantime, having been commissioned by their owner, the archbishop of Kalocsa, József Batthyány. See TÓTH 2007. I. 15, 17, 153.

10 On this question, see in more detail in our edition on pages 30–31.

RÖVIDÍTÉSEK & ABBREVIATIONS

1. A szövegkritikai és tárgyi jegyzetekben előforduló rövidítések

Abbreviations in the text-critical and explanatory notes

add. <i>addit, additum, addidi</i>	mss. <i>manuscripta</i>
cf. <i>confer</i>	nr. <i>numero</i>
corr. <i>correxī, correctum</i>	om. <i>omisit</i>
del. <i>delevi, deletum</i>	p. <i>pagina</i>
etc. <i>et cetera</i>	pp. <i>paginae</i>
f. <i>folium</i>	sec. <i>secundum</i>
ff. <i>folia</i>	sq. <i>sequens</i>
insert. <i>insertum</i>	sqq. <i>sequentes, sequentia</i>
l. c. <i>loco citato</i>	suppl. <i>supplevi</i>
lin. <i>linea</i>	transl. <i>translatum</i>
ms. <i>manuscriptum</i>	

2. Intézmények rövidítései

Abbreviations of Institutes

EFK	Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom <i>Archicathedral Library of Esztergom</i>
LK	Líceumi Könyvtár, Pozsony/Bratislava <i>Lyceum Library, Bratislava</i>
MNL BML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs <i>National Archives of Hungary, Baranya County Archives, Pécs</i>
MNL FML	Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, Székesfehérvár <i>National Archives of Hungary, Fejér County Archives, Székesfehérvár</i>
MNL SML	Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár <i>National Archives of Hungary, Somogy County Archives, Kaposvár</i>
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Szekszárd <i>National Archives of Hungary, Tolna County Archives, Szekszárd</i>
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest <i>National Archives of Hungary, Budapest</i>
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest <i>National Széchényi Library, Budapest</i>
PPKL	Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár <i>Episcopal and Chapter Archives of Pécs</i>

MATTHIAS BELIUS:
COMITATUS ALBA REGALIS

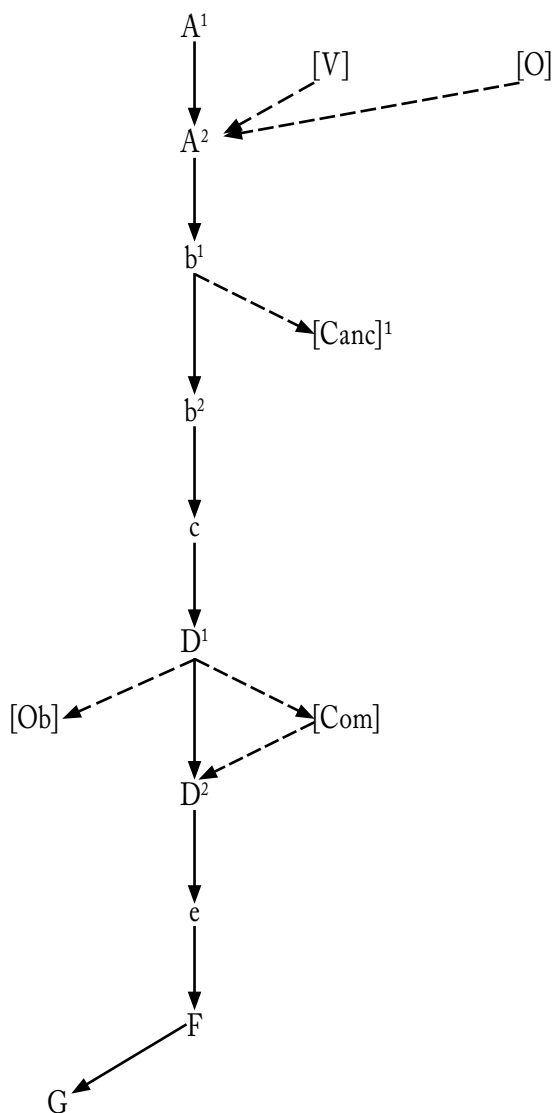
TEXTUM RECENSUERUNT
NOTISQUE INSTRUXERUNT

BERNADETT BENEI
GREGORIUS TÓTH

PRAEFATUS EST
GREGORIUS TÓTH

Bevezetés

I. A kéziratok családfája

II. A vármegyeleírás elkészítésének folyamata

Bél Mátyás az 1720-as évek végén elkészítette (vagy elkészíttette) Fejér vármegye leírását, amelyet egyik munkatársával letisztáztatott (A¹). A leírás azonban még igen hézagos volt: hiányzott belőle Székesfehérvár korabeli állapotának leírása, valamint a falvak bemutatása. Ezt a hiányt részben Matolai János ([V]), részben egy ismeretlen munkatárs pótolta (l. [O]). Végül az így kipótolt kéziratot Bél Mátyás átolvasta, továbbá nagymértékben javította és bővítette (A²), majd

1 A kancellária nem fűzött hozzá megjegyzést (ld. D).

az igen kusza szövegről egy tisztázatot készítettett (b), amelyen még újabb javításokat végzett. Ennek tisztázatát (c) 1732 nyarán elküldte a Kancelláriára, ez azonban elkallódott, így 1736 elején új példányt volt kénytelen küldeni (D). Miután a Kancellária 1736 áprilisában megjegyzés nélkül visszaküldte neki az iratot, ugyanazt a példányt küldte tovább augusztusban a Helytartótanácsnak, hogy az továbbítsa a vármegyének revízió végett. A vármegye három személyt bízott meg az átnézés munkájával. A megbízottak néhány oldalnyi megjegyzést írtak a szöveghez, amely külön dokumentumban is fennmaradt (családfán: [Com]). E megjegyzéseiket aztán javítás, illetve a kéziratba bekötött üres lapokra írt megjegyzések formájában átvezették a D kéziratba. Az így javított kéziratot a vármegyei közgyűlés 1737 elején visszaküldte a Helytartótanácsnak – bár némileg neheztelt Bélre a birtokviszonyok ecsetelése miatt (l. D²). Egy ismeretlen személy is készített néhány megjegyzést a D kéziratához ([Ob]), de e megjegyzéseket Bél nem vette figyelembe. A szövegbe maga Bél is írt – viszonylag későn, 1746 után – még néhány pótlást (l. D²), majd minden bizonnyal újabb tisztázatot készítettett, amelyet valamilyen vármegyebeli embernek elküldött (e). A szövegen a korrektor végzett néhány javítást, valamint Bél is írt egy kisebb pótlást. Ezt a – jelenleg lappangó – kéziratot másolta le Szarka Ferenc 1772-ben (F). Erről Gyurikovits György egy újabb másolatot készítettett (G).

III. A kéziratok bemutatása

A

1: EFK Hist. I. e.

2: **Historia Comitatus Albensis.**

3: 87 ff. 315×200 mm.

4: Fejér vármegye legkorábbi fennmaradt leírása.

5: Másolat.² Minden második fóliót üresen hagytak az esetleges pótlások céljából. Az alapszöveg (A¹) nem teljes mű: nincs benne sem Székesfehérvár korabeli állapotának bemutatása (melynek hiányát a másoló is jelzi),³ sem a falvak leírása. Később mindkettőt pótolták.

A kéziratba három kéz írt javításokat és pótlásokat (a javított szövegállapotot nevezzük A²-nek). Az egyik egy ismeretlen, de más vármegyeleírások kéziratái közt is feltűnő,⁴ így minden bizonnyal Bél valamelyik közeli munkatársától származó kézírás, amely csupán azt jegyezte le, hogy milyen szempontok alapján kell elkészíteni egy-egy falu leírását.⁵ A másik kéz minden bizonnyal Matolai Jánosé, aki elsőként kipótolta és teljessé tette a leírást azzal, hogy az utólag közbekötött lapokra lejegyezte Székesfehérvár korabeli állapotának ismertetését (l. ff. 72r–73v), illetve számba vette a vármegye falvait (l. ff. 78r–87v). A vármegyeszékhely korabeli bemutatásához leginkább egy ismeretlen által készített kézirat ([O]) használt fel, míg a falvakhoz – részben – a saját maga által írt jegyzeteket ([V]).⁶ Később Bél az egész kéziratot revideálta, és sok stiláris és tartalmi javítást, kiegészítést írt a szövegbe. Emellett a falvakról szóló részben – eleget téve a bécsi udvar követeléseinek⁷ – következetesen kihúzta a lakosok vallására vonatkozó részeket.⁸

2 Horvát István szerint Bél írása. Ld. HORVÁT 1812 f. 7r. Ez azonban bizonyosan téves. Horvátnak csak annyiban van igaza, hogy később Bél is írt a szövegbe.

3 Székesfehérvár leírásának utolsó fejezete (XXI. §.) alatt csak ennyi áll: „Addatur hic descriptio hodierni status”. (Később ezt lehúzták.) Ld. A f. 71v.

4 Ld. Hist. I. vv. (Sopron vármegye leírása). A kéziratra ld. BÉL 2012. 25–26.

5 Az öt pontból álló jegyzék felett ez áll: „Sectio, de vicis huius processus. Ubi observanda...” Ld. A f. 77v.

6 Ld. az [O] és a [V] kéziratok bemutatását.

7 Ld. TÓTH 2007. I. 137–138.

8 Így rögtön az első falu, Mór esetében a *Hungari* szó után Bél lehúzta a magyar lakosok vallási hovatartozásáról szóló folytatást („religionis Helveticae cum libero exercitio”). Ld. A f. 78v. Bodajk esetében ugyanezt figyelhetjük meg (ld. uo.), illetve az összes falunál, ahol Matolai

6: Az alapszöveg valamikor az 1720-as évek végén készült, a pótlások pedig – figyelembe véve azok forrásainak keletkezési idejét (l. [V], [O]) – 1730–1731 körül. Emellett a pótlások, javítások biztosan a Kancelláriára való elküldés (1732) előtt keletkeztek, hiszen a szöveg csak a javítások révén lett teljes, azaz került olyan állapotba, hogy letisztázva cenzúrára lehessen küldeni (l. **b**).

[O]

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. ff. 148r–149v.

2: Observationes ad Comitatum Albensem, praecipue ad Urbem Albam Regalem.

3: 2 ff. 340×210 mm.

4: Székesfehérvár fekvésének és korabeli állapotának leírása (városfalak, kapuk, templomok, külvárosok, lakosság).

5: Ismeretlen kéz által készített tisztázat. Készítője Bél igen közeli munkatársa lehetett, ugyanis a kéziratos kötetben, amelyben e szöveg van, számos más adalék, több oldalas bejegyzés köthető hozzá.⁹ Nyilvánvaló, hogy az **A** kézirat pótlására készült, mivel abban még hiányzott a vármegyeszékhely korabeli állapotának leírása (l. **A**). A készítő sok értékes adatot közölt leírásában, különösen a város középületeivel, a külvárosokkal és a lakóházak számával kapcsolatban. Matolai fogalmazta át és illesztette bele az **A** kéziratba – adatait szinte teljes egészében átvette.¹⁰

6: 1730 körül keletkezett, mivel valószínűleg a soron következő kézirattal ([V]) egyidőben készült, amelynek készítése eme időpontra helyezhető (ld. ott).

[V]

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. 150r–152r.

2: Nonnulli Comitatus Albaregalensis vici.

3: 5 pp. 340×210 mm.

4: Érd, Tárnok, Gyúró, Tordas, Vál, Acsa (Vértesacsa), Zámoly, összesen hét Fejér vármegyei falu bemutatása.

5: Nagy részét Matolai János készítette, míg az utolsó lapot (152r) az, aki a Székesfehérvárról írt kiegészítést ([O]). Az egyes falvakról szóló adatok mennyisége változó: Gyúró, Tordas és Vál esetében csak a település fekvésére, földjének kiterjedésére és minőségére, illetve a lakosok vallására és nemzetiségére tér ki a szöveg, míg Acsa, Érd, Tárnok és Zámoly falvak bemutatásakor Matolai bővebb megjegyzéseket is tesz, főleg azok történetére, illetve korabeli állapotokra vonatkozóan. Bél az itt leírtakat – mint említettük – beemelte az **A**-ban a falvakról szóló részbe (bár ott is Matolai tisztázta le).¹¹

előzőleg kitért a lakosok vallására. (ld. uo. 79r–87v passim). A kérdésre még ld. részletesen Kovács 2011. (a vármegyleírás felekezeti és nemzetiségi adatainak részletes elemzésével, és az adatok táblázatos és térképes ábrázolásával.) Ahol a lehúzás alatt olvashatók voltak, jegyzetben megadtuk ezeket a kitörölt részeket. Még ld. alább, a szövegkiadás elveinél.

⁹ Ld. OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. passim.

¹⁰ Az átvétel sokszor szó szerinti. Az [O] írója így ír a város kiterjedésével kapcsolatban: „Olim minore fuisse, quum a Sancto Stephano condita esset, rudera adhuc ostendunt.” (ld. ff. 149v) Matolai ezt a következőképpen fogalmazza át: „Olim minore fuisse, dum a S. Stephano excoleretur, rudera clare ostendunt.” Ld. **A** f. 72r.

¹¹ Pl. Gyúró falu esetében szinte teljesen ugyanazok az adatok olvashatók a két iratban – már ami az első mondatot illeti. A [V]-ben ez olvasható: „Gyúró dimidio milliari ultra priorem, in vallicula inter colles, vicus exilis, mistis Hungaris et Slavis, religionis Catholicae, ditionis Iesuitarum Comaromiensium” (ld. [V] f. 151r), míg az **A**-ban ez áll: „Gyúró, vicinus priori in septentrionem, incolis, partim Hungaris, partim Slavis, religionis Catholicae, Iesuitarum Comaromiensium” (ld. **A** f. 81.). Az azonban megfigyelhető, hogy egyéb falvaknál az **A** más, részben új adatokat is tartalmaz a [V]-hez képest.

6: Elkészítésének ideje azonosítható ama adat alapján, amely szerint Tordas 18 évvel ezelőtt lett (újra) lakott helyé.¹² Ha figyelembe vesszük a falvat birtokló Sajnovics Mátyásnak a Felvidékről jött telepésekkel kötött, 1713. április 6-án kelt úrbéri szerződését,¹³ amelynek eredményeként a falu újból benépesült – és feltesszük, hogy Bél pontos információt kapott –, akkor az iratunk 1731 körül készült.¹⁴

b

1: -

2: [Comitatus Alba Regalensis.]

3: (Az irat nincs meg)

4: Fejér vármegye leírása.

5: A sorrendben következő, fennmaradt példány alapszövegében (l. **D**) olyan többletek találhatók az **A**-hoz (vagyis az első példány végleges változatához) képest, amelyek az **A**-ban még javítás formájában sem szerepeltek.¹⁵ Minthogy Bél – tapasztalataink szerint – mindig a leírások példányaiba írta bele a javításait, léteznie kellett egy köztes másolatnak az **A** és a nála későbbi, fennmaradt irat (**D**) között. Ezt a feltételezett példányt jelöltük **b** betűjellel. A **b** példány ezek szerint az **A** tisztázata volt (**b**¹), amelybe valószínűleg maga a szerző javításokat vezetett bele (**b**²), s ennek tisztázataként jött létre az elveszett **c**, illetve a **D** példány. E példányra azért volt szükség, hogy a rendkívül kusza, többszörösen és igen nagy mértékben javított **A**-szöveg „összeálljon” – nyilván ezt Bél újból átolvasta, javította, majd a tisztázatot (**c**, **D**) küldte javításra.

6: 1731 körül.

c

1: -

2: [Comitatus Alba Regalis.]

3: (A kézirat elveszett)

4: Fejér vármegye leírása.

5: A szerző – saját elmondása szerint – Fejér vármegye leírását még 1732-ben elküldte a Kancelláriára.¹⁶ A kézirat (**c**) a Bél által átnézett és javított leírás (**b**) tisztázata lehetett. A hivatal évekig késlekedett. 1735. november 29-én Bél Mátyás levélben kérte Batthyány Lajos udvari kancellárt, hogy sürgesse meg Nyitra vármegye kancelláriai ellenőrzését, s egyben jelzi, hogy nagyon szeretné visszakapni Bars, Somogy és Fejér vármegye leírását is.¹⁷ Azonban ez a kézirat (**c**) valamilyen

¹² „[Tordas] inessus est ante annos 18.” Ld. [V] f. 151r.

¹³ Ld. F. SZABÓ II. 397.

¹⁴ Egy kissé árnyalja ezt a dátumot Acsa leírásának egy mondata, amely szerint 4–5 évvel ezelőtt németek telepedtek le a faluban: „...nam eam acclivatem, quae in orientem spectat, insederunt nuper Germani, ante annos nempe quatuor aut quinque.” Ld. f. 151r. Más forrásból ugyanis megtudható, hogy a falu földesura, Sigray Borbála 1724-ben Tirolból 32 német gazdát telepített le Acsán családjaikkal együtt (Ld. F. SZABÓ II. 406.). Ez az adat forrásunkat 1728–1729-re datálja, bár a szerző láthatóan bizonytalan annak közlésekor.

¹⁵ Így például a **D** példányban (ld. EFK Hist. I. d.), lábjegyzetben hivatkozás történik Timon Sámuel *Synopsis novae chronologiae* c. művére (35r), amely az **A** vonatkozó helyén még nem található meg (ld. **A** f. 22r). Szintén nyilvánvaló többlet található a **D** alapszövegében Csákerény leírásánál, ahol egy megjegyzéssel kiegészül a szöveg („...quemadmodum nos vetus illud, quod supra dedimus, monumentum, conducuit.” **D** p. 121.). Ez szintén nincs meg az **A**-ban (ld. f. 78r).

¹⁶ A Helytartótanácsnak írt levelében, amely 1732. júl. 9-én kelt, ezt írja: „Alba-Regalensem, fuse elaboratum his diebus, Excelsae Cancellariae submissi.” Ld. Bél Mátyás levelét a Helytartótanácsnak. Pozsony, 1732. július 9. In: TÓTH 2006. Függ. IV. (75. o.)

¹⁷ BÉL 1993. nr. 543. Ez év december 22-én Kuntz Jakab bécsi evangélikus ágenst is kérdezte, visszakapja-e valaha Somogy és Fejér leírását (ld. uo. nr. 552.).

oknál fogva – Somogy leírásával együtt¹⁸ – elkallódott, amint az Bél 1735. dec. 31-én írt leveléből kiderül. Emiatt Bél, mint levelében írta, egy új példánnyal pótolta az elveszettet (**D**).¹⁹

6: 1732.

D

1: EFK Hist. I. d.

2: **Comitatus Alba Regalis.**

3: 142 pp. 350×225 mm.

4: Fejér vármegye leírása.

5: Ismeretlen kéz írása. A 42. oldal után minden második lapot üresen hagytak, vélhetően további javítások és pótlások céljából. Az irat súlyosan megrongálódott a Dunán való szállításkor: a víz a lapok jó harmadát eláztatta, de a sérült részek csak az irat végén, a falvak leírásakor válnak olvashatatlanná. A példány teljes mértékben tartalmazza – alapszövegben – az **A** módosításait, illetve egyéb többleteket, amelyek minden bizonnyal egy közbeeső, de már elveszett kézirat javításaiából származnak (l. **b**).

Ez volt az a példány, amelyet Bél a Kancelláriának, majd a Helytartótanácsra keresztül a vármegyének elküldött. Mint láttuk, az első, Kancelláriának küldött kézirat (**c**) elkallódott. A leírást Bél valamikor 1736 elején küldhette el – újra – a hivatalnak (l. **c**). A Kancellária 1736. ápr. 27-én küldte vissza neki, ám semmilyen javítást nem tartott benne szükségesnek.²⁰ Bél, miután visszakapta a Kancelláriától a leírást, augusztus 13-án elküldte a Helytartótanácsnak, hogy továbbítsa a vármegyének.²¹ Nyilván ugyanazt a példányt küldte a vármegyének, mint korábban a Kancelláriának, hiszen semmilyen javítást nem írt bele a Kancellária.

Fejér vármegye hatósága az 1736. november 14-i közgyűlésen olvasta fel a Helytartótanácsnak a Bél művének ellenőrzésére felszólító, 1736. augusztus 17-én kelt levelét;²² a munka átnézésére Amadé Antal bárót, Nagy Jánost és a jegyzőt jelölték ki.²³ Az így felállt bizottság először külön dokumentumban végezte el a revíziót: néhány oldalt kitevő megjegyzéseik fennmaradtak a Fejér Megyei Levéltárban (ld. **[Com]**). E megjegyzéseket, javításokat aztán átvezették a **D** kéziratba, illetve a kéziratba utólag bekötött üres lapokra. A revízióval meglehetősen gyorsan végeztek, mivel a vármegyeiek az 1737. február 25–26-án tartott közgyűlésük második napján már döntöttek az irat visszaküldéséről és a revizorok napidíjának kifizetéséről. Egyben általánosságban egy megjegyzést kívántak fűzni az irathoz a szétszórtan felbukkanó földesúri jogokról²⁴ – ezek szerepeltetése Bél művében szemet szúrt nekik, mint annyi más vármegyének is.

18 Ld. ebben a kötetben, Somogy vármegye leírásának bevezetőjében az **f** kézirat bemutatását. (182–183. o.)

19 „Abuti mihi videor benignitate Excellentiae Tuae, quod semel iterumque, ausus sim repetere, Comitatus, Albensem iuxta et Simigiensem, nescio, quo errore, quorsumve redactus; nam ad me haud sane rediere. Ubiubi sint, mearum partium esse putavi, ut eorum iacturam, aliis exemplaribus, quae in cimeliis habui reposita, eo promptius compensarem, quo lubentius, hanc Excellentiae Tuae voluntatem, ex nupera, plena benevolentiae epistola, condidici: certa spe fretus, fore, ut meliorem hi, quam illi priores, fortunam sortiantur.” BÉL 1993. nr. 559.

20 Ld. BÉL 1993. nr. 605.

21 Ld. uo. nr. 628. Még ld. uo. Függ. IX. 12.

22 A levelet ld. MNL FML IV. 1. c. Közgyűlési iratok (Acta Politica) fasc. XIII. 1736–1737. (22. d.) nr. 88.

23 A közgyűlési jegyzőkönyvben a Helytartótanács levelének részleges idézése után: „Pro revisione itaque operis huius deputabuntur Illustrissimus Dnus Liber Baro Antonius Amade, Perillustris Dominus Joannes Nagy et Ordinarius Notarius, relationem desuper facturi.” MNL FML IV. 1. a. 3. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 3. cím, 1733–1740. p. 364.

24 Az 1737. február 25-i közgyűlés bejegyzése: „Relatum fuit Opus historicum Beelianum [!] per denominatos eatenus Deputatos Illustrissimum utpote Dnum Baronem Antonium Amade, Dnum Joannem Nagy, et Dnum Ordinarium Notarium diebus tribus revisum; quibus solitis Diurnis applacidatis, Opus cum Annotatione habitatum eatenus observationum, et annectenda respectu passim insertorum Iurium Dominorum Terrestrium generali Consideratione Excelso Consilio remitti commissum.” Uo. p. 398.

Ugyanaznap el is küldték levelüket a Helytartótanácsnak, a művel egyetemben. A közgyűlésen kelt levél úgy fogalmaz, hogy megjegyzéseiket „a lapok mellé helyezték el” (*appositis ad Paginas observationibus nostris*).²⁵

Bél Mátyás a megjegyzések nagyobbik részét tudomásul vette, és azoknak megfelelően javította a szöveget. Emellett ő maga is eszközölt néhány javítást és pótlást a szövegben, így az egyik lábjegyzetben hivatkozik a Johann Georg Schwandtner által 1746–1748-ban megjelentetett *Scriptores rerum Hungaricarum...* című forráskiadványra (p. 73.). Ez egyben azt is mutatja, hogy meglehetősen későn nyúlt hozzá az irathoz.

6: Az alapszöveg ezek szerint 1736-ban készült, legalábbis ekkor lett elküldve; a vármegye javításai 1736–1737-ben, Bél javításai pedig részben ezt követően, részben pedig 1746 után.

[Com]

1: MNL FML IV. 1. c. Közgyűlési iratok (Acta Politica) fasc. XIII. 1736–1737. (22. d.) nr. 119.

2: **Considerationes in revisione operis Matthiae Beel [!] Historiam Hungariae concinnantis in quantum I. Comitatum Albensem tangeret, observatae.**

3: 8 pp. 350×225 mm.

4: A vármegye által kijelölt cenzorok, Amadé Antal báró, Nagy János és a vármegyei jegyző által készített megjegyzések Fejér vármegye leírásához. (A részletekre még ld. a **D** kézirat ismertetését!)

5: Vélhetően a vármegyei jegyző kézírása. Egyértelműen a **D** kéziratot látták a cenzorok, mivel az általuk megadott oldalszámok megegyeznek a **D** kézirat oldalszámával, illetve megjegyzéseik is megismétlődnek a kéziratban javítás, megjegyzés formájában.²⁶ Habár észrevételeik elég szűkszavúak, az látszik, hogy gondosan átolvasták a munkát (legalábbis a falvak ismertetését), és lényeges tévedésekre mutatnak rá.²⁷ A cenzorok eleinte helyesbítették a birtokosokra vonatkozó adatokat, de végül ezeket a részeket kihúzták a megjegyzéseik közül,²⁸ s az irat legvégén általánosságban megjegyezték, hogy a földesúri jogok nem történeti munkákból, hanem kiváltságlevelekből ismerhetők meg, s ezért ki kellene hagyni az erre vonatkozó részeket a leírásból, mivel nagyobb részben amúgy is hibásak.²⁹ Ez a hozzáállás általában jellemző volt a vármegyei cenzorokra, akik Bél munkáját véleményezték.³⁰

6: A megjegyzések a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint valamikor 1736. november 14-e és 1737. február 26-a között készültek (még ld. **D**).

[Ob]

1: LK 424. kt. pp. 23a–d

2: **[Observationes circa descriptiones Comitatum Mosoniensis, Simigiensis ac Alba-Regalensis.]**³¹

25 Ld. MNL OL C42 Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 46.

26 Így pl. a kézirat 122. oldalához többek között a következő megjegyzéseket fűzték: „Pag. 122. Patka secus etiam in plano sita, distat a sylvá Vértés una bona hora”; „Pag. eadem ad Patka primo non Nomaj, sed Novaj”; „Pag. eadem non Lovasberind, sed Lovasberény.” Ld. **[Com]** pp. [3]–[4]. A **D** kéziratban, a 122. oldal melletti üres lapon szó szerint megismétlődnek ezek a megjegyzések. Ld. **D** 122a.

27 Például Csíkvárral (Szabadbattyán) kapcsolatban, amelyet Bél szerint „magyarok és németek lakják vegyesen” (**D** p. 135.), megjegyzik, hogy „tisztán magyarok lakják” („pure Hungari incolunt”). Ld. **[Com]** p. [4.] Moha falunál pedig cáfolják Bél azon adatait, miszerint a település a „Noé-hegy” (Novaj puszta területén) lábánál van, illetve hogy szőleje lenne: „Moha nec sita est ad montem Noe, nec ulla vineas habet, et est in planitie.” Ld. uo. p. [5.] A megjegyzések természetesen ott vannak a **D** kéziratban is. Ld. **D** pp. 135a., p. 141a.

28 A kihúzott megjegyzéseket ld. **[Com]** pp. [3]–[6].

29 „Caeterum siquidem iura dominorum terrestrium non historiis sed privilegiis docerentur, ideo iudicaretur, ut disquisitio et insertio iurium possessionariorum, quae passim in hoc opere observatur, emaneat, cum et alioquin in his majori ex parte sit aberratum.” Uo. p. [6].

30 Ld. erre Tóth 2007. I. 146–148.; Tóth 2010. 334.

31 Tartalom alapján adott cím.

3: 4 pp. 335×110 mm. (a 424. kötet 23. lapja előtt.)

4: Moson, Somogy és Fejér vármegyék leírásához fűzött megjegyzések.

5: Ismeretlen szerző kézírása. Ami Fejér vármegye leírását illeti, bizonyosan a **D** kéziratot látta a megjegyzések készítője, mivel az általa írt oldal- illetve sorszámok, amelyekkel az általa kifogásolt szöveghelyeket jelöli, pontosan illenek a **D** kéziraatra.³² Bél azonban nem használta fel e javításokat – legalábbis sem a **D**, sem az **F** kéziratban nincs ennek nyoma.

6: Valószínűleg az 1740-es években készült.

e

1: -

2: [Comitatus Albaregalensis.]

3: (A kézirat nincs meg)

4: Fejér vármegye leírása.

5: A Szarka Ferenc által 1772-ben készített másolat (ld. **F**) több ponton is eltér a kronológiailag utolsó, fentebb tárgyalt **D** kézirattól. Mindenekelőtt két jelentős többlet figyelhető meg, amely a **D** kéziratban még javítás formájában sem szerepel. Az első a Vértesaljai járás bemutatásának végén található, ahol a szerző azzal egészíti ki a szöveget, hogy ennyi faluról van tudomása, ám „ha te többet ismersz, a meghagyott margókra be kell szűrni azokat”.³³ A másik többlet arra utal, hogy Bél még maga is dolgozott még a szövegen. Sós-kút falunál ugyanis a Szarka-féle másolatban ez az új szövegrész olvasható: „egyébként ez a vidék már Árpád idejében ismertté vált a magyarok itt táborozása folytán, *Sós Kút mezeje* néven.”³⁴ Ezt követően lábjegyzetben hivatkozás történik a forrásra, vagyis Anonymus gesztájára, illetve a már említett 1746-os Schwandtner-féle forrásgyűjteményre, amelyben a Névtelen Jegyző műve megjelent.³⁵ Megjegyzendő, hogy a kiadvány elé Bél írt előszót, amelyben hosszasan foglalkozik az újjal előkerült gesztával, vagyis nagyon jól ismerte. Így minden bizonnyal tőle származik a megjegyzés. Emellett a **D** és az **F** kézirat között más különbségek is megfigyelhetők – különösen a falvak bemutatása terén –, de ezek inkább Szarka Ferenc, a kései másoló számlájára írandók (ld. az **F** kézirat ismertetését).

Bél tehát – viszonylag későn – elküldte valakinek a **D** kézirat letisztázott és kiegészített változatát (**e**), hogy különösen a falvakról szóló leírást tökéletesítse – legalábbis a vértesaljai járás végén lévő megjegyzés erre enged következtetni. Ez 1746 (a **D** javításainak elkészülte) és 1749 (Bél halála) között történhetett. Ám ha el is küldte valakinek a leírást, ennek számottevő nyoma nem maradt, mivel a falvak leírásában olvasható eltérések, amelyeket az **F** kézirat mutat a **D** kéziraathoz képest, bizonyosan nem az **e** kézirat feltételezett címzettjéhez, hanem a kései másolóhoz köthetők (ld. **F**).

6: 1746–1749.

32 Egyik megjegyzésében a következőket írja: „Membr. posterius §. I. pag. 2. lin. a fine 8. forte rude donati, potius quam rure.” Ld. [Ob] f. [1]r. A **D** kéziratban, a politikai tagozatban a jelzett rész valóban a mondott fejezet második oldalán, alulról a 8. sorban van, csakugyan hibásan („rure donati” a helyes „rude donati” helyett). Ld. **D** p. 7. A megjegyzések jelölései a többi esetben is megfelelnek a **D** kéziratnak.

33 „Hactenus Vértesaljenis processus fuit, tot quos scivimus vicis circumscriptus; si plures tibi cogniti sunt, relictis marginibus inserendi erunt.” Ld. **F** p. 176. (a többletet kurzívval szedtük).

34 „Alioquin ora haec iam tum Árpadi aetate Hungarorum castris sub nomine Campi ad salsum fontem celebritatem obtinuit.” Ld. **F** p. 170. Némi bizonytalanságot kelt azonban a bejegyzés Bél stílusától eltérő szóhasználata, illetve, hogy nem pontosan idézi forrását (ld. a következő jegyzetet). Így az sem kizárt, hogy esetleg nem tőle származik ez a kiegészítés.

35 A jegyzet szövege: „lege historiam Anonimi [sic] VII. Ducum Hung. Scriptor. Hungar. Tomo I. Num. I.” Ld. uo. Anonymus *Gesta Hungarorum*ában egyébként az 50. fejezetben lehet olvasni „Sós-kút mezejéről” (*iuxta campum putei salsi*). Ld. SCHWANDTNER 1746–1748. I. 99.

F

1: EFK Hist. I. c.

2: **Descriptio Comitatus Alba-Regalensis cum effigiebus regum Hungariae cupro expressis. Descriptit Fran(ciscus) Sz(arka) de L(ukafalva) 21. febr. 1772.**

3: 192 pp. 380x235 mm.

4: Fejér vármegye leírása.

5: Szarka Ferenc által készített másolat. Mint a címből is kiderül, a lapok közé a magyar királyokról készült, a Nádasdy Ferenc-féle *Mausoleum*-ból (1664) átvett metszetek vannak elhelyezve (21 darab), mivel Székesfehérvár leírásában Bél is számba veszi az uralkodókat – ez azonban minden bizonnyal Szarka saját ötlete volt, s nem Bélé, aki e képekre egy szóval sem utal a leírásban.³⁶ Az irat elején található 19. századi levéltári bejegyzés szerint ez a Szarka-féle másolat hiányos, mivel az eredeti példány romlott és sok helyen nem olvasható. Nyilvánvaló, hogy a **D** kéziratra gondolt a bejegyzés írója, de mint láttuk, Szarka másolata – amellet, hogy egyáltalán nem tűnik hiányosnak – már egy **D** utáni változatot tükröz, amely viszont azután, hogy Szarka Ferenc lemásolta, minden bizonnyal elkallódott (**e**).³⁷

Szarka Ferenc, ahogy más esetekben, e kézirat készítésekor is túllépett másolói hatáskörén, és a falvak birtokosairól szóló adatokat némileg aktualizálta – mintegy 22 falu esetében. Ez legtöbb esetben annyit jelentett, hogy a birtokos személyét lecserélte a család nevére;³⁸ néhol azonban láthatóan tudomása volt arról is, hogy valamely család már nem birtokos az adott településen.³⁹ Feltűnő emellett, hogy milyen jól értesült a Batthyány család birtokügyeiben – ami nem csoda, hiszen Batthyány érsek alkalmazásában állt.⁴⁰ Emellett itt is elárulja magát azzal (miként Somogy vármegye leírásában is), hogy megemlíti a család birodalmi hercegi címét, amelyet Batthyány Károly József csak 1764-ben kapott meg.⁴¹

6: 1772 (l. a címet).

G

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3380.

2: **Matthiae Belii Notitia Comitatus Albaregalensis a Georgio Gyurikovits ex Exemplari Biblioth. Primatialis Tit. I. c. descripta.**

3: 60 ff. 380x240 mm.

4: Fejér vármegye leírása.

5: Gyurikovits György által készített másolat az előző kézitről (l. **E**).⁴²

6: 1830-as évek.

36 Még ld. szövegkiadásunkban az i jegyzetet a 64. oldalon.

37 Nem valószínű, hogy Szarka a **D**-t másolta volna, s ahol azt nem tudta elolvasni, ott az **A** kézirattal egészítette volna ki (ld. SZELESTEI 1984. nr. 180.). Ennek ellentmond az **e** kézirat alatt említett két többlet, illetve a számos egyéb változtatás, amely az **A**-ban természetesen nem szerepel; továbbá pl. az is, hogy Szarka pontosan közli azt a **D**-ben jelentős részben elmosódott oklevélszöveget, amely az **A**-ban még szintén nincs meg. Ld. **D** 116–117., ill. **F** 155–156.

38 Így pl. a **C**-ben „Felső-” és „Alsócsút” falvaknál ez olvasható: „uterque ditionis Stephani Balogh” (p. 124.), az **E**-ben viszont már csak általánosságban ennyi: „uterque ditionis Baloghianae” (p. 166.).

39 Megfigyelhető, hogy a Kutassy-családot több helyen is mellőzi. Így pl. míg a **D** kézirat szerint Pázmánd falu a Kutassyakhoz tartozik (p. 123.), addig az **E** kéziratban ki van pontozva a nevük (p. 165.).

40 Így Bicskénél Batthyány Fülöpöt jelöli meg birtokosnak („Spectat ad Excellentissimum D. Comitem *Philippum* de *Batthyán*”, **F** p. 169.), holott a korábbi kéziratban még csak egyszerűen a Batthyány család állt földesúrként (**D** p. 126.).

41 Ld. **F** p. 179. Még ld. kiadásunkban az i jegyzetet a 126. oldalon.

42 Erről árulkodik a cím, benne az **F** kézirat jelzetével; illetve a szöveg, amely tartalmazza az **F** többleteit, így Sósokútnál az Anonymusra való hivatkozást. Ld. **G** 53r–54v. Még ld. a 34. jegyzetet.

IV. A vármegyeleírás rövid ismertetése és a szövegkiadás elvei

Fejér vármegye leírása a *Notitia* többi leírásával összevetve a középmezőnybe tartozik: nem ér fel az északnyugati vármegyék igen részletes leírásaihoz, de a dunántúli leírások közül kétségkívül a jobbak közé tartozik, különösen, ha a falvak leírását tekintjük. A vármegyeleírás általános részének természetföldrajzi tagozata szokásos módon a vármegye nevének eredetével és határainak bemutatásával kezdődik (F p. 2.). Ezt követően Bél a hegyekről ír (Vértes és Bakony), de csak röviden tér ki rájuk, mondván, hogy mindkettőről beszélt már máshol (pp. 2–3.). Ezután a folyó- és állóvizeket veszi sorra. Az előbbieket kapcsán a Sárvizet és a Gaja-patakot mutatja be (pp. 3–5.), míg az utóbbiak közül a Székesfehérvár melletti három tóról, az „Igovanus”-ról⁴³ és két „Sóstó” nevű állóvízről szól részletesebben (pp. 5–6.). Majd a levegő és a föld minőségéről, és a mezőgazdasági terményekről számol be (pp. 6–8.). Ezután tér rá az állattenyésztésre (pp. 8–9.), ahol különösen a marhatartással foglalkozik. Befejezésül a vadállományról ír (p. 10.). Elbeszélése szerint rengeteg vadállat van a megyében, s az elejtett vadak igen olcsó áron kelnek el. Virágzik a halászat is, írja, és Győrbe, Pozsonyba és Bécsbe is haszonnal szállítanak halból és rákból. Csíkból (*fluta*) is nagyon sok van, jegyzi meg, ezért is van a megyében „Csíkvár” helység.

A politikai tagozat a megszokott módon a megyében egykor élt és Bél korában élő népek bemutatásával kezdődik (pp. 12–13.). A korabeli lakosok – elmondása szerint – főleg magyarok, de vannak ki számban németek és „szlávok” (szlovákok) is. A következő fejezetben e nemzetiségeket jellemzi (pp. 13–15.). A magyarok ismertetésénél jobbra csak sablonokra futja: közepes termetűek, erős tagjaik, széles válluk, szilárd mellkasuk, piros arcuk van, s „homlokuk inkább borús, mint vidám”.⁴⁴ Megjegyzi – szintén a szokásos módon – hogy írni-olvasni nem sokan tudnak közülük, inkább a földműveléssel foglalkoznak (p. 13.). A németek, mint írja, kétfélek, vagy a visszafoglaló háborúk után itt maradt katonák, vagy telepesek. Bél a megszokott módon itt is elmondja a német betelepülők nehézségeit és kudarcait (pp. 14–15.) – hasonlóan fogalmaz Somogy és Tolna megye leírásánál. A „szlávok” – állítása szerint – könnyebben hozzászoknak az itteni viszonyokhoz, mint a németek; házaik szilárdabbak, mint a magyarokéi, emellett asszonyaik is szorgalmasabbak a magyar nőknél, akiket gyakran látott a szerző a ház előtt „ölbe tett kézzel” (*deiectis in sinum manibus*) üldögelni (p. 15.). Bél érthető rokonszenve a szlovákok iránt más leírásokban is megmutatkozik, itt viszont a máshol mindig magasztalt magyarok és németek fölé emeli őket. Ezután a vármegye előljáróiról történik említés (pp. 16–17.). Befejezésként a Szűz Máriát és Szent Istvánt ábrázoló vármegyecímer leírását adja Bél (p. 17.).

A különleges rész I. tagozata Székesfehérvárnak, a vármegye egyetlen szabad királyi városának (*unica Comitatus urbs*) a leírását adja (pp. 18–151.). A város nevének eredetéről, a székesegyház Szent István által való alapításáról és egyéb templomokról szóló fejezetek után (pp. 18–35.) rátér a Székesfehérvárott játszódó két alapvető eseményre: a királyok koronázásra és temetkezésére. Tájékoztatja az olvasót arról a vitáról, amely Szent István megkoronázásának helyszíne körül forog – ő azt a nézetet támogatja, hogy Szent István bizonyára Fehérvárott, az újonnan alapított városban lett királylyá avatva (pp. 36–37.). Hosszabb szakaszt szentel a koronázási szertartás bemutatásának (pp. 37–50.) – forrása Bonfini II. Ulászló megkoronázásáról készült leírása, illetve Istvánffy (pp. 48–50.). Majd a várost mint a királyok temetkezőhelyét mutatja be – felsorolja azt a tizenöt királyt, akit tudomása szerint itt temettek el. A királyokkal kapcsolatban Johannes Sommerus (megh. 1574) *Reges Hungarici* című verses művének vonatkozó részeit idézi, illetve néhány soros életrajzot készít minden egyes uralkodóhoz (pp. 50–81.). A szerző befejezésül gyászos hangot üt meg: felszólítja a várost, hogy zárja be kapuit, mert úgysem lesz már királyok temetkezőhelye.⁴⁵ Ezután a temetkezési szertartást mutatja be

43 Bél szerint ez a név a „Csíkvári tó”-ból romlott (ld. p. 5.). Ehelyett a valóság az, hogy Bél a tó nevét Istvánffytól vette (ld. F p. 25., ahol szó szerint is idézi Székesfehérvár kapcsán a vonatkozó helyet), s a történetíró-elődnél „Igovano” áll, amit a pozsonyi tudós „Igovano”-ra torzított. Az eredeti alakból nyilvánvaló, hogy „Ingovány”-nak nevezték a tavat.

44 „...frons tristis potius, quam hilaris.” F p. 13.

45 „Claude iam portas, Alba, haud amplius/ Regum funera admissura.” Ld. uo. p. 81.

Bonfini alapján: a humanista szerző művének egyes részleteire, azaz Szent István, I. Károly, Nagy Lajos és Mátyás halálának és eltemetésének leírásaira támaszkodik (pp. 80–88.).

A temetkezés témaköre jó átvezetést nyújt Bélnek a városok történetének elbeszélésében jellegzetes fejezet tárgyalásához, a „várost ért sorscsapások” (*fata urbis*) felsorolásához. A középkori háborús események (tatárjárás, Miksa 1490. évi hadjárata) és egyéb sorscsapások leírása után (pp. 88–101.) a város Mohács utáni viharos történetét adja elő (pp. 101–144.). Az események leírásakor Bél főként Istvánffy művét használta, míg a város 1688. évi visszavételéhez a szokásos módon Franz Wagner történeti munkáját; de a királysírok kifosztásához Bethlen Farkas históriáját lapozta fel (ld. p. 111–113.). Ezt követően a városnak a visszafoglalás utáni állapotát, illetve az 1730-as évekig történt eseményeket mutatja be Bél (pp. 145–147.). Székesfehérvár képe, mint írja, siralmas volt az ostrom után: a törökök csak a védelemre ügyeltek, a templomoknak nyoma is alig maradt, a királysírok pedig végképp eltűntek. A szerző itt Parschitius Kristófnak, a kalandos sorsú evangélikus tanárnak az országleírását idézi,⁴⁶ aki 1688-ban 278 „török külsővel elcsúfított házat” (*aedes Turcico habitu foedas*) számlált össze a városban (p. 145.).

A következő fejezetekben Bél a város korabeli állapotát írja le (pp. 147–151.). Előbb a fallal kerített várost mutatja be (pp. 147–149.), majd a két külvárost vizsgálja. Az egyik a „Rácváros” nevet viseli, írja, ennek sok utcája s háza van, s csak egy árok választja el magától a várostól (p. 149.). A másik a Bécsi Kapun túl, a Gaja-patak mellett helyezkedik el (ld. uo.). Bél szerint a városfallal körülvett városban 119 ház van, „Rácvárosban” 220, a másik külvárosban pedig 150 (p. 150.). Sok a lakos és nagy a zsúfoltság, de idénymunkára sokan kijárnak a falvakba (pp. 150–151.). A városlakók magyarok, németek, szlovákok és szerbek; Lipót császárnak köszönhetően kiváltságaik megegyeznek a pesti és a budai polgárokéval. A városnak van „szenátusa” és polgármestere, bár Bél megjegyzi, hogy nagy hatalma van a helyőrség parancsnokának is (p. 151.).

A második tagozatban a megye két járásáról szól Bél Mátyás, melyek közül elsőként a *Vértessaljai járást* mutatja be (pp. 152–176.). A rövid bevezető (pp. 152–153.) után Csókakőről, a járás egyetlen váráról készít leírást (pp. 153–160.). Ezt követi a falvak leírása (pp. 161–176.), melyből mintegy harmincat számol össze a járásban. Más megyékhez képest szokatlanul gazdag adatokkal szolgál a szerző a falvokról: a szokásos információkon (más településtől való távolság, birtokos, föld minősége, lakosok anyanyelve) kívül gyakran kitér történeti eseményekre, vagy egyéb, a településsel kapcsolatos érdekességekre. Móránál, az első falunál megjegyzi, hogy a földbirtokosok elkülönülve telepítették le a magyarokat és a németeket – a viták elkerülése végett (p. 161.); ehhez hasonló tapasztalat Acsánál is, ahol a németek és magyarok földje elkülönül egymástól, és előljáróik is mások, habár földesuruk ugyanaz (p. 166.). Bél máshol is tapasztalható együttérzése nyilatkozik meg Bodajk falunál, amikor azt írja, hogy az itteni lakosok, bár az országúttól távolabb laknak, mégsem mentesülnek a katonaság ártalmas „kiruccanásaitól” (p. 162.). Hosszan kitér Érdre (pp. 171–174.), ahol Istvánffy-t idézve megemlékezik arról, hogy itt táborozott II. Lajos 1526-ban, illetve hogy a törökök erődített helyé alakították és török kapitánya után „Hamzsabég” volt a neve. Áll még itt a mecset a minarettel, írja, de most már a rácok gyakorolják benne vallásukat. Beszél az Illésházy-kastélyról, végül kitér Lazius azon teóriájára, hogy egykor Potentiana római település lett volna itt.

A *Sárréti járás* bemutatását a szerző újból rövid bevezetővel kezdi (p. 177.), majd rögtön a falvakra tér rá. Ladánynál írja a falu birtokosát, Schmidegg bárót, aki magyarokat és németeket telepített ide (p. 178.). Csíkvár történetét hosszabban taglalja (pp. 179–182.): meglepő, hogy ezt nem elkülönítve, mint várat mutatta be. Káloz településnél figyelemreméltó, hogy Bél megemlíti a falu környékén levő pusztákat is (p. 183.) – ezt több más településnél is megteszi, így Vajtánál (p. 184.), Cecénél (p. 185.), Sárkeresztúrnál (uo.), Abánál (p. 186.), Seregélyesnél (p. 187.), Adonynál (p. 191.), Perkátánál (uo.) és Szentgyörgynél (p. 192.). Vajtánál és Sárkeresztúrnál említi az ott épített fogadókat (pp. 184., 185.). Abánál (p. 186.) említi, hogy az itteni szikót sokan vásárolják. Pentele leírásakor (pp. 187–190.) kitér a falu közelében levő sáncokra és az ott található római emlékekre. Az egyik dombon sok kiásott lyukat talál – a lakosoktól megtud-

46 Parschitius idézését ld. szövegkiadásunkban a III. oldalon. A szerző személyére és művére ld. ugyanott az i jegyzetet.

ta, hogy kincseket kerestek ott (p. 188.). Leír egy sírfeliratot, továbbá a római utat is felfedezni véli a falu közelében (pp. 189–190.). A Pentele alatti sáncokkal kapcsolatban Marsiglit idézi, majd több szerző bevonásával (Lazius stb.) vizsgálja, milyen római város lehetett a falu helyén (pp. 189–190.). Adonymál ír az ottani postaállomásról, valamint, hogy a törökök várat építettek itt (pp. 190–191.). Összesen 25 falvat sorolt fel ebben a járásban. A Szarka-féle másolatot nem zárja úthálózati jegyzék, jóllehet a **D** kéziratban megtalálható (p. 142.). Kiadásunkban ezért az utóbbi kézirat alapján pótoltuk ezt a fontos szövegrészt.⁴⁷

Fejér vármegye leírására kissé „ránehezedik” Székesfehérvár bemutatása, amely a mű csaknem háromnegyedét teszi ki. Ugyanezt tapasztalni pl. Somogy vármegye leírásánál, ahol Szigetvár történetének elbeszélése alkotja a kézirat jelentős részét (l. ott), de említhetjük Pozsony vármegyét is, ahol Pozsony leírása egy egész vaskos kötetet tett ki. A szerző szándéka azonban – ahogy Somogynál is – érthető: mivel a *Notitiában* Magyarország történetét is írta, Székesfehérvárt, a koronázóvárost és a királyi temetkezőhelyet országos vonatkozásaival együtt kívánta bemutatni. Ezért kapott benne helyet a koronázási és a temetkezési szertartás bemutatása, valamint a Fehérvárott eltemetett királyok rövid portréja. Emellett a város törökkori történetének leírásával is sok munkája akadt Bélnek, hiszen Fehérvár a tizenöt éves háború idején többször is gazdát cserélt és környéke gyakran fő hadszínterré vált a harcok során. Öröndetes, hogy a város korabeli állapotáról is viszonylag részletesen ír a hosszúra nyúlt (31 fejezetből álló) történeti rész után, bár a két erről szóló fejezet nem a legjobb arányt ükrözi (Sopron város leírásánál például az ötvenhárom fejezetből tizennyolc a korabeli állapotokat mutatja be!). Használható információkat tartalmaz még az általános rész (így a mezőgazdaságról elmondottak, illetve a megye nemzetiségeiről szóló részek), illetve a falvak bemutatása, ahol külön érdekesség a puszták felsorolása az egyes falvak környékén.

A szövegkiadás alapjául a Szarka Ferenc által készített kései másolat szolgált (ld. **F**). Nagy hasznunkra volt azonban a két korábbi kézirat (**A**, **D**), hiszen Szarka ezen alkalommal is igen sok hibát vétett az átíráskor, amelyeket az említett változatok segítségével általában javítani tudtunk. Emellett a szövegkiadásunknak még két fontos sajátossága van. Egyrészt ritkítva szedtük azokat a szövegrészeket, ahol megalapozott a gyanú, hogy Szarka utólag belenyúlt a szövegbe – főleg az egyes falvak birtokosainál, ahogy ez rendszeren szokása volt.⁴⁸ Másrészt jegyzetben közöltük az **A** kézirat ama részeit, amelyek az egyes falvak lakosainak felekezeti hovatartozására vonatkoztak, ám Bél utólag – felsőbb utasításra – kihúzta őket a szövegből.⁴⁹ Úgy véltük ugyanis, hogy ezek az adatok elég fontosak ahhoz, hogy legalább ilyen formában ismertek legyenek az olvasó számára.

Az általunk alapszöveggként használt másolatban (**F**) voltak olyan – sűrűn ismétlődő – helyesírási hibák, amelyeket hallgatólágosan, külön jelzés nélkül javítottunk (pl. comodus – commodus). Voltak emellett olyan helyesírási sajátosságok, amelyek ugyan önmagukban nem minősülnek hibának, mivel azonban eltérnek a Bél-féle gyakorlattól, ugyancsak jegyzet nélkül javítottuk őket a szerző által használt alakra (pl. Mathias – Matthias). Ezek a következők (előbb a kéziratban szereplő alak, majd az általunk használt alak):

Ahomates – Achomates; archi episcopus – archiepiscopus; Bonffinius – Bonfinius; comeatus – commeatus; comodus – commodus; comunis stb. – communis stb.; deffendo – defendo; defficio – deficio; deffluo – defluo; difcilis – difficilis; diminuo – diminuo; dirrectus – directus; dirrepta – direpta; dirruo – diruo; errigo – erigo; erripio – eripio; erruo – eruo; expecto – exspecto; faemina – femina; faestus stb. – festus stb.; foecunditas – fecunditas; foemina – femina; hyems – hiems; hystoria – historia; hystoricus – historicus; Istvánfius – Istvánffius; Mathias – Matthias; Pallfius, Pállffius – Pálffyus; planicies – planities; praetium – pretium; quid quam – quidquam; resummo – resumo; spacium – spatium; Uladislaus – Wladislaus; Vagnerus – Wagnerus; Volfgangus – Wolffgangus

47 Ld. kiadásunkban a 132. oldalon.

48 Még ld. fentebb, az **F** kézirat leírásánál.

49 Még ld. az **A** kézirat ismertetését.

V. Összefoglaló adatok

Adatközlők: Matolai János (A, [V]); ismeretlenek ([V], [O], e?)

Ellenőrzés: kancelláriai (nem írt észrevételt) (D), vármegyei (D, [Com])

A szövegkiadás alapját képezendő kézirat: F

Fordítás: BÉL 1977.⁵⁰

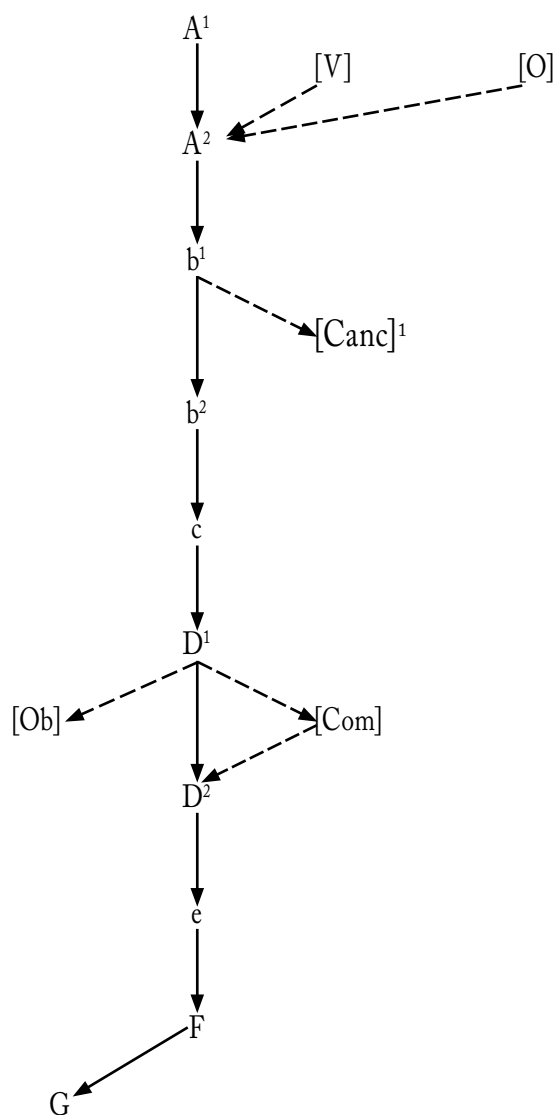
Irodalom: PROKOPP 1977.,⁵¹ KOVÁCS 2011.

50 A fordító, Prokopp Gyula ugyan helyesen a Szarka-féle másolatot vette alapul (F), de fordítása hiányos. Egyrészt elhagyta Bél jegyzeteinek nagy részét – jelesül azokat, amelyek „csak” forrásmegjelölést tartalmaznak. Eljárására a bevezetőben maga is felhívja a figyelmet (és egyben igyekszik megindokolni azt, kevés sikerrel). Ld. PROKOPP 1977. 84. Emellett „érthető okból” (?) szintén elhagyta a „verses idézeteket”. Ld. uo. Ezért ugrotta át a fordításban Sommer művének Bél által közölt részleteit, de velük együtt a királyok Bél által közölt életrajzi adatait is. Ld. BÉL 1977. 94. Ezek a kihagyások nehezen védhetők, mivel Prokopp ezáltal tudatosan megcsonkította Bél művét – nem beszélve arról, hogy a jegyzetek elhagyására egy tudományos jellegű kiadványban egyszerűen nincs magyarázat, sem mentség. Hogyan tudja az olvasó egy ilyen fordítás alapján megvizsgálni Bél forrásait, mintáit, vagy utánajárni a Bél által közölt idézeteknek? Úgy vélem, hogy a fentiek miatt indokolt lenne egy új fordítás kiadása a kritikai kiadásunk alapján – akár Prokopp fordításának felhasználásával, kiegészítésével.

51 A rövid, másfél oldalnyi bevezetőben Prokopp Bél életpályájának vázlatos ismertetésére szorítkozik, valamint a fordítási „elveket” indokolja; tartalmi elemzést nem ad.

INTRODUCTION

I. The manuscript stemma

II. The creation process of the county description

In the late 1720s, Mátyás Bél prepared (or commissioned the preparation of) the description of Fejér County, which was cleared by one of his associates (A). The description, however, was still very deficient: it lacked both a description of the contemporary condition of Székesfehérvár and a presentation of the villages. This deficiency was complemented partly by János Matolai ([V]) and partly by an unknown associate (see [O]). Finally, Mátyás Bél read this supplemented

1 The Chancellery did not make any comments on it (see D).

manuscript, and to a large extent improved and expanded it (**A**²), after which he made a clarification (**b**) of the untidy text before making further corrections. In the summer of 1732, Bél sent a fair copy of it (**c**) to the Chancellery, but as this was lost, he had to send a new copy (**D**) at the beginning of 1736. After the Chancellery returned the document without any comments in April 1736, he sent the same copy to the Locotenential Council in August to forward to the county for revision. The county appointed three people to undertake the review. Those commissioned with the work wrote a few pages of commentary on the text, which has been preserved in a separate document (on the stemma: **[Com]**). These comments were then transcribed into manuscript **D** in the form of corrections and remarks written on blank pages attached to the manuscript. At the beginning of 1737, the improved manuscript was returned by the county assembly to the Locotenential Council — although they somewhat resented the fact that Bél had discussed ownership relations (see **D**²). An unknown person also made a few comments to manuscript **D** (**[Ob]**), but these comments were ignored by Bél. Relatively late, after 1746, Bél himself also made a few additions (see **D**²), and then certainly had a new fair copy made, which he sent to one of the county officials (**e**). The corrector made some corrections to the text, and Bél also made some minor additions. This — currently missing — manuscript was copied by Ferenc Szarka in 1772 (**F**). György Gyurikovits had made another copy of it (**G**).

III. Presentation of the manuscripts

A

1: EFK Hist. I. e.

2: **Historia Comitatus Albensis.**

3: 87 ff. 315×200 mm.

4: The first surviving description of Fejér County.

5: A copy.² Every second folio was left blank for possible supplementation. The basic text (**A**¹) is incomplete: it does not contain either a presentation of the contemporary condition of Székesfehérvár (the absence is indicated by the copier)³ or a description of the villages. Both were added later.

The various corrections and additions are written in three hands in the manuscript (we refer to the improved textual state as **A**²). The handwriting of one of these unknown people appears in the manuscripts of other county descriptions,⁴ thus it is certainly the handwriting of a close associate of Bél, who only noted the criteria for the description of the individual villages.⁵ The second handwriting is certainly that of János Matolai, who was the first to supplement and complete the description by describing the contemporary condition of Székesfehérvár in subsequently added pages (see ff. 72r–73v), and by taking into account the villages of the county (see ff. 78r–87v). For the presentation of the contemporary condition of the county seat, he relied mostly on a manuscript written by an unknown hand (**[O]**), while for the village descriptions he — partly — used notes he had written himself (**[V]**).⁶ Later, Bél revised the entire manuscript and made many corrections and additions to the text in terms of both style and content. In addition, in the

2 According to István Horvát, it is Bél's handwriting. See HORVÁT 1812 f. 7r. However, this is certainly not correct. Horvát is right only inasmuch as Bél also wrote in the text at a later date.

3 In the last chapter of the description of Székesfehérvár (XXI. §.) it reads only: "Addatur hic descriptio hodierni status". (It was later deleted.) See A f. 71v.

4 See EFK Hist. I. vv. (Description of Sopron). On the manuscript, see BÉL 2012. 25–26.

5 Above the list of five items it reads: "Sectio, de vicis huius processus. Ubi observanda..." Ld. A f. 77v.

6 See the presentation of the manuscripts **[O]** and **[V]**.

part on the villages — in order to comply with the demands of the Viennese court⁷ — he consistently deleted those sections referring to the inhabitants' religion.⁸

6: The basic text was produced sometime in the late 1720s, and the supplementary parts — taking into account the origin of the sources (see [V], [O]) — in around 1730–1731. The supplementations and corrections were certainly made before it was sent to the Chancellery (1732), as the text was completed as a result of the corrections — that is, it reached a condition in which a fair copy could be sent for censorship (see **b**).

[O]

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. ff. 148r–149v.

2: *Observationes ad Comitatum Albensem, praecipue ad Urbem Albam Regalem.*

3: 2 ff. 340×210 mm.

4: Description of the location and contemporary condition of Székesfehérvár (city walls, gates, churches, suburbs, population).

5: Fair copy made by an unknown hand. The person who prepared this manuscript was certainly a close associate of Bél, since in the manuscript volume that contains this text, many other additions and multi-page entries can be associated with him.⁹ It was clearly made to supplement manuscript **A**, as it still lacked a description of the contemporary condition of the county seat (see **A**). The person who prepared the manuscript provided much valuable information in his description, especially about the city's public buildings, the suburbs and the number of dwellings. Matolai reworded the description and integrated it into manuscript **A** — adopting the information almost entirely.¹⁰

6: It must have been created in around 1730, as it was probably made at the same time as the next manuscript ([V]), the creation of which can be dated to this time (see below).

[V]

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. 150r–152r.

2: *Nonnulli Comitatus Albaregalensis vici.*

3: 5 pp. 340×210 mm.

4: Presentation of Érd, Tárnok, Gyúró, Tordas, Vál, Acsa (Vértesacsa) and Zámoly, a total of seven villages in Fejér County.

5: Most of it was written by János Matolai, although the last page (152r) was written by the person who wrote the supplement on Székesfehérvár ([O]). The amount of information on the individual villages varies. In the case of Gyúró, Tordas and Vál, only the location of the settlement, the extent and quality of the land, and the religion and nationality of the inhabitants are mentioned, while in the presentations of Acsa, Érd, Tárnok, and Zámoly Matolai makes more

⁷ See TÓTH 2007. I. 137–138.

⁸ Thus, in the case of the very first village, Mór, after the word *Hungari*, Bél crossed out the continuation, stating the religious affiliation of the Hungarian residents (“religionis Helveticae cum libero exercitio”). See **A** f. 78v. The same can be observed in the case of Bodajk (see *ibid.*), and all other villages where Matolai had previously listed the confession of the inhabitants. (See *ibid.* 79r–87v *passim.*) On this question, see also in detail KOVÁCS 2011 (for a detailed analysis of the confessional and nationality data in the county description, as well their presentation in tabular form and data mapping.) Where this information remains legible after being crossed out, we have listed the deleted parts in the notes. See also below, on the principles of text publishing.

⁹ See OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. *passim.*

¹⁰ The adoption is often verbatim. The writer of [O] says of the extension of the city: “Olim minorem fuisse, quum a Sancto Stephano condita esset, rudera adhuc ostendunt.” (see ff. 149v) Matolai rewords this as follows: “Olim minorem fuisse, dum a S. Stephano excoleretur, rudera clare ostendunt.” See **A** f. 72r.

comments, especially in relation to their history and contemporary state. Bél, as already mentioned, included this in the section on villages in manuscript **A** (although it was Matolai who made the clear copy).¹¹

6: The date of creation can be established based on the information that Tordas had (again) become inhabited 18 years earlier.¹² Taking into account the land tenure contract between Mátyás Sajnovics and the settlers from North Hungary, dated April 6, 1713,¹³ as a result of which the village was repopulated — and assuming that Bél had been given accurate information — the document must have been made in around 1731.¹⁴

b

1: -

2: [**Comitatus Alba Regalensis.**]

3: (The manuscript is missing)

4: Description of Fejér County.

5: The main text of the next preserved copy (see **D**) contains supplementary material in relation to **A** (that is, compared to the final version of the first manuscript) that did not appear in **A** even in the form of corrections.¹⁵ As, in our experience, Bél always wrote the corrections in the copies of the descriptions, there must have been an intermediate copy between **A** and the subsequent document (**D**). This presumed copy is referred to by the letter **b**. Accordingly, manuscript **b** was the clarification of **A** (**b**¹), in which the author himself wrote corrections (**b**²), and its clarifications resulted in the lost manuscripts **c** and **D**. This copy was required in order to make the extremely untidy and frequently and extensively corrected text **A** “fit to read”. Bél obviously re-read and improved this copy, and sent the clarified version (**c**, **D**) for review.

6: Around 1731.

c

1: -

2: [**Comitatus Alba Regalis.**]

3: (The manuscript has been lost)

4: Description of Fejér County.

5: The author, by his own account, sent the description of Fejér County to the Chancellery in 1732.¹⁶ This manuscript must have been the clarified version (**c**) of the description that Bél had examined and corrected (**b**). It took years for

11 For example, in the case of the village of Gyúró, almost the same data appear in the two documents – as far as the first sentence is concerned. In **[V]** it reads: “Gyúró dimidio milliari ultra priorem, in vallicula inter colles, vicus exilis, mistis Hungaris et Slavis, religionis Catholicae, ditionis Iesuitarum Comaromiensium” (see **[V]** f. 151r), while in **A** it reads: “Gyúró, vicinus priori in septentrionem, incolis, partim Hungaris, partim Slavis, religionis Catholicae, Iesuitarum Comaromiensium” (see **A** f. 81.). It can be observed, however, that in the case of other villages, **A** contains other, partly new, data compared to **[V]**.

12 “[Tordas] insessus est ante annos 18.” See **[V]** f. 151r.

13 See F. SZABÓ II. 397.

14 Further information is provided on the date by a sentence in the description of Acsa, according to which Germans had settled in the village four or five years earlier: “...nam eam acclivitatem, quae in orientem spectat, insederunt nuper Germani, ante annos nempe quatuor aut quinque.” See f. 151r. From other sources we learn that the village landlord Borbála Sigray brought 32 German farmers with their families to settle there from Tyrol in 1724 (See F. SZABÓ II. 406.) This information dates our source to 1728–1729, although the author is obviously uncertain about it.

15 For example, in copy **D** (see EFK Hist. I. d.) a footnote refers to Sámuel Timon’s *Synopsis novae chronologiae* (35r), which cannot be found in the relevant part of **A** (see **A** f. 22r). Another obvious addition can be found in the basic text of **D**, at the description of Csákberény, where the text is expanded by a comment (“...quemadmodum nos vetus illud, quod supra dedimus, monumentum, conducit.” **D** p. 121.). This had not yet been included in **A** (see f. 78r).

16 In his letter to the Locotenential Council, dated July 9, 1732, he writes: “Alba-Regalensem, fuse elaboratum, his diebus, Excelsae

the office to respond. On November 29, 1735, Mátyás Bél asked the court chancellor Lajos Batthyány to speed up the revision of Nyitra (Nitra) County by the Chancellery, indicating, at the same time, that he also wished to receive back the descriptions of Bars, Somogy and Fejér counties.¹⁷ However, for some reason, this manuscript (c) — along with the description of Somogy County¹⁸ — was lost, as we learn from Bél's letter dated December 31, 1735, in which he writes that he replaced the lost document with a new copy (D).¹⁹

6: 1732.

D

1: EFK Hist. I. d.

2: **Comitatus Alba Regalis.**

3: 142 pp. 350×225 mm.

4: Description of Fejér County.

5: Written by an unknown hand. After page 42, every second page has been left blank, presumably for further corrections and supplements. The document was severely damaged during transportation on the Danube: about a third of the pages got wet, although the damaged parts are unreadable only at the end of the document, where the villages are described. In the basic text, this copy contains all the modifications to **A**, along with other additions, which probably originate from the corrections to a lost intermediate manuscript (see **b**).

This was the copy that Bél sent to the Chancellery and subsequently, via the Locotenential Council, to the county. As we saw above, the first manuscript sent to Chancellery (c) was lost. Bél may possibly have resent the description to the office sometime at the beginning of 1736 (see c). The Chancellery sent it back on April 27, 1736, without considering that any corrections were necessary.²⁰ After receiving the description back from Chancellery, Bél sent it to the Locotenential Council on August 13, to be forwarded to the county.²¹ He clearly sent the same copy to the county as had been sent to the Chancellery, as the Chancellery had made no corrections.

The authorities in Fejér County read out the letter from the Locotenential Council, dated August 17, 1736, requesting the revision of Bél's work at the General Assembly of November 14, 1736,²² and appointed Baron Antal Amadé, János Nagy, and the notary to undertake the review.²³ This committee first created a separate document for revision: their comments, which amounted to a few pages, have survived in the Fejér County archives (see **[Com]**). These remarks and corrections were then transcribed into manuscript **D**, on blank pages that were subsequently attached to it. The revision was carried out fairly quickly, as the county councils decided on the second day of the General Assembly on

Cancellariae submissi." See the letter of Mátyás Bél to the Locotenential Council, Pozsony, July 9, 1732. In: *ТóТН* 2006. App. IV. (p. 75.).

17 BÉL 1993. nr. 543. On December 22 of the same year he also asked Jakab Kuntz, the Chancellery's protestant agent in Vienna, whether he would ever receive back the descriptions of Somogy and Fejér counties (see *ibid.* nr. 552.).

18 See the presentation of manuscript **f** in this volume, in the introduction to the description of Somogy County (p. 194–195.).

19 "Abuti mihi videor benignitate Excellentiae Tuae, quod semel iterumque, ausus sim repetere, Comitatus, Albensem iuxta et Simigiensem, nescio, quo errore, quorsumve redactus; nam ad me haud sane rediere. Ubiubi sint, mearum partium esse putavi, ut eorum iacturam, aliis exemplaribus, quae in cimeliis habui reposita, eo promptius compensarem, quo lubentius, hanc Excellentiae Tuae voluntatem, ex nupera, plena benevolentiae epistola, condidici: certa spe fretus, fore, ut meliorem hi, quam illi priores, fortunam sortiantur." BÉL 1993. nr. 559.

20 See BÉL 1993. nr. 605.

21 See *ibid.* nr. 628. See also *ibid.* App. IX. 12.

22 See the letter in MNL FML IV. 1. c. Közgyűlési iratok [General Assembly documents] (Acta Politica) fasc. XIII. 1736–1737. (22. d.) nr. 88.

23 In the minutes of the General Assembly, following a quoted excerpt from the Locotenential Council's letter: "Pro revisione itaque operis huius deputabantur Illustrissimus Dnus Liber Baro Antonius Amade, Perillustris Dominus Joannes Nagy et Ordinarius Notarius, relationem desuper facturi." MNL FML IV. 1. a. 3. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek [General Assembly and Assembly minutes], title 3, 1733–1740. p. 364.

February 25–26, 1737, to return the document and to pay a daily allowance to the revision committee. They made one general comment regarding the landowners' rights that were referred to sporadically throughout the document²⁴ — their inclusion had drawn attention here, as in several other counties. On the same day, they sent a letter to the Locotenential Council along with the work. According to the letter written at the General Assembly, their comments were “placed next to the pages” (*appositis ad Paginas observationibus nostris*).²⁵

Mátyás Bél acknowledged the majority of the comments and amended the text accordingly. Bél himself also made some corrections and additions to the text, thus in one of his footnotes he refers to *Scriptores rerum Hungaricarum*, which was published by Johann Georg Schwandtner in 1746–1748 (p. 73.). This also shows that he began to work on the document quite late.

6: Accordingly, the core text was written in 1736, or at least this was the date on which it was sent. The corrections by the county were made in 1736–1737, and corrections by Bél were made partly after that, and partly after 1746.

[Com]

1: MNL FML IV. 1. c. Közgyűlési iratok [General Assembly documents], (Acta Politica) fasc. XIII. 1736–1737. (22. d.) nr. 119.

2: *Considerationes in revisione operis Matthiae Beel [!] Historiam Hungariae concinnantis in quantum I. Comitatum Albensem tangeret, observatae.*

3: 8 pp. 350×225 mm.

4: Comments made by the censors appointed by the county — Baron Antal Amadé, János Nagy, and the county clerk — to the description of Fejér County. (For details, see the presentation of manuscript **D**.)

5: It was written presumably in the handwriting of the county clerk. It was clearly manuscript **D** that was reviewed by the censors, as the page numbers they refer to match those in manuscript **D**, and their comments are repeated in the manuscript in the form of corrections and comments.²⁶ Although their comments are quite succinct, they reflect a thorough reading (at least of the village descriptions) and point to some substantial errors.²⁷ The censors initially corrected the data on landowners, although these parts were eventually deleted from their comments,²⁸ while at the very end of the document it was noted in general that landlords' rights cannot be established from historical records but rather from letters of privilege, thus the respective parts should be omitted from the description, since they are anyway largely erroneous.²⁹ This approach was typical among most of the county censors who gave an opinion about Bél's work.³⁰

24 The note of the General Assembly of February 25, 1737: “Relatum fuit Opus historicum Beelianum [!] per denominatos eatenus Deputatos Illustrissimum utpote Dnum Baronem Antonium Amade, Dnum Joannem Nagy, et Dnum Ordinarium Notarium diebus tribus revisum; quibus solitis Diurnis applacidatis, Opus cum Annotatione habitatum eatenus observationum, et annectenda respectu passim insertorum Iurium Dominorum Terrestrium generali Consideratione Excelso Consilio remitti commissum.” Ibid. p. 398.

25 See MNL OL C42 Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 46.

26 Thus, for example, the following comments were added to page 122 of the manuscript: “Pag. 122. Patka secus etiam in plano sita, distat a sylvá Vértés una bona hora”; “Pag. eadem ad Patka primo non Nomaj, sed Novaj”; “Pag. eadem non Lovasberind, sed Lovasberény.” See [Com] pp. [3]–[4]. In manuscript **D**, on the blank page next to page 122, these remarks are repeated word for word. See **D** p. 122a.

27 For example, in connection with Csíkvár (Szabadbattyán), which, according to Bél, is “inhabited by a mixture of Hungarians and Germans” (**D** p. 135), they note that it is “inhabited purely by Hungarians” (“pure Hungari incolunt”). See [Com] p. [4]. In connection with the village of Moha, they refute the information given by Bél, that the settlement is at the foot of “Noé Hill” (Novaj puszta) and that it had vineyards: “Moha nec sita est ad montem Noe, nec ulla vineas habet, et est in planitie.” See *ibid.* p. [5]. The comments can of course be found in manuscript **D** as well. See **D** pp. 135a., p. 141a.

28 For the deleted comments see [Com] pp. [3]–[6].

29 “Caeterum siquidem jura dominorum terrestrium non historiis sed privilegiis docerentur, ideo judicaretur, ut disquisitio et insertio iurium possessionariorum, quae passim in hoc opere observatur, emaneat, cum et alioquin in his majori ex parte sit aberratum.” Ibid. p. [6].

30 On this, see Tóth 2007. I. 146–148; Tóth 2010. 334.

6: According to the minutes of the county General Assembly, the comments were made sometime between November 14, 1736, and February 26, 1737 (cf. also **D**).

[Ob]

1: LK 424. kt. pp. 23a–d

2: [Observationes circa descriptiones Comitatum Mosoniensis, Simigiensis ac Alba-Regalensis.]³¹

3: 4 pp. 335×110 mm (before page 23 of vol. 424).

4: Comments on the descriptions of Moson, Somogy and Fejér counties.

5: Handwriting of an unknown author. As far as the description of Fejér County is concerned, it must have been manuscript **D** that was seen by the author of the commentary, since the page and line numbers by which he denotes the criticised textual places correspond exactly to manuscript **D**.³² However, Bél did not use these corrections — at least in manuscripts **D** and **F** there is no trace of them.

6: Probably written in the 1740s.

e

1: -

2: [Comitatus Albaregalensis.]

3: (The manuscript is missing)

4: Description of Fejér County.

5: The copy made by Ferenc Szarka in 1772 (see **F**) differs from the chronologically last manuscript **D**, discussed above. Firstly, two significant additions can be observed, neither of which were included in manuscript **D**, even in the form of corrections. The first comes at the end of the presentation of the Vértosalja township, where the author adds to the text the comment that the villages he has included are all that he knows of, but “if you know of any more, insert them into the space that has been left.”³³ The other addition suggests that Bél was still working on the text. In Szarka’s copy, at the village of Sós-kút, it reads: “this region was already known in the time of Árpád [AD 900] as the Hungarians set up camp here, by the name of Sós Kút field.”³⁴ A footnote refers to the source — Anonymus’s *Gesta Hungarorum*, and Schwandtner’s already mentioned collection of sources from 1746, in which the work of the Anonymous Notary appeared.³⁵ It should be noted that Bél wrote a preface to the publication, in which he discussed the newly found *Gesta* at length, thus he knew it very well. The comment must, therefore, have come from him. There are further differences between manuscripts **D** and **F**, especially in the presentation of the villages, although these are rather owing to the late copyist Ferenc Szarka (see the description of manuscript **F**).

31 Title given on the basis of the content.

32 In one of his comments he writes: “Membr. posterius §. I. pag. 2. lin. a fine 8. forte rude donati, potius quam rure.” See [Ob] f. [1]r. In the political section of manuscript **D**, the indicated part is indeed on the second page of the respective chapter, in the eighth line from the bottom, and it is indeed erroneous (reading “rure donati” rather than the correct “rude donati”). See **D** p. 7. The annotations to the comments also correspond to manuscript **D** in the remaining cases.

33 “Hactenus Vértosaljensis processus fuit, *tot quos scivimus vicis circumscriptus; si plures tibi cogniti sunt, relictis marginibus inserendi erunt.*” See **F** p. 176. (The addition is printed in italics.)

34 “Alioquin ora haec iam tum Arpadi aetate Hungarorum castris sub nomine Campi ad salsum fontem celebritatem obtinuit.” See **F** p. 170. Some uncertainty is raised by the wording of the comment, which differs from Bél’s style, and by the fact that his source is not quoted accurately (see next note). It is therefore possible that this addition did not come from him.

35 The text of the footnote: “lege historiam Anonimi [sic] VII. Ducum Hung. Scriptor. Hungar. Tomo I. Num. I.” See *ibid.* Anonymus’ *Gesta Hungarorum* mentioned “Sós-kút mezeje” in chapter 50 (*iuxta campum putei salsi*). See SCHWANDTNER 1746–1748. I. 99.

Bél, therefore — at a relatively late state — sent someone a clarified and supplemented version of manuscript (e) to perfect the description of the villages in particular — or at least this is suggested by the note that appears at the end of the Vértesalja township description. This must have been done between 1746 (the completion of the corrections to **D**) and 1749 (Bél's death). However, even if did send the description to someone, there is no significant trace of it, as the differences in the description of the villages in manuscript **F**, compared to manuscript **D**, certainly do not relate to the supposed recipient of this manuscript, but rather to the late copyist (see **F**).

6: 1746–1749.

F

1: EFK Hist. I. c.

2: *Descriptio Comitatus Alba-Regalensis cum effigiebus regum Hungariae cupro expressis. Descripsit Fran(ciscus) Sz(arka) de L(ukafalva) 21. febr. 1772.*

3: 192 pp. 380×235 mm.

4: Description of Fejér County.

5: Copy made by Ferenc Szarka. As the title suggests, the pages include engravings of Hungarian kings, taken from the Ferenc Nádasdy's *Mausoleum* (1664; 21 pieces), as Bél lists the rulers in the description of Székesfehérvár. However, this was certainly Szarka's own idea rather than Bél's, as Bél makes no reference at all in the description to these pictures.³⁶ According to the 19th-century archive note at the start of the document, this copy by Szarka is incomplete, as the original copy was corrupt and illegible in many places. The writer of the note obviously meant manuscript **D**, although, as we have seen, the copy made by Szarka — besides not appearing in any way incomplete — reflects a post-**D** version, which, after being copied by Ferenc Szarka, was certainly lost.³⁷

Here, as elsewhere, Ferenc Szarka went beyond his brief as a copyist and updated some of the data on the owners of the villages — in about 22 cases. In most cases, this merely meant replacing the holder's name with the family name,³⁸ although in some cases he apparently knew that a family was no longer in possession of a given settlement.³⁹ He was also remarkably well acquainted with the Batthyány family's estates — unsurprisingly, as he was employed by Archbishop Batthyány.⁴⁰ In addition, he also gives himself away (as he did in the description of Somogy County) by mentioning the family title of imperial prince, which Károly József Batthyány received only in 1764.⁴¹

6: 1772 (see title).

G

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 3380.

³⁶ See also in our edition note i on page 64.

³⁷ It is unlikely that Szarka copied **D** and supplemented it from manuscript **A** where he could not read it. (See SZELESTEI 1984. nr. 180.). This is contradicted by the two additions mentioned under manuscript **e** and the many other changes that are not included in **A**; and, for example, the fact that Szarka accurately copies the text of the diploma that is partially obliterated in **D**, which is not even present in **A**. See **D** 116–117., and **F** 155–156.

³⁸ Thus, for example, in **C**, in connection with the villages of “Felső-” and “Alsócsút”, it reads: “uterque ditionis Stephani Balogh” (p. 124.), while in **E** it reads only in general: “uterque ditionis Baloghianae” (p. 166.).

³⁹ It is apparent that he omits the Kutassy family on several occasions. For example, while, according to manuscript **D**, the village of Pázmánd belongs to the Kutassy family (p. 123), in manuscript **E** their name is replaced by dots (p. 165).

⁴⁰ Thus Fülöp Batthyány is named as the owner of Bicske (“Spectat ad Excellentissimum D. Comitem *Philippum de Batthyán*”, **F** p. 169), although in the earlier manuscript the Batthyány family in general is mentioned as landlords (**D** p. 126).

⁴¹ See **F** p. 179. See also in our edition note i on page 126.

2: Matthiae Belii Notitia Comitatus Albaregalensis a Georgio Gyurikovits ex Exemplari Biblioth. Primatialis Tit.

I. c. descripta.

3: 60 ff. 380×240 mm.

4: Description of Fejér County.

5: György Gyurikovits' copy of the previous manuscript (see **E**).⁴²

6: 1830s.

IV. Brief review of the county description and the principles of the text edition

Compared to the other descriptions in the *Notitia*, the description of Fejér County comes somewhere around the middle: it does not come up to the standard of the very detailed descriptions of the north-western counties, although it is undoubtedly one of the better Transdanubian descriptions, especially in terms of the villages. The geographical section in the general part begins, as usual, with a description of the origin of the county's name and its boundaries (**F**, p. 2). After this, Bél writes about the mountains (Vértés and Bakony), but only briefly, stating that they have both been discussed elsewhere (pp. 2–3). He then turns to the rivers and water bodies. Among the former, he presents the Sárvíz and the Gaja stream (pp. 3–5), while in the case of the latter he writes in detail about the three lakes near Székesfehérvár: “Igovanus”⁴³ and the two water bodies referred to as “Sóstó” (pp. 5–6). He then reports on the quality of the air and soil, and on agricultural crops (pp. 6–8). Next he writes about animal husbandry (pp. 8–9), with a particular focus to cattle breeding. In conclusion, he discusses the game stock (p. 10). He describes how there is an abundance of game in the county, which is therefore sold very cheaply. Fishing is also a flourishing trade: fish and shellfish are sold for a good profit in Győr, Pozsony (Bratislava) and Vienna. He notes that loach (*fluta*, or “csík” in Hungarian) are plentiful, and that the settlement of “Csíkvár” owes its name to this fact.

The political section begins with a presentation of the historical peoples and the contemporary population of the county (pp. 12–13). The contemporary inhabitants are — according to him — mainly Hungarians, although there are also some Germans and “Slavs” (Slovaks). The following chapter describes these nationalities (pp. 13–15). The description of the Hungarians comprises mostly stereotypes: they are medium-sized, strong, broad-shouldered, solid-chested people with red faces, and “their foreheads tend to be brooding rather than cheerful”.⁴⁴ He also notes — again as usual — that many of them do not know how to read or write, and are instead engaged in farming (p. 13). The Germans, he writes, are of two types: either soldiers left behind after the Turkish wars, or settlers. In his usual way, Bél explains the difficulties and failures of the German settlers (pp. 14–15), as he did in the descriptions of Somogy and Tolna counties. The “Slavs”, he claims, adapted more easily to the local conditions than the Germans; their houses are stronger than the Hungarians', and their womenfolk are more diligent than Hungarian women, whom the author claims often to have seen sitting in front of their houses with “their hands in their laps” (*deiectis in sinum manibus*; p.15). Bél's understandable sympathy for the Slovaks is also apparent in other descriptions, although in this instance he elevates the Slovaks above the Hungarians and Germans, who are always praised elsewhere. He then mentions the provosts of the county (pp. 16–17). In conclusion, Bél provides a description of the county coat of arms, which depicts the Virgin Mary and Saint Stephen (p. 17).

42 This is indicated by the title that includes a reference to manuscript **F**; as well as the text that contains the additions of **F**, such as the reference to Anonymus at Sósút. See **G** 53r–54v. See also note 34.

43 According to Bél, this name is a corrupted version of “Csíkvári tó” [Csíkvári lake] (see p. 5). In fact, Bél took the name of the lake from Istvánffy (see **F** p. 25., where he quotes word for word the relevant place in connection to Székesfehérvár), who clearly writes “Ingovano”, which Bél corrupts to “Igovano”. The original form makes it obvious that the lake was called “Ingovány” [“marsh”].

44 “...frons tristis potius, quam hilaris.” **F** p. 13.

The first section of the special part contains a description of Székesfehérvár, the only free royal city in the county (*unica Comitatus urbs*) (pp. 18–151). Following the chapters on the name of the city, the founding of the cathedral by St. Stephen, and other churches (pp. 18–35), he discusses the two main events that took place in Székesfehérvár: the royal coronations and burials. He informs his readers about the debate surrounding the site of the coronation of St. Stephen — supporting the view that St. Stephen must have been crowned in the newly founded city of Fehérvár (pp. 36–37). He devotes a longer section to the presentation of the coronation ceremony (pp. 37–50) — using Bonfini’s description of the coronation of Vladislaus and Istvánffy as sources (pp. 48–50). He then describes the city as a burial place for kings, and lists the 15 kings he knows of who are buried there. He quotes the relevant parts of the poetic work *Reges Hungarici* by Johannes Sommerus (d. 1574) and produces a biography of a few lines about each ruler (pp. 50–81). In conclusion, the author adopts a rather mournful tone, calling on the city to close its gates as it will never more be a burial place for kings.⁴⁵ He then describes the burial ceremony, based on Bonfini: he relies on certain details from the work of the humanist author, such as the description of the death and burial of St. Stephen, Charles I, Louis the Great, and Matthias Corvinus (pp. 80–88).

The theme of burial provides Bél with a convenient lead into one of his typical chapters on city history, in which he lists the “city’s misfortunes” (*fata urbis*). Following the description of events during the medieval wars (the Tartar invasion, Maximilian I’s campaign in 1490) and other blows of fate (pp. 88–101), he recounts the stormy history of the city after the Battle of Mohács in 1526 (pp. 101–144). In his description of the events, Bél relies mainly on Istvánffy, while for the recapturing of the city in 1688 he draws on Franz Wagner’s historical work, as he does elsewhere. However, on the looting of the royal graves, he uses the work of Farkas Bethlen (see pp. 111–113). He then describes the state of the city after it was recaptured, and events up until the 1730s (pp. 145–147). According to him, Székesfehérvár was a sorry sight after the siege: the Turks were concerned only about defence, hardly any trace of the churches remained, and the royal graves disappeared irrevocably. The author here cites the country description by Kristóf Parschitius,⁴⁶ the protestant teacher of troubled fate, who counted 278 “houses defaced by a Turkish exterior” (*aedes Turcico habitu foedas*) in the city in 1688 (p. 145).

In the following chapters, Bél describes the contemporary state of the city (pp. 147–151). He first presents the walled city (pp. 147–149), then the two suburbs. One of the suburbs, known as “Rácváros” [the Serbian town], features many streets and houses, and is separated from the city by just one ditch (p. 149). The other suburb is located beyond the Viennese Gate, next to the Gaja stream (see *ibid.*). According to Bél, there are 119 houses in the walled city, 220 in “Rácváros” and 150 in the other suburb (p. 150). With its many inhabitants the place is crowded, although many of them leave for the villages to do seasonal work (pp. 150–151). The city’s population comprises Hungarians, Germans, Slovaks and Serbs. Thanks to Emperor Leopold, they enjoy the same privileges as the citizens of Pest and Buda. The city has a “senate” and a mayor, although Bél remarks that the commander of the garrison also has great power (p. 151).

In the second section, Mátyás Bél mentions two townships, presenting the *Vértesalja* township first (pp. 152–176). After a short introduction (pp. 152–153), he describes the castle of Csókakő, the only castle in the township (pp. 153–160). This is followed by a description of the villages (pp. 161–176), which number around 30. Compared to other counties, the author provides an unusual wealth of information about the villages, often mentioning historical events or other relevant facts of interest apart from the standard data (distance from other settlements, landlord, soil quality, the language of the inhabitants). In the case of Mór, the first village he discusses, he remarks that the landowners had the Hungarians and Germans settle separately in order to avoid conflicts (p. 161). The same thing happened in Acsa, where the lands of the Germans and Hungarians are separated, each having a different provost, although the landlord was the same (p. 166). In the case of the village of Bodajk, Bél displays characteristic sympathy when he writes that the inhabitants of the village, although living far from the main road, are not safe from the dangerous “sallies” of the military (p. 162).

45 “Claude iam portas, Alba, haud amplius/ Regum funera admissura.” See *ibid.* p. 81.

46 See the Parschitius citation in our edition on page 111. On the person and work of the author, see *ibid.*, note i.

He devotes extra space to Érd (pp. 171–174), where, quoting Istvánffy, he recalls that Louis II camped there in 1526, and that the Turks converted it into a fortification, and that it was later called Hamzsabég [*Hamza beg*] after its Turkish captain. He notes that the mosque with its minaret is still standing, although it is now used by the Serbs for worship. He mentions Illésházy Castle, along with Lazius's theory that this was the site of the Roman settlement Potentiana.

The presentation of the *Sárrét* township likewise begins with a brief introduction (p. 177), which is followed immediately by a description of the villages. Of Ladány, he mentions the owner, Baron Schmeidegg, who settled Hungarians and Germans there (p. 178). Bél discusses the history of Csíkvár at length (pp. 179–182) — although surprisingly not separately, as a fortress. Interestingly, in the case of the settlement of Káloz, Bél also mentions the lowland plains (*puszta*) near the village (p. 183) — as he does in the case of several other settlements, such as Vajta (p. 184), Cece (p. 185), Sárkeresztúr (ibid.), Aba (p. 186), Seregélyes (p. 187), Adony (p. 191), Perkáta (ibid.) and Szentgyörgy (p. 192). In the descriptions of Vajta and Sárkeresztúr, he mentions the local inns (pp. 184, 185). In connection with Aba (p. 186), he mentions that many people buy the local mineral sodium carbonate there. In his description of Pentele (pp. 187–190), he covers the ramparts and the Roman remains near the village. On one of the hills he discovered many excavated holes — and from the local inhabitants he learned that they were made by people looking for buried treasure (p. 188). He copies an inscription from a grave and believes he has discovered a Roman road near the village (pp. 189–190). In connection with the entrenchments near Pentele he quotes Marsigli, then refers to several other authors (Lazius etc.) in his examination of which Roman town might have stood on the site of the village (pp. 189–190.). In connection with Adony, he writes about the local posting station and mentions that the Turks built a castle there (pp. 190–191). A total of 25 villages are listed in the township. The Szarka copy does not end with the inventory of the road network, although this can be found in manuscript **D** (p. 142). In our edition, we have replaced this important section on the basis of the latter manuscript.⁴⁷

The description of Fejér County is somewhat “weighed down” by the presentation of Székesfehérvár, which represents almost three-quarters of the work. The same is true in the case of Somogy County, for example, where the account of the history of Szigetvár makes up a significant part of the manuscript, although mention might also be made of Pozsony (Bratislava) County, where the description of the city of Pozsony represents a bulky volume in itself. However, as in the case of Somogy, the author's intention is understandable: since the *Notitia* was also about the history of Hungary, he wished to present Székesfehérvár along with its links to the nation, as the coronation city and royal burial ground. This explains why he included the presentation of the coronation and funeral rites and the short biographies of the kings buried in Székesfehérvár. Otherwise, the description of the city's history under the Turks meant a great deal of work for Bél, as Fehérvár changed hands several times during the 15-year war, and the area was often the main battleground. Fortunately, he also discusses the contemporary state of the city in relative detail following the long historical part (31 chapters), although the proportions of the two chapters on the subject are not the best. (In the description of Sopron, for example, 18 of the 56 chapters describe the contemporary condition of the city.) The general section also contains useful information (for example on agriculture and the county's nationalities) as well as the presentation of the villages, where the list of *pusztas* around the villages is of particular interest.

The text of our edition is based on the late copy produced by Ferenc Szarka (see **F**). However, we made great use of the two earlier manuscripts (**A**, **D**), as Szarka made a number of mistakes during the transcription, which we were usually able to correct using these variants. Our publication has two further important features. On the one hand, we have reproduced in double-spaced text those parts where we strongly suspect that Szarka altered the original — which he typically did in the case of the owners of certain villages.⁴⁸ On the other hand, we have published in notes those parts of manuscript **A** that discuss the confessional affiliation of the inhabitants of individual villages, but which Bél

⁴⁷ See page 132. in our edition.

⁴⁸ See also above, under the description of **F**.

subsequently, following orders, deleted from the text.⁴⁹ We considered these data sufficiently important to make known to the reader, at least in this way.

In manuscript, which we used as the basic text (**F**), there were many — often repeated — spelling errors, which we corrected tacitly, without any specific note (e.g. *comodus* – *commodus*). In addition, there were some peculiarities in spelling that were not, in themselves, erroneous, but since they differ from Bél’s usage we have also corrected them, without adding a note, to the author’s preferred form (e.g. *Mathias* – *Matthias*). These spellings are as follows (the manuscript variant, followed by the form we have used):

Ahomates – Achomates; *archi episcopus* – *archiepiscopus*; Bonffinius – Bonfinius; *comeatus* – *commeatus*; *comodus* – *commodus*; *comunis* etc. – *communis* etc.; *deffendo* – *defendo*; *defficio* – *deficio*; *deffluo* – *defluo*; *dificilis* – *difficilis*; *dimminuo* – *diminuo*; *dirrectus* – *directus*; *dirrepta* – *direpta*; *dirruo* – *diruo*; *errigo* – *erigo*; *erripio* – *eripio*; *erruo* – *eruo*; *expecto* – *exspecto*; *faemina* – *femina*; *faustus*, etc. – *festus*, etc.; *foecunditas* – *fecunditas*; *foemina* – *femina*; *hyems* – *hiems*; *hystoria* – *historia*; *hystoricus* – *historicus*; *Istvánfius* – *Istvánffius*; *Mathias* – *Matthias*; *Pallfius*, *Pállffius* – *Pálffyus*; *planicies* – *planities*; *praetium* – *pretium*; *quid quam* – *quidquam*; *resummo* – *resumo*; *spacium* – *spatium*; *Uladislaus* – *Wladislaus*; *Vagnerus* – *Wagnerus*; *Volfgangus* – *Wolffgangus*

V. Summary

Data source: János Matolai (**A**, [**V**]); unknown ([**V**], [**O**], **e?**)

Revision: Chancellery (no corrections made) (**D**), county (**D**, [**Com**])

Manuscript for publication: **F**

Translation: BÉL 1977.⁵⁰

Literature: PROKOPP 1977,⁵¹ KOVÁCS 2011.

49 See also the presentation of manuscript **A**.

50 Although the translator Gyula Prokopp was right to rely on Szarka’s copy (**F**), his translation is incomplete. On the one hand, he omitted most of Bél’s notes — namely, those containing “only” sources. He draws attention to this practice in the introduction (and tries to justify it with little success). See PROKOPP 1977. 84. Also, for “understandable reasons” (?) he also omitted “verse citations”. See *ibid.* This is why he omitted from his translation the Sommer quotes in Bél’s work, and also the biographical data on the kings, which were added by Bél himself. See BÉL 1977. 94. These omissions are hard to justify, as Prokopp thereby deliberately mutilated Bél’s work — not to mention that there is simply no explanation or excuse for the omission of notes in a scientific publication. How can the reader, on the basis of such a translation, examine Bél’s sources and predecessors, or investigate his quotes? Given the above, I believe it would be appropriate to publish a new translation based on our critical edition — even using or supplementing Prokopp’s translation.

51 In the brief, one-and-a-half-page introduction, Prokopp confines himself to a sketchy outline of Bél’s life, besides explaining the “principles” of translation, without providing any content analysis.

MATTHIAE BELII
COMITATUS ALBA REGALIS.
PARS
GENERALIS.
MEMBRUM PRIUS
PHYSICUM

De

*Situ, natura et opportunitatibus
Comitatus Alba Regalensis.*¹ [p. 1.]

S Y N O P S I S.

<i>Nominis ratio: situs, et confinia.</i> §. I.	<i>frumentariae: fructuum hortensium paucitas:</i>
<i>Montes: et in his Vértes: Bakony: positus col-</i>	<i>solitudinis caussae: terrae salsae per deserta</i>
<i>lini.</i> §. II.	<i>utilitas.</i> §. IV.
<i>In fluviis praecipuus est Sárviz: eius capi-</i>	<i>Rei pecuariae opportuna regio est: boum, et</i>
<i>ta: qua cursum teneat: Galya insignis rivus:</i>	<i>equorum insignis procreatio: ovium greges:</i>
<i>Lacus varii: salsorum ingenia.</i> §. III.	<i>prorsus Hungarici sunt: porcorum copia, et</i>
<i>Aëris qualitas nequit optimis comparari: ab</i>	<i>sagina.</i> §. V.
<i>Hungaris egregie toleratur: incolarum habi-</i>	<i>Venatum commoditas: ferarum abundantia:</i>
<i>tus: soli fertilitas: vini natura: ubertas rei</i>	<i>foetura avium: piscatio.</i> §. VI. [p. 2.]

§. I.

Albensem Comitatum ab Alba Regali dicimus, urbe olim cum ob regum Hungariae inau-
gurationem, tum ob sepulturam perquam celebrem; eam ob rem et Alba Regalis sue-
vit nominari. Hungari Székes Fehér Vármegye adpellant; eadem^{a.)} ² etymi ratione, quod
utrumque imitati Germani Stuhl Weissenburger³ Gespanschaft vocaverunt. Iungitur ab

Nominis ratio:

*situs, et
confinia.*

^{a.)} Sunt, qui non a *Szék*, quod sellam, et cum adpositione *Király Szék* solium notat, verum a diverso prorsus vocabulo *Szék*, quod loca salsuginosa significat, et quibus abundat huius ager, derivent. Inde fit: *Székes* salsuginosus. etc.

¹ In ms. F in infima paginae margine: *descripsit Fran. Sz[arka] de L(ukafalva) 21. febr. 1772.* ² In nota a.) *Király* corr. ex *Kyrály* sec. D ³ corr. ex *Veissenburger* sec. D

quoque plagam definit. Sed ab occasu regio ei obtenditur *Vesprimiensis*, situ hinc et illinc collibus aspero. Septemtrionem denique partim *Comaromiensis* claudit, partim *Strigoniensis*, uterque montibus, et silvis isto collimitio horridus. Alioquin positus regionis planus est, atque campestris, idemque crebris paludibus et lacunis resudans.

§. II.

Montes, et in his¹ Vértes:

A septentrione tamen, ut dictum est, montibus asperatur; hac enim brachia sua *Vértes*, montium *Hungariae* celebratissimus, longe lateque exporrigit. Nominis eius historiam ali[p. 3.]bi dedimus; heic, qua se regiunculae huic insinuet, monendum est. Nimirum, ubi *Bakony* desinit, perpetuo laterum in *Albensem Comitatum* procurso, alta iuga in *Pilisiensem* transmittit, atque continua fastigiorum serie versus *Danubium* vergens, *Budae* mitescentibus iugis adrepat, quasi *Regiam* honoraturus. Totum eum querceta vestiunt, saginae porcorum idonea, quorum ideo greges infinitos alunt accolae.

Bakony:

Bakony quoque eo tractu regionem stringit, qua versus *Comitatum Vesprimiensem* subcorum abit. Retinet is ingenium suum, quale suo loco descripsimus, estque non silvis modo caeduis, sed ubere etiam glande, quin et venatum commoditate utilis provinciae.

positus collini.

Reliqua comitatus portio, qua in orientem abit, collina est, atque passim vallibus, situque depresso interstincta. Quod quidem quantum opportunitatis habeat, sive ad rem frumentariam procurandam, sive ad vites ponendas, sive ad pascua, et pabulum educandum, non est, ut iam moneamus.

§. III.

In fluviis² praecipuus est Sárvice:

Fluviorum, qui rigant comitatum, praecipuo [p. 4.] *Sárvice* nomen est, ab alveo, quem limosa soli qualitas, et fallax caenum praepedit. *Sár* enim lingua *Hungarorum* caenum est, aqua, *víz*; quasi aquam caenosam dicas. Oritur partim e lacu *Tikiri-Tó*, partim ex fontibus aliis *Comitatus Vesprimiensis*, modico supra *Palotam* milliari. Rapido hinc cursu in planitiem devolvitur. Quoad solido alveo manat, et limpidus est, et versandis molis commodus; at ubi campestris, limosamque regionem subiit, diffusis in latum aquis ripas amittit, ut qua fluat, difficulter agnoscas cursum, caeno, et carectis³ occultantibus. Increscit ad *Palotam*, fontium, qui isthic scatent, rivorumque ubertate. Hinc *Albae Regali*, quam praemunit, sublapsus,⁵ plane ingenium caenosi amnis suscipit. Simul enim in aequor illud regionis emersit, quod Hungari *Mezeö-föld* dicunt, incertis ripis divagatur, neque ulla crepidine coercitus, tandem in *Tolnensium* provinciam exit. Subinde sanguine hostium cruentatum fuisse in historiis reperias, cuius rei exempla, cum *Albae Regalis* historiam enarrabimus, meminisse oportebit.

qua⁴ cursum teneat.

Galya, insignis rivus:

Meretur et rivus *Galya* nominari, qui ex *Bakony*, haud procul a *Vesprimiensium* vico *Tés* ortus, per valliculas fertur, demissusque postea, recta a septentrione in meridiem, concava passim [p. 5.] planitie provolutus restagnat, dum acceptis in agro *Kereszturiensi* rivulis, versus *Albam Regalem* certo iterum alveo divelli incipit, compluresque molas versat. Exit prope portam *Viennensem* in paludem urbis moenibus offusam, hinc vero in *Sárvice*.

¹ in his corr. ex et hi sec. synopsis ² in fluviis corr. ex fluvii sec. synopsis ³ corr. ex carrectis sec. D
⁴ corr. ex quem sec. A et synopsis ⁵ quam praemunit sublapsus corr. ex sublapsus quam praemunit sec. D

Sunt et lacus, paludesque frequentiores; maxime, quas *Sárviz* efficit. Horum praecipui duo ad *Albam*: alter enim a meridie, ab occasu, et septentrione alter, urbis moenibus adpropinquant. Hunc *Igovano*,^{b.)} ¹ illum *Sóstó* vocant; uterque ita altus est, ut equiti, peditique inuis sit, tempestate potissimum pluvia. Adde alium quoque lacum, pariter *Sós-tó* dictum. Est is tribus infra *Albam* milliaribus, inter lacustria *Sárvizii* prope *Albam*. Accepit id nominis ab aquis salsis: nimirum *Soós* Hungaris salsum notat, *Tó* lacum. Uterque enim *Albensis*, et hic salsugine penitus imbuti sunt, adeo, ut aquatica animalia, et reptilia² hic praecipue toleret nulla, solisque armentis adaquandis prosit. Caeterum immersa boum, et aliorum pecorum tergora horarum XXIV. intervallo depilat prorsus, et ad corii modum subigit. Amplius idem est, et hoc in primis mirandus, quod cum aquis *Sárvizii* dulcibus undique [p. 6.] circumfundatur, naturam tamen cum salsedine retineat. Sed quia lacunis illis includitur, difficilem habet aditum. Minores eiusdem ingenii lacunae passim circa vicos scatent.

lacus varii:

salsorum ingenium.

§. IV.

Ob hanc paludum, lacunarum, et stagnorum frequentiam multum aër putredinis acciperet, nisi ea crebris aquilonibus difflaretur. Plana enim regio, et ventis pervia, haud potest retinere, quod noceat. Itaque licet aura regionis haud potest cum salubrioribus comparari, tamen temperata est, neque iis, qui adsueverunt, noxia, *Hungaris* praesertim, et hac natis regione. Incolas certe vegetos habet, alacres, staturae mediocris, et subfuscis. Solum eximiae fertilitatis est; fert autem fructus omnis generis. Vinum, quod gignitur, coloris utriusque, sic satis generosum est, et iucundi gustus, si hornum bibatur. Enim vero adservatum diutius facile lentescit, si *Zámolyiensia*, et *Bicskiensia* excipias. Sed id forte cellarium vitium est, quorum heic locorum aut nulla sunt, aut ob habitum plagae calidioris vino retinendo inutiles. Itaque delatum alio vinum huius, et perennius est, et sapit multo iucundius. Tritici porro, siliginis, et id genus rei frumentariae, si annus [p. 7.] congruat, ubertas tanta, ut horreum partium harum dici mereatur. In primis triticum huius in laude est, ob farinam, quam praebet, non uberem modo, sed coquendo maxime pani similaceo maximopere idoneum. Itaque in pretio esse consuevit apud pistores non minus, quam mercatores quosvis frumentarios. Caussam fecunditatis nitro possis tribuere,³ quo humus condita est, tota propemodum regione plana illa, et collini positus. Sed hortensium fructuum celebritate haud superbit, tametsi varii generis malis, piris, prunis haud omnino caret. Nempe amiserat cultum omnem ob bellorum, quibus fuit vexata regio, frequentiam. Cum primis ea calamitas, quam ultima *Albae* ex *Turcarum* potestate vindicatio, comitatu intulit, summopere adflixit provinciam. Non modo enim, dum bellum traheretur, pessum ivere cuncta, sed tunc quoque infelix regiuncula fuit, cum hoste profligato recreari eam opportunisset: scilicet diffugientibus metu belli incolis, atque vicis, quod fit, inanibus relictis, obsoleta, et vastis graminibus quaquaversum op-pleta erant omnia. Quae, quando alterutro anno inutiliter inaruerant, accidit, ut vel casu,

Aëris qualitas nequit optimis comparari:

ab Hungaris egregie toleratur: incolarum habitus: soli fertilitas: vini natura:

ubertas rei frumentariae:

fructuum hortensium paucitas:

^{b.)} Ignotum hodie vocabulum, ut credam, scribarum, et typhotetarum errore, ex *Csikvári-tó*, id enim nomen lacui illi est, depravatum esse.

¹ In nota b.) *typhotetarum* corr. ex *typhotetarum* sec. **D** ² corr. ex *reptitia* sec. **A** ³ corr. ex *trubuere* sec. **D**

*terrae salsae
per deserta
utilitas.*

vel destinato consilio flammam conciperent. Itaque, [p. 8.] cum nemo esset, qui restringeret subitum incendium, quidquid vicorum erat residuum, funesto illo casu deletum est. Etsi vero postea, deductis isthuc coloniis, frequentari coepit regio, tamen nondum sic exulta est, quin partem maximam deserta iaceat, quae idcirco, ne prorsus inutilia sit,¹ armentis enutriendis, educandoque frumento ab heris destinari videas. In his †[...]² quaedam sunt†, ubi nitrosa humus armentis pro sale est. Crustatim quoque dividitur in comitatus alios. Relatum accepimus, accolae *Veszprimienses* quot annis huc accedere, terrae salsae emendae causa. Eius plaustrum nummis vicenis, et quinis redimitur. Id postea domum devectum totius anni decursu bobus inter pabula datur, et sufficit. Terra ipsa alba est, sale, quasi nive, interspersa.

§. V.

*Rei pecuariae
opportuna
regio est:
broum:*

Si usquam autem, heic certe pecorum seminum egregium est. Nempe vasta illa camporum aequora fructuosius collocari nequeunt, quam in rei pecuariae educatione. Proinde insignis hac regione boum *Hungaricorum* procreatio est; praeterquam enim, quod pabulo ubere non minus, quam pingui laeta quaquaversum est regio, non aquis modo abundat, ut dictum est, salsis, pecudi adaquandae utilissimis, sed solum etiam [p. 9.] habet, uti nunc commemoravimus, multo passim sale turgescens. Itaque eximio prorsus incremento boves huiusmodi proficiunt, evaduntque silvestribus similes ob perpetua ruri et pabula, et stabulationes, cum aestivas eas, cum hibernas etiam. Quin et equorum foetura eximia est, indolis prorsus *Hungaricae*, nam et roboris indomiti sunt, et pernecitatis propemodum Pegaseae. Quia enim corpore sunt gracili, magis, quam pingui, fit, ut pedibus valeant. Enim vero si arte domentur, exercenturque, ita fiunt generosi, ut *Bosniacis*³ aequiparari posse videantur. Eorum mercatus cum alibi, tum *Iaurini* potissimum, diebus corporis CHRISTI, et Nativitatis *Beatissimae Virginis Mariae* festis⁴ institui videas. Ovium genus aliud, quam quod vernaculum *Hungariae* est, cornutum illud, procerae staturae, pedibus oblongis, et nigricantibus, promissoque vellere, haud conspicias. Porci ut plurimum albi sunt, et obesi, quorum saginae montes *Bakony*, et *Vertes* extra modum conducunt. Sed et humo nitrosa, praesertim qua vicina est aquis, arundinum item radicibus lubenter pascuntur, et pinguescunt. Ingens horum numerus alitur, qui demum, cum⁵ in mercatus propelluntur, tum caeduntur etiam ad alendam familiam. [p. 10.]

*et equorum
insignis
procreatio:*

*ovium greges
prorsus Hun-
garici sunt:
porcorum
copia, et
sagina.*

§. VI.

*Venatus
commoditas:*

Venatus porro inexhausta regioni ubertas est. Nam et in montibus ferae proveniunt, et vastis illis solitudinibus. Saepe agminatim in venatores incurrunt, tunc potissimum, cum est idoneum ad venandum tempus. Neque imminuit⁶ numerum venatus libertas, ita fecundus est, ferarum tota regione proventus: quem leges nuperae, quibus deiicendarum ferarum licentia coercita est, insigniter locupletarunt. Hinc illa ferinae vilitas; eodem enim pretio,⁷ quo alibi pondo bubulae, heic leporem emas. Annis abhinc duobus

*et ferarum
abundatio:*

¹ corr. ex *sint* sec. **D** ² hic in ms. **D** aliquid a Belio textui est insertum, quod vero legi non potest ³ corr. ex *Bosniacis* sec. **AD** ⁴ corr. ex *faestis* sec. **D** ⁵ corr. ex *dum* sec. **AD** ⁶ corr. ex *iminuit* sec. **D** ⁷ corr. ex *praecio* sec. **D**

lupum comes *Josephus Cziráki* occupavit, candido pilo, reliqua parte aliis similem. Aves *foetura avium:* porro silvestres, perdices, attagines, gallinaginesque, tardae, grues innumerae, ad haec aquaticarum species, pari fecunditate gignuntur; capiunturque promiscue ab omnibus, qui has oblectationes consecrare volupe ducunt. Piscibus fluvii scatent, et paludes, unde *piscatio.* nullum non genus captant rustici. Corbulae eis sunt piscatoriae, queis aestate intrantes lacunas, qua adiri se patiuntur, piscari solent. Hieme enim, sub glacie, humo admotis facibus capturam instituunt. Piscium sane, cancrorum, ac testudinum ea est frequentia, ut habeant incolae, quod *Iaurinum, Pisonium, et Viennam* cum lucro devehant. Flutarum copia tanta est, ut loco, cui *Csikvár* nomen est, adpellationem dederit. [p. 11.]

MEMBRUM POSTERIUS POLITICUM

De

Incolis et magistratibus Comitatus Albensis.

S Y N O P S I S.

<i>Incolae comitatus antiqui:</i> Hungari, ab Ar- pado <i>isthic collocati:</i> sunt hodieque incolarum <i>praecipui.</i> §. I. Hungarorum <i>corporis habitus: et mores: no-</i>	<i>bilium ingenium, et paucitas:</i> Germanorum <i>diversae coloniae:</i> Slavorum <i>laus.</i> §. II. <i>Regiunculae Magistratus: supremi comites:</i> ¹ <i>insignia.</i> §. III. [p. 12.]
--	---

§. I.

Post *Pannonios* Romanis haec regio non paruit modo, sed etiam sedem dedit. Hodieque rudera coloniarum isthic reperiuntur. Neque enim desunt, qui *Magninam*, seu *Mogentianam* hac regione collocent. Quidquid huius sit, negari haud potest, *Romanos*, meliorum regionum amantes, in hoc *Pannoniae* sinu frequentes colonias habuisse. Successerunt deinde *Gothi*, et gentes aliae post alias. Hos *ARTILA* duce *Hunni*, atque iis pulsus *Avaes*, istos *Maharenses*, denique reliquos omnes *Hungari* exceperunt, genus maioribus suis nihilo segnius. Namque occupata regione ita invaluit, ut vaga passim stativa, continuis castris, ista vero oppidis, urbibus, arcibusque potuerit permutare. Atque ex septem quidem ducibus *ARPADUS* isthic legiones suas collocavisse apud *THURÓCZIUM*^{a.)} i

*Incolae
comitatus
antiqui:**Hungaris ab
Arpado isthic
collocati:*²

^{a.)} *Chronici Hungarorum* Parte II. Cap. III. pag. 31. sq. ubi simul fabulosam occupatae ab *Arpado Pannoniae* historiam legas. Verosimiliora autem apud *ANONYMUM*, qui *Scriptorum Rerum Hungaricarum* Tom. I. num. I. editus haud pridem est.

¹ add. sec. notam marginalem ² notam marginalem F om.; add. sec. synopsis et A

ⁱ *Locos in nota a.) citatos vide in THURÓCZY 1600. pp. 31-32.; ANONYMUS 1746.*

sunt hodieque
incolarum
praecipui.⁶

legitur. *Zwatoplugo*,¹ inquit, *debellato, et occiso, Arpad cum caeteris Hungaris castra fixit in monte Noe, prope Albam, et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia, unde*² *civitas Alba per S.*³ *Regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope. Neque aliter BONFINIUS*^{b.)} *Arpadus, inquit, inter caeteros principatum obtinuit, profligatis incolis, traiecto Danubio, [p. 13.] in monte, cui Noë*⁴ *nomen est, castra posuit, haud procul ab Alba. Ast enim, quis iste mons Noë sit, arduum est definire. Vértes credi posset, nisi is Budae, quam Albae propior existeret. Sed oportuit omnino propaginem eius, qui in occidentem vergit, fuisse. Hoc est eum ipsum, a quo praedium Novaj,*⁵ *quod collimitaneum Albae est, adhuc dicitur. Caeterum ex ARPADI istis legionibus, quas heic consedissee diximus, Hungari hodieque incolarum praecipui, qui iam provinciam colunt, genus deducunt. Pauci his intermixti sunt Germani, qui post bella cum Turcis gesta vel isthic remanserunt, rude*⁷ *donati, vel aliunde huc immigrarunt. Passim et Slavi*^{c.)} *insederunt, pro more suo novas subinde colonias deducentes. Ita enim fecundissima gens invaluit, ut vix ullus per universam Hungariam comitatus existat, quem illa haud locupletaverit incolis. In ista incolarum varietate, quod et mores eorum variant, facile est coniiicere.*

§. II.

Hungarorum
corporis
habitus, et
mores:

Hungari eodem, cum aliis gentis suae hominibus, ingenio sunt. Statura his mediocris, rotundum corpus, membra firma, lati humeri, pectus forte, color subfuscus, frons tristis potius, quam hilaris. Sed litteras non excolunt, neque adpetunt, vitam omnem rusticatione distinentes. Antea, cum bellis Turcicis infesta regio fuit, tractare arma, equosque [p. 14.] noverant, certe debebant etiam, quod nihil tutum, sive domi, sive ruri habebant, nisi armis defensum. Atque hinc arcessendum est, quod aliqui, cum universim genti nostrae, tum huius in primis orae hominibus, duritiei, immo crudelitatis notam scribant. Nimirum bellorum iniuriae, quibus divexati sunt incolae, morosos eos fecere, difficilesque, cum illatam toties vim, vi repellere cogentur. Cultus ratio cum vita agresti concordat. Aedes habitant exiles, et levi opere eductas, vestes gerunt parabiles. Cultior feminis habitus est, in primis si lautiorum sint fortunarum. Has viri adtentius observant, ne locus sit suspicioni, tori licentiosius temerati. Ita agrestes degunt. Nobilium vita pro opum portione liberalior multo est, et Hungarica origine haud omnino indigna. In primis tenaces sunt praerogativae, quam plerique sanguine sub priscis regibus partam habent. Sed tenuior horum iam est numerus, quam erat olim; id quod bellorum diuturnitati tribuimus, qua flos nobilitatis pessum ivit. Caeterum Germanos incolas non unius esse generis alibi monuimus. Alii enim reliquiae⁸ sunt legionum Germanicarum, quae adversus Turcas in Hungaria militabant; alii nuper admodum partim ex Suevia, partim ex Franconia advenerunt, qui si coeptis perrexerint⁹ insistere, neque, quod faciunt

nobilium
ingenium et
paucitas:

Germanorum
diversae
coloniae:

b.) Decade I. Lib. IX. p. 134. 31.

c.) Sunt hi non ex Slavoniae regno, sed ex Moraviae, Silesiae, et Poloniae collimitio, hoc est Nitriensi, Trencsiniensi, Arvensi, Liptoviensi etc. Comitatus.

¹ THURÓCZY 1600. p. 32. *Zwatapolug*; idem add. *ut superius dictum est* ² THURÓCZY 1600. l. c. add. *et* ³ THURÓCZY 1600. l. c. *sanctum* ⁴ BONFINI 1581. p. 134. *Noe* ⁵ corr. ex *Novai* sec. D ⁶ om. F; add. sec. synopsin et A ⁷ corr. ex *rure* sec. A ⁸ corr. ex *reliquiae* sec. D ⁹ corr. ex *perrexerint* sec. D

ⁱ *Bonfinii verba hic citata vide in BONFINI 1581. p. 134.*

passim, otio se corrumpi patientur, brevi regionem efficient eximie cultam, [p. 15.] copiosamque. Sed in his etiam sunt, qui aut cunctantius rem agunt suam, aut plane negligunt, rati, quod duro alibi labore parandum est, otiantibus heic obrepere debere. Hinc vel ad suos redire malunt, vel sedes mutare saepius, quam ut pertinaciore diligentia, agrum, quem occuparunt, excolerent. Patrii his adhuc mores sunt, quamvis ambigendum haud sit, futurum esse, ut simul adsueverint regionis ingenio, in mores *Hungarorum* transeant. Difficilius enim aërem *Hungaricum*, torridosque soles ferunt. Facilius consuescunt *Slavi*, utpote laborum patientiores. Nam et victus rationem, et ritum terram colendi *Hungaricum* impensius sectantur. Vestis eis cum *Hungaris* prope eadem est, at aedificiorum substructio accuratior. Certe feminae solertius dant operam rei rusticae, quam quae sunt ex gente *Hungarorum*, quibus id vitio datur, quod egere malint, quam in opus sive domi, sive ruri incumbere. Vidimus aliquando deiectis in sinum manibus ad aedium fores, in umbra complures feminas sedisse, quum viris ruri, inter difficillimos labores desudandum erat. Itaque amant hic quoque *Slavorum* colonias heri, ob innatam iis solertiam operarum. Tametsi non desint, quibus *Germani* magis placeant. [p. 16.]

Slavorum laus.

§. III.

Magistratus regiunculae, iam tum priscis temporibus celebratos fuisse legimus. Et in supremis quidem comitibus, quae hic dignitas vaga est, in primis florere:

Provinciae magistratus:

Comes *Zonuk*, qui sub ANDREA I. in his census est, quos ob fidem CHRISTI, deficientes *Hungari* interemerunt. De eo THURÓCZIUS:^{c.)} *Zonuk comes de civitate Alba*, ubi^{d.)} ii et mortem eius legas.

Supremi comites:

Nicolaus, *Henrici* bani filius, duobus postea¹ saeculis floruit, vir tantarum dotum, ut ANDREA III. rerum potente, hoc est anno MCCXCIII. ad vices regis gerendas, palatinum vocant, eligeretur. Eodem honoris fastigio emicuit *Leustachius* ab *Ilsva* sub SIGISMUNDO, comes *Comitatus Albensis* anno MCCCXLIII.² Reliquorum nomina, temporum, quas subivit *Hungaria*, conversiones, et iniuriae oblitteraverunt. Proinde in tabulariis, quae archiva dicimus, et in diplomatibus requirenda eorum memoria est. Hodie Excellentissimus ac I. D. Comes *Franciscus* de *Nádasd*, Regni *Croatiae* banus, et supremus campi mareschallus, rebus cum laude praeest. [p. 17.] Reliqui magistratus ita se habent, quemadmodum alibi. Vicarias scilicet partes supremi comitis nobilium virorum aliquis in publicis provinciae comitiis liberrimis suffragiis delectus gerit. Quem iudices nobilium, et adessores in rebus administrandis, et iure dicendo iuvant. Si consulendum in commune est, *Albae Regali* avito more coeunt. Insignia comitatus S. STEPHANUM habent, *Deiparae Virgini*, quae per somnum ei adparuerat, Coronam *Hungariae* offerentem.³ Vetus id esse credi potest, ac forte ab ipso S. STEPHANO profectum. Eius imaginem sequens pagina exhibet.ⁱⁱⁱ [p. 18.]

insignia.

c.) *Chronici Hungarici* Parte II. Cap. XXXIX. p. 47. 7.

d.) *Ibidem* Cap. XL.

¹ corr. ex *postei* sec. A ² sic! et in AD ³ corr. ex *offerentis* a nobis

ⁱ *Thuróczi* verba hic citata vide in THURÓCZY 1600. p. 47.

ⁱⁱ Locum in nota d.) citatum vide *ibidem*.

ⁱⁱⁱ *Imago insignium desideratur in omnibus manuscriptis.*

PARS SPECIALIS

MEMBRUM I.

De

Alba Regali

Unica comitatus urbe

S Y N O P S I S.

An urbis origines ad Cimbro¹ referri possunt: vix Mogentiana fuerit: natales Hungarici S. Stephano tribuuntur: Geysa patre in eius laudis titulum vocato: Albae nomen perperam ab Albanis arcessit Bonfinius: auctoris de eo nomine coniecturae. §. I.

Situs loci palustris: auctorum verbis describitur: emendatur Istvánffius: munitiones pristinae: suburbia. §. II.

S. Stephani erga urbem pietas: sacra Divae Virginis aedes: et huius magnificentia: antistitis eiusdem iura peculiaris: regum in eandem munificentia. §. III.

Fit obnoxia incendiis: vulgi ea de re opinio: instauratur a Carolo Roberto: Matthia item Corvino: reliquae eiusdem aetatis aedes sacrae. §. IV. [p. 18.]

Caeterae urbis praerogativae: fuit perpetua inaugurandorum regum sedes: an etiam S. Stephani? §. V.

Inaugurationis quae fuerint solemnitas: qua se pietate ad ea reges praeparaverant: ad Basilicam² B. V. Mariae processio, et huius pompa: rogandi ad inaugurandum regem formulae: regis, qua esse velit mente, testificatio: solennes super novo rege deprecationes. §. VI.

Sacra unctionis caeremonia: vota, et preces ad eandem dictae: rex paludamento S. Stephani indutus eius gladio praecingitur: metropolitani ad regem adlocutio: redimitur diademate: qua formula: instructus sceptro cum insigni

monitione: globo item: deducitur in regale solium: sacrae caeremoniae reliquae. §. VII.

Quid postea apud aedem S. Petri actum? sponso, et iusiurandum regis: publice praestitum: vibratio gladii in quatuor orbis plagas: regale epulum. §. VIII.

Urbis ex his caeremoniis celebritas: quanta ea fuerit olim: auctorum verbis docetur. §. IX.

Regum sepeliendorum pompa, inter Albensium praerogativas: eorum numerus: S. Stephanus: Colomannus: Bela II.: Ladislaus III.: Carolus I.: Ludovicus I.: Albertus Austriacus: Matthias Corvinus: Wladislaus II.: Ludovicus II.: Ioannes de Zápolya. §. X.

Pompa funerum regionum: mortuo rege luctus publice indictus: sigillum ne in fraudem verti possit, fractum: summorum, et imorum ad exequias coitio: thalamus regii cadaveris funestus: Budam, si alibi excessere e vivis, primo communi omnium planctu debebantur. §. XI.

Constituta Budae funerali pompa, Albam cum cadavere ibatur: eius itineris ordo, et luctus: ipsa funeris deductio: exemplo Matthiae Corvini descripta: publici funere peracto planctus: leges. §. XII.

Fata urbis: an eam primus expilarit Emichio: mansit ad Belae IV. usque tempora intemerrata: reiecitque Tartaros. §. XIII. [p. 20.]

¹ corr. ex cimbro sec. D ² corr. ex basylicam sec. D

Albae ad Matthiae usque Corvini aetatem perpetua incrementa: obsidetur a Maximiliano I.: impressio adversus urbem auspicato suscepta: adsultu moenia superant hostes: portam extundunt, et urbe potiuntur: victorum execrabilis¹ immanitas: orta seditio: quae caesarem retrocedere coegit. §. XIV.

Hungarorum ob perditam Albam dolor: Wladislai eius recuperandae studium: obsidio suscepta: oppugnationis ductu regis initia: deditae urbis leges: Wladislai morbus. §. XV.

Urbis mitior postea fortuna fuit: sequitur fidem Iohannis: a Perinio tandem in Ferdinandi partes pertracta: sed eventu funesto. §. XVI.

Solymannus commoto iterum bello Albam capto Strigonio obsidere statuit: nostrorum adparatus: suburbia defensanda inauspicato statuunt. §. XVII.

Solymanni adventus, et castra: oppugnationis exordia: Turcae suburbanam molem occupant, et templum geminum: Solymannus adsultum novum edicit: eius atrocitas: nostrorum fuga, et caedes. §. XVIII.

Dedendae urbis necessitas: et consilia: leges: emigrant praesidarii: cives male plectuntur: Istvánffii de anni eius fortuna querelae.² et in principes Christianos invectio. ... §. XIX.

Solymannus captam urbem praesidio communit.³ regionem circum exurit: regum sepulchra violata: eius rei occasio: cadaver Iohannis regis eiectum. §. XX.

Clades ab Albano Turcarum praesidio regioni circumsitae saepius illatae: quanta sollicitudine Albam observari curavit Solymannus: perpetuae cum nostris velitationes: caeduntur a Pálffio⁴ Albenses. §. XXI.

Nova ad Albam ductu Pálffii⁵ victoria paratur: rei gestae series: nostri inopinato Albam adveniunt: consternatisque hostibus suburbia adoriuntur: et capiunt: portam urbis, sed

conatu irrito, pulsare tormenti ictibus incipiunt: Turcae suis suppetias ferentes: aciem contra nostros iam abiturientes instruunt: idem et nostri faciunt: dextrum cornu invadit, et convellit Pálffyus.⁶ mox praelium tota acie invalescit: nostri evadunt victores: sed victoria uti nesciunt. §. XXII.

Eius victoriae praesagium. §. XXIII.

Quomodo postea vicem nostris retulerint Turcae: urbs a nostris frustra tentata: obsidetur a Mercuriano: laboris exordia: petardum frustratur: Roswurmius⁷ suburbiorum alterum ingenti molestia subit: [p. 21.] et capit: idem et suburbiorum alteri evenit: tormentis inde res agi coepit: fit adsultus: eius difficultates: nostrorum constantia: urbs tandem vi capitur: caedes, et rapinae: Basilicae interitus: captivorum numerus. §. XXIV.

Urbis praefecto Iohanni Marco Insulano tradita: Hassanes nostris se obiicit: praelium acre contrahitur: sed quod occasus solis dirimit: ad pugnam decretoriam horribili acie instructam, Turcae se accingunt: quos adorti nostri: difficili praelio caedunt: fugantque. §. XXV.

Hassanes ad recuperandam urbem animum adiecit: eius adparatus: nostrorum providentia: Turcae Albam obsident: munitiones suburbanas occupant: Hungarorum isthic desertorum clades: hostium in subigendis suburbiis progressus: felix nostrorum eruptio. §. XXVI.

Hostium in oppugnatione adaucta pertinacia: adsultus extra modum ferox: praesidiariorum virtus: praefecti vulnus: Germanorum defectio: hostium perfidia a Gallis accensa: urbe capta praesidiarii incolumes excedunt: praefecti Constantinopolim mittuntur: eius cladis caussae. §. XXVII.

Qua cura captam urbem Hassanes communit.⁸ post captam Budam metropoli illi insidiatur praefectus: impressiones in nostros suscipit: lentaque obsidione circumsidetur. §. XXVIII.

¹ corr. ex execrabilis sec. A ² corr. ex queraelae sec. D ³ corr. ex comunit sec. D ⁴ corr. ex Pálffio sec. D

⁵ corr. ex Pálffi sec. D ⁶ corr. ex Pálffyus sec. D ⁷ corr. ex Roswurmius sec. D ⁸ corr. ex comuniverit sec. D

Hostium in iis angustiis desperatio: missi ad Vezirium nuncii: obsessorum eruptiones: abacta praeda: plebem ex urbe dimittunt: arctiori clauduntur obsidione: mutuae velitationes: nostrorum obsidionales operae: urbis dedendae leges: a caesare ratae habentur: hostium demigratio: belli instrumenta in urbe reperta. §. XXIX.

Foeda recuperatae urbis facies: verbis Parschitii¹ describitur: sepulchra regum quomodo potuerint obliterari. §. XXX.

Hodiernus urbis habitus: laxitas, portae: palatii regii: praepositurae, et basilicae rudera: aedes sacrae reliquae: vici urbis: forum. §. XXXI.

Suburbia duo: alterum Rascianorum, alterum ad Galyam amniculum: soli circa urbem ratio: incolarum frequentia: victus diversitas: urbis privilegia² a Leopoldo recognita: insignia. §. XXXII. [p. 22.]

§. I.

An origo ad Cimbrose referrri possit:

vix Mogentiana fuerit:⁵

natales Hungarici S. Stephano tribuuntur:

Urbis origines ad *Cimbros* nihil dubitat referre LAZIUS,^{a.) 3 i} *Cimbrianum* vetus heic existisse adfirmans, quod inter reliquas urbes ad *Istrum* in exsilio gentem eam condidisse ait, APPIANO praeunte. Haec de urbis origine extra modum prisca; de occasu autem, et nostrae huius incunabulis: *destructum*, inquit, *vetus Cimbrianum in Pannoniis fuisse, vel ab Hunnis, vel Gothis arbitror. In cuius ruderebus Hungari, post multa tandem saecula⁴ Albam condidere Regalem cognomento, quod ibi regum Hungariae conditorium sit, et locus coronatione regia celebris.* Profecto erronee. Nam eum quidem locum *Moesiae* II. oppidum^{b.) ii} fuisse, inter doctos constat. Rectiusne vero coniectent, qui *Mogentianam* isthic collocant, quippe quod *Itinerarium Antonini*, medio inter *Aquincum*, hoc est *Budam*, et *Sabariam* itinere ponit, non ausim definire. quod ipse LAZIUS,^{c.)} strenuus alioquin coniectator, aliam ex hodiernis notionibus adpellationem loco ei adtribuit; tametsi respondeat terrarum quodammodo⁶ intervallum. Quidquid de obsoleto urbis nomine, aut vestigio dixeris, vix extra dubietatem possis collocare. Itaque suffecerit *Hungaricos* eius natales indagavisse. De his BONFINIUS^{d.) iii} [p. 23.] *Albam,*⁷ inquit, *Divus Stephanus Hungarorum⁸ rex hercle! Sanctissimus, et Arpadi genere natus, haud immemor suae gentis, quae ex auspiciato hoc loco consederat, aedificavit.* Ita est, debet id optimo regi *Alba*, quod non modo ab eo condita, religioseque habita, sed regiae simul urbis nomine honorata sit. Enim vero regio conditore *Albam Regiam* fuisse dictam, non sine ratione existimamus.

a.) *Commentariorum Reipublicae Romanae* Lib. XII. sect. II. cap. XVI. pag. 1135. A

b.) Vide ORTELIUM in *Thesouro Geographiae antiquae*, ad hanc vocem, ubi eiusdem testimonio usus LAZII vir harum rerum consultissimus in *Moesiam secundam* Cimbrianum reicit, in eum locum, ubi iam est *Brinhida*, id est, *Brionum* pons.

c.) Vide eiusdem ORTELII *Thesaurum Geographiae antiquae* in eodem *Mogentianae* vocabulo.

d.) *Decad. I. Lib. IX. p. 134. 33.*

¹ corr. ex *Parschitii* sec. D ² corr. ex *privilegia* sec. D ³ In nota a.) *commentariorum* corr. ex *comentariorum* sec. D ⁴ LAZIUS 1551. p. 1135. *secula* ⁵ notam marginalem F om.; add. sec. synopsis et A ⁶ corr. ex *quodam modo* sec. D ⁷ BONFINI 1581. p. 134. *quam* ⁸ BONFINI 1581. l. c. *Ungarorum*

ⁱ *Locum in nota a.) citatum vide in LAZIUS 1551. p. 1135.*

ⁱⁱ *Locum in nota b.) citatum vide in ORTELIUS 1596. f. T3v.*

ⁱⁱⁱ *Bonfinii verba hic citata vide in BONFINI 1581. p. 134.*

Aliter paullo *Ladislaus* THURÓCZI,^{e.)} ⁱ quippe qui gloriam urbis conditae, inter GEYSAM patrem, et S. STEPHANUM nihil dubitat partire. Non est opus prolixam eius disputationem recensere. Epilogum adtexuisse sufficit.ⁱⁱ *Indulgeamus*, inquit, *Geysae, aut etiam aliis, cunabula, primosque annos, Albanae urbis, et multarum rerum praeterea; quando id et magnae rationes exigunt, et vix ullae dissuadent:*¹ *iuventutem deinde, virilisque aetatis exordia Stephani industriae cedamus:*² *qua quidem loquendi, et sentiendi*³ *norma obtinebimus, ut nec his fidem adimamus, qui negant, et illos vera locutos tueamur, qui adfirmant,*⁴ *Sanctum Regem esse Albae fundatorem. Quando quidem*⁵ *adserimus*⁶ *Stephanum a iactis urbis fundamentis auctorem*⁷ *nominari minime posse, et nihilominus ab imposito operi fastigio iure optimo debere. Ad hunc ille modum. Sed, unde quaeso, Albae nomen? Nugatur pro suo ingenio BONFINIUS,*^{f.)} ⁱⁱⁱ *dum ab Albanis Asiaticis hoc, quidquid est nominis, arcessit. Sed, inquit, cur tot Albas Hungaria*⁸ *dixerit, haud immerito plerique* [p. 24.] *dubitant.*⁹ *Non solum hanc Albam habet Hungaria,*¹⁰ *sed Albam Graecam ad Taurunium, et Albam Iuliam*¹¹ *in Dacia apud Transilvanos.*¹² *Quo quidem nomine non immerito tantopere delectantur, (ut mea fert opinio), qui progenitorum suorum nomen lubentissime retinent. Hungari*¹³ *namque*¹⁴ *a*¹⁵ *Hunnis,*¹⁶ *Hunni*¹⁷ *a Leucis, id est Albanis Asiaticis, qui a Scythis orti sunt, (si Procopio Graeco scriptori credimus), originem duxerunt, et ut maiorum nomina servarent, quas aedificarunt urbes, ab eis nominare voluerunt. Ecce sonoras nugae! Atqui Hungari non latino vocabulo Albam, sed vernaculo Fehér-vár dixerunt, sive ob recens, idemque albescens adhuc opus, sive ut omen inde caperent de futura urbis felicitate, cuius color albus indicio haberi consuevit; sive, quod maxime pronum est ad credendum, ut regionis circumsitae naturam exprimerent. Szék non modo sedem, sed etiam locum Hungaris significat salsedine turgescens. Nempe excrescens ad pruinae modum sal communis, aut nitri, magna hic passim spatia occupat, quae gramine nudata albescunt, tanquam nive perspersa. In hac ergo regione positam urbem Székes Fehér vár vocaverunt. Id cum non advertissent posterius, Germanice quidem Stuhl-Weissenburg,¹⁸ Slavice Stolicny Belehrad urbis vocabulum reddiderunt: quasi a sede regia ita dicta fuisset* [p. 25.] *primitus. Alioquin supra portam aquilonarem, vulgo Viennensem, statua muro instructa, venustae virginis specie visitur, quam Albaniam addita inscriptio nuncupat. Quod ego simulacrum*¹⁹ *urbis nondum ab hoste quoquam contemeratae fuisse crediderim: quale Comaromii exstare,*

Geysa patre
in eius laudis
partem vocato:

Albae nomen
perperam
ab Albanis
arcessit
Bonfinius:

auctoris de
eo nomine
coniecturae.

e.) In Hungariae compendio exhibita, Parte I. pag. 38. seq.

f.) Decade I. Lib. I. p. 23. 28.

¹ corr. ex *disuadent* sec. TURÓCZI 1729. p. 39. ² corr. ex *caedamus* sec. TURÓCZI 1729. l. c. ³ et *sentiendi* TURÓCZI 1729. l. c. *sentiendique* ⁴ TURÓCZI 1729. l. c. *affirmant* ⁵ *quando quidem* TURÓCZI 1729. l. c. *quandoquidem* ⁶ TURÓCZI 1729. l. c. *asserimus* ⁷ TURÓCZI 1729. l. c. *authorem* ⁸ BONFINI 1581. p. 23. *Ungaria* ⁹ BONFINI 1581. l. c. *dubitabant* ¹⁰ BONFINI 1581. l. c. *Ungaria* ¹¹ BONFINI 1581. l. c. *Iulam* ¹² BONFINI 1581. l. c. *Transylvanos* ¹³ BONFINI 1581. l. c. *Ungari* ¹⁴ BONFINI 1581. l. c. *namque* ¹⁵ BONFINI 1581. l. c. *ab* ¹⁶ BONFINI 1581. l. c. *Unnis* ¹⁷ BONFINI 1581. l. c. *Unni* ¹⁸ corr. ex *Veissenburg* sec. D ¹⁹ corr. ex *simulacrum* sec. D

ⁱ *Locum operis Ladislai Turóczy SJ vide in TURÓCZI 1729. pp. 38–39.*

ⁱⁱ *Partem hanc operis Turóczyani a Belio citatam vide ibidem p. 39.*

ⁱⁱⁱ *Locum Bonfinii in nota f.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 23. (a linea 38., non vero 28., uti in nota f. habetur.)*

suo loco demonstravimus.ⁱ *Albam* denique *Graecam* non *Hungari*, verum *Slavi* sic appellavere, quippe quae SIGISMUNDI demum tempore,^{g.)} ⁱⁱ donante eam GEORGIO *Serviae* principe, *Hungariae* accessit.

§. II.

Situs loci palustris auctorum verbis describitur:

Situm urbis ex THURÓCZIO^{h.)} ⁱⁱⁱ discas. *Est*,¹ inquit, *haec civitas humili in planitie² situata. Hanc natura praeter muros, nescio, per quem conditos, limosis vadis, stagnis circumiacentibus, simulque calamis, et palustribus tuetur. Idem praeter alios BONFINIUS^{i.)} ^{iv} scribit: Alba Regalis³ in media palude sita, haud facile expugnari potest. Ut mirari satis nequeam, quid P. SZENTIVÁNIO,^{k.)} ⁴ scriptori longe diligentissimo in mentem venerit, dum traderet:^v in loco, inquit, qui dictus est mons Noë, Sanctus⁵ Stephanus⁶ *Albam condidit*. Non id voluit BONFINIUS,^{l.)} ^{vi} adserens: *Arpadum in monte Noe, haud procul ab Alba castra posuisse*. Concordat recentior [p. 26.] historicus:^{m.)} ^{vii} *Albana urbs in locis limosis palustribusque sita, duabus utrinque paludibus incertae altitudinis, equiti pariter, et pediti in viis cingitur, quarum⁷ uni Sós-Tó,⁸ quae orientalis est, alteri Ingovano (Csikvári Tó)⁹ nomen est, quae ambae ex fluvio Sárvizio¹⁰ aequae palustri, ac caenoso, carectisque,¹¹ et arundinetis impedito, qui e Balatone¹² lacu,^{n.)} ¹³ ^{viii} quem fluvius Sala efficit, prorumpens, prope Bálttham¹⁴ oppidum**

g.) Vide sis eundem BONFINIUM Decad. III. Lib. III. p. 400. 39.

h.) Parte III. Cap. VII. p. 117. 25.

i.) Decade I. Lib. I. p. 23, 30. Conf. RANZANI *Epitom. Rerum Hungaric.* Indice I. p. 205. 33.

k.) *Dissert. Paralipom.* Catalogo VIII. p. 49.

l.) Decade I. Lib. IX. p. 134. 31.

m.) ISTVÁNFFIUS Lib. I. p. 9. 51.

n.) Male *Sárviz* ex *Balatone* prorumpere dicitur, cum *Balaton* grandi milliari a fontibus *Sárvizii* remotus sit in occidentem, ipseque *Sárvizius* ex piscina *Tikiri Tó* effluat. Est autem *Tikiri Tó* supra *Palotam* in radicibus silvae *Bakony*, depressa quaedam, et uliginosa lacuna, mille aliquot passuum ambitu. Olim

¹ THURÓCZY 1600. p. 117. add. *enim* ² THURÓCZY 1600. l. c. *planicie* ³ BONFINI 1581. p. 23. *quae* ⁴ corr. ex *Szt. Ivánio* sec. **D** ⁵ SZENTIVÁNYI 1699. p. 49. *S.* ⁶ SZENTIVÁNYI 1699. l. c. add. *urbem* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. p. 10. *quorum* ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Sosto* ⁹ *Csikvári-tó* add. a Belio ¹⁰ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Sarvizio* ¹¹ corr. ex *carrectisque* sec. ISTVÁNFFY 1622. ¹² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Balachone* ¹³ in nota n.) *uliginosa* corr. ex *ulliginosa*; *adcurrente* corr. ex *accurrente* sec. **D** ¹⁴ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Bacham*

ⁱ *In Notitia Comitatus Comaromiensis, historiam castris Komárom Belius enarrans „id arcis” inquit „dignationis partem est, ut sequitis inde temporibus, et cum arx novis iterum operibus instauraretur, in eo propugnaculo, quod ad Vagum, et hinc versus Ujvarinum, prospicit, simulacrum Virginis sertum manu ostentantis, collocaretur: uti monumento esset posteris, haud unquam virginitatis sertum Comaromio extortum fuisse.” Vide BÉL 2016. p. 433.*

ⁱⁱ *Partem operis Bonfinii, quae in nota g.) allegatur, vide in BONFINI 1581. p. 400.*

ⁱⁱⁱ *Locum in nota h.) citatum vide in THURÓCZY 1600. p. 117.*

^{iv} *Locos in nota i.) citatos vide in BONFINI 1581. p. 23.; RANZANUS 1600. p. 205.*

^v *Verba Martini Szentiványi hic citata vide in SZENTIVÁNYI 1699. p. 49.*

^{vi} *Locum Decadum Bonfinii hic citatum vide in BONFINI 1581. p. 134. Ubi vero ita scribit: „Arpadus... in monte, cui Noe nomen est, castra posuit, haud procul ab Alba.”*

^{vii} *Verba Istvánffy in nota m.) citata vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 9–10.*

^{viii} *Locum Notitiae Comitatus Veszprimiensis, quem Belius in nota n.) affert, vide in nostra editione, id est, in BÉL 2012. pp. 527–528.*

Danubio *miscetur, occultis, et subterraneis quibusdam meatibus ortum ducere, ac in latis ca-
varum vallium spatiis perpetuo stagnare creduntur.* Iste verus est urbis positus, quem ope-
rae pretium duximus optimi auctoris verbis describere. In eo lapsus est, quod paludem
Sós Tó, hoc est paludem salsam, urbi suffundat, quae tamen plus, minus passuum bis
mille interstitio ab urbe submota est in meridiem, restagnatque seorsim in aperta pla-
nitie; *Ingovány* autem non lacus, sed corruptum² vocabulum est, sicuti id ex schedis ur-
bis *Albensis* constat. Et hoc³ moneri omnino debet, ut constet,⁴ paludem *Csikváriensem*,
haud vero *Sós Tó*, *Albam Regalem* incingere. Quae tametsi e *Sárvizio* quadamtenus [p. 27.]
ortum ducit, tamen non ex unico eodem aquas omnes mutuatur. Enim vero et ex *Galya*
anniculo, quem eidem e septemtrione admanare diximus, insignem vim aquarum ad-
mittit, quin totum exhaurit. Contra ex *Sárvizio* ultra bis mille passus ab urbe remoto,
eam admodum aquarum partem recipit, quae sive arte huc derivata est, sive *Galyae* eo
usque retro actae confunditur. Alioquin palus ipsa tanta est, ut totam urbem vasta qua-
dam, ac pene impermeabili aquarum, et caeni mole, circumfundat, et illinc quidem in
orientem, ultra X. stadia porrigatur, hinc autem in occidentem *Sárvizium* plane contin-
gat. Itaque ingens urbi a natura ex palidoso situ praesidium comparatum est. Naturam
ars multo reddidit inexpugnabiliorem: operibus enim, cum integra adhuc esset, incin-
cta fuit validis, et roboris ultra, quam credi possit, firmioris. Totius molis rationes egre-
gie iterum descripsit ISTVÁNFFIUS:^{o.)} ⁱ *Albanae, inquit, urbis situm, undique paludibus
cinctum, supra descripsimus. Ea Budae, ac Strigonio collata, trianguli formam reddit; pari
fere intervallo, ac loci celebritate; duas illas alluente Danubio, hanc perpetuis paludibus, quas
Sárvizius,⁵ flumen caenosum,⁶ nec ripis coercitum, e Balatone^{p.)} ⁱⁱ profluens, et isthic late sta-
gnans efficit, mirabili naturae munimine praecingentibus.* Huic interiori [p. 28.] moli duo
suburbia, laxa admodum, obtenduntur: templa his, ac publici, privatique iuris aedificia,
ac suburbanae domus, ac horti irrigui, et prata intercedunt, maiore multo, quam in urbe

*emendatur
Istvánffius.¹*

suburbia.

piscinam fuisse, MATTHIAE forte CORVINI instructam sumtu, crepido illa, qua coercetur, innuit. Instructa enim est ex quadrato lapide, ducentorum circiter passuum longitudine, operis omnino sumtuosi, et regia cura digni. Crepido emissarium in medio aperit, per quem emanans rivulus, diversis aliis in lacunas influentibus, uno ex *Eskő*, altero ex silvis adcurrente, collectus *Sárvizium* efficit. Non coercetur enim hodie, ideoque in piscina aquam nullam, nisi quae rivulo iuncto interfluit, et terram uligine suffundit, derelinquit. Vide *Comit. Veszprimiensis* Historiam, ubi *Sárvíz*, et *Sár réte* dici monuimus.

^{o.)} Lib. XV. p. 267. 6. Conf. Johan. Martini STELLAE *Comment. de successibus Turc.* num. III. p. 433. seqq.

^{p.)} Suos *Sárvizio* extra *Balatonem* fontes esse nunc diximus. Hic interim error auctori nostro familiaris est. Vide eodem libro p. 271. 20.

¹ corr. ex *Istvánffius* sec. **D** ² add. sec. **AD** ³ corr. ex *hic* a nobis ⁴ corr. ex *constent* a nobis ⁵ ISTVÁNFFY 1622. p. 267. *Sarvisius* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *caenosum*

ⁱ *Verba Istvánffii hic citata vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 267.; locum vero operis Martini Stellae in nota o.) citatum vide in STELLA 1673. pp. 432–434. (non vero in p. 433., sicuti Belius mendose scribit.)*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota p.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 271.*

§. III.

S. Stephani
erga urbem
pietas:

Ad hanc vero firmitatem non impetu, sed lentis incrementis, quod fere accidit, pertigit *Alba Regalis*. Nam S. quidem STEPHANUS in primis in eam curam incubuit, ut a religione suae huic urbi, et celebritatem compararet, et praesidia. Itaque locum Basilica, quam *B. V. Mariae* dedicaverat, ornandum voluit. Non possum quin verba recitem BONFINII,^{q.)}¹ i sacrae huius aedis ortus, et magnificentiam describentis: *Ut, inquit, eius numen* (Divae Virginis meminerat)² *semper Hungaris*³ *aequissimum redderet, celeberrimam in Alba Regali Basilicam dicavit, ubi regum corpora reconduntur, ibique ex institu*[p. 29.]^{to}⁴ *creati reges diadema suscipiunt. Opus est mirabili sumtu*⁵ *incrustationibus marmoreis renitens, ubi pavimenta tessellata*⁶ *cernere est, magnificas columnas, aras iconibus, ac tabulis nonnullas*⁷ *mirum in modum exornatas, ex purissimo auro, argentoque*⁸ *conflatas, item sacella regia, ac monumenta, pleraque in Mausoleorum speciem. Praeterea signa sunt quaedam, et tabellae, lapidibus et gemmis exsculptae: quin et supra mensam Christi acuminata testudo, insano lapillorum, et auri sumtu*⁹ *elaborata. Ne varia quidem vasorum genera desunt; multa chrystallina, pleraque myrrhina,*¹⁰ *onychina,*¹¹ *multa ex porphyrite, et alabastro, complura gemmata; nonnulla,*¹² *in quibus nihil*¹³ *auro, et argento vilius, contueri*¹⁴ *licet. De vestibus, supellectilique sacra nihil*¹⁵ *dicendum, quando cunctarum rerum mira copia, quae divino cultui sunt usui. STEPHANI pietati haec debebantur, qui tamen nondum satis habuit, hac tanta sumtuum profusione, honoravisse divam; privilegia simul antistiti adiecit, quibus sacerdotes Hungariae reliquos anteiret.*ⁱⁱ *Quum peculiarem hanc regum aedem esse iuberet, tanta eam*¹⁶ *immunitate, privilegioque donavit, ut huius antistes nemini episcopo, praeterquam Pontifici Romano subiiceretur. Quin et regibus ius esset expiationis, et cuiusvis consecrationis* [p. 30.] *tempore, pro arbitrato suo episcopum optare, et*¹⁷ *illuc ad exhibenda sacramenta mittere. Omni Basilicam, qua potuit, liberalitate, potestateque donavit; praesente, absenteve rege nulli pontifici rem sacram ibi facere ius, et fas esse, nisi cui rex, praesulve Basilicae demandaverit,*¹⁸ *quem praepositum adpellant.*¹⁹ *Quin etiam*²⁰ *populus nulli decimas pontifici, praeterquam huic, suoque collegio pendere iubetur. Item nemo rex Hungariae,*²¹ *reginaeve, institui regiisque insignibus donari poterat, sine praesulis huiusce praesentia. Hactenus BONFINIUS,*^{r.)}ⁱⁱⁱ *qui basilicae hanc dedicationem ad annum MII. refert. Ditata postea aedes fuit, cum ex Gyulae Transilvani, tum Cae quoque Bulgarorum ducis manubiis. Prolixus est in utrisque describendis historicus.*

Antistitis
eiusdem iura
peculiaria:

^{q.)} Decade II. Lib. I. p. 579. 48.

^{r.)} Ibidem pag. 180, 5. et p. 181, 49.

¹ In nota q.) 179. corr. ex 579. sec. AD ² *divae virginis meminerat* add. a Belio ³ BONFINI 1581. p. 179. *Ungaris* ⁴ corr. ex *institu* sec. D et BONFINI 1581. l. c. ⁵ BONFINI 1581. *sumptu* ⁶ corr. ex *tessellata* sec. A et BONFINI 1581. l. c. ⁷ corr. ex *nonnullas* sec. AD et BONFINI 1581. l. c. ⁸ BONFINI 1581. l. c. *argentoque* ⁹ BONFINI 1581. p. 180. *sumptu* ¹⁰ corr. ex *myrrhina* sec. D et BONFINI 1581. l. c. ¹¹ corr. ex *onichina* sec. D et BONFINI 1581. l. c. ¹² corr. ex *nonnulla* sec. D et BONFINI 1581. l. c. ¹³ BONFINI 1581. l. c. *nil* ¹⁴ BONFINI 1581. l. c. *intueri* ¹⁵ BONFINI 1581. l. c. *nil* ¹⁶ corr. ex *cum* sec. A et BONFINI 1581. p. 180. ¹⁷ BONFINI 1581. l. c. *ac* ¹⁸ BONFINI 1581. l. c. *demandarit* ¹⁹ BONFINI 1581. l. c. *appellant* ²⁰ BONFINI 1581. l. c. *quinetiam* ²¹ BONFINI 1581. l. c. *Ungariae*

ⁱ *Locum Bonfinii in nota q.) citatum verbaque eius hic citata vide in BONFINI 1581. p. 179.*

ⁱⁱ *Quae hic sequuntur, aequae Bonfinii verba sunt. Vide BONFINI 1581. p. 180.*

ⁱⁱⁱ *Locos Bonfinii in nota r.) citatos vide in BONFINI 1581. pp. 180., 181.*

Hostilis, inquit,ⁱ praeda non in usum humanum, sed divinum conversa, aurum, et argentum cum gemmis in cruces, calices, phialas, et vestimenta pontificia erogatum.¹ unde tot templorum ornamenta confecta sunt, ut ne minima quidem Pannoniae² aedicula, expers³ fuerit prodigalitatis. Et Basilicae praesertim Albensi, duo donativa⁴ dicavit, quae rationalia nunc adpellant,⁵ horum utriusque oram cernere erat e septuaginta obryzi⁶ pondo sane constantem, ubi lapilli late discin[p. 31.]tillabant. Quae cum⁷ Benedictus pontifex maximus spectasset, eo donanda privilegio censuit, ut quicumque in sacris faciundis his uteretur, coronandi regis Hungariae⁸ integram potestatem sibi⁹ inesse sentiret. Neque segnior in cumulanda¹⁰ omni ornamentorum genere aede sacra Gysela exstitit. Regina vero Keisla uxor S.¹¹ regis dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis tabulis, calicibus, gemmis, et ornamentis ultra modum ditavit, THUROCZIO^{s.)ii} referente. Quantam vero¹² cunque sive S. STEPHANUS, sive Gysela in consummanda¹³ aede operam collocaverint, nequiverunt tamen opus omni parte confectum videre. Plane de STEPHANO BONFINIUS,^{t.)iii} corpus, inquit, S. STEPHANI¹⁴ Albam delatum, quum nondum Divae Genitricis Basilica rite sacrata foret, Metropolita cum pontificibus atque¹⁵ collegiis sacerdotum, prius eam ex more dicarunt. Ex hisce initiis crevere aedis sacrae dotes, propemodum in immensum, sequutorum regum munificentia. Memorabilis est Ladislai THUROCZII in eandem hanc rem locus:^{iv} Nemo, inquit, principum Ungaricum¹⁶ hac in aede diadema sumsit,¹⁷ quin continuo amplissimis locum donis excoleret, neve in divorum beneficio ingratus, non¹⁸ in memoriam celebritatis suae, audiret iniquus, eo quisque [p. 32.] adnatebatur; quo praeclaro munere perennem superum emeret gratiam, mansurumque consecutae summae dignitatis futuram apud aetatem erigeret trophaeum. Adde, non fuisse aut susceptum a regibus bellum, aut reportatos a victoribus triumphos, nisi et prius ab Albensi regina ingentibus auxilia mercarentur largitionibus, quam in arenam fuisset descensum; et post, ubi parta victoria miles domum repeteret, mille illi donativa, ceu Ungaricae auctori¹⁹ gloriae addicerentur. Huc itaque spolia hostium inferebantur, et ex praedis sub hastam missis Mariae veniebant, quibus vel ars primas dederat, vel materia. Deinde immensi thesauri, dum regum corpora terrae mandarentur, in expiationem animarum isthuc profundebantur. Ista THUROCZIUS.^{u.)v}

regum in
eandem
munificentia.

s.) Parte II. Cap. XXX. p. 40. 5. et BONF. loc. cit.

t.) Decad. II. Lib. I. p. 185. 23.

u.) Hungariae compendio datae parte I. p. 26. 27.

¹ corr. ex *erogatum* sec. **D** et BONFINI 1581. p. 181. ² BONFINI 1581. l. c. *Pannonie* ³ BONFINI 1581. l. c. add. *tam piae* ⁴ *duo donativa* BONFINI 1581. l. c. *donativa duo* ⁵ BONFINI 1581. l. c. *appellant* ⁶ corr. ex *obrysi* sec. **D** et BONFINI 1581. l. c. ⁷ BONFINI 1581. l. c. *quum* ⁸ BONFINI 1581. p. 182. *Ungariae* ⁹ *potestatem sibi* BONFINI 1581. l. c. *sibi potestatem* ¹⁰ corr. ex *cumulando* sec. **A** ¹¹ THURÓCZY 1600. *sancti* ¹² *quantam vero* corr. ex *quantamvero* sec. **AD** ¹³ corr. ex *consumanda* sec. **AD** ¹⁴ *S. Stephani* add. a Belio ¹⁵ BONFINI 1581. et ¹⁶ corr. ex *Ungaricorum* sec. **D** et TURÓCZI 1729. p. 26. ¹⁷ TURÓCZI 1729. l. c. *sumpsit* ¹⁸ TURÓCZI 1729. l. c. *neu* ¹⁹ TURÓCZI 1729. l. c. *authori*

ⁱ *Verba Bonfinii hic a Belio adscripta vide in BONFINI 1581. pp. 181–182.*

ⁱⁱ *Locos in nota s.) citatos vide in THURÓCZY 1600. p. 40.; BONFINI 1581. p. 182.*

ⁱⁱⁱ *Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 185.*

^{iv} *Verba Ladislai Turóczi hic a Belio allegata vide in TURÓCZI 1729. pp. 26–27.*

^v *De loco in nota u.) citato vide notam nostram priorem.*

§. IV.

*Fit obnoxia
incendiis:*

*instauratur
a Carolo
Roberto:*

*Matthia item
Corvino.*

Laeta haec basilicae,¹ et cum ea urbis *Albensis* incrementa fuere. Postea frequentibus obnoxiam incendiis relatum accepimus. Causam eius mali, in ea spolia coniciunt rerum *Hungaricarum* scriptores, quae *Gyula* in *Transilvania* debellato pientissimus rex [p. 33.] ornandae Basilicae addixerat. Diserte THUROCZIUS iunior:^{v.)} ⁱ *Quia pecunia illius Gyulae male² fuit acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium.* Quod neque dissimulavit BONFINIUS.^{x.)} ⁱⁱ *Cum³ saepe, inquit, incendio fuerit obnoxia, hinc publica nata est opinio, et explorata fides, templum idcirco⁴ diro saepe incendio laborasse, quia ex pecunia scelestissime parta fuerit aedificatum.* Adeo male partorum consecratio invisa est numini, ut ne tunc quidem acceptam habeat, cum esse putatur aequissima. Obviam quidem ei calamitati a CAROLO ROBERTO itum est: quippe qui plumbo contegendam curavit, ne a flammis temere posset corripri. *Eodem anno MCCCXVIII.⁵ Ecclesiam B.⁶ Virginis Albensem, quae frequenter incendio vastabatur, incepit rex tegere plumbeis tegumentis, et cum gloriosa testudine decorare insuper etiam columnis firmissimis stabilire.* Verba sunt THUROCZII. ^{y.)} ⁱⁱⁱ Sed ne hac quidem cura rex optimus cavere potuit, quin nova iterum strage aedes sacra foedaretur. Anno enim MCCCXXVII. miserabili iterum incendio conflavit, conflatae prae flammis tegulae continuo defluxere, campanaria tantum turris, quae sacrario superest, ubi sanctissimorum regum reliquiae reconditae fuerant, divina, ut aiunt, ope servata. Sed CAROLUS exitium miseratus instaurata aede iacturam incendiū quam primum resarsit, iterum [p. 34.] que⁷ plumbeo tecto, ut BONFINIUS meminit,^{z.)} ^{iv} excoluit. Stetit post hanc instauratorem aedes ad MATTHIAE usque CORVINI tempora, an etiam intemerata semper, nescio. Certe, quod in ea redintegraret regum potentissimus, abunde reperit. *Hanc nostra aetate basilicam, scribit laudatus BONFINIUS,^{aa.)}* ^v *aliquo vetustatis situ obductam divus Matthias Corvinus non instaurare, sed multo magnificentiore sumtu⁸ amplificare coepit: et fundavit magnae arae testudinem, quam si per vitam absolvere poterit, opus non modo auctore dignissimum, sed caeterorum praestantissimum fore reputatur. At inchoatam molem non perfecit MATTHIAS, morte praeventus inopina. Quis ea pro dignitate referre poterit, quae ad Regalem Albam in Divae Genitricis Basilica moliebatur, ubi⁹*

v.) Ibidem p. 40. l. 2.

x.) Decade II. Lib. I. p. 181. 30.

y.) Parte II. Cap. XCI. p. 84. 49. Conf. BONFINIUS Dec. II. Lib. IX. p. 318. 6.

z.) Ibidem lin. 41, et THUROCZIUS P. II. Cap. XCIV. p. 85. 25.

aa.) Decad. II. Lib. I. p. 180. 14.

¹ corr. ex *Basilica* sec. **D** ² *male fuit* THURÓCZY 1600. p. 40. *fuit male* ³ BONFINI 1581. p. 181. *quum*
⁴ corr. ex *id circo* sec. **A** et BONFINI 1581. l. c. ⁵ add. a Belio ⁶ THURÓCZY 1600. p. 84. *beatae* ⁷ corr. ex
iterum iterumque sec. **D** ⁸ BONFINI 1581. p. 180. *sumptu* ⁹ BONFINI 1581. p. 632. *erronee uti*

ⁱ *Locum in nota v.), ac verbotenus in textu citatum vide in THURÓCZY 1600. p. 40. Certe, erronee a Belio in ms. **D** insertum est post nomen Thuróczi attributum istum „iunior”, temereque notatur in nota ipsa „ibidem”; hic enim Iohannes Thuróczy citatur, id est „senior” ille, haud vero Ladislaus Turóczi, quem „iunior” adpellari potest.*

ⁱⁱ *Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 181.*

ⁱⁱⁱ *Locos in nota y.) citatos vide in THURÓCZY 1600. p. 84., et BONFINI 1581. p. 318.*

^{iv} *Locos in nota z.) citatos vide in BONFINI 1581. p. 318., et THURÓCZY 1600. p. 85.*

^v *Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 180.*

sacrorum sunt monumenta regum? Totam enim non modo instaurare, sed multo praestantiorē efficere conabatur. Et praestitisset eximius ille princeps, ni mors immatura e medio sustulisset. Quemadmodum a BONFINIO,^{bb.)} i laudum *Corvinianarum* eximio tibicine, relatum est. Caeterum, praeter sacram hanc aedem plura cum in urbe, tum in suburbano templa inerant, hodie pleraque omnia ruinis sepulta. Nimirum praeter duas praeposituras, maiorem alteram ad B. Virginis Basilicam,¹ alteram minorem a [p. 35.] *S. Nicolao* denominatam,^{*)} et extra urbis pomoeria substructam, suas hic aedes sacras, coenobiaque habuere: canonici divi *Petri*, PP. *Dominicani*,^{cc.)} ii *Ordo Cruciferorum*, seu *Rhodiorum*, *Equites Melitenses* prope *Xenodochium* a S. STEPHANO positum. Adde intra moenia aedes sacras divo *Stephano*, *Georgio* martyri, *Michaeli* archangelo dedicatas, quas quidem parochiarum fuisse templa, non sine ratione colligunt, qui urbis eo tempore frequentiam existimant. Strictim de sacris hisce aedibus laudatissimus THUROCZIUS:^{dd.)} iii *De celeberrima*, inquit, *illa Virginis DEI Parentis basilica fuse diximus, de praepositura similiter, templo adnexa*,² *quae maior audiebat, cum minor alia extra urbis muros S. Nicolao devota diceretur. Adstruxerat Mariano illi fano Ludovicus I. regium admodum sacellum, adposuit³ continuo Elisabeth uxor secundum regis fatum nobile canonicorum collegium, cui a divo Petro nomen indidit. Habuere suum et Cruciferi Rhodii ad S. Iohannem⁴ frequentem conventum a S. Stephano de Alba nuncupatum. Coluere praeterea locum Augustiniani, Dominicani, et virgines claustro addictae. His adde Coenobium Franciscanorum a LADISLAO III.^{ee.)} iv anno MCCLXXX. fundatum. Istitis prisca illa aetate ordinibus sacris urbs ex se augusta frequentabatur. [p. 36.]*

§. V.

Post religionem multa fuere, quae urbem illustrabant. *Albam Regiam* dici supra memoravimus. Plures eius adpellationis caussae adferri solent. Nos unam supra advocavimus, quod a primo *Hungariae* rege fuerit condita. Aliarum quoque meminit ISTVÁNFFIUS, quod et inaugurati illic reges fuerint, et ubi e vivis excesserunt, tumultati etiam. *Haec*,⁵ inquit historicus,^v *duplici ratione Alba Regia⁶ adpellata⁷ est, tum quod in ea prisca reges*

Caeterae urbis praerogativae:

bb.) Decad. IV. Lib. VII. p. 632. 49.

*) Hodie aedem eam *S. Josepho* consecratam accepimus.

cc.) Vide de hoc coenobio F. *Sigismundi* FERRARI *De rebus Hungariae Provinciae Ord. Praedicatorum* Par. IV. Lib. unico p. 509. seq. Et Card. Petr. PÁZMÁNY *Append. synodi* II. p. 114.

dd.) Loc. cit. p. 37.

ee.) *Cumanus* ille, BELAE IV. ex STEPH. V. nepos, quem alii LADISLAUM IV. appellant. Nos Card. PÁZMÁNY *Append. II.* sequimur.

¹ corr. ex *basylicam* sec. D ² corr. ex *ad nexa* sec. D et TURÓCZI 1729. p. 37. ³ TURÓCZI 1729. l. c. *apposuit* ⁴ TURÓCZI 1729. l. c. *Joannem* ⁵ ISTVÁNFFY 1622. p. 10. *add. autem* ⁶ *duplici ... regia* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Alba duplici ratione Regia* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *appellata*

i *Locum operis Bonfinii in nota bb.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 632.*

ii *Locos in nota cc.) citatos vide in FERRARIUS 1637. pp. 509–510.; PÁZMÁNY 1667. p. 115. (et non quidem in p. 114., uti a Belio mendose scribitur.)*

iii *Locum operis Ladislai Turóczi hic citatum vide in TURÓCZI 1729. p. 37.*

iv *Locum operis Petri Pázmány, quem in nota ee.) se sequutum esse Belius affirmat, vide in PÁZMÁNY 1667. p. 117. (ubi scilicet de coenobio Franciscanorum a Ladislao IV. fundato agitur.)*

v *Istvánffii verba hic citata vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 10.*

fuit perpetua
inauguratorum
regum sedes:
an etiam S.
Stephani?

Pannoniae, sacro diademate caput cingebantur, et quod¹ vita functi,² sepulturae quoque honorem accipiebant; tum vero ad differentiam alterius inferioris, quae ad Istri, Saviqve confluentes posita, ab antiquis Taurunum, nunc a Germanis Graeca, atque ab Hungaris³ Nandor Alba,⁴ a Thracibus Belgradum⁵ vocari solet. Sed re vera, quod supra monuimus, ante id nominis tulit, quam *Alba Serviorum* in Hungariae regum potestatem concessit. Illud nemo iverit inficias, quotquot erant regum Hungariae a S. STEPHANO, usque FERDINANDUM I., isthic solenni, avitoque ritu corona fuisse redimitos. Inquis S. STEPHANUS⁶ etiam? atqui silent historiae! recentioris autem aevi scriptores prorsus dissident, ut [p. 37.] alii⁷ quidem *Strigonio*, *Budae* alii, alii *Veszprimio*, neque plane nulli *Iaurino* eam gloriam non dubitent circumponere. Ita est, non expressere boni illi viri^{ff.)} i inaugurationis locum, vel quod in annalibus non repererunt ipsi, vel quod supervacuum putabant urbis habere mentionem, cuius memoriam toties recolendam putabant, quoties sacro diademate redimitos reges erant recensituri. Nos pedibus in eorum sententiam concedimus, qui pro *Alba*^{gg.)} ii faciunt, penitus persuasi, conditam urbem, saltem adfectam forte, hoc tam insigni honore dignari voluisse STEPHANUM. Sed inaugurandorum regum ceremonia, quanta semper solennitate fuerit administrata, paucis docere aequum putamus, maximeque consentaneum instituto nostro.

§. VI.

Inaugurationis
quae fuerint
solennia:

qua se pietate
ad ea reges
praeparaverere:

Rex, quem communibus, iisque liberis suffragiis status, et ordines rite elegerunt, *Albam* ad praestitutum diem magno suorum numero cinctus, deducebatur: ubi instructa ad eam pompam omnia adventantem exspectabant. Et rex quidem, ut auspicius ad regnandum accederet, quo erat pietatis studiosior, eo plus operae in rite capessendo magistratu ponebat. Hinc statim ieiuniorum dies sponte a regibus delecti, et precibus ad Deum fuis extracti leguntur. Ita de WLADISLAWO memo[p. 38.]riae⁸ prodidit BONFINIUS:^{hh.)} iii *Wladislaus*⁹ omnium religiosissimus ad sumenda¹⁰ haec insignia se optime praeparaverat.¹¹ *Eadem hebdomade alternis diebus, ieiunia iam tria*¹² *habuerat, quotidianaque in Deum respicientia tanti regni molem obiturus, divinam opem implorarat, haud inscius traditam a Deo potestatem*

ff.) Nihil eius apud BONFINIUM, nihil apud THUROCZIUM, nec apud INCHOFFERUM, *Annalium Hungariae Ecclesiasticorum* conditorem legas.

gg.) Vide prolixè non minus, quam cum ratione disputantem pro *Alba* Ladisl. THUROCZY loc. cit. p. 29. seq.

hh.) Decade IV. Lib. X. p. 678. 6.

¹ ISTVÁNFY 1622. l. c. cum ² ISTVÁNFY 1622. l. c. add. fuerant ³ ISTVÁNFY 1622. l. c. Ungaris
⁴ Nandor Alba ISTVÁNFY 1622. l. c. Nandoralba ⁵ corr. ex Bellgradum sec. D ⁶ corr. ex Stephanus ne a nobis
⁷ alii add. sec. custodem et D ⁸ corr. ex memomemoriae sec. D ⁹ BONFINI 1581. p. 678. Vladislaus
¹⁰ corr. ex summenda sec. D et BONFINI 1581. l. c. ¹¹ BONFINI 1581. l. c. praepararat ¹² iam tria BONFINI
1581. l. c. tria iam

ⁱ Opera in nota ff.) citata haec sunt: BONFINI 1581.; THURÓCZY 1600.; INCHOFER 1644.

ⁱⁱ Locum in nota gg.) citatum vide in THURÓCZY 1729. pp. 29–33.

ⁱⁱⁱ Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 678. Ceteroquin, quae de coronatione regum Hungariae in paragraphis VI., VII. et VIII. Belius profert, ex magna parte a Bonfinio mutuatus est. Cf. BONFINI 1581. pp. 678–682. (ubi scilicet inaugurationem Wladislai II. enarrat).

sine divino praesidio geri non posse. Diebus aliquot ad Deum ingemuerat, ut quem regem is elegerat, suis auspiciis comprobaret, et una cum regno tueretur, in divinoque semper obsequio retineret. Sic praeparatus princeps, praecedente splendidissimo comitatu, et universo pontificum ordine, ex iis aedibus (erant eae potissimum praesulis *Albensis*), ubi hospitabatur, ad *B. V. Mariae* basilicam paludatus prodibat, utrumque latus duobus ex episcoporum numero cingentibus. Eum regni, quos vocant, barones praecedebant, palatinus diadema, reliqui caetera regum insignia clenodiaque, puta, sceptrum, pomum aureum, et *S. STEPHANI* gladium gestabant. Sed pacem, et crucem geminatam duo ex antistitibus¹ deferebant. Aderant quoque e primoribus, qui equum regis ductarent, et arma gererent. Iidem singulorum regnorum vexilla, fluitantibus lemniscis, longo laetoque ordine praeferebant. Fuere autem: *Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae*, [p. 39.] *Serviae, seu Rasciae, Halitiae, Lodomeriae, Cumaniae, et Bulgariae* signa, numero decem. In singulis, regionis, cui adscripta erant, insignia, multo artificio adumbrata, aut certe acu picta, cernebantur. Olim et *S. STEPHANI* vexillum ex more deferebatur, at enim in coronatione *CAROLI* parvi confractum, illud, quasi male ominaretur regi, postea in ista pompa non adparuit. Ubi in basilicam ventum est, ceremoniarum magister acceptum cum pontificibus regem in adparato suggestu summa veneratione collocabat. Interea, qui clenodia deferebant, praesulibus ea tradidere, ut in summa ara collocarentur, signis utroque solii latere ex ordine collocatis. Quae dum fierent, tubarum et tympanorum festivo clangore aedes resonabant. Interea *Strigoniensis* archiepiscopus, qui inaugurationis sacra faciebat, ad aram praesedit, dum rex paludatus, pontificum et primorum ordine latus utrumque incingente, eodem accederet. Quo facto episcoporum unus: *Sacro Sancta, inquebat, Ecclesia, Reverende Pater, postulat, ut hunc electum militem in regalem efferas dignitatem!* Cui² alta voce percunctanti, *an eo munere dignus esset?* continuo ab omnibus est acclamatum: *Pro explorata viri sapientia et virtute, eum esse dignissimum, et reipublicae* [p. 40.] *salutarem.* Ad haec archiepiscopus: *Deo gratias!* Plausu audito metropolitanus novum regem conceptis verbis summi inter mortales, et honoris, et oneris admonuit, commendataque³ ei ecclesiae, atque regionis universae, ordinum, ac populi salute, caelestium in primis spe praemiorum ad subeundum istud, tutandumque rerum humanarum fastigium, efficaciter cohortatus est. Rex contra harum rerum admonitus palam profitebatur, sicuti exordia imperii, propitio numine capesseret, ita daturum operam, ut rebus non ex lubitu suo, sed ex voluntate *DEI*, legumque praescripto, quam sollicitissime praesit. Quae ubi audiente universo comitatu praefatus fuisset, evangelia Domini nostri *IESU CHRISTI* adtrectans, fidem suam *DEO*, ecclesiae, totique regno iure iurando obstrinxit. Genibus deinde flexis, implorandi favoris divini gratia, preces metropolitano sublatis in coelum manibus praeunte fervidissime dixit. Post haec inclinato ante magnam aram archiepiscopo, rege autem ad eius laevam⁴ geniculante, atque choro litanias⁵ aliquantis per recinente, vota porro solemniter nuncupabantur. Precum, quae super rege dicebantur, formula haec esse consuevit: *Omnipotens Sempiternus DEUS, Creator, Imperator Angelorum, Rex* [p. 41.] *Regum, et Dominus dominantium! qui fidelem Abraham de hostibus triumphare fecisti, variam Mosi, Iosuaeque, populi tui ductoribus victoriam tribuisti,*

*ad Basilicam
B. V. Mariae
processio: eius
pompa:*

*rogandi ad
inauguran-
dum regem
formulae:*

*regis, qua esse
velit mente,
testificatio:*

*solennes super
novo rege
deprecationes.*

¹ corr. ex *antistibus* sec. **A** ² corr. ex *cur* sec. **AD** ³ corr. ex *comendataque* sec. **D** ⁴ corr. ex *levam* a nobis
⁵ corr. ex *lytanas* sec. **D**

humilemque David ad regni fastigia evexisti; quin etiam Salamonem ineffabilis sapientiae, pacisque munere ditasti: in preces nostras quaesumus respice, et super hunc dilectum famulum tuum, quem Tuo nomine veneramur, optavimusque regem, Tuarum gratiarum dona diffunde, ac dextra potentiae Tuae, domi, militiaeque tuere, serva in sanctissimo servitio¹ Tuo, ac praesta, ut ubique gentium iustitiam cum religione retineat inviolatam: et Tuo nomine fretus exoptatam de orthodoxae fidei hostibus victoriam, et opima spolia referat. Quod ut a clementia Tuae maiestatis imploremus, Te per Christum Dominum Deum nostrum, Te per Tuum Filium unigenitum, Te per sempiterni regni collegam intimum, et consubstantialem nuncupatissimis votis comprecamur.

§.VII.

*Sacra
unctionis
cerimonia.²*

*vota, et preces
ad eandem
dictae:*

*rex paludamen-
to S. Stephani
indutus eius
gladio praecin-
gitur:*

*metropolitani
ad regem
adlocutio:*

Quod ubi factum, metropolitanus, mitra, quam precaturus pone se collocaverat, resumta, in proxima sella consedit. Tunc vero rex, ut pontificum corona circumseptus ante metropolitanum super pulvillo sericeo in genua procumbebat, nudatoque humero, et brachio; arcano oleo, primum quidem dextrum pollicem, inde eiusdem manus³ volam, denique iuxta humerorum⁴ internodia inungebatur.⁵ Dum sacrum opus perficeret praesul,⁶ [p. 42.] precum iterum formulam rei accomodam, voce ea, quae ab omnibus audiri posset, pronunciavit, quae istiusmodi est: DEUS *Filius*, Christus *Deus noster*, qui a Patre oleo exsultationis delibatus est, prae participibus suis: ipse per praesentem sanctae unctionis infusionem paracliti Spiritus Tibi benedictionem demittat, eandemque ad cordis usque intima transfundat, ut exacta terrestri regni gubernatione praeclara, in aeternum cum regum rege corrigere merearis in caelis. Haec ubi inter ungendum dixit, oculis in caelum sublatis, perrexit DEUM O. M. ad hunc modum deprecari. Omnipotens, et sempiternus DEUS, qui reges populi Tui, ut sacro misericordiae Tuae oleo inungerentur, edixisti, manibus nostris vim Tuae benedictionis concede quaesumus, et N. N. famulo Tuo, quem sub Tuo nomine regem inungimus, dignam unctionis efficaciam, et virtutem infunde, ut munita dextra, et corroborato humero, fortiter, iuste, ac sapienter delegatum sibi regnum Tuis auspiciis gubernet; Tuamque sacro sanctam fidem longe, lateque tueatur; quod ut a clementia Tua impetremus, Te per Filium Tuum unigenitum exoramus. Ad eum modum initiatus rex, in sacrarium deductus,posito paludamento, regali divi STEPHANI habitu, aureisque cothurnis induebatur. Mox ad aram choro Alleluja [p. 43.] festivum in modum occinente reductus posteaquam metropolitanum praeveneratus fuisset, gladio donabatur, serio iterum admonitus, quid sibi cerimonia vellet; scilicet utendum eo esse, in *Christiani* nominis hostes, plectendos sontes, defensandos cum regni fines, cum omnes eos, qui se iam optima fide regis tutelae permiserint. Solennis adlocutio illa sic se habet: *Accipe*, inquit, *gladium fortitudinis, divorum apostolorum auctoritate consecratum, et divino nomine tibi destinatum, super femur tuum accinge, ac regna: eius vi aequitatem exerce, protere iniquitatem, sacro sanctam ecclesiam tuere, protege fideles populos, et haereticos, ac hostes Christiani nominis iuxta perseguere, defende⁷ viduas, et pupillos: instaura collapsa, instaurata conserva: et a facinorosis dignas poenas exige,*

¹ corr. ex *servicio* sec. D ² corr. ex *ceraemonia* sec. A ³ vocabulum *manus* erronee repetitum del. sec. D

⁴ corr. ex *humerum* sec. AD ⁵ corr. ex *inungebantur* sec. A ⁶ *praesul* erronee repetitum del. sec. D

⁷ corr. ex *deffende* sec. D

et bene merentibus debitum honorem impende: omnia consultis auspiciis, et divino numine dispone, ut egregius iustitiae cultor cum servatore humani generis, cuius vicem geris, in populis regnare perpetuo mereare. Quae cum dixisset, ense vagina condito, regem praecinxit. Hunc ille nihil moratus fortiter vibravit, et laeva¹ manica abstersum continuo vagina abdidit. Deinde adminiculantibus omnibus in pontificio habitu cum episcopis sacrum diadema ex ara tollens archiepiscopus, idem regis in genua procumbentis capiti summa veneratione imposuit: Coronam, inquit, Sacram accipe ab indignorum manibus episcoporum tuo capiti Divinae Trinita[p. 44.]tis² nomine inditam. Hanc sanctitatis gloriam, ac honorem, ac opus fortitudinis esse crede, quin etiam initiis istis te ministerii nostri non inexpertem intellige; quippe qui, veluti nos spiritualium pasturam gerimus, ita et in externarum rerum praefectura te adversus omnes Christianae plebis hostes tuae fidei commissae intrepidum, fortissimumque reddas, clarissimusque propugnator adsistas, ne regno tibi delegato indignus videare. His verbis prosecutus sacrum diadema, sceptrum regi tradidit, monitionibus iterum, quae huc pertinebant, diserta³ oratione additis. Accipe, inquit, virtutis, et veritatis virgam, qua te facinorosos proterere, fovere pios, et errantes dirigere, collabentes data dextra remorari, depri-mere superbos, et humanos efferre, tueri probitatem, et iniquitatem insectari scias oportere. Divinum illud dictum tecum quotidie reputa. Virga aequitatis, virga regni tui: et ideo dilige iustitiam, et iniquitatem odio habe. Quin propterea quidem te unxit Deus exsultationis oleo prae participibus tuis, ut suae sanctitatis iura servando cum cohaerere suo filio te perpetuo regnare posse sentiamus. Tunc globus cruce insignis, Christianae religionis simulacrum, neque non versatilis in omnem partem fortunae indicium, regi cum praefatione traditur. Inaugurato ita principi ensis, quem acceperat, demtus, ensifero porrige[p. 45.]batur, in reliqua pompae deductione mox praefendus. Tunc rex sacrum diadema capite ferens a metropolitano ad solium reductus considebat; et orationem paraeneticam, quam praesul dixit, adtentus audiebat: Sta hic rex inclyte! ac regna, locumque tibi a Deo delegatum retine. Te per omnipotentis Dei auctoritatem, et per hanc sanctam coronationem duodenorum apostolorum, caeterorumque divorum auspiciis, ministerio meo tibi⁴ traditam vehementer oramus, ut quanto sacrum collegium magnae arae propinquius adspicis, tanto potiore ubique gentium honorem tuis antistitibus impendas, et veluti te Iesus, DEI hominisque medius (mediator) huc evexit, ita sicut fas, et aequum est, cleri, et plebis rationem habe, et utriusque ius pro dignitate tuere. Ut haec praefatus est archiepiscopus, hymnus Ambrosianus inter dulces symphonicorum plausus, tubis item, et tympanis laetum clangentibus, decantabatur. Ritu demum ex maiorum instituto, pro eo, ac decuit, peracto, sceptrum, ac pomum repetuntur a rege, cantatoque evangelio, et symbolo apostolico, rex ad offertorium, quod vocant, deducitur, qui ubi inflexo ad testandam religionem genu utroque, regale donum in ara reposuit, reducitur in solium. Init postea missae sacrificium, in quo faciendo cum ad elevationem ventum est, diadema regio [p. 46.] capiti demitur, quin et regnorum vexilla in humum ab his, qui ea gerebant, ut sua mysteriis veneratio constaret, vertice retorquentur. Tum vero posita iterum corona, rex inter duos episcopos ad communionem⁵ S. Eucharistiae magna pietatis significatione procedebat: mysterio consummato redibat in solium princeps, sumtoque iterum diademate sedit tantisper requietus, dum ceremoniarum finis fieret. Ista in Divae Matris Basilica geri consueverunt.

*redimitur
diademate:*

qua formula:

*instructus
sceptro cum
insigni
monitione:*

globo item:

*deducitur in
regale solium.*

¹ corr. ex *leva* a nobis ² corr. ex *trinita* sec. custodem et **D** ³ corr. ex *disserta* sec. **D** ⁴ corr. ex *tibi* sec. **D** ⁵ corr. ex *comunione* sec. **D**

§. VIII.

*Quid postea
apud aedem
S. Petri actum?*

*sponsio, et
iusiurandum
regis publice
praestitum:*

*vibratio gladii
in quatuor
orbis partes:*

regale epulum.

Eductus hinc rex, et habitu, quem in sacrario induerat, amictus ad aedem *S. Petri* cum universa panegyri concedebat, ibique in solio insidens cum ius dicebat, tum etiam equestri praerogativa donabat hos, qui id meruerunt. Isthinc quoque egressus prodibat in suburbium maius, eadem comitantium turba stipatus. Inter eundem nummi memoriales in vulgus a fecialibus spargebantur. Ventum postea fuit ad pegma pro dignitate instructum, quod rex, cum destinato quorundam procerum ordine, conscendit. Hic demum in frequentissima concione ab omnibus postulabatur, ut cuncta regni iura, [p. 47.] privilegiaque a divis regibus, vel maxime ab ANDREA rege concessa cum reliquis conditionibus a novo rege sancta intemerataque habeantur: cuius quidem petitionis interpret ex more palatinus esse consuevit. Itaque eodem in pegmate, cum sermone ad multitudinem habito, tum in primis iureiurando rex novus palam testabatur, daturum se operam, ne quid divina, humanaque iura, ne quid ordines, populique, atque adeo respublica universa, detrimenti ex se caperet; suum cuique tribueretur; legibus vigor, promissis fides longe haberetur sanctissima. His laeti ordines, et qui pompam faciebant, caeteri, faustis acclamationibus aëra complebant, solemne illud, *vivat!* semel, iterumque congemnantes. Quibus peractis ad regium collem ibatur, in quem rex strictum D. STEPHANI enses dextra gerens, eques procurrit, eumque in omnes orbis partes ter vibravit, significaturus ea re, non se, regionis caussa, quidquid periculi hinc, illincve¹ ingruerit, velle subterfugere, quin paratum fore creditam sibi regionem stricto ense, suisque non auspicis modo, sed ductu etiam fortissime defensare, ac si detur, fines simul dominationis quaquaversum prorogare. Denique redeuntem ad hospitium regem epulae, exquisitissima arte magnificentiaque adparatae praestolabantur: quibus rex adhuc regio habitu maiestatem referens adcubuit, nonnullis² et praesuli[p. 48.]bus, et regulis simul discumbentibus. Reliqui optimates attributa sibi rege prandente ministeria eo alacrius obibant, quo magis auspiciato rem omnem geri existimabant. Haec inaugurationis, quae *Albae* fiebat, solemnitates fuere,^{ii.)} ⁱ tametsi non omnes semper, neque ritu eodem concelebratae. Accidit enim haud raro, ut festinato opus sit, vel ob regni aemulos, vel bella impendentia reipublicae. Tunc vero, multa in compendium missa fuisse, credi oportet. Istud tamen nunquam non sacro sanctumque fuit: *neminem nisi diademate sacro Albae redimitum legitimum regem fuisse habitum.*

§. IX.

*Urbis ex his
ceremoniis
celebritas.*

Visum est, ritum oppido solemnem, et qui multum *Albae* celebritatis peperit, paucis explicuisse. Certe enim non minus tunc ista praerogativa urbs emicuit, quam hodie *Francofordia* Germanorum, *Rema* Gallorum, *Londinum* Britannorum, *Suedorum*

ii.) Reginarum inaugurationem exemplo *Beatricis* descriptam vide sis in *Rerum Hungaricarum Scriptoribus* pag. 354. seq. Et apud *Samuelem* TIMONEM S. I. in *Nova Synopsi Chronol.* ad annum 1476. pag. 45. seq.

¹ corr. ex *illincque* sec. D ² corr. ex *nonnullis* sec. D

ⁱ *Locos in nota ii.) citatos vide in BONGARS 1600. pp. 354–362. (ubi legati cuiusdam Palatini Comitum de nuptiis Matthiae Corvini et Beatricis ac de coronatione reginae relatio legitur); TIMON 1715b pp. 45–48.*

*Upsalia, Haffnia Danorum, Polonorum Cracovia, Praga Bohemorum,*¹ et reliquae *Europae* urbes eadem insignes ceremonia. Praeterquam enim, quod novi regis, pontificum, et procerum augusta [p. 49.] praesentia urbem reddebat revera regalem; peregrinorum certe, et equestris ordinis, ex universa *Hungaria* concursus, ingentem ei celebritatem conciliabat. ISTVÁNFFIUS^{kk.)} i auctor est, subinde LXXX. millia armatorum inaugurationi regis adfuisse. *Sane, inquit, multis, qui res integras, et florentes meminissent, comparatione veterum (Maximiliani inauguratio)² paucitas, et solitudo visa, cum³ olim in huiusmodi⁴ pompis, ad octoginta, et amplius millia armatorum egregie instructa, vel postremo in Ludovici infantis coronatione, numerari potuisse adfirmarent.*⁵ Excitam suis sedibus *Hungariam* credidisses. Neque id sine insigni adparatu fiebat. Audiamus BONFINIUM,^{ll.)} ii pompam inaugurationis WLADISLAI describentem: *Praefecti provinciarum, tribuni militum, et legati legionum, centuriones et chiliarchae, cum florentissima⁶ procerum iuventute regem anteibant, antistites subsequebantur. Ibi varios, et gemmatos habitus toto orbe spectabiles, ibi phaleratos, et supra hominum opinionem excultos equos, non solum auro, et argento, sed lapillis onustos spectare licebat; se quisque certatim praeter omnem luxuriam exornarat, ut maiestati regiae congratulando iactaret. Opes⁷ heic Scytharum omnes effusas reputasses. Augebant admirationem et arma, quando aureas, argenteasque galeas, et thoraces gemmatos, insignesque ex⁸ more cristati gestabant. Varia ex auro, et argento⁹ [p. 50.] animalia, et discintillantia¹⁰ prae lapillis ephippia ferebant. In extremo agmine Budini cives erant, modestius ornati, quibus mos est inter coronandum templi postes una¹¹ cum Albinis, et instructa acie, tueri. Omnia profecto regia maiestate dignissima, atque ultra modum exquisita. Sed ista iam solemnia post tot rerum *Hungaricarum* clades, *Pisonium* translata sunt: ubi eadem, et quod residuum est, ritus istius, atque pompae,^{mm.)} ¹² iii expromissimus.*

§. X.

Praeter hanc, quam descripsimus, inaugurandorum regum consuetudinem, funebri simul pompa eorum, quos diademate honoraverat, nobilitata est urbs nostra: saluberrimo Sancti STEPHANI, primi *Hungariae* regis instituto, ut iidem illi reges, qui ad summum isto loco fastigium dignitatis humanae elati sunt, tumulis antecessorum visis, sortis recordarentur, ideoque ius, et aequum eo sanctius haberent. Iuvabit, credo, eos recensuisse reges, quos isthic sepultos accepimus. Quindecim eorum fuisse, annales meminerunt.

*Regum
sepeliendorum
pompa, inter
Albensium
praerogativas:*

kk.) Lib. XXI. p. 424. 2.

ll.) Decad. IV. Lib. X. p. 677.

mm.) In *Hist. Pisoniensi* Cap. V. de praerogativis urbis Sect. I. de regum inauguratione *Pisoniensi*.

¹ corr. ex *Bohaemorum* sec. **D** ² *Maximiliani inauguratio* add. a Belio ³ ISTVÁNFFY 1622. p. 424. *quum*

⁴ corr. ex *huius modi* sec. **AD** et ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *affirmarent* ⁶ *centuriones* ...

florentissima add. sec. **AD** et BONFINI 1581. p. 677. ⁷ BONFINI 1581. l. c. *opeis* ⁸ add. a Belio ⁹ *et argento*

BONFINI 1581. l. c. *argentove* ¹⁰ corr. ex *discillantia* sec. BONFINI 1581. l. c. ¹¹ add. sec. BONFINI 1581. l. c.

¹² in nota mm.) verba *Pisoniensi* corr. ex *Posoniensi* sec. **AD**

ⁱ *Locum in nota kk.) citatum vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 424.

ⁱⁱ *Verba Bonfinii hic citata vide in* BONFINI 1581. p. 677.

ⁱⁱⁱ *Locum Notitiae in nota mm.) citatum vide in* BÉL 1735-1749. I. pp. 279-319.

[p. 51.]ⁱ

I. S. STEPHANUS *Hungarorum* ad veri DEI cultum¹ conversione id meritum, ut rex apostolicus a summo pontifice, ac postea ob morum integritatem sanctus adpellaretur. Scilicet:

*Primus hic immanes fidei Christeidos hostes
Mergere sacratis corpus adegit aquis.
Utque pia firmos in religione² teneret,
Condidit impensis templa, scholasque suis.
Nec tamen antiquis Hunnos erroribus, atque
Depulit hac patrii cultibus arte Dei.
Mota repentino quia factio saeva tumultu,
Implicuit multos seditione duces;
Neve peregrinis idola domestica divis
Mutarent, vaftris traxit in arma dolis;
Sumsit ab his poenas Sancti iustissima Regis
Ultio, crescentis pressaque flamma mali est.³
Tunc demum Latia missam tellure coronam,
Et data securo pectore sceptrata tulit.
Pacis amans iunxit socios in foedere reges
Ne quis vicino terror ab hoste foret.
Constituensque fori leges, servantia recti
Iura suis magna sedulitate dedit.
Utque novus regni caperet successor habenas,
Illum Gisla⁴ sibi fecit amata virum.
Haec erat Henrici soror inculpata secundi,
Eximiis animi femina⁵ clara bonis.
Prodiit inde puer longo dignissimus aevo,
Quem pietas superis addidit alma Deis.
Sed periit raptus primaevoae flore iuventae
Unaque spem miseri perdidit hora patris.
Intestina pios auxerunt bella dolores,
Rursus in errorem plebe vocante Deos.
Dacia cognato regis parebat Iulo,
Ille novi sparsit semina dira mali.
Captus, et infido gestavit vincula collo,*

[p. 52.]

¹ add. sec. AD ² SOMMER 1619. p. 363. *religione* ³ add. sec. SOMMER 1619. p. 364. et D ⁴ SOMMER 1619. l. c. *Gysla* ⁵ SOMMER 1619. l. c. *foemina*

ⁱ In ms. F inter paginas 51. et 52., 53. et 54., 55. et 56., 57. et 58., 59. et 60., 61. et 62., 63. et 64., 65. et 66., 67. et 68., 69. et 70., 73. et 74., 77. et 78., 79. et 80., 85. et 86., 89. et 90., 91. et 92., 101. et 102., 153. et 154., 169. et 170., ac denique inter paginas 171. et 172. in foliis posterius insertis icones aeri incisae regum ducumque Hungarorum visuntur, quae icones ex opere illo illustrissimo Mausoleo inscripto ortae sunt. Vide MAUSOLEUM 1664. Idem factum est in manuscripto Notitiae Comitatus Simigiensis, aequae a Francisco Szarka composito: id est, duae icones Mausolei sunt illi insertae. Vide notas nostras in pp. 275., 277. Has Mausolei imagines cum haud a Belio, sed a copista Szarka manuscriptis praefatis impositas esse constat, illas prorsus omittendas esse haud sine causa decrevimus.

*Eius et imperium tota secuta domus.
 Donec ab idolis ad Christi transiit aras,
 Pectore salvificam concipiente fidem.
 Movet et in Sclavos ultricia castra, suosque
 Eiectis Stephanus victor ademit agros.
 Tunc vetus Henrici concordia funere laesa
 Pene novo regnum pressit utrumque malo.
 Haeres caesarei quando Conradus honoris,
 Invasit forti Pannonia rura manu,
 Nec tamen infestis commisit proelia¹ signis
 Aetherei retro nominis actus ope.
 Nam sua militibus² posituris membra quieti,
 Res obiecta novo plena stupore fuit,
 Quale nec Iliados scripsit clarissimus auctor,³
 Si modo, quod narrant, debet habere fidem.
 Tessera mandari quo praecipiente solebat,
 Dicere centurio talia visus erat.
 Mane domum redeas, miles, convellite signa,
 Barbara ne nostro terra cruore fluat.
 At non ille fuit, quamvis notissima vestis,
 Nota viri facies, omnia nota forent.
 Fecerat humana nemo praeconia voce,
 Fallor? an aethereo praepes ab axe fuit?
 Tunc velut excussis superantes Strymona pennis,
 Cum saevas Aquilas extimere grues,
 Ni dux certa viae monstrat praecepta volandi,
 Festinata vagas littera turbat aves,
 Sic Eoa fugae,⁵ studio dum tempora miles
 Praecipit, et raucum turbida castra fremunt.
 Omnia miscentur vario confusa fragore,
 In medios hostis ceu ferat arma viros.
 Attonitus tanta rerum novitate stupescit
 Caesar, et auditas iam timet ipse minas.
 Unde suas turmas firmata pace reducit,
 Totaque praecipiti castra soluta metu.
 Exsolvit⁶ meritas superis ex ordine grates,
 Pacataque⁷ tulit res sua sceptrum manu.
 Dum fractus⁸ curis, graviorque senilibus annis
 Exiit infirmae flebile carnis onus;
 Frigidaque includens optato membra sepulchro
 Ad superos placida morte petivit iter.*

[p. 52.]⁴

¹ SOMMER 1619. l. c. *praelia* ² SOMMER 1619. l. c. *miliribus* ³ SOMMER 1619. l. c. *author* ⁴ erronee pro 53. ⁵ corr. ex *fuge* sec. SOMMER 1619. p. 365. ⁶ SOMMER 1619. l. c. *exolvit* ⁷ corr. ex *paccataque* sec. D ET SOMMER 1619. l. c. ⁸ SOMMER 1619. l. c. et D *fractis*

Sicuti luculenter de optimo rege SOMMERUS^{nn.)} i cecinit. Quanto autem sive luctu, sive celebritate funebrem pompam obierint *Hungari*, BONFINIUS^{oo.)} ii in litteras retulit, cuius et verba inferius dabimus. [p. 54.]

II. COLOMANNUS postea *Albensi* sepulchro conditus est. Erat is GEYSAE II.¹ filius natu maximus, episcopus primum *Varadiensis*, sed qui nihil dubitarit pedum cum sceptro commutare; ab expeditione *Veneta* laudatissimus.² De eo Poeta:

*Corporis ingenio Colomannus damna rependit,
Nam pedibus claudus, lumine laesus erat;
Tantum sanguineae paulo indulgentior irae,
Maluit insano saepe furore trahi.
Teutonicas aditu voluit prohibere cohortes,
Ne premerent castris Hunnica rura suis.
Tunc, ubi Syriaco dederant pia nomina³ bello,
Et forti⁴ Solymas adseruere manu,
Russica praedatus violentus arva rapinis,
Reginae tumido reppulit ore preces;
Illa sed iniustam crudeliter ulta repulsam,
Milite deleuit castra superba suo.
Vix inventa fugae medios via tuta per enses,
Eripuit certae regia colla neci.
Dalmatas insigni Venetorum clade recepit⁵
Victor, et oppresso⁶ rettulit arma duce.
Frater ei regno cessit, nec turpe putavit
Almus honorata posse quiete frui.
At non credulitas hunc suspiciosa sinebat
Non intestinos pertimuisse dolos.
Saepius hinc illi civilia bella paravit,
Frigentis, odio conciliante fidem.
Dissidium placuit populo finire duello,
Alterius victum regia iura pati.
Noluit imparibus committi viribus Almo,
Ac aequa pacem conditione dedit.
Post tamen effossi caruerunt luminis usu,
Insons cum misero Bela parente nepos.
Non tulit immanis crudelia facta tyranni*

[p. 55.]

^{nn.)} In *Regibus Hungaricis*, quem et postea in rem nostram vertemus.

^{oo.)} Decade II. Lib. I. p. 185. 20.

¹ sic et in **D** ² **AD** laudis meruit plurimum ³ corr. ex numina sec. SOMMER 1619. p. 370. (ob errorem typographicum „384.”) ⁴ corr. ex forte sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ⁵ SOMMER 1619. l. c. *recipit* ⁶ corr. ex *opresso* sec. SOMMER 1619. l. c. et **D**

ⁱ *Sommeri versus supra citatos vide in SOMMER 1619. pp. 363–365.*

ⁱⁱ *Locum in nota oo.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 185.*

*Amplius, ac mores ultio iusta feros,
Abstulit et foedas cerebro stillante per aures
Insolita regem parca severa nece.*

De eius morte non minus, quam funere THURÓCZIUS:^{pp.)} ⁱ Anno, inquit, *salutis MCXIV. Tertia nonas Februarii feria tertia migravit ex hoc saeculo, cuius corpus Albae quiescit.* [p. 56.]
III. BELA II. hunc excepit utroque lumine orbis.¹ Eius actus SOMMERUS ita expressit:ⁱⁱ

*Hunc ingrata fere tenebris oblivia pressum
Extulerant, Graia dum foret exul humo.
Sors tamen eductum patrui in fastigia regni,
Ungaricae voluit iura tenere domus,
Saepius optatae Stephanum spes irrita prolis,
Iussit in illius ponere sceptrum manus,
Principis Aemathii cui filia tradita coniux,²
Bis duo fecundo pignora ventre dedit.
Caecus³ in aeterna quantumvis nocte sederet,
Non tamen a forti degeneravit avo.
Nam quia non oculis poterat coeli astra tueri,
Acrius intensum mentis acumen erat.
Candida simplicitas illum, devotaque mentis
Integritas clara nunc quoque laude vebit.
Infami dederat quem mater adultera partu,
Imbelles Borichi contudit ense minas.
Creditus hic verus Colomanni sanguis in Hunnos
Conflarat vires, Sarmatis aula, tuas.
Ast ubi iam certum fortes didicere Poloni,
Protinus ignavum deseruere ducem.
Bela suos alta securos pace regebat,
Et late pietas extulit alma caput. [p. 57.]
Longa sed in multam⁴ ducens convivium noctem,
Fecit virtutis turpia damna suae.
Ebrius audaces non aversatus amicos,
Plura rogaturis munera multa dedit.
Quin etiam⁵ caedi, veteres poscentibus hostes
Tradidit, ut calido perluit ora mero.
Dirus hydrops illum, proles patre digna Lyaeo,
Sustulit, haec luxus debita poena fuit.*

^{pp.)} Parte II. Cap. LXII. p. 70. 48.

¹ corr. ex orbum sec. D ² SOMMER 1619. p. 372. *coniunx* ³ SOMMER 1619. l. c. *coecus* ⁴ corr. ex *multum* sec. D et SOMMER 1619. l. c. ⁵ SOMMER 1619. l. c. *quinetiam*

ⁱ *Locum operis Thuróczi hic citatum vide in THURÓCZY 1600. p. 70.*

ⁱⁱ *Sommeri versus infra citatos vide in SOMMER 1619. pp. 371–372.*

Non ergo male de eo *Mausolei Regum Hungariae* conditor:ⁱ

*Animam procul dubio¹ vomisset ebriam,
nisi tantis aquis ad sobrietatem
adductus² sobrie obiisset.*

Idem fere BONFINIUS:^{99.)} ⁱⁱ *Ex conviviiis, et otio,³ quod caecitas confirmarat, in hydropisim incidit, quo morbo correptus, nono sui regni anno,⁴ ac mense undecimo, naturae⁵ necessitati cessit, salutis vero, centesimo quadragesimo primo,⁶ ac Idibus Februariis, supra millesimum. Corpus Albam deductum,⁷ ubi a quatuor liberis superstilibus, Helenaque coniuge, non minus pie, quam honorifice sepultum est, et ab universa Hungaria⁸ deploratum. [p. 58.]*

IV. GEYSA II. paterno itidem sepulchro illatus fuisse legitur. Fuit in optimis principibus, neque minus bello adversus *Austriacos, Ruthenosque* felix. Nempe:ⁱⁱⁱ

*Filius extincto successit Geysa parenti,
Gessit et invictus prospera bella puer.
Contudit Austriacos Henrici principis ausus,
Exiit ac armis Teutona castra suis.
Vindice mox socerum texit feliciter ense,
Ruthenosque manu vicit ovante duces.
Heroes, hospes geminos excepit, eosque
Qua potuit, semper iuvit amicus ope,
Quando Palaestinam Conradus caesar adiit,
Auxiliis fretus, rex Ludovice, tuis,
Sequana quem fixo suspexit saepe meatu,
Miratus Domini fortia facta sui.
Auspiciis sed enim peioribus⁹ usus uterque,
Rettulit amisso milite signa domum.
Principis Argivi deceptus turpiter arte,
Noxia qui gypso mistaque farra dedit,
Hoc sub rege fames, qua non magis horrida pestis,
Ungariam viduis esse coegit agris,
Dum deserta suis spoliat cultoribus arva,
Plurimaque heu dira corpora tabe necat.*

^{99.)} Decade II. Lib. IV. p. 258. 29.

¹ *procul dubio* corr. ex *proculdubio* sec. **D** et MAUSOLEUM 1664. p. 173. ² MAUSOLEUM 1664. l. c. *reductus*
³ BONFINI 1581. p. 258. *ocio* ⁴ *sui regni anno* BONFINI 1581. l. c. *regni sui anno* ⁵ BONFINI 1581. l. c. *nature*
⁶ *quadragesimo primo* BONFINI 1581. l. c. *quadragesimoprimo* ⁷ BONFINI 1581. l. c. *delatum* ⁸ BONFINI 1581.
l. c. *Ungaria* ⁹ corr. ex *prioribus* sec. **D** et SOMMER 1619. p. 373.

ⁱ *Verba Mausolei infra citata vide in MAUSOLEUM 1664. p. 173.*

ⁱⁱ *Locum in nota qq.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 258.*

ⁱⁱⁱ *Sommeri versus de Geysa II. compositos, qui infra a Belio citantur, vide in SOMMER 1619. pp. 372–373.*

*Ille ubi viginti placide regnaverat annos,
Tranquilla clausit fata suprema nece.*

[p. 59.]

Sic et historicus:^{rr.)} ⁱ *Annis viginti, mensibus tribus, et diebus quindecim regnasse fertur incolumi fama, et integra regni potestate. Obdormivit autem in Domino anno salutis centesimo sexagesimo primo¹ supra millesimum, pridie Calendas Iunii,² maximumque sui desiderium omnibus reliquit. Corpus Albam elatum,³ ac publice deploratum, in monumentis⁴ regum filii retulere.*

V. LADISLAUS II. BELAE caeci filius, depulso STEPHANO III. regnum invaserat, quo ultra semestre haud usurpato, quasi reformidaret, obreptitium regem, sacrum diadema, e vivis anno MCLXXII. Calendis Februariis excessit, atque *Albae*^{ss.)} ⁱⁱ tumulis maiorum illatus est. Hinc SOMMERUS:^{tt.)} ⁱⁱⁱ

*Ancipiti Stephanus Venetam certamine classem
Ausus non una sustinuisse vice est,
Factaque disparili successu proelia⁵ saepe
Speque, metuque suos implicuere duces.
Insidiis tandem patruelibus actus avito
Bella foris quaerens excidit imperio.
Patre Ladislaus caeco⁶ satus, arte coronam
Abstulerat, magnis partaque scepra dolis.
Sexto mense tamen praeventus morte reliquit
Omnia: fraus aequos non habet ulla Deos.*

[p. 60.]

VI. STEPHANUS IV. LADISLAI II. frater iisdem suffragatoribus usus regnum invaserat, deditque bello exitiali occasionem. STEPHANUS enim, quem LADISLAUS diademate fraudaverat, adhuc superstes, bello de summa rei decernendum statuit. Pugnatum utrinque est acriter, tanta nobilitatis clade, quantum eorum temporum historiae haud meminerunt. Victus STEPHANUS, et regno exutus in castello *Zemlén* moerore animi obiit, anno MCLXXIII. Idibus Aprilis, posteaquam V mensium spatio imperasset.

*Illius ad regni veniens fastigia⁷ frater
Noctivagae vidit cornua quinque Deae.⁸
Interea Stephanus livori cesserat ultro,*

^{rr.)} BONFINIUS Decade II. Lib. VI. p. 266. 21.

^{ss.)} Ibidem p. 269. 37.

^{tt.)} In STEPHANO III. p. 373.

¹ *sexagesimo primo* BONFINI 1581. p. 266. *sexagesimoprimo* ² BONFINI 1581. l. c. *Iunias* ³ corr. ex *delatum* sec. D et BONFINI 1581. l. c. ⁴ *in monumentis* BONFINI 1581. l. c. *inter monumenta* ⁵ SOMMER 1619. p. 373. *proelia* ⁶ SOMMER 1619. l. c. *coeco* ⁷ corr. ex *vestigia* sec. SOMMER 1619. l. c. ⁸ corr. ex *lunae* sec. SOMMER 1619. l. c.

ⁱ *Locum in nota rr.) citatum vide in* BONFINI 1581. p. 266.

ⁱⁱ *Locum in nota ss.) citatum vide ibid. p. 269. (recte in linea 36., et non in 37., sicuti in nota legitur.)*

ⁱⁱⁱ *Hos Sommeri versus vide in* SOMMER 1619. p. 373.

*Dum sua civilis poneret arma furor.
 Ne tamen eriperet regnum cognominis¹ hostis
 (Quando tenet metas factio nulla suas)
 Expulit atroci patrum certamine victum,
 Pannoniaeque gravi res ea clade stetit.
 Exsul² is interiit, cuius rex fata sequutus,³
 Nobilis ad veteres umbra recessit avos,
 Factaque funesto respublica libera bello,
 Solvit honorato debita iusta rogo.ⁱ*

Itaque ex eo latrocinio, quo manus contaminaverat,⁴ nihil amplius regiae dignitatis retulit, quam quod exulem mortuum patrio sepulchro honoratum legamus. *Corpus*,⁵ inquit BONFINIUS,^{uu.)} ⁱⁱ *Albam relatam est.* [p. 61.]

VII. BELA III. STEPHANI III. frater idemque GEYSAE II. filius, eo cum primis laudandus, quod gentem civilibus effrenam⁶ bellis, legum coercuerit severitate. Caeterum pacis, quam belli artibus insignior.

*Pene nihil bello rex hic memorabile gessit,
 Cui placidae mulsit pectora pacis amor.
 Dalmatas elusa Venetorum classe recepit,
 Totius hunc titulum summa laboris habet.
 At purgata domi saevis praedonibus arva
 Praestitit, et vacuas esse timore vias.
 Nemo scelus poenis unquam gravioribus ultus,⁷
 Noluit audaces omnia posse minas,
 Inveterata prius quoniam discordia regum
 Sparserat istius semina prava⁸ mali;
 Cum sua perfugio tegerent delicta nocentes,
 Deserent veteres praeque timore duces.
 Ille dedit leges, ac vires addidit illis,
 Ne sine praesidio muta tabella foret;
 Neve incomposito regem sermone salutans,
 Ingratam faceret rustica turba moram,
 Instituit geminos peregrina lege ministros,
 Qui possent populi supplicis esse loco,
 Inspicerentque preces hominum, cerasque petaces,*

[p. 62.]

^{uu.)} Decad. II. Lib. XVII. p. 269. 49.

¹ corr. ex *cognomine* sec. SOMMER 1619. l. c. ² SOMMER 1619. l. c. *exul* ³ SOMMER 1619. l. c. *secutus*
⁴ corr. ex *contraminaverat* sec. A ⁵ BONFINI 1581. p. 269. add. *quoque* ⁶ corr. ex *effraenam* a nobis ⁷ corr.
 ex *ursit* sec. D et SOMMER 1619. p. 374. ⁸ corr. ex *parva* sec. D et SOMMER 1619. l. c.

ⁱ Vide SOMMER 1619. p. 373.

ⁱⁱ *Locum Bonfinii hic citatum vide in BONFINI 1581. p. 269. (recte in linea 48.)*

*Et responsa sui regis ab ore darent.
Scilicet optavit gravitatem regibus ille,
Et constare suum, ceu meruere, decus.
Quinta fere placidos numerarat¹ Olympias annos,
Cum superos carnis mole solutus adit.¹*

De eo THUROCIUS:^{vv.)} ⁱⁱ *Regnavit² annis XXIII. mense uno, diebus XIX., obdormivit autem in Domino anno eiusdem MCXC. Kalendis Maii feria tertia, cuius corpus Albae quiescit honorifice tumultatum.*

VIII. LADISLAUS III. itidem *Albensi* regum tumulto illatus est. Vix enim semestre regnaverat, cum morte praeventus, anno MCCII. Nonis Maii regnum successoris relinquere cogere.

*Parva³ Ladislao regnandi tempora nato
Mors dedit, ante suum praecipitata diem.
Praefuit imperio sextum sine crimine mensem,
Et spes regalis indolis alta fuit,
Cum tulit immitis puerum violentia fati,
Orbaque rege fuit Pannonis aula suo.ⁱⁱⁱ*

Intempestivus regis obitus pie ab omnibus comploratus est, exsequiae⁴ ab Andrea honorificentissimae Albae Regiae⁵ celebratae,^{xx.)} ^{iv} ibique inter monumenta regum corpus honeste relatum. [p. 63.]

IX. CAROLUS I. ROBERTUS *Neapolitanus*, abrogatis *Venceslao Bohemo*,⁶ et *Ottone Bavaro* aemulis, ad regnum accessit, bello non minus, quam pace clarissimus regni fines latissime prolongavit. Enim vero in suis titulis referebat praeter *Hungariam, Dalmatiam* quoque, *Croatiam, Ramam, Serviam, Halicium, Lodomeriam, Cumaniam, Bulgariam, Bosniam, Montem Garganum*, et *Agrum Salernum*. Tametsi autem rex fuerit non minus pius erga suos, quam fortis, felixque adversus hostes, insidiis tamen nequivit carere. Initia profecto regni dura habuit.

*Nam⁷ non seditio cum regis funere cessit,
Pontificis populo despiciente minas;*

^{vv.)} Parte II. Cap. LXIV. p. 77. 7. Conf. BONFINIUM Dec. II. Lib. VII. p. 273. II.

^{xx.)} BONFIN. Dec. II. Lib. VII. p. 277. 6.

¹ corr. ex *numerant* sec. SOMMER 1619. l. c. ² THURÓCZY 1600. p. 77. add. *autem* ³ SOMMER 1619. l. c. *parvo* ⁴ BONFINI 1581. p. 277. *exsequiae* ⁵ *Albae Regiae* BONFINI 1581. l. c. *in Alba Regia* ⁶ corr. ex *Bohaemo* sec. D ⁷ SOMMER 1619. p. 382. *at*

ⁱ *Sommeri hoc poema de Bela III. vide in SOMMER 1619. p. 374.*

ⁱⁱ *Locos in nota vv.) citatos vide in THURÓCZY 1600. p. 77., et BONFINI 1581. p. 273.*

ⁱⁱⁱ *Hos Sommeri versus vide in SOMMER 1619. p. 375.*

^{iv} *Locum operis Bonfinii hic citatum vide in BONFINI 1581. p. 277. (non vero in linea 6., sicuti Belius scribit, sed in 46.)*

*Qui licet insontes diris defixerit Hunnos,
 Fleret ut ereptos inclyta Buda Deos.
 Non tamen effecit, statuendi regis ut ipsi
 Arbitrium facili traderet aula manu.
 Carolus imperii consortes ferre coactus,
 Non potuit veri regis habere locum,
 Ante duos plebis quam sic cogente tumultu
 Aemula vidisset nomina ferre duces.
 Pertulit adversae ludibria plurima sortis,
 Successu dignus cum meliore foret.
 Intulit immeritis temerarius arma Valachis,
 Fraudibus ac¹ horum turpia damna tulit.
 Compulerat turmas angustae vallis in arctum
 Error, et ignoti cura remissa loci.
 Hic veluti certum quos destinat arcus ad ictum,
 Ignavae titulos promeruerit necis,
 Per iuga praecipiti cum grandia saxa rotatu
 Concita prostratos comminuere viros.
 Barbara mentitus vestem rex fugerat arma,
 Iste virum saevo texit ab hoste dolus.
 Ivit Idumeas ut viseret advena terras,
 Obstitit at coeptis factio dira piis,
 Bellaque deductam tenuere domestica classem,
 Ne bene susceptum conficeretur iter.
 Rege sub hoc avidis seges est depasta locustis,
 Qua Tiberis,² Ligeris, Albis, et Ister eunt.
 Insidiis etiam civilibus ille petitus,³
 Vulnus ab infidi militis ense tulit.
 Articulos uxor collegit Elisa recisos,
 Spectavitque suae membra revulsa manus.
 Pene novem senior regnarat lustra, rogoque
 Membra prius rapida febre perusta dedit.ⁱ*

[p. 64.]

Obiit *Vissegradi* anno MCCCXLII. Calend. Aug. cum annos XLII. regnavisset, magnificentissimo funere *Albam Regiam*^{yy.)} ii delatus. [p. 65.]

X. LUDOVICUS I. CAROLI filius, optimo patre si non melior, certe felicior. Multis enim praeclare, et pace, et bello gestis, domi pater indulgentissimus, foris indomitus victor dici

^{yy.)} THURÓCZIUS P. II. Cap. XCIX. p. 91. IO. BONFINIUS Dec. II. Lib. IX. extremo p. 325.

¹ corr. ex *at sec. D* et SOMMER 1619. l. c. ² corr. ex *Tyberis sec. D* et SOMMER 1619. p. 383. ³ corr. ex *peritus sec. SOMMER 1619. l. c.*

ⁱ *Sommeri versus de Carolo vide in SOMMER 1619. pp. 382–383.*

ⁱⁱ *Locos in nota yy.) citatos vide in THURÓCZY 1600. p. 91., et BONFINI 1581. p. 325.*

meruit. Aucta in immensum *Hungaria*, curis et laboribus fractus, anno MCCCCLXXXII. vita fungitur, cum rebus praefuisset annis XL. mense uno, diebus XXII. Eius actus ad hunc modum SOMMERUS laudavit.¹

Qualis ab aëria cum primos rupe volatus¹
Tentat, et ex alto subdita saxa pavet,
Indolis ostendit praenuncia signa futurae,
Fulmina, quae superis serva² ministrat avis,
Et sibi tunc primum visas impune columbas
Spe vorat, ac mortis unguibus arma ciet:
Talis in augusta Ludovicus principis aula
Signa puer magni prodidit ampla viri.
Nec latuit virtus animi, seu forte paternos,
Quale solent pueri, luderet ante pedes,
Seu fragili virga belli simulacra cieret,
Lassaretque rudes mollis arundo manus,
Itaque cum gemeret vibratis aura lacertis,
Fortiter occisi militis instar erat.
Ille patris suasu praecepta secutus avita,
Artibus imbuerat pectora docta bonis.
Inde vago poterat currentia sidera coelo
Fixaque sublimi dinumerare polo. [p. 66.]
Noverat eventus magnarum cernere rerum,
Ac erat in sancto plurimus ore Deus.
Utque domi foedus coluit, pacemque togatam,
Sic etiam belli clarus ab arte fuit.
Illi fata viro longam invidere quietem,
Maior ut eximio Martis honore foret.
Nam puer augustae sumens³ diadema coronae,
In Transilvanos⁴ protulit arma duces.
Impia conantem Litavorum tollere sacra,
Militibus socerum iuvit, et aere, suum.
Vindice mox iterum compescuit ense rebelles,
Et detracta duci rettulit, arma domum.
Illius auxilio Gracchovia libera, capto
Frena Boemorum reppulit ore procul.
Illi Sarmatico diademate tempora cinxit
Consilio regis terra Polona sui.
Tartarus accepto bellantem vulnere fugit,
Ac avidas didicit continuisse manus.

¹ *cum primos rupe volatus* corr. ex *volucris cum prima volatus* sec. SOMMER 1619, p. 384. et **D** ubi vero erronee *cum primos volatus*. ² corr. ex *signa* sec. **D** et SOMMER 1619, l. c. ³ corr. ex *summens* sec. **D** et SOMMER 1619, l. c. ⁴ SOMMER 1619, l. c. *Transilvanos*

¹ *Sommeri versus de rege Ludovico* vide in SOMMER 1619, pp. 384–385.

Appulus insignes victori tradidit urbes,
 Pannoniumque tulit Daunia serva iugum;
 Coniugis insidiis Andreae quando necato
 Fregerat intortam carnificina gulam;
 Unde sui fratris manes atrociter¹ ultus,
 Regna gubernavit Parthenopaea diu;
 Pontificis precibus tamen emollitus² ab illis,
 Abstenuit iustas proprietate manus.
 Reddidit et pulsae deperdita sceptrā Ioannae,
 Occiso fratri³ quae prius uxor erat. [p. 67.]
 Aspera cum Venetis diuturno proelia⁴ bello
 Gessit, et Adriacis victor abivit aquis.
 Saepius incautos caeso duce fudit, acerba
 Dalmatiam prohibens obsidione premi.
 Fata pium tandem, postquam rex conderet octo
 Lustra, senem placida praeripuerit nece.
 Non habuit simili regem virtute nec ultra
 Inveniet temere Pannonis aula parem.
 Quidquid⁵ habet laudis, Ludovico debet ab illo,
 Promeruit verum nobilitata decus.

Corpus *Albae*^{zz.)} i ad basilicam D. STEPHANI in aedicula, quam monumenti sui loco aedificavit, sepultum est.

XI. ALBERTUS *Austriacus* mira fortunae conspiratione tribus eodem anno diadematis redimitus, *Romano*, *Hungaro*, et *Bohemo*,⁶ quasi ferendis impar esset, altero, quam imperare coeperat, anno, ventris fluxu in *Nesmély*,⁷ vico Comitatus *Comaromiensis* ripensi, vitam cum morte commutavit.⁸ De eo Poeta:ⁱⁱ

Omnibus Albertus regnavit honoribus auctus,
 Quos pius⁹ ex merito gesserat ante socer.
 Et velut imperii sumsit geminique coronam
 Regni, sic simili prosperitate tulit.
 Aspera consulto voluit fortuna videri,
 In bene cordatos invidiosa duces. [p. 68.]
 Inclyta discordi subito concussa tumultu

zz.) BONFIN. Dec. II. Lib. X. fine, p. 352. et THURÓCZIUS Par. III. Cap. LIV. p. 109. 50.

¹ corr. ex *atrociter* sec. D et SOMMER 1619. p. 385. ² corr. ex *emollitus* sec. D et SOMMER 1619. l. c. ³ *occiso fratri* corr. ex *occisi fratris* sec. D et SOMMER 1619. l. c. ⁴ SOMMER 1619. l. c. *praelia* ⁵ SOMMER 1619. l. c. *quicquid* ⁶ corr. ex *Bobaemo* sec. D ⁷ corr. ex *Nezmély* sec. AD ⁸ corr. ex *comutavit* sec. D ⁹ corr. ex *prius* sec. D et SOMMER 1619. p. 389.

ⁱ *Locos in nota zz.) citatos vide in BONFINI 1581. p. 352., et THURÓCZY 1600. p. 109.*

ⁱⁱ *Sommeri versus infra citatos vide in SOMMER 1619. pp. 389–391.*

Buda dedit magni semina prima mali.
 Orta peregrinas inter dissensio gentes,
 Germanis damnum, Pannonibusque dedit.
 Illi Teutonico se magnos rege ferebant,
 Hi patriae moriens adseruere decus.
 His odii fomes bellum crudele paravit,
 Ac uno periit Teutona turba die.
 Non potuit madidas civili sanguine dextras
 Rex pius imperio continuisse suo.
 Irrita deseruit superandi coepta Boemos,
 Qui vetus Hussitae de duce nomen habent.
 Sumserat in Turcas praedones arma, sed ante
 Deposuit morbo castra vetante sequi,
 Classica quam veniens hostis fremebunda cieret,
 Et daret inflatis murmura prima tubis.
 Bis matura suas vindemia presserat uvas,
 Mortuus ut terrae corpus inane dedit.
 At regina graui sobolem celabat in alvo,
 Sed nec erat certum, femina, masue¹ foret?
 Ergo ne rabidae ferret ludibria plebis,
 Proderet aut uteri pondera cara sui,
 Sponte sua mulier regni moderamine cessit,
 Horrescens Maries suspiciosa vicem.
 Post ubi nata virum monstravit posthuma proles,
 Poenituit nullas sustinuisse moras.
 Quando repentino nova concita factio motu
 Defixa in Litavum verterat ora ducem. [p. 69.]
 Vladislaus erat Casimiri frater, ad illum
 Detulerat procerum missa tabella preces.
 At festinatim sumsit diadema puellus,
 Vagitu capitis testificatus onus.
 Callida tunc rapuit sacram regina Coronam,
 Usa parum tutis Elisabetha dolis,
 Totius atque oculos aulae frustrata fefellit,
 Tantus in hac prolis matre vigebat amor;
 Insidiasque timens Friderico credidit illam,
 Cui simul infantis tradita cura fuit.
 Pannoniae longum peperit solertia bellum
 Ista, nec exigua res ea² clade stetit;
 Austriacus quoniam conatus fallere princeps
 Depositum gentis pertulit arma diu,
 Donec Corvino Matthias sanguine cretus,
 Adseruit forti regia iura manu.

¹ corr. ex *masne* sec. D et SOMMER 1619. p. 390. ² corr. ex *sine* sec. D et SOMMER 1619. p. 391.

Obiit salutis anno MCCCCXXXIX. sexta Calendas Novembris, tametsi id alii ad diem *Simoni et Iudae* festum referant. Frequentissima pontificum, et procerum turba exequias cum *Elisabetha* faciente *Albae*^{a.)} i tumulatus est. [p. 70.]

XII. MATTHIAS CORVINUS. Regum *Hungariae* gentilitiorum aut unicum, aut certe summum decus. E carcere *Bohemico*,¹ in quem fratris *Ladislai* facinore inciderat, ad regiam evectus dignitatem *Hungariam* non defendit modo adversus duos caesares, *Romanum* hinc, illinc *Turcicum*, sed locupletavit etiam non una accessione. Ab hostibus vinci nescius praematurato fato, dum *Viennae* degeret, victor occubuit, anno MCCCCXC. Nonis Aprilis, cum annum aetatis XLVII. exegisset. De eo SOMMERUS:ⁱⁱ

*Inclyta*² *Matthiam, niveis victoria pennis*
Ardua sublimem semper in astra vehet.
Gloria quem patriae nunquam virtutis egentem
Coelitibus divis reddidit alma parem.
Is velut a duro revocatus consul aratro,
Romuleos docuit iura severa patres.
Carceris eductus foedo squallore capessit
Arbiter Hungariae³ regia sceptrum suae.
Et licet ingenti puerum mercede redemptum
Vendiderit populis aula Boema suis:
Nulla tamen pretii⁴ gravitas deterruit Hunnos,
Ut cuperent alio sub duce castra sequi.
Scilicet hoc meruit sanctis clarissimus armis
Hunniades, patrii murus ahenus agri.
Et generosa bonae vis indolis illa paternos
In fera⁵ spondebat ducere bella Deos.
Ac velut adversis virtus exercita rebus
Emitat, et quassae lampadis instar habet,
Sic iuvenem triplicis pressit discrimine belli,
Ac fortuna animo subdidit ipsa faces.
Fortia collisit Friderici caesaris arma,
Quem penes Ungariae prisca corona fuit;
Nec sua commovit vulsis tentoria signis,
Ad verum donec missa rediret herum.
Fecit, et ut dextram spectans Halibegus⁶ inermem
Linqueret infami Turcica signa fuga,

[p. 71.]

^{a.)} BONFINIUS Decad. III. Lib. IV. p. 414. 36.

¹ corr. ex *Bobaemico* sec. D ² SOMMER 1619. p. 395. *inclita* ³ SOMMER 1619. l. c. *Ungariae* ⁴ SOMMER 1619. l. c. *pretii* ⁵ corr. ex *infera* sec. SOMMER 1619. l. c. ⁶ SOMMER 1619. p. 396. (erronee p. 397.) *Halybecus*

ⁱ *Locum operis Bonfinii in nota a.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 414.*

ⁱⁱ *Vide SOMMER 1619. pp. 395-397.*

Mysia qui late populatus rura, superbo
 Vinxerat indigenum libera colla iugo.
 Impiger Illyricam vi belli cepit¹ Iasam,
 Turca triumphato vinclaque crure tulit.
 Tunc veniens valido Mahometes ipse paratu
 Ulturus² captae dedecus urbis erat.
 Territus at sola Corvini militis umbra,
 Euxinas profuga classe relegit³ aquas.
 Foeda⁴ latrociniis expurgans arva Boemis,
 Compulit Hussitas foedera iusta pati,
 Bellaque sex totos gessit feliciter annos,
 Aequavitque sui strenua facta patris,
 Ante coronatum sacris diadema capillis
 Quam gereret celso frontis honore caput.
 Extitit Austriaci iuratus nominis hostis,
 Marteque caesareas saepe recidit opes.
 Victor ad extremum captivae signa Viennae
 Intulit, hacque suum clausit in urbe diem.
 Vix septem lustris geminos adiecerat annos,
 Regia Teutonico cum dedit ossa solo.
 Ambiguus anceps rumoribus omnia miscet
 Fama, nec indubiam mors habet illa fidem.
 Credimus oppressa subito sine voce iacentem,
 Indignante gravem corde subisse⁵ necem.
 Ille fuit princeps multis dignissimus annis,
 Si quem felicem longa senecta facit.
 Extulit hoc alte sese doctrina resurgens,
 Tempore laurigeras rege fovente comas,
 Nam velut Ausoniae moderator Iulius urbis,
 Accessit doctos ipse poëta viros,
 Nobile de versu quando certamen inibant,
 Et voluit vates inter habere locum.
 Sic sua Matthias vocalibus⁶ atria musis,
 Aoniaeque dedit praemia magna lyrae.
 Nusquam visa fuit maiori condita sumtu
 Omnigenos servans bibliotheca libros.
 Inclytus usque adeo pacis bellique sequester,
 Noverat aeternae laudis utramque viam.
 Nata Podebracio decessit sanguine coniux,
 Exactus regni quartus ut annus erat.

[p. 72.]

¹ corr. ex *coepit* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ² corr. ex *uturus* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ³ corr. ex *redegit* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ⁴ SOMMER 1619. l. c. *faeda* ⁵ corr. ex *subiisse* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ⁶ SOMMER 1619. l. c. *vocalibus*

*Altera Aragonia fuit edita stirpe Beatrix,
 Italicas inter femina¹ clara nurus.
 Utraque ploravit sterilis regalia lecti
 Damna, gemens vacuos, et sine prole toros.* [p. 73.]

Gemino funere honoratum memorat BONFINIUS:² b.)ⁱ *Vienensi* altero, altero *Albensi*, ubi exquisitissima pompa conditus est. Cum autem inchoatum multo ante mausoleum sub prima testudine propter intempestivam mortem, non foret consummatum, corpus in temporario sepulchro media basilica reconditum est. Cohibe hic iam, si potes, lachrymas tuas, *Hungaria!* Siccis funestam adeo urnam specta oculis, cuius³ compendio omnia, quin te ipsum cum mortuo MATTHIA tumulasti.

Insignibus regiis, quae tumulum ritu funesto ornabant, elogium adscriptum fuisse aiunt, huiusmodi:

*Corvini brevis haec urna est, quem magna fatentur
 Facta fuisse Deum, fata fuisse hominem.*

Id, cum urbe capta MAXIMILIANUS imperator legisset, in lachrymas solutum, immaturo tanti regis fato indoluisse tradunt. Sed epitaphium istud fuit:

*Matthias regum specimen, et gloria Martis,
 Hic iaceo fortis obrutus ante diem,
 Qui domui reges, populos, fortesque Boemos
 Invasi, solus terror et orbis eram.
 Caesare de gemino fateor duxisse triumphum,
 Alter Germanus, Turcicus alter erat.* [p. 74.]

XIII. WLADISLAUS⁴ II., deiecto a spe regni *Iohanne Corvino*, ex *Bohemia* accitus, atque solenni ritu *Albae*⁵ inauguratus est. Quod otii, pacis obtentu, amantior esset, quam belli, male apud *Hungaros* audiit. In eius vitam SOMMERUS haec prodidit:ⁱⁱ

*Pacta Beatrici, sociae connubia taedae,
 Pannonia Sarmatico sceptrum dedere viro.
 Vladislaus⁶ enim Casimiri stirpe Poloni
 Editus, haec dotis nomine regna tulit.
 Is prius imperii moderatus sceptrum Bohemi⁷
 Rexerat auspiciis aspera corda suis.
 Pacis, et humanae custos fuit ille quietis,*

b.) Dec. IV. Lib. VIII. p. 651. 30.

¹ SOMMER 1619. p. 397. *foemina* ² corr. ex *Bonfinus* sec. D ³ add. sec. AD ⁴ corr. ex *Uladislaus* sec. AD ⁵ corr. ex *Abae* sec. D ⁶ corr. ex *Uladislaus* sec. D et SOMMER 1619. p. 397. ⁷ SOMMER 1619. p. 397. *Boemi*

ⁱ *Locum operis Bonfinii hic citatum vide in BONFINI 1581. p. 651.*

ⁱⁱ *Versus infra citatos vide SOMMER 1619. pp. 397–399.*

Nec fecit ductu proelia¹ multa suo.
Saepius obiecto repressit milite Turcas,
Hostis ut incusso poneret arma metu,
Castaque propitios superos in vota vocavit,
Hacque suis tristem depulit arte necem.
Illo rege gravi coierunt² rura tumultu,
Nobilitas magna pulsaque clade fuit.
Strigonii praesul Latio mandante senatu,
Militiae extulerat signa verenda sacrae.
Et cruce signatis mandarant agrestibus arma,
Arma salutiferam cuique datura necem.
Credidit aetherae spe vitae plenus arator, [p. 75.]
Ruricola clypeum corripuitque manu.
Vomere conflato falcatum maluit ense,
Emturus tenui coelica regna mora.
Ac ita spem praeter numerus fuit auctus, ut illi
Iam nollent ultra regia iussa pati.
Sensit, et edicto vetuit rex pluribus addi
Purpuream mota seditione crucem.
Tum vero rabidam plebs concita prodidit iram,
Proiciens animi sensa resecta sui,
Nobilibusque necem saevo clamore minati
Oppida barbaricis diripere modis.
Dira sacerdotes ausa est mactare libido,
Tollere in erectam fixaque membra sedem.
Dux fuit e Siculo genitore Georgius acer,
In facinus fratrem traxerat ille suum.
Saepius hi laetis belli successibus usi,
Fortiter hostiles sustinere minas.
Una moram coeptis arx attulit, illa Temessa,
Tutior ad muros praetereunte fuit.
Hic sua dum vano studio tormenta fatigant,
Ridet et invictus languida tela locus.
Adfuit a³ patrio dux Transilvanus⁴ Alutha,
Gessit et audaci regia signa manu,
Auspiciisque suis praedones fudit, utrique
Protinus iniiciens vincula saeva duci.
Dii, quibus exemplis secti sua membra rebelles,
Exhibuere feris dilanianda modis. [p. 76.]
Quidquid⁵ in humana potuit furor asper ab arte,
Protulit in sontes carnificina viros.

¹ SOMMER 1619. l. c. *praelia* ² corr. ex *coiverunt* sec. D et SOMMER 1619. l. c. ³ corr. ex *e* sec. D et SOMMER 1619. p. 398. ⁴ SOMMER 1619. l. c. *Transylvanus* ⁵ SOMMER 1619. l. c. *quicquid*

*Ferrea colliso de vomere facta corona,
 Ussit stridenti principis aere caput.
 Illius et saliens laceratis undique venis,
 Rustica potavit tabidus ora cruor.
 Et tamen haec vocem tormenta Georgius inter
 Continuit, siccis obtinuitque genis,
 Immerito¹ tantum fratri crudele remitti
 Supplicium petiit, voce rogante, diu.
 Denique concisos assati corporis artus
 Militibus diras praebuit ille dapes.
 Fama Lycaoniae raucescat barbara mensae,
 Si tales Christi plebs parat ipsa cibos.
 Venimus ad summum, quid non audebimus ultra?
 Si damus invitae, corpora viva, gulae.
 Territa convertet retro Mezentius ora,
 Et fugiet tantum corde tremente scelus.
 Pasce tuas, securus equos, rex² Thracie, fraudes
 Differet infami carmine nemo tuas.
 Sed meruit facinus crudeles nobile poenas,
 Hoc sublata fuit seditioque modo.
 Fortis Olympiaco bis sex certamine palmas
 Pulvereo tulerat carcere missus equus,
 Cum sua defessa subiens rex fata senectae
 Ungaricas placida morte reliquit opes.*

Diem Budae multa carne, annisque gravis anno MDXVI. III. Idus Martii obiit, *Albae*^{c.)} ⁱ solemniter sepultus. [p. 77.]

XIV. LUDOVICUS II. WLADISLAW³ Polono ex Anna de Candale

ante **DIEM** natVs.

Puer adhuc regnum adiit, mole sua non minus, quam procerum luxuria misere laborans. Tandem, cum se iniquiore fato, an maiore ducum belli insania, ad *Mohátsum Solymano* obiecisset, ad internecionem cum universo exercitu caesus in coeno interiit. Ipsam natiuitatem principis tanti mali praenunciam fuisse, relatum accepimus.

*Filius in regnum venit Ludovicus avitum
 Vernanti tenerae frontis honore puer.*

^{c.)} SAMBUCCI *Rerum Hung. Append.* p. 737. 36. et ISTVÁNF. Lib. VI. p. 83.

¹ corr. ex *immeritum* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ² corr. ex *res* sec. **D** et SOMMER 1619. p. 399. ³ corr. ex *Uladislo* sec. **AD**

ⁱ *Locos in nota c.) citatos vide in ZSÁMBOKY 1581. p. 737; ISTVÁNFY 1622. p. 83.*

Qui licet uxorem de magno sanguine regum
 Duxerat, Austriaca progenitamque domo,
 Non tamen immanes affini foedere Turcas
 Terruit, illorum continuitve manus,
 Saepius accepta ne moti clade feroces,
 Ipsius inferrent barbara signa solo.
 Gesserat octenos regalia sceptrata per annos,
 Spemque bonam magni fecerat ille viri,
 Totius imperii Solymanus¹ robore fultus
 Innumeros quando traxit in arma viros.
 Scilicet Eous bellanti militat orbis,
 Gensque coloratam tota perusta cutem,
 Ipsaque Christicolam dat Graecia robur in hostem,
 Improba victoris cum iubet ira Getae.
 Concilium procerum rex Ferdinandus habebat,
 Qua vitreas Rheni speira salutata aquas,
 Multa gemens frustra misit Ludovicus ab illo,
 Teutona qui molli posceret arma prece.
 Sed dum cunctando longum consulta retractant,
 Pensitat et rerum provida cura vices,
 Interea domitum sua castra locarat ad Istrum
 Turca, gerens celeri bella peracta manu.
 Inclyta Bistonias spectabat Buda phalanges,
 Ferre per Ungaricas² iam vaga tela domos,³
 Non tulit indignam regni miserata ruinam,
 Nec potuit siccis ista videre genis;
 Et veteres revocans animos, seu vincere donet,
 Sive mori, rapuit tela premente Deo.
 Ampla cucullatus dederat promissa sacerdos
 Noxia Turcarum tela futura minus.
 Paulo⁴ nomen erat Tomoraeo, fortiter ille
 Saepe vagabundas fuderat ante manus.
 Si qua levi forsā stimulata cupidine praedae,
 Nunquam visa prius sumserat arma cohors.
 Ac ita paucorum dum viribus aestimat omnes,
 Perdidit impulsu regia castra suo.
 Quid facis? infelix! dabit haec audacia cladem,
 Non ibi pastorum rustica tela vides?
 Hos Bellona viros exercuit ipsa: †sub acrif⁵
 Impavidum fortes pectore robur alunt.
 Et numero vincunt, et vincunt⁶ fortibus armis,

[p. 78.]

¹ corr. ex *Solimannus* sec. **D** et SOMMER 1619. p. 399. ² corr. ex *Hungaricas* sec. **D** et SOMMER 1619. p. 400. ³ corr. ex *domus* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ⁴ SOMMER 1619. l. c. *Paulo* ⁵ *sub acri* corr. ex *subacri* sec. **D**; in SOMMER 1619. l. c. *subacri* ⁶ *et vincunt* corr. ex *vincunt et* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c.

Cede, nec imbellem confer inepte pedem.
Sed rapuit magno pugnae fervore calentem
Gloria, funestam spernere sueta¹ necem.
Ac ita nec procerum passus meliora probari
Consilia, accelerans in sua fata ruit.
Exiguas igitur ducens in proelia² turmas,
Ferali statuit rex³ sua signa loco.
Illa fere nullo Turcarum vulsa cruore,
Confestim dominos sustinuerunt Getas.
Alba tegens campus Mohatsius⁴ occulit ossa,
Et monimenta grauis tristitia cladis habet.
Rex miser incusso lustrans terrore paludem
Dum sibi, qua fugiat, quaerit in amne vadum,
Mersus limosa periit crudeliter unda,
Substravitque suo corda supinus equo.
Post aliquot tandem menses illustre cadaver
Albana tumulum pressit in arce suum.
Hic periit, veteri quidquid de stirpe Scytharum
Conspicuum prisca nobilitate fuit.
Dicitur insanum Turcus risisse furorem,
Pannonii numerans agmina parva ducis,
Splendidaque inspiciens spoliatae moenia Budae
Laeta per Istriacas castra revexit aquas.
Nobilis eximio Matthiae structa paratu
Barbaricas sensit Bibliotheca manus,
Sparsaque dissectis aurata volumina chartis
Sub Iove vix aliquem promeruerunt locum.
Si quid habet veri nulli non creditus olim
Rumor, et ad cunas garrula fama sedens,
Insolitus regis cladem portenderat ortus,
Nulla cui toto corpore pellis erat,
Nudatique caro monstrabat pectoris ossa,
Dum medica nascens cresceret arte cutis.
Scilicet haec regno nudandum signa docebant,
Praesidio tectum non satis esse suo.ⁱ

[p. 79.]

[p. 80.]

Corpus eius bimestri post pugnam spatio, sive *Iohannis de Zápolya*, sive viduae cura repertum,^{d.)} ii *Albanis* tumulis illatum est.

d.) ISTVÁNF. Lib. IX. p. 135. 20.

¹ corr. ex *freta* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ² SOMMER 1619. l. c. *praelia* ³ corr. ex *res* sec. **D** et SOMMER 1619. l. c. ⁴ SOMMER 1619. l. c. *Mogacius*

ⁱ *Versus supra citatos vide in SOMMER 1619. pp. 399–401.*

ⁱⁱ *Locum in nota d.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 135.*

XV. IOHANNES de ZÁPOLYA post LUDOVICI interitum nonnullorum suffragiis e *Transylvaniae* vajvoda rex creatus, diu cum FERDINANDO de summa rerum dimicavit: ideo culpandus, quod partam favore popularium coronam *Solymani* patrocínio tutatam voluerit. Itaque haud iniustae fuerint querelae, quibus ei parentatum est.^{e.) i}

*Nec ipse omnino innocens¹ deprehenditur Iohannes:
dignus reprehensione
quod privati boni amantior
magno Christianitatis malo Solymannum eduxerit,
ut ereptam reciperet coronam.
Donandum tamen etiam aliquid videtur²
iusto dolori,
qui interdum cum patientia nimia
vertitur in furorem. [p. 81.]
Caeterum,
nae³ tu ingrata eris Hungaria,⁴
si ultimo regi tuo
Hungaro⁵
supremos negaris honores.*

Moritur apud *Transylvanos* in oppido *Szász Szebes* anno MDXL. XXI. Iulii, *Budam* hinc, inde *Albam* funebri pompa elatus.^{f.) ii}

*Claude iam portas Alba, haud amplius
Regum funera admissura!*

§. XI.

Iuvit sacratissima haec nomina expromsisse, ut constaret lectori, quos, qualesque e regibus *Hungariae*, *Albense* Mausoleum contumulaverit. Habet enim istiusmodi recordatio, et tunc nescio quid taciti, iucundique doloris, cum accepta olim vulnera, luctusque cogitatione recolimus. Iam ne vestigium notare possis tantorum monumentorum, ea sive barbarorum feritas erat, sive nostrorum incuria. Sed nos iam funebrem pompam, qua plerumque suos reges, *Hungari* prisci illi extulere, commemoremus; nam et ordo scribendi ita suadet, et locus. Rege e vivis excedente, ante omnia mors eius per palatinum, vel si [p. 82.] hic nullus fuerat, per regulos aulae familiares, palam vulgabatur.

*Pompa
funerum
regiorum:*

e.) In *Mausoleo Regum Hungariae*.

f.) Istvánffius Lib. XIII. p. 225.

¹ corr. ex *inocens* sec. D et MAUSOLEUM 1664. p. 344. ² *aliquid videtur* MAUSOLEUM 1664. l. c. *videtur aliquid* ³ corr. ex *ne* sec. D ⁴ MAUSOLEUM 1664. l. c. *patria* ⁵ MAUSOLEUM 1664. l. c. *Ungaro*

ⁱ *Locum hic citatum vide in MAUSOLEUM 1664. p. 344.*

ⁱⁱ *Locum in nota f.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 225–226.*

*mortuo rege
luctus publice
indictus:*

*sigillum, ne
in fraudem
verti posset,
fractum:*

*summorum,
et imorum
ad exsequias
coitio:*

*thalamus regii
cadaveris
funestus:*

*Budam, si
aliqui alibi e
vivi excessere,
primo:*

Qua cognita, pro eo, ac defunctus merebatur, a symphoniis, et festivis saltationibus communis cessatio. Interea optimatum, atque praesulum praecipui, ad funestam regiam confluebant, ut partim rebus universim omnibus prospicerent, partim, quae ad feralem pompam pertinere viderentur, ordinarent consulto. Tunc et regis mortui sigillum frangebatur, ne in fraudem verti posset a quoquam. Certe, CORVINO fati functo, id fecisse proceres, BONFINIUS^{g.)} ⁱ memoriae prodidit. *Ne quid, inquit, interregni tempore fraudis, malique doli, ex litteris¹ maiestatis regiae² falso obsignatis, committi³ posset, regalia signa⁴ in medio senatu, praesidente regina Corvinoque, confracta⁵ sunt.* Sed an is ritus perpetuus fuerit, non habeo dicere. Die ex senatus consulto, qua efferretur funus, constituto, tanta ad exsequiandum summorum, imorumque turba aderat, quam quae potuit esse maxima. Ita de S. STEPHANI adparatu funebri habet BONFINIUS:^{h.)} ⁱⁱ *Ad celebrandas divi regis exsequias⁶ non solum ex universa Pannonia, Daciaque, verum etiam e finitimis populis multi convenere.* Neque id tam ex more fiebat, quam dolore, quo ex regis morte, gens integra adfligebatur. *Promulgata regis morte, scribit iterum BONFINIUS,^{i.)} ⁱⁱⁱ tantus omnes moeror incessit, ut publico [p. 83.] planctu quateretur Hungaria.⁷ Antistites, proceres, populos, ac nobiles iuxta hic dolor omnes afflixit.⁸ Nemo fuit ex Hungaris,⁹ finitimisque, ad cuius animum moeror iste non penetraret.¹⁰ Quae dum fiebant, exsanguis regis corpus spectandum quibuslibet exponebatur, lugubri quidem pompa, sed digna tamen regio cadavere. Editiore enim thalamo resupinatum collocabatur in pullato conclavi. Addebatur trabea coccina, gemmatum diadema, item ensis, calcaria, atque insignia regis caetera. Si forte evenit, ut extra Budam rex fato fungeretur, huc prius comitatu ad luctum composito deducebatur. Evenit hoc in CAROLI I. funere, quem Vissegradi e vivis excessisse, historicorum monumentis vulgatum est. *Ad praestitutum exsequiarum¹¹ diem, ex urbibus, et pagis innumera¹² multitudo convenit; profuso tot gentium ululatu, resonabant omnia;¹³ funus ad D.¹⁴ Virginis aedem¹⁵ elatum, omnes ordines pulla veste comitabantur;¹⁶ peractis rite sacris, postridie bucentauro imposuere, ac secundo amne¹⁷ cum maxima comitum classe delabatur:* uti est apud BONFINIUM,^{iv} funus CAROLI, quod iam meminimus, describentem. Sic et MATTHIAS*

g.) Decad. IV. Lib. VII. p. 651. 24.

h.) Decad. II. Lib. I. p. 185. 20.

i.) Decad. II. Lib. IX. 325. 14. de exitu CAROLI collato Lib. X. extremo ubi funus LUDOVICI descriptum legas.

¹ BONFINI 1581. p. 651. *litteris* ² BONFINI 1581. l. c. *regie* ³ corr. ex *comitti* sec. D; BONFINI 1581. l. c. *comitti*
⁴ BONFINI 1581. l. c. *sigilla* ⁵ BONFINI 1581. l. c. *diffRACTA* ⁶ BONFINI 1581. p. 185. *exsequias* ⁷ BONFINI 1581.
p. 325. *Ungaria* ⁸ BONFINI 1581. l. c. *afflixit* ⁹ BONFINI 1581. l. c. *Ungaris* ¹⁰ BONFINI 1581. l. c. *penetrarit*
¹¹ BONFINI 1581. l. c. *exsequiarum* ¹² corr. ex *innumera* sec. BONFINI 1581. p. 325. et D ¹³ *resonabant omnia*
BONFINI 1581. l. c. *omnia resonabant* ¹⁴ BONFINI 1581. l. c. *Divae* ¹⁵ BONFINI 1581. l. c. *edem* ¹⁶ BONFINI
1581. l. c. *funus honestarunt* ¹⁷ BONFINI 1581. l. c. add. *Budam*

ⁱ *Locum in nota g.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 651.*

ⁱⁱ *Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 185.*

ⁱⁱⁱ *Locos operis Bonfinii in nota i.) citatos vide in BONFINI 1581. p. 325. (a linea 6.), ac ibidem in p. 352., ubi Ludovici exsequiae enarrantur.*

^{iv} *Verba Bonfinii supra citata vide in BONFINI 1581. p. 325.*

CORVINUS^{k.)} ¹ *Viennae* defunctus² *Budam* non sine insigni doloris significatione devehebatur. Quinquaginta pullae naves in ca[p. 84.]daveris comitatu erant, quas multitudo lugubri veste amicta insederat. Cum *Pisonium* adpulsum fuisset, omnes matronae urbis pullatae obviam *Beatrici* reginae, quae simul vehebatur, occurrere, publicoque planctu principum invictissimum, et regem optimum luxere. Nam et istud ad funebrem ritum pertinuit, ut pro se quisque non planctibus modo, sed confertissimis etiam lacrymis,³ regis, quem vivum omni officii genere coluerat, prosequeretur. Digna est memoratu collacrymatio,⁴ quam *Hungari* LUDOVICO I. fatis concedenti edidere. *Variae nimirum*¹⁾ ⁵ ⁱⁱ *e cunctis populis auditaе voces, varii quoque matronarum ululatus, quae regionatim cum liberis haud secus, ac ad complorandum suum quisque parentem ultro concurrere. Hi patrem pietissimum, regem clementissimum illi ingeminare, pars defensorem fortissimum, ac⁶ bellatorem invictissimum alii exclamare; nonnulli⁷ dominum indulgentissimum vociferari; adsertorem⁸ regni, et Dalmatiae liberatorem multi dicere, domitorem plerique hostium flere, nemo tamen pietatis officio se satisfacere posse videri.* E pontificibus, et sacerdotibus, item e proceribus, et ordine nobilitatis nemo siccis oculis spectari potuit. Quin etiam in sacris multi sacerdotes e profluvio lacrymarum operari vix potuere. E praefectis equitum, et militibus nonnulli, ne prae dolore indomito sibi manus [p. 85.] iniicerent, a custodibus sunt inhibiti. His ergo signis, his vocibus, his lacrymationibus⁹ *Hungari* conceptum e regis morte dolorem palam testabantur.

*communi
omnium
planctu
devehebatur.*

§. XII.

Caeterum *Budam*, ubi cum cadavere ventum est, redintegrabantur exsequiae. Praeterquam enim, quod parentalia cum novis supplicationibus miscebantur, ordo certe funeris *Albam* deducendi senatus consulto isthic definiebatur. Tandem, cum dies praestitutus aderat, in iter se dabat, funesta, quae confluxerat, omnium ordinum multitudo. Corpus a pontificibus, et supremis magistratibus sublatum, ex more deferebatur. Ita de S. STEPHANI exsequiis BONFINIUS:^{m.)} ⁱⁱⁱ *Ut singulari pompa funus efferretur, corpus succollantibus pontificibus, et supremis¹⁰ magistratibus Albam delatum est.*¹¹ Sed MATTHIAM CORVINUM centuriones extulere, cum *Viennae* funeris primordia celebrarentur. *Singulari,*

*Constituta
Budae funerali
pompa, Albam
cum cadavere
ibatur:*

^{k.)} BONFINIUS Dec. IV. Lib. VIII. p. 652. 6. Ferendus ergo non est CROMERUS, Matthiae obtrectator propemodum impudens, dum lib. XXIX. *Rerum Polonicarum* p. 426. fine, *funus*, inquit, *Matthiae raptim, et minime regali pompa* Albam Regiam, ubi regum Hungarorum sepultura fuit, ab Ungaris elatum.

¹⁾ Idem Decad. II. Lib. X. fine.

^{m.)} Decade II. Lib. I. p. 185. 22.

¹ in nota k.) pro *Matthiae* CROMERUS 1618. p. 426. *eius*; pro *Hungarorum* ibid. *Ungariae*; pro *Hungaris* ibid. *Ungaris*. ² corr. ex *deffunctus* sec. D ³ corr. ex *lachrymis* sec. AD ⁴ corr. ex *collacrymatio* sec. AD ⁵ *nimirum* add. a Belio (cf. BONFINI 1581. p. 352.) ⁶ BONFINI 1581. l. c. & ⁷ corr. ex *nonnulli* sec. D et BONFINI 1581. l. c. ⁸ BONFINI 1581. l. c. *assertorem* ⁹ corr. ex *lacrymationibus* sec. AD ¹⁰ *et supremis* BONFINI 1581. p. 185. *supremisque* ¹¹ BONFINI 1581. l. c. om.

ⁱ *Locos in nota k.) citatos vide in BONFINI 1581. p. 652.; CROMERUS 1618. p. 426. (in libro VI., non vero in lib. XXIX. sicuti Belius scribit.)*

ⁱⁱ *Locum Bonfinii hic citatum vide in BONFINI 1581. p. 352.*

ⁱⁱⁱ *Locum Bonfinii hic citatum vide in BONFINI 1581. p. 185.*

et luctus:

ipsa funeris
deductio
exemplo
Matthiae
Corvini
descripta:

inquit historicus,ⁱ *pompa succollantibus centurionibus, et lecti auro strati fimbrias circumtentibus rite proceribus, ac regulis, praefectisque regionum, ad D.*¹ Stephani Basilicam funus elatum, subsequentibus in pulla veste pontificibus, et cunctis urbis ordinibus. Nempe ista regem utrumque pompa decuit, ut [p. 86.] qui sanctitate potior erat, pontificum ministerio, militum contra humeris efferretur, cui tota prope modum vita militiae exacta est. Quacunq̄ vero funestum iter cum cadavere instituebatur, luctu commovebantur omnia, et lachrymis. E vicis enim, et oppidis, quae adiri oportuit,² viri cum mulieribus effusis crinibus, manibus passis atrati occurrebant. Quibus rebus fiebat, ut residens per intervalla comitantium planctus cieretur denuo, noviq̄e passim in universo comitatu ululatus audirentur. Lugubrem pompam signifer praecipat, regium ferens vexillum, quem equites cataphracti, purpura, gemmis, auroque conspicui praecedebant, arma gestantes regia. Tres horum in exsequiis CAROLI I. fuisse, BONFINIUS auctor est; duodecim contra in CORVINI fuere. Isto ordine, altero, quam *Buda* discessum est, die, *Albam* perveniebatur, quorsum iam ante ingens multitudo accesserat, ut summo regem honore prosequeretur. Qua autem cerimonia res hic gesta sit, ex MATTHIAE CORVINI parentalibus, quae BONFINIUS descripsit, luculenter discimus.ⁱⁱ *In funerali, inquit, festo³ multitudo universa processit; corpus regis purpurato⁴ strato compositum, et paludamento, ense, sceptro, corona, pomoque redimitum, non sine calcaribus aureis, detecto ore in basilica sub divalibus prominebat. Circumstabat ingens turba nobilium, et hinc pontifices, hinc proceres [p. 87.] adstiterere. Mox filius pone subsequi (Beatrix⁵ enim, ne dolore conficeretur penitus, Budae manserat)⁶ lugubri veste, cui legatus pontificius a dextra, a leva⁷ Hippolytus⁸ Strigoniensis metropolita, latus utrumque⁹ claudebant. Successere post sacri, et profani ordines primatum: inprimis e pontificibus: Urbanus pontifex Agriensis,¹⁰ Stephanus Báthor,¹¹ Iohannes¹² Váradiensis¹³ episcopus. Item Usvaldus Zágrabiensis,¹⁴ Nicolaus Váciensis,¹⁵ Thomas Iauriensis; et Georgius Csanádiensis;¹⁶ reliquique procerum, et nobilium¹⁷ ordines. Cum in basilicam Divae Virginis ventum¹⁸ esset, corpusque in medio constituissent, equites gemebundi, qui universa, cum ense, signa praetulerant, insignia cuncta pro ara magna, humi deiectarunt, veluti regis casu, omnia sua trophaea, signa, partaque regna una corruerent. Ad quod spectandum¹⁹ omnes collachrymarunt. Dominico deinde, basilicae huius antistiti rite sacrificanti, a Corvino duce oblata pretiosa²⁰ munera, inprimis crux solida, gemmataque, ex obryzo²¹ affabre facta, quam quinque et quadraginta aureorum millibus²² venisse praedicabant. Item gemmatae phialae, et pelvis aurea, candelabra, calices, Eucharistiae tabernaculum, omnia e puro, solidoque auro confecta, lapillorumque multorum varietate discintillantia. Nonnullae quoque statuae argenteae, et duodecim sacrarum vestium adparatus,²³ unionibus admodum onerati. Quae quidem omnia*

¹ BONFINI 1581. p. 651. *divi* ² corr. ex *opportuit* sec. **D** ³ corr. ex *faesto* sec. BONFINI 1581. p. 652. et **D**
⁴ BONFINI 1581. l. c. *purpureo* ⁵ corr. ex *Batrix* sec. **D** ⁶ *Beatrix ... manserat* add. a Belio ⁷ BONFINI 1581.
l. c. *laeva* ⁸ corr. ex *Hipolitus* sec. **D** et BONFINI 1581. l. c. ⁹ BONFINI 1581. l. c. *utrumque* ¹⁰ BONFINI
1581. l. c. *Agriens* ¹¹ BONFINI 1581. l. c. *Bathor* ¹² BONFINI 1581. l. c. *Ioannes* ¹³ BONFINI 1581. l. c.
Váradiensis ¹⁴ BONFINI 1581. l. c. *Zágrabiensis* ¹⁵ BONFINI 1581. l. c. *Váciensis* ¹⁶ BONFINI 1581. l. c.
Csanádiensis ¹⁷ et *nobilium* BONFINI 1581. l. c. *nobiliumve* ¹⁸ BONFINI 1581. l. c. *perventum* ¹⁹ BONFINI
1581. l. c. *spectaculum* ²⁰ BONFINI 1581. l. c. *preciosa* ²¹ corr. ex *obryzo* sec. **D** et BONFINI 1581. l. c.
²² BONFINI 1581. l. c. *milibus* ²³ BONFINI 1581. l. c. *adparatus*

ⁱ *Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 651.*

ⁱⁱ *Bonfinii verba infra citata vide in BONFINI 1581. p. 652.*

quinque et septuaginta millibus¹ [p. 88.] aureorum venisse referebant. Item inter operandum sacris, arae cornibus DCC² optimates aureos imposuere. Istis ritibus veteres Hungari reges suos tumulavere, quos non piguit recognovisse, ne singularem hanc urbis nostrae praerogativam siluisse intempestivius, iure accusari possemus. Pompa funebri, pro eo, ac decuit, peracta, leges continuandi porro luctus vulgabantur. Et MATTHIAE quidem CORVINO trimestri planctu, iuxta et iustitio parentatum, ab universo regno est. Quae singula in triennium toti Hungariae mortuo LUDOVICO I. indicta fuisse, relatum a BONFINIO legimus. Quantum, inquit,ⁱ eius mors et Hungaris,³ et sociis maeroris adtulit,⁴ hinc facile considerari potest, quod annos tres^{*)} ii universa Hungaria⁵ pulla veste incessit, totidemque annis luctum regionatim celebravit. Nusquam risus, iocus, sonus, chorea, aliquodve festivitatis⁶ genus spectatum est, iustitium triennio indictum. Item pueri veluti patre orbat, gemebundi omnes incessisse dicuntur, socii omnes, inprimisque⁷ Roxani, Mysii, Bulgari, et Valachi ab eo domiti in tristitiae speciem barbas deposuisse feruntur. Haec de regum funeribus.

publici funere
peracto
planctus leges.

§. XIII.

Nunc iam fata urbis, visa eius celebritate, con[p. 89.]sentaneum est exprimere. Primam eius cladem Emichio comiti Rheni Tyrnavienses eruditi^{n.)} iii adscribunt. Primus eam, inquit, expilavit potius, quam debellavit, Emichio, comes Rheni, Palestinam⁸ erepturus Saracenis. Sed qui terram Sanctam (haud vidit),⁹ quia apostolicam quaesivit¹⁰ in Hungaria. Author, qui id memoriae prodiderit, Abbas URSPERGENSIS^{o.)} iv ibidem citatur. Sed enim non illi de Alba Regali, verum de Viselburgo, quod Hungaris Mosony, sermo est, tametsi typhothetarum errore Weissenburgum¹¹ ibi legas; quemadmodum id, cum Mossoniensia fata enarravimus, plane condocuimus. Itaque mansit intemerata Alba nostra usque ad BELAE IV. tempora, quibus immanis Tartarorum multitudo Hungariam pessumdaverat. Nimirum, capto Strigonio, et qui inerant omnibus caesis, ad Albam Regalem barbarus properavit, ubi, quum scirent esse monumenta regum, multum ibi auri, et argenti e regis donativis eripi¹² posse credebant. Sed haec frustrata eum¹³ fuit opinio, nam inter paludes sita,

Fata urbis:
an eam primus
expilavit
Emichio?

mansit ad
Belae IV.
usque tempora
intemerata:

*) TIMON triennalem Hungarorum luctum olim dubium facere nititur, sed rationes non adfert ad finem anni LUDOVICO emortualis.

n.) *Celebriorum Hungariae urbium* §. II. p. 8. fine.

o.) Legitur *Histor. in chronico eiusdem* p. 233.

¹ BONFINI 1581. l. c. *millibus* ² BONFINI 1581. l. c. *septingentos* ³ BONFINI 1581. p. 352. *Ungaris* ⁴ BONFINI 1581. l. c. *attulerit* ⁵ BONFINI 1581. l. c. *Ungaria* ⁶ corr. ex *faestivitat* sec. **D** et BONFINI 1581. l. c. ⁷ BONFINI 1581. l. c. *in primisque* ⁸ TIMON 1702. p. 8. *Palaestinam* ⁹ *haud vidit* insert. a Belio, sed erronee, ut nobis videtur ¹⁰ TIMON 1702. l. c. *quaesiverit* ¹¹ corr. ex *Veissenburgum* sec. **D** ¹² BONFINI 1581. p. 301. *eripere* ¹³ *frustrata eum* BONFINI 1581. l. c. *eum frustrata*

ⁱ *Verba Bonfinii, quae hic allegantur, vide in BONFINI 1581. p. 352.*

ⁱⁱ *In nota *) Belius opus Timonis chronologicum alterum, Synopsin aut Epitomen adnotat, in quibus scriptor ille „nec Ungari” inquit „omnes eum luxerunt triennio”: scilicet, Ludovicum I. regem. Vide TIMON 1714. (II.) p. 45.; TIMON 1736. p. 53.*

ⁱⁱⁱ *Locum hic citatum vide in TIMON 1702. p. 8.*

^{iv} *Locum in nota o.) citatum vide in CONRADUS A LICHTENAU 1569. p. 233.*

reiecitque
Tartaros.

*nulla vi, et arte capi potuit: quemadmodum memorat^{p.)} i ROGERIUS,^{q.)} ii qui eius belli fluctibus iactatus fuit, praeter paludum, quibus inaedificata *Alba* est, praesidia, diffugientibus nivibus, glacieique,² urbis servatae beneficium adscribit. [p. 90.] *Cum*, inquit, *Albam* Regiam civitatem accederent, quae est paludibus obsepta,³ cum esset in dissolutione nivis, et glaciei, nequiverunt⁴ eam occupare. Unde colligimus, adhibuisse hostes, praeter consuetas expugnandarum urbium artes, et moram aliquam, virium quoque haud imbellem⁵ contentionem, ut *Alba* potirentur. Proinde tertia munitarum urbium fuit, quam capta regione universa, nequiverunt sub potestatem *Tartari* mittere. De his eodem loco ROGERIUS:ⁱⁱⁱ *Cum*, inquit, *castrum* S.⁶ Martini de Pannonia expugnarent, abbate se viriliter defendente, fuerunt subito revocati: ita quod tria ista⁷ loca⁸ (arx Strigoniensis, *Alba*, et mons Pannoniae)⁹ inexpugnata in illis partibus remanserunt.*

§. XIV.

*Alba ad
Matthiae
Corvini usque
aetatem
incrementa
perpetua:*

Tuta inde fuit, quin et novis accessionibus increvit *Alba Regalis*, usque ad MATTHIAE CORVINI fata. At enim, eo humanis rebus exemto, sicuti res *Hungariae* converti, immo ruere coeperunt in deterius, ita neque *Alba* tuta esse potuit, quin armis extraneorum impeteretur. MAXIMILIANUS videlicet, quasi regnum sibi deberetur, inaugurato iam WLADISLAO, *Hungariam* infestis armis [p. 91.] invaserat. Iam *Veszprimium*, et complures provincias, arcesque in potestate habebat, cum WLADISLAUS, quid in tanta rerum omnium perturbatione ageret, haud reperiret. Praeter MAXIMILIANI enim impressionem, oppido validam, hinc a *Turcis* late incursantibus regionem, illinc a fratre *Alberto*, *Cassoviam* obsidente, urgebatur. Itaque usus ea opportunitate MAXIMILIANUS, animum ad expugnandam *Albam* adiecit, tum quod ea capta *Budam* eo facilius intercipi posse speraret, tum quod compererat, tenuiore eam, quam pro belli ratione, praesidio teneri. Tametsi enim *Stephanus Báthori*, et *Paullus Kinisi* a rege, et patribus, cum exercitu missi sunt, ut *Albam* et operibus, et imposito milite praesidiario tempestive communirent, tamen ea expeditione vix operae pretium fecerunt. Nam cum ad urbem accessissent, aegre a civibus intra moenia admissi sunt; certe, imperatas pecunias, quas seu muniendae urbi, seu cogendo mature commeatui, duces impendi volebant, non modo praestare se haud posse obtendebant, sed operas etiam, ruinis propugnaculorum redintegrandis necessarias, constanter negarunt; loci natura partim, partim fortuna urbis, quam *Scythico* bello (cuius meminimus) propitiam habuit, elati. Accedebat, multum opes civium, nupera inaugurationis WLADISLAI solemnitate, adtritas fuisse, ubi in eam pompam, et custodiarum [p. 92.] numerum amplificari, et onera alia, sicuti fit, sufferri oportuit.

p.) Decad. II. Lib. VIII. p. 301. 1.

q.) *De destructione Regni Hung.* Cap. XL. p. 196. 30.

¹ add. sec. A ² corr. ex *glacieque* sec. A ³ corr. ex *obsessa* sec. AD; ROGERIUS 1600. p. 196. *circumsepta*
⁴ ROGERIUS 1600. l. c. *nequierunt* ⁵ corr. ex *imbecillem* sec. AD ⁶ ROGERIUS 1600. p. 196. *sancti* ⁷ *tria*
ista ROGERIUS 1600. l. c. *ista tria* ⁸ ROGERIUS 1600. l. c. add. *tantum* ⁹ *arx ... Pannoniae* add. a Belio

ⁱ *Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 301.*

ⁱⁱ *Locum in nota q.) citatum vide in ROGERIUS 1600. p. 196.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Rogerii hic citatum vide in ROGERIUS 1600. p. 196.*

Proinde, cum et urbis muniendae opportunitate excidissent duces, et crebri adferrent nuncii, MAXIMILIANUM cum instructissimo exercitu adpropinquare,¹ habito cum suis consilio, *Albae* iacturam, quam *Budae*, quae rebus omnibus nuda erat, minoris ducentes, relicto isthic MDLV. militum praesidio, atque urbis defensione praefectis commendata, *Budam*, eius muniendae, tutandaeque caussa, demigrarunt. Caesar interea collecto passim exercitu, magnis itineribus tandem in urbis conspectum pervenit, et brevi post obsidionis laborem auspicato exorsus est. Habebat in exercitu veteranas *Suevorum* legiones, robustas eas, et ad omnem belli fortunam duratas. Horum itaque praefectos in consilium adhibet, pristinae virtutis admonet, spemque omnem urbis intercipiendae in eorum se dextris ponere palam testatur. Id si efficerent, diripiendae urbis facultatem suam fore, ea tamen lege, ut sacris aedibus, et civium vitae parceretur. Vix ista per legiones a ducibus promulgata fuere, cum sublato clamore suam pro se quisque operam polliceri occipiunt. Impetu hoc animorum utendum ratus caesar, insultum nihil cunctatus indicit. Accenderat *Suevos* quum pristinae² virtutis commemoratio, tum in primis spes [p. 93.] praedae, quam illi opimam capta urbe sibi promittebant. Itaque calentes animis versus urbem citato gradu procurrunt. Quo viso praesidiarii immixtis ex *Albana* iuventute haud paucis, porta se eiiciunt, atque in suburbium hosti occursuri properant, quod obsidionis metu ante aliquot dies igni combussere: rati ante reprimendum esse hostium impetum, quam sive tormentis, sive assultu moenia possint tentare. Sed consilium illud male cessit: *Suevi* enim et numero potiores, et robore, *Hungaros* congregari ausos, et aliquantisper acrius dimicantes loco movent, atque glandium imbribus, quos sclopetarii effundebant, receptui canere adigunt. Qui dum effusa versus urbis portam fuga properant, parum abfuit, quin hostes tergis imminentes, intra moenia pertraxerint; in porta certe, quam ponte versatili insesso occupatam volebant, fortissimi *Suevorum*, quod loco cedere³ nollent, concisi sunt. Istitis oppugnandae urbis initiis laeti *Germani*, non prius cessandum statuerunt, quam superatis moenibus urbe potirentur. In primis *Conradus Lang*, *Suevicae* legionis tribunus, quasi omine accepto suos accendit, et relicto ad dextram propugnaculo, quod *Hungari* deseruerant, ad moenia urbis citatis passibus pro [p. 94.] volat, fossas multo labore, et desideratis pluribus, quos limosae aquae hauserant, nemine reluctantante superat, aliisque post alios succedentibus, moenia non subit modo, sed scandere etiam occipit. Deerant oppugnatoribus scalae, quippe quarum usum in subitaneo impetu nullum fore credebant: itaque et hastis, quas longas satis, et validas habuerunt, mutuo se sublevant, ac tandem in moenia defensoribus vacua enituntur, desilientesque, globo facto, portam, quae proxima erat, elidunt, atque turmas cataphractorum immittunt. Tunc vero *Hungari*, cum non moenia modo ab hoste teneri, sed reseratam etiam irrumpentium multitudini portam viderent, hi quidem arma abiiciunt, et per latebras diffugiunt, illi, ne inulte caderent, cuneo in lata platea facto, ad proelium se parant. Reliquam calamitatem egregie BONFINIUS^{r.)} descripsit: *Cataphracti*⁵ *intromissi in via lata, quae fert in forum, acerrimum cum oppidanis, et praesidio proelium*⁶ *ineunt,*⁷

obsidetur a Maximiliano:

impresio adversus urbem auspicato suscepta:

assultu moenia superant hostes:

portam extundunt, et urbe potiuntur:

victorum execrabilis immanitas.

^{r.)} Decade V. Lib. I. p. 687. 44.

¹ corr. ex *ad propinquare* sec. D ² corr. ex *pristina* a nobis ³ corr. ex *caedere* sec. D ⁴ corr. ex *execrabilis* sec. D ⁵ BONFINI 1581. p. 687. add. *statim* ⁶ BONFINI 1581. l. c. *praelium* ⁷ BONFINI 1581. l. c. *inierunt*

ⁱ *Bonfinii verba hic a Belio allegata vide in BONFINI 1581. p. 687.*

adeoque obstinatis animis pugnarunt, ut ex praesidio omnes, non¹ sine maximo mulierum, puerorumque plorantium strepitu, qualis edi in captis urbibus solet, ceciderint. Inde in forum venientes in quaecunque incidunt, ferro saeviunt, in foro autem sacerdotes quosdam pro templo Divae Genitricis acriter dimicantes, crudelissime trucidant. Inde ad diripiendam conversi urbem, ut stipendiorum [p. 95.] superiorum detrimenta sarcirent, civibus omnibus una cum uxoribus, et liberis captivis factis, non solum in bona, fortunasque eorum invadunt, sed ne matronarum quidem, ac virginum pudicitiae parcunt. Fuerunt etiam, qui in Divae Genitricis aedem, et in Sanctorum Sacella Regum irruerunt, quorum quidem, quum² tres (ut aiunt) supra Divi Matthiae sepulchrum obtruncassent, lanceis tabidum etiam cadaver³ revellere sunt conati. Alii sacrarii postes perfringendas adgressi,⁴ quod gemmatis reliquiis divorum, sacrisque vestibus refertissimum esse audierant, caesaris edicto renunciato, quo gravius se in eos⁵ animadversurum edixerat, qui aut mulieribus vim fecissent, aut sacris aedibus manus adtulissent,⁶ aut inermem aliquem ferro laessent, conatu destiterunt, seque inde ad Dominicum, regis, et⁷ urbis antistitem oppugnandum contulerunt, qui nonnullis civibus secum sumtis,⁸ in altissimam Basilicae suae turrim adventante hoste confugerat, eoque universam templi suppellectilem, quae pretiosissima⁹ erat, comportarat. Hucusque BONFINIUS. Hunc in modum Alba XIV. Calendas Octobris anno salutis MCCCCXC. capta est, direptaque, cum nondum ab inauguratione WLADISLAI bimestre spatium temporis exactum fuisset. Breviter ISTVÁNFFIUS^{s.)} i [p. 96.] hostium feritatem descripsit: *Quidquid*¹⁰ *cladium unquam, quidquid*¹¹ *calamitatum, captae, direptaeque urbes a barbaris victoribus pati solent, ad omnia irarum, invidiae, atque avaritiae, et crudelitatis exempla: id omne infelix Albanorum Civitas abunde pertulit. Luctus ubique, et pavor, et eiulantium feminarum, et puerorum clamor auditus: tum truculentae, et asperae militum trucidantium, et rapientium voces.* reliqua.

§. XV.

Maximilianus
urbem subit
ovans:

Caesar postridie urbem ovans ingressus, iniquo animo tantam urbanae multitudinis, atque praesidiariorum caedem tulisse fertur; sive, quod alienatum iri a se *Hungaros* ista militis sui crudelitate provideret, sive, quod augustalia ornamenta propediem sumturus, nolisset manus suas ferrumque *Christianorum* cruore contaminari. Enim vero per latam plateam, in qua depugnatum acerrime fuit, intranti MAXIMILIANO, adpersos sanguine muros, proiecta passim cadavera, gloriosi milites ostentabant, quae ille omnia, ne nimium ferocire¹² videretur, supremo exequiarum honore iussit cohonestari. Ipse ad Divae Virginis basilicam equo vectus, omen haud inane cepit,¹³ valdeque [p. 97.] animo¹⁴ consternatus est, quod equus suus repente corruerit. Varie id accipiebatur, revera autem isthuc pertinuit, casuras MAXIMILIANI destinationes, qui sibi ad sacrum et insons diadema, cruore et cadaveribus indigenarum, viam sternere, nihil dubitaverit. Tunc

^{s.)} Lib. I. p. 10. 47.

¹ add. a Belio ² BONFINI 1581. l. c. cum ³ BONFINI 1581. l. c. add. eius ⁴ BONFINI 1581. p. 688. aggressi ⁵ se in eos BONFINI 1581. l. c. in eos se ⁶ BONFINI 1581. l. c. attulissent ⁷ regis et add. a Belio ⁸ BONFINI 1581. l. c. sumptis ⁹ BONFINI 1581. l. c. preciosissima ¹⁰ ISTVÁNFFY 1622. p. 10. quicquid ¹¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. quicquid ¹² corr. ex ferociter sec. A ¹³ corr. ex coepit a nobis ¹⁴ add. a nobis sec. D

ⁱ Verba Istvánffii, quae hic citantur, vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 10.

et *Dominicum*, qui se intra turrim adhuc continuit, in fidem accepit, brevi post et thesauris, quos haud modicos habuit, exutum, et dignitate. Interea, dum caesar isthic moratur, milites, ne quidquam intentatum relinquerent, non fornices modo, et abditissima quaeque aedium, sed ipsa etiam fundamenta rimabantur, et subruebant: qua quidem indagatone sex, et triginta millia aureorum nummuum eruisse aliquos accepimus. Verum ipsa haec tam opima praeda, ne porro pergeret MAXIMILIANUS, effecit. Quia enim ex aequo partiendam eam, miles cataphractus, tanquam occupatae urbis consors, urgebat; *Suevi* contra omnia, quantacunque sint, manubria, sibi caesaris promisso deberi, constantissime regerent; res in seditionem abiit, quae ne multis forte caedibus terminaretur, MAXIMILIANUS quidem praedam omnem in forum congeri, et pro cuiusque dignitatis gradu partiri iussit. Verum, ea re, expeditioni, quam susceperat, universae sufflamen, nullo postea conatu elidendum iniecit. *Suevi* enim, discessione ab exercitu facta, non obsidionem modo *Budensem*, [p. 98.] quam caesar meditabatur, interverterunt; sed effecerunt etiam, ut partim reducto ex *Hungaria* exercitu, partim hibernatum dimisso, *Viennam* redire cogeretur. Antequam *Alba* digrederetur caesar, publice edixit, ut sua repeterent cives, et urbem recolerent, sed conatu irrito; cum timeret quisque, ne se in fortunam indueret, vel consimilem priori, vel certe deteriorem. Edixit deinde caesar, inquit ISTVÁNFFIUS,^{t.)} ¹ *ut omnes cives, et incolae urbis domos quas suas repeteret, omnibusque pristina libertas, fundique, et agri redderentur. Sed in tanta rerum, et fortunarum clade, hominumque caedibus, pauci, qui edicto parerent, adparuerunt.*²

militum praesente caesare in scrutanda praeda contentiosa aviditas:

orta seditio:

quae caesarem retro ducere coegit.

§. XVI.

Clade celeberrimae urbis adeo permoti sunt *Hungari*, ut huius unius iactura omnem suam ex praeclaris ante partis victoriis gloriam ad nihilum recidisse existimarent; quamvis id non tam hostium virtuti, quam pravus factionum suarum studiis, uti BONFINIUS habet, omnes tribuerunt. Erant enim in exercitu MAXIMILIANI ex *Hungaris* *Jacobus Székely*, *Nicolaus Zéchy*, et *Ladislaus Kanisai* potentes, acresque viri; sed qui novarum rerum, quam patriae [p. 99.] amantiores importune ab WLADISLAO ad caesarem desciverant. Itaque pace cum ALBERTO fratre facta, id tota hieme operam dedit WLADISLAUS, ut ineunte vere ereptam suorum vecordia *Albam* suae iterum ditioni adsereret. Proclives in eandem sententiam principes reperit *Báthorem*^{u.)} ⁴ ⁱⁱ *inprimis* et *Kinisium*; quorum hunc adulto vere ad pacandam⁵ *Hungariam* inferiorem, cogendumque militem dimiserat; illum vero, ut obsidione *Albam* incingeret maturius, cum exercitu ablegaverat. *Báthoreus* ergo Nonis

*Hungarorum ob perditam Albam dolor:*³

Wladislai eius iterum recuperandae studium:

^{t.)} [Lib. I. p. 11. 8.]

^{u.)} Vide Istvánf. Lib. II. p. 15. seq. Adde Ludovicum TUBERONEM, *Historiarum sui temporis* Lib. II. §. VII. *Scriptor. Rer. Hung.* Tomo II. num. II. Editionis *Lipsiensis* MDCCXLVI. fol. p. 160. ubi mitius, sed cum *Hungarorum* dedecore relatam rem legas.

¹ textus notae t.) corr. a nobis ex *Lib. II. p. 15. seqq.*; in ms. **A** enim textus huius notae a copista temere omissus est, quem in ms. **D** copista illius manuscripti textu notae posterioris erronee supplevit ² ISTVÁNFFY 1622. p. 11. *adparuerunt* ³ add. a nobis sec. **A** ⁴ in nota u.) *Lipsiensis* corr. ex *Lypsiensis* sec. **D** ⁵ corr. ex *pacandam* sec. **D**

ⁱ *Locum in nota t.) citatum vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 11.

ⁱⁱ *Locos in nota u.) citatos vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 15., ac in TUBERO 1746. p. 160.

obsidio
suscepta:

oppugnationis
ductu regis
initia:

deditae urbis
leges:

Wladislai
morbus.

Iunii *Buda* egressus ad *Bánhida* exercitum rite lustravit, ac postridie instructis agminibus *Albam* pervenit, castraque ea parte, quae *Budam* prospicit, metatus est. Accessit postea *Kinisius* quoque, et alteram urbis partem, quam cingere *Báthori* nequiverat, operibus militaribus clausit; cum triduo ante, hoc est VIII. Cal. Iulii rex ipse ad castra a praetoriano milite comitatus venisset, iam ad XL M excreverat exercitus, cum lenta obsidio, quam *Báthori* exorsus fuerat, in acrem expugnationem praesente rege abire coepit. Excitati passim aggeres, positique suggestus, multum primo obtutu hosti terrorem incusserunt. Postea, ubi collocata iusto ordine tormenta, pertinacius dies noctesque displodi coeperunt, tantas rimas moenia agere coepere, ut adsultus nullo negotio fieri posse putaretur, qui et factus omnino fuisset, nisi rex lenta oppugnatione urbem premere, quam edito per vim adsultu occupare maluisset. Ve[p. 100.]rebatur¹ enim, ne illatam a MAXIMILIANO urbi, et praesidiariis cladem, eo atrocius ulciscerentur *Hungari*, quo maiore eos vindictae cupiditate ardere cognoverat. Trahebatur ergo in alterum mensem obsidio, donec *Germani*, qui in praesidio erant, de urbe dedenda pacisci inciperent. Iam enim non suorum tantum diminuto numero, sed muris etiam diverberatis, urbem retineri posse desperaverant. Proinde colloquio cum *Báthorio*, et *Stephano Scepusiensi*, quos ad id poscebant, instituto, conscio rege, post quinque induciarum dies, ad eum modum conventum est: *ut urbem Germani dederent, tuto in Austriam, cum sex, et triginta currubus, abirent, vi omni mulieribus violandis se prorsus abstinerent, mancipia nulla secum ducerent, tormenta denique, et adparatus bellicos, commeatumque² omnem post se relinquerent.*¹ Atque sic undecimo post mense, qua a MAXIMILIANO occupata fuisset *Alba*, in *Hungarorum* potestatem recidit denuo. Multae opportunitatis ea deditio extitit. Quidquid enim circum arcium fuit, id omne vel vi ereptum hosti est, vel deditioe recuperatum. In his erant *Palota*, *Váson*, *Veszprimium*, et omnis propemodum *Simighiensis*, *Szaladiensis*, et *Castriferrei* provinciae. Rex interea, sive quod vitae castrensis insuetus esset, sive quod aestuosum inter paludes coelum ferre nequiret, morbo iniquissimo implicitus, non prius convaluit, quam se in villam *Laurentii* ducis, medio [p. 101.] inter *Albam*, et *Veszprimium* itinere positam, recepisset. Meruit tamen expeditione hac, et horum adprobationem, quos nutante hucusque in patriam, non minus, quam regem, animo fuisse, apud omnes constabat.

§. XVII.

Urbis mitior
postea fortuna
fuit:
sequitur fidem
Iohannis:

Adsertam *Hungariae* urbem, totis postea L annis, sartam fuisse, atque incolumem accepimus; praeterquam, quod caeso ad *Mohátsum* LUDOVICO, fidem IOHANNIS regis pertinacius³ sequutam legimus. Isthic enim non inauguratus modo est, sed praesidia etiam, dum viveret, habuit; quippe anno demum MDXLI. *Perinii*⁴ studio in FERDINANDI partes^{v.)} ii adducta. Obsederat *Felsius Budam*, at labore omnino irrita. Itaque, ne nihil fecisse

v.) Idem Lib. XIV. p. 230. 231.

¹ corr. ex *veverebatur* sec. D ² corr. ex *comeatumque* sec. D ³ corr. ex *pertinatius* sec. D ⁴ corr. *Perinnii* sec. D

ⁱ Cf. ISTVÁNNFY 1622. p. 15.

ⁱⁱ *Locum in nota v.) citatum vide in ISTVÁNNFY 1622. pp. 230–231. (Unde quidem ea, quae in hoc capite scribuntur, ex magna parte Belius mutuatus est.)*

putaretur, *Vissegradum*, minore inessum praesidio, operibus militaribus cingendum, expugnandumque statuit. Quod dum is adulto, et proclivi in hiemem auctumno, operose non minus, quam feliciter exsequitur, *Perenyius*, haud ignaro *Felsio*, cum *Albanis* per internuncios, atque litteras secreto agebat, ut ad fidem FERDINANDI quam maturissime redirent, *periculosum ipsis, et urbanae multitudini fore, si in pertinacia persisterent, pupillumque Iohannis, donec adole*[p. 102.]*sceret, expectandum arbitrarentur: adesse*¹ *Ferdinandum, et Caroli fratris, ac totius Germaniae opibus viribusque nixum, quem nisi tempestive admiserint, obsidionis pericula haud omnino evitatuos*. Istis ille, et quae adhibebat alia, argumentis, cum urbis praefectum *Thomam Szeges*, et eius socios, tum cives etiam ad deditiois consilia opinione celerius pertraxit. Clam adhuc res *Perinium* inter, ac *Albanos*, conscio licet *Felsio*, gerebatur. Itaque, relictis *Strigonii* classe, et impedimentis, *Felsius* cum *Perénio* ad urbem nihil cunctati cum exercitu venere, eamque in fidem acceptam, idoneo praesidio, cui *Georgius Varcocius*, nobilis *Silesius*, equitum praetorianorum FERDINANDI ductor, cum imperio praefectus est, communivere. Serius rem *Valentinus Budae* praefectus intellexerat, dedit tamen operam, ut *Albanos* ab istis consilii rationibus deduceret. Itaque, cum mille equitibus ante adcurrit, quam *Felsianae, Perényiaequae* copiae adessent, daturus operam, ut urbem in officio confirmaret. Sed *Albanis Perényii* potior ratio habenda esse videbatur: quippe qui non *Hungarorum* modo ea tempestate potentissimus, clarissimusque haberetur, sed saniora etiam consilia putabatur suggerere. Proinde *Valentinus* urbe exclusus est; quam iniuriam ulciscendam maturime ratus, suburbanum *Albensium* agrum depopulatus est, adegitque ea re cives, ut *Germanorum* alam, atque [p. 103.] *Perényianorum* equitum delectam turmam intra moenia acciperent. Ita tunc *Alba Regalis* sub potestatem missa fuit, eventu omnino funesto, siquidem occasio hinc *Solymano* enata est, urbis expugnandae, sicuti iam docebimus.

a Perénio tandem in Ferdinandi partes pertracta:

sed eventu funesto.

§. XVIII.

Precibus nimirum *Isabellae*, quin et hortatu regis *Galliarum*, excitatus denuo SOLYMANUS, atrox FERDINANDO bellum anno MDXLIII. intulit, quo innumerae urbes, arcesque partim captae, partim igni deletae, in hostium potestatem concesserunt. Eadem calamitas, oppido tristis, et detestanda, *Albam*^{x.) 2} quoque *Regalem* corripuit. Etenim capto *Strigonio*, atque *Tata* concremata, ad *Albam* expugnandam ventum est. Praefuit urbi, quod diximus, *Varcocius*, ante biennium a *Felsio*, et *Perénio* isthic relictus; sed *Hungaros* casusne an consilium urbe eiecerat. Durante enim *Strigonii* obsidione in *Tartaros*, *Albanam* circum regionem late populantes excurrerant, posteaque *Solimanno* adventante urbe exclusi sunt. Erant in his *Franciscus Kápolnai*, *Petrus Erdödi*, et *Stephanus Istvánffy*, multum opis propulsandae obsidioni adlaturi, nisi eos seu praedae cupiditas, cuius *Kápolnai* inprimis avidus fuit, seu insectandi hostis ardor longius abstulisset. Venere

Solymanus commoto iterum bello:

Albam capto Strigonio obsidere statuit:

^{x.)} ISTVÁNFYUS Lib. XV. p. 267. seqq.

¹ add. a Belio ² in nota x.) *Istvánffyus* corr. ex *Istvánfius* sec. AD

ⁱ Locum in nota x.) citatum vide in ISTVÁNFY 1622. pp. 267–270.; inde enim Belius historiam Albae a Solymano expugnatae, quae in paragraphis XVIII–XX. enarratur, mutuatus est, verbis Istvánffii contractis styloque suo adaptatis.

*nostrorum
adparatus:*

tamen quatuor [p. 104.] *Italorum* cohortes, quas *Torniellus*, *Comaromii* praefectus ante in subsidium miserat, quam *Strigonio Solymannus* discederet. Additi strenuissimi quoque duces, *Octavius Scrusatus Mediolanensis*, *Dominicus Torniellus*, praefecti *Comaromiensis* consanguineus, *Carolus Siccus*, *Insuber*, et *Ustales Cremonensis*. Hos ubi recepit *Varcocius*, coacto militari concilio, cui *Thomam* quoque *Szegyesi*, praetorem urbanum, cum universo decurionum ordine adhibuit, disputandum proposuit: an *suburbia defendi, vel exuri, atque multitudinem omnem interioris urbis moenibus accipiendam statuerent?* Negavere id se permissuros *Albani*, ut suburbia, urbe ipsa nihilo arctiora, ad haec aedibus sacris, et profanis insessa, vel indefensa relinquuntur, vel certe, quod atrocius iudicarent, igni exurerentur. Adensus urbanorum sententiae *Octavius*, facile senatui reliquo persuasit, suburbia defensari oportere, quibus si decedendum sit forte fortuna, expeditum in urbem receptum fore. Itaque *Varcocius* quoque, suo et publico fato impulsus, easdem consilii rationes sequutus est. Promulgata mox deliberatione, communibus¹ militum atque urbanae multitudinis viribus, ad sarcindas suburbiorum munitiones itum; collocata locis idoneis tormenta, excubiis item, et vigiliis stationes sunt adsignatae. Inprimis ingens munitio ad *Sacras Deiparae*, et *Divi Francisci* aedes, robusto aggere educta est. [p. 105.]

*suburbia
defensenda
inauspicato
statuunt.*

§. XIX.

*Solimanni
adventus, et
castra:*

Quae dum fiebant, hostes in conspectum urbis venerunt. Et *Solimannus* quidem, suo ductu haec quoque rem gesturus, primus omnium ad lacum *Soós Tó* castra metatus est, partim opportunitate aquationis ductus, partim, ut obiectu lacunarum ab impressione obsessorum tutum praestaret exercitum. Vix praesidiarii hostem conspexerunt, dum occurrendum ei statuerunt, tentandam fortunam rati. Eruptione facta *Germani*, et qui ex *Hungaris* residui erant, equites, adscitis peditibus *Italici*, manus cum hoste conseruere, caesis² primoribus aliquot, captisque. Adversum interea est, in *Budensem* portam, cum primis oppugnationis molem incubituram. *Varcocius* ergo praesidia *Italorum*, et *Germanorum* a reliquis portis in hanc unicam confert. *Hungaros* contra, quos belli metus huc compulerat, *Albanamque* iuventutem in deductorum locum succedere iubet. Tunc hostes obsidionis laborem exorsi, vastum illud propugnaculum, quod intra geminum templum erexisse praesidiarios diximus, ante omnia deiiciendum, occupandumque statuerunt. Quod et ita cessit: cespitem enim, et adgesta e vicino querceto, quod ad *Divae Barbarae* aediculam [p. 106.] erat, materia, altiore multo, quam munimentum fuit, molem repente erexere, e cuius summitate ingentem telorum vim in nostros sine cessatione, magna propugnantium caede elidebant, adductis simul tormentis, quibus propugnaculum diverberarent. Eo pedetentim deturbato, cum lacunae, et carecta, adsultum impeditura viderent, novo iterum labore viam sternere hostes occipiunt. Factis enim e materia sinuosis aggeribus, paucis post diebus, quam opus facere exorsi fuerant, ad munitiones pervenere; magno praesidiariorum malo. Quippe quorum nemo in moenia prodire poterat, quin aut glande interimeretur, aut sagitta, quas iam cominus certo ictu vibrare poterant. Neque tamen destitere nostri, hinc quidem munitiones, tormentorum ictibus laceratas, sarcire,³ illinc perpetuis iaculationibus, ne propius subire auderent, hostes reicere. Prohiberi

*oppugnationis
exordia:*

¹ corr. ex *comunibus* sec. **D** ² *caesis e* corr. ex *caesisque ex* sec. **AD** ³ add. sec. **A**

tamen nequivit, quin fossas, aquis late scatentes, cespite partim, partim virgultorum fascibus opplerent, redderentque pervias. Itaque die, quae est memoriae caedis *S. Iohannis Baptistae* sacra, sublato ingenti clamore, turmatim, et fremebundis similes adsiliunt. Occurrerunt nostri, atque in enitentes, hastis, et omni armorum genere, quod sors cuique suggererat, intrepidi irruunt. Pugnatum est trium horarum intervallo, summa utrinque animorum, viriumque [p. 107.] contentione. Sed quum *Turcae* neque caede, neque vulneribus fatigarentur, ac subinde fessis novi expeditissimorum peditum cunei succederent, nostri tandem propugnaculo pulsati, hosti occupandum reliquere. Usi eo loco *Turcae*, tria colubrina tormenta confestim isthic collocant, et discursantes per reliquas munitio-nes praesidiarios deturbant. Eodem impetu utrumque templum ab hoste interceptum est. E quorum perforatis parietibus nostri glandibus, et sagittis petebantur. Munitiones tamen, quas *Itali* exstruxerant, ea die expugnari nequiverunt, mira eas virtute non militibus tantum, sed feminis etiam, et pueris defendentibus. At hostes, ne sine instaurandis operibus, sive resumendis¹ animis, tempus per ignaviam nostris relinquerent, postridie Calendas Augusti ad novum se impetum comparavere, edicto *Solymani* promulgato: *ne quisquam nisi victor ab oppugnatione recedere auderet*. Evenerat forte, ut crassior nebula, familiare locis palustribus malum, urbi iuxta, et hostium castris incubuerit; cuius illi caligine obtecti, summo silentio, tympanis, tibiisque abdicatis, munitiones subeunt, neque prius a nostris observantur, quam ad arma conclamarent, iamque tela vibrarent. Inprimis munimentum illud impetebant, quod a *Germanis* omni virtute hucusque defensum fuerat. Incurrerunt autem tanta vi, atque [p. 108.] ardore, ut densata licet acie, et praetensis hastis, sclopiisque in vultus enitentium directis, fortissime reiicerentur, tamen ingruentium undique impetus, adeo, non hac modo munimentorum parte, sed eo etiam loco, ubi *Italorum* fuere stationes, invaluit, ut turbatis ordinibus terga utrobique dare hosti miles cogere-
 tur. Instabat hostis fugientibus, ac per totum suburbanae regionis spatium terga nostrorum caedebat. Sed nec qui maturius profugiebant, cladem evasere. Accidit enim, dolone? an praesentis periculi metu? ut *Albani* cancellos portae interioris suburbii ad modum vestibuli praetensos intempestive occluderent. Quidquid ergo huc confugerat, quod intrare non posset, ferum in modum trucidabatur. In his ipse *Varcocius* erat, quippe qui, ut suos ad resistendum inflammaret, eques in suburbium procurrerat: sed qui, re postea desperata, nullis precibus a suis obtinere poterat, ut reseratis clatris, periculo subduceretur. Itaque *Turcis* concursantibus, cum aliquantisper se defensasset, spectantibus *Albanis* occisus, atque capite, et dextra, quam multis anulis ornatam habuit, truncatus est. Reliqua multitudo, ut hostium clades evitaret, in fossas se abiecit, aquis, coenoque plenas. Pauci ex his evasere, multi aquis hausti, plerique sagittis hostium confecti, [p. 109.] misere interi-
 ere. Qui ab ea strage superfuerunt, qua quisque poterat, diffugit: *Hajdones* potissimum, et agrestes *Hungari*, locorum, et paludum gnari, varie dilapsi, pauci tamen servati sunt: superatis enim longo molestoque labore lacubus, ab hostibus excipiebantur, hi quidem caesi, illi in servitutem morte durio-
 rem abacti. Cecidere in ea rerum perturbatione *Octavianus Scrusatus*, infelix defensandorum suburbiorum author, *Carolus* item *Siccus*, et *Dominicus Torniellus*, solo *Carolo Rufo*, in-
 domiti roboris veterano, traiectis summo cum vitae discrimine fossis, in urbem reduce.

*Turcae subur-
 banam molem
 occupant:*

*et templum
 geminum:*

*Solimannus
 adsultum
 novum edicit:*

eius atrocitas:

*nostrorum
 fuga.*

¹ corr. ex resumendis sec. D

§. XX.

*Dedendae
urbis necessitas
et consilia:*

leges:

*emigrant
praesidiarii:*

*cives malo
plectuntur:*

*Istvánffii de
anni eius
fortuna
querelae:*

*et in principes
Christianos
invectiva.*

His rebus fracti *Albenses*, cum neque, qui imperarent, neque, qui facerent imperata, superessent, operam licet deferentibus *Uscasale Cremonensi*, et *Rufo Brixiensi*, de tradenda hosti urbe cogitare coeperunt, primusque praetor urbanus, e muro cum *Turcis* prolocutus, uti est apud *ISTVÁNFFIUM*,ⁱ ut legati in castra mitti possint, impetravit. Re cognita *Itali*, et *Germani* milites, cum legatis civium, simul *Rufum* deligunt, qui cum hoste de libertate, et salute praesidii coram paciscatur. Purpurati *Italis* [p. 110.] et *Germanis* militibus incolumi vita libertatem polliciti sunt, civibus anceps, et dubium responsum datum est; *veniam nempe eis dari, sed non omnibus; statuisse enim Solimannum investigare, quorum opera, et studio a regina ad Ferdinandum defecerint*. Ergo *Achomates* beglerbegus pridie Nonas Septembris urbem ingressus *Italis*, et *Germanis*, ut in crastinum cum sarcinis ad iter se parent, pronunciari iussit. *Albanorum* alia conditio fuit: iis siquidem, ut domi se continerent, et principis edictum exspectarent, mandatum fuit. Urbe iam dedita, praesidiarii in tuta deducti sunt, cives autem ad supplicium protracti, ditiores potissimum, et qui deditae *Ferdinando* urbis insimulabantur; opibus eorum partim publicatis, partim *Turcis*, qui in praesidio relictis¹ erant, distributis. Iustae sunt *ISTVÁNFFII*,^{y)} ⁱⁱ quibus huius anni cladem prosequitur, querelae:² *Hunc in modum Solimannus³ a Gallis, ut ferebatur, excitus, ea aestate, anni a partu Virginis quadragesimi tertii, supra mille, et quingentos, tribus nobilissimis Pannoniae urbibus, haud magno labore, neque multo suorum sanguine, potitus, Germanorum, et Hungarorum⁴ animos, viresque vehementer contudisse visus est: quum Christiani principes execrabili⁵ vecordia diducti, ac perpetuis inter se armis dimicantes, de vicinae Pannoniae salute, ac permansione, nihil [p. 111.] pensi habere viderentur, tamdiuque⁶ insanirent, donec ipsi, debellatis eius calamitosi regni reliquiis,⁷ eorundem barbarorum armis, iniuriaeque expositi, aut ab extremo ignominiae pudore ad pietatis decus revocati, necessaria arma sumere,⁸ aut similem sibi, ac suis populis, et regnis calamitatem, clademque exspectare⁹ condidicerint*. Ita est: otiosi plerumque clades *Hungariae* spectabant principes *Christiani*, et ne aut possent, aut deberent, rebus nostris succurrere, maluerunt in sua ipsorum viscera desaevisse, quam *Hungariae* periclitanti opem adferre. Sed haec tardius iam querimur.

§. XXI.

*Solimannus
captam urbem
praesidio com-
munit, regi-
onem circum
exurit:*

Missa sub potestatem *Alba*, valido eam praesidio munivit *Solimannus*, regione, quae urbi late circumiecta est, igni, ferroque deleta: eo consilio, ut, si ad recuperandas urbes has animum adiicerent *Christiani*, commeatu destituerentur, et aggressium operis. Urbis praefecturam *Bali Epirotae* traditam memorat *ISTVÁNFFIUS*, homini impigro, et *Christianarum* caedium inprimis avido. Inserenda hic est ea calamitas, quae anno

^{y)} Lib. XV. p. 270. 18.

¹ corr. ex *revicti* sec. **D** ² corr. ex *queraelae* sec. **D** ³ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 270. *Sulymanus* ⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Ungarorum* ⁵ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *execrabili* ⁶ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *tam diuque* ⁷ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *reliquiis* ⁸ corr. ex *summere* sec. **D** et *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. ⁹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *expectare*

ⁱ Vide *ISTVÁNFFY* 1622. p. 270.

ⁱⁱ *Verba Istvánffii hic citata vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 270.*

sequenti a *Turcis* sepulchris regum illata est. Ita vero de ea *Wolfgangus* BETHLENIUS,^{y)} ⁱ anno,¹ inquit, *sequenti* Solymanni quaestor Budae degens, certior factus, Achometem² *Albae Regalis* prae[p. 112.]fectum sacram dictae urbis aedem avare foedeque expilasse, ac sacra vasa ad divinae rei usum destinata, (quae a variis adhuc calamitatibus³ supererant) diripuisse, Solymanno⁴ id perscribit:⁵ qui stomacho, iraque Achometi incensus, quaestori imperat, ut Albam Regalem profectus, de ea re tota, pro sua fide⁶ cognosceret, atque hominem ad se, praesentis flagitii, et sceleris poenas persoluturum, mitteret. Itaque Achometes⁷ in poena peculatus convictus, restituere ablata est coactus, atque ad ignominiam suam, solus, nullis sibi adhibitis comitibus, ire Constantinopolim, et se imperatori sistere, est iussus: ubi etiamsi condemnatus esset,⁸ Machometis⁹ tamen interveniente gratia, capitis supplicio est liberatus. Ne tamen sine poena mansisse videretur, inusta est nomini ipsius magna ignominiae nota, ut in eorum numero haberetur, quibus lege Ottomannorum¹⁰ ad urbanos magistratus, et militiae honores praecluditur aditus, quos Mazulos *Turcica* lingua vocant. Deinceps regius quaestor diligenti inquisitione loca omnia abdita sacrae aedis eiusdem Albae Regalis perscrutatus, ne quidem¹¹ a regum sepulchris abstinuit, pertemeratis gentium iuribus, quae semper maiorum sepulchris pepercerunt, illisque sigillatim apertis, atque inde asportatis, quae spem impii quaestus [p. 113.] facerent: inventa sunt regum insignia, coronae, sceptras, orbis, sive sphaerae,¹² quas reges in manu gestare solent, aut ex solido auro, aut ex argento superne auro illiniti; ad haec aurei torques magni pretii, gemmae annulis¹³ illigatae, quae omnia quaestor maxima cum cura in rationem Solymanni imperatoris intulit.¹⁴ Hactenus BETHLEN, quae ideo adscribere placuit, quod nihil eorum apud ISTVÁNFFIUM legas; laudatus autem auctor, non in omnium est manibus. Atque id quidem satis ad impietatem fuerat; quod sequitur, nefandum est. *Iohannis*, inquit, regis sepulchro per ludibrium corpus eiectum, praetori urbis tradidit, alibi, ubi visum esset, humanandum, eo addito: hic unus est e vestris diis. quod praetor urbis acceptum venerabunde nova tumba reconditum in D.¹⁵ Michaelis templo, quod est in suburbio, tumulandum curavit.ⁱⁱ

regum
sepulchra
violata:

cadaver
Iohannis regis
eiectum.

§. XXII.

Quae postea ab *Albano* praesidio clades rebus nostris illatae sint, longum foret, tristeque nimis recognoscere. Istud negari nequit, officinam fuisse *Albam*, in qua mala innumera in dies adversus *Christianos* procudebantur. Praeter immensas enim, quae regioni inductae sunt, vastitates, arces profecto vicinae hinc¹⁶ quasi fulmine concutiebantur.

Clades ab Albano Turcarum praesidio regi-
oni circumsitae
saepius illatae:

^{y)} Hist. Lib. III. p. 143.

¹ BETHLEN 1684-1690. p. 143. *vero* ² corr. ex *Achometem* sec. **A** et BETHLEN 1684-1690. l. c. ³ *adhuc calamitatibus* BETHLEN 1684-1690. l. c. *calamitatibus adhuc* ⁴ corr. ex *Solimanno* sec. **D** et BETHLEN 1684-1690. l. c. ⁵ BETHLEN 1684-1690. l. c. *praescribit* ⁶ *sua fide* BETHLEN 1684-1690. l. c. *fide sua* ⁷ corr. ex *Achometes* sec. **A** et BETHLEN 1684-1690. l. c. ⁸ BETHLEN 1684-1690. l. c. *fuisset* ⁹ corr. ex *Mahometis* sec. **AD** et BETHLEN 1684-1690. l. c. ¹⁰ BETHLEN 1684-1690. l. c. *Ottomanorum* ¹¹ *ne quidem* BETHLEN 1684-1690. l. c. *nequidem* ¹² BETHLEN 1684-1690. l. c. *sphaerae* ¹³ corr. ex *anulis* sec. **AD** et BETHLEN 1684-1690. l. c. ¹⁴ BETHLEN 1684-1690. l. c. *retulit* ¹⁵ BETHLEN 1684-1690. p. 143. *Divi* ¹⁶ corr. ex *hic* sec. **AD**

ⁱ *Duae notae littera y.) notatae sunt a copista; quod haud commutavimus. Locum operis Bethlenii vide in BETHLEN 1684-1690. p. 143.*

ⁱⁱ *Vide BETHLEN 1684-1690. p. 143.*

quanta
sollicitudine
Albam
observari
curavit
Solimannus:

perpetuae
cum nostris
velitationes:

Veszprimium,^{z.)} *Palotam*,^{aa.)} i [p. 114.] aliaque loca partim occupata, partim infestata hinc fuisse, historiae meminerunt. Nam dederunt id *Turcae* operam, ut non milite tantum subinde *Albam* munirent, sed acerrimis etiam praefectis, si res trepida esset, tribuerent defensandam. Sane, cum *Arslanes*, qui *Palotam* irrito conatu tentaverat, atque ea demum occasione *Veszprimium*, et *Tatam* nostris expugnandas obiecerat, res *Turcarum* in discrimen adduxisset, X. mille tutendae urbi submissa fuisse, *ISTVÁNFFIUS*^{bb.)} ii memorat. *Osmanem*,¹ inquit, *Ciliciae*, *Cappadociae*,² et *Pamphiliae*³ praefectum, quas provincias⁴ barbari, uno *Carmaniae*⁵ nomine vocant, cum X.⁶ millibus equitum ad *Albam Regalem* tuendam misit, ne quid detrimenti isthic a Germanis caperetur, quod⁷ caesarem cum magnis copiis *Iaurinum* in castra venturum intellexisset. Et *Osmanes* quidem salvis copiis *Albam incolumis* pervenit,⁸ castraque ad paludem, cui *Soós Tó*⁹ nomen, ut commodius aquaretur, collocaverat.¹⁰ Atque ista quidem *Osmanis* apud *Albam* castrorum metatio, pugnae prope modum occasionem praebuit. Caesarem enim,^{cc.)} iii qui cum exercitu, *Szigethi* cladem e castris *Iaurinensibus* invitus prospectabat, eo precibus adduxerant *Hungari*, ut *Osmanis* haec stativa, *Ecchio Salmensi*, et *Georgio Thurio* ducibus, invadenda iuberet. Iamque coadunato XII. [p. 115.] millium exercitu cum XX tormentis currulibus, quae campestribus pugnis adhibentur, ad arcem *Csóka-kő* ventum, quin et velitationis initium *Thurii* ductu factum fuerat; cum caesar, mutata subito sententia, exercitum, antequam proelium consereret, revocat. Itaque nec tentata fortuna, utrinque in castra discessum est. Postea intemeratam urbem nostri diu^{dd.)} reliquerunt, tametsi continuis passim velitationibus ex more certaretur. Quia enim valido praesidio insidebatur *Alba*, non vicinum modo agrum *Veszprimiensem*, inprimis, et *Palotensem*, repetitis in dies incursionibus, infestum *Turcae* reddebant, sed auxilio etiam^{ee.)} ^{iv} fuere suis, quoties expeditionem operosiore etiam in longinquo suscipiebant adversus *Christianos*. Quin audebant nonnunquam ipsi *Albenses*, belli fortunam contra nostros experiri; ita illi perfidentibus armis fuerunt. Erat *Pálffyus* cum imperio arcis *Comaromiensi*, haud pridem a caesare impositus. Is ergo, ut tutum sibi, et provincialibus per *Danubium* praestaret traiectum, eductis scite aggeribus, adversam arcis ripam praemuniverat. Nequiverunt id ferre *Albenses* praesidiarii. Quocirca habito consilio, opus nuperum adoriri statuunt, ut ante id diruant, quam in aliquam propugnaculi molem, sicuti verebantur, excrescat. Ignarus horum [p. 116.] *Pálffyus*, impressionem

z.) Istvánffius Lib. XVII. p. 321. seq.

aa.) Lib. XXII. p. 464.

bb.) Ibidem Lib. XXIII. p. 470.

cc.) Ibidem p. 491.

dd.) Confer Ortelium Par. I. p. 102.

ee.) Vide Istvánffium Lib. XXV. p. 547. 39. et Lib. XXVII. p. 601. 36.

¹ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 470. add. *vero* ² corr. ex *Capadociae* sec. *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. ³ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Pamphyliae* ⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. add. *nunc* ⁵ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Caramaniae* ⁶ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *decem* ⁷ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. add. *propediem* ⁸ *quidem... pervenit* *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Albam salvis copiis incolumis pervenit* ⁹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Sosto* ¹⁰ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *collocavit* ¹¹ in nota ee.) *XXVII.* corr. ex *XVII.* sec. *ISTVÁNFFY* 1622. p. 601.

ⁱ *Locos in notis z.) atque aa.) citatos vide in* *ISTVÁNFFY* 1622. pp. 321–322., 464.

ⁱⁱ *Locum Historiarum Istvánffii hic citatum vide in* *ISTVÁNFFY* 1622. p. 470. (a linea 38.)

ⁱⁱⁱ *Locum in nota cc.) citatum vide in* *ISTVÁNFFY* 1622. p. 491.

^{iv} *Locos Historiarum Istvánffii in nota ee.) citatos vide in* *ISTVÁNFFY* 1622. pp. 547., 601.

in hosticum et ipse meditabatur, iamque nocte concubia pars exercitus *Danubium* traiecerat, cum dispositae passim vigiliae hostes pro vallo adesse conclamant. Itaque manus utrinque conseri coeptae sunt, tametsi quo numero esset, atque unde venisset hostis, *Pálffyani* prorsus ignorarent. Audito concursantium clamore, ac fremitu, *Pálffyus* maiore, quam destinaverat, numero confestim amnem traicit, et suis opportune succurrit. Diu invicem caeca nocte manus miscebantur, dum lux dubia hostes prodere, et quo numero, quoque sint adparatu, detegere coepit. Nil ergo cunctati nostri, eo maioribus animis in hostem irruunt, quo fessis novos subinde ex arce succurrere vident. Tandem hoste post atrocem dimicationem a tergo, et utroque latere incincto, urgenteque suos *Pálffy*, victoria penes nostros stetit. In caesis hostibus LXVIII., in captis CCLII. cum IX. signis, et duobus colubrinis tormentis^{ff.)} ⁱ numerabantur, paucis e *Christiano* milite desideratis. Haec eo commemoramus, ut constet, quanta ferocia, non regionem modo, sed adsita etiam propugnacula, sanguinolenti *Albenses* saepius contemeraverint.

*caeduntur
a Pálffy
Albenses.*

§. XXIII.

Ista quidem anno MDLXXXVII. evenere, fue[p. 116.]reque praeludia quaedam insignis illius victoriae, quam ad *Albam*, aliud quasi agentes, *Pálffyus* et *Hardeckius*, *Zrinio* atque *Nádasdio* consortibus, anno MDXCIII. retulere. Scilicet re ad *Petriniam*, et *Sisciam* in *Sclavonia*, post felicem pugnam perdita, amissaque brevi post *Palota*, diu in castris, quae ad XL. M. numerum, pone *Comaromium*, posita habuere nostri, disceptatum est, quid adulto iam vere, ne frustra confluxisset exercitus, tentandum foret. Diversis duces destinationibus agebantur. *Veszprimium*, et *Palotam* vindicandas putabant, *Hungarorum* plerique: non item *Hardeckius*, qui tunc exercitui universo cum imperio praeerat; quippe, qui *Strigonium*, *Albam*ve, si *Buda Sinanus* abscessisset, tentandam arbitrabatur. Motis dein castris, profectio *Veszprimium* versus suscepta est. *Hardeckius* tamen oppugnandae *Albae* consilium prosequi maluit; quae res nimium quantum dissociatura gentis utriusque animos metuebatur. Misso itaque *Nicolao Istvánffy*, qui idem primis castris *Pálffy* et *Zrinio* persuaderet, effecit tandem, ut in sententiam *Hardeckii* concederent, suspicionem a se depulsuri, quasi sui consilii tenaciores essent, quam egregii publici. Laetus ista ducum consensione *Hardeckius*, flectendum *Albam* versus iter edicit, eoque, relictis post se ad medium milliare impedimentis, [p.118.] sole occiduo pervenit. Inopinatus *Turcis* nostrorum adventus accidit, quippe post redintegratas res, otio, et quiete diffluentibus. Itaque rei novitate perculsi, et quid facerent, ignari, se ad urbem quomodocunque defendendam componunt, atque suburbano, cui *Ingovano* nomen, quod defendi posse desperaretur, in urbem interioriorem se cum impedimentis proripiunt. Adverso praesidiariorum metu, nostri, quod nondum praesto essent tormenta, *Petrum Huszár*, virum strenuum, cum IV. M. peditum deligunt, eumque luce iam dubia propugnacula subire iubent, ut, si detur, suburbiis primum, atque postea scalis admotis urbi quoque adsiliat. Nihil cunctatus *Huszár*, cum selectissimis peditibus suburbanas munitiones adoritur, portulas dolabris elisas subit, posteaque portam decumanam multa vi subito reserat. Iam intra

*Nova ad
Albam ducta
Pálffy victoria
paratur:
rei gestae
series:*

*nostri
inopinato
Albam
adveniunt:
consternatis-
que hostibus:*

*suburbia
adoriuntur:*

^{ff.)} Idem Lib. XXVI. p. 564. seqq.

ⁱ Locum in nota ff.) citatum vide in ISTVÁNFY 1622. pp. 564–565. ubi Pálffy victoria fusius enarratur.

propugnacula erant nostri, cum *Turcae* sublato clamore ad arma conclamant. Sed quod
et capiunt: primi in acie constitissent *Hungari*, vix tentato certamine, intra propugnacula interio-
 ra, glandibus nostrorum compulsi, se recipiunt. Institit retrocedentium tergis *Huszár*,
 ut, si posset, ad ipsius urbis moenia perrumperet, sed, quod tormenta nondum ades-
 sent, neque instrumenta ad insultum necessaria suppeterent, diu, multumque ad portam
 collu[p. 119.]ctatus, destinatione sua excidit. Audiebatur in castra pugnantium fremitus.
Huszár interim, quo loco res essent, ducibus nunciat, rogatque, ut tormento uno, altero-
 ve misso fortia coepta sustentarent. Nec mora, subvectum illico tormentum est, non tam
portam urbis, sed conatu irri- iumentorum, quam peditum labore; quod cum in urbis portam elidendam directum,
to, pulsare tor- frequentius displosum fuisset, adversum est, obturatam intus, vix plurium tormento-
mento incipit: rum diuturnioribus ictibus pertusum iri. Cum ergo frustra a nostris diu noctuque insi-
 steretur, hostes contra animos, periculi magnitudine excitati, resumerent, magnamque
 etiam, fortuitis tormentorum et scloporum ictibus, stragem hic, atque illic ederent, ir-
 ritus labor omnis exstitit. *Turcae* interim, ut vicinos *Veszprimienses*, *Palotensesque*, atque
 inprimis *Budenses* praesidiarios, de magnitudine periculi, quo erant circumventi, edo-
 cerent, ingentes per propugnacula ignes, totis noctibus excitabant, quibus visis, acce-
 ptoque simul *Albensis* praefecti nuncio, *Hassanes* purpuratus, qui *Budae* praeerat, missis
Turcae suis suppetias ferentes: in omnes partes celerrimis cursoribus, copias, quam potuit, numerosissimas coegit, ut
Albenses periculo eximeret. Ignari fuere huius propositi ducum plerique. Interea, ne fru-
 stra adtererentur copiae, *Huszarum* ab urbis oppugnatione revocant, et in sequentem
 diem profectionem *Co*[p. 120.]*maromium* versus edicunt. Tunc vero *Budensis*, quem
 diximus, praefectus, *Albanorum* simul adscitis cohortibus, cum iam de nostrorum ca-
 strorum dimissione accepisset, in campis acie ad lunae modum instructa, cum XLIV.
aciem contra nostros iam abiturientes instruunt: idem et nostri faciunt: tormentis castrensibus adparet. Accepto rei indicio, *Pálffy* et *Hardeckius* diminutum ex
 plurium cohortium abitu exercitum, periculi non minus, quam probatae toties virtutis
 commonent; viros se praestarent, et ex ancipiti periculo materiam sibi virtutis sume-
 rent. Hostes interea gradu pedetentim promoti iam adpropinquant. Nihilominus segniores
 nostri, acie, quam fieri potuit, citissime disposita, dextrum quidem cornu *Hardeckio*,
*Pálffy*o sinistrum, mediam denique aciem *Zrinio* et *Nádasdio*, optimo omine, quasi vi-
 ctoriam animis praeciperent, adsignant, atque iustis ordinibus in hostem movent. *Turcae*
 eos conspicati vehementer animis concidere; quod persuasum ab *Albae* praefecto habe-
 bant, *Christianorum* exercitum omnem ex agrestium multitudine conflatum esse. Itaque
 steterunt duabus plus minus horis, adversae acies: donec *Pálffys* communicata per nun-
 cios cum collegis sententia, in dextram hostium alam, sine tiliarum, et tympanorum
dextrum cornu invadit, et convellit Pálffys, mox proelium tota acie invalescit: nostri evadunt victores: strepitu impressione facta, eam pertinaci[p. 121.]ore impetu convelleret penitus. Idem
 et ab *Hardeckio* factum, ut atrox undique pugna, sed summo tamen silentio, invalesceret.
 Eadem animi, atque virium contentione mediae quoque acies concurrere; certatumque
 est bihorii spatio, dum hostis, partim ad interneccionem caesus, partim in fugam conie-
 ctus, victoriam nostris relinqueret. Incredibile dictu est, sed evenit omnino, ut cum e
 nostris vix XL. desiderarentur, hostium ad X. millia caesa sint; adeo tunc divina *Nemesis*
 pro nostris debellavit. Verum duces, tametsi vincere sciverunt, victoria tamen, exstan-
 ti *Christianorum* malo, vel nesciverunt, vel certe noluerunt uti. *Deleto* nimirum¹ in hunc

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 616. om.; add. a Belio

modum hostium exercitu, Hardeckus,¹ cohortante Nádasdio,² castra ad lacum urbi vicinum, quem Sós Tó³ vocari diximus, transtulit, ipseque, quod saucius esset, curru eo vectus est. Et constat eos, qui intus erant, Albanos, nostrorum victoria territos, extremoque metu perfusos haud dubie urbem dedituros fuisse, si vel minima vis tormentis illata a nostris foret. Nam et captivos iam quosdam Christiani nominis caedere, conquisitasque portarum claves Husamo veterano alae unius equestris praefecto, quo⁴ de deditiois conditionibus tractaret, tradere inceperant. Verum duces, praeposteris usi consiliis, summo mane diei sequentis, conclamatis vasis, relictaque Alba, et eius capiendae commodissima occasione omissa, domum re[p. 122.]verti maturarunt. Verba sunt ISTVÁNFFII.^{gg.)} i Tantum in bello nocet, non esse ad omnem rei gerendae occasionem intentum.

§. XXIV.

Alioquin, felix huius pugnae praesagia fuerunt edita, inter pueros *Albenses* mutua certamina, iussu beglerbegi *Graeciae*, fustibus commissa; de quibus non sine bono omine *Iohannes BOCATIUS*^{hh.)} ii ad *Christophorum Teuffenbach* ita cecinit:

*Eius victoriae
praesagia.*

*Audi, magne Baro, quae risu, aut⁵ digna relatu
Scribitur a nostris res agitata Getis.
Terror es Albanis Regalibus! illius arcis⁶
Turca Saracenos qui moderatur agros,
Ludicra per pueros ex Marte⁷ pericula fecit,
Disceret ut sortem ficta per arma suam.
Sexcentos legit duodeno, aut circiter anno,
Qui facerent numero, proelia⁸ fuste, pari,
Altera pars bello mores⁹ imitata patritos,¹⁰
Altera Christicolis aemula signa gerit.
Congreditur clamore gravis, bilem utraque proles
Fictitiam: hinc ambo classica dira fremunt.
Poscitur heic nostri ter clare nomen IESU,
Sed ter ibi stentor barbarus Halla boat.
Fuste caput fervente dolant, satis acriter udum
Sanguine,¹¹ nec fictis amplius arma rotant. [p. 123.]
Seria iam gliscunt, superare laborat uterque
Mars: agit in vero protinus¹² hoste furor.*

gg.) Lib. XXVII. p. 616. 46.

hh.) *Hungaridum* Lib. I. p. 31.

¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Hardeccus* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Nadasdio* ³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Sostonem*
⁴ ISTVÁNFFY 1622. p. 617. *qui* ⁵ BOCATIUS 1599. p. 31. *aut* ⁶ corr. ex *acris* sec. **A** et BOCATIUS 1599. l. c.
⁷ corr. ex *arte* sec. **AD** et BOCATIUS 1599. l. c. ⁸ BOCATIUS 1599. l. c. *praelia* ⁹ BOCATIUS 1599. l. c. *moreis*
¹⁰ corr. ex *paternos* sec. BOCATIUS 1599. l. c. ¹¹ corr. ex *sanguine* sec. **D** et BOCATIUS 1599. p. 32. ¹² BOCATIUS 1599. l. c. *potenus*

ⁱ *Locum Historiarum Istvánffii hic citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 616–617.*

ⁱⁱ *Versus Iohannis Bocatii hic allegatos vide in BOCATIUS 1599. pp. 31–32.*

*Anceps pugna diu, Christianis hostibus impar
Denique succumbit Lunigera illa cohors.
Pellitur a statione, domumque recurrere frustra
Tentat, et a reliquis vulnera nulla¹ capit.
Saeva per armatos discordia cessat alumnos,
Milite crudeles² vix dirimente manus.
Sic ista in lacrimas³ abeunt tentamina largas,
Matres natorum fata cruenta gemunt.
Cum grege, rex omen formidat, et arma futura
Hoc anno credunt perniciose suis.
Proelia Christicolis iterum felicia spondent,
Tali quod rerum schemate⁴ nosse queant.*

Adeo ludicri saepe eventus magnorum casuum fuere praenuncii.

§. XXV.

*Quomodo post-
ea vicem no-
stris retulerint
Turcae:*

*urbs a nostris
frustra
tentata:*

*obsidetur a
Mercuriano:*

Ancipiti periculo liberati *Albenses Turcae*, egregiam postea *Christianis* vicem retulerunt. Nam et *Strigonienses*, antequam a nostris obsiderentur, pro more iuverunt, et missis ad obsidendum *Iaurinum* copiis auxiliariis, maximopere rem suorum promoverunt. Neque exercitui *Christiano* ad occupandam urbem animus postea defuit. *Pálffyus* certe, et *Schvarczenburgius*, gemina petardi machina primo [p. 124.] vere anno MDXCIX.^{ii.)}⁵ i invadendum constituerant, sed infelici omnino eventu. Adversi enim ab hostibus ante a proposito reiecti sunt, quibus id negotium fuerat datum, quam machina rite adaptari, displodique potuerit. Itaque altera succensa hosti, alteram profugientes *Galli* interceptam reliquerunt. Quae demum cum captis aliquot *Gallis Budam*, instar portentii devecta, non sine captivorum, et *Turcarum* ingenti clade displosa fuit. Itaque, anno demum MDCL., *Mercuriano* duce obsessa, facto per vim adultu, *Alba* intercipitur. Erat tota ea oppugnatio, non tam casus fortuiti, qui in bellis plurimum valet, quam virtutis nostratium, propemodum inusitatae. Dies IX. Septembris fuit, cum *Mercurianus* e *Iaurinensibus* castris profectus, urbem, nec opinantibus hostibus, obsidione cinxit, praeclearo, antequam id faceret, stratagemate usus. Vulgato enim, non in castris modo, sed universa regione, *Budam* cum exercitu universo se obsessurum, facile inducti *Turcae* fuerunt, ut propulsandi periculi causa, fortissimos quosque ex *Albano* praesidio *Budam* accirent. Quae dum facta esse *Mercurianus* advertit, profectio suscepta, *Albam* citatis passibus contendit, eamque multo ante operibus clausit, quam vel itineris sui fama *Budam* per[p. 125.]ferretur. Ac primo quidem in aperiendis portis suburbanis, petardi iterum ministerio uti constituerat; cui tamen instituto negavit fortuna successum, cum disploso forte fortuna sclopo dolus importune detegeretur. Itaque, quod stratagemate

ii.) ISTVÁNFFIUS Lib. XXXI. p. 740. 16.

¹ corr. ex multa sec. AD et BOCATIUS 1599. l. c. ² BOCATIUS 1599. l. c. *crudeleis* ³ BOCATIUS 1599. l. c. *lacrumas* ⁴ corr. ex schemmate sec. D et BOCATIUS 1599. l. c. ⁵ notam ii.) om. F; add. a nobis sec. D

ⁱ Locum in nota ii.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 740.

nequivit, aperto Marte consummari oportuit. Fuere in castris *Hungari*, vadorum per eas paludes, quae urbem circumfundunt, apprime¹ gnari. His ergo ducibus utendum ratus, *Mercurianus* legato suo *Rossvurmio* id negotii dat, ut delecta peditum manu, silentio, quam fieri possit, maximo, praeceuntes sequatur. Nec moratus *Rossvurmio*, cum selectissimis M. *Germanis*, et *Valonibus*, exploratum iam ante iter sole occiduo init; superato profecto, quam seu putarat, seu optasset, multo difficilius. Nunc enim umbilico tenus, nunc ad humeros usque aquis transeuntes mergebantur, totamque noctem coluctati cum coeno, et carectis, tandem aurora nondum ineunte, in angustam, quae suburbium praecingebat, continentem emergerunt: ingens profecto periculum adituri, nisi socii, quos lutulentus ille, et voraginosus traiectus, retardaverat, maturius advenissent. Hi ubi adfuere, invocato servatoris IESU nomine, clamorem, quam maximum poterant, uno omnes ore [p. 126.] tollunt, simulque in hostes, qui suburbanam hanc insulam tuebantur, facto cuneo irrumpunt. Inopina hostibus impressio² accidit, quocirca metu percussi, desertis stationibus, versus urbis portas profugiunt. Haeserunt nostri fugientium tergis, caesisque plus minus C. suburbanam hanc regionem, paucis e suis desideratis, atque his fere, quos in traiectu voragines absorpsere, mature occupaverunt. Sub idem tempus, aliud suburbium, cui *Bessiano* nomen, *Mercurianus* invadendum iussit, sed quod *Turcae*, ne in eandem, cum altero illo, fortunam se induerent, inane iam ante reliquerant. Re ad eum modum ex animi sententia gesta, altero post die, qui XVII. Sept. fuit, *Mercurianus* tormenta adtrahi, dislocarique per suggestus iubet, atque urbem pertinacius verberari. Haud multo labore moeniorum fissura constitit, quia enim vetusti erant operis, neque ob summam *Turcarum* securitatem, toto eo tempore, quo urbem insederant, cum cura instaurata, cum triduo post hiatum fecere, qui ad adsultum idoneus esse credebatur. Quocirca delectis, qui in muros impressionem facerent, hinc quidem *Althamus*, cum *Kinderotto*, illinc *Stabrenbergius* cum *Geisbergio* impetum tanta suorum contentione in moenia fecerunt, ut non prius ab in[p. 127.]cursu desinerent, quam in murorum coronam eluctati, signa illic defigerent. Cruentus omnino adsultus fuit, idemque ancipitis periculi. Nam praeter solitas tormentorum maiorum, minorumve displosiones, quae et creberrimae fiebant, et magna subeuntium iactura; ollas pyrio pulvere *Turcae* farsebant, quas in confertissimos nostrorum globos, ingenti subinde edita clade, evibrabant. Alibi fervente aqua pugnabatur, quam lixae, et calones in enitentium ora offundebant. At enim, ea *Christiani* militis in prosequendo adsultu constantia fuit, ut, quo plures caderent, eo maiore vi in reluctantes ferrentur, tametsi ii novis iterum iterumque ordinibus mutuo sibi succederent. Ad ultimum deiectis hostibus, moenibus potiuntur nostri. Quo viso, *Turcae*, passim per urbis plateas in cuneos coeunt, rem desperatam, si liceat, redintegraturi. Sed hi omnes fere caesi sunt, profligatique. Reliqua multitudo, ac potissimum imbellis turba, per abdita aedium dilapsa latuit tantisper, donec a praedabundis *Vallonibus* vel ad necem protraherentur, vel ad vincula. Hi enim, quidquid pretiosae suppellectilis, signati auri, argenteique in urbe repertum fuerat, fere soli rapuere, ne regum^{kk.)} i quidem sepulchris parcentes. Atque ad eum modum urbs oppido potens, [p. 128.] et

Rossvurmio
suburbiorum
alterum
ingenti cum
molestia subit:

idem et
suburbiorum
alteri evenit:
tormentis inde
res agi coepit:

fit adsultus:

caedes et
rapinae:

kk.) Vid. SLEIDANUM continuatum, Lib. XXVI. p. 1100.

¹ corr. ex *aprime* sec. D ² corr. ex *impraessio* sec. D

ⁱ Locum in nota kk.) citatum vide in SLEIDANUS-SCHADAEUS-LAUTENBACH 1625. p. 1100.

*basilicae
interitus:*¹

tyrannidis *Ottomanicae* singulare ista regione firmamentum, aperta vi sub potestatem caesaris missa est. Verum hanc captae urbis laetitiam basilicae tota *Europa* celebratissimae occasus nimio opere foedavit. *Inter haec*, inquit ISTVÁNFFIUS,^{11.)} ⁱ *pulvis sulphureus a Turcis circa templi vestibulum, ac privatas circa domos clam dispositus, ignem derepente concepit, et magno edito fragore disiectis domibus earum materiam, et tecta succendit, emergentesque subito flammae, tam insigne illud, et toto orbe celebratum B. V. Mariae² templum, priscorum Pannoniae regum sepulchris nobile, et augustum, quam totam urbem³ concremavere.*

*Talis erat facies rerum, cum Troia⁴ Pelasgis
Arderet flammis, et equus depromeret⁵ alvo,
Pelidem, Menelaum,⁶ Ithacum, Stenelumque, Thoamque.^{mm.)}⁷*

*captivorum
numerus.*

Captorum minor, quam pro urbis copia, numerus fuit; quod a *Vallonibus* praedae inhiantibus non aetati; non sexui parceretur. Vix erant tria millia promiscuae multitudinis, quae ex urbe captiva educeretur. Atque in his sexcenti circiter milites. [p. 129.]

§. XXVI.

Praefecto Iohanni Marco Insulano traditur: Hasanes nostris se obiicit:

*proelium acre contrahitur:*⁸

*sed quod occasus solis dirimit:*⁹

Mercurianus urbem, et flammis foedatam, et sanguine *Iohanni Marco Insulano Bononiensi*, viro tolerata obsidione *Varadiensi* inprimis claro, tutandam tradit, muniendamque. Nondum vero profectionem in castris edixerat, dum *Hasanes* purpuratus Idibus Octobris cum valido exercitu in *Albanis* campis nostris se obiicit, recuperandae, uti prae se ferebat, urbis consilio: re vera autem, ut *Christianorum* victoriam geminaret. Itaque sequenti luce, factis in nostrorum castra proursionibus, pabulantes hinc, alibi vagabundos milites, ex more carpere occipit. Non ergo se nostri potuerunt continere, quin obviam *Turcis* prodirent. *Rosvurmio* id negotii datum est, ut cum bis mille equitibus castris egressus hostes reprimeret. Quod dum fit, ex tenui proelio certamen contrahitur, acre id quidem, atque funestum futurum, nisi *Mercurianus* missis mille equitibus laboranti *Rosvurmio* tempestive succurrisset. Quod et *Turcae* fecerant, magno clamore, neque remissiore virium contentione cum nostris concursantes. Sed tunc quidem subitanam pugnam, dum adhuc aequo Marte certaretur, solis occasus interemit. Quae dum fiunt, *Matthias* archidux *Mercuriano* [p. 130.] suppetias laturus cum delecto exercitu in castra advenit, urbemque et operibus munit, et com meatu. Bidui spatio hostes quiescere, castrenses munitiones passim per colles erigentes: quas ubi peditibus sclopetariis compleverunt, tertio die nostros denuo lacessere. Fit primus impetus in *Hungaros*, numero sexcentos, qui aggeres collini situs, pro castris tutabantur. Hi dum semel, iterumque hostes fortiter

11.) Lib. XXXII. pag. 778. 14.

mm.) CZERNOVICZIUS *De rebus Pannonicis* Lib. IV.

¹ nota marginalis add. a nobis sec. A ² *B. V. Mariae* ISTVÁNFFY 1622. p. 778. *Divae Virginis Matris*
³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. add. *puncto temporis* ⁴ CZERNOVICZIUS 1619. f. V(i)r *Troja* ⁵ CZERNOVICZIUS 1619. l. c. *depromerat* ⁶ CZERNOVICZIUS 1619. l. c. *Menealum* (!) ⁷ *Versus Iohannis Czernoviczii hic allegatos vide in* CZERNOVICZIUS 1619. f. V(i)r. ⁸ add. a nobis sec. A ⁹ add. a nobis sec. A

ⁱ *Locum Historiarum Istvánffii hic citatum vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 778.

reiecissent, ad ultimum succubitori videbantur; nisi missa equitum ala, quam ipse *Mercurianus* ductabat, mature intra castra recepti fuissent. Post has deinde prolusiones ad diem XV. Octob. pugna decretoria sequuta est. *Turcae* enim, quasi difficile sibi esset, paratam cladem exspectare; gemino agmine, aciem millium propemodum quinquaginta primi instruxerant. Horum uni *Murathes Budensis*, alteri *Mehmetes Kihája* praefuerunt. Ipsa acies ita instructa fuit, ut solo adpectu territura nostros putaretur. Equites enim, qui signa densis ordinibus praeibant, quosque illi *Delias*, seu *furibundos*, vocant, non modo exuviis leonum, pantherarum, tigridumque,² sed alis etiam aquilarum, quas pileis, scutis, habenis, atque clunibus equorum expansas adplicuerant, horribilem sui adpectum praebebant. Visa hostium acie *Rosvurmus*, acceptisque eorum, qui circa se erant, sententiis, [p. 131.] *Mercuriano* rei gerendae opportunitatem nunciat. Is vero acie iam ordinata, ad *Matthiam* archiducem, equo procurrens, tempus adesse monet, hostis, si ita ei videretur, aperto Marte invadendi. Nec cunctatus *Matthias* galeam et ipse sumit, thorace iam antea indutus, inque hostes unanimi ducum sententia movere iubet. Et *Rosvurmio* quidem cum tribunis, *Preinero*, *Althamo*,⁴ *Hoffkirchio* peditatus adsignatus est; *Geisbergo* cum sua legione ad subsidiarias cohortes a tergo sequi iusso. Equitatum autem *Hungaricum*, iuxta, et *Germanicum* ipse *Matthias* cum *Mercuriano* ductabat. Concursum utrinque est eo impetu, atque insistendi pertinacia, ut primo statim congressu atrox cieri pugna inciperet. *Turcae* enim editis locis currulia tormenta collocaverant, unde nostros continuo globorum imbre fatigarent. Nec minus *Ianitscharii*, qui lucum proximum insederant, infestis ictibus late caedem edebant. Iamque equitum turmae, quae cum hoste in prima acie congressae erant, urgente eas *Kihája Mehmeto*, loco movebantur, cum *Mercurianus Iohannem Ernestum*, principem *Anhaltinum*, *Colonitschium*, *Hodicium*, *Nadasdium*, *Thursonem*, *Forgáchium*, aliosque ingenti animo cohortatus in spem victoriae denuo erigit, inque hostes recta convertit. Proinde sumtis animis *Hungari*, et cum his *Germani* quoque equites, [p. 132.] prouere in adversam aciem, atque ingentem passim caedem edere, hostes denique inclinare. *Hungaris* fortissime pugnantibus *Murathes Budensis*, et *Mehmet Kihája* sese obiiciunt: quos illi conspicati, factis agminibus, furibundis similes, adoriuntur, turmas disiiciunt, duces ipsos equis proturbant, eorumque capita celeriter praecidunt. Eo viso *Turcae* ordinibus turbatis, primum referre pedem, mox in fugam converti occipiunt. Insistunt fugientium tergis nostri, neque pugnandi finem ante faciunt, quam hostis acie penitus excederet. Caesa sunt hostium V. propemodum millia: e nostris mille plus minus desideratis, in quibus *Stephanus Keseri*, *Matthias Osztrosith*, *Stephanus Mérei*, et *Christophorus Battyáni* iunior censi sunt. *Turcarum* hanc cladem istud inprimis auxit, quod duces complures unico proelio amiserunt. Itaque iisdem castris, quasi inermes essent, integris decem diebus consternati conquieverunt, ac tandem praemissis tormentis, et collaudata *Germanorum* virtute, *Budam*, qua venerant, male mulctati abeunt, reditum proximo vere interminantes.

ad pugnam
decretoriam:

horribili acie
instructa¹
Turcae se
accingunt:

quos adorti
nostri:³

difficili
proelio:⁵

caedunt,
fugantque.

¹ corr. ex *instructam* sec. A ² corr. ex *tygridumque* sec. AD ³ nota marg. add. a nobis sec. A ⁴ corr. ex *Althamo* sec. AD ⁵ nota marg. add. a nobis sec. A

§. XXVII.

Hassanes *ad recuperandam urbem animam adiicit:* Et ita omnino evenit. *Hassanes* enim, qui [p. 133.] ereptam se inspectante *Albam* vehementissime doluit, non aliter sive dolori mederi, sive consulere pudori suo posse rebatur, quam si urbem suo ductu, tyranno iterum adsereret. Itaque coacto ingenti exercitu, tempestivius, quam annis superioribus evenerat, *Belgradum*, atque Calendis Augusti ad oppidum *Sirmii*,¹ cui a *S. Demetrio* nomen est, adpulit. Hic demum, quidquid adparatus bellici habuit, in naves componit, et adverso flumine, celeritate, quam fieri potest maxima, *Budam* subduci iubet, ipseque terrestri itinere eodem cum universo exercitu contendit. Huc ubi ventum est, iamque tormenta currulia in continentem protracta essent, *Albam* infestis armis quam primum invadendam statuit. Non erat ignarus expeditionis huius caesar; proinde *Rosvurmio*, qui cum exercitu ad *Ovárinum* stativa habuit, mandat, *Albae* cum de praesidiario milite, tum de commeatu, et quae forte usus belli posceret, mature provideret. Paravit sine mora *Rosvurmio*, et quinque millibus suorum stipatus, pecunias, atque omnis generis commeatum, in quo praeter ingentem pilarum ferrearum numerum II. M. modiorum farinae, totidemque salis fuerunt, in urbem auspicato intulit, atque bene de subsidio sperare iussis militibus, ad stativa sine offensa reversus est. Interea *Turcae* coadunato ad *Budam* exercitu quartis ca[p. 134.]stris XII. Augusti in *Albanorum* conspectum venerunt, laborem obsidionis, orientali urbis latere, tanta vehementia exorsi, ut non interdiu, non noctu a tormentorum iactibus abstinerent. Sed a septentrione etiam positi suggestus fuere, ex quibus etiam haud minore vi urbis moenia quaterentur, prostratusque isthic brevi tempore, ad eam latitudinem murus fuit, ut non adsultu, sed immigratione, si id per paludes liceret, occupare posse videretur. Quocirca, ne inferiores virtute nostris *Turcae* esse putarentur, eadem via, qua *Rosvurmium* ad suburbium insulanum fuisse eluctatum supra memoravimus, et ipsi ingressi, multis superatis difficultatibus, tandem munitiones suburbanas taciti subeunt, *Hungaros* summa virtute stationem defensantes urgent, submovent, atque una cum subsidiariis *Germanis* in fugam coniiciunt, postquam superioribus diebus gemina adfecti clade reiecti fuissent. Istud in eo hostium successu plurimum habuit feritatis, quod mille propemodum pedites *Hungari*, ab ea, quam diximus, statione deiecti, et fuga salutem quaerentes, intra urbis moenia admissi haud fuerint; tametsi *Insulanus* cum centum admodum *Germanis*, aperta porta receptus fuerit. Itaque tamdiu cum hoste colluctandum *Hungaris* fuit, dum hi quidem [p. 135.] per carecta sparsi misere interirent, illi obversa in *Turcas* fronte spectantibus praesidiariis vel occumberent, vel denique caperentur. Atque haec quidem die XVII. Augusti gesta fuere. Altero post die ulteriora suburbia *Turcae* occupant, ut iam cominus utroque latere urbis muri quati potuerint. Et usus profecto est ista opportunitate hostis, quippe qui non ictibus modo globorum, novas moles, quas *Insulanus* nuper exstruxerat, diverberabat, sed actis etiam cuniculis, iniectoque pyrio pulvere, disiicere conabatur. Nostri interim facta ad diem XXII. Augusti eruptione proximas *Turcarum* stationes, fulminis instar pervadunt, suggestus occupant, tormenta aliquot, adactis in spiramenta clavis, inutilia reddunt, atque DCCC. hostium caesis, cum tribus signis ovantes in urbem redeunt.

eius adparatus:

*nostrorum providentia:*²

*Turcae Albam obsident:*³

munitiones suburbanas occupant:

Hungarorum clades:

*hostium in subigendis suburbiis progressus:*⁴

*felix nostrorum eruptio.*⁵

¹ corr. ex *Sirmō* sec. **AD** ² nota marg. add. a nobis sec. **A** ³ nota marg. add. a nobis sec. **A** ⁴ nota marg. add. a nobis sec. **A** ⁵ nota marg. add. a nobis sec. **A**

§. XXVIII.

Multum praesidiariorum ista virtus furorem *Turcarum* exacuit. Enim vero adtractis et pluribus, et maioribus tormentis, tridui spatio dies noctesque perpetuis globorum iactibus, urbem, murosque quatiebant, ut viam ad adsultum sternerent, quem omni virium contentione propediem suscipiendam statuerant. Tandem die XXVIII. Augusti facta conclamatione, in moenia utrinque irruunt, et qua scalis, qua per murorum hiatus [p. 136.] in urbem irrumpere tanta vi nituntur, ut caesorum corporibus, qui integri subibant, fascium loco, ad explendas fossas, uti, nihil dubitarent. Neque nostri quidquam residui fecere, quod fortes viros decebat. Nam et hostem e muris, si forte eniti ausus est, deturbant, et intra moeniorum hiatus, numero pauci adversus immanem multitudinem, non secus, ac in apertis campis depugnant. Vicesies impetum redintegrare *Turcae*, totiesque reiecti, ad VI. M. ianitscharorum ea die desideravere. E nostris plus mille caesi sunt, fuitque ea iactura tanto iniquior, quod *Insulanus* accepto supra genu vulnere, stationes obire, atque militum clancularias concursationes observare haud potuerit. Accidit enim, ut miles *Germanicus*, tanti laboris pertaesus,¹ inscio *Insulano*, et huius legato *Vattayo*, occulta inter se consilia miscere, atque deditionem cogitare inciperet. Itaque *Iohannem Vagnerum* vigiliarum magistri legatum, sceleris auctorem praecipuum, ad hostes cum duobus signiferis, qui obsidum loco essent, clam dimittunt, deque urbe tradenda ad eum modum paciscuntur, ut praesidiariis incolumibus *Tatam* abire liceret. *Quae consilia dum coquuntur*, verba sunt ISTVÁNFFY,^{nn.)} ⁱ *Galli*, qui² *Papae a Schwarzenburgio*³ ⁴ *obsessi*⁵ postea ad *Turcas transfugerant*,⁶ *Ianitscharos*⁷ cohortati, per muros tormentis dirutos⁸ in urbem nemine resistente irrumpunt, et obvios [p. 137.] quosque summa crudelitate trucidant, atque⁹ capiunt, caeteros tam tubis, et tympanis,¹⁰ quam nunciis ad praedam invitant. Postremo captis *Insulano*, et *Vattayo*,¹¹ et *Georgio Herbersteinio*,¹² *Feliciani filio*, multisque aliis Germanis, pariter et Hungaris,¹³ urbe, atque arce potiuntur. Extemplo stationes in moenibus,¹⁴ ac propugnacula, turesque occupantur, et urbs diripitur,¹⁵ captivique omnes in castra ad *Hasanem perducuntur*. Ita nimirum praesidiariorum scelus, et perfidia meruerat, ut quum ritu fortium virorum cadere¹⁶ potuissent, inulti cogentur occumbere. *Hasanes* interim, servata militibus fide, eos *Tatam*, ne a populantibus *Tartaris*, forte violarentur, deduci iubet. *Insulanum* contra, *Herbersteinium*, et *Vattayum*, quod se proditionem in ea deditione perfidi militis, haud vero consilia sua sequutos esse, palam profiterentur, in vincula coniicit, atque *Constantinopolim* dimittit: ubi *Insulanus* quidem, et

Hostium in oppugnatione pertinacia:

adsultus extra modum ferox:

praesidiariorum virtus:

Germanorum defectio:

Hostium perfidia a Gallis accensa:

urbe capta praesidiarii incolumes excedunt: praefecti Constantinopolim mittuntur:

^{nn.)} Lib. XXXIII. p. 788. 10. Confer ORTELII pag. 117. Partis I.

¹ corr. ex *pertesus* sec. A ² ISTVÁNFFY 1622. p. 788. quos ³ corr. ex *Schvarzenburgio* sec. D ⁴ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Svarcemburgio* ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *obsessos* ⁶ ad *Turcas transfugerant* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Turcas transfugisse diximus* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *ianiceros* ⁸ corr. ex *dirrutos* sec. AD et ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *aut* ¹⁰ corr. ex *timpanis* sec. D et ISTVÁNFFY 1622. l. c. ¹¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Vataio* ¹² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Herbestainio* ¹³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Ungaris* ¹⁴ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *maenibus* ¹⁵ corr. ex *dirripitur* sec. AD et ISTVÁNFFY 1622. l. c. ¹⁶ add. sec. A

ⁱ *Locos in nota nn.) citatos vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 788.; ORTELIUS-MEYER 1665. I. p. 317.; ibi enim de Alba a Turcis recuperata agitur; minime vero in p. 117., sicuti in omnibus mss. reperiri potest. Haud vero dubium est, quin hoc opus Belius citare voluerit, quod saepius etiam in aliorum comitatuum notitiis allegare consuevit: immo in notis sequentibus oo.), pp.) et qq.) istud citavit, numeris paginarum iam recte appositis.*

*eius cladis
causae.*¹

Herbersteinus^{oo.)} ⁱ moerore animi, quod a nemine redimerentur, confecti diem obierunt; *Vattayus* vero, misso in lytri vicem *Tatensi* praefecto, ad suos postliminio rediit. In hunc modum *Alba Regia*, undecimo, quam a *Mercuriano* capta fuerat, mense in potestatem hostium, ingenti cum adparatu bellico recidit. Praeter vetera enim tormenta, recentiora XII. pulveris pyrii pondo IV. M. farinae dolia CC. salis vascula D. panis adhaec bis cocti pondus haud exiguum cum X. millibus argenti signati hic periire. Sunt, qui urbis cla[p. 138.]dem nemesi divinae adscribant, ob violata a militibus regum sepulchra, quae superioris obsidionis incendia nondum contemeraverant. ORTELIUS² ^{pp.)} ⁱⁱ auctor est, ad templum S. STEPHANI geminum sepulchrum, quo cadavera uxoris LADISLAI, filiaeque *Mariae* condita fuere, licentia militum globis ferreis pertusa, atque feralia, quae inerant ornamenta, eodem anno, in quem urbis deditio incidit, subrepta fuisse. Sed re vera nondum fata volebant, ut urbs tantarum cladum *Christianos* retineret.

§. XXIX.

*Qua cura
captam urbem
Hasanes
communiverit:*

Post recuperatam urbem prima *Turcarum* occupatio fuit, ut lacerata moenia, quantum possent, festinatione ante resarcirent, quam hiems ingrueret. Et praesidarii quidem, quos huc collocaverat *Hasanes*, non eas modo operas celeriter perfecerunt; sed late etiam grassati strages passim ediderunt sanguinolentas, maximeque damnosas. Quod ne inulti facerent, non minore a nostris cum assiduitate, tum vigilantia semel atque iterum effectum est. Certe exeunte Maio anno MDCIII.^{qq.)} ⁱⁱⁱ *Laurinenses*, *Strigonienses*, et vicinarum arcium praesidarii, transfuga ductore usi, *Albana* suburbia nuper admodum instaurata nocte concubia in[p. 139.]vadunt, iniectoque tectis igne exurunt, diripiuntque, atque caesis, qui reluctari ausi sunt, ingentique praeda abacta, ovantes ad suos redeunt. Istis artibus, an potius cladibus mutuis, postea ad captam usque *Budam* utrinque vivebatur. Certe *Budensis*^{rr.)} ^{iv} obsidio *Albae* destinabatur a *Bavaro electore*, non tantum, ut arctiores expugnata ea res *Budensium* fierent, sed etiam, ut regio barbaricis incursionibus liberaretur. Verum, quod *Alba Regalis* parum digna videbatur tantis viribus, quae eo anno coactae erant, volente LEOPOLDO expeditio adversus *Budam* ex animi sententia suscepta fuerat. Praefectus interim *Albensis*, ut se eo defensare posset expeditius, et auxilia in urbem conciverat, et late porrecta suburbia, igni iam deleverat.

^{oo.)} Ita ISTVÁNFFIUS, cum contra ORTELIUS Par. I. ad annum MDCIII. mensem Martium a sultano libertate donatum, et pacis conciliandae causa ad caesarem RUDOLPHUM missum fuisse scribat. p. 334.

^{pp.)} Parte I. p. 316.

^{qq.)} ORTELIUS Parte I. p. 336. ubi p. sequente, idem cum reliqua suburbiorum regione mense Iunio factum esse, legas.

^{rr.)} WAGNERI *Histor. Leopoldi M.* Lib. IX. p. 684. seqq.

¹ add. a nobis sec. A ² corr. ex *Ortellius* sec. AD

ⁱ *Locos in nota oo.) citatos vide in vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 788., ac in ORTELIUS-MEYER 1665. I. p. 334.*

ⁱⁱ *Locum in nota pp.) citatum vide in ORTELIUS-MEYER 1665. I. p. 314. (minime vero in p. 316., sicuti in manuscriptis erronee legitur.) Quinam vero ille „König Ladislaus”, cuius nomen apud Ortellium reperitur, eiusque uxor filiaque Maria fuerint, etiam nunc sub iudice lis est.*

ⁱⁱⁱ *Locos in nota qq.) citatos vide in ORTELIUS-MEYER 1665. I. pp. 336., 337.*

^{iv} *Partem eam operis Wagneri, quam in nota rr.) Belius allegat, vide in WAGNER 1719-1731. I. pp. 684-685.*

Postea *Buda* amissa, tametsi summo studio *Albam* communiri iussit *Vezirius*, ut officina esset, unde res *Turcarum* convulsas redintegrare, maleque habere circumfusam regionem posset, tamen adeo illa providentia non profecit, ut exacerit etiam nostrorum hominum vigilantiam, ne quid detrimenti res *Christiana* ab *Albensibus* pateretur. Conspiraverat *Albae* praefectus cum *Salmensis* legionis subcenturione *Finckio* de *Finckenstein*, ut *Budam* nuper tanta vi, et impendio sanguinis *Christiani* hostibus ereptam, duorum millium aureorum pretio sibi dederet, iamque scelus invaluerat, adeo, ut [p. 140.] diem iste praestituerit, quo id suarum vigiliarum tempore commode fieri posse, *Albensi* praefecto per litteras significarat. Sed proditione, quae DEI erat bonitas, maturius propalata, *Finckius* quidem poenam nefandi facinoris capite luit; *Albenses* vero, ne temere nocere possent nostris, lenta brevi post obsidione, clausi sunt. Nulla enim propemodum dies abiit, quin factis eruptionibus, hinc quidem *Budensem* agrum, illinc campestem regionem, silvasque *Bakonyenses* infestas redderent. Itaque arctius conclusi a *Papensibus*, *Veszprimiensibus*, et aliquot *Germanorum* cohortibus *Turcae*, facile ad summam commeatus inopiam redacti sunt. Rapto enim viventes non tam fuere solliciti, ut horrea urbis necessario ad tolerandam obsidionem adparatu complerent, quam editis latissime cladibus evastarent circumsitam regionem.

*post captam
Budam:*

*metropoli illi
insidiatur
praefectus:*

*impressiones in
nostros sus-
cipit: lentaque
obsidione
circumsidetur.¹*

§. XXX.

Vix alterum mensem in eum modum coerciti fuere *Albenses*, cum desperatione urgeri, et suorum circumspicere auxilia, ocepere. Iam enim ultra *Dravum* reiecto hoste, soli *Albenses*, cum alterutro castello, tanquam virulentum quoddam ulcus, media regione superabant. Proinde misso *Belgradum*² tabellario, qui *Vezirium* de iniquiore sua fortuna doceret, implorata auxilia, suspensis [p. 141.] aliquamdiu animis exspectant. At nuncius ille *Valkovárii* a nostris interceptus, quo loco res in urbe essent, luculenter explicuit: famem illic in dies invalescere, quae militem et animis frangat, et corporis viribus; nihil praesidiarios avidius optare, quam ut adtractis tormentis quamprimum a *Christianis* obsiderentur, quippe post brevem toleratae obsidionis laborem, urbem cum omni adparatu bellico, *Agriensium* exemplo lubentissime dedituros. Sed quod fere fit, ut militaris desperatio, nihil intentatum relinquat, subinde erupere *Albenses*, ut commeatus quidpiam, si possent, aucuparentur; successu non nunquam haud infelici. Certe destinatam *Palotensibus* annonam, quae huc *Iaurino* devehebatur, caesis quam celerrime comitibus, ante interceperant, quam id forte ab obsessores adversum est. Erant nimirum currus IV. farina, et id genus adparatu alio onusti; hos illi una cum bobus XVI. in urbem impulerunt. Atque ista quidem quantulacunque annona, non seditionem tantum militarem, quae ex fame coorta fuerat, consopivit, sed animos etiam addidit tolerandae porro obsidionis, dum aut suppetiae adessent, aut *Christianorum* exercitus, oppugnandae urbis laborem serio susciperet. Accessit inusitata alias *Turcis* providentia, qua *Hussaim* bassa, *Albae* praefectus, ex loci, et temporis ingenio usus est. Erant in urbe pro eius opportunitate numerosi cives, non *Turcae* modo, sed *Christiani* etiam. Utrisque ille profecionem, quaquaversum vellent, [p. 142.] liberam impertiverat, ut annonae compendium

*Hostium in
angustiis
desperatio:*

*missi ad
Vezerium
nuncii:*

*obsessorum
eruptiones et
abacta praeda:*

*plebem urbe
dimittunt:³*

¹ add. a nobis sec. A ² corr. ex *Bellgradum* sec. AD ³ add. sec. A

arctiori
clauduntur
obsidione:

faceret. Ea occasione plures familiae relicta urbe, qua poterant, dilapsae sunt, Christianis *Iaurinum* praecipue demigrantibus. Iam annus MDCLXXXVIII. inierat, cum urbem acrius obsidendam, bellici senatus consulto decretum est. Summa rei gerendae *Ariezaga*, *Leopoldopolitano* praefecto credita, additis, qui rem una administrarent, *Adamo Bottyáni*, *Stephano Zichy*, et *Iohanne Eszterházi*. Igitur copiis ex hibernis deductis *Ariezaga* quidem ad XXV. Aprilis cum VII. M. *Germani* militis in urbis conspectum venit. Hunc e vestigio *Iohannes Eszterházi*, coadunato ex proximarum arcium praesidiis aliquot millium exercitu, sequutus est. Et hi quidem adversus *Budensem* portam castra posuere, tormentis, quae plura habebant, in eductos festinato opere suggestus, ita collocatis, ut primo quoque tempore displodi possent. Aderant brevi post *Bottyanius*, et *Zichius*, cum eximia *Hungarorum* manu, ad *Sárviz* amnem castra metati. Rebus ergo ad oppugnandum, ut necesse erat, adparatis, Calendis Maii misso caduceatore urbem dedi postulant. Iniquius id ferre visus est *Hussaimus*, quasi qui imbellium ritu feminarum, ne tentato quidem oppugnationis labore, validissimam urbem dediturus crederetur. Proinde, ut se virum fortem testaretur, digresso ad suos caduceatore, urbe per *Belgradensem* portam facta [p. 143.] eruptione, stationes nostras invadit, et antequam concurreretur, obvios quosque interimit. Sed vix proelium coeptum est, cum reiecti haud sine clade *Turcae*, intra moenia se recipiunt. Caverat caesar, ne urbem, nisi fortius reluctantem, tormentorum ictibus impeteret *Ariezaga*, quod is quidem hucusque tenacius observaverat: neque enim adhuc, praeter levem illam velitationem, quidquam hostile tentari passus est. Iam vero duritie hostium visa, collato cum ducibus, consilio rem serio, et cominus agi placuit. Promota ergo sunt cum operis militaribus castra ad tormenti iactum, quin machinae iam ab operis subiri coeperant, *Turcis* quiete intra moenia se continentibus. Sequenti dein luce, misso ad nostrorum excubias nuncio, quid sibi tanti adparatus vellent, percontatur; auditoque *Albae* deditionem, aut ea negata expugnationem, *Turcarum* interneccione constitutam, quaeri: scripto id sibi dari rogant, ut collatis mutuo sententiis serio rem disputare possint. Consensere nostri in eam petitionem haud gravate, admissisque ad VIII. Iduum Maii, qui secum, de tradendae urbis conditionibus, cum potestate agerent, opinione celerius in istas leges convenere: *Turcis ad suos secundo Danubio libera, tutaque discessio esto. Apostatae nondum vigesimum aetatis annum egressi*¹ *Christianis redduntor: reliquis hanc, illamve partem sequi integrum esto. Liberi ex Christianis uxoribus procreati Turcarum sunt. Urbs cum omni adparatu bellico, sine dolo malo caesari traditor. Praesidarii Turcae ritu militari urbe decedunto: et CCC. impedimentorum* [p. 144.] *currubus ad Danubium, quarto infra Budam milliari comitantor:*² *indeque LXX. onerariis navibus ad suos relictis obsidibus devehuntor. Leges has omnes caesaris Leopoldi auctoritate confirmanto.* Aequissimae conditiones mirum in modum hostibus probabantur, quas dein comes *Stephanus Zichi*, duobus e *Turcarum* primipilis comitatus *Viennam* detulit caesari, ut eas ratas haberet, per *Badensem* reddendas. Quod ita factum est, caesar enim adhibitis in consilium ducibus perscriptas deditionis leges sua manu consignavit, excepto; ne naves onerariae ultra *Illokum*, quod in hostium erat potestate, descenderent, ut eo maturius *Eszekum* denuo subvehi, atque illic ad sternendum pontem usui esse possent. His laeti *Turcae*, quin et donis a *Badensi* exculi in *Zichii* comitatu die XV. Maii ex deditionis praescripto demigravere. Erant ex

mutuae
velitationes:

nostrorum
obsidionales
operae:

urbis dedendae
leges:

a caesare ratae
habentur:

hostium
demigratio:

¹ corr. ex *egressi* sec. AD ² corr. ex *comitator* a nobis

praesidiariis MC. plerique omnes pestilenti contagio adflati, reliqua turba IV. M. capitum fuit. Maxime admirabilis feminarum *Christianarum* constantia an pervicacia visa est, quae in flammis ruere maluerunt, quam maritos *Turcas* deserere. Remansere tamen non pauci, qui *Christianis* sacris cupiebant initiari. Tormenta per urbis moenia dislocata LXXIX. praeter ea numerabantur, quae usus longior inutilia fecit. Pleraque autem FERDINANDI I., MAXIMILIANI, et RUDOLPHI II. signa referebant. Reliquus adparatus tantus, ut instruendo amplo exercitui sufficere videretur. [p. 145.]

*belli instru-
menta in urbe
repta.*

§.XXXI.

In eum modum urbs celeberrima octogesimo, et septimo anno, quam a *Turcis* recepta fuerat, caesari adserta est. Dicitur nequit, quam foeda tunc eius facies exstiterit: plane ex *Turcarum* more, qui urbes, quas occuparunt, non tam pulchritudine, et munditie censent, quam robore ad vim propulsandam idoneo. Templorum profecto, quae isthic sumtuosissima fuisse meminimus, vix rudera notari poterant, et quod perpetuo dolendum est, regionum sepulchrorum ne vestigium quidem erat super. PARSCHITIUS,^{ss.)}ⁱ qui captam urbem vidit, rimatusque omnia est, CCLXXVIII. privatas aedes *Turcico* habitu foedas numeravit. *Reperi*,¹ inquit, *anno MDCLXXXVIII. in civitate domos, Turcica abominatione foedatas,*² *ducentas septuaginta octo. Tempora Christianorum funditus eversa, ita, ut ne loca quidem sepulchrorum regum invenias.*³ *Basilica*⁴ *in ruinis Franciscanorum ordinis collata est;*⁵ *alteram in colle plebanus*⁶ *occupavit. Patribus praeterea Iesuitis domus aliquot excitando collegio serviturae collatae sunt.*⁷ *Vidi et Moscheas, sive delubra Turcica, cum gracilibus turruculis, quas Metsed vocant, septem.*⁸ Saepe cogitavi, qui factum sit, quod mausolea regum optimorum ad eum modum deleri, obliterarique potuerint, ut vel ipsa etiam ve[p. 146.]stigia⁹ unius saeculi intervallo exesa sint penitus. In eam ergo veni sententiam, non ea humi depressa, inque cryptas subterraneas, quod fit alioquin; sed in concaurationes substructa fuisse, quae super humum in sacellorum modum erectae fuerint. Atque id quidem praeter BONFINIUM, molem sepulchri *Corviniani* describentem, loci ingenium, uliginosum illud, et scatentibus subtus aquis suspensum, videtur approbare. Certe, qui hodie isthic sepulchra tentaverunt effodere, vix ea sex pedum altitudine depresserunt, cum aquae ubertim prosilirent, ut necessum omnino fuerit, tumbas, non iam terrae levi, sed undis ad spithamae altitudinem immergere, posteaque humo

*Foeda
recuperatae
urbis facies:*

*verbis
Parschitii
describitur:*

*sepulchra
regum
quomodo
potuerint
obliterari.*

^{ss.)} In *Historia Comitatum Hungariae* manu exarata, quam et nos possidemus, et *Menkeniana*, apud *Lipsienses*, Bibliotheca.

¹ Parschitius (EFK Hist. II. a. p. 129.) add. *hic quoque loci* ² Parschitius l. c. add. *et splendore pristino exutas* ³ *templa ... invenias* apud Parschitii l. c. est ante sententiam *reperi ... octo* ⁴ Parschitius l. c. *Basilicam* ⁵ *collata est* Parschitius l. c. *collatam* ⁶ *in colle plebanus* Parschitius l. c. *plebanus in colle* ⁷ *Patribus ... collatae sunt* Parschitius l. c. *Patres Iesuitae hic quoque pro collegio domos aliquot occuparunt* ⁸ *Vidi ... septem* Parschitius l. c. *Moseas, seu Meczed, quae templa Turcarum vocantur, septem* ⁹ corr. ex *vevestigia* sec. **D**

ⁱ *Haec nota ss.) a nobis addita est sec. ms. A (in D enim tantum littera notae in textu a copista adnotata est, nota ipsa omissa). Opus illud manuscriptum Christophori Parschitii etiam nunc in Bibliotheca Primatiali Strigoniensi inter manuscripta Beliana reperitur, cuius signatura est EFK Hist. II. a.; partemque eam, quae hic a Belio allegatur, vide ibidem p. 129. De Parschitio ac opere suo vide ZOMBORI 1984. pp. 116–118., 128–133.; TÓTH 2007. I. pp. 36–37.*

obruere. Hinc vero colligas, facile in tantis urbis cladibus evenire potuisse, ut sive incendiis, quae hic frequenter desaevierant, sive globis ignitis, quales in expugnationibus iniici moris est, sepulchrales istiusmodi aediculae pertundi potuerint, disicique. Quidquid eius sit, hanc profecto regionum cadaverum iacturam habet, cur in damnis suis *Hungaria* censeat. Caeterum, occupata iam urbe, lentis admodum operis propugnacula publica, privataeque aedes instaurabantur. Anno vero MDCCII. ingravescente bello *Hispano-Gallico*, ne esset ad tutandam urbem praesidio opus, moenia pluribus locis pertusa, militemque deductum, *Papae* tunc agentes, vidimus. Mox, ubi *Rákocziani* tumultus magna totius *Hun*[p. 147.]*gariae* fluctuatione cieri¹ occeperunt, iniecto denuo praesidio defensa est, ne in hostium veniret potestatem. Quae res non frequentibus modo velitationibus, sed iustis etiam proeliis occasionem praebuit. Iam, quae est universae regionis sub Augustissima Regina nostra MARIA THERESIA felicitas, urbs quoque nostra instaurari occipit: cui, quod florem pristinum frustra voveris, nos tamen prospera omnia cupimus.

§. XXXII.

Hodiernus urbis habitus: Est vero istiusmodi urbis facies. Castrum ad nullam communitur regulam, sed pro situ insulae fertur, positione oblonga, a meridie in septentrionem. Olim minus fuisse, dum a Divo STEPHANO excoleretur, rudera clare ostendunt, sed, ut postea crebris bellorum vicissitudinibus nunc corruebat, nunc reparabatur denuo, ita sensim aliis super alia munitionibus auctum est. Procurrit urbs ad quadringentas, et quadraginta orgias, cum vix ad dimidium eius mensurae laxetur. Portae ei duae sunt, eadem scilicet, quae antea, *Budensis*, quam hodie *Viennensem*⁴ vocant, altera *Belgradensis*. Haec in occasum, illa in septentrionem respicit. In fronte portae eiusdem simulacrum *Albaniae*, in virginis speciem saxo excisum, muroque instructum visitur. Infra illud [p. 148.] lapis epigraphem habet, quadrato saxo insculptam, sed oblitteratam, et lectu inexplicabilem. Intus prope eandem portam, in retruso ad sinistram angulo, rudera extant palatii regii, quod Divus STEPHANUS primum substruxisse creditur. Inde eadem serie in meridiem discedit, ad orgias circiter CCC. domicilium praesulis, vulgo praepositurae B. M. V., penes quam rudera basilicae eius nominis, tot operibus, et sepulchris regiiis olim inclitae, uno, alterove restaurato sacrario cernuntur: ut coniici inde possit, eandem basilicam compluribus, et perpetuis sacellis cinctam fuisse. Contra hanc in septentrionem, una tantum intercedente platea, templum est familiae D. *Francisci* auguste satis exstructum, commissumque coenobio eius ordinis. Sed templum D. STEPHANI in occasum recedit, solo paullulum erectiore, aedificio vetusto, laxo tamen, et duplici praealtarum turrium fastigio insigni: quarum una antiquo ritu fastigiata, altera nuper sumptibus publicis formam meliorem induit, aeraque campana, et horologium,⁹ curante opus praetore *Iohanne Nagy*, indepta est. Hoc enim templum, sacris civium publicis destinatum, parochiale vocant. Prope ab hoc ad aquilonem sacellum est D. *Annae*, eodem cum priori coemeterio incinctum. Duo praeterea sunt in urbe templa alia, *Iesuitarum* alterum, alterum

¹ corr. ex *cieri* a nobis ² nota marg. add. sec. A ³ nota marg. add. sec. A ⁴ corr. ex *Vienensem* sec. A ⁵ nota marg. add. sec. synopsis et A ⁶ nota marg. add. sec. synopsis et A ⁷ nota marg. add. sec. synopsis et A ⁸ nota marg. add. sec. synopsis et A ⁹ et *horologium* add. sec. AD

Carmelitarum. Illud portae *Viennensi* propius est,¹ et delubro ad[p. 149.]huc *Turcico* turbinati operis continetur: hoc autem in fine urbis ad meridiem, qua tertia olim porta recludebatur, insistit. Caeterum, sicut tota urbis moles in vicos quatuor distincta est, ita in medio aream habet, seu forum, laxum satis, et aptum civium commerciis.³ Ibi et curia urbis, et aliae domus tersiores, pulchra serie, ambitu quadrangulo⁴ circumstant. Neque tamen reliquorum vicorum domiciliis suum decus, suaque deest commoditas. Undiquaque enim muratis operibus pristinam urbis imitantur speciem.

vici urbis, et
forum.²

§. XXXIII.

Extra urbis pomeria suburbia duo sunt; *Thracicum* alterum est, vulgo *Rácz-város*, quod ad occidentem, distincta insula, inter lacunas, vasto satis spatio, aediculis humilibus, sed copiosis, et in complures vicos distinctis, una tantum interiecta fossa ab urbe seiungitur. Id, si intra moenia reciperetur, urbem fore existimarim, nulli tota *Hungaria* secundam. Alterum extra portam *Viennensem*, ultra lacunas, solo arido, et erecto, multis villis, et plerisque opportunioribus domiciliis iuxta *Gallyam* amniculum diffunditur. Ex eo et aquas haurit, et molendinis iuvatur. Solum, quod urbem circuit, planum est ubique et campestre, una tantummodo⁸ parte ad orientem collinum, idemque viti amicum, quae [p. 150.] vinum gignit gustu meliore, quam virtute. Perenne enim non est, sed post semestre lentescit, vel acescit, nisi cellis melioribus condatur. Alioqui frumentum nusquam melius, quam *Albensi*, uti dictum est, planitie convalescit. Sed paucum id terrenum est, quod urbi admensum est, idemque plus minus quarta sui parte submersum, et lacustre, fructum praebet alium nullum, quam quod obvallat urbem, et pisces, atque flutas inprimis dat. Sed nec nulla arundinis utilitas est, lignandi modo ob remotiores silvas deficiente. Reliqua coarctant vici, qui adiacent, ab oriente *Pakosd*, *Csikvár* a meridie, ab occasu *Csur*, et sic porro, quorum singuli vix semihorae⁹ itinere ab urbe disterminantur. Ergo parca vivendi ex agro civibus ratio est, ubertas fere nulla. Aliena conducenda sunt, cui arva, et horum cultura placet. Ipsa urbs, seu castrum sic satis frequens domiciliis CXIX. insidetur, quorum partem haud exiguam domus tenent¹⁰ militum, sacerdotum, et coenobia. Suburbium *Thracicum* aediculas numerat circiter CCXX., contra superius illud centum, et quinquaginta. Tantus hic inest populus, ut mirum sit, loco tam arcto, tam frequentes colonos posse vivere. Sed quemadmodum pars commerciis, pars opificiis, pars operis mercenariis occupantur, ita hi ad vicinos vini culturae, et messis causa excursant; isti nundinationibus avocantur; [p. 151.] illi domi in officinis resudant. Vix ergo unquam universam multitudinem in urbe deprehenderis. Iuvat cives vini, panis, et carniū vilitas.¹³ Horum enim <tanta>¹⁴ copia fit, ut pauperes iuxta cum opulentis vitam degant commodam. Quidquid fert regio (fert autem ubertim cuncta), huc venum defertur, idemque, quod vilescit, suppetit cuivis propter copiam. Alioquin pars civium maxima vitae felicitatem eo metitur, si, et quo victitet, habeat, et quo amiciatur:

Suburbia
duo: alterum
Rascianorum.⁵

alterum
ad Gallyam
amniculum:⁶
soli circa
urbem ratio:⁷

incolarum
frequentia:¹¹
victus
diversitas:¹²

¹ corr. ex *es* sec. AD ² nota marg. add. sec. synopsis et A ³ corr. ex *comerciis* sec. AD ⁴ corr. ex *quadrangulo* sec. AD ⁵ *alterum Rascianorum* add. sec. synopsis et A ⁶ nota marg. add. sec. synopsis et AD ⁷ nota marg. add. sec. synopsis et AD ⁸ corr. ex *tantummodo* sec. AD ⁹ corr. ex *semi horae* sec. D et A ubi vero *semihori* ¹⁰ corr. ex *tenet* sec. AD ¹¹ nota marg. add. sec. synopsis et A ¹² nota marg. add. sec. synopsis et A ¹³ corr. ex *utilitas* sec. AD ¹⁴ add. a nobis

*urbis
privilegia
a Leopoldo
recognita.*¹

thesaurorum corradendorum vix alibi, seu remissior, seu impeditior cura est. *Hungari* hi sunt, *Germanis*, et *Slavis* mixti, tametsi nec desint *Thraces*, non tanta tamen copia, quanta olim, a quibus et suburbium nomen retinet. Leges eorum, iuraque peculiaria pariter cum *Pestiensibus*, *Budensibusque* argumenti sunt, quae quod perierant olim, indultu LEOPOLDI Magni repetita sunt, instaurataque. Magistratus civium penes senatum est, ex quo praetor legitur, qui pari, uti *Budae*, et *Pestini*, consuetudine, iuxta praescriptum regis deligi, et statis temporibus permutari solet. Reliqua pendent a praefecto praesidii bellico, qui heic haud exiguae dignitatis est. [p. 152.]

MEMBRUM II.

De

Processibus Comitatus Alba Regalensis.

Definitur provincia *Alba Regalensis* processibus duobus, quorum alterum *Vértesalljensem*,² alterum *Sárrétiensem* adpellant, nomine, quod postea dicemus, utrobique a situ accersito.

SECTIO I.

De

*Processu Vértesalljensi.*³

*Vértesalljensis*⁴ processus pone radices silvae *Vértesiae*, a qua nomen accepit, longitudine milliarium quatuor, latitudine partim trium, partim duorum procurrat. Situ tumuloso est, aperto tamen, neque alibi, quam per [p. 153.] *Vértesiae* limites aliquantisper silvestri. Solum tenax alibi, et argillosum, alibi pullum, mixtum sabulo, ideoque resolutum. Tolerat quaevis semina, haud tamen eodem ubique proventu. Incolae *Hungari* sunt, *Slavi* item et *Germani*, suis singuli institutis degentes, neque tamen alienis multum a more *Hungarico*.

¹ nota marg. add. sec. synopsis et A ² corr. ex *Vértesallasiensem* sec. AD ³ corr. ex *Vértesalla* sec. D
⁴ corr. ex *Vértesalliensis* sec. D

CAPUT I.

De

*Arcis Csókakő
Processus unica.*

S Y N O P S I S.

<i>Arcis denominatio: origines incertae: floruit sub Carolo I.</i> §. I.	<i>A Turcis denuo sub iugum rapitur: eripiturque a nostris.</i> §. III.
<i>Quo fuerit positu, et munitioibus: venit in Turcarum potestatem: recuperatur a nostris.</i> §. II.	<i>Tertium in hostium potestatem redit: recipitur post captam Budam: fit inermis, abique in solitudinem.</i> §. IV. [p. 154.]

§.I.

Nomen *Csókakő* a monedulis dictum est: idem enim notat, ac si monedularum lapidem, seu per fugium diceret, forte quod avium istud genus solitudinibus gaudens, lubenter isthic aliquando nidificaverit, vel adhuc nidificet. Certe, nonnunquam solo arcis *Monedulae*^{a.)} i vocabulo a scriptoribus insigniri videas. Haec de nomine obvia sunt. Sed originem arcis indagare prorsus impeditum; eo quod ad *Turcarum* usque tyrannidem, vix ullam eius mentionem reperias, in litteras relatam. Pridem ab *Hungaris* substructam fuisse, ex ingenio temporum, quae *ANDREAE Hyerosolimitani* aetatem exceperunt, pronum est existimare. Tunc enim, posteaquam semel, atque iterum *Tartari* universam regionem pervaserunt, istiusmodi perfugia communibus provincialium, et sumtibus, et operis excitari coepta sunt. Atque idem ipsa molis substructio loquitur. *CAROLO I.* rerum potente, ita iam invaluerat, ut castellanos, quos vocant, habuerit. Reperio id in vetere membrana, eaque sigillo Capituli Ecclesiae *Albensis* praemunita, qua anno *MCCCXXX.* possessionum *Vereb,* et *Sóskuth* facta inter regem *CAROLUM,* et *Paullum,* filium *Gyurke* de genere [p. 155.] *Csaák* permutatio consignatur. Adscribemus tabulam ob antiquitatis venerationem:ⁱⁱ *Nos Capitulum Ecclesiae Albensis memoriae commendamus significantes,² quibus expedit universis, quod Paulo³ filio Gyurke⁴ de gente Csák⁵ ab una, item magnifico⁶ Thoma filio Petri castellano de Choukakew, pro excellentissimo principe domino CAROLO, Dei gratia Hungariae rege illustri, domino nostro cum sufficienti procuratorio de mandato speciali parte ab altera, coram nobis constitutis, dictum extitit⁷ concorditer per eosdem. Quod quidem Paullus⁸ quandam possessionem in Soós Kuth⁹ hominis sine heredum*

*Arcis
denominatio:**origines
incertae:¹**floruit sub
Carolo I.*

a.) *ISTVÁNFFIUS* Lib. XXIII. p. 491. 16.

¹ nota marg. add. sec. synopsis et *AD* ² *DL-DF* 258621. *significamus tenore praesentium* ³ Dipl. cit. *Paulo* ⁴ Dipl. cit. *Gurkee* ⁵ Dipl. cit. *Chaaak* ⁶ Dipl. cit. *magistro* ⁷ Dipl. cit. *extitit* ⁸ Dipl. cit. *Paulus* ⁹ Dipl. cit. *Souskuth*

ⁱ *Locum in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY* 1622. p. 491.

ⁱⁱ *Hoc diploma d. 28. Iun. 1330. a Capitulo Albensi promulgatum est; cuius photographias vide in DL-DF nr. 258621.*

solatio decedentis in Comitatu Albensi existentem, ex hoc de iure, et de facto ad regiae¹ maiestatis nostrae² collationem pertinentem, sive magis necessariam, et utilem conspexisset, ipse quidem Dominus Rex noster, quandam possessionariam portionem haereditariam³ ipsius Paulli⁴ in possessione⁵ Vereb existentem pro se, et castro suo esse placidam,⁶ et utilem existimasset. Ideo mutuae⁷ voluntatis beneplacito,⁸ et pari consensu tale concambium permutationis possessionariae⁹ inter se alternatim fecissent, et ordinassent, ac fecerunt coram nobis permansurum. Quod idem Paullus¹⁰ praedictam portionem possessionariam haereditariam¹¹ Vereb vocatam, cum suis utilitatibus, et pertinentiis universis sub his metis, et integritatibus, quibus eam ipse Paullus,¹² [p. 156.] et sui progenitores tenuerunt, et possederunt, dedit, et tradidit praedicto domino regi, et per eum suis haeredibus,¹³ sive successoribus perpetuo, et irrevocabiliter possidendam, tenendam pariter et habendam. Ipse siquidem Dominus Rex praedictam possessionem suam in Soós Kuth¹⁴ existentem cum omni plenitudine sui iuris, et integritatis, ea quoque¹⁵ metarum circumdatione, et terminatione, quibus ad eum pertinuit, praedicto Paulo,¹⁶ et suis haeredibus¹⁷ in permutationem¹⁸ dictae¹⁹ possessionis suae²⁰ dedisset. Et idem magister Thomas in persona²¹ eiusdem Domini Regis dedit et tradidit similiter perpetuo et irrevocabiliter possidendam, tenendam pariter et habendam affirmando nomine domini²² regis²³ et suorum haeredum,²⁴ sive successorum, ipsum Paullum,²⁵ suosque haeredes²⁶ ab omnibus impetitionibus, si quae²⁷ ratione praedictae²⁸ possessionis fuerint temporis in processu contra eos, expedire, et conservare in eadem²⁹ pacifice propriis laboribus, et expensis. Praesentes autem, quandocumque³⁰ nobis reportatae³¹ fuerint super praemisso concambio, nostras litteras privilegiales praesentibus concedemus. Datum feria quarta³² videlicet in vigilia Beatorum Apostolorum Petri, et Paulli,³³ anno Domini 1330. Addiscas hinc, in regis CAROLI I. ditione fuisse arcem Csókakeő, quippe, quam accessione Vereb Csákiorum vici, aequissimo iure locupletandam voluerit: ut regiam in permutatione hac integritatem admiratione dignissimam sileamus. [p. 157.]

§.II.

*Quo fuerit
positu:*

*et munitio-
nibus:³⁶*

*venit in
Turcarum
potestatem:³⁷*

Arx ipsa clivo montis, rotundo illi insedit, estque obsoleto educta opere. Partem imam cellaria, et id genus depressae³⁴ in profundum concamerationes absolvebant. Quae hinc adsurrexere, stabulis distincta fuerunt, atque militum hospitiiis.³⁵ Summa denique aedium conclavia habebant, nullo fere ordine, cultuque instructa. Atque ista quidem interior moles fuit, quam moenia, pro montis opportunitate, propugnaculis commissa incingebant. Itaque locus omnino fuit, et natura munitus, et arte. Venit in hostium potestatem anno MDXLIII., cum *Solymanus*, post captum *Strigonium*, exustamque *Tatam*, *Albam Regalem* interceptisset. Postea lustrum fuit barbarorum, late regionem incursantium. Quia

¹ Dipl. cit. *regie* ² Dipl. cit. *nostrae* ³ Dipl. cit. *hereditariam* ⁴ Dipl. cit. *Pauli* ⁵ Dipl. cit. *inpossessione*
⁶ corr. ex *placitam* sec. **D** et Dipl. cit. ⁷ Dipl. cit. *mutue* ⁸ corr. ex *bene placito* sec. Dipl. cit. ⁹ Dipl. cit.
possessionarie ¹⁰ Dipl. cit. *Paulus* ¹¹ Dipl. cit. *hereditariam* ¹² Dipl. cit. *Paulus* ¹³ Dipl. cit. *heredibus*
¹⁴ Dipl. cit. *Souskuth* ¹⁵ Dipl. cit. *eaquoque* ¹⁶ Dipl. cit. *Paulo* ¹⁷ Dipl. cit. *heredibus* ¹⁸ Dipl. cit.
inpermutationem ¹⁹ Dipl. cit. *dicte* ²⁰ Dipl. cit. *sue* ²¹ Dipl. cit. *inpersona* ²² Dipl. cit. *dicti* ²³ *dedit et*
tradidit... domini regis add. sec. **D** et Dipl. cit. ²⁴ Dipl. cit. *heredum* ²⁵ Dipl. cit. *Paulum* ²⁶ Dipl. cit.
heredes ²⁷ Dipl. cit. *sique* ²⁸ Dipl. cit. *dicte* ²⁹ Dipl. cit. *ineadem* ³⁰ Dipl. cit. *quandocumque* ³¹ Dipl.
cit. *reportate* ³² Dipl. cit. *quinta* ³³ Dipl. cit. *Pauli* ³⁴ corr. ex *depraessae* sec. **AD** ³⁵ corr. ex *hospiciis*
sec. **AD** ³⁶ nota marg. add. sec. synopsis et **A** ³⁷ nota marg. add. sec. synopsis et **A**

enim hinc *Vértesiā*, illinc *Bakonensem* silvam vicinam habuit, subinde per opaca nemonum erumpentes *Turcae* ante passim opprimebant¹ nostros, quam ab excubitoribus adverterentur. Itaque perpetuis cladibus, et latrociniiis infesta hinc reddebatur regio. Iam per annos XXIII. a *Turcis* arx tenebatur, cum capto per adsultum *Salmensis* ductu *Veszprimio*, et *Tata*, caesisque, qui inerant, praesidiariis, cum arces aliae, tum³ et *Csókakő* desertae a *Turcis* sunt, ignique exustae. *Gestesini*, et *Vitaniani*;⁴ adde [p. 158.] ORTELIO^{b)} i auctore, *Csókakőienses Turcae*, inquit ISTVÁNFFIUS,^{c)} ⁵ ⁱⁱ *Vértesiā*⁶ silvae incolae,⁷ ne *Tatensium* exemplo, aut capti foede,⁸ aut trucidati, poenas⁹ darent, relictis vacuis arcibus, *Strigionium*, et *Budam* se proripientes, saluti suae consuluerunt. Quibus *Salmensis* praesidia imposuit.

recuperatur a nostris.²

§. III.

Sed arcis ista possessio temporaria nostris fuit. *Albenses* enim praesidiarii, ut agrum suum perpetuis *Christianorum*, qui istis locis excubabant, impressionibus obnoxium securum praestarent, non prius quievere, quam deiectis *Christianis*, sub suam denuo^{d)} ⁱⁱⁱ potestatem mitterent. Certe, cum *Salmensis* anno eodem MDLXVI. ad tentandam *Albam* caesaris iussu profectionem suscepisset, iam a *Turcis* insessam memorat ISTVÁNFFIUS:^{e)} ^{iv} *Sequenti die*, inquit, ad *S.*¹⁰ *Vitalis templum desertum*, in edito,¹¹ et *pulchrae*¹² *rotunditatis colle situm*, e regione arcis *Turcicae*, quam *Hungari*¹³ ab *ave monedula* *Csókam*¹⁴ vocant, pervenere. Et mansit omnino in barbarorum potestate, ingenti nostratium detrimento, usque ad annum MDXCVIII. Tunc vero *Schwartzenburgo*, et *Pálffy*o ducibus hosti erepta fuit. Ita ISTVÁNFFIUS:^{f)} ^v *Schwartzenburgus* et *Pálffyus*¹⁶ *Tatam* [p. 159.] *adhibitis tormentis vi expugnatam recuperant*,¹⁷ *caesis ad unum omnibus, qui eam tuebantur*, *Turcis*. *Deinde tanta celeritate arma, et terrorem circumferunt*,¹⁸ ut *Gestesia*, *Vitania*,¹⁹ *Palota*, *Tihonia*,²⁰ et *Vásonio*,²¹ ac *Monedulae arce ad Bakoniam*²² *silvam intra octiduum*²³ *potirentur*.

A *Turcis* denuo sub iugum rapitur:

eripiturque a nostris.¹⁵

b.) Parte I. p. 105. a.

c.) Lib. XXII. extremo.

d.) ORTELIIUS citato loco p. 116. b.)

e.) Lib. XXIII. p. 491. 16.

f.) Lib. XXXI. p. 732, 1.

¹ corr. ex *opprimebant* sec. A ² nota marg. add. sec. synopsis et A ³ corr. ex *cum* sec. AD ⁴ corr. ex *Vitaiani* sec. AD et ISTVÁNFFY 1622. p. 467. ⁵ corr. ex *Istvánfius* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Vértesiā* ⁷ *incolae* add. sec. A et ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *faede* ⁹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *paenas* ¹⁰ ISTVÁNFFY 1622. p. 491. *sancti* ¹¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *aedito* ¹² *et pulchrae* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *ac pulcherrimae* ¹³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Ungari* ¹⁴ *monedula Csókam* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *monetula Chokam; Csókam* corr. ex *Csókám* sec. A ¹⁵ nota marg. add. sec. synopsis et A ¹⁶ *Schwartzenburgus et Pálffyus* ISTVÁNFFY 1622. pp. 731–732. *Suarceburgus et Pálffyus*; idem p. 732. add. *donec Matthias, qui maiora adhuc supplementa e Germania et Gallis expectabat, cum totis viribus in castra pervenisset* ¹⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *recuperarent* ¹⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *circumferrent* ¹⁹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. add. *Besprimio* ²⁰ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Ticonio* ²¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Vásonio* ²² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Bacaniam* ²³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *octavum diem*

ⁱ *Locum operis Ortelii in nota b.) allegatum vide in ORTELIIUS–MEYER 1665. I. p. 105.*

ⁱⁱ *Verba Istvánffii hic allegata vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 467.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Ortelii in nota d.) allegatum vide in ORTELIIUS–MEYER 1665. I. p. 116.*

^{iv} *Verba Istvánffii hic citata vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 491.*

^v *Quae hic ab opere Istvánffii allegantur, vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 731–732.*

ORTELIUS ^{g.)} i metu percussos *Turcas* omnibus his locis post *Tatam* vi subactam, robur simul arcis *Csokakő* collaudans, decessisse scribit.

§. IV.

*Tertium
in hostium
potestatem
recidit:*

*recipitur
post captam
Budam.¹*

*fit inermis,
abitque in
solitudinem.²*

Recidit denuo post extortam nostris *Albam* anno MDCII. in barbarorum tyrannidem, sub qua usque ad annum MDCLXXXVII. gemuit. *Buda* nimirum propitio numine *Turcis* erepta, cum uterentur victoria nostri, inter innumeras arces, quas partitis copiis caesariani duces, partim vi expugnarunt, partim deditioe receperant, et *Csokakő* censebatur. *Ariesaga* enim, *Leopoldopolis* praefectus, limitaneorum propugnaculorum adiutus copiis, ut *Alba* claudi posset arctius, vicinam hanc arcem inprimis subiugandam putavit: quippe cuius praesidiarii, et nostrorum [p. 160.] excubias subinde lacescebant, et *Albenses*, quoties se dabat occasio, immisso com meatu adiuvabant. Itaque ad suscipiendam obsidionem, comparatis omnibus, cum rem serio geri viderent *Turcae*, tolerata aliquantisper obsidione, arcem validam victorum arbitrio dedunt, annona non minus, quam adparatu omnis generis bellico, tormentisque XX. egregie instructam. Atque haec arcis *Csokakő* fata, quae cognovisse potuimus, fuere. Inde *Alba Regali* dedita, tormentis praesidioque nudatam accepimus: ut iam ruinis foeda, revera monedularum nidus, ac solitudo dici queat. Dissidet *Alba* duobus in aquilonem milliaribus.

CAPUT II.

De

Vicis processus Vértessalliensis.

1.) *Mohr* est in praecipuis vicis ditionis *Csokakőiensis*, cui hodie comes *Lamberg*, et generalis campi *Mareschalli* locumtenens, Illustrissimus Baro *Luschinszki*³ ii dominantur. [p. 161.] Tenet is viam regiam *Alba Regalensem*, qua *Viennam* itur, in ipso silvarum *Vértessiae*, et *Bakoniae* divortio, quarum haec ei ad occasum, et illa ad ortum. Olim ab *Hungaris* tantum colebatur; iam et convenae *Germani*

^{g.)} Parte I. p. 240. b.

¹ nota marg. add. sec. synopsis et **AD** ² nota marg. add. sec. synopsis et **A** ³ comes *Lamberg* ... baro *Luschinszki* **AD** comitis *Hochburgii* haeredes

ⁱ Locum operis *Ortelii* in nota g.) allegatum vide in ORTELIUS-MEYER 1665. I. p. 240.

ⁱⁱ *Haud sine causa suspicamur, in descriptionibus vicorum nomina nonnullorum dominorum terrestrium a copista Szarka aut ab alio esse commutata, id est, conditionibus „modernis” adaptata. In manuscripto enim Szarkaiano F in nonnullis locis non ei viri familiaeve tamquam domini terrestres leguntur, quae in mss. A et D authenticis repereris. Quorum dominorum novorum plerique post mortem Belii potiti sunt pago illo, in cuius descriptione occurrunt, sicuti Luzsénszkii hic nominati. Alibi pro nominibus dominorum terrestrium in F ponuntur nomina familiae eorundem (e. g. pro „pagus Stephani Fördösi” scribitur „pagus Fördössianus”). Quam ob rem has partes suspectas litteris latius dispositis dedimus, nominibus, quae in mss. A et D leguntur, in notis additis. Certe, fieri quidem potest, ut nomina quaedam a Belio ipso commutata sint in ms. deperdito e; quae autem discerni a ceteris sane difficillimum foret.*

insunt. Utrosque ita partiti sunt heri, ut offensarum evitandarum causa seorsim habitent. Nam sicuti loco est inter silvas aperto, erectoque in medio, atque parte utraque declivi, ita a septentrione sunt *Hungari*,¹ *Germani* a meridie; utrobique frequentes, et copiosi. Ornatur vicus nobilissimae structurae castelli *Lambergi*, prospectu iucundissimo, cui vicinum visitur domicilium *Luschinszkianum*,² fabrica eximia, et habitatione haerili dignum. Huic ad solis ortum templum cum coenobio PP. *Capucinatorum* amoeno posito obiacet, diversorio eidem pro recipiendis hospitibus commodissimo iuxta ac amplissimo prope advicinante. Circum vineae sunt, et agri, atque ultra silvae. Solum collinum est, neque id quidem pingue, sed limosum potius, atque tenax. Agrestes nunc ab *Hungaro*, nunc a *Germano* praetore gubernantur. Ad loci vitium forte pertinuerit, quod in via regia crebris militum transitibus³ fatigetur.

2.) *Bodaik* distat a *Mohr* milliari dimidio in meridiem, eodem silvarum collimitio, in amoena vallicula, penes fluviolum *Gallyán* positus. Incolitur ab *Hungaris*,⁴ qui tametsi [p. 162.] a via regia remotiores sint, non evitant tamen molestas excursiones militum, eo tractu commeantium. Ager vini, et frumenti feracitate *Mobriensi* anteit, quin et pascuis laetioribus est. Quocirca rei etiam pecuariae, *Helveticae* illi, quam hic *Hochburgii* successores⁵ instruxerunt, idoneus est.

3.) *Csákberény*⁶ recedit a *Mohro* dimidio in ortum solis milliari, hilari valle, haud procul a *Csákakő* sepositus. Est ditionis eiusdem, vicus omnino copiosus, et laetus, omnique ad rusticandum agri benignitate praeditus. Pollet enim solo pingui, pascuis uberibus, vineis feracibus, silvis glandiferis, multaeque lignationis. Nominis etymon ad *Csákios* referendum est, qui iam tum CAROLI I. temporibus late per regiunculam dominabantur, quemadmodum nos vetus illud, quod supra dedimus, monumentum condocuit. Sed anne eiusdem, quae adhuc⁷ superat, gentis? ignoro.

4.) *Zámoly* passibus fere bis mille *Csákberényo* in orientem reiectus, ditionis eiusdem. Abest a silvis latiori [p. 163.] valle intermissa, insidetque molli cuiquam sub dumeto⁸ acclivitati; ab oriente *Torna*, *Nyék* et *S. Borbála* praediis, a meridie vico *Almás*, ab occidente *Csákberényo*, a septentrione denique praedio *S. Thomae* obsessus. Singula haec loca vix dimidio milliari a *Zámolyo* removentur. Proinde terrenum ei angustum est; uber tamen id, amoenumque. Praeter dumetum, quod diximus, silvae ei nullae sunt. Quin et vitem solo ponunt alieno, in praedio nempe *S. Thomae*, cuius vinum dum maturuit, tota ista ora nobilissimum creditur. Frumentum sic satis, et sine laetamine proficit, multo futurum uberius, si fimo subigeretur ager. Prata in orientem, et septentrionem, situs uliginosi, angustiora sunt; sed nec incolae copiosi superant, ii ex *Hungaris*,⁹ quorum maiores, bellis *Turcicis* saepius dispersi, redierunt iterum, multumque sunt calamitatum perpessi.

¹ A add. *religionis Helveticae cum libero exercitio* (posterius a Belio deleta) ² *ornatur ... Luschinszkianum AD vici, quem diximus, gibbum, domicilium insedit Hochburgiorum* ³ corr. ex *transenis* sec. A ⁴ A add. *Conf. Helveticae cum eiusdem libero exercitio* (posterius a Belio deleta) ⁵ AD *haeredes* ⁶ corr. ex *Csákberény* sec. AD ⁷ corr. ex *ad huc* sec. D ⁸ corr. ex *subdumeto* sec. A ⁹ A add. *Conf. Helveticae cum eiusdem exercitio* (posterius a Belio deleta)

ⁱ *In praefatione huius Comitatus admonuimus lectores, omnia, quae in ms. A ad religionem incolarum pertinuisent, a Belio manu propria deleta esse. Vide in hac editione in pp. 18–19. Quae partes cum haud parvi momenti sint, ubi legi potuerint, in notis addere voluimus.*

- 5.) *Csákvár* tenet radices easdem, situ pari, vineis, agrisque nihilo vilioribus. Incolae¹ *Hungari* sunt, rusticationis egregie studiosi. Recedit a *Pátka* milliari unico in septentrionem, paretque *C. Eszterhazy*.² Hic quoque vestigia *Csákiani* nominis observes.
- 6.) *Lovas-Berény* uno infra *Csákvárum* milliari, ingens, et copiosus vicus, [p. 164.] partim ab *Hungaris*, partim a *Suevis* insessus, ditionis *Czirákiae*.³ Agro circumfunditur tumuloso, sed fertili, pascuisque idoneo. Gignit vinum, sed notae fere postremae. Quod difficilius subaratur, ager culturam poscit operosam. *Lovasberényum* dixerunt veteres, ut conici potest, ob equorum his agris educationem.
- 7.) *Patka* secus etiam in plano situs, distat a silva *Vértes* una bona hora. Eiusdem ditionis *Csokaköiensis*,⁴ copiosus omnino, et colono idoneus. Vineae ei a septentrione obiacent, pulchroque, et feraci clivo in meridiem obvertuntur; ideoque dum concordavit annus, fructu maturo exuberant, et pluribus vicis aliis vini faciunt copiam. Quod agri frumentarii residuum est, partim in orientem, partim in meridiem recedit. Gleba, tritici, et omnium seminum amica, sed culturae ob tenacitatem scrupulosioris indiga est. Ibidem sunt praedia *Csala*, et *Novaj*,⁵ eiusdem ditionis.
- 8.) *Pakozd* recedit a priori in meridiem, positu depresso, ad viam, quae *Alba Budam* deducit. Itaque obiacet urbi unius ab oriente milliari intervallo. Vineas habet colle edito, dumosoque, et leporum divite. A meridie lacus vico adfunditur, laxus satis. Silvarum nihil ei est, [p. 165.] agri autem affatim, uberis omnino, et ad colendum idonei. Tenent vicum *Hungari*,⁶ ditionis *Iesuitarum Comaromiensium*.
- 9.) *Sokoro* eorundem *Iesuitarum*,⁷ inter *Lovas Berénium*, et *Pakozd*, propius tamen ad hunc, situ depresso hic, elevato alibi: aperto tamen, et vini, frumentique fertili.
- 10.) *Nadaph* haud procul a *Sokorone*, magis ad septentrionem, quam ad orientem, sub colle vinfifero repositus. Ibidem ei et silvae sunt. Ager omnis sementis ferax est. Neque alias aquas, praeter fontes habet, sufficientes adaquandis armentis. Proximum ei ab ortu est, praedium nomine *Nyék Bottyánianum*, tametsi *Nadap* ad ditionem *Czirákianam* adtineat.
- 11.) *Pázmánd* est in *Iesuitarum Comaromiensium* potestate, ad viam *Budensem* adsitus, frequens omnino, annis superioribus a *Slavis* insessus.⁸ Ager positionis est collinae, et culturam poscentis diligentiore. Vicinum praedium *Götönd* ad [...] ⁹ pertinet.
- 12.) *Vereb* priori conterminus in septentrionem, ideoque solo pariter collino, hinc, atque inde fertili, incolis *Hungaris*.¹⁰ Hic ille vicus est, quod *Csáky* cum rege *CAROLO*, ut est in tabulis, quas supra exhibuimus, permutaverat. [p. 166.]
- 13.) *Atsa* eadem regione tumulosa consedit, gentis geminae, uti *Mobrum*. Nam intercedenti colliculo, una parte in septentrionem *Hungari* insident, altera vero *Germani*, superioribus annis adducti. Utrisque distincta terrae portio est, geminoque gubernantur magistratu, tametsi uni domino [...] ¹¹ subiecti sint, uniusque vici nomen referant.¹²

¹ A add. *partim Catholici* [...], *partim Calviniani*, *quorum* [...] (posterius a Belio deleta) ² *C. Eszterhazy AD C. Iosepho Eszterházy* ³ A add. *religionis mixtae* [...] (posterius a Belio deleta) ⁴ A add. [...?], *atque* [...] *religionis qu[...]* [...] *agri culturae* (posterius a Belio deleta) ⁵ corr. ex *Novaj* sec. **D** ⁶ A add. *Confess. Helveticae* (posterius a Belio deleta) ⁷ A add. *pagus pariter Confess. Helveticae* (posterius a Belio deleta) ⁸ A add. *Catholicis, quorum [...?]* *sacerdos quoque habetur* (posterius a Belio deleta) ⁹ in ms. **F** nomen possessoris ex industria omissum, loco nominis vacuo relicto; **AD** *Kutassios* ¹⁰ A add. *Conf. Helveticae, ditionis eorundem* (posterius a Belio deleta) ¹¹ in ms. **F** nomen possessoris ex industria omissum, loco nominis vacuo relicto; **A** *Uyvário*; **D** *Ujvário* ¹² A add. *Germani sunt Catholici, Hungari autem adhaerent*

Student omnes agriculturae, quae hic ob solum durum, et tenax, trina subaratione absoluitur. Triticum maligne tolerat, quippe quod in siliginem convertit, diversissimo, quam alibi diximus, successu. Vini non nihil gignit, fructus rubei, sed quod ipsi vinitores ebibant. Pascuis et silvis carent, conducuntque lignandi modum in silva *Vértesia*. Fines vici ab oriente collimitium *Valense*, et *Tabaidense*; *Vereb* autem, et *Lovasberin* a meridie, ab occasu vero *Csákvár*, a septentrione denique desertum *Boglár*, atque *Csuth* vicus designant.

14.) *Felső Csuth* et

15.) *Alsó Csuth* sunt sibi invicem contermini *Hungaricae* coloniae,¹ uterque ditionis *Baloghiana*.² Dirimuntur ab [p. 167.] *Atsa*, interiacente colle dumoso. Ager frumentarius priori nihilo est melior, quia partem maximam sabulosus. Fert tamen frumentum haud inique, si laetamine adspargatur, coelique foecunda accesserit qualitas.

16.) *Tabaid* inferius paullo recedit, inter paris soli colles, apertos eos, et arabiles, sed vino, quam frumento amiciores. Itaque vini ubertas vicum inprimis commendat, tametsi ne sementem quidem frustra faciat colonus, siliginis potissimum. Nam triticum malignius proficit. Silvae ei nullae, sed modici tantum³ dumi. Prata uberis sunt⁴ foenisecii. Colitur ab *Hungaris*.⁵

17.) *Vál* binae horae spatio distat ab *Atsa* in orientem semotus, tenetque vallis cuiusdam declivia, penes rivulum ex palude effluentem. Terrenum ei angustum, quippe undiquaque vicis coarctatum. Agros colit partim acclivibus, partim transversis collibus, solo tamen effoeto. Sabulosa enim hic omnia, silvarumque sunt expertia. Habitat ab *Hungaris*,⁶ estque *Iesuitis Comaromiensibus*⁷ obnoxius.

18.) *Szent Péter* sedet infra *Válum* mille circiter ad meridiem passibus, ea valle, quae cum priori transversum contigua est. Gemino obsidetur colle, ab oriente altero, al[p. 168.]tero ab occasu; sed isto paullo remotiore. Eadem prope pagum valle lacus scattet, crepidinibus coercita, aquandi causa. Reliqua partim depressa sunt, partim edita, et aperta, sabulosis quidem agris, sed vini, atque frumenti feracibus. Hordeo inprimis favent, quod hinc *Budam* magna copia defertur. Incolae et hic *Hungari* sunt, possessores autem partim *Vörössii*,⁸ partim alii, qui et villas habent rusticas. Confine praedium *Baratska Szűcsiorum*, et *Gellerthiorum* est, aluntque hic boum, et equorum insignia armenta.

19.) *Rátz-Keresztur* recedit a *S. Petro* in orientem haud magno interstitio, solo, atque agricolatione pari, incolis autem *Slavis*,⁹ ditionis *Czirakianae*. Olim a *Thracibus* incolebatur, a quibus et nomen accepit; sed iis bello *Turcico* dissipatis, successerunt annis superioribus *Slavi* convenae. Versus *Danubium* contermina habet praedia *Sz. Miklos*, et *Martonvássára*, iuris [...].¹⁰

20.) *Tordás* itidem colonia *Slavica*, ditionis *Sajnovitsiorum*, terreno pariter depresso alibi, alibi erecto,¹¹ et collino, ex vicinitatis, [p. 169.] qua *S. Petrum* adtingit, contagio.¹² Est colonia *Slavica*.

confessionis Helveticae; ea tamen religionum diversitas impedit nihil, quin mutuam invicem observent concordiam (posterius a Belio deleta) ¹ A add. *uterque Conf. Helveticae* (posterius a Belio deleta) ² *ditionis Baloghiana* AD *Stephani Balogh* ³ add. sec. A ⁴ add. sec. A ⁵ *colitur ab Hungaris* A *Hungari sunt confessionis Helveticae* (posterius a Belio deleta) ⁶ A add. *Conf. Helveticae, cuius et [...?]* (posterius a Belio deleta) ⁷ *Iesuitis Comaromiensibus* AD *PP. Iesuitis, qui Comaromii sunt* ⁸ A *Paulus Vörös; D Paullus Vörös* ⁹ A add. *Catholicis* (posterius a Belio deleta) ¹⁰ in ms. F nomen possessoris ex industria omissum, loco nominis vacuo relicto; A *Beniczkyorum* ¹¹ *alibi erecto* corr. ex *erecto alibi* sec. A ¹² corr. ex *contiguo* sec. A

21.) *Gyuro* vicinus *Tordáso* in septentrionem, incolis, qua *Hungaris*, qua *Slavis*,¹ estque *Iesuitarum Comaromiensium*. Tenet profundam vallem, quam erecti colles efficiunt. Agro partim tenaci est, partim sabuloso, et nisi adsidua conversione, et laetamine subigatur, sterili. Qua vicus iacet, paludem habet, obiecto aggere coercitam, magno adaquandorum pecudum commodo.

22.) *Virth* adfinis *Gyuroni* in septentrionem, ideoque soli qualitate pari, pari etiam terreni situ, collino scilicet, atque aperto. Habet villam *Mosis Szabo*, celebris illius *Vak Bottyán* nepotis.

23.) *Etyek* colonia *Hungarica Slavis* mixta, ditionis *PP. Iesuitarum Comaromiensium*. Distat a priori haud procul in septentrionem, terreno arcto, et *Virthiano* haud dispari.

24.) *Bitske*: heic quoque *Hungari*² colunt. Insidet radicibus silvae *Vértessiae*, in via *Budensi*, qua in *Bánhidam* itur. Tanta autem colonorum frequentia est, ut oppidis possit conferri. Sed, et agro gaudet amoeno, lautoque, et vini non minus nobilis, quam frumenti fertilitate;³ quamvis et hic siligo melius, quam triticum proficiat. Spectat ad Excellentissimum D. Comitum *Philippum de Batthyán*.⁴ [p. 170.]

25.) *Mány* infra *Bitskam* in eadem via, exilior quidem priori, sed⁵ colonia, soloque suppar.

26.) *Sós Kút* eodem tractu ultra *Mányum*, vicus *Thracicus*, idemque collibus circumsessus. Habet saltus quoque planiores, et apricos, foeniseciisque aptos, praesertim in meridiem. Illa⁶ enim hilari planitie porrigitur ager, pabuli dives. Paret autem Comiti *Szápári*. Hic ille iterum vicus est, quem CAROLUS I. *Paullo Csaak*, accepto *Vereb*, concessit: uti est in tabulis, quas supra adnexuimus. Alioquin ora haec iam tum *ARPADI* aetate *Hungarorum* castris, sub nomine campi ad salsum fontem, celebritatem obtinuit.⁷ ⁱ

27.) *Tárnok* est Comitum *Illesházi*, vicus mediocris, quem *Hungari*, *Slavi*, et *Rasciani* mixtim colunt. Circumfunditur terreno aequo collino, et sabuloso, obiacetque *Sós Kuto* in meridiem. Ea parte, qua in occidentem spectat, *Kalázam*⁸ habet, quasi *Kevebazam*, id est *Keve* domicilium diceret. Nempe credit vulgus *Keve* ducem *Hunnorum* isthic sepultum esse. Atque ostendunt omnino accolae lapidem, quem eiusdem ducis cippum, seu monumentum opinantur. Lapis est ad rotundae columnae similitudinem factus, agro declivi, et arabili depositus, pedum circiter quinque alti [p. 171.] tudine prominens. Olim multo fuit longior: quippe vertice iam, uti adparet, diminutus. Crassitudinem brachiorum amplexu facile comprehendas. Circum *Romano* caractere inscriptus est; sed ita oblitterato vetustate, ut legendo adsequi possis aliud nihil, quam haec pauca:

⁷⁾ Lege Historiam ANONYMI VII. *Ducum Hung. Scriptor. Hungar.* Tomo I. num. I.

¹ A add. *religionis Catholicae* (posterius a Belio deleta) ² A add. *Confessionis Helveticae, cum libero exercitio* (posterius a Belio deleta) ³ AF *fertili*; corr. a nobis ⁴ *Excellentissimum ... Batthyán* A *ditionem Battyanianam* D *ditionem Bottyánianam* ⁵ A add. *religione* (posterius a Belio deleta) ⁶ corr. ex illi sec. A ⁷ in nota *) *Anonymi* corr. ex *Anonimi* a nobis ⁸ corr. ex *Kalacsam* sec. A

ⁱ *Verba Anonymi ad pagum Sós-kút pertinentia („iuxta campum putei salsi”), quae a Belio in nota *) allegantur, vide in ANONYMUS 1746. p. 32.*

IP. CAESAR ---
 SEVERUS ---TIUS --- AUGUSTUS TRIBUN--- POTEST.
 ET --- NOBILISSIMUS¹ CAESAR
 V --- VETUSTATE AE. ET --- DISS.
 --- VI. CORV. --- etc.

At vero nihil hic, quod pro *Keve* sepulchro faciat, reperias; quando tota, quae superat, inscriptio *Romanum* esse monumentum loquatur. Caeterum a meridie *Tárnoko* aliud praedium *Sz. Márton Vására*² adiacet. Silvae vico nullae, nec aquae fluviales.

28.) *Érd*³ eiusdem *Illesházianae* ditionis, olim *Ambrosii Sárkányii* praetorio insignis fuit, cuius, uti⁴ et insigniorum adhuc rudera visuntur. Distat *Buda* milliari *Hungarico*, *Germanicis* duobus in meridiem, a *Tárnoko* autem dimidio in orientem, habetque confines hinc *Tétnium*, illinc praedia *Sz. László*, *Báth*, [p. 172.] atque *Tárnokum*, versus praedia *Sz. Márton Vására* et *Berke*. Vicus ipse limitaneus est provinciae *Pilisiensi*, et quod *Budam* versus accedit, huius olim suburbanum. Nobilitavit locum ominosum LUDOVICI II., cum ad *Mohácsensem* pugnam proficisceretur, hospitium. *Ad XV. Iulii*, inquit ISTVÁNFFIUS,^{a.)} ⁱ qui dies XII. *Apostolis* dicatus est, adsumto⁵ secum *Palatino*, ac *Archiepiscopo*⁶ *Strigoniensi*, cum tribus circiter millibus hominum *Buda* excessit, nec nisi in propinquo suburbano *Ambrosii Sárkányii*,⁷ quod *Erdum* vocant, uno ab urbe milliari consedit. Quo in loco equum generosissimum, absolutae nigredinis, et praestantissimum, quem prae caeteris carissimum⁸ habebat, quamquam nullo eius morbo ante animadverso, repente exanimatum, amisit. Quam rem complures ut male ominatam in peius interpretati fuere. Turcae postea desertum locum validis aggeribus fossisque, arcendorum *Christianorum*, et commeatus *Budam* supportandi causa, communiverunt, a cuius praefecto vicus *Hansabeg* hodieque adpellatur, tametsi vix rudera superent munitionum. Sedebat in planitie haud procul a dextro *Danubii* brachio, qui insulam circuit *Csepeliam*. In vestigiis delubrum stat turbinatum cum gracili turricula. Id iam *Thracis* ritus *Graeci* in suam rem sacram verterunt; qui heic una cum *Hungaris* post eictos barbaros consederunt. Copiosi ii sunt, longe [p. 173.] que pone amnem heic reflexum nidulantur, idque loco depresso, et plano. Proinde modica fluminis exundatione offunduntur adeo, ut navigiis inter se commeari debeant. Qua parte in occidentem, et meridiem vicus respicit, solum editum est, et ripae instar surrectum, per cuius declivia, qua fieri potest, domos substruunt incolae. Ibidem et castellum Comitum *Illesházii*, loci domini, erectiori paullo acclivitate instructum videas, quod, sicuti haud mediocriter ornat vicum, ita non modo secessui herili, sed etiam villae rusticae servit. Forma constat quadrata, ordine autem hypocaustorum unico, sed propter situs erectionem adeo alto e longinquo adspectantibus adparente, ut geminam crederes contignationem. Sub castello a dextris paullo inferius templum est, annis non abhinc multis instauratum.⁹

a.) Lib. VIII. p. 118. 39.

¹ corr. ex *nobilissimus* sec. AD ² corr. ex *Vásáro* sec. A ³ corr. ex *Erd* sec. A ⁴ add. sec. A ⁵ ISTVÁNFFY 1622. p. 118. *assumpto* ⁶ corr. ex *Archi Episcopo* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Sarcani* ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *chariores* ⁹ A add. *reparatum* [?] *pro sacris Catholicis, quae ibidem peragit monachus unus, idemque parochus, [...?] D. Francisci [...?]* (posterius a Belio deleta)

ⁱ *Quae hic ab opere Istvánffii allegantur, vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 118.*

Inde planities iterum inquit tumulosa, hinc *Albam*, inde *Földvárurum* versus porrecta, ubique tamen, qua ad *Danubium* accedit, declivis, et ripae altiori haud omnino dissimilis. Per huius demum summitatem, non minus, quam ima agri coluntur frumentarii, solo sabuloso, et siliginis utique patiente, ut cesset hic omnino, proverbii illius ratio, quo inaniter laborantes, littus arare dicuntur. Silvis deficitur, nisi quae per insulam, quam intra amnem vicinam habet, tenuibus arbustis succrescunt; sed suppetunt vineae, eodem, quem diximus, littorali¹ positu. Hac ora vestigia sunt *Potentianae*, [p. 274.]² cuius praeter *Annales Hungarorum* nec quidquam veteres meminerunt. De ea LAZIUS:³ ⁱ *Potentianae tametsi auctores³ nulli praeter Hungariae Annales in historia Attilae⁴ meminerint; est tamen constans apud eam gentem opinio, Romanam eam urbem fuisse, atque eius vestigia exstare⁵ in Theten, quod Hungari Adom, suo idiomate vocant. Quo item loco Romanae supersunt inscriptiones.⁶ Non possum autem praeterire, quod eodem fere situ, ANTONINUS, Campaniae cuiusdam mentionem facit. An haec postea Potentiana dicta fuerit, meum non est iudicare. Male *Téteny*, et *Adony* (quia ita scribimus) confunduntur, cum sint loca discretissima. Illud certum est, scatere urbis hoc vestigium monumentis antiquitatis *Romanae*. Vix seu aratione, seu pastinatione movetur humus, quin aut nummus eruatur, aut saxum, character *Romano* inscriptum. Alioquin urbem oportuit fuisse vastam, quippe cuius aggeres hinc ad *Erdensium* usque vineas, illinc ad vicum *Száz-Halyom* pertingant: ut mirari subeat, non fuisse diligentissimo *Marsiglio* observatos. [p. 175.]*

29.) *Száz Halom* viculus est in eadem *Danubii* ripa, quarta parte milliaria ab *Erdo*, ad eosdem *Potentianae* aggeres semotus, qui abrupta versus flumen vicumque acclivitate prominent. Ultra eadem summitate, intra *Erdi*, et praedii *Batae*, atque *Száz Halmi* fines frequentes tumuli, a quibus et nomen vico obtigit, visuntur. Nam *Száz Halom* centum tumulos significat, tametsi plures possis numerare. Ineunt autem haud procul a vastis illis *Potentianae* aggeribus, amoenissima prope vineas planitie, longis ordinibus, metam in similitudinem surrecti. Imaginare foenisecium aliquod, densatis foeni acervis accumulatum, et quale fecundo prato agrestes sueverunt acervare. Quid iidem fuerint, definivit adhuc nemo. Castra fuisse vero haud dissimile est: sed quid tumuli in castris? Sunt, qui putent, farina adpersos,⁷ ⁱⁱ obtectosque fuisse ad mentiendam commeatus abundantiam. Alii tumulata caesorum ibidem cadavera existimant. Denique ad obsessorum excubias aggestos interpretantur alii. Sed revera historia silente, difficile est certi quidquam statuere. [p. 176.]

30.) *Ercsin* sedet dimidio infra *Száz-Halmum* milliari, sub pari riparum acclivitate, sed maiori penes flumen intermissa planitie. Ideoque vicus etiam copiosior est, et *Thracum*, et *Germanorum*, ac nonnullorum *Hungarorum*, *Slavorumque* colonia frequens, studetque

⁷) *Commentariorum Reipublicae Romanae*. Libro duodecimo, sectione secunda, capite decimo, pagina 1120. A.

⁸) Non incognitum *Hungaris* commentum. Confer BONFINIUS Decad. II. Libro IV. pag. 230. 37. in actibus Sancti LADISLAI.

¹ add. sec. A ² sic! recte p. 174. ³ LAZIUS 1551. p. 1120. *authores* ⁴ LAZIUS 1551. l. c. *Athilae* ⁵ LAZIUS 1551. l. c. *extare* ⁶ LAZIUS 1551. l. c. add. *quarum rhapsodias fidei ergo subjiciam* (quae a Belio ex industria omissa videntur)

ⁱ *Verba Lazii, quae hic citantur, vide in LAZIUS 1551. p. 1120.*

ⁱⁱ *Locum Bonfinii in nota *) citatum vide in BONFINI 1581. p. 230. (recte a linea 47.)*

vini, et frugum culturae. Nam utrique solum favet, campestre id, et extra vineas rasm. Est ei et insula, parvo infra vicum interstitio, *Eugenianae* illi obiacens. Hactenus *Vértessallyiensis* Processus fuit, tot, quos scivimus, vicis circumscriptus. Si plures tibi cogniti sunt, relictis marginibus inserendi erunt.¹ [p. 177.]

SECTIO II.

De

Processu² Sárrét.

A situ hic *Sárrétiensis* Processus nomen accepit. Iacet enim parte sui maxima penes *Sárviz*, fluvium coenosum, quem propterea *Sárréte*, quasi prata coenosa adpellari diximus. Quidquid anni propinquum est, solo constat nitroso, et frumenti, ac tritici inprimis feraci, nec minus armentis, ob pabuli copiam, quam humano cultui opportuno. Nusquam hic sale opus est pecori, quando terra, et aquae nativo sale turgent. Vilior tractus est, qui versus *Danubium* porrigitur; quippe non siticulosior modo, sed etiam effoetior. Pleraque sterilibus tumulis, soloque sabuloso impedita sunt: neque tamen penitus cultui inutilia. Enim vero frequentiore terrae motione laetamineque opus est. Habet autem hic processus provinciam ab occasu solis tramite per oram meridianam in ortum deducto.

CAPUT UNICUM

De

vicis huius Processus.

[p. 178.] 1.) *Ladány* limitaneus ad occasum *Veszprimiensibus* vicus, dextra ripa stagnantis ibidem *Sárvizii*, loco plano, et uliginoso partim, partim arido positus. Dominatur ei Baro *Schmideggh*, cuius cura nunc praecipue a *Germanis*, et *Hungaris* excoli coepit; et ut sit irriguus, ducto e *Sárvizio* canali, molis simul instrui. Heri domicilium extremo ad meridiem vico, ad castelli modum consurgit. In eandem plagam, solum primo planum, sensim deinde in clivos adtollitur, praebetque vineis locum opportunum.

2.) *Sz. Mihály* adfinis priori in orientem hibernum, ditionis *C. Zichy*. A meridie dumetis horret, sed habet quoque amicam viti positionem. Quae in occidentem abeunt, *Ladányensium* agrum aemulantur, suntque tritici, et frumenti feracia. Incolae *Hungari*³ sunt omnes. Praedium, quod vicum contingit, *Bakony Szent Egyház* dicitur.

3.) *Kis Keszi Sárvizo*⁴ adsedit, eadem cum *Sz. Mihályo*, cui vicinus est, agri qualitate, quin et incolae *Hungari* sunt, ditionis [...].⁵

¹ *si plures... inserendi erunt* add. a copista manuscripti F Francisco Szarka ² corr. ex *processu* sec. AD

³ A add. *Conf. Helveticae* [...] (posterius a Belio deleta) ⁴ A add. [...] *religionis exercitio* [...] (posterius a Belio deleta) ⁵ in ms. F nomen possessoris ex industria omissum, loco nominis vacuo relicto; AD *Nádasdianae*

4.) *Battyán* distat a *Ladány* dimidio in orientem milliari, haud procul a *Sárvizio* in via *Alba Regalensi*, loco plano, et campestri, [p. 179.] tritici, et omnium seminum non patiente tantum, sed insigniter etiam feraci. Silvis caret, abundat vero arundine, quae heic lignorum vice est. Incolitur pariter ab *Hungaris*.¹ Celeberrimae gentis *Sacri Romani Imperii*² i Comitum de *Batthyán* natale solum.

5.) *Csikvár* olim *Battyán*³ dictum fuisse, ISTVÁNFFIUS auctor est.^{a.)} ⁴ ⁱⁱ *Locus*, inquit, *Albae vicinus alio nomine Battyánium*⁵ *vocatur, natale celeberrimae Battyániorum*⁶ *familiae solum*. Sed profecto in errore versatur, cum diversa omnino sint loca, tametsi modica inter se procursione discreta. Nempe *Csikvár* in ripa *Sárvizii* insedit, contra *Battyánium*⁷ in continente, qua is ab amne in occidentem recedit. Fuit olim, cum *Turcae* hac ora dominarentur, insigne, ad defensandum *Sárvizii* traiectum, munimentum. Quando vero substructum fuerit? non habeo dicere. Licet negare nolim, primos forte *Turcas* fuisse, qui locum communiverint exquisitius: quippe ad amnem *Sáarviz* ea opportunitate positum, ut hinc *Albae* aditu hostem arcere, illinc late diffusam regionem, si res poscebat, infestare potuerint. Vocabulum, quo adpellatur, *Hungaricum* est, prorsus fluttarum arcem significans; quod piscium genus capi ista amnis regione oportuit. Concessit [p. 180.] *Turcis*, eadem illa tempestate, cum *Solimannus Albam* sub suam potestatem misit. Postea acre hic⁸ praesidium, et ad incursandos *Christianorum* fines expeditum *Turcae* habuere. At ubi anno MDCI. *Mercurianus Albam* expugnasset, *Csikvár* quoque nostros admisit. Plane ergo fortunam urbis propugnaculum istud sequebatur. Cum enim anno sequente operosa denuo obsidione, *Turcae* in recuperandam *Albam* incubituri, copias undiquaque ad LXX. M. contraherent, ante hostes accepit, quam urbs obsidione cingeretur. Nimirum CCC. *Turcarum* velites *Csikvár*^{b.)} ⁱⁱⁱ usque, credo explorandae regionis causa procurrerant. His visis nostri, quod universum adesse exercitum opinarentur, ad diem VI. Augusti relicto *Csikváro* trepidi diffugiunt. Id vero prorsus e re *Turcarum* evenit, quippe, qui nihil cunctati, locum, imposito praesidio, communiverunt. Ex eo tempore perfugium latrocinantium barbarorum fuit, quibus ideo frequentes cum *Palotensibus*, et *Veszprimiensibus* velitationes. Anno certe MDCLXI. mense Octobri arcium limitaneorum praesidiarii, acceptis cladibus provocati, *Csikvár* subita impressione adoriuntur, et caesis, qui inerant *Turcis*, evastant. Sed [p. 181.] revera crabrones ea expeditione, quantumvis felici irritaverunt. Hostes enim, novo huc deducto praesidio, reparatisque, quos *Hungari* laceraverant, aggeribus, non una postea calamitate, nostrorum fines adflixerunt. Itaque communicatis mutuo consiliis, *Iaurienses*, *Comaromienses*, *Strigonienses*, *Tatenses*, *Papenses*, et *Veszprimienses* praesidiarii, excindendum funditus

a.) Lib. XXVI. p. 587. 26.

b.) ORTELIUS P. I. p. 317. b.)

¹ A add. *Confessionis Helveticae, libero [...?] religionis exercitio [...?]* (posterius a Belio deleta) ² *Sacri Romani Imperii AD* om. ³ corr. ex *Bottján* sec. A ⁴ nota a.) add. sec. AD ⁵ corr. ex *Bottyanium* sec. D; ISTVÁNFFY 1622. p. 587. *Bottianium* ⁶ corr. ex *Bottjániorum* sec. D; Istvánffy 1622. l. c. *Battianorum* ⁷ corr. ex *Bottjánium* sec. D ⁸ corr. ex *his* sec. AD

ⁱ Haec verba „Sacri Romani Imperii”, quae in mss. AD desiderantur, sine dubio a Francisco Szarka textui sunt inserta, sicuti in descriptione Comitatus Simigiensis. Vide etiam notam nostram I. in p. 219.

ⁱⁱ Verba Istvánffii hic allegata vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 587.

ⁱⁱⁱ Locum operis Orteliani in nota b.) citatum vide in ORTELIUS-MEYER 1665. I. p. 317.

locum statuerunt. Coivit ad eam expeditionem non exigua optimorum militum manus, idque nondum adulto Februario. Visum autem est, hostes nec opinantes, obruere. Proinde nocte concubia, quacunque poterant, aggeres adoriuntur, atque opinione celerius occupant: quod *Turcae* somno sepulti, et securi existimantes omnia, tardius ad arma potuerint convolare. Fit hinc promiscua obviorum caedes. Barbari interim, cum rem in extremo versari discrimine cernerent, in turrim, quae valida in oppido erat, se iniiciunt, rati, tutari se eo usque salutem posse suam, dum *Albenses* laborantibus succurrerent. Verum oppugnantibus undique *Christianis*, tandem ea lege se dedunt, ut *Albam* incolumibus decedere liceat. His ergo celeriter confectis, oppidum diripiunt nostri, atque pertusis aggeribus, igni concremant. Ista quidem clades, qua *Csikvárinum* adflictum a nostris est, ultima fuit. *Buda* enim anno eodem capta, *Alba* postea laxius obsideri [p. 182.] coepit; qua re occasio, tempusque instaurandi loci *Turcis* ademta sunt. Nunc vix superant pristinarum munitio vestigia, cum oppidum contra ea, an vicus, frequentius fere, quam ante, habitetur. Disiungitur *Alba* uno milliari, in solem meridianum. Alioquin colitur ab *Hungaris*, et *Germanis* mixtim.¹ Sunt et comitibus *Bottyániis* heris sua domicilia, villae item, et commoda granaria, ad castelli modum excitata. Nec desunt frumentariae molae in *Sárviz*. Ager *Battyániano*² prorsus similis est.

6.) *Füle* reducitur a *Csikváro* uno fere milliari in occidentem, vicus frequens incolis *Hungaris*.³ Sacerdotii *Veszprimiensis* haeredium.

7.) *Polgárdi*, *Bottyániorum*, priori⁴ confinis, et cum incolarum gente, tum qualitate agri par. Vino inprimis laetatur, quod proximus collis *Somlyó*,⁵ diversus a *Veszprimiensi* monte illo, gignit.

8.) *Tác* est infra *Csikvárum* medio milliari plus minus, in eadem fluvii ripa, habetque traiectionem, si non frequentiore *Csikváriensi*, saltem parem. Colonia⁶ hic etiam eadem, solum nitrosum, et ferax, pascua laxa, silvarum loco arundo, et flutarum uber piscatio. Subest [p. 183.] partim Comitum *Iohannis Zichy* haeredibus, partim Comiti *Emerico*.⁷

9.) *Soponya*, uno infra *Tácum* milliari, penes *Sárviz*, ditionis *Zichianae*, incolis, et agro⁸ *Táczo* haud dissimilis. Inter *Soponyam*, et *Tácum* iacet praedium *Csúsz*⁹ *Salomvárianum*.

10.) *Kaloz* vicus est haeredum *Iohannis Zichy*, uno milliari inferius in eadem ripa, pari incolarum,¹⁰ et agricolationis, solique conditione. Vineis etiam incolae, ut *Soponyenses*, student. Inter *Kalozum*, et *Soponyam* rudera sunt vici, *Turcarum* aetate populosi, *Leándii*. Est in ditione C. *Zichii*. Infra *Kalozum* aliud praedium, nomine *Ságh*, occurrit, haeredum Comitum *Iohannis Zichy*, solo bono, sed terreno arcto. Ultra *Hörtsög* insedit, *Turcarum* temporibus frequens colonia, hodie deserta, haeredum eiusdem C. *Iohannis Zichy*. Inde *Öers*, tum *Hatvan*, denique *Bats*, vastitates eiusdem familiae, quas praedia vocant, succedunt; quorum eximius ad rusticandum usus est.

¹ et *Germanis* mixtim in D del. ² corr. ex *Bottjániano* sec. D ³ A add. *Confessionis pariter Helveticae, cum libero exercitio, tametsi [...?]* (posterius a Belio deleta) ⁴ A add. *conterminus milliari dimidio, incolarum natione, religionis exercitio [...?]* eidem *suppar*, neque solum deterius est (posterius a Belio deleta) ⁵ corr. ex *Somlyo* sec. D ⁶ A add. *et religio* (posterius a Belio deleta) ⁷ A add. *cuius tamen portioni imperant nunc Stephanus Kenessei, et Herrmaniana (!) vidua* ⁸ incolis et agro A *pagus copiosus, incolarum religione, exercitio, et agricultura* (posterius a Belio deleta) ⁹ corr. ex *Cseösz* sec. A ¹⁰ A add. *religionis* (posterius a Belio deleta)

11.) *Egres* recedit tribus milliaribus a *Ka*[p. 184.]*loz* versus oppidum *Simontornyam*, cui conterminus est, pone *Sárvizium*. Paret partim *Iohannis Zichy*,¹ partim *C. Gasparis Eszterhazy* haeredibus, quibus fructuosa hic villa est. Silvae ei nullae, prata autem, inter *Sárvizii* lacunas, fecundissima. Intersunt et aquae salsae, praesertim ea palude, quae infra pagum, non parva pecorum utilitate redundat. Est et piscandi in praeterfluente *Sárvizio* uber modus. Incolae *Hungari* sunt,² sic satis ad rem adtenti.

12.) *Vajta* obiacet *Egreso*, paullo tamen inferius, idque parte *Sárvizii* sinistra, sed remotius ab amne, in finibus *Tólnensis* provinciae. Vicus omnino frequens, incolis *Hungaris*.³ Ultra desertum est *Bikacs*, *Szároziatorum* haeredum, et *Darócziatorum*⁴ possessio, fructuosi positus, quod viam regiam *Belgradensem*⁵ transmittit. Diversoriam tabernam commode hic instruxerunt heri. Sunt ei et silvae ab oriente, et piscatura in *Sárvizio* perquam⁶ copiosa.

13.) *Czece* supra *Vajtam* quarta parte milliaris, penes *Sárvizium*, a quo saepe inundatur: alioqui gaudet solo fertili, nitroso, et feraci, et cum silvis careat, lignandi modum, in *Harda* pretio conducit. Paret autem par[p. 185.]*tim*⁷ *Meszleniis*, partim *Mátéfiis*, denique *Pétsiis*.⁸ Incolae⁹ *Hungari* sunt omnes, quorum qui *Romano Catholicam* fidem profitentur, templum habent impensa *Iohannis Meszlenii* excitatum. Vicum praedia alia, aliis remotiora, circumsidet, *Hard*, atque *Menyeöd*. Quae subsequuntur: *Sz. Ivány*, *Szápárii*,¹⁰ *Alap Szekeresiorum*,¹¹ *Mindszent Zichiorum: Bogárd Mányokiorum*, *Révszilás* eorundem, vico *Czece* prorsus limitaneum; est tamen et *Huszáriis* pars, diversoriumque, et copiosa villa. *Tinórd* milliaris fere intervallo altius, eorundem *Mányokiorum*, quibus diversorium hic est, e regione *Bogárdensis* positum, tum *Sz. Márton*, *Szered*, *Töbörök*, eorundem *Mányokiorum*, tametsi nunc serviat *Adamo Fiáthianis* successoribus.¹² Citerius est *Sz. Ágatha P.P. Iesuitarum Albensium*,¹³ diversorio simul ad viam adstructo.

14.) *Sár Keresztur* est supra *Sz. Ágatham*, vicus frequens, antistitis *Quinque Ecclesiensis*, et *Liptaiatorum*,¹⁴ qui post *Posgaios*, et *Vásárhelyios*, ius in suam portionem consequuti,¹⁵ laxum in ea instruxerunt¹⁶ diversorium. Infra deserta *Körtvélyes*, et *Lák, Stephano Szekeresianorum*,¹⁷ consederunt. [p. 186.]

15.) *Aba* exilis pagus *Fördössianus*.¹⁸ Hic lacus salsus inter uligines *Sárvizii*, uti dictum est, scatet. Id dolendum, quod aditum pecorum, profundus aquarum limus praepediat. Solum certe, circa *Abam*, tam denso nitro albescit, ut salis loco in diversas orae huius partes, condiendis armentorum pabulis, devehatur. Itaque ferendis frugibus, solum,

¹ AD add. *viduae* ² A add. *mixtis* [?] *Catholicis Calviniani*, [...?] *his ludimagistro, vulgo levita* (posterius a Belio deleta) ³ A add. *Catholicae, Augustanae, et Helveticae professionis, quarum singulis sui sunt sacrorum ministri, licentiatas, ludi magister et pastor* (posterius a Belio deleta) ⁴ *Szároziatorum ... Darócziatorum* A Lib. B. *Georgii Száraz, et Francisci Daróczi* ⁵ corr. ex *Bellgradensem* sec. A ⁶ corr. ex *per quam* sec. A ⁷ corr. ex *parpartim* sec. AD ⁸ *Meszleniis ... Pétsiis* AD *Jo. Meszlénio, partim Io. Máthéfio, partim Stephano Pétsio* ⁹ A add. *maximam partem conf. Helveticae, quibus et* [?] *pastor habetur. Nec tamen desunt Catholici, quorum causa excitavit templum idem* [?] *Meszlenius* (posterius a Belio deleta) ¹⁰ in ms. F nomen possessoris ex industria omissum, loco nominis vacuo relicto; AD add. *Nadasdii et aliorum* ¹¹ corr. ex *Salamonyiorum* sec. AD; post hoc verbum in F locus vacuus relictus, sed nil desideratur ¹² *Adamo... successoribus* AD *Adamo Fiáth et Hermannianae Albensi* ¹³ A add. *quibus permittentibus villicatur quidam Sebastianus Albensis* ¹⁴ A *Liptaii* ¹⁵ A *consequutus* ¹⁶ A *instruxit* ¹⁷ A *Stephani Szekeresii* ¹⁸ A *Stephani Fördösi*

vix usquam benignius aliud. Pecora inprimis hic pinguescunt. Piscationem *Sárviz* praebet, cuius lacustris margo, arundinetis silvescit; quae incolis alendo, lignorum vice, foco serviunt. Versus orientem praedium *Kajdor* est, quod ad *Albam* pertinet, intercluditque lacum piscosissimum, humida inprimis anni temperie. Quae, si eveniat siccior, pisces interire necesse est; dum exundantibus aquis, adnatent denuo. Circum deserta sunt varie sparsa, possessaque: Sz. *Iván*, et *Bögöd Zichiorum*, *Pötöle Fördössiorum*,¹ et *Fiáthorum*, *Fővény* itidem *Zichiorum*, *Pentele Vörössiorum*. Inde ad orientem est primum *Báránd*, uno milliari infra *Albam*, cui paret, alterum *Börgönd* ab oriente, possessionis *Czirákiae*: infra hoc tertium *Szerecsen*, Comitum *Francisco Eszterházi*orum, et *Szekeressiorum*, quibus hic villae sunt rusticae, et armentorum stabulationes. [p. 187.]

16.) *Seregélyes* pagus Comitum *Zichy*orum,² uno milliari supra *Abam*. Colitur ab *Hungaris*. Solum ei fertile est, vinique, et tritici ferax, aquarum tamen, si lacunas excipias, inops. Ibidem est praedium *Sárosd C. Franc. Eszterházi*anum,³ deinde *Jakab Szállás*a; *Hantos*, ultra *Simány*, tum *Elő Szállás Cisterciensium Szircziensium*; eorundem est porro *Karácson Szállás*a quoque. Tandem *Venyém*, et *Barats*,⁴ *Kis Apostag*, et *Pázmánd* [...]⁵ *Georgio Szározianorum* haeredum,⁶ prope *Danubium* infra *Pentelium*.

17.) *Pentele* seu *Pentalia* eorundem *Szározianorum*⁷ haeredum, colonia *Thracica*, non tamen sine *Hungarorum* admistione. Insidet penes *Danubium*, loco erecto, sed in flumen declivi, tanta amplitudine, quanta laxo satis vico sufficiat. Circum vasti visuntur aggeres. Eorum duo in occasum, fossa alte depressa, distinguuntur. In meridiem pergit ex eadem vici valle planities, utrinque collibus acclivibus intermissa, et nummis *Romanae* monetae, referta. Enim vero, tantum non⁸ quavis agrorum conversione, nummi cuprei, argenteique, diversae signationis eruuntur. Inde [p. 188.] versus orientem, prope vicum, clivus alius adsurgit, undique praecipitiis, in occasum, et meridiem, orientemque abscissus; quem tamen post passus CCC. transversim depressa fossa, profundae cuiuspiam cavernae similitudine distinguit, et intersecat. Iuxta hanc ascendentibus occurrit in eiusdem collis cacumine, planities laxa, et vitibus consita, hinc inde tamen cava, et crebris fossionibus hiulca. Eas thesaurorum investigandorum causa fieri, ab accolis percepimus. Sunt autem interne ruinis, et rudibus murorum plenae, quibus olim aedificia constabant. Itaque, vix bipedali altitudine, terra, vitis hospita, obtegit collis superficiem; subtus meri sunt muri, et operum *Romanorum* rudera. Inter monumenta antiquitatis, lapides reperias, *Romanis* characteribus, iconibusque insculptos. Primus eorum tripedali longitudine eminebat super terra, nescio, quam alte infixus. Is superiore sui parte effigiem referebat hominis umbilico tenus excisi, inferiore autem habebat inscriptionem:

D. M.
M. ULP.
IULIANO
VEL. Ex.⁹ 7.
VIX. AN. LXIII.

¹ corr. ex *Tördössiorum* sec. A ² A *Iohannis et Emerici Zichi* D *Iohannis et Emerici Zichii* ³ *Franc. Eszterházi*anorum AD *Francisci Eszterházi* ⁴ A *Barts*ga ⁵ *Kis Apostag et Pázmánd* [...] A om. ⁶ *Georgio* ... haeredum A B. *Georgii Szárazii* ⁷ A *Baronis Szárazii* ⁸ add. sec. AD ⁹ v. del. sec. A

[p. 189.] Continuat et tractu meridiano planities, interiectis hinc, et illinc scrobibus, per quam via *Romanorum* manu strata, et erecta, plus, quam duo milliaria protendebatur, perpetuis tumulis, metarum instar, latere dextro eminentibus, quorum X numeravimus, praecineta. Contra hanc versus *Danubium*, passibus fere bis mille infra *Pentele* occurrebant rursus aggeres tum recentes, tum *Romani*. Comes MARSIGLI^{c.)} ¹ i ita loci antiquitates descripsit: *Pantalia quoque oppidum cis Danubiale*,² et ad finem *Insulae*³ S. Margarethae⁴ situm, antiquitatibus Romanorum celebratur. *Paullo*⁵ enim inferius vineae sunt, in quibus fortalitorum reliquiae adhuc visuntur: quorum illud, quod remotius est⁶ a *Pantalia*, Postam adpellant.⁷ Praeterea ex *Pantalia* usque *Tudvar*⁸ (lege *Födvár*)⁹ via elevata per rectam lineam protenditur, ad cuius latus occidentale fortalitia novem certis intervallis sunt adstructa, figurae quadratae cuncta, et sicuti¹⁰ et via ipsa, et terra, et glareae congesta. Creditur, quod per illa fortalitia integra quaedam legio, sparsim fuerit collocata. Haec ille ex situ loci observavit. Quando vero antiquum eius nomen indagat, quid statuatur, ignorat. Cuius, inquit, adpellationis, olim fuerit hic locus, certo vix constat. Tamen *Annamatiae*, aut *Lusuni*, aut *Vetusani*, seu¹¹ [p. 190.] *Vetusalinae* nomen habuisse credimus. Quod ultimum oppidum a *Trans-Aquinco* distat XIV. millia passuum, in tabula *Peutingeriana*.¹² Ac fuit omnino *Anamantia*, *Pannoniae* inferioris urbs, uti ex *ANTONINO* constat; sed an huius orae? nescio: quando *SIMLERUS* quidem *Almásum* interpretatur, apud *ORTELIIUM*, in *Thesaurio Geographiae Antiquae*. *LAZIUS*^{d.)} ⁱⁱ contra *Mohátsum*. *Anamantia*, inquit, nostra aetate *Mohácsium*,¹³ clade Hungarorum, regisque illorum *Ludovici* interitu cognitissimum. Neque sunt certiora nomina reliqua. Nam *Lussonium*, uti habet *ANTONINUS*, *Paxo* adscribit *SIMLERUS*, alii loco *LAZIUS*.^{e.)} ⁱⁱⁱ Reliqua nomina nihil moramur, quod et difficilis de eorum situ coniectatio, neque multum nostra interest, quam quisque sententiam amplectatur.¹⁴

17.) *Almás* vulgo *Rác* *Almás* in eadem ripa, sed milliari dimidio, altius. Ingens vicus, et qui nomen a pomis¹⁵ accepit, licet iam pauca ferat. Gaudent incolae, cum agricolatione, tum etiam cultu vineatico: quippe quibus terrenum fertile, et apertum obtigit. Est dittonis *Szápárianae*, *Lendvaiana*, *Matkó*, *Somogyi*, *Csupor*, et *Fiátiana*.¹⁶

18.) *Adony* insedit eodem amnis margine. Obiacet vero terminis insulae *Csepel*, ad brachium *Danubii* sibi vicinum, cui [p. 191.] duae insulae minutiores intersunt, quarum altera ad *Adony* pertinet. Frequens vicus, dittonis haereditatisque *Zichyanae*, incolis mixtis,

c.) Tomo II. *Operis Danubialis* p. 5. et Tabula II. Fig. VII.

d.) *De Republica Romana* Lib. XII. Sect. II. c. VI. p. III4. A.

e.) *Ibidem* p. III6. A. B.

¹ textus notae c.) add. sec. AD ² *cis Danubiale* MARSIGLIUS 1726. II. p. 5. *Cisdanubiale* ³ add. sec. A et MARSIGLIUS 1726. I. c. ⁴ MARSIGLIUS 1726. I. c. *Margaretae* ⁵ MARSIGLIUS 1726. I. c. *paulo* ⁶ add. sec. A; *remotius est* MARSIGLIUS 1726. I. c. *est remotius* ⁷ MARSIGLIUS 1726. I. c. *nuncupant* ⁸ corr. ex *Földvár* sec. A et MARSIGLIUS 1726. I. c. ⁹ sic et in A; *lege Födvár* (!) add. a Belio ¹⁰ MARSIGLIUS 1726. I. c. *sicut* ¹¹ add. sec. AD et custodem ¹² corr. ex *Peutegeriana* sec. AD ¹³ LAZIUS 1551. p. III4. *Mohaczium* ¹⁴ *quisque... amplectatur* add. sec. A ¹⁵ corr. ex *primis* sec. A ¹⁶ corr. ex *Tiátiana* a nobis; *Lendvaiana*... *Fiátiana* A om.

ⁱ *Verba Comitit Marsiglii hic a Belio allegata vide in MARSIGLIUS 1726. II. p. 5.; figuram vero VII. vide in folio sequenti.*

ⁱⁱ *Locum in nota d.) citatum vide in LAZIUS 1551. p. III4.*

ⁱⁱⁱ *Locum in nota e.) citatum vide in LAZIUS 1551. p. III6.*

solo *Almásiensis* nihilo vilior, neque tamen melior. Certe, qua *Almás* prospicit, ager paludibus est impeditus. Est hic statio tabellarii publici. Olim castello *Turcarum* reprimendis *Christianorum* excursionibus praemuniebatur, quod nostri *Nadasdio*, *Thurzone*, et *Pogránio* ducibus, facta ex *Budensi* obsidione, penes *Danubii* ripam procursione, classe item, et navalibus sociis, secundo flumine, descendentibus, una cum *Paxo*, et *Földváro* occuparunt. Ibidem est desertum *Dainak Fördössiorum*.

19.) *Percáta* vicus *Thracicus*, *Iesuitarum Comaroniensium*, recedit a *Pentele* in occidentem milliari plus quam dimidio, tenetque depressam vallem in late patenti campo, agris ubique apricis, et laetis. Prope sunt deserta, seu praedia *Szolgaháza*, *Szabolts Zichyorum*, deinde *Besnyöd*, *Ivánka*, et *Rác Szent Péter Száparii*.

20.) *Moha*, pagellus *Amadeorum*,¹ est supra *Albam Regalem*, in radicibus [p. 192.] montis, quem *ARPADUS* primum insedit, loco amoeno, et vini inprimis ferace, incolis *Hungaris*.

21.) *Sz. György*, eodem tractu, haud procul a *Moha*, soli, atque incolarum qualitate pari. Ibidem est praedium *Iszka*.

22.) *Csur* seu *Csor*, descendit a radicibus montis *Baglás* in planitiem, estque versus *Sárviz* loco amoeno, in via *Veszprimiensis*, uno milliari supra *Albam*. Huic agri pauci, sed vineae feraces sunt, aquae item salubres, rivo ex monte defluente.

23.) *Inota* altius paullo supra *Csur* in finibus provinciae *Veszprimiensis*, pagus *Hungaricus*, solo, aquis, vineis nihilo vilioribus, quam ad *Csur* diximus. Adiacet ei praedium *Igar Hochburgiorum*.

24.) *Keresztes* est trans montem in via *Albensi* regia, qua versus *Mohr* itur, ditionis eiusdem,² solo pingui, et vini frumentique fertili: mola eidem est in rivo *Gallya*.

25.) *Csurgó* vicinus priori in eadem via, eiusdem ditionis, incolis, et soli qualitate priori haud dissimilibus.

¹ AD *Amadiorum* ² A add. *Hochburgianae*

TABULA ITINERARIA COMITATUS ALBAREGALENSIS

I. In Comitatum *Pilisiensem*.

Alba Regali, Pákozd, Sokoró, Velencze, Szent Péter, Márton Vásárja, Tétém, Vaskapu, Budammilliaria 6.

II. In Comitatum *Strigoniensem*.

Alba Regali, per Csala, Lovas Berény, Acsa, Alsó-Csúd, Bicske, Zambek, Tök, Tinnye, Dorogh, Strigonium mill. 7.

III. In Comitatum *Veszprimiensem*.

Alba Regali, Csikvar, Ösi vicum Veszprimiensis provinciae, Berhida, Vinyola, Szent Istvany, Kádárta Veszprimium milliaria 4.

IV. In Comitatum *Tolnensem*.

Alba Regali, praeter iter, apud Tolnenses descriptum,¹ per Seregélyes, inde per deserta, ad diversorium Sárodiense, tum Ellőszállasiense, inde Föld-várum mill. 6.¹

FINIS COMITATUS ALBAREGALENSIS²

¹ *Tabula itineraria...* Föld-várum mill. 6. add. sec. D ² *Finis Comitatus Albaregalensis* add. a nobis

ⁱ *Videtur hic Belius tabulam itinerariam Comitatus Tolnensis referre, quae vero desideratur in manuscriptis Notitiae Comitatus Tolnensis a nobis repertis. Vide in nostra editione in p. 175.*

**MATTHIAS BELIUS:
COMITATUS TOLNENSIS**

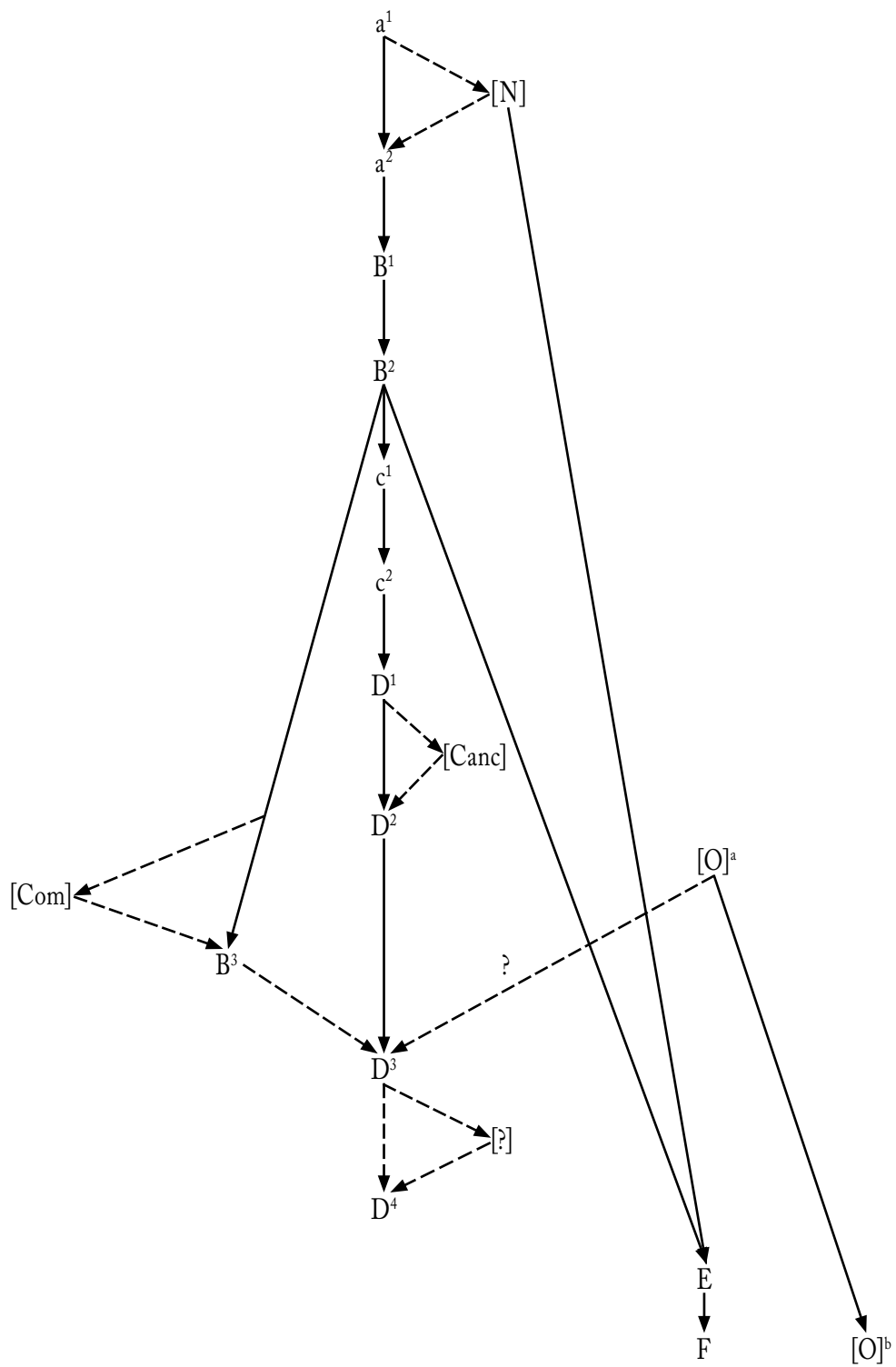
TEXTUM RECENSUERUNT
NOTISQUE INSTRUXERUNT

**RUDOLPHUS JARMALOV
GREGORIUS TÓTH**

PRAEFATUS EST
GREGORIUS TÓTH

BEVEZETÉS

I. A kéziratok családfája

II. A vármegyeleírás elkészítésének folyamata

Valószínű, hogy Matolai János gyűjtött információkat Bél számára a területen; ezek alapján Bél valamikor 1726 után látott hozzá Tolna vármegye leírásához, s készítette el az első változatot (ld. **a**¹). Ezt a fogalmazványt bemutatta egy feltehetően helybéli embernek, aki elkészítette hozzá megjegyzéseit ([**N**]). Bél a megjegyzéseket nagyrészt figyelembe véve javította a szöveget (**a**²), majd erről tisztázatot készítettett (**B**¹). E változatnak még voltak formai hiányosságai: nem volt kész a Politikai tagozat tartalomjegyzéke, illetve margójegyzetei, továbbá a különleges részben szintén hiányoztak a margójegyzetek. Ezt pótolta egy ismeretlen kéz (**B**²). Ezután feltehetőleg egy tisztázatot készült erről is (**c**¹), amelyen Bél elvégzett néhány javítást (**c**²), majd 1729 áprilisában elküldte ennek másolatát (**D**¹) a Kancelláriának. A Kancellária 1731-ben észrevételeivel együtt visszaküldte az iratot, és ennek megfelelően Bél javította és pótolta a szöveget (**D**²). Valamikor 1731 után ismeretlen személy leírást készített három tolnai mezővárosról (Simontornya, Ozora és Pincehely), feltehetőleg Bél részére (mivel Bél hagyatékában maradt fenn a kézirat) – szerzőnk azonban valószínűleg nem használta fel ezt az anyagot (ld. [**O**]^a). Négy év múlva, 1735 szeptemberében eljuttatta a Helytartótanácsnak a leírást, hogy ellenőriztesse a vármegyével. Végül a vármegye a korai **B** kéziratot kapta meg és látta el megjegyzésekkel, talán azért, mert az első elküldött irat valószínűleg elkallódott és Bél a **B**-t küldte el helyette, vagy mert a kevés módosulás miatt ezt a korai szöveget is megfelelőnek látta erre a célra (még ld. **B**). A vármegye 1738-ban küldte vissza megjegyzéseivel a kéziratot, amelybe beleírta megjegyzéseit (**B**³). Ezután Bél valamikor visszakapta a leírást és a vármegyei észrevételek egy részét áttemelte a fejlettebb „kancelláriai” példányba (ld. **D**³). Egy ismeretlen személy néhány további jegyzeteket írt a kéziratba (**D**⁴). Gyurikovits György a **B** példányról és az időben korábbi megjegyzésekről ([**N**]) másolatot készítettett, illetve készített (**E**). A Tolna Megyei Levéltárban emellett fennmaradt még egy 19. századi másolata a vármegyeleírásnak (**F**), amely a Gyurikovits-példány (**E**) alapján készült. Ugyanezen gyűjteményben megtalálható a fentebb említett ismeretlen szerzőségű jegyzeteknek ([**O**]^a) egy másolata ([**O**]^b). E két másolat készítésének oka ismeretlen, de bizonyosan késeiek, így a vármegyeleírás elkészítéséhez nincs közük.

III. A kéziratok bemutatása

a

1: -

2: [**Historia Comitatus Tolnensis**]

3: (A kézirat nincs meg)

4: Tolna vármegye leírása.

5: A Tolna vármegye leírásáról szóló, első fennmaradt kézirat (**B**) végén található még néhány oldal, amelyen egy ismeretlen kéz megjegyzéseket fűz „Tolna vármegye történetéhez” (ld. [**N**]). Az [**N**] írója azonban nem a **B**-hez, hanem egy annál korábbi változathoz írt észrevételeket, amelyeket a **B**-ben már maradéktalanul figyelembe vettek.¹ Ezt a korábbi változatot egyébként az [**N**] írója a megjegyzések írásakor legtöbbször szó szerint is idézi, illetve a szerkezetet is vázolja, amelyekből megállapítható, hogy ez a korábbi változat (**a**) a **B** közvetlen elődje volt. Feltételezhető tehát, hogy Bél valakinek odaadta ezt az első változatot átnézésre (**a**¹), aki elkészítette hozzá a megjegyzéseket ([**N**]), s ennek alapján

1 Pl. az [**N**] írója idézi a III. §-ban Bél szavait, miszerint a *Mons Simontornyiensis* (Simontornyai hegység) egy része kiválóan alkalmas búvóhely mindenféle vad számára: „[reliqua...] ferarum omnis generis latebris maxime idonea”, majd ezt írja: „omnis generis, item maxime esset omittendum, quia dantur loca alibi magis idonea, et neque omnis generis ferae reperiuntur.” Ld. [**N**] p. 6r. A **B** pontosan követi az utasítást, minthogy csak ennyi szerepel benne: „reliqua... ferarum latebris idonea.” Ld. **B** p. 5. A **B** szöveg készítője a többi esetben is elfogadja az [**N**] írójának javaslatait.

a szerző javította a szöveget (**a**²), majd erről tisztázatot készítettett (**B**¹). Bél adatgyűjtője feltehetőleg Tolnában is Matolai János volt, aki 1726-os körútja során járhatott a vármegyében.² Valószínű, hogy ezt az első változatot is ő készítette, de legalábbis ő szolgáltatott hozzá anyagot.

6: A **B** kéziratban kétszer is történik utalás arra, hogy 1726-ban nagy szárazság volt a vármegyében (ld. alább), és nincs okunk feltételezni azt, hogy ez az **a** kéziratban még nem szerepelt; különösen, ha Matolai szerzőségét feltételezzük. Így a leírás alapszövege (**a**¹) 1726 után keletkezett, de még 1729 előtt (ekkor küldte Bél az iratot a Kancelláriára).

[N]

1: EFK Hist. I. rrr. pp. 61–66.

2: *In Historia Comitatus Tolnensis sequentia sunt notata...*

3: 6 pp. 340×220 mm.

4: Megjegyzések Tolna vármegye leírásáról.

5: Ismeretlen kéz munkája. Fentebb már megállapítást nyert, hogy bár a **B** kézirathoz van csatolva, nem rá vonatkozik, hanem egy korábbi változatra (ld. **a**). A megjegyzések írója pontosan követi a mű szerkezetét, idézi az általa kifogásolt részt, majd közli ezzel kapcsolatos észrevételeit. Számos alkalommal Bél Mátyás stílusának túlzásait veszi célba, feleslegesnek tartva a szuperlatívuszokat és a pozsonyi tudósra oly jellemző fellengzős jelzőket (ld. az 1. jegyzetet). Máskor viszont érdemi megjegyzéseket is tesz és több tárgyi tévedést kijavít, sőt további adatokat közöl. Különösen tájékozottnak tűnik a vármegye birtokviszonyaiban,³ illetve járási beosztását illetően, ami mindenképpen valamilyen helyi birtokosra, esetleg tisztségviselőre enged következtetni. Ezt sugallja fegyelmezett hivatali stílusa, illetve a megjegyzések jellege is, amelyek egy kívülállóra, hivatalosan felkért hivatalos személyre mutatnak. Mégsem lehetnek ezek a vármegyei tisztikar 1736–1738 körül írt megjegyzései (ld. alább), mivel időben sokkal korábbi kéziraatra (**a**) vonatkoznak.⁴

6: Készítése – az **a** kézirat datálását figyelembe véve (ld. fent) – 1727–1728-ra tehető.

B

1: EFK Hist. I. rrr. pp. 1–59.

2: *Comitatus Tolnensis*.

3: 59 pp. 340×220 mm.

4: Tolna vármegye első fennmaradt leírása.

5: Másolat. Alapszövege (**B**¹) az **a** szöveg és az ahhoz készített megjegyzések ([N]) alapján készült. Ismeretlen kéz írása. Minden második levelet üresen hagytak benne további javítások céljából. Kiforrott és formai szempontból szinte teljes leírás. Hiányzik viszont még a *Tabula itineraria* a szöveg végéről, illetve egy helyen, a *Membrum Politicum* elejéről a tartalomjegyzék (*Synopsis*).⁵ Emellett számos fejezethez nem készültek margójegyzetek. Datálására, ahogy azt az **a** kapcsán már említettük, jó támpontot nyújt az a két szöveghely, ahol az 1726-ban bekövetkezett rossz időjárásról, illetve

² Ld. TóTH 2007. I. 80–82.

³ Megjegyzzi például, hogy Tolna vármegyében nem a Mercy grófnak – mint Bél írja –, hanem az Esterházy-családnak van a legtöbb birtoka, illetve további birtokosokat is felsorol (ld. [N] pp. 62–63.). Később Bonyhádnál arra figyelmeztet, hogy az nemcsak a Schilson-családé, hanem a Kun családé is (ld. uo. p. 65.)

⁴ A kancelláriai ellenőrzés (1729–1731) megelőzte a vármegyeit, de a Kancelláriának küldött kézirat (**D**) már tartalmazza az [N]-ben javasolt változtatásokat (sőt, már közvetett előzménye, a **B** is).

⁵ Ld. **B** p. 17.

szárazságról esik szó.⁶ Az alapszöveg tehát – akárcsak közvetlen elődje (a) – 1726 után, de 1729, vagyis a Kancelláriára való elküldés előtt keletkezhetett (ld. D), mivel a hivatal észrevételeit semmilyen formában nem tartalmazza. Ennél pontosabb datálásra nincs lehetőség.

A B-be két különböző kéz készített megjegyzéseket. Az egyik margójegyzeteket írt azok mellé a fejezetek mellé, ahol ezek hiányoztak. Az első ilyen a 22. oldalon van, később, a különleges rész folyamán sűrűn előfordulnak. Az ezekkel a javításokkal kiegészült szövegállapotot neveztük el B²-nek. A másik kéz bejegyzései (B³) jóval később keletkeztek. Bél Mátyás, miután 1731-ben a Kancellária – megjegyzései kíséretében – visszaküldte neki Tolna vármegye leírását (ld. D), hosszabb szünet után, 1735 szeptemberének közepén postázta a Helytartótanácsnak a szöveget, hogy az küldje le a vármegyének revízióra.⁷ 1736. január 27-én már sürgette a hivatalt, hogy siettesse – többek között – Tolna leírásának vármegyei átvizsgálását.⁸ Az irat továbbításával azonban valami probléma lehetett, ugyanis a vármegyei közgyűlés 1736. április 9-én – nyilván a hivatal megkeresésére – jegyzőkönyvbe vette, hogy az iratot még nem kapta meg,⁹ és ugyanezt válaszolta a hivatalnak.¹⁰ Végül azonban mégiscsak eljutott hozzá, mert miután a Helytartótanács ráírt a késlekedő vármegyére,¹¹ 1738. április 21-én egy levél kíséretében visszaküldte a Helytartótanácsnak, közölve, hogy a művet átnézte és helyesbítette.¹²

Az a példány, amely a vármegyéhez eljutott, érdekes módon a korai, általunk B-vel jelzett irat volt: ennek üresen hagyott lapjaira (minden második ilyen volt) vezette rá a vármegye a megjegyzéseit (az e megjegyzésekkel kiegészült szövegállapotot nevezzük B³-nak). Ezt számos adat bizonyítja. Egyrészt a javítások bizonyosan 1734 után keletkeztek.¹³ Ez a meglehetősen késői „terminus post quem” megfelel a vármegyei javítás keletkezési idejének (1736–1738). A vármegyei cenzor szerzőségét bizonyítja továbbá a javítások jellege. Stílusa mindig hivatalos és inkább utasító jellegű; a szerzőt kiemelten „Historicus”-nak nevezi.¹⁴ Kiváló helyismeretről, továbbá a vármegye birtokviszonyaiban való nagyfokú jártaságról tanúskodó megjegyzései szintén e feltevést erősítik.¹⁵

Ezután felmerül a kérdés, hogy Bél miért nem egy olyan kéziratot küldött a Helytartótanácsnak s rajta keresztül a vármegyének, amely már tartalmazza a későbbi javításokat, így a Kancellária észrevételeit? Ennek kétféle magyarázata

6 A kukoricával kapcsolatban írja: „Hoc [sc. „triticum Turcicum” – T. G.] enim A. MDCCXXVI. qui erat sterilissimus, ita profecit, ut, quum reliqua omnia deficerent, sola eius ubertate, famis pericula, agricolae lenierint” (uo. p. 10.), illetve Bonyhád településnél megjegyzi: „Anno MDCCXXVI. multum defecit frumento, ob nimiam siccitatem...” (uo. p. 45.).

7 Bél Mátyás 1736. január 27-én írott levelében egyebek mellett kéri a Helytartótanácsból, hogy hat vármegye leírását, köztük Tolnaét, amelyeket az előző év szeptemberének közepén küldött el hozzájuk, minél hamarabb juttassák vissza hozzá. Ld. BÉL 1993. nr. 574.

8 Ld. az előző jegyzetet.

9 A Helytartótanács levele kapcsán ez áll a jegyzőkönyvben: „...Quia autem Descriptionem huius Comitatus, seu passu in eo, opus Dni Matthiae Bel Historici Comitatus hucce non accepisset, ad recens de dato 31^a Januarii huius anni, ejusdem intuitu Excelsi Consilii intimatum replicari debet, revisionem ejusdem illucusque assumi non posse, quam primum autem recipere potuerit, Universitas muneris suo non deerit...” TML IV. 1. a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 1736. p. 277.

10 A vármegye levelét ld. MOL C 42 Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. pp. 62–63.

11 Az 1738. jan. 24-én kelt levél másolatát ld. TML IV. 1. a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 1737–1739. p. 91.

12 Ld. uo. p. 64.

13 A megjegyzések írója a földvári apátsággal kapcsolatban figyelmeztet, hogy ott most már nem Mednyánszky Ferenc (ahogy a szövegben áll), hanem a „darmstadt herceg” („Pr. a Darumstadt”), vagyis József hesseni őgróf, darmstadt herceg az apát (ld. B p. 35.). Mivel a herceget 1734. november 29-én nevezte ki az uralkodó erre a címre (az adománylevelet ld. LIBRI REGII 37.185), a megjegyzések e dátum után, azaz legkorábban 1734 végén, de inkább 1735-ben vagy később keletkeztek.

14 „Mons, quem *Historicus* Simontornyensem nominat, dicendus est verius et ad rem conformius Mons Kapos...” B p. 4.

15 Két falunál hivatkozik az ottani birtokos család kiváltságlevelére (ld. B pp. 40, 43.); számtalan esetben korrigálja Bél adatait a falvak földesurairól (sokszor friss tulajdonosi változásokat is említve), sőt, egy helyen arra is felhívja a figyelmét, hogy bizonyos falvak nem abba a járásba tartoznak, ahol tárgyalja őket (uo. p. 43.). Tanulságos az a megjegyzése, amely szerint nem lehet azt állítani, hogy a magyarok a németek utánzása révén most jobban élnek, mert ők már akkor is elég kényelmesen éltek, mielőtt még amazok ezt a vidéket megpillantották: „Hungaros imitatione Germanorum commodius habitare scribi non potest, cum priusquam hi oram hanc vidissent, illi satis commode habitaverint.” Ld. uo. p. 20. Ebből a megjegyzésből talán nem túlzás kihallani egy vármegyei magyar nemes rosszállását.

is lehet. Egyrészt lehetséges, hogy Bél nem ítélte a későbbi változásokat olyan jelentősnek a **B**-hez képest ahhoz, hogy új tisztázatot készítsen, ezért a jó minőségű s alig javított **B** kéziratot „hasznosította újra”.¹⁶ Másrészt talán az is elképzelhető, hogy az eredetileg a vármegyének küldött példány elkallódott (mint láttuk, a vármegye még 1736 áprilisában sem kapta meg), ezért pótolni kellett a **B** példánnyal.

6: Az alapszöveg 1726–1729-ben készült, míg a vármegye javításai 1736–1738-ban.

c

1: -

2: [Comitatus Tolnensis.]

3: (A kézirat nincs meg)

4: Tolna vármegye leírása (feltételezett).

5: Megfigyelhető, hogy a másik ránk maradt kézirat (**D**) alapszövegében olyan többletek vannak a **B**-hez képest, amelyek az utóbbiban még javítás formájában sincsenek meg.¹⁷ Mivel az a tapasztalat, hogy Bél Mátyás és közreműködői közvetlenül a szövegbe javítottak bele, léteznie kellett a két kézirat között egy harmadiknak. Ez a kézirat (**c**) minden bizonnyal a **B** tisztázata volt (**c**¹), illetve ebbe a példányba kerültek bele javításban azok pótlások, amelyek a **D**-nek már az alapszövegében szerepelnek (**c**²). Erre a tisztázatra azért lehetett szükség, mert a **B**-ben a margójegyzetek még igen hevenyészettek voltak, és, mint említettük, a tartalomjegyzékek (*synopsis*) sem készültek el.

6: Elkészítése 1727–1729 közé tehető.

D

1: EFK Hist. I. kkkk/27.

2: Comitatus Tolnensis.

3: 30 pp. 330×210 mm.

4: Tolna vármegye leírása.

5: Másolat. Alapszövege (**D**¹) tartalmazza egyrészt a **B**² módosításait, másrészt egyéb többleteket is, amelyek vélhetően egy elveszett példányban szerepeltek (ld. **c**).

Bél Mátyás 1729. április 25-én küldte fel a Kancelláriának ellenőrzésre Moson, Sopron és Tolna vármegye leírását,¹⁸ amelyeket a Kancellária 1731. április 17-én küldött vissza Bélnek, a leírásokkal kapcsolatos észrevételeket tartalmazó levél kíséretében.¹⁹ Egészen biztosan a tárgyalat kézirat volt a Kancelláriának küldött változat. Bizonyíték erre egyrészt, hogy ugyanaz a kéz másolta, amely 1727–1729 környékén több más esetben is elkészítette a Kancelláriára küldendő példányt.²⁰ Másrészt javítás formájában olvashatók benne a Kancellária észrevételei,²¹ amelyek eredetileg ceruzával vannak beírva a szövegbe egy „NB” („Nota bene”) rövidítés kíséretében (később egy részüket tollal is átírták). E ceruzás bejegy-

16 A **c** és **D** kézirat nyilván azért nem jöhetett szóba, mert azokban több volt a javítás. Ld. e kéziratok ismertetését.

17 A **B** kézirat politikai tagozatában, az V. fejezet elején ez áll: „Comitatus arbiter, Supremum Comitem vocant, iam episcopus est, olim primores alii.” (p. 22.). Míg a **D** kéziratban ugyanitt már ez olvasható: „Comitatus arbiter, Supremum Comitem vocant, Episcopus est Quinqueecclesiensis, quorum catalogum, quia ad eius Episcopatus historiam exhibemus, lectorem nunc quidem illuc dimittimus.” (ld. **D** p. 12.). Ez a többlet alighanem Bélből származik. Emellett néhány más esetben is észrevehető hasonló eltérések.

18 Ld. BÉL 1993. nr. 378.

19 Ld. uo. nr. 405.

20 Így Sopron vármegyéét, illetve Szabolcs vármegyéét. Ld. Sopron vármegye leírásának **F** jelű, illetve Szabolcs vármegye leírásának **D** jelű kéziratát doktori disszertációnkban. TóTH 2007. II. 179–180., 308. Még ld. BÉL 2012. 24–25.

21 Például a politikai tagozat 4. fejezetében, ahol az ismeretlen kéz a Kancellária levelével egyezően pontosítja két vármegyei földbirtokos nevét Ld. **D** p. 12. Még ld. BÉL 1993. nr. 405.

zések értelemszerűen a cenzúrárt végrehajtó kancelláriai hivatalnoktól származnak. A kancellária javításai utáni szövegállapotot jelöltük **D**²-vel a családfán.

De nemcsak a Kancellária észrevételei vannak a kéziratban. Bél a **B** példány üres lapjain olvasható vármegyei megjegyzések egy részét is beleírta – javítás formájában – ebbe a szövegbe.²² Eljárása érthető: a vármegye korrekcióit a legfrissebb szövegváltozatba vitte át, hogy ezáltal a „kettévált” javítási munka újra egy mederbe kerüljön (még lásd a családfát). A vármegye javításai alapján Bél által módosított szövegváltozatot nevezünk **D**³-nak.

Emellett egy ismeretlen kéz további megjegyzéseket írt a kéziratba – összesen öt darabot.²³ A szerzőről annyit megállapíthatunk, hogy jó helyismerettel rendelkezett – az öt bejegyzésből három az egyes települések földesuraival kapcsolatban nyújt tájékoztatást.²⁴ A bejegyzésekkel kiegészült szövegállapotot jelöltük **D**⁴ jellel a családfán.

6: Az alapszöveg 1729 körül készült (a Kancelláriába való elküldés előtt), a Kancellária javaslatai alapján történt javítások (**D**²) 1731 után, míg a vármegyei revízió által javasolt, és Bél által ide „áthozott” korrekciók (**D**³) 1738 után – ahogy vélhetően az ismeretlen kéz bejegyzései is (**D**⁴).

[O]

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. 152r–153r

2: *Observationes ad Comitatum Tolnensem, speciatim ad oppidum Simontornya.*

3: 3 pp. 340×210 mm.

4: Három Tolna vármegyei város, Simontornya, Ozora és Pinchehely leírása.

5: Ismeretlen kéz munkája. Szerzője Simontornyával foglalkozik a legbővebben: leírja egykori birtokosait, jelenlegi állapotát, lakóinak nyelvét, vallását és földje minőségét. A két másik városról már kevesebb mondanivalója van. Kérdés, hogy Bél egyáltalán felhasználta-e ezeket az „észrevételeket”, s ha igen, mikor. A vármegyeleírás első fennmaradt példányainak (**B**, **D**) vonatkozó részeiben vannak ugyan hasonló adatok, mint az [O]-ban, mégsem lehet biztosan állítani egyikről sem, hogy abból kerültek volna át. Ozora leírása mellett viszont van a szövegben Bél Mátyásnak két megjegyzése (két Ozorával kapcsolatos szöveghely Istvánffynál és Tuberónál),²⁵ ami azt jelenti, hogy Bél látta az „észrevételeket”, de nem talált bennük olyasmit, amiért érdemes lenne módosítani az akkorra már kialakult szöveget.

6: 1720-as, 1730-as évek.

E

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3381.

2: *Comitatus Tolnensis.*

3: 18 ff. 380×240 mm.

4: Tolna vármegye leírása.

5: Gyurikovits által készített másolat a **B** példányról (ff. 1–13.), az utána következő, általunk [N]-nel jelölt megjegyzésekről (ff. 14–16r), illetve a **B** példányban lévő, üres lapokra írt, feltehetőleg a vármegyeiek által készített

²² Így például Bél kiegészíti Agárd leírását azzal, hogy a szekszárdi apáté (ld. **D** p. 21.), követve a vármegyei cenzor megjegyzését (ld. **B** p. 43.). A vármegyei észrevételek alapján javítja továbbá „Malocsa” nevét „Madocsa”-ra (**D** p. 20.), „Nyék” nevét „Felső-Nyék”-re (**D** p. 26.) stb.

²³ A bejegyzéseket ld. **D** pp. 20–22.

²⁴ Az első bejegyzésében a helytelen „Zöleske” falunév mellett odaírja a helyes „Böltske” alakot. L. **D** p. 20. A következő bejegyzésében viszont már Szentgyörgy falu aktuális birtokosait tünteti fel (uo. p. 21.). A bejegyzést ld. kiadásunkban, a 169. oldalon (2. jegyzet).

²⁵ „Occupatur a Turcis. Istvanf. Lib. 16, p. 273, 5.” „Direptum a Maximiliani milite, Tubero, p. 73, 74.” [O] f. 152v.

megjegyzésekről, „végjegyzet” formájában, az utóbbi Gyurikovits kezével (ff. 16v–18r).²⁶ Vagyis a „Hist. I. rrr.” jelzetű kéziratot másolt(atta) le, amelyben mindez található (ld. [N], B).

6: 1830-as évek.

F

1: MNL TML XV. 11. Különféle iratok levéltári gyűjteménye, 338 sz. pp. 1–52.

2: **Comitatus Tolnensis.**

3: 52 pp. 340×210 mm.

4: Tolna vármegye leírása.

5: Ismeretlen kéz által készített tisztázat a Gyurikovits-féle másolatról (E).²⁷ A másolat készítésének oka ismeretlen.

6: 1830–1900.

[O]^b

1: MNL TML XV.11. Különféle iratok levéltári gyűjteménye, 338 sz. pp. 209–212.

2: **Math. Belii observationes ad Comitatum Tolnensem, speciatim ad opp. Simontornya.**

3: 4 pp. 340×210 mm.

4: Három Tolna vármegyei város, Simontornya, Ozora és Pincehely leírása.

5: Az [O]^a kézirat másolata; szerepelnek benne tisztázatban Bél utólagos megjegyzései is, amelyeket a pozsonyi tudós az eredeti kéziratba szúrt bele.²⁸ Mivel ugyanabban a gyűjteményben maradt fenn, mint az F kézirat, feltehetően a másolás oka is ugyanaz volt.²⁹

6: 1830–1900.

IV. A vármegyeleírás rövid ismertetése és a szövegkiadás elvei

A fentiek alapján világos volt számunkra, hogy a D jelű kéziratot kell szövegkiadásunk alapjául tekintenünk, hiszen Bél Mátyás is láthatóan ebben a példányban kívánta véglegesíteni a vármegyeleírás szövegét, áttemelve az üres oldalakra a korábbi kéziratba (B) beleírt vármegyei korrekciókat (még ld. D). Mindazonáltal most is tekintettel voltunk a korábbi

26 Így pl. a darmstadti hercegre vonatkozó megjegyzést is közli. Ld. E f. 17v. Még ld. a 13. jegyzetet.

27 Az E kéziratban, mint írtuk, a vármegye megjegyzéseit Gyurikovits utólag, végjegyzet formájában helyezte el a kéziratban, vagyis úgy, hogy a megjegyzéseket bemásolta a kézirat végére, megszámozta őket, majd a megjegyzés számát beszúrta a megfelelő helyre a kéziratban. Ld. E f. 1v, 2r, 2v, 3r stb. Ez az F kéziratban is pontosan így van, csak éppen már letisztázott formában. Ld. F pp. 2., 3., 4. stb. Gyurikovits emellett a mondott „végjegyzeteknek” címet adott („Notae marginales in Opus Math. Belii appositae”, E f. 16v), amely az F kéziratban is ott szerepel. (Ld. F p. 46.) Az F kézirat egyebekben is pontosan követi az E kéziratot.

28 Ld. [O] f. 152r, [O]^b p. 211.

29 Tolna vármegye leírásának fordításához függelékként csatolta eme szöveg magyarázatát a fordító, Kun Lajos. Ld. BÉL 1979. 362–363. Az általa talált kézirat lelőhelyéről ezt írja: „Az eredeti szöveghez csatoltuk – elkülönítve – a néhány oldalra terjedő és Tolna vármegyére vonatkozó új leletanyagot, amelyet Bél Mátyás pótlásul készített a Héderváryak enyingi Török család elleni peranyagának kiegészítéséhez. E leletanyagot a Tolna megyei Tanács Levéltárában fedeztük fel.” Ld. KUN 1979^a 329. Vélhetően az itt tárgyalt [O]^b kéziratot látta a fordító. Mi nem találtunk arra bizonyítékot, hogy az iratgyűjtemény, amelyben az F és az [O]^b kéziratok fennmaradtak, valamilyen peranyag lett volna, de ez nincs kizárva. Ha Kun Lajos információi helyesek, akkor az történetett, hogy valaki lemásolta a Bél-hagyatékban lévő iratot, hogy ezzel a Héderváryaknak kedvezzen a perben. Az [O]^a szövegében ugyanis az olvasható, hogy Simontornya régen a Héderváryaké volt („Alioqui ex historicorum monumentis ipsisque antiquissimis regum literis didicimus, Hedervarios hanc arcem olim tenuisse”). Ld. [O]^a f. 152r. Ugyanezt ld. [O]^b p. 209. Tolna vármegye leírásában szintén van a Héderváryak birtoklására vonatkozó adat (ld. D p. 25.).

kéziratra, vagyis a **D**-ben lévő írni szöveghibák, vagy hiányok esetén a **B** alapján rekonstruáltuk a szöveget (de persze csak akkor, ha a hiba nem abban a kéziratban keletkezett).

Tolna vármegye ismertetése az egyik legrövidebb Bél vármegyeleírásai közül, amit csak részben magyaráz a vármegye mérete. Az általános rész természetföldrajzi tagozata (**D** pp. 1–8.) csupán néhány kisebb megjegyzéssel tűnik ki. Így a levegő és a föld minőségéről szólva Bél megjegyzi, hogy jól terem itt a kukorica, melyet az itteniek „török búzának” (*triticum Turcicum*) hívnak, valamint hozzáteszi, hogy 1726-ban ez a termés mentette meg a lakosokat az éhhaláltól (uo. p. 6.). Szól a vadállományról is, mely, mint írja, igen megcsappant az itt elszállásolt katonák által nagyban űzött vadászat miatt (p. 7.).

A politikai tagozat (pp. 8–12.) első fejezetében a vármegye történelmét tekinti át a szerző (p. 9.). Figyelemreméltó a lakosokról szóló harmadik fejezet (pp. 10–11.), ahol hosszan ír a németek szervezett betelepítéséről: megemlíti, milyen tartományokból jöttek (Hessen, Pfalz stb.), kitér a megtelepedés nehézségeire, valamint szorgalmas életmódjukra, megjegyezve, hogy a magyarok is utánozzák őket. A tolnai lakosok háromszor szántják a földet, írja ezután Bél ugyanitt, hasonlóan a szőlőskertekhez, melyben a szőlőt „budai módon” (*more Budensi*) ültetik el. A fejezet végén megjegyzi: a tolnaiak szerint nagy káruk származik abból, hogy mezei terményeiket nem tudják pénzért eladni. A negyedik fejezetben a vármegye birtokosait sorolja fel (pp. 11–12.): elmondása szerint a legnagyobb birtokosok az Esterházyak, valamint Mercy gróf, aki sok német telepest hozott ide – ebben követte a Schilson és a Kun család. A szerző ezután a kisebb birtokosokat is felsorolja. A politikai tagozat a vármegye hivatalainak és címerének az ismertetésével zárul (p. 12.), az utóbbi azonban hiányzik ebből a leírásból: a fejezet végén a szöveg a mondat közepén megszakad. Ennek oka, hogy a **B** kéziratban a vármegyei cenzor korrigálta Bél címerrel kapcsolatos adatait, s emiatt szerzőnk valószínűleg törölte ezt a részt a közbeeső, elveszett c kéziratban, hogy majd újrafogalmazza – ez azonban a jelek szerint elmaradt.³⁰

A különleges részben járások szerint kerülnek sorra a megye települései. Három járást különböztet meg a szerző: Felső, avagy Földvári, Középső, avagy Simontornyai, valamint Alsó, avagy Völgységi járást (p. 13.). A Felső, avagy Földvári járásban (pp. 13–22.) először az ott lévő hat mezővárost ismerteti Bél (Tolna, Paks, Földvár, Szekszárd, Bata, Báticasék), rövid, egy fejezetből álló leírásokkal. Sajnos e rövid ismertetések nem sok értékelhető információt rejtnek. Földvárnál Bél kitér egy kuruc-kori epizódra, miszerint a magyarok itt egy vasláncot húztak végig a Dunán, hogy a császáriak vízi közlekedését megakadályozzák (p. 17.). Szekszárd városa ismertetésében (pp. 18–19.) nagy helyet kap a szekszárdi szőlőművelés részletes bemutatása. A városok után 21 falvat sorol fel Bél (pp. 20–22.), legtöbbjüknél említi a birtokost, a föld minőségét és a település elhelyezkedését, néhol lakóinak nemzetiségét is.

A Középső, avagy Simontornyai járás (pp. 23–28.) bemutatásának első szakaszában Bél az itteni várakat (Dombóvár, Simontornya) és mezővárosokat (Ozora, Tamási, Pincehely) veszi sorra. A leírások közül némiképp Simontornya emelkedik ki (pp. 24–25.) ahol Bél azt állítja, hogy a város jelenlegi (magyar) lakosai nincsenek alávetve senkinek, de kamatot (*foenus*) fizetnek az általuk bérelt földek és szőlők után; emellett megjegyzi, hogy itt vannak a vármegyei közgyűlések és a vármegyeháza. Bél ezután 12 falut ismertet, ugyanazon szempontok alapján, mint az előző járás esetében (pp. 26–28.).

A Völgységi járás ismertetésében szerzőnk csak falvakat sorol fel (pp. 28–30.), szám szerint tizenhatot (Bél utólagos bejegyzésével kiegészítve tizennyolcat). A szerző általában ezeknél is megemlíti a lakók hovatartozását: például Cikónál megjegyzi, hogy a németek építették újjá (p. 28.). A leírás végéről hiányzik az „úthálózati jegyzék” (*Tabula Itineraria*), csupán a címét írta fel a másoló (p. 30.).

30 A cenzor a **B** kéziratban figyelmeztette Bél, hogy a címerben Szent Imre alakja van Szent István mellett, nem pedig Szent László. Bél ugyanis Koller József címertani munkáját, a *Cerographiát* idézte Tolna vármegye címerének ismertetéséhez, amelyben az áll, hogy Szent László *vagy* Szent Imre szerepel Szent István jobbján a címerben (ld. **B** p. 25.). A cenzornak volt igaza, ugyanis I. Lipót 1699. szeptember 1-jén kelt, Tolna vármegye részére pecséthasználatot engedélyező oklevelében valóban Szent Imre van megnevezve a pecsét, illetve az azon szereplő vármegyecímer ismertetésében. Ld. LIBRI REGII 25.27. (p. 214.). A címer színes rajzát és bemutatását ld. CsÁKY 1995. 131. A problémás szöveg helyre még ld. szövegkiadásunkban a 162. oldalon a ii. jegyzetet.

Tolna vármegye leírása több esetben hiányérzetet kelt. Különösen a mezővárosok ismertetésénél tapasztalható ez, ahol igen keveset tudhatunk meg azok mai kérépéről, lakóiról – ennek hiányát nem pótolják a történeti művekből vett elszórt adatok, vagy a névetimológia. A falvak esetében ez már nem mondható el, hiszen a szerző földjük minősége mellett csaknem minden esetben közli azok birtokosaikat, illetve elég gyakran lakosaik nyelvét is. Ezenkívül fontosnak tartjuk, hogy Bél kitér a betelepítés jelenségére a politikai tagozatban, továbbá, hogy tolmácsolja a tolnai lakosok panaszát a terményeik áruba bocsátásának nehézségeiről. Figyelemreméltó még a szekszárdi szőlőtermesztés aprólékos bemutatása, valamint az általános rész természetföldrajzi tagozatában a növénytermesztésről és az állattartásról elmondottak. Ennek ellenére érezni a török alól felszabadult vármegyék leírásában tapasztalható „terra incognita” jelenséget – ami alatt azt értem, hogy ezeket a vidékeket nemcsak gazdaságilag vagy politikailag kellett visszahódítani, hanem településeinek újra be kellett kerülnie a „köztudatba” is.

V. Összefoglaló adatok

Adatközlők: Matolai János (a); ismeretlen ([N], [O])

Ellenőrzés: Kancellária (D), vármegye (B)

A szövegkiadás alapját képezendő kézirat: D

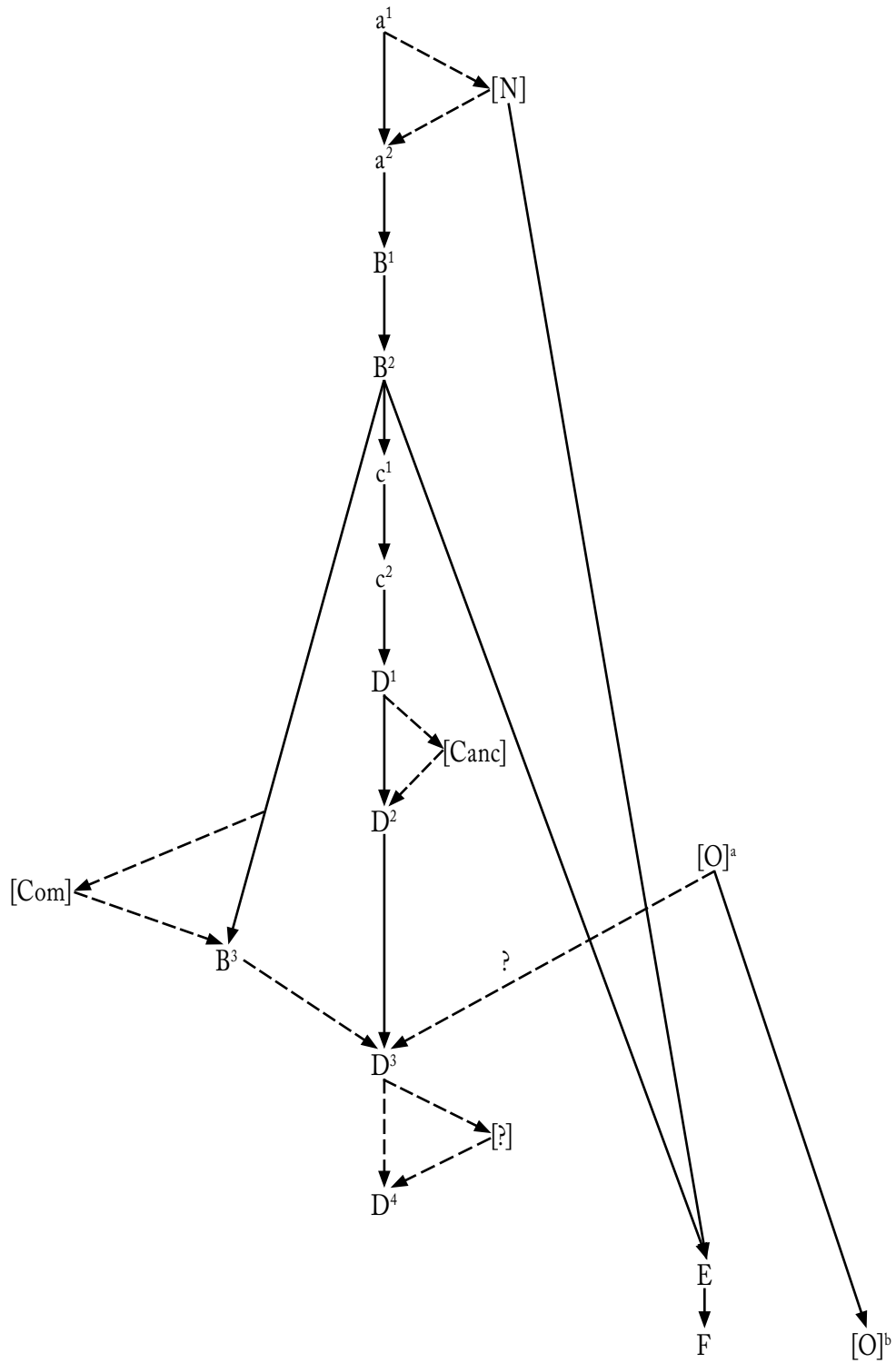
Fordítás: BÉL 1979.³¹

Irodalom: KUN 1979^a; KUN 1979^b

31 Bár a fordító, Kun Lajos az előszavában nem közli (ld. KUN 1979^a), a szövegből (BÉL 1979.) kiderül, hogy a B kéziratot használta a magyarátáshoz – helytelenül, hiszen amint azt fentebb bizonyítottuk, a D a legteljesebb, legkésőbbi szövegváltozat, ezt kellett volna alapul vennie. A kéziratba beleírt vármegyei észrevételeket Kun jegyzetben közli, anélkül, hogy jelezné: ezek nem tartoznak a szöveghez, hanem egy idegen kéz megjegyzései, tehát nem Bél a szerzőjük. Ld. BÉL 1979. 332. stb.

INTRODUCTION

I. Manuscript stemma

II. The creation process of the county description

In all probability, János Matolai collected information for Bél in the area, on the basis of which Bel proceeded to compile the description of Tolna County sometime after 1726, when he produced the first version (see **a**¹). This draft was apparently presented to a local person, who made comments on it ([**N**]). Bél made corrections, for the most part acknowledging the comments (**a**²), then made a fair copy (**B**¹). This version still had shortcomings in terms of form: the table of contents and marginal notes in the political section were not complete, and the marginal notes were also missing from the special section. These were supplemented by an unknown hand (**B**²). Following this, probably another fair copy was made (**c**¹), on which Bél made further corrections (**c**²), then in April 1729 he sent a copy of this (**D**¹) to the Chancellery. In 1731, the Chancellery returned the document with comments, and Bél corrected and supplemented the text accordingly (**D**²). Sometime after 1731, an unknown person wrote descriptions of three market towns in Tolna County (Simontornya, Ozora and Pincehely), presumably for Bél (since the manuscript has been preserved in Bél's estate), although Bél probably did not use this material (see [**O**]^a). Four years later, in September 1735, he forwarded the description to the Locotenential Council in order to be revised by the county. Finally, the county received the early manuscript **B** for comments, perhaps because the first document had been lost and Bél sent **B** instead, or because, due to the small number of modifications, he found this early text fit for the purpose (see also **B**). The county returned the manuscript, with comments inserted in it, in 1738 (**B**³). After Bél received the description, he integrated some of the county's comments into the improved "Chancellery" copy (see **D**³). An unknown person added a few more notes to the manuscript (**D**⁴). György Gyurikovits had a copy (**E**) made of, or copied, manuscript **B** and the preceding notes ([**N**]). The Tolna County Archives contain another 19th-century copy (**F**) of the county description, which is based on the Gyurikovits copy (**E**). The same collection also contains a copy ([**O**]^b) of the above-mentioned anonymous notes ([**O**]^a). It is not known why these two copies were made, although they are certainly late copies and therefore have nothing to do with the compiling of the description.

III. Presentation of the manuscripts

a

1: -

2: [**Historia Comitatus Tolnensis**]

3: (The manuscript is missing)

4: Description of Tolna County.

5: At the end of the first surviving manuscript of the description of Tolna County (**B**) there are a few pages by an unknown hand containing additional comments to "The history of Tolna County" (see [**N**]). However, the writer of [**N**] did not add his comments to **B**, but to an earlier version, which has been fully taken into account in **B**.¹ This earlier version is usually quoted word for word by the writer of [**N**], who also refers to the structure, when writing his comments, from which it can be concluded that the earlier version (**a**) was the immediate predecessor of **B**. It can therefore be assumed that Bél gave this first version to someone to review (**a**¹), and this person added comments ([**N**]), on the basis of which the author improved the text (**a**²) and then clarified it (**B**¹). Bél's data collector in Tolna was presumably János Matolai as

1 For example, the writer of [**N**] quotes Bél in III. §., where he says that some of *Mons Simontornyensis* (Simontornya Hill) is a perfect haven for all kinds of game: "[reliqua...] ferarum omnis generis latebris maxime idonea", and then writes: "*omnis generis, item maxime esset omittendum, quia dantur loca alibi magis idonea, et neque omnis generis ferae reperiuntur.*" See [**N**] p. 61. **B** follows the instruction exactly, as it says only "reliqua... ferarum latebris idonea." See **B** p. 5. The writer of **B** accepts what is suggested by the writer of [**N**] in numerous cases.

usual, who may have visited the county during his tour in 1726.² It is likely that he created this first version, or at least provided material for it.

6: Manuscript **B** refers on two occasions to the drought in the county in 1726 (see below), and we have no reason to believe that this fact was not included in manuscript **a**; especially if we assume Matolai's authorship. Thus the text base (**a**¹) must have been written after 1726, but before 1729 (when the document was sent to the Chancellery by Bél).

[N]

1: EFK Hist. I. rrr. pp. 61–66.

2: In Historia Comitatus Tolnensis sequentia sunt notata...

3: 6 pp. 340×220 mm.

4: Comments on the description of Tolna County.

5: By an unknown hand. As already established, even though this is attached to manuscript **B**, it refers not to **B**, but to an earlier version (see **a**). The writer of the comments follows the structure of the work accurately, citing the respective part before penning his related observations. He often targets the excesses of Mátyás Bél's style, regarding as unnecessary the superlatives and pompous adjectives that characterise his writing (see note 1). On other occasions, however, he makes substantive comments and also corrects several factual errors, besides adding further details. He seems to be particularly knowledgeable about the ownership relations in the county³ as well as the township divisions, which certainly indicates a local landowner, or perhaps an official. This is suggested by the disciplined, official style and the nature of the comments, which imply an outsider, and an officially appointed functionary. Nevertheless, the comments cannot be those written by the county staff in around 1736 to 1738 (see below), since they relate to a much earlier manuscript (**a**).⁴

6: They must have been written – taking into consideration the dating of manuscript **a** (see above) – in around 1727 or 1728.

B

1: EFK Hist. I. rrr. pp. 1–59.

2: Comitatus Tolnensis.

3: 59 pp. 340×220 mm.

4: The first surviving description of Tolna County.

5: A copy. The core text (**B**¹) is based on text **a** and the related comments ([N]). Written in an unknown hand. Every second sheet was left blank for further corrections. A fully developed description, almost complete from a formal point of view. However, the *Tabula itineraria* is missing from the end of the text, and in one place the table of contents (*Synopsis*) is missing from the beginning of the *Membrum Politicum*.⁵ In addition, no marginal notes were made in a number of chapters. In terms of dating, as already mentioned in connection with (**a**) the two textual references to the bad weather and drought of 1726 provide good orientation points.⁶ The basic text, as well as its immediate predecessor (**a**), were

² See TÓTH 2007. I. 80–82.

³ He notes, for example, that in Tolna County most estates are not owned by Count Mercy — as Bél suggests — but by the Esterházy family, after which he lists further landowners (see [N] pp. 62–63). Later, with reference to Bonyhád, he states that it does not belong only to the Schilson family, but also to the Kun family (see *ibid.* p. 65).

⁴ The Chancellery's revision (1729–1731) preceded that of the county. However, the manuscript that was sent to the Chancellery (**D**) already contains the proposed changes in [N] (as does its immediate precedent, **B**).

⁵ See **B** p. 17.

⁶ With respect to corn, he writes: “Hoc [sc. „triticum Turcicum” – T. G.] enim A. MDCCXXVI. qui erat sterilissimus, ita profecit, ut, quum reliqua omnia deficerent, sola eius ubertate, famis pericula, agricolae lenierint” (*ibid.* p. 10). Of the settlement of Bonyhád he remarks: “Anno MDCCXXVI. multum defecit frumento, ob nimiam siccitatem...” (*ibid.* p. 45).

created after 1726, but before 1729 — that is, before it was sent to the Chancellery (see **D**), since it does not include the observations of the office in any form. There is no more accurate way to establish the date.

In **B**, comments have been added in two different hands. One person has added marginal notes to those chapters where they were missing. The first is on page 22, while later on, in the special part, they appear frequently. We refer to the text version that includes these corrections as **B**². The notes made in the other hand (**B**³) were created much later.

After the Chancellery returned the annotated description of Tolna County (see **D**) in 1731, Mátyás Bél, after a long delay, sent the text to the Locotenential Council in mid-September 1735, to be forwarded to the county for revision.⁷ On January 27, 1736, he urged the office, among other things, to revise the description of Tolna County.⁸ However, there must have been a problem with the forwarding of the document, as on April 9, 1736, the county's General Assembly, apparently at the request of the office, recorded in its minutes that the document had not yet been received⁹ and sent the same answer to the office.¹⁰ Eventually, however, they did receive it, since after the Locotenential Council had urged the county to stop delaying,¹¹ on April 21, 1738, the county returned it to the Locotenential Council with a letter informing the council that the work had been received and corrected.¹²

Interestingly, the copy that reached the county was the early document **B**: the county added comments on the blank pages (every second page). We refer to this text with the added notes as **B**³. This is confirmed by various facts. On the one hand, the corrections were certainly made after 1734.¹³ This rather late *terminus post quem* corresponds to the date of the county's corrections (1736–1738). The nature of the corrections provides further proof of the authorship of the county censor. His style is always formal and rather imperative; he affectedly refers to the author as “Historicus”.¹⁴ His remarks, which reveal an excellent knowledge of the place, as well as of the ownership relations in the county, reinforce this assumption.¹⁵

The question then arises as to why Bél did not send to the Locotenential Council, and via the council to the county, a manuscript that already contained subsequently made corrections, such as the Chancellery's comments? There are two possible explanations. On the one hand, it is possible that Bél did not consider the later changes sufficiently significant, compared to **B**, to make a new clear copy, thus he was “reutilising” a good-quality barely revised manuscript **B**.¹⁶ On the

7 In his letter dated January 27, 1736, Bél Mátyás asks the Locotenential Council, among other things, to return as soon as possible the descriptions of six counties, including Tolna, which he had sent in the middle of September the previous year. See BÉL 1993. nr. 574.

8 See previous note.

9 On the letter of the Locotenential Council, the following is written in the minutes: “...Quia autem Descriptionem huius Comitatus, seu passu in eo, opus Dni Matthiae Bel Historici Comitatus hucce non accepisset, ad recens de dato 31^a Januarii huius anni, ejusdem intuitu Excelsi Consilii intimatum replicari debebit, revisionem ejusdem illucque assumi non posse, quam primum autem recipere potuerit, Universitas muneris suo deerit...” TML IV. 1. a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (General Assembly and assembly minutes) 1736. p. 277.

10 For the letter of the county, see MOL C 42 Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. pp. 62–63.

11 For the copy of the letter dated January 24, 1738, see TML IV. 1. a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 1737–1739. p. 91.

12 See *ibid.* p. 64.

13 About the Abbey of Földvár the writer of the comments calls attention to the fact the abbot is no longer Ferenc Mednyánszky (as stated in the text), but the „Prince of Darmstadt” („Pr. a Darumstadt”) — that is, the abbot is Joseph, marquis of Hussia and duke of Darmstadt (see **B** p. 35.). Since the duke was appointed by the monarch on November 29, 1734 (see the letter of appointment in LIBRI REGII 37.185), the comments must have been made following this date, at the end of 1734, or rather in 1735 or later.

14 “Mons, quem *Historicus* Simontornyensem nominat, dicendus est verius et ad rem conformius Mons Kapos...” **B** p. 4.

15 He makes reference in the case of two villages to the letters patent of the local landowning families (see **B** pp. 40, 43); in many cases he corrects Bél's data on the landlords of the villages (often referring to recent ownership changes), and in one place he also points out that some villages are not part of the township where they are discussed (*ibid.* p. 43). He makes the illuminating remark that one cannot say that the Hungarians are now better off as a result of imitating the Germans, because the Hungarians were living comfortably before the Germans set foot in the country: “Hungaros imitatione Germanorum commodius habitare scribi non potest, cum priusquam hi oram hanc vidissent, illi satis commode habitaverint.” See *ibid.* p. 20. From this remark, we might go as far as to conclude that disapproval is being expressed by a Hungarian nobleman of the county.

16 Manuscripts **c** and **D** were obviously useless for this purpose, as they included more corrections. See the presentation of these manuscripts.

other hand, it is also conceivable that the original copy sent to the county was lost (as we have seen, the county had not received it by April 1736), thus it was necessary to replace it with copy **B**.

6: The basic text was written between 1726 and 1729, while the county's corrections were made between 1736 and 1738.

c

1: -

2: [**Comitatus Tolnensis.**]

3: (The manuscript is missing)

4: Assumed to be a description of Tolna County.

5: It can be seen that in the basic text of the other surviving manuscript (**D**), surplus information can be found, compared to **B**, that is not present in the latter, even in the form of corrections.¹⁷ Since Mátyás Bél and his contributors usually added their corrections directly into the text, there must have been another manuscript between the two. This manuscript (**c**) was certainly the clarified version (**c**¹) of **B**, and the corrections and additions already present in the core text of **D** were integrated into this copy (**c**²). This clarification was probably required because the marginal notes in **B** were still slapdash, and, as already mentioned, the tables of contents (*synopsis*) had still not been prepared.

6: Written probably between 1727 and 1729.

D

1: EFK Hist. I. kkkk/27.

2: **Comitatus Tolnensis.**

3: 30 pp. 330×210 mm.

4: Description of Tolna County.

5: A copy. The basic text (**D**¹) contains both the modifications to **B**² and other additions that presumably featured in a lost copy (see **c**).

On April 25, 1729, Mátyás Bél sent the descriptions of Moson, Sopron and Tolna counties to the Chancellery for revision.¹⁸ These were sent back by the Chancellery to Bél, accompanied by a letter containing comments on the descriptions on April 17, 1731.¹⁹ The manuscript in question was certainly the version sent to the Chancellery. This is confirmed partly by the fact that it was copied by the same person that produced the copy sent to the Chancellery, and other copies, between 1727 and 1729.²⁰ On the other hand, it includes the remarks of the Chancellery as corrections.²¹ These were initially written in pencil in the text (some of them subsequently rewritten in pen) and were accompanied by the abbreviation “NB” (“Nota bene”). These pencilled notes were undoubtedly made by the official Chancellery censors. The text following the correction by the Chancellery is marked **D**² on the stemma.

17 In the political section of manuscript **B**, at the beginning of Chapter V it states: “Comitatus arbiter, Supremum Comitem vocant, iam episcopus est, olim primores alii.” (p. 22.). In the same place manuscript **D** reads as follows: “Comitatus arbiter, Supremum Comitem vocant, Episcopus est Quinqueecclesiensis, quorum catalogum, quia ad eius Episcopatus historiam exhibemus, lectorem nunc quidem illum dimittimus.” (see **D** p. 12.). This addition probably comes from Bél. Similar differences may also be observed in some other cases.

18 See BÉL 1993. nr. 378.

19 See *ibid.* nr. 405.

20 Including Somogy County and Szabolcs County. See manuscript **F** of the description of Sopron County, and manuscript **D** of the description of Szabolcs County in my doctoral dissertation. TÓTH 2007. II. 179–180., 308. See also BÉL 2012. 24–25.

21 For example, in Chapter 4 of the political section, where an unknown person corrects the names of two landowners in the same manner as the Chancellery's letter. See **D** p. 12. See also BÉL 1993. nr. 405.

However, the manuscript contains comments other than those made by the Chancellery. Bél also included in this text some of the comments made by the county on the blank pages of manuscript **B** — in the form of corrections.²² His method is rational: he added the county's corrections to the latest version of the text in order to channel the “divided” correction work into one single document (see the stemma). We refer to the version modified by Bél on the basis of the county's corrections as **D**³.

Besides this, additional comments were made in an unknown hand in the manuscript — a total of five.²³ It is clear that the author had a good knowledge of the area — three of his five notes provide information about the landlords of certain settlements.²⁴ We refer to the text complete with corrections as **D**⁴ on the stemma.

6: The basic text was written in around 1729 (before being sent to the Chancellery), corrections were made on the basis of the Chancellery's proposals (**D**²) after 1731, while corrections suggested during the county's revision were integrated by Bél (**D**³) after 1738 — similarly to the notes made by an unknown hand (**D**⁴).

[O]

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. 152r–153r

2: *Observationes ad Comitatum Tolnensem, speciatim ad oppidum Simontornya.*

3: 3 pp. 340×210 mm.

4: Description of three towns — Simontornya, Ozora and Pincehely — in Tolna County.

5: The manuscript is written by an unknown hand. The author deals with Simontornya in the greatest detail, describing its former landowners, its current state, the language and religion of its inhabitants, and the quality of the land. He has less to say about the other two towns. The question remains as to whether Bél ever used these “reflections”, and if so, when. Although the relevant parts of the first surviving copies (**B**, **D**) of the county description contain similar data as in **[O]**, it cannot be stated for certain that these were transposed from **[O]**. Alongside the description of Ozora, however, there are two comments by Mátyás Bél (referring to two textual places on Ozora by Istvánffy and Tubero),²⁵ which means that Bél had seen the “observations” but had found nothing in them that merited changing the already established text.

6: 1720s, 1730s.

E

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 3381.

2: *Comitatus Tolnensis.*

3: 18 ff. 380×240 mm.

4: Description of Tolna County.

5: A copy commissioned by Gyurikovits of manuscript **B** (ff. 1–13), the following comments **[N]** (ff. 14–16r) and the comments presumably written by county officials on the blank pages in copy **B** as “endnotes”, the latter in the hand of Gyurikovits (ff. 16v–18r).²⁶ In other words, he had a copy made of the manuscript “Hist. I. rrr.”, which contains all of this (see **[N]**, **B**).

6: 1830s.

22 Thus, for example, Bél completes the description of Agárd by saying that it belongs to the abbot of Szekszárd (see **D** p. 21), following the comment by the county censor (see **B** p. 43). On the basis of the comments made by the county, he corrects the name of „Malocsa” to „Madocsa” (**D** p. 20), and „Nyék” to „Felső-Nyék” (**D** p. 26), etc.

23 For the notes, see **D** pp. 20–22.

24 In his first comment, he corrects the village name of “Böltske” from the incorrect “Zóleske”. See **D** p. 20. In his next comment he includes the actual landowners of the village of Szentgyörgy (ibid. p. 21). See the note in our edition on p. 169. (note 2.).

25 “Occupatur a Turcis. Istvanf. Lib. 16, p. 273, 5.” “Direptum a Maximiliani milite, Tubero, p. 73, 74.” **[O]** f. 152v.

26 Thus, for example, he also adds the comments on the Prince of Darmstadt. See **E** f. 17v. See also note 13.

F

1: MNL TML (National Archives of Hungary, The Archives of Tolna County) XV. 11. Archive of various documents, no. 338. pp. 1-52.

2: **Comitatus Tolnensis.**

3: 52 pp. 340×210 mm.

4: Description of Tolna County.

5: Fair copy made by an unknown hand from the Gyurikovits copy (**E**).²⁷ It is not clear why the copy was made.

6: 1830–1900.

[O]^b

1: MNL TML (National Archives of Hungary, The Archives of Tolna County) XV.11. Különféle iratok levéltári gyűjteménye (Archive of various documents), no. 338. pp. 209-212.

2: **Math. Belii observationes ad Comitatum Tolnensem, speciatim ad opp. Simontornya.**

3: 4 pp. 340×210 mm.

4: Description of three towns — Simontornya, Ozora and Pincehely — in Tolna County.

5: A copy of manuscript [O]^a; it also includes the fair version of Bél's subsequent comments, which the scholar had inserted in the original manuscript.²⁸ As it has been preserved in the same collection as manuscript F, it is likely that the copy was made for the same reason.²⁹

6: 1830–1900.

IV. Brief review of the county description and the principles of the text edition

Based on the above, it became clear to us that manuscript **D** should be considered as the basis for our publication, since Mátyás Bél obviously wanted to finalise the text of the county descriptions in this copy by adding the county's corrections on the blank pages of the previous manuscript **B** (See also **D**). Nevertheless, we have also taken into consideration the previous manuscript — that is, in the case of copyist's errors or omissions in **D**, we have reconstructed the text on the basis of **B** (but naturally only if the error did not originate in that manuscript).

27 In manuscript **E**, as already mentioned, Gyurikovits placed the comments made by the county in endnotes in the manuscript — that is, he copied the notes at the end of the manuscript, numbering them and inserting the comment number in the appropriate place in the manuscript. See **E** f. 1v, 2r, 2v, 3r, etc. This is exactly how it has been done in manuscript **F**, although in a clarified form. See **F** pp. 2., 3., 4., etc. Gyurikovits gave title to the “endnotes” (“Notae marginales in Opus Math. Belii appositae”, **E** f. 16v), which are also present in manuscript **F**. (See **F** p. 46.) Manuscript **F** closely follows manuscript **E** in every other respect.

28 See [O] f. 152r, [O]^b p. 211.

29 Translator Lajos Kun added the Hungarian translation of this particular text as an appendix to the translation of the description of Tolna. See BÉL 1979. 362–363. With respect to the place in which he discovered the manuscript, he states: “We attached to the original text — although separate from it — the few pages of new findings on Tolna County, which was made by Mátyás Bél as a supplement to the lawsuit of the Héderváry family against the Török family at Enying. We discovered these findings in the archives of Tolna County Council.” See KUN 1979^a 329. Presumably, the translator saw the manuscript in question [O]^b. While we have found no evidence that the collection of documents among which manuscripts **F** and [O]^b were preserved were documents relating to a lawsuit, this is not out of the question. If Lajos Kun's information is correct, it may be that someone copied the document in the Bél legacy to support the Héderváry family in the lawsuit, as text [O]^a states that Simontornya used to belong to the Héderváry family (“Alioqui ex historicorum monumentis ipsisque antiquissimis regum literis didicimus, Hedervarios hanc arcem olim tenuisse”). See [O]^a f. 152r. On the same topic, see [O]^b p. 209. The description of Tolna County also includes data on the ownership of the Héderváry family (see **D** p. 25).

The description of Tolna County is one of the shortest of Bél's descriptions, which is explained only in part by the size of the county. The geographical passages in the general section (**D**, pp. 1–8) are distinguished by only for a few minor remarks. Thus, regarding the quality of the air and soil, Bél remarks that corn, which is called “Turkish wheat” (*triticum Turcicum*) by the locals, grows in abundance, adding that the crop saved the population from starvation in 1726 (*ibid.* p. 6). He also mentions the game stock, writing that numbers have fallen greatly due to intensive hunting by the soldiers billeted there (p. 7).

In the first chapter of the political section (pp. 8–12) the author reviews the history of the county (p. 9). The third chapter, on the inhabitants of the county (pp. 10–11), is remarkable for its lengthy discussion of the organised settlement of the Germans: he mentions the provinces (Hessen, Palatinate etc.) from which they come, their difficulties in settling, and their diligent way of life, noting that the Hungarians follow their example. Then, in the same place, Bél states that the inhabitants of Tolna plough their land three times, similarly to the vineyards, where the grapes are planted in “Buda style” (*more Budensi*). At the end of the chapter he notes that, according to the people of Tolna, they suffer large losses because they are unable to sell their field crops for money. The fourth chapter lists the county landowners (pp. 11–12): the largest landholders are the Esterházys and Count Mercy, who brought many German settlers here — and who was followed in this respect by the Schilson and Kun families. The author then lists the smaller landholders. The political section ends with a description of the county offices and coat of arms (p. 12), although the latter is missing from this description: at the end of the chapter the text breaks off mid-sentence. This is because, in manuscript **B**, the county censor corrected Bél's data on the coat of arms, thus he probably deleted this part in the intermediate, lost manuscript **c** in order to rephrase it — something that apparently never happened.³⁰

In the special part, the settlements of the county are listed according to township. The author defines three townships: the Upper, or Földvár township; the Middle, or Simontornya township; and the Lower, or Völgység township (p. 13). In the Upper, or Földvár, township (pp. 13–22), Bél first briefly presents the six market towns (Tolna, Paks, Földvár, Szekszárd, Bába, Bátaszék) in chapter-long descriptions. Unfortunately, these short descriptions offer little valuable information. Concerning Földvár, by way of a digression Bél recounts an episode from the anti-Habsburg insurrection at the turn of the 17th–18th centuries, when Hungarians dragged an iron chain along the Danube to prevent the imperial troops from navigating the river (p. 17). In the description of Szekszárd (pp. 18–19), local grape cultivation is presented in great detail. After the towns, Bél lists 21 villages (pp. 20–22), mentioning their landowner, the quality of the land and the location of the settlement in the case of most of them, and sometimes also the nationality of the inhabitants.

In the first section of the Middle, or Simontornya, township (pp. 23–28), Bél presents the local castles (Dombóvár, Simontornya) and market towns (Ozora, Tamási, Pincehely). Among the descriptions, that of Simontornya (pp. 24–25) stands out: Bél claims that the contemporary (Hungarian) inhabitants of the town are not subject to anyone but pay interest (*foenus*) on the lands and vineyards that they rent. He also notes that the town hosts both the county general assemblies and the county council. Bél then presents 12 villages based on the same criteria as in the previous passage (pp. 26–28).

In the description of the Völgység township, the author lists only villages (pp. 28–30): there are a total of 16 (or 18 with Bél's subsequent notes). The author typically mentions the nationality of the inhabitants: he notes, for example, that Cikó was rebuilt by the Germans (p. 28). At the end of the description, the “inventory of the road network” (*Tabula Itineraria*) is missing: the copyist has written only the title (p. 30).

30 In manuscript **B**, the censor advises Bél that the coat of arms featured the figure of Saint Emeric next to St. Stephen, not Saint Ladislas. Bél quoted József Koller's work on heraldry *Coreographia* in presenting the coat of arms of Tolna County, which claims that it features either Saint Ladislas or Saint Emeric to the right of Saint Stephen (see **B** p. 25). The censor was correct, as in the decree of Leopold I, which, on September 1, 1699, granted Tolna County the right to use a seal, Saint Emeric is indeed mentioned in the description of the seal and the county coat of arms that it features. See *LIBRI REGII* 25.27. (p. 214). On the colour drawing and the presentation of the coat of arms, see CSÁKY 1995. 131. On the problematic textual place, see also in our edition note ii. on page 162.

In several cases, the description of Tolna County suggests a feeling of lack. This is especially true of the descriptions of the market towns, which have little to offer on the subject of their contemporary state and inhabitants — and the omission is not rectified by sporadic data from historical works or the etymology of the names. This is not the case with respect to the villages, since the author almost always mentions their landowners, and often the language spoken by their inhabitants, besides the quality of the land. In addition, we consider it important that BÉL addresses the concept of settling in the political section, and that he conveys the complaints made by the county's residents about the difficulties they face in marketing their crops. The meticulous presentation of vineyard cultivation in Szekszárd is also noteworthy, as are the presentations of plant cultivation and animal husbandry in the natural-geographical section of the general part. Nevertheless, the phenomenon of “terra incognita” can be sensed in the description of the counties liberated from Turkish rule — by which I mean not only that these regions had to be reclaimed economically and politically, but also that these settlements had to return to the “public consciousness”.

V. Summary

Data source: János Matolai (a); unknown ([N], [O])

Revision: Chancellery (D), county (B)

Manuscript for publication: D

Translation: BÉL 1979.³¹

Literature: KUN 1979^a; KUN 1979^b

31 Although not mentioned by the translator Lajos Kun in his foreword (see KUN 1979^a), it is apparent from the text (BÉL 1979) that he may have used manuscript B for his translation — incorrectly, since, as we have seen above, D is the most complete and the latest text variant, which should have been used as a source. The comments made by the county to the manuscript B were added among the notes, without indicating that they do not belong to the text but are comments by a different hand, thus not BÉL's words. See BÉL 1979. 332, etc.

MATTHIAE BELII¹
COMITATUS TOLNENSIS,
PARS
GENERALIS.

MEMBRUM
PHYSICUM

De

*Situ, natura, et opportunitatibus
Comitatus Tolnensis.*

S Y N O P S I S.

*Ratio nominis: longitudo et latitudo: termini
Comitatus Tolnensis. §. I.*

Situs amoenitas. §. II.

*Montes Tolnensium: Simontornyensis:
Borját hegye: Kölesdiensis: Szekszárdi-
enses. §. III.*

*Fluvii: Sárviz, et huius caput: lacustris alve-
us: exitus in Danubium: pisces et aves aqua-
ticae: gelu rarius adstringitur: quos habe-
at traiectus: medium interluit Comitatum:
Sijó, emanat e lacu Balatone: eius ingenium:
traiectus: decursus et opportunitates: Kapos,*

*unde accedat: eius natura: cum Sijó coadu-
natus, in Sárvisium exit: Kupa, e regione
Simigiensi adlabitur. §. IV.*

*Aurae ingenium: soli fertilitas variat: quae
maxime segetes proveniant: legumina. §. V.*

*Vinearum ratio: Szekszárdiense vinum lau-
datissimum, et Burgundiaci adfines: Simon-
tornyense et Paksense: uber peponum et
fructuum proventus. §. VI.*

*Res pecuaria: ferae, ex venatus licentia, di-
minutae: quae ideo prohibita est: aves silve-
stres: et² aquaticae: pisces. §. VII.*

§. I.

Tolnensis regio, a Tolna oppido, quod in ripa Danubii, edito situ consedit, nomen accepit. Sunt, qui primam vocis syllabam exasperent, scribantque Tholna; sed non video, quam ob rem; quum hoc magis Austriacorum Tholnae, vel potius Thulnae, Germanis Thuln, competat; ad quam, ab ATTILA, Romanos prorsus debellatos fuisse, Hungaricae conditor

*Ratio
nominis:*

¹ *Matthiae Belii* add. a nobis ² corr. ex seu sec. B

longitudo et
latitudo:

termini
Comitatus
Tolnensis.

historiae, comminiscitur.^{a.)} ⁱ Haud tamen interest, quomodo scribas, modo discrimen sit inter duo isthaec loca. De provincia BONFINIUS^{b.)} ⁱⁱ *postea*, inquit, *Tolnensis*¹ *iuxta Danubium, ubi abbatiae tres vetustissimae, circumfusus ditatae pagis.* Et RANZANUS:^{c.)} ⁱⁱⁱ *Tolnensis Comitatus,*² [p. 2.] *a Tolna, quod oppidum situm est penes Danubium: et illic tria sunt vetusta monasteria, quae pagis pluribus,*³ *circumfunduntur.* Ad regiunculam, quod adinet, longe satis extenditur, dum ab arce *Simontornya* ad *Bátaszék* usque procurrens, milliaria septem vernacula conficiat: latius tamen haud abit, quam ad quinque, sive a *Paks* versus *Simontornyam*, sive alias eundem metiaris. Ea parte, quae septemtrioni aversus est, et in orientem prospicit, perpetuo *Danubii* alveo definitur; ab occidente lacu *Balaton Veszprimiensi*, et *Albensi Comitatu*, nec non *Simigiensi*, abscissus. Quod in meridiem reiectum est, singulari montium tractu, a *Danubio*, usque ad *Dravum*, velut sepe quadam praetense, a *Baranyiensium* finibus, dirimitur.

§. II.

Situs
amoenitas.

Igitur a meridie asperatur montibus, quos termini *Baranyienses* isthuc transmittunt, praesertim ea parte, quam *Sárviz* flumen attingit. Inde enim ab oppido *Szekszárdensi*, usque ad *Simigiensium* fines, magnam partem *Merseti* tenet, satis editam, et passim vaste adsurgentem. Vestit eam, densa, procerarum quercuum, silva. Hinc et illinc, partim colliculos, amoene se dividentes, partim laeta nemora, in planitiem diffundit, manantibus passim rivis, et regionem ubertim irrigantibus. Itaque, inter saltus, commoda praebet hospitia coloniis, quae nunc eo confluent ex *Germania*. Praeter has amnium, et silvarum commoditates, fructibus etiam gignendis, et omnis generis sementi, idonea *Tolnensium* est regio. Nemora profecto, hic campis, glabris alibi collibus, discreta, obtutum habent amoenum, ut situs provinciae, non iniuria, cum iis *Hungariae* comitatibus conferri possit, quorum in isto genere laus est haud postrema. [p. 3.]

§. III.

Montes
Tolnensium:
Simontor-
nyensis:

Montium, qui regionem hanc et ornant, et commodam reddunt, praecipui sunt:
I. Mons SIMONTORNYENSIS, nomen ab loco mutuatus, cuius terrenum fastigat. Incipit ad ripam amnis *Kapos*, in occidentem inde longe satis exporrectus; altus mediocriter est, nec tamen serie continua iugorum pergit; verum subinde praeruptus et fluxuosos efformans sinus, in utramque partem, vasta latera extendit. Potior eius pars quercum alit,

^{a.)} BONFINIUS Lib. III. Dec. I. p. 48, 1.

^{b.)} Dec. I. Lib. I. p. 23, 28.

^{c.)} *Epitome Rerum Hung.* Indice I. p. 205, 31. Hodie, priscum illum ditionum modum, ex belli, quae superioribus seculis contemeraverunt patriam, calamitatibus, nimio opere diminutum accepimus. *Földváriensis* certe *Abbatia*, praeter oppidum *Földvár*, et duo admodum, triave deserta, quae *praedia* vocamus, vix quidquam habet amplius.

¹ BONFINI 1581. p. 23. *Tolnensis* ² RANZANUS 1600. p. 205. om. ³ RANZANUS 1600. l. c. *compluribus*

ⁱ *Locum in nota a.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 48.*

ⁱⁱ *Verba Bonfinii hic citata vide in BONFINI 1581. p. 23.*

ⁱⁱⁱ *Locum Ranzani hic citatum vide in RANZANUS 1600. p. 205.*

saginandis porcis aptum, reliqua sunt fagus, ornus, et dumeta, ad ima montis, ideoque ferarum latebris idonea.

II. BORJÁT HEGYE, sive, *Mons Borját*, sesqui milliari, *Simontornya*, ea parte dissitus, qua in orientem adspicit. Accubat nimirum *Sarvisio* amni, ab occidentali latere. Arbores, quibus consitus natura est, varii sunt generis, non tamen opacae. Excellit hic quoque quercus passim, proceritatis eximiae. Borját Hegye:

III. KÖLESDI HEGYEK, his accedunt, hoc est: *Montes Kölesdienses*, qui *Borjátensibus*, serie continua, innectuntur, nec differunt ab eis, nisi quod calvi sint magis, et nonnisi ad pedem, nemorosi. Kölesdiensis:

IV. SZEKSZARDIENSES quoque iure heic nominaveris. Fines hi sunt *Merseti* montis, qui ab oppido *Szekszárd*, usque ad *Szigeth* procurrit, facta veluti sepe aliqua, inter *Comitatum Tolnensem*, et *Baranyiensem*. Itaque latus illud, quod in *Tolnensium* terras pertingit, saltus nonnullos, densissimis silvis obsitos, constituit. Prope oppidum vite est vestitus, habetque solum topho mixtum, et lapide friabili, ideoque vino gignendo commodum. Szekszardienses.

§. IV.

Inter fluvios comitatus, praecipuus est *Sárvisius*, Hungaris *Sárviz*, quod *aquas coenosas* significat: est enim lutoso alveo, qui utraque riparum parte, late fuis a[p. 4.]quis, restagnans, lacunas format, quae permeari nequeunt ob coenum, cannis et arundinibus¹ incretum. Oritur in *Comitatu Veszprimiensi*, ad castrum *Palota*, unde inter colles medius, diu fonti similes aquas vehit, sed postquam in campos pervenit, effusis varie aquis, lacunosus esse incipit, praesertim ad *Simontornyam*, ubi ad dimidium ferme milliare lacunas diffundit. Multos inde vicos alluit, antequam maeandris sinuosus, ad oppidum *Szekszárd* perveniat. Eo delatus, sinistrorsum, in orientem, stagnanti similis, repit, atque pari lacunarum eluvione, planitiem illam rigans, intra comitatus fines, ad vicum *Batham*, *Danubio* mergitur. Aquas vehit, ut monuimus, coenosas, ideoque siluris, cyprinis, luciis, flutis,² et id genus piscibus alendis aptas. Ripas, et horum carecta, infinita aquaticarum avium multitudo insidet, quarum tamen captura difficilis est, ob inaccessa locorum. Vix ullum est anatum, anserum, fulicarumque genus, quod non isthic nidificet; adeo, quae utrinque late procurrunt, arundineta, huic foeturae sunt opportuna. Quin et cancri in *Sarvisio* proficiunt, saporis tamen, ob lacustres aquas, non plane exquisiti. Gelu rarissime amnis adstringitur, quod, et soli, et aquae calidae, indicium est. Integer, quem tenet, cursus, milliaria superat quatuordecim, et quod tam late diffusus in paludes est, non ubivis facile admittit traicientes. Ad *Egres* vicum, ponto est, quo per lacum traicitur; pons autem, ad *Simontornyam*, et *Szekszárdum*; ad vicos *Kölesd*, et *Medina* pariter navi, sed raro, transmeant incolae. Ipse interea fluvius, totum comitatum, in duas partes dividit. quarum, quae ad *Danubium* vergit, *inferior*, et interamnana³ audit; *Sárköz* vocant indigenae, eaque est per totum plana; editior contra altera, ideoque dicta *superior*, quippe montana, hinc et illinc, collina item, atque silvestris. [p. 5.] Fluvii: Sárviz, et huius caput:

lacustris alveus:

exitus in Danubium: pisces, et aves aquaticae:

gelu rarius adstringitur:

quos habeat traiectus:

medium interluit comitatum.

II. SÍJÓ fluviorum alterum vocant *Hungari*, qui e lacu *Balatone*, ad vicum *Fok*, in *Comitatu Veszprimiensi* emissus, praeceps quidem et strenuus initio est, sed mox, in planum Sijó, emanat e lacu Balatone: eius ingenium:

¹ B *arundinetis* ² corr. ex *fluris* sec. B ³ corr. ex *inter amnana* sec. B

delapsus, mitescit, praesertim, ubi in campos devenit, limosos et resolutos, *Sárvisium* imitatur, facto alveo coenoso et palustri, qualem etiam inter colles, quos interlabitur, retinet. Tandem oppido *Simontornya* adpropinquans, cum adhuc ad iactum tormenti abest, in *Kaposium* incurrit. Praecipui eius traiectus, primum ad *Fök*, deinde ad *Hidvég*, tum ad *Ozora* occurrunt, pontibus instrati, quos accrescentibus aquis, longius instrui oportet. Decurrit intra milliaria plus minus quinque, estque incolis commodo, ob piscaturam, cancros et testudines, tametsi subinde damnosus sit, ob lacunas et paludosa latera.

traiectus:
decursus et opportunitates:
Kapos: unde accedat:
cum Sijó coadunatus, in Sárvisium exit:
Kupa, e regione Simigiensi adlabitur.

III. KAPOSIUS amnium tertius est, incolis *Kapos*. Is vero, ex *Comitatu Simigiensi* accedit, et ad castrum *Dombó*, nostro *Tolnensi* se intimat. Sinuoso inter montes cursu labitur, arundinetis et hic obsessus, quippe in limoso solo palustris, et *Sijóni*, *Sárvisioque*, haud multum adsimilis. Irrigat maxime terras, quibus post castrum *Dombó*, vicus *Szakai*, et oppidum *Pinczehely*, pollent, ad quos pontibus stratus, traicitur. Coniungitur cum *Sijó*, supra arcem *Simontornya*, infra quam uterque arundinetis obsitus, in *Sárvisium* exit. Piscosus et hic non minus, quam ceteri, sed, quod lutoso vehitur alveo, pisces, quos alit, limum redolent, molesteque sapiunt. Ultimus denique

IV. KUPA est, fluvius aequae apud *Simigienses* ortus, et ad *Copanum*, in comitatum nostrum illapsus. Inde regione varie rigata cum *Kaposio* coniunctus.

§. V.

Aurae ingenium:
soli fertilitas variat:
quae maxime segetes proveniant:
legumina.

Aër, ad *Danubium*, salubris, incolas alit vegetos [p. 6.] atque vivaces; crassior inter lacunas, atque in campis, cum ob aestus nimios, tum aquarum passim stagnantium vitia. Alioquin terra regionis, ferax est frumenti. Etsi enim ora illa, quae oppidum *Paks*, et *Györkény* vicum, interiacet, sterilibus arenis, agrum habet impeditum; tamen reliquo tractu, foecunda est. Leviter commota humus, sementem excipit molliter, atque ob frequentes rivos, regionem pererrantes, irrigua, fructum reddit cum foenore; *triticum* praecipue, quod optime proficit. *Siligo* enim, nisi cum tritico mista, sterilescit. Provenit tamen hordeum, cum reliquis seminibus. In his *kukuriczam* censueris, quam *triticum Turcicum* vocant indigenae. Hoc enim anno MDCCXXVI. qui erat sterilissimus, ita profecit, ut, quum reliqua omnia deficerent, sola eius ubertate, famis pericula, agricolae lenierint. Convalescit et avena, sed colonorum aliqui, speltam malunt serere, in equorum domesticorum pabulum. In leguminibus, iniquissime *pisa* gignuntur, suntque, et fructu minutiore, quam alibi, et vermiculis obnoxio; *lentes* tamen, et *fabae* recte proveniunt.

§. VI.

Vinearum ratio:
Szekszárdiense vinum laudatissimum, et Burgundiaco adfinae:

Vitis, omnibus locis, egregio successu, pangi potest, praesertim collina positione, et caelo, ad eam rem, idoneo. Testis rei, novarum coloniarum industria est, talibus locis vindemiam nunc facientium, ubi ante annos aliquot, ne fama vitis audita fuit. Vinorum interim, quae in comitatu gignuntur, praecipuo loco habetur *Szekszárdiense*. Rubellum id est, et ob coloris speciem, *Burgundiaco*, multum simile. Odoris ei suavitate antecedit, quippe grati quidpiam et aromatici spirans: fortius etiam, generosiusque illo; sed gustu, nunc nobilior, nunc aequalis pene generis, nunc etiam vilior. Nempe, pro caeli, et anni statu, vini et heic fructus variat. Alioqui, durat longius, cellis op[p. 7.]portunis

depositum. Certe, inter rubella vina, non modo, quae comitatus noster gignit, sed etiam, quibus tota *Hungaria*, intra *Danubium*, *Dravum*, et *Savum*, adfluit, *Szekszárdiense*, nulli postposueris. *Simontornyense*, *Szekszárdiensi*¹ accedit quidem colore, sed virtute et nobilitate gustus, multo est vilis: gratum tamen et hoc est, dignumque palati approbatione. Idem, et de *Paksensi* dixeris, si probe maturuerit fructus: alioqui austeritas, laudem eius contaminat. Reliquorum, utut haud contemnenda sit bonitas, tamen ferunt id vituperii, quod aetatem ferre nequeant, rubella potissimum, quae, nisi intra anni spatium epota fuerint, in vitium abeunt. Ceteroquin, peponum magna passim copia nascitur, et quidquid esse fructuum possit, quorum laus e hortis petitur, sollicitiore adhibita industria, laetissime heic germinat. Pomorum praesertim, ea parte, quae terminis *Baranyiensium*, vicina est, pyrorum item, varii generis, prunorumque, tantus, caelo proptio, proventus est, quam qui potest esse maximus.

Simontornyense et Paksense:

uber peponum et fructuum proventus.

§. VII.

Pecorum eadem ratio, quae in *Albensi Comitatu* est.ⁱ Vaga in campis aluntur armenta, et equitia. Utroque genere, boum et equorum, forma et statura haud aspernanda. Ovium *Hungaricarum* copia maior, quam exoticarum, quas vulgus, ob patriam, *Germanicas* adpellat, nuper ab heris, novo studio, huc adductas. Porci, variae sunt magnitudinis. In praecipuis censentur albi, magnis ac pendulis auribus, quos alibi *ziska* diximus nominari, quod tamen genus, rarum adhuc est, neque nisi incolis *Rascianis*, familiare. Feras olim frequentes habuit regio, sed quas nimis venatibus, hibernantes aestivantesque milites, iam dudum exinaniverunt. Itaque, ut earum seminum invalescat denuo, publica lege, venationem, rusticae plebi, magistratus provinciae interdixere. Vix tamen quidquam profectum iri putamus, eo quod miles, [p. 8.] a venandi consueta illa licentia, sese abstinere nolit: nisi ei quoque rei medela fuerit parata. Alioquin, familiares, saltuos praesertim montibus, nemoribus, et silvis, cervi, damae, leporesque fuere. Neque lince desiderasses, et id genus aliud. Ursos vix unquam deprehendi accepimus, quippe montibus praeruptis et vastis tantum gaudentes, quales heic videre non est. Aves non silvestres modo, sed aquaticae etiam frequentissimae sunt. Grues, tardae, phasiani, attagines, tetraones item et perdices, vili pretio veneunt, merces has passim deferentibus incolis. Aquaticarum certe infinitis modis numerus foret maior, nisi rusticorum maleficio, an imprudentia, ova, quae posuerunt, e nidis subducerentur, antequam incubare coepissent matres: ut omnino haud praeter rem, seu provinciae magistratus facerent, seu heri agrestium, si hanc eorum iniquitatem, statutis poenis, coercerent. Piscium vix alibi vilitas maior. Terna, quaternave pondo carpionum, luciorum, silurorum, et id genus, singulis grossis emuntur; sed qui in *Sarvisio*, et limosis amnibus aliis, capiuntur, palatum deliciarum refugiunt, eo quod coeno innutriti, nauseam insuetis conciliant.

Res pecuaria:

ferae, ex venatus licentia, diminutae: quae ideo prohibita est:

aves silvestres, seu aquaticae:

pisces.

¹ corr. ex *Szekszárdiense* a nobis

ⁱ Partem Notitiae Comitatus Albensis istam, ubi Belius de re pecuaria provinciae illius disserit, vide in hoc tomo in p. 44.

MEMBRUM POLITICUM

De

Incolis et Magistratibus Comitatus Tolnensis.

S Y N O P S I S.

<i>Veteres recentesque incolae.</i>	§. I.	<i>ctae: earum diversum ingenium: incolarum rusticatio.</i>	§. III.
<i>Fuit olim regio nobilissima, sub regibus Hungaricis.</i>	§. II.	<i>Possessores regiunculae.</i>	§. IV.
<i>Habitatores hodierni: Hungari, Rasciani, Germani, Slavi: coloniae, nuper huc dedu-</i>		<i>Magistratus: comitiola: insignia.</i>	§. V.

§. I.

*Veteres
recentesque
incolae.*

Post Pannonios, *Romanos* has regiones coluisse, certum est. Praeterquam, quod eo loco, quo *Tolna* nunc est, *Altinium* vetus stetisse, LAZIUS^{a.)} ⁱ coniecturat, [p. 9.] etiam *Romanos* quondam, cuneum equitum Fortensium, et equites sagittarios isthic habuisse, idem scribit.^{b.)} ⁱⁱ Hos *Gothi*, et quae non gentes aliae, exceperunt, fata provinciae, pro migrationum bel-lorumque ratione, varie fingentes, refigentesque. Successere *Hunni*, his *Avares*, genus consobrinum, quibus a CAROLO M. castigatis, *Germani* primum, mox iterum *Hungari* successerunt. Cum septem *Hungarorum* duces universam regionem invicem dispertirentur, *Verbulcho*, provinciam, forte obtigisse ferunt, qui etiam *Avarum* reliquiis, in civitatem adscitis, gentem *Hungaricam* isthic propagavit. Atque horum posteritas, usque huc mansit; nisi quod bellis *Tartaricis* lacessita, *Turcicis* autem adtrita penitus, sedem mutasse debuerit. Itaque, insessa a *Turcis* sesqui saeculo, et quod excurrit, regio, *Rascianos* in supplementum accipere coacta fuit: paucis, ex *Hungaris*, qui avitum agrum colerent, residuis. Sed *Turcis*, ab iniquissima possessione deiectis, quod felicitati LEOPOLDI M. tribuimus, ora haec omnis, diu inculta mansit. Itaque, corrogatis omnino coloniis, insideri eam oportuerit.

§. II.

*Fuit olim regio
nobilissima,
sub regibus
Hungaricis.*

Alioqui, regio olim, cum adhuc integrae essent res *Hungariae*, florentissima fuit, et habitatoribus frequens. In rebus sacris tres habuit *praesules*, quorum unus *Földvari* sedit; *Szekszardi* alter, tertius in *Bátha*. Ita post BONFINIUM, recte describit LAZIUS^{c.)} ⁱⁱⁱ

^{a.)} In *Comment. Reip. Rom.* Lib. XII. c. IX. p. 1118.

^{b.)} Ibidem, p. 1119.

^{c.)} Ibidem, f. 1119.

ⁱ *Locum Lazii in nota a.) citatum vide in LAZIUS 1551. p. 1118.*

ⁱⁱ *Locum Lazii in nota b.) citatum vide ibidem p. 1119.*

ⁱⁱⁱ *Verba Lazii hic citata vide ibidem p. 1119.*

Tolnensem olim regionem, *tribus vetustissimis abbatibus insignem*. Inerant et scholae insignes; in quibus adolescentia, melioribus litteris, innutritur. Profecto, ad *comitatus* celebritatem pertinet, quod regnante LUDOVICO II. huius nominis, *Tolnae*, solenni ritu, comitia fuerint concelebrata.^{d.)} Neque deerant nobiles familiae, armis et doctrina illustres, quorum tamen pars po[p. 10.]tior, cum reliquo gentis flore, ad *Mohács*, cum rege, occubuit.

§. III.

Incolunt nunc comitatum *Hungari*, *Rasciani*, et *Germani*, nec non nuperae *Slavorum* coloniae; sed an illi eorum sint *Hungarorum* reliquiae, qui cum *duce Verbulcho*, isthuc venerant, dubium redditum est, permutatis toties provinciae coloniis. Quidquid eius sit, puram tamen retinent oris *Hungarici* indolem, moribus viventes eidem genti propriis. *Rasciani* pauciores hodie sunt, neque nisi circa fines *Comitatus Baranyiensis*. Plures multo sunt *Germani*, quorum colonias, ex *Suevia*, *Hassia*, item *Palatinatu*, et *Franconia*, possessores deduxerunt. Nempe, *Turca*, ad *Belgradum*¹ profligato, illud dederunt operam, quorum id intererat, ut opima regio, frequentius, quam evenit hucusque, excoleretur. Itaque, excita sedibus, quas diximus, *Germanorum* multitudo, secundo *Danubio* huc adfluxit, varie mox, per vicorum prisca vestigia, dislocata, ut rem rusticam faceret. Sed, quod gens, laboriosa alias, sine molestia agricolationis, vitam, novis istis beatisque sedibus, degere voluit, non prius ad operas accessit, quam omne id, quod secum, sive pecuniae, sive regularum adtulerat, otiabunda non tantum, sed potabunda etiam, prodegisset. Qua hominum intemperantia, factum est, ut infinitus familiarum numerus, ad pulvisculum² redactus, summaque pressus paupertate, remigrare ad suos debuerit. Plane etiam persuaserunt sibi, in terram se venisse, quae otiantibus, nihil non deliciarum suffectura sit. Alios, qui caelum nostras ferre haud poterant, lues, nescio quae, abstulit. Neque tamen defuerunt, qui omni cura studioque, ad rem suam intenti, egregie non profecerint modo, sed invaluerint etiam rusticanis opibus. Nam et vicos posuerunt, *Germanorum* more, copiosos, et rem rusticam suam, quam cura[p. 11.]tissime instituerunt. Complures iam colles videas, vite consitos, qui vel numquam exculi erant, vel temporum iniuria, obsoleverunt. Domos exstruunt, quam pro habitu regionis, nitidius, factis ex coeno laterculis, quos aestu solis indurant, nonnullis etiam incocctis. Etsi haud desunt, qui *Hungarorum* exemplo, tuguria potius, quam iustas aedes construant. Adversum tamen est, *Hungaros* quoque, *Germanorum* imitatione ductos, commodius iam habitare, in iis potissimum vicis, qui aut *Germanis* sunt vicini, aut eorum permixti incolatu. *Rasciani* cavernas amant, ut alibi. Utrisque, *Hungaris*, et *Rascianis*, vestis *Hungarica* est, ipsis etiam *Germanis* eosdem imitantibus, licet plerique adhuc, malint *Germanico* habitu amiciri. Sunt, qui conciiant, brevi fore, ut novae istae coloniae, in mores *Hungarorum* transeant. Terram, rusticaturi, vertunt³ ter, dum serant; stercorant etiam nonnullis locis, paucioribus licet. Sic et vineas, terna pastinatione subigunt, quas rubello potissimum vitis genere, ex more *Budensi*, vestire consueverunt. Illud, in hac, qualicunque regionis bonitate, in damnis suis reputant *Tolnenses*, quod merces rusticas, easdemque eductas domi, nequeant aere

*Habitatores
moderni: Hun-
gari, Rasciani,
Germani,
Slavi:
coloniae, nuper
huc deductae:*

*earum
diversum
ingenium:*

*incolarum
rusticatio.*

^{d.)} Anno nempe MDXVIII. vid. *Corpus Iuris Hungarici*.

¹ corr. ex *Bellgradum* sec. B ² corr. ex *pulviusculum* sec. B ³ corr. ex *vetunt* sec. B

commutare. quod tamen fieri posset ex facili, si essent, qui, quod isthic natum¹ est, ad-
verso amne, altius, et ad fora publica, subveherent: id quod non possumus non, cum uni-
versae *Hungariae*, tum etiam provinciolarum *Tólnensi*, avarissimis votis precari.

§. IV.

*Possessores
regiunculae.*

Ceterum, magna comitatus pars, ditioni Celsissimi Principis *Eszterházy* accensa est. Postea comes *Mercius* in praecipuis heris est, qui et colo[p. 12.]niarum plurimas, ex *Germania* huc deduxit. Eum imitati, baro a *Schilson*, *Franciscus Kun*, et alii viri nobiles, regionem coloniis locupletarunt. Reliquam regionem supremus comes, puta *Quinqueecclesiensis* episcopus, Illustrissimi Comites *Battyán*, *Pálffy*, *Styrum*, et barones *Apony*, possident. Sunt porro viri nobiles, quibus suus possessionum modus est apud *Tólnenses*. In his numerantur, *Georgius Száraz*, personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens, *Daróczy*, *Petrovszky*, *Fiát*, *Fördös*, *Meszlény*, *Lengyel*, *Gyurikovics*,² *Salomváry*, reliqui. Et ex recentioribus, *Georgius Oliverius* et *Franciscus a Paulla*, comites a *Vallis*, alii.

§. V.

Magistratus:

Comitatus arbiter, *supremum comitem* vocant, episcopus est *Quinqueecclesiensis*, quorum catalogum, quia ad eius episcopatus historiam exhibemus, lectorem nunc quidem illum dimittimus.ⁱ Magistratum reliquorum procuratio, nihil habet, quod non dictum sit alibi, atque saepius. Hi vero, ritu antiquo, quod est e re provinciae, indictis subinde comitiolis, dispiciunt. Haec olim *Szekszardini*, atque *Tolnae* in primis agebantur, quod tamen iam *Simontornya*³ fieri accepimus, ubi praetorium istis destinatum conventibus excitatum visitur. Insignia comitatus referunt---ⁱⁱ [p. 13.]

comitiola:

insignia.

¹ corr. ex *notum* sec. **B** ² corr. ex *Gyurekovics* sec. **B** ³ corr. ex *Simonytornae* sec. **B**

ⁱ *Catalogus episcoporum Quinqueecclesiensium in Notitia Comitatus Baranyensis reperitur, quae haud secus in hoc tomo a nobis publicata est. Vide in pp. 337–350.*

ⁱⁱ *Hic in ms. D textus ad hoc verbum interrumpitur; in ms. vero B in p. 25. pro verba „Insignia Comitatus referunt” haec leguntur: „Insignia Comitatus, quae ad frontem historiae eius dedimus, ita nuperus auctor^e [in nota e.] haec est: „In Cerographia, p. 153.”, id est, in KOLLER 1734. p. 153.] descripsit: »S. Stephanus, radio, coronae loco, verticem incinctus, dextra sceptrum, sinistra globum terraqueum, cum cruce gestans, in medio considet; ornante inde latus D. Ladislao, aut Emerico; inde scuto Hungariae. Sua cuilibet in solio, columnis quatuor subnixo, est statio. Apice super medio, genii, utrinque volantes, diadema gestant. Imum areae, characteres hi tenent: C. S. R. I. P. P. E. DE. G. R. H. PAL. id est: Celsissimus <Sacri> Romani Imperii Princeps Paulus Eszterházy de Galantha, Regni Hungariae Palatinus. Ei nimirum manus [recte „munus”, cf. KOLLER 1734. l. c.] supremi comitis, vindicata recens a iugo Turcico provincia per Leopoldum I. caesarem obtigit. Subinde, dignitas ista, ad episcopum Quinqueecclesiensem delapsa est: qua hodiernum quoque fungitur.« Haec ille. Satis adparet, vetustam insignium iconem hanc esse oportere; id quod non est facta, ex heraldices praescripto; quod expressisset sane Eszterházyus princeps, elegantiae studiosissimus; nisi in adornando sigillo, praeferre maluisset, novitati, antiquitatem.” In pagina vero 24. iuxta insignium descriptionem in ms. B censor comitatensis recte auctorem admonuit, in insignibus Comitatus Tolnensis non Ladislaum, verum Divum Emericum conspici posse („insigne Comitatus non Ladislaus, verum Divus Emericus ornat”). Quo animadverso Belius in ms. c deperdito verba sua Kollerique huc pertinentia delevisse videtur, novam insignium descriptionem ibidem compositurus; quod autem haud perfecit. Qua re factum esse opinor, ut textus hic mancus manserit. Vide etiam notitiam mss. B et D in praefatione nostra, ac notam nostram 30. in p. 142.*

PARS SPECIALIS

De

Processibus Comitatus Tolnensis

Divisa est *Tolnensium* provincia, in tres *processus*. Primus, *Superior*, seu *Földváriensis* est; alter *Simonytornensis*, qui et *Medius* dicitur; tertius *Infimus*, sive *Völtsegiensis*. Iam singulos perlustremus.

MEMBRUM I.

De

Processu Superiori, seu Földváriensi.

Completitur eam regiunculae portionem, quae inter *Sárviz*, et *Danubium* interest. Dicitur etiam *Processus Földvár*, ab eius nominis oppido. Nostrum iam erit eius loca designare.

SECTIO I.

De

Oppidis Processus Superioris.

S Y N O P S I S.

Oppidum Tolna: Altinium est Lazio: nobilitatur Attilae, de Romanis victoria: eius sub regibus Hungaricis, celebritas: comitia isthic celebrata: cedit Turcis: eius, eadem¹ tempestate, habitus. §. I.

Oppidum Paks: eius situs: fata: habitus praesens, et possessores: incolae hodierni, et agri ratio. §. II.

Oppidum Földvár: Abbatia S. Helenae clarum: nupero tumultu Rákocziano, quae

habuerit fata: agri et praeterfluentis Danubii, opportunitas. §. III.

Oppidum Szekszard: Abbatiae, quam Bela I. fundavit, sedes: etymi ratio: oppidi ratio, et incolae: vinearum laus, et colendi modus: situs qualitas. §. IV.

Báta oppidum: eius abbatia: prodigium a Ranzano huc relatum. §. V.

Bátaszék Baranyensibus limitaneum. §. VI.

§. I. Tolna

Tolna, iuxta ISTVÁNFFYUM,^{a.)} i olim urbs clara, XVI. [p. 14.] milliarium spatio infra Budam,ⁱⁱ in ripa Danubii meridionali. LAZIUS, quod iam monuimus, coniectat, Tolnam,

*Oppidum
Tolna:*

^{a.)} Lib. XXXIII. f. 79r. n. 34. Adde XXXI. f. 74o. 38.

¹ corr. ex eadem a nobis

ⁱ *Locos Istvánffii in nota a.) citatos vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 79r., ac superius ibidem in p. 74r.*

ⁱⁱ „olim ... Budam” cf. ISTVÁNFFY 1622. p. 79r.

Altinium est
Lazio:

nobilitatur
Attilae, de
Romanis,
victoria:

eius sub
regibus
Hungaricis
celebritas:

comitia isthic
celebrata:

cedit Turcis:

Altinii, veteris *Romanorum* coloniae, vestigium quodpiam esse, nomenque, sequutorum incolarum lingua, ex *Altinio* contractum, retinuisse. Quod haud disputaverim. Est autem verosimile, hanc esse *Tolnam* illam, ad quam, victi, ab *ATTILA*, *Romanorum* exercitus confugerunt; non *Thulnam* Austriacam, quod adserit *BONFINIUS*.^{b.)} ⁱ Enimvero, adscendere in *Austriam*, durum fuisset *Romanis*, Hunnis *Sicambriam*, et vicina loca, tenentibus, magisque primum est credere, quod secundo *Danubio* descenderint, *Altinio* adhuc florente, praesertim cum ex *NICEPHORO* clarum sit, *THEODOSIUM*, *Romanorum* Imperatorem, *Constantinopoli* tum exstitisse, atque inde *Pannoniae* misisse suppetias.^{c.)} ⁱⁱ Quidquid huius sit, celebris olim fuit *Tolna*, quod etiam inde colligas, siquidem *STEPHANUS II. Belam*, patruelem, in filium adoptatum, isthic esse iussit, dato ei regali stipendio, ut honorifice, cum uxore, viveret.^{d.)} ⁱⁱⁱ Certe, ante cladem *Mohácsianam*, omni copia adfluxisse, *ISTVÁNFYUS*.^{e.)} ^{iv} adfirmat: *Rex*, inquit, *Ludovicus*, *Tolnam pervenit, quod oppidum nobile, et omnibus rebus, quae ad victum et castrorum necessitates pertinent, cum antea, tum praesertim eo tempore, quo Ludovicus cum exercitu eo exspectabatur,¹ refertum atque abundans erat.* Iam vero antea situ oppidi, multum delectatum fuisse oportuit *LUDOVICUM*, quippe qui comitia isthic, quemadmodum meminimus, concelebravit.^{f.)} Tandem celebritas oppidi, clade *LUDOVICI*, obtrita fuit. Quamquam, et eo tempore, quo *Turcarum* tyrannidi² subiectum fuit, non civium modo frequentiam, sed cultum etiam *Christiani* ritus, cum celebri gymnasio, retinuerit. Factum id est anno circiter *MDLXXXIV.* si *αὐτοπτῆ* *Lövenklavio*, illac tum *Constantinopolim* iter facienti, fidem habeas. Atque ante eum [p. 15.] *BUSBEQUIUS*,^{g.)} ^v hoc est anno *MDLIV.* *vidimus*, inquit,^{vi} *eo itinere*, *Tolnam*, *non ignobile Hungariae municipium, nobis ob albi vini praestantiam, et humanitatem incolarum, non tacendum.* Et *PORSIUS*.^{h.)} ^{vii}

*Solvimus aevctique Buda plura oppida obimus,
Christicolis habitata simul, Tolnamque vetustam.*

eius, eadem
tempestate
habitus.

Successu temporum, variis bellorum vicissitudinibus vexata, faciem induit miserabilem. Iugum sane *Turcicum*, sub quo tam diu gemuit, multum ei foeditatis induxit. Fana enim,

b.) Lib. III. f. 48, 1.

c.) Prolixè hanc rem *LAZIUS* disputat, *Commentar. Reipubl. Rom.* Lib. XII. Sect. I. cap. IX. p. 1118. 1119. quorsum lectorem dimittimus.

d.) Verba sunt *BONFINII* Dec. II. Lib. VI. p. 252, 29.

e.) Lib. VIII. p. 120, 37.

f.) Anno *MDXVIII.* sicuti eiusdem anni decreta condocent.

g.) Epistola I.

h.) *Itineris Byzant.* Lib. I. p. 11.

¹ *ISTVÁNFY* 1622. p. 120. *expectabatur* ² corr. ex *Tyrannidi* sec. **B**

ⁱ *Locum in nota b.) citatum vide in BONFINI* 1581. p. 48.

ⁱⁱ *Locum in nota c.) citatum vide in LAZIUS* 1551. pp. 1118–1119.

ⁱⁱⁱ *Verba Bonfinii in nota d.) citata vide in BONFINI* 1581. p. 252.

^{iv} *Locum in nota e.) citatum vide in ISTVÁNFY* 1622. p. 120.

^v *Locum in nota g.) citatum vide in BUSBEQUIUS* 1595. p. 11.

^{vi} *Verba Busbequii hic citata vide ibidem.*

^{vii} *Versus Porsii hic citatos vide in PORSIUS* 1583. p. 11.

et domus, ex more suo, barbari instruxerunt. quas, ubi recuperata civitate, pedites *Hungari*, anno MDCII., ut *ISTVÁNFFYUS*^{i.)} habet, diripuerunt, eo maior *Tolnae* desolatio invecata est. Ac licet restaurata iterum sit a *Turcis*, mansit tamen misera, dum in *Christianorum* potestatem, longe post, hoc est, anno MDCLXXXVI. post captam *Budam*, vindicaretur. Redierunt tunc *Hungarorum* nonnulli, aediculas instauraturi; sed quod pauciores essent, lentius proficiebant, donec *Germanorum* coloniae accesserunt. Horum enim, sedato tumultu *Rákocziano*, tanti confluerunt, partim ex *Franconia*, partim ex *Suevia*, ut complures vicos, iusto domuum ordine, exaedificaverint. Nundinarum nuper admodum ius redintegratum oppido est. Loci opportunitas laudem habet eximiam, cum ob agros fertiles, et silvas caeduas, tum ripam¹ *Danubii*, hic nemoribus, pratis alibi viridantibus, praecinctam. Ex ea parte, qua in *Danubium* vergit, pene in ripa, ruinae exstant aedis antiquissimae, quam *Ordinis*, ut vocabant, *Templaristarum* fuisse olim, indigenae perhibent.²

§. II. Paks

PAKSUM, itidem ad ripam *Danubii*, supra *Tolnam*, duobus miliaribus vernaculis, adpositum. *Hungaris Paks* enunciatur. Erat itidem oppidum antiquitus haud sane ignobile, sed quod variis bellorum motibus, ad[p. 16.]tenuatum est. Post fata *MATTHIAE* regis, cognomento *Hunnyadis*, multum ab *Albae Regalis* praesidio, accepit incommodi. Postea, *LUDOVICO* II. fatali ad *Mohács* clade profligato, nihil intactum reliquere *Turcae*, quin, dirutis oppidi vicis, barbarae tyrannidis praesidium, isthic collocarent. Deiecto nimirum, ad *Statuas*, nos *Calocsam* vocamus, templo augustissimo, lapidibusque huc transportatis, castellum exstruxit barbarus, haud inerme, unde circumfusae late regioni, pro lubidine, vim faceret, quod tamen anno MDCIII. *Pakso*, et vicinis huic castellis recuperatis,^{a.)} ⁱⁱ solo a nostratibus aequatum est. At vero, tunc demum *Christiana*e ditioni adsertum penitus est, cum expugnata *Buda*, quidquid, ad *Danubium* castrorum oppidorumque supererat,³ in nostrorum manus, seu vi recideret, seu deditione. Diu tamen desertum stetit, donec, inductis colonis *Hungaris*, atque *Germanis*, eam, qua nunc est, faciem, iterum acquireret. Hodie, opera *Georgii Száraz*, nec non *Francisci Daróczy*, *Inclyti Comitatus Tolnensis* vice-comitis, tanta colonorum multitudine convaluit, ut copiosioris oppidi speciem tueatur. Incolitur ab *Hungaris*, *Slavis*, et *Germanis*, qui praeter agrorum cultum, vineas etiam conserunt, fructum vindemiantes haud contemnendum. Inter aedes alias, *Darócziorum* sedes eminet. Alioquin locus, omnibus naturae beneficiis circumfluit. Ager sane et frugum ferax est, et vini. Silvae tamen, haud procul dissitae, non tam materiandis

Oppidum Paks:
eius situs:

fata:

habitus
praesens et
possessores:
incolae
hodierni, et
agri ratio.

i.) Lib. XXXIII. p. 791.

a.) Vid. *ISTVÁNFFYUS* Lib. XXXIII. fol. 791.

¹ corr. ex *ripae* sec. **B** ² sub hac linea a censore Cancellariae haec plumbo adnotata sunt: *NB Possident nunc Tolnam Comites a Vallis.* (de notis istiusmodi vide praefationem nostram ac praecipue recensionem manuscripti **D**) ³ corr. ex *super erat* sec. **B**

ⁱ *Locum in nota i.) citatum vide in ISTVÁNFFY I 622. p. 791.*

ⁱⁱ *Verba notae a.) a copista ms. D omissa a nobis addita sec. ms. B. Certe, haud scio an haec nota in ms. c deperdito a Belio ipso deleta sit; quod locus iste Istvánffy in p. 791., qui in hac nota citatur, superius iam bis a Belio citaretur.*

aedibus, quam foco ministrant ligna. Oppidum alioquin, quod *Danubio* subluitur, multarum opportunitatum est, si eae in rem verti possent. [p. 17.]

§. III. Földvár

Oppidum
Földvár:

Abbatia S.
Helena
clarum:

nupero tumultu
Rakocziano,
quae habuerit
fata:

agri, et
praeterfluentis
Danubii,
opportunitas.

FÖLDVÁR, eodem *Danubii* margine, duobus, supra *Paksum* milliariibus insedit. Latinis *castrum* significat, *ex egesta humo factum*, quod olim collem editum occupabat, sub quo nunc oppidum iacet, vastum et hoc, atque ab *Hungaris, Germanis, Slavisque* insessum. *Rascianorum*, vix tres, quatuorve familias numeraveris, quaestus causa, mercatores enim sunt, isthic degentes. Paret, *Abbati S. Helena* de *Földvár*, qui iam est Reverendissimus *Franciscus* Lib. Baro *Mednyanszky*, episcopus *Cataniensis*, et *Strigoniensis* praepositus maior, cuius sumtu, ecclesia iam substruitur, augusti operis. Olim coenobium habuisse fertur, quod PP. Benedictinos aluit. Tumultu *Rakocziano*, ripam hanc *Caesareani, Hungari* educto aggere adversam tuebantur, quae res, praeliis frequentibus, velitationibus autem fere perpetuis, occasionem dabat, donec *Rakoczianis*, quibus *Vak-Bottyán* praeerat, *Heisteri* virtute, reiectis, *Caesareani*, et loco potirentur, et *Danubii* traiectu. Ista enim regione, catena ferrea, insanae molis, *Danubium* *Rakocziani* intercluserant, ut navigationem *Caesareanorum* sufflaminarent. Sed irritus erat conatus; cessit enim, vado occupato, insolitum illud pessuli genus, victoribus, qui id cum manubiis, de hoste partis, *Budam*, triumphabundi invexerunt. ubi hodieque visitur, tamquam anathema quoddam, parietinis turris *Sigismundi*, quam *Csonka Torony* *Hungari* vocant, adpensum. Oppidi positio plana est, elevatiore tamen *Danubii* littore. Locus alias agro fertili nobilis, omnisque generis rebus, ad vitam ducendam necessariis adfluens; piscatione in primis *hudsonum*, seu *antaceorum*, quos heic, magno numero, cum sunt piscationis tempora, capi, alibi^{a.)} i cum cura enarravimus. [p. 18.]

§. IV. Szekszárd

Oppidum
Szekszárd:

abbatiae, quam
Bela I. funda-
vit, sedes:

SZEKSZÁRD iam expendi meretur. ISTVÁNNFFYUS^{a.)} ii *Saxardium, nobile monachorum Benedictinorum collegium* vocat. Nam habebat omnino abbatiam, Servatoris nomini sacram, et ad dioecesin *Quinqueecclesiensem* relatam, sed iurisdictioni *Strigoniensi*^{b.)} iii obnoxiam. Fundavit eam BELA I. anno MLXI. Ita BONFINIUS^{c.)} iv *Bela*, inquit, *vitae diem increbrescente morbo clausit, in D. Salvatoris coenobio sepultus, quod ipse aedificaverat.*¹ Locus ille

^{a.)} Historiae naturalis eo tractatu, qui *De Re Rustica Regni Hungariae*, agit, capite de *Piscatione*.

^{a.)} Lib. VIII. p. 121, 39.

^{b.)} *Topogr. Hung.* P. II. cap. I. segm. XIII. p. 96.

^{c.)} Dec. II. Lib. III. p. 204, 34.

¹ BONFINI 1581. p. 204. *exaedificarat*

ⁱ *Locum in nota a.) citatum in Hungaricum translatum vide in BÉL 1984. pp. 352–353.*

ⁱⁱ *Locum in nota a.) citatum verbaque Istvánffii hic sequentia vide in ISTVÁNNFFY 1622. p. 121.*

ⁱⁱⁱ *Locum in nota b.) citatum BONBARDI 1718. p. 96.*

^{iv} *Locum in nota c.) citatum verbaque Bonfinii, quae hic a Belio afferuntur, vide in BONFINI 1581. p. 204.*

Zegzardus, ab Hungaris¹ adpellatus,² quia³ claudus Bela fuerat, et⁴ nigro colore suffusus. Colligas hinc, ex sui habitu corporis, BELAM, oppido nomen indidisse. Apertius apud THURÓCZIUM lego:¹ *Sepultus est*⁵ in monasterio S. Salvatoris, quod ipse construxerat in loco, qui dicitur Zewkzárd. Hic enim Bela erat calvus, et in colore brunus: propterea suum monasterium, ad suam dispositionem, Zewkzárd adpellavit. Proinde, in eam coniecturam venio, vocis etymon a Szöke, quod fuscum, et Zárd, quod claustrum, seu repagulum, significat, repeti oportere, quasi diceres *Fusci claustrum*, scilicet, regis BELAE I. Quidquid eius sit, eas profecto, cum BELA conditor, tum secuti reges, coenobio opes atque reditus admensi sunt, qui ad rem tam sacram maxime videbantur idonei. Abbas certe, tantis polluit facultatibus, ut quoties opus erat regi, equites centum submiserit. Erant enim ei liberti, vulgo *nobiles praediales*, seu *exercitantes*, qui licet in regione comitatus interamnana sedes habuerint, et imperio vice-comitis, atque duorum e iudicibus nobilium subfuerint; tamen, ad praescriptum abbatis, pro eo, ac res postulavit, milites ad communia castra mittere cogebantur. [p. 19.] Neque prius in libertatem adserti sunt, quam ad annum MCCXLVI. praesule *Tobia*, qui eosdem militari isthoc sacramento absolvit. Postea sacrum hoc institutum, sub *Turcico* iugo corrui, novo iam sollicitoque labore novorum praesulum reparanda. Oppidum ipsum, ista regione, haud infrequens est. Incolarum potiores *Hungari* sunt, *Germanis*, haud pridem intermixtis. Omnes hi ex agro vitam sustentant, agro non frumentum modo, sed vinum etiam generosum supeditante. Vites plantant, sulcis, ordine deductis, quos bipedanea altitudine deprimunt, atque depositis virgis, seu taleis, pingui humo adobruunt, tertio demum anno post plantationem, fructum primum decerpunt. Species vitis rubella est, varii nominis, quod cum vite *Baranyiensis Comitatus* conveniat. Per hiemem, non obtegunt vites, nisi iuniores, et rubellas, qui facile vi frigoris aduruntur. Vindemiant circa diem festum Michaëli Archangelo [sacrum],⁶ musto, cum acinis in cadis relicto, ut colorem rubrum contrahat, deinde vasis infuso, mediocris magnitudinis, quibus ubi fermentavit, diu potest adservari. Ex vino ergo, licet vilis pretii sit, proventus civium potiores coguntur. Alioquin, situs loci nihil non omnis generis fructuum spondet. Circa vineas promittunt montes, silvis haud deficientibus, quas aquarum varii ductus, et frequentes rivi irrigant. Adlabitur praeterea *Sarvisius*, qui licet oppidum haud interfluat, ita tamen prope devehitur, ut vernaculus dici possit. Pratorum circa oppidum haud exigua est opportunitas, ut iam reliqua taceamus. *Simonytorna* distat quinque milliaria in septemtrionem; in eandem plagam recedit ab ea *Tolna*, milliari fere unico, *Danubius* aliquot passibus remotus, oppidum praeterfluit,⁷ omnis omnino minister opportunitatis. In summa, locus est amoenus, templo in edito loco, auguste instructo, ornatus. Nundinas agit, diebus Ascensionis et Exaltationis⁸ Crucis CHRISTI. [p. 20.]

etymi ratio:

oppidi ratio:

vinearum
laus et colendi
modus:

situs qualitas.

¹ BONFINI 1581. l. c. *Ungaris* ² BONFINI 1581. l. c. *appellatus* ³ corr. ex *qui* sec. BONFINI 1581. l. c. et **B**
⁴ BONFINI 1581. l. c. *ac* ⁵ **D** om.; THURÓCZY 1600. p. 52. add. *autem* ⁶ add. a nobis ⁷ corr. ex *interfluit*
 sec. **B** ⁸ corr. ex *exultationis* sec. **B**

¹ *Verba Iohannis Thuróczy hic a Belio citata vide in THURÓCZY 1600. p. 52.*

§. V.

Báta

Báta oppidum: BÁTÁ prope ad confluentem *Sárvisii Danubii*que positum oppidum est. Abbatia de *Báta* eius abbatia: D. Michaëli sacra, quam alii *Abbatiam Ivan B. M. V.* dioeceseos *Quinqueecclesiensis* dixerunt, at minus recte. Haec enim in *Zombor*, oppido *Comitatus Bácsiensis*, quaerenda est. RANZANUS,^{1 a.)} i praeter rem, diversam, a *Tolnensi*, provinciam, a *Báta* denominatam adserit.ⁱⁱ De oppido autem sic habet: *Vicus quidem est, sed nobilis ob situm in eo² ordinis S. Benedicti monasterium, quod fama illustrissimum est, propter evidens illud miraculum, quo in sacra hostia, sanguis cum portiuncula quadam carnis Christi³ videtur, ut adfirmant⁴ multi,⁵ qui viderunt.* BONFINIUS^{b.)} ⁶ ⁱⁱⁱ a *Batha*, Cimmerici Bosphori loco, sic a *Hungaris* vocatam fuisse, nugatur.

prodigium a Ranzano huc relatum.

§. VI.

Bátaszék

Bátaszék Baranyiensibus limitaneum. BÁTASZÉK, ulterius ad *Danubium* recedit, estque oppidum *Baranyiensibus* limitaneum. Incolas habet *Hungaros*, rus amoenum et fertile. Sedes olim fuit abbatis *Báthensis*, cuius praetorium, bellorum iniuria deletum, instaurari coepit.

Bátaszék Baranyiensibus limitaneum.

SECTIO II.

De

Vicis Processus Superioris.

E vicis provinciae sequentes nobis, innotuere:

- 1.) *Zöleske*,⁷ possessio *Darocziana*, agro praedita fertili et vini feraci, *Földvárino* uno, ad *Danubium*, milliari, secedens.
- 2.) *Madocsa*, eiusdem ditionis, vicinus priori, ideoque agro suppari. *Pakso*, uno in septemtrionem milliari, divisus. [p. 21.]
- 3.) *Gergyen*, adsedit *Danubio*, familiae *Szárázianae*, et *Daróczianae* obnoxius. Copiosa hic piscatio husonum est. Ager, in *Danubium* proclivis, sementi iniquior esse consuevit, ob frequentes eluviones, sed qua ad mediterranea procurrit, segetes ubertim producit.

a.) *Epitome Rerum Hung.* Indice I. p. 205, 22.

b.) Lib. I. Dec. I. f. 23.

¹ corr. ex *Ranzani* a nobis ² RANZANUS 1600. p. 205. add. *monachorum* ³ *carnis Christi* RANZANUS 1600. l. c. *Christi carnis* ⁴ RANZANUS 1600. l. c. *affirmant* ⁵ RANZANUS 1600. l. c. *innumeri* ⁶ in nota b.) f. 23. corr. ex f. 28. sec. BONFINI 1581. p. 23. ⁷ in margine manu aliena *Böltzke* (de hac observatione et infra sequentibus vide in praefatione nostra recensionem manuscripti **D**, et inibi **D**⁴)

ⁱ *Locum in nota a.) citatum vide in RANZANUS 1600. p. 205.*

ⁱⁱ „*Batensis*” inquit *Ranzanus*, „a *Bata* nominatus”; quod sane praeter rem est. Vide *ibidem*.

ⁱⁱⁱ *Locum in nota b.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 23.*

- 4.) *Szent György*,¹ pertinet ad nobiles viros *Fiát*, et² *Fördös*, paludoso *Danubii* ramo adpositus. Agro gaudens foecundo, tametsi silvestri et aspero.
- 5.) *Fadd*, Danubio adsitus, rure fertili, silvosoque. Colonia *Hungarica* est, cum *Slavis*, et *Germanis* mixta, ditionis *Petrovszkianae*.
- 6.) *Ujpalánk*, locus desertus, sed ob traiectum *Danubii* haud praetereundus. Hac via regia *Szekszardum* transit.
- 7.) *Ótsény*, colitur a *Hungaris*, ultra *Sarvisium*, prope ad *Szekszárd*, loco fertili collocatus.
- 8.) *Déts*, frequens vicus, Abbatiae *Szekszardiensi* obnoxius, a priori passibus bis mille diremtus, positu cum primis opportuno: sive agricolationem spectes, sive piscationis emolumenta.
- 9.) *Pilis*, intra *Danubii*, et *Sarvisii* confluentem, Abbatiae *Báthensis* haeredium. Habet praeter agrum fertilem, fructuosaque pomaria, egregiam ad piscandum opportunitatem.
- 10.) *Agárd*, vicinus priori, versus occidentem aestivalem. Incolitur a *Rascianis*, Abbatis *Szekszardiensis*.
- 11.) *Kaidacs*, *Petrovszki* haerediolum, cuius et sedem ostendit, viro nobili haud indignam. Terra quidem sabulosa est, ferax tamen, ideoque incolis *Hungaris* digna, a *Tolna* sesqui milliari in meridiem disiuncta.
- 12.) *Dorogh*, adiacet *Sarvisio*, ingens vicus ad *Sárvizum*, familiae *Lengyel*,³ fertili terreno, eoque hinc et illinc, silvis et nemoribus, quin et vite laeto.
- 13.) *Györkön*, pari, a *Sarvisio* et *Dorogh*, intervallo dissitus, eam ad viam, quae *Paksum*, milliari uno [p. 22.] seiunctum, ducit.⁴ Incolas habet frequentes *Hungaros* et *Germanos*, et agrum rusticationi maxime idoneum.
- 14.) *Kölesd*, ditionis *Mercianae*, a *Szent Lőrincz* milliari in meridiem seiunctus. Montes hic terrenum asperant, haud tamen reddunt sterilem.⁵ Ager nimirum accipit, redditque sementem cum foenore. Olim ab *Hungaris* habitabatur, iam a *Germanis* insessus. Coniungitur ei
- 15.) *Tormás*, qui uterque ex situs vicinitate, molem refert, oppido consimilem.
- 16.) *Medina*, *Kindliorum* ditio, agro excellens frumentario, si incolae, qui *Rasciani* sunt, agricolationis hanc opportunitatem impensius collocarent. Recedit a priori, ad bis mille passus, eodem *Sarvisii* margine. Vicinus huic est
- 17.) *Zomba*, a *Sarvisio*, milliarii dimidio, in meridiem reiectus. Agrum habet fertilem et laxum, sed silvarum egenum. Pertinet ad *Dörianam* ditionem.
- 18.) *Kakasd*, incolitur a *Germanis*. Agro est montano, sed frugum tamen feraci, C. a *Vallis*.
- 19.) *Belocz*, ditio C. a⁶ *Vallis*, cultus autem *Germanici*.
- 20.) *Bonyhád*, vicus olim copiosus, sed tot rerum conversionibus, ad vastitatem redactus. Nuper incoli coepit denuo, *Hungaris* partem inferiorem, superiorem *Germanis*, exaedificantibus. Gaudet agro convexo, et silvis collibusque umbrosis, laeti adspectus, distincto.

¹ corr. ex *Gyorgy* sec. **B** ² in margine manu aliena *est successorum Petri et Michaelis Fördös* (vide etiam notam 7. in p. 168.) ³ vocabulum *Lengyel* aliena manu deleta, ac in margine adscripta *Daróczi* et *Szároz* (vide etiam notam 7. in p. 168.) ⁴ in margine manu aliena *Meszlenyianae familiae* (vide etiam notam 7. in p. 168.) ⁵ in margine manu aliena *hic est traiectus per Sárvizium* (vide etiam notam 7. in p. 168.) ⁶ litterae C. a plumbo textui inserta, fortasse per cancellaristam (vide etiam notam 7. in p. 168.)

Vino caret, sed abundat frugibus, estque ditionis *Schilsonianae*, iuxta et *Kunianae*. Anno MDCCXXVI. multum defecit frumento, ob nimiam siccitatem: quod autem convalescerat, herbis nescio quibus adulteratum, panem adtulit insipidum et ita nocentem, ut de primo messis fructu comedentes,¹ mente capti, insanierint, debuerintque catenis vinciri, ne seu sibi nocerent, seu aliis.

21.) *Moragy*, possessio, inter gentem *Kun*, et baronem a *Schilson* dispertita; *Germanicis*² coloniis nuper coepit increscere. [p. 23.]

MEMBRUM II.

De

*Processu Medio,
seu Simonytornensi.*

Occupat is provinciae oram, soli occiduo obiectam, et cum montano situ insignem, tum irriguum quoque amnibus, rivisque. Clauditur fluviiis *Sijó* et *Kapos*. Dabimus eius cum arces et oppida, tum vicos etiam nobiliores.

SECTIO I.

De

Arcibus, et Oppidis Processus Medii.

S Y N O P S I S.

<i>Arx Dombó.</i> §. I.	<i>Oppidi Ozora positus opportunus.</i> ... §. III.
<i>Arcis Simonytornae situs et fata: oppidum arci adsitum, et huius incolae: isthic provin- ciae comitiola agi sueverunt.</i> §. II.	<i>Oppidum Tamasi.</i> §. IV.
	<i>Oppidum Pinczehely.</i> §. V.

§. I.

Arx Dombóvár

Arx Dombó: DOMBÓ, arx est in finibus regionis *Simigiensis*, Hungaris *Dombóvár* audit, quasi *arx edita*, et collinae positionis. Etsi enim alto monti haud insidet; tamen locus, quem occupat, editior paullo est, quam regio, quae arcem circumiacet. Ripa nimirum *Kaposii* est lacunis impervia, cui *Dombó* a meridie adiacet. Neque tamen tam a situ nomen accepit, quam

¹ corr. ex *comedentes* a nobis ² corr. ex *Germanis* sec. B

ab antiqua gente *Dombó*, quae eandem, sive condidit, sive possedit. Nam quo auctore excitata sit, haud liquet, vetus tamen eius forma *Hungaricae* antiquitatem originis, referre videtur. Distat *Simonytorna* ad milliaria quinque. Olim bellis *Tartaricis*, et *Turcicis*, perfugio erat, circumsitae regioni. Duravit ad annum usque MDXCIX., nunc a barbaris, nunc iterum [p. 24.] a *Christianis* possessa. Postea, sive data opera, sive quod non esset, qui instauraret molem, in rudus abiit. ZEILERUS male cum *Dombrone* Slavoniae confundit. De hoc enim tradit ISTVÁNFFYUS:^{a)} ⁱ *Dombronem* Zagrabiensis episcopi oppidum, Turcas¹ *direptum et succensum concremavisse*.² Contra de *Dombóne* nostro intelligendus est, cum,^{b)} ³ ⁱⁱ *tantus*, inquit, *terror et metus* Turcas omnes eius regionis *invaserat, ut* Coppanum, Dombonem, Usoram, *munitas arces, eodem flumine Caposso circumfluas desererent, et Szigetum*⁴ *ac Albam, aliaque tutiora loca, cum uxoribus et liberis, rebusque carrieribus, confugerent, et tam Albae, quam Quinqueecclesiis non parum trepidaretur.* Arci adiacet oppidum, ab *Hungaris* habitatum, atque modice excultum.

§. II. Simonytorna

SIMONYTORNA idem est, ac *Turris Simonis*, ad confluentem *Sárviz*, *Sijó*, et *Kapos* amnium excitata. Arx olim munita fuit, non arte modo, sed natura etiam, circumdantibus eam lacunis, ex fluviorum concursu, late cannas et arundines, alto coeno innascentes, diffundentibus. Diu a barbaris tenebatur, haud prius liberata, quam anno MDCI., quo et vicinae arces, potestati *Christianorum* concesserunt. Sed recidit iterum in potestatem tyranni, regno haud prius adserta, quam recuperata *Buda*, anno nempe MDCLXXXVI. tunc, vix aliquot *Batthyanianorum* incursionibus tentati, *Turcae*, sponte deditionem fecerunt. VAGNERUS^{c)} ⁱⁱⁱ ita habet: *Alterius in citima Danubii ripa expeditionis dux* Ludovicus, *Badenae Marchio*, *Simontornam primum, non contemnendae munitionis locum in fidem recepit, deditiis quingentis Quinqueecclesias deportatis.* Postea, a *Rakoczia*[p. 25.]*nis* insensam fuisse arcem, palam est. qua disiecta, ne esset hosti perfugio, non incultum adhuc restat oppidum. Incolas habet bene moratos, *Hungaros* omnes, qui subiecti quidem sunt nemini, pendunt tamen foenus ex agris, non minus, quam vineis, quarum sunt conductores. In his, solus *Székely* est, qui nobilium iure pollens, modum liberae possessionis obtinet. Alioqui huc totius regiunculae, seu comitatus magistratus, et nobiles, si de republica consultandum sit, convenit, quam ob rem, et praetorium hic est, sumtibus exstructum publicis, in quo conventus agi solent. Ditio est *Styrumiana*, sacras res, *Patribus Franciscanis* facientibus.

*Arcis
Simonytornae
situs et fata:*

*oppidum arci
adsitum, et
huius incolae:*

*isthic
provinciae
comitiola agi
sueverunt.*

a.) Lib. XIX. p. 352, 26.

b.) Lib. XXXI. extremo p. 746, 26. Neque praeterea ad *Comitatum Baranyiensem*, quod auctor *Topographiae Regni Hungariae* fecit P. II. seg. I. §. III. p. 61., referenda est, cum sit *Tolnensium* provinciae adscripta.

c.) *Histor. Leopoldi M.* Lib. IX. p. 727.

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 352. *Turcae* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *concremavere* ³ in nota b.) *Lib. XXXI.* corr. ex *Lib. XXI.* a nobis; seg. corr. ex seq. a nobis ⁴ ISTVÁNFFY 1622. p. 746. *Sigetum*

ⁱ *Istvánffy verba hic a Belio citata vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 352.*

ⁱⁱ *Locos in nota b.) citatos vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 746.; BONBARDI 1718. p. 61.*

ⁱⁱⁱ *Wagneri verba in nota c.) citata vide in WAGNER 1719-1731. I. p. 727.*

§. III.

Ozora

*Oppidi
Ozora, positus
opportunus.*

Erat olim castrum, in ripa *Sijó*, quod a *Turcis* nostri anno MDXCIX., cum *Coppam* et *Dombó*, aliisque vicinis arcibus, recuperarunt: sicuti nunc auctore ISTVÁNFYÓ diximus.ⁱ Ex eo tempore, vasta est solitudo. Nuper oppidum *Hungaros* cives accepit. Loco iacet opportuno, †ad occidentem <ripam>†¹ *Sijó* amnis, dimidio milliari a *Simonytorna*. Agri positio montana est, eademque gignendo vino commoda. At ubi montes desinunt, agri ineunt, frumenti omnis generis feraces. Nomen accepit, a *Pipone de Oszora* et *de Florentia*, qui eandem condidit. Ab hoc, in gentem pervenit antiquissimam *Hedervárianam*, septem palatinorum parentem. Postea, *Törökis ab Enning* adscripta fuit. Hodie, in ditione est principis *Eszterhazii*.

§. IV.

Tamási

*Oppidum
Tamási.*

TAMÁSI, oppidum est, inter *Simonytornam* et *Dombónem* medium, ad ramum fluvii *Kapos* sedens. Parte altera montes habet, campos altera, utrosque fertiles. [p. 26.] Nam, in planitie quidem frumentum, vinum in collibus gignitur, quod licet vilis sit *Szekszardiensi*, habet tamen bonitatis laudem, *Simonytornensi* propemodum supparem. Est ditionis principis *Eszterhazii*.

§. V.

Pinczehely

*Oppidum
Pinczehely.*

Ad oppida refertur et PINCZEHELY, uno milliari *Simonytorna* secedens in occidentem. Est in ripa *Kaposii*, mediocris magnitudinis. Agro gaudet campestri et fertili, sed silvis nudo, ut necessum sit incolis, precaria lignatione vivere. Ad publica eius fora concurrunt accolae ter in annos singulos, ad diem *Dominicum Esto Mihi; S. Ioannis Baptistae*, et *S. Simonis Iudae*. Oppidani *Hungari* sunt, prisci moris tenaces.

SECTIO II.

De

Vicis Processus Medii.

1.) *Felső-Nyék*, duobus *Simonytorna* milliariibus in occidentem aestivum submotus, ditionis Illustrissimorum Comitum a *Battyán*. Agris laetatur ad rem frumentariam factis, quos incolae *Hungari*, eximie colunt.

¹ *ripam* add. a nobis

ⁱ *Vide superius in descriptione arcis Dombóvár, in p. 171.*

- 2.) *Keszi*, quadrante milliari, a priori in meridiem dissidet, excellitque agrorum fertilitate, quippe qui non frumentum modo, sed etiam vinum ubertim gignit. Sane utrumque agri genus studiose excolunt *Slavi*, cum *Hungaris*, unam hic coloniam constituentes. [p. 27.]
- 3.) *Szokol*, in vicinia praecedentis, incolas habet *Hungaros*, eosdemque solertes agricolas. Subest ditioni principis *Eszterházi*.
- 4.) *Ürög*, ingens vicus est, agro foecundo, et campestri. Seiungitur a priori, uno milliari in meridiem quadrante, situ inter *Sijónem* et *Kaposium* medio. Possidetur a barone *Lazaro Aponyi*.
- 5.) *Kanya*, eiusdem heri ditio, agri consimilis. Incolitur ab *Hungaris*.
- 6.) *Pálfa*, ad *Sarvisii* occidentem [ripam],¹ ditionis comitis *Merci*. Laeto aspectu fruatur, ex altera parte monte, vite vestito, agris ex altera, pratisque incinctus. Incolae sunt *Hungari*. Distat *Simonytorna* quarta milliari parte.
- 7.) *Szent Lőrincz*, itidem comitis *Merci* possessio, ab *Hungaris* culta. Iacet in campis, silvarum inopibus, ideoque lignatione carens, quae tamen vicina eiusdem heri loca abunde sufficiunt. Agrorum ingenium etsi variat, tamen ubertim omnis generis frumentum educit. Vitem pangere ceperunt incolae, quae si porro fovebitur, haudquaquam vinitorem fallit. Discedit *Simonytorna* milliari in ortum aestivum.
- 8.) *Hidegkút*, est haereditatis *Kunianae*. Incolitur a *Germanis*, nunc confluentibus, quibus opportunam sedem, praeter campos, montes exhibent, cum praeterfluente *Kaposio*.
- 9.) *Miszla*, *Salomonváriana* ditio. Incolas habet *Hungaros*. Recedit a fluvio *Kapos*, medio intra montes, milliari, agris fertilibus laetus.
- 10.) *Udvary*² ad *Styrheim* pertinet, cum ditione *Simonytornensi*. Habitat a libertis, seu *nobilibus*, quos *praediales* vocant. A fluvio *Kaposio*, passibus bis mille in orientem dissitus. Fer[p. 28.]tile habet terrenum, silvas amplas, et agros collinae positionis.
- 11.) *Nagy Székely*, eiusdem heri, colitur ab *Hungaris*, et *Germanicis*³ coloniis. Locus est copiosus, *Simonytorna*, medio milliari, in meridiem reiectus. Praeter agros fertiles, vineas etiam habet, haud contemnendi fructus.
- 12.) *Kis Székely*, *Styrheimiani* et ipse iuris. Incolae *Hungari* sunt. Ager vici ferax, licet montosus. Secedit *Simonytorna* medio milliari.

MEMBRUM III.

De

*Processu Infimo,
seu Völgységiensi.*

Describitur is, regione, quae est *Kapos* et *Sárviz* amnibus conclusa. Arx ei nulla est; sed nec oppidum. Vici, quos cognoscere potuimus, sequentes.

¹ add. a nobis ² corr. ex *Udváry* sec. B ³ corr. ex *Germanis* sec. B

- 1.) *Czikól*, sedet in radicibus montis *Merseti*, *Baranyiensibus* finitimus, estque *Kuniana* et *Schilsoniana* ditio, quam *Germani* instaurarunt.
- 2.) *Majosch*, vicus iisdem heris adscriptus, et passibus circiter bis mille, a *Bonyhád* in occidentem, trans colliculum agris excultum, reiectus, situ concavo, pulchro, ac fertili. Est coloniarum *Germanicarum* haud postrema.
- 3.) *Kis-Mányok*, quasi *minus Mányok*, vicus silvestri et montano situ, ditionis episcopi *Quinqueecclesiensis*, rure arcto, bono tamen, et ad villicationem idoneo.
- 4.) *Nagy-Mányok*, vicinus priori, promiscue a *Suevis* et *Hungaris* cultus, in eiusdem potestate episcopi.
- 5.) *Várallja*, copiosus vicus, quem *Hungari* habitant. Est in ditione episcopi *Quinque Ecclesiensis*.
- 6.) *Máza*, adsitus priori, et eidem episcopo obnoxius. Agro sic satis ubere, et cum frugum, tum vini ferace, sed angustiore illo, quam pro numero incolarum.ⁱ [p. 29.]
- 7.) *Izmény*, iisdem *Mercii* iuribus obnoxius, montani silvosique positus, sed frumenti feracis.
- 8.) *Apar*, recedit medio a *Máiusch* milliari. Incolas habet *Hungaros*, et *Rascianos*, satis frequentes. Situs est in finibus *Comitatus Baranyiensis*, in radicibus *Merseti*.
- 9.) *Vejke*, incolas habet nationis *Hungaricae*. Ager eum circumdat frumenti dives. Accedit silva et nemus glandiferum. Adscribitur iuribus comitis *Mercii*, iisdem cum *Apar* finibus inaedificatus.
- 10.) *Závoth*, colonia *Germanica*, ditioni toties nominatae *Mercianae* accensa, sed cui rus obtigit modicae foecunditatis.
- 11.) *Tevely*, gentis *Dörianae* possessio, agro utique fertili, *Germanorum* colonia, haud pridem constituta.
- 12.) *Kis Dorogh* huic succedit, terreno exili, neque tamen infoecundo.
- 13.) *Mucse*, eidem *Mercianae* dominationi obstrictus, agro tamen montano et silvestri, ideoque haud sane excellenti.
- 14.) *Högyész*, sede comitis *Mercii*¹ clarus, quam ei castellum novi elegantisque operis tribuit. Incolitur a *Germanis*, agro ex montium insessu amoeno quidem, sed non aequo foecundo. Disternitur a *Mucse* medio propemodum milliari, tantillo spatio, et a *Kaposio*, in orientem secedens.
- 15.) *Berény*, eiusdem cum prioribus ditionis, quem et situs elegantia commendat, et agri ingenium benignius. Pollet vino rubello, et aliis agrestibus beneficiis. Reicitur a *Kaposio* in orientem, *Högyészio* confinis. [p. 30.]
- 16.) *Kalázno*, ingens quidem vicus, sed incolis infrequens. *Germani* hi sunt, *Mercianae* possessionis. Ager ei obtigit frugum ferax, licet montosus. Dirimitur a *Kaposio* amne, bis mille in orientem passibus, totidemque a *Berény* in meridiem.
- 17.) *Varsád*, *Mercii* ditio a *Germanis* exculpta. Terrenum habet fertile, montanum licet ac silvestre; locus ideo copiosus, medio inter *Sarviz*, et *Kapos*, situ.

¹ corr. ex *Merci* sec. **B**

ⁱ *Pagi numeris 5.) et 6.) notati posterius a Belio textui sunt inserti; numeri vero pagorum eos sequentium non sunt mutati, quam ob rem post pagos 5.) et 6.) iterum pagi nr. 5.), 6.) 7.) etc. succedunt. Quod corrigere nobis visum.*

18.) *Gyönk*, familiae *Sándoriana*e vicus, praeter *Hungaros*, *Germanis* etiam coloniis locum exhibet. Habet enim agrum pinguem, montanum, et passim silvosum. Secedit a *Kaposio* et *Varsád*, passibus mille.

TABULA ITINERARIA

*Comitatus Tolnensis.*ⁱ

FINIS COMITATUS TOLNENSIS.¹

¹ *Finis Comitatus Tolnensis* add. a nobis

ⁱ *Tabula itineraria* deest, nonnisi titulo eius a copista manuscripti **D** adscripto; sed nec in ms. **B** ea inveniri potest.

MATTHIAS BELIUS:
COMITATUS SIMIGIENSIS

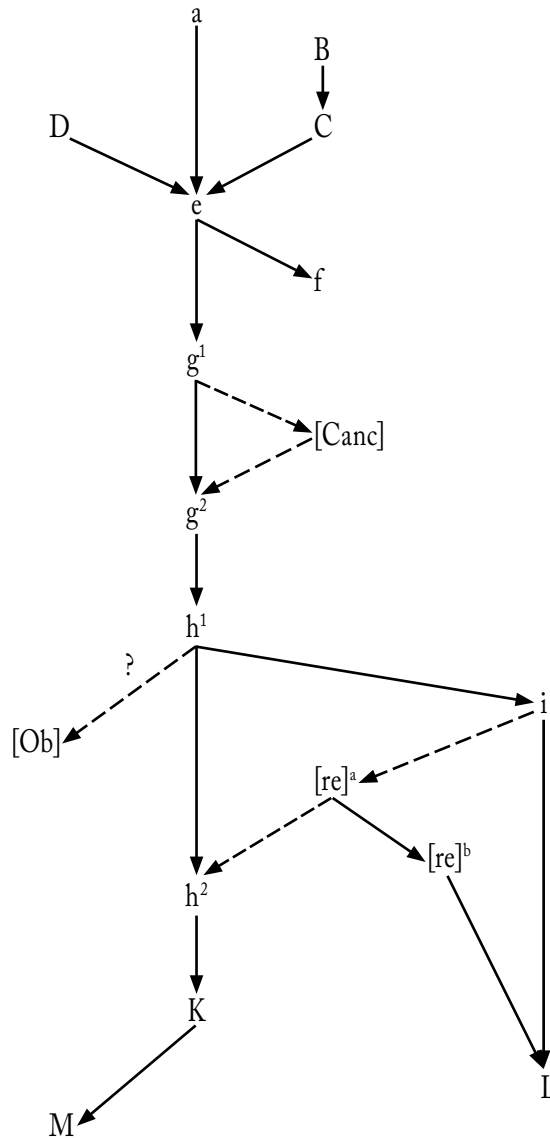
TEXTUM RECENSUERUNT
NOTISQUE INSTRUXERUNT

RUDOLPHUS JARMALOV
GREGORIUS TÓTH

PRAEFATUS EST
GREGORIUS TÓTH

BEVEZETÉS

I. A kéziratok családfája

II. A vármegyeleírás elkészítésének folyamata

Bél 1728-ra elkészítette a vármegye leírását, amelyet pártfogójának, Festetics Kristófnak adott oda átnézésre (a). Nem ismert, hogy Festetics végül átnézte-e a leírást. Később ismeretlen személy – nyilván Béll megbízására – adatgyűjtést végzett a somogyi falvakról (B), amelyet aztán letisztáztak (C). Emellett Matolai János is járt a vármegyében, és terjedelmes kiegészítéseket írt a leíráshoz (D). Ezután Béll „összegyúrta” és megszerkesztette a rendelkezésére álló anyagot (e), majd 1732-ben letisztázza elküldte a Kancelláriára (f). Ez az első elküldött példány (f) azonban elveszett,

így Bél egy másikkal pótolta (**g**¹). A Kancellária 1736 áprilisában küldte vissza a leírást a hozzá fűzött észrevételek kíséretében, amelyeknek nagyobb részét Bél elfogadta (**g**²). Ezután a javított szöveget vélhetőleg újból letisztították (**h**¹) és ugyanezen év augusztusában elküldte a Helytartótanácsnak, hogy az továbbítsa Somogy vármegyének ellenőrzés végett. A vármegye megbízottjai 1739. május 30-án elvégezték a revíziót, és megjegyzéseket írtak a szöveghez (ld. **[re]**^a), emellett le is másolták a szöveget (**i**), valamint a megjegyzéseiket is (**[re]**^b). Azért dolgoztak ilyen lassan, mert, ahogy többször is jelezték, aggályosnak tartották a vármegye határainak és az egyes települések földesúri jogainak ismertetését a műben (ld. **h**, **[re]**^a). Az viszont már érthetetlen, hogy a vármegye miért csak 1742 márciusában küldte vissza a leírást (**h**) megjegyzéseivel együtt (**[re]**). Az iratokat ugyanezen év szeptemberében juttatták el Bélhez. A tudós nagyrészt elfogadta a vármegye észrevételeit, és eszerint javította a kéziratot. (Ld. **h**². még ld. **[re]**^a). Ezenkívül egy ismeretlen személy is készített néhány megjegyzést Bél leírásához – feltehetően a **h** kézirathoz (ld. **[Ob]**) –, de e megjegyzéseket Bél nem vette figyelembe.

Bár a leírás mindkét cenzúrárt megjárta, mégsem jelenhetett meg, hiszen az 1740-es években Bél számára a körülmények már kevésbé voltak kedvezőek ahhoz, hogy a *Notitia* kiadatását folytassa. A vármegye által másolt példányról, valamint a vármegye megjegyzéseiről készült egy másolat, valamikor 1810 körül (**L**), amelyből megismerhetők a vármegyei bírálók kifogásai. A legteljesebb szövegállapotot azonban Szarka Ferenc másolata őrzi, amely a vármegyét megjárta – és Bél által utólag javított – példányról készült, 1772 januárjában (**K**), amelyből kiderül, hogy Bél figyelembe vette a vármegyeiek észrevételeit. Később Gyurikovits György is készített egy másolatot a Szarka-féle példányról (ld. **M**).

III. A kéziratok bemutatása

a

1: -

2: **[Historia Comitatus Simigiensis.]**

3: (A kézirat nincs meg)

4: Somogy vármegye leírása.

5: Somogy vármegye leírásának a legkorábbi ismert változatáról Bél Mátyás egyik leveléből szerezhetünk tudomást. 1731. június 12-én ugyanis azt írta Haynóczi Dánielnek, hogy csaknem három évvel ezelőtt odaadta Festeticsnek (azaz Festetics Kristófnak), munkája pártfogójának Somogy vármegye „történetét” (Historiam comitatus Simigiensis) átnézésre.¹ Ez a korai fogalmazvány sajnos nem maradt ránk, de a megtévesztő cím ellenére bizonyosan a vármegyeleírásról van szó, ugyanis Bél az 1720-as években még az összes leírást „megyetörténetnek” címezte, vagyis a *historia* szót használta a címben (az 1730-as években ezt fokozatosan elhagyja). Ez az első változat viszont még elég hiányos lehetett, mivel később, 1731–1732 között jelentős kiegészítések készültek a műhöz (ld. **B**, **C**, **D**).

6: A levél alapján a leírás 1728-ra készült el.

B

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. f. 120r

2: **[De vicis processus Kaposiensis.]**

3: 1 p. 320×400 mm.

1 „Triennium fere ego (ergo?), cum illustri Festetitsio, musas meas salutanti, Historiam comitatus Simigiensis, recognoscendam obtuli.” Ld. BÉL 1993. nr. 417.

4: Somogy vármegye Kaposi járásának falvait felsoroló jegyzék. Csonka, ugyanis a települések számokkal vannak felsorolva, és az első látható szám a 67-es.

5: Ismeretlen kéz által írt fogalmazvány. Szerzője az egyes falvaknál általában azt jegyzi fel, hogy egy másik (rendszerint az előző) településhez képest milyen irányban helyezkedik el és milyen messze, továbbá milyen vallású, van-e plébániája (reformátusok esetében: gyakorolhatják-e a vallásukat), illetve ki a birtokosa.² A kézírás ismeretlen, halvány, rosszul olvasható. Az utolsó szám a 116-os, ezután „Generalia” címmel néhány általános megjegyzést tesz a vármegyéről (folyók, városok, bortermelés). A **B** készítője személyesen járta be a vidéket, s készítette ezeket a rövid feljegyzéseit a falvakról (ezt támaszthatja alá a települések közti időbeli távolság lejegyzése). Nyilvánvaló, hogy Bél valamelyik tanítványáról, munkatársáról van szó, aki a pozsonyi tudós felkérésére, s annak útmutatása szerint végezte el a feladatot. Alighanem mindhárom járás falvait végigjárta, de csak a Kaposi járás egy része maradt fenn (mint említettük, az első sorszám a 67-es). Munkáját felhasználták a későbbiekben, így a **C** írója (aki a falvak járások szerinti felsorolását végezte el) teljes mértékben rá támaszkodott a Kaposi járás településeinél³ – valószínű, hogy a többi járásnál is.

6: 1732 előtt, vagyis az első Kancelláriára küldött változat megszerkesztését megelőzően készült, mert abban már megtalálhatóak az adatai (ld. e).

C

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. 132r–141r.

2: **Membrum I. De vicis processus Kaposiensis.**⁴

3: 19 pp. 340×210 mm.

4: A Somogy vármegyében lévő Kaposi, Szigeti és Kanizsai járások falvainak leírása.

5: Ismeretlen kezek által készített másolat. Mint fentebb említettük, a Kaposi járás esetében a fent említett, **B**-vel jelölt kézirat volt a forrás, és valószínű, hogy a másik két járásnál is. Így a tárgyalt irat lényegében a **B** letisztázott, megszerkesztett változatának tekinthető. Néhány helyen valószínűleg Matolai János írt jegyzeteket a szövegbe (ld. f. 132v etc.).

6: Mivel adatai bekerültek a Kancelláriának elküldött változatba (ld. e), 1732 előtt készült.

D

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. ff. 121r–131v.

2: **Observationes ad Comitatus Simigiensis Partis Generalis membrum I. Physicum.**

3: 22 pp. 340×210 mm.

4: „Megjegyzések” Somogy vármegye leírásához.

5: Matolai Jánosnak, Bél Mátyás fizetett munkatársának és legfontosabb adatgyűjtőjének⁵ a kézírása. Fogalmazvány. Habár címe azt sugallja, hogy „megjegyzéseket” (*observationes*) tartalmaz egy, már elkészült műhöz, a szöveg mégsem alkalmoszerű jegyzetekből áll. Matolai egy szabályos vármegyeleírást készített, amely teljesen megfelel a *Notitia* egyéb darabjaiból ismert szerkezetnek.

2 Pl. a 86-os számmal jelölt Igalnál: „86. ad meridiem a priori 1½ hora Igal Battyaniorum, Cathol. cum pleb.” L. B f. 120r.

3 Igal leírása a **C** kéziratban így hangzik: „Igal pagus Catholicus sua gaudens plebania ditionis Bothaniana distat a priori sesqui horis in meridiem.” Ld. C 134v. Ez teljesen egybecseng a **B** adataival (ld. az előző jegyzetet). Emellett a falvak sorrendje is azonos.

4 Ez csak az első tagozat címe, a szöveg valójában az összes járás falvait tartalmazza. További címek: „Membrum II. De vicis processus Sígetiensis” (f. 136r), „Membrum III. De oppidis et vicis Processus Kanisiensis” (f. 139v).

5 Személyére ld. TóTH 2007. I. 74–86.

Matolai 1731 februárjában járt a vármegyében. A szövegben ugyanis megjegyzi, hogy 1731. februárjában Festetics Kristóf csurgói uradalmában vadászott,⁶ illetve látta, hogyan halásznak télen a Balatonon, amikor ugyanabban az időszakban, szintén Festeticsnél tartózkodott.⁷ Alapos bejárást végezhetett e vármegyében is, mert elmondása szerint 121 várost, kastélyt és falut számlált össze a vármegyében, és megtapasztalta a lakosság nyomorát is.⁸ Matolai somogyi tartózkodása 1731. évi dunántúli adatgyűjtő körútjának a részét képezte.⁹

Bél bizonyosan nem lehet a kézirat szerzője, mivel ő 1731. január 28-án, illetve február 16-án Pozsonyból keltezett leveleket.¹⁰ BéL később meghagyta ugyan azokat az információkat, amelyekhez Matolai fentebbi személyes megjegyzések tartoznak, de magukat a „kiszólásokat” törölte.¹¹

6: 1731 februárja után (ld. fent), de 1732 júliusa előtt, mert adatai bekerültek a kancelláriának küldött kéziratba (ld. e).

e

1: -

2: [Comitatus Simighiensis.]

3: (A kézirat elveszett)

4: Somogy vármegye leírása.

5: Mint az a legkésőbbi változathoz (K) kiderül, a leírás megszerkesztéséhez BéL felhasználta az ismeretlen személy adatgyűjtését és Matolai munkáját is (ld. B, C, D). Ehhez egy új szöveget kellett létrehozni, de ez nem maradt fenn (e). Az erről készült – második – másolat (g), illetve az azzal kapcsolatos kancelláriai megjegyzések azonban bizonyítják, hogy BéL a kapott adalékok alapján új leírást készített (még ld. f, g).

6: 1731–1732 (ld. D, f).

f

1: -

2: [Comitatus Simighiensis.]

3: (A kézirat elveszett)

4: Somogy vármegye leírása.

5: BéL Mátyás nem sokkal 1732. július 9-e előtt elküldte a Kancelláriának Somogy leírását Fejérrel együtt.¹² Ez a kézirat (f) a BéL által újrafogalmazott, kibővített leírás (e) tisztázata lehetett. A kancellária azonban késlekedett a cenzúrával.

6 Matolai Csurgó környékéről írja: „undique luci amoeni, opacaeque silvae circumstant, damis, leporibus et ataginibus, aliisque aviculis rarioribus divites, quas ipsi nos 1731. mens. Febr. felici venatione, occupatione caprearum, et leporum, ataginumque, spectavimus.” Ld. D f. 130r.

7 „Vidimus ipsi, quum apud Christophorum Festeticsium, Comitatus magistratum, seu V. Comitem, moram anno 1731. mense Febr. duceremus, heri optimi piscatores, velut naturali mathematica instructi, in vasto gelu, piscati sint.” Ld. uo. f. 125r.

8 „Populosae sunt nostro comitatu coloniae. Nos centum, et viginti unum locos inhabitatos, oppida, et vicos numeravimus. Sed exiles sunt coloniae, exiguique pagelli, vix ex parte maxima decem, vel quindecim domos superantes. Praeterea summa paupertas, aegre trahit spiritum, proventu in optimo solo, atque regione deficiente. Re vera nobis ibidem peregrinantibus magna eorum egestas cordi fuit: multumque velut participes eorum miseriarum simul cum eisdem adfligebamur.” Ld. D f. 126r–v.

9 A körútra ld. ТóТН 2007. I. 83–84.

10 Ld. BÉL 1993. nr. 400, 402.

11 A Szarka Ferenc által 1772-ben készített másolatban (EFK Hist. I. ddd., ld. a K betű alatt) nem szerepel a 7. jegyzetben idézett mondat a Festeticsnél való tartózkodásról, de BéL átveszi a Balatonon való téli halászatról szóló leírást, sőt a hozzá mellékelte rajzot is (ld. uo. pp. 38–40.).

12 „Simigiensem, cum Alba-Regalensi ad censuram proxime dimissum.” Ld. BéL Mátyás Helytartótanácsnak címzett, 1732. július 9-én kelt levelének fogalmazványát. ТóТН 2006. 75. Még ld. uo. 79.

1735. november 29-én kelt levelében Bél a többi között kifejezte Batthyány Lajos udvari kancellárnak azt az óháját, hogy minél hamarabb szeretné visszakapni Bars, Somogy és Fejér vármegye leírásait.¹³ Azonban ez a kézirat valamilyen oknál fogva – Fejér leírásával együtt – elkallódott, amint az Bél 1735. dec. 31-én írt leveléből kiderül. Bél ezért, mint levelében írta, egy új példánnyal pótolta az elveszettet (ld. **g**), csakúgy, mint Fejér vármegye esetében.¹⁴

6: Nem sokkal 1732. július 9-e előtt.

g

1: -

2: [Comitatus Simighiensis.]

3: (A kézirat elveszett)

4: Somogy vármegye leírása.

5: Mint fentebb (**f**) tárgyaltuk, az a Kancellária részére küldött első kézirat elkallódott, ezért Bél küldött egy másik példányt. Ez a kézirat sem maradt ránk: tartalmára a Kancellária javítási utasításából következtethetünk, amelyeket 1736. április 27-én a Fejérhez fűzött megjegyzésekkel együtt küldött el a hivatal Bélnek.¹⁵ Ezekből kiderül, hogy a leírásban biztosan benne foglaltatott a járások falvainak jegyzéke, azaz a részben a **B**-re támaszkodó **C** jelzésű szöveg, mivel a hivatal több esetben pontosan utal a benne szereplő adatokra.¹⁶ Ez a Bécsbe küldött leírás tehát már egy teljes változat (**e**) másolata lehetett, amelyben Bél az összegyűjtött anyagot, illetve az eddigi vázlatokat, fogalmazványokat (**a**, **B**, **C**, **D**) egységes művé gyúrta össze. A Kancellária főleg egyes falvak esetében utasította korrekcióra a szerzőt, általában a birtokosra vonatkozó adatok tekintetében. A politikai tagozathoz fűzött észrevételében viszont, ahol figyelmeztet a köznemes családok közé sorolt Bakács és a Zichy családok grófi rangjára, tesz egy komolyabb megjegyzést is, miszerint a nemes családokat, ahogy más vármegyéknel is, ki kell törölni a leírásból. Ugyanígy néhány kuriális falu esetében utasítja a szerzőt, hogy a „curialitas” szót ne használja.¹⁷ A Kancellária egyébként a nemesekről szóló pontosabb adatokra általában elutasítóan reagált – ez így történt más vármegyeleírások revíziója esetében is.¹⁸

A Szarka-féle másolatból (**K**) megállapítható, hogy Bél nagyjából engedett a Kancellária utasításainak, és ennek megfelelően javította a szöveget (a családfán: **g**²). Legfontosabb engedménye az lehetett, hogy a nemes családok felsorolását kiiktatta az általános rész politikai tagozatából. Legalábbis erre enged következtetni, hogy a 6. fejezetben, amelyben a Kancellária hivatkozása alapján ez a jegyzék szerepelhetett, inkább a főúri családokat, illetve a főispánokat nevezte meg, míg a köznemesek közül csak egy-kettőt emelt ki.¹⁹ Emellett a hivatal figyelmeztetésére pontosította a Zichy családról írtakat,²⁰ és – meglepő módon – kihagyta a Bakács famíliát a fejezetből. Szintén változtatott a szövegen a Kancellária három további kisebb korrekciós javaslatára,²¹ de a többi között figyelmen kívül hagyta a kuriális falvakkal kapcsolatban emelt kifogást. Bél tehát itt sem hajtotta végre a hivatal összes korrekcióját – ahogyan más vármegyeleírásoknál sem.

6: A szöveg a fentiek alapján valamikor 1735 végén készült, javításai pedig a kancelláriai revízió elküldése (1736 április) után.

13 A levélre ld. jelen kötetben a 20. oldalon (*Fejér vármegye c*).

14 Ld. uo.

15 BÉL 1993. nr. 605.

16 Ami a falvakkal kapcsolatban tett megjegyzéseket illeti, a hivatal által kifogásolt részletek teljesen ráillenek a **C** vonatkozó részére. Ld. BÉL 1993. nr. 605., ill. OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. 131r–141r passim.

17 A megjegyzéseket ld. BÉL 1993. nr. 605.

18 A kérdésre még ld. ТóTH 2010. 333–334.

19 Ld. **K** pp. 49–57.

20 Ld. uo. p. 51.

21 Így pl. miután a Kancellária megjegyzi, hogy Szentbalázs községben bizonyára nem Szent Baltazár napján van búcsú, ahogy Bél írja, hanem a község nevéből következően Szent Balázs napján, ő ennek megfelelően átjavítja a szent nevét. Ld. uo. p. 187.

h

1: -

2: [Comitatus Simigiensis]

3: (A kézirat nincs meg)

4: Somogy vármegye leírása.

5: Miután 1736 áprilisában a Kancelláriától visszaérkezett a leírás az észrevételekkel együtt, Bél Mátyás – mint láttuk – elvégezte rajta a javításokat (ld. **g**). Ezt követően bizonyára letisztáz(tat)ta a módosított változatot, majd ugyanezen év augusztus 13-án elküldte nyolc másik vármegyeleírással együtt a Helytartótanácsnak, illetve rajtuk keresztül a vármegyének.²² A hivatal 1736. augusztus 17-én küldte tovább az iratot; a mellékelt levelét az 1736. szept. 5-i közgyűlésen olvasták fel, s Bél művének átnézésére egy bizottságot jelöltek ki.²³ 1738. január 20. körül Bél kérte a Helytartótanácsot, hogy többek között Somogy vármegyét is sűrgesse a revízióval.²⁴ Ennek megfelelően a vármegye 1738. február 11-i közgyűlésén arról határoztak, hogy a jegyzőnek be kell számolnia a bizottság munkájáról a következő közgyűlésen.²⁵ Ez az 1738. március 30-i közgyűlésen meg is történt: a jegyző azt közölte, hogy a műben szó van a vármegye hatáiról, és földesúri jogokról, s ezek teljes körű megismeréséhez el kell halasztani a revíziót.²⁶ Időközben Bél szeptember 2-án újabb sürgető levelet írt a Helytartótanácsnak,²⁷ de nem biztos, hogy a kormány szerv ebben az esetben is tolmácsolta kérését.

Az elküldött kézirat nem maradt fenn eredeti formájában (**h** betűvel jelöltük), de közvetett másolatban igen. A vármegyeiek ugyanis vélhetően lemásolták Bél művét (ld. **i**), és ezután írták le megjegyzéseiket (**[re]^a**), amelyekről – vagyis magáról a leírásról és a megjegyzésekről – szerencsénkre egy újabb másolat készült (ld. **L**). A vármegye megjegyzéseiből kiderül, hogy 1739. május 30-án a kijelölt személyek végre elvégezték a javítás munkáját.²⁸ Lelkiismeretesen végigolvas-ták Bél művét, és meglehetősen sok megjegyzést tettek (még ld. **[re]^a**). Erről a soron következő, 1739. jún. 3-i közgyűlé-sen is szó esett: a bizottság munkája 6 napig tartott, ezért annak tagjai ennek megfelelő napidíjat kaptak a vármegyétől.²⁹ Az azonban nem világos, hogy a vármegye miért csak három év múlva, 1742. március 18-án küldte vissza a leírást és a hozzá fűzött észrevételeket.³⁰ Mindezt a Helytartótanács 1742. szeptember 11-én továbbította a szerzőnek,³¹ aki, amint az a Szarka-féle másolathól (**K**) kiderül, többnyire végrehajtotta a vármegye javításait (még ld. **[re]^a**).

6: Az alapszöveg 1736 nyarán készült el, míg a javítások 1742 után.

22 Ld. Bél Mátyás levelét a Helytartótanácsnak. BÉL 1993. nr. 628.

23 „Erga Intimatum 17mae Mensis Augusti opus Historicum Bellianum intuitu exponendarum reflexionum praenominatae deputationi concreditum habetur.” Ld. SML IV 1 b Közgyűlési jegyzőkönyvek, Protocollum 6. (1736–1741) pp. 17–18. A „fent megnevezett” bizottságot nem találtuk a jegyzőkönyvben.

24 Ld. BÉL 1993. nr. 699.

25 „Circa opus Bellianum interventae deputationis reflexiones ordinarius Notarius, ad futuram Congregationem referet.” Ld. SML IV 1 b Közgyűlési jegyzőkönyvek, Protocollum 6. (1736–1741) p. 593.

26 „Intuitu operis Beliani Domino ordinario Notario reflexiones deputationis, quoad partem dicti operis elaboratas referente, si quidem observaretur per antelatum opus limites Comitatus involutos iurisdictionesque Dominales eidem inclusas haberi, ad quorum plenam exactamque notitiam necesse censebatur revisionem operis, et observationem ad t̄uberiorem† (ulteriorem?) concursum differri.” Uo. p. 667.

27 BÉL 1993. nr. 730a.

28 Ld. **L** p. 143.

29 „Tandem ordinata in opere Revisionis Operis Beliani deputatio munus suae Commissionis Inclyto Comitatu retulit, qua in Deputatione desudantibus Dnis Gasparo Lengyel Praesidi Reverendissimo Dno Francisco Szabo assessoribus Gabrieli Guary Francisco Csáni secundum insumptos 6 dies Dnus Gralis Perceptor Georgius Antal in Comformitate Determinationis Cottensis Diurna ex Cassa exsolvat, commissum est.” Ld. SML IV 1 b Közgyűlési jegyzőkönyvek, Protocollum 6. (1736–1741) p. 1156.

30 A vármegye levelét ld. MOL C 42 Misc. Fasc. 95 nr. 33. f. 10. (6. sz.).

31 Ld. BÉL 1993. Füg. VIII/6.

[Ob]

1: LK 424. kt. pp. 23a–d

2: **[Observationes circa descriptiones Comitatum Mosoniensis, Simigiensis ac Alba-Regalensis.]**³²

3: 4 pp. 335x110 mm. (a 424. kötet 23. lapja előtt.)

4: Moson, Somogy és Fejér vármegyék leírásához fűzött megjegyzések.

5: Ismeretlen szerző kézírása. Fejér vármegye leírása esetében bizonyosan az általunk **D**-vel jelölt kéziratot látta a megjegyzések készítője,³³ ám Somogy vármegye ismertetésénél csak következtetni lehet, hogy a **h** kéziratához fűzte a vonatkozó megjegyzéseket, mivel időben körülbelül a **h** kézirat felel meg a Fejér vármegye leírását tartalmazó, fentebb említett **D** kéziratnak.³⁴ Bél azonban nem használta fel eme észrevételeket – legalábbis a kései **K** kéziratban nincs ennek nyoma.

6: Valószínűleg az 1740-es években készült (talán 1742 után, amikor már visszaérkezett a vármegyétől a **h** kézirat).

i

1: -

2: **[Comitatus Simigiensis]**

3: (A kézirat nincs meg)

4: Somogy vármegye leírása.

5: A vármegyei vizsgálóbizottság vélhetőleg lemásolta Bél művét, majd ebbe jegyezte le, illetve ehhez fűzte hozzá megjegyzéseit. Erről (a másolatról és a megjegyzésekről) készült egy újabb másolat 1810-ben (ld. **L**).

6: 1739. máj. 30. körül (ld. **[re]**^a).

[re]^a

1: -

2: **[Reflexiones deputatorum Simighiensium.]**³⁵

3: (A kézirat nem található, másolatban maradt fenn, ld. **L**)

4: A Bél munkájának revíziójával megbízott személyek, Tóti Lengyel Gáspár törvényszéki ülnök (mint elnök), Szentimrei [Szabó] Ferenc Xavér veszprémi kanonok, illetve Guáry Gábor és Csányi Ferenc ugyancsak törvényszéki ülnökök 1739. máj. 30-án, Marcaliban készített megjegyzései Somogy vármegye leírásához.³⁶ „Általános visszajelzések” (*Reflexiones Generales*) című bevezetőjükben nemtetszésüket fejezték ki amiatt, hogy Bél a vármegye határaival, illetve az egyes települések birtokviszonyaival foglalkozik, mivel ebben későbbi jogsérelem lehetőségét látták (**L** pp. 143–144.). Mindezeket előrebocsátva úgy vélik, ez a mű nem elég „elővigyázatos” (*cautum*) ahhoz, hogy a vármegye átnézzze; de

32 Tartalom alapján adott cím.

33 Ld. kiadásunkban, a 23. oldalon.

34 Az kizárt, hogy a megjegyzések készítője a kései **K** és **L** kéziratokat látta volna, hiszen ezek jóval Bél halála után keletkeztek, míg a tárgyalt megjegyzéseket a Pozsonyi Evangélikus Líceum könyvtárában, Bél Mátyás ott őrzött hagyatékában találtuk meg. Még ld. Tóth 2006. 7. (nr. 10.) E hagyaték Bél halála után már nem bővült (ellentétben a kalandos sorsú esztergomi anyaggal), így nyilvánvalóan még Bél életében készültek a megjegyzések, amelyek el is jutottak hozzá.

35 Tartalom alapján adott cím.

36 Ld. **L** p. 143. Még ld. a 29. jegyzetet.

mivel a Helytartótanács parancsolta, mégis átnézték a művet, és szükségszerűen leírták a megjegyzéseiket.³⁷ Ezután oldalszám és fejezetszám szerint sorolják fel a megjegyzéseket.

5: A szöveg közvetett másolatban maradt fenn (ld. L pp. 143–150.). Amint az a Szarka Ferenc által másolt példányból (K) kiderül, Bél nagyjából végrehajtotta javításait, különösen a birtokosok, birtokviszonyok tekintetében.³⁸

6: 1739. máj. 30.

[re]^b

1: -

2: [Reflexiones deputatorum Simighiensium.]³⁹

3: (A kézirat nem található)

4: A vármegyei bírálók megjegyzései (ld. [re]^a).

5: A vármegyeieknek kellett készíteniük egy másolatot megjegyzéseikről (az eredetit elküldték); valószínűleg az általuk lemásolt Bél-leírás végére illesztették.⁴⁰ A másolatról készült az L példány vonatkozó része (még ld. [re]^a).

6: 1739 máj. 30. után (ld. [re]^a).

K

1: EFK Hist. I. ddd.

2: *Matthiae Belii Comitatus Simeghiensis... Descripsit Franc. Szarka de Lukafalva 3. Jan. 1772.*

3: 214 pp. 380×240 mm.

4: Somogy vármegye leírása.

5: Szarka Ferenc által készített másolat. Mint azt fentebb bizonyítottuk, kétségtelenül a vármegyei vizsgálatot megjárt példányról készülhetett (ld. h, [re]^a), de legalábbis egy olyan példányról, amely tartalmazza a vármegyei javításokat.

6: 1772. január 3. (ld. a címet).

L

1: Csurgói Ref. Gimn. Kt. K 76.

2: *Descriptio Inlyti Comitatus Simighiensis cura & studio Matthiae Beél adumbrata. cui Reflexiones Ipsiusmet Comitatus, Appendicis loco adnexae sunt. Ex Collectione Stephani Sárközi de Nádasd. Nagy Bajomini. 1810.*

3: 150 pp. 238×190 mm.

4: Somogy vármegye leírása Béltől, illetve a vármegyeiek hozzá fűzött észrevételei.

5: Az 1810-es évszám vélhetően a másolat készítésének idejét (Nagybajom pedig a helyét) jelenti. A másolat nyilvánvalóan a vármegyének elküldött példányról (h), illetve annak másolatáról (i), valamint a vármegye megjegyzéseiről ([re]^b)

37 „Unde praemissis observationibus praehabitis licet quidem praesens historicum opus videretur nobis non esse cautum, ut per Comitatum revideretur; cum tamen id ipsum per Excels. Regium Locumtenentiale Consilium Comitatus inunctum haberetur, ea ex reflexione idem revisum erat, interventasque eatenus paralellesque observationes ordine subsequenti apponere necessum fuit.” Ld. L p. 144.

38 A vármegyeiek a kaposi járás falvaihoz sok javítást írtak. Például: „Pag. 56. Hollád loco *Christophori Festetich* ponatur *Archi Capituli Strigon.* Ibid. loco *Vórs Festetichianum* ponatur *Franc. Csányi* et loco *colonis frequens* ponatur *exigua.*” Ld. L p. 146. A Szarka-féle másolatból kiderül, hogy Bél mindezt tudomásul vette: „Hollád... vicus itidem parvus *Archi Capituli Strigoniensis.*” Majd alább: „*Vórs possessio Francisci Csányi exigua...*” Ld. K p. 96. (Kiadásunkban: 238. o.) Bél a vármegye egyéb észrevételeit is nagyrészt elfogadta.

39 Tartalom alapján adott cím.

40 Persze fordítva is történetelt: az eredeti megjegyzéseket letisztázták, és azt küldték el.

készült. A kézirat egykori tulajdonosa, és bizonyára készíttetője a címben is szereplő nádasdi Sárközy István (1759–1845). Sárközy 1785-től folyamatosan a vármegyei tisztikar tagja volt: előbb aljegyzőként, majd adószedőként, később főadószedőként. 1824–1836 között a somogyi másodalispáni tisztet töltötte be.⁴¹ Művelt nemesember volt, bibliotékáját és kézirateit a Csurgoi Református Kollégiumra hagyta,⁴² ahol ma is megtalálható a kézirat.⁴³ Bár a kézirat elkészítésének körülményeiről a címadatokon kívül nem tudunk többet, de Sárközyt nyilván érdekelte a vármegyei irattárban talált Bél-féle leírás, ezért másol(tat)hatta le.

6: 1810. (Ld. a címet.)

M

1: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3374.

2: **Matthiae Belii Notitia Comitatus Simigiensis a Georgio Gyurikovits ex Exemplari Biblioth. Primatialis Tit. I. ddd. descripta.**

3: 62 ff. 380×240 mm.

4: Somogy vármegye leírása.

5: Gyurikovits György másolata a Szarka-féle példányról (K).⁴⁴

6: 1820-as, 1830-as évek.

IV. A vármegyeleírás ismertetése és a szövegkiadás elvei

Bél a leírást szokás szerint az „általános rész” természetrajzi tagozatával, azon belül is a vármegye nevének eredetével, határaival, általános jellemzésével kezdi. (K pp. 1–3.) Ezt követi a hegyek, hegységek felsorolása (pp. 3–9), ahol a földrajzi jellemzésen kívül a velük kapcsolatba hozható történeti eseményekről, vagy a rajtuk termő borról is beszámol a szerző. A folyók leírása a III. fejezetben (pp. 11–20) szintén sokszínű. A Murával kapcsolatban a légrádiakat kárhóztatja azért, mert börtidőben máshonnan vesznek halat, ahelyett, hogy a halban gazdag folyóban halásznának.⁴⁵ A IV. fejezet a Balatonról szól (pp. 21–26.): a szerző, mint írja, ebben a leírásban kívánja részletes leírását adni a tóról. Tisztázza nevének eredetét, bemutatja faunáját, leírja azokat a folyóvizeket, melyek belé folynak; végül pedig hozzáteszi, hogy a tó hátrányos módon elszigeteli a somogyiakat Veszprém és részben Zala megyéktől. Az V. fejezetben, a somogyi föld és levegő bemutatásánál megjegyzi, hogy jól terem a gabona és a bor, de csupán a zalaiakkal cserélik el a terményeiket, pénzért áruba bocsátani nem tudják, mert nincsenek városaik, piacaik, ahol ezt megtehetnék.⁴⁶ Az állattartásról szólva (pp. 30–34.) ír a rideg marhatartásról, a marhafajtákról, illetve a juhajtákról is, megjegyezve, hogy a magyar juh a jellemző, de már megjelent a német juh is. Az utolsó nagy téma a vadászat, vadállomány és különösen a halászat, mely utóbbiról igen bőven ír: „személyes” élmény – valójában Matolai beszámolója – alapján⁴⁷ részletezi a Balatonon való téli halfogás módszereit (pp. 37–40.).

41 Ld. CSÁNKI 1914. 627.

42 ADORJÁN-SZABÓ 1999. 8.

43 Uo. Csurgó, nr. 72.

44 Ld. a címet, benne a Szarka-féle irat jelzetét (I. ddd). Valóban a K másolata: ezt igazolja, hogy a vármegyei javaslatokat a K-hoz hasonlóan tartalmazza, így pl. Hollád falunál. Ld. M f. 26r. Még ld. a 38. jegyzetet.

45 „(Mura) piscibus gaudet omnis generis, quos tamen Legradiensium ignavia ignotos reddit. Tam enim sunt in captura desides, ut adventis peregre piscibus, dum sunt ieiuniorum feriae, vicitare malint, quam in Mura piscari.” Ld. K p. 13. (Kiadásunkban: 207. o.)

46 „Neutri [sc. Szaladienses et Simigienses – T. G.] enim terrae, quos educant, fructus, aere poterunt vendere, uribus et emporiis destituti.” K p. 21. (Kiadásunkban: 212. o.)

47 Ld. fentebb a D kézirat bemutatását.

A politikai tagozatban először a vármegye történetét vázolja (pp. 41–42.), majd a mai lakosokat veszi sorra. A magyarokról azt írja, hogy megfogyatkoztak a török miatt, de kitartottak a mai időkig, illetve hogy őket utánozzák a horvátok (p. 43.). Egyben a vármegye népességének nemzetiség szerinti eloszlását is felvázolja, kifejtve, hogy a horvátok a Drávához közeli részeken laknak, a németek főleg a városokban, a magyarok pedig a Balaton mellett, míg a vármegye középső területe erdős és ritkán lakott (uo.). Említi ezenkívül, hogy sok német telepest költöztettek ide, akik azonban nem voltak felkészülve az itteni nehéz körülményekre (pp. 43–44.). Megjegyzendő, hogy Bél általában kudarcnak ítéli meg a betelepítéseket, vagy legalábbis felhívja a figyelmet annak árnyoldalaira, ahogy tette ezt Tolna vármegye leírásában is. A III–IV. fejezetben a lakosok szerény életkörülményeit mutatja be, kitérve a házépítésre és az öltözködésre (pp. 44–47.). Az V. fejezetben a házassági szokásokkal kapcsolatban közli, hogy a lányok 15 éves korban már férjhez mennek, ezzel szemben a férfiak 25 éves kor előtt ritkán nősülnek (p. 47.). Érdekességként megjegyzi, hogy a szomszédos vármegyék lakosai ostobáknak tartják a somogyiakat, és a „somogyi” ugyanazt jelenti, mint a görögöknél a „boiótiai eszű” (pp. 47–48.). A VI. fejezetben a vármegye régi nevezetes családjait sorolja fel Bél, valamint a mai előkelő familiákat és néhány kiemelkedő köznemesi családot (pp. 49–51.). Ugyanitt részletesen ír a vármegye címeréről, s közli II. Ulászló 1498. január 6-án kelt oklevelét, melyben benne található a címer leírása is (pp. 51–57.). Az 58. oldalon a címer rajza is látható, melyet nyilván Szarka Ferenc készített az eredeti kézirat alapján. Végül Bél XVI–XVIII. századi törvénycikkek alapján elbeszéli, hogy 1596-ban rendelet született arról, miszerint a Somogy vármegyei ügyeket a Zala vármegyei törvényszéken bírálják el, s ez így maradt egészen 1715-ig (pp. 59–62.).

A „különleges részben” Bél a szokásos módon járások szerint írja le a vármegye településeit. A kaposi járással (pp. 63–106) kezdi, ahol elsőként Somogy városról (Somogyvár) ír (pp. 67–72.). Kicsiny és jelentéktelen településnek mondja, de az ott látható romokból arra következtet, hogy egykor jól meg lehetett erősítve. Kaposvár esetében Istvánffyra támaszkodik, belőle, illetve Wagner művéből (*Historia Leopoldi...*) állítja össze a vár török kori történetét (pp. 72–77.). Korabeli állapotáról kevés információja van: elmondása szerint magyarok és németek lakják, valamint tud arról is, hogy az Esterházyak birtokolják (p. 77.). Koppány esetében szintén Istvánffyra (és egy esetben Zsámbokyra) hagyatkozik (pp. 77–95.). Úgy véli, a törökök erősítették meg és tették bázisukká. Ma, mint írja, már csak nyomai vannak a várnak; a mellette levő falu két részre van osztva, az egyik rész az Esterházyaké, míg a másik a veszprémi püspöké. Ezután a falvakat sorolja fel, szám szerint 85-öt. Szokásához híven a falu elhelyezkedését, földje minőségét és birtokosát írja le (pp. 95–106.).

Szigeti járás (pp. 107–193.) – és egyben az egész mű – legnagyobb részét Szigetvár leírása teszi ki (pp. 108–181.). Istvánffy alapján mutatja be eredetét és fekvését, korai történetét, illetve az 1556-os ostromot (az utóbbihoz Zsámbokyt is felhasználja). Ezután írja le a vár 1566-os megvívását, gazdag forrásanyag segítségével: felhasználja Schesaeus költeményét és a híres Zrínyi-albumot is. A XVI–XVIII. fejezetben a vár török alatti történetét, majd 1688–1689-es ostromát mondja el (pp. 170–178.), majd befejezésül – viszonylag részletesen – a város korabeli állapotát mutatja be (pp. 178–181.). Ezután Bél 78 falvat sorol fel (pp. 181–193.): bevezetőjében rámutat, hogy sok olyan falu eltűnt, melyeket Istvánffy még említ művében az ostrom kapcsán (p. 182.). A szokásos adatok mellett néhol tesz egy-két érdekes megjegyzést, így például Hedrebély falu alatt, miszerint itt a templomosok egyháza állt (p. 184.), vagy Szenna falu esetében (p. 186.), hogy tudniillik mintegy 20 házacskából áll (*viginti fere aediculis colitur*).⁴⁸

A kanizsai járás (pp. 194–211.) ismertetésében a szerző Babócsára, az egykori várra tér ki bővebben (pp. 195–203.), de munkája ugyanúgy csak az elbeszélő forrásokból (túlnyomórészt Istvánffyból) készült összeállítás, mint a fentebbi várak esetében. Befejezésül néhány szóban ismerteti a vár melletti település korabeli helyzetét is, említve, hogy horvátok és szerbek lakják, továbbá, hogy itt van cölöphíd a Rinyán, ám Bél nincs meggyőződve arról, hogy ez előnyös a lakók számára, tekintettel az ott átvonuló katonaságra (pp. 203–204.). A szerző 38 faluról tud a járásban: ezek közül bővebben kitér Berzencére (p. 205.), Csurgóra (pp. 206–207.) és Segesdvárra (pp. 209–210.), mint egykori erődített helyekre, mivel ezek történetét Istvánffy alapján el tudta mondani. A művet „úthálózati jegyzék” (*Tabula Itineraria*) zárja (pp. 212–213.).

48 Kp. 186. (Kiadásunkban: 286. o.)

Összegezve elmondható, hogy Somogy vármegye leírásában a legnagyobb helyet a vármegye várainak török kori története foglalja el, ezek közül is Szigetváré, mely az egész mű jó harmadát képezi. Az utóbbi szinte mű a műben: Bél igen bőséges forrásanyagból írta meg – részben saját szavaival, részben idézetek közlésével – a híres 1566-os ostromot, sőt, mondandóját versidézetekkel és metszetekkel is illusztrálja. Az így megkomponált ostromtörténet historiográfiai szempontból mindenképpen figyelemre méltó alkotás.⁴⁹ Kevés tudható meg viszont a jelentősebb települések korabeli állapotáról – kivéve Szigetvárat, melynek 19–21. fejezete forrásérték szempontjából a különleges rész talán legfontosabb szakasza. A járások falvainak bemutatása nem marad el más vármegyeleírások mögött, bár a szokásos adatok mellett (elhelyezkedés, földminőség, birtokos) ritkábbak az egyéb megjegyzések (pl. nemzetiségek), mint más darabokban. Több helyen említi viszont Bél, hány házból áll egy-egy település, amely fontos adatnak tekinthető. A különleges rész kissé túltengő historiográfiai jellegét valamennyire ellensúlyozza az általános rész, melynek mind a természetföldrajzi, mind a politikai tagozata sok érdekes adalékkal szolgál a 18. századi Somogy megyéről, lakosainak életmódjáról.

Szövegkiadásunk alapjául a Szarka-féle másolat (**K**) szolgált, mivel ez őrizte meg a legteljesebb szövegváltozatot. Ám a kézirat igen sok szövegromlást tartalmaz (amelyek részben bizonyára annak tudhatók be, hogy a másolt kézirat rossz fizikai állapotban volt).⁵⁰ A Szarka-másolat rossz minősége miatt a szöveg gondozásakor nagy segítségünkre volt a vármegyére elküldött példányról készült kései másolat (**L**), mivel annak szövege alapján számtalan helyen tudtuk korrigálni a **K** kézirat hibáit (de természetesen csak ott, ahol egyértelmű volt, hogy szövegromlásról van szó, nem pedig Bél utólagos módosításáról). A falvak birtokosainak ismertetésénél jegyzetben közöltük a kései másolat (**L**) eltéréseit a **K** kéziratától – de csak akkor, ha a **K** különböző szövegváltozata nem a vármegyeiek kifogásaira megy vissza (vö. [re]^a, **K**). Ha ugyanis a vármegyeiek észrevételeiben szerepel valamilyen módosítás a falu birtokosára nézve, s Bél ezt átveszi, az nyilván nem meglepő. Ha viszont olyan különbség van birtokos tekintetében a **K** és az **L** kézirat között, amelynek nincs előzménye a vármegyei észrevételekben, akkor elképzelhető, hogy az nem Bél-től származik, hanem Szarkától, aki azon a helyen „aktualizálta” a birtokosok adatait a **K** kéziratban – ahogy az más vármegyeleírások esetében is megtörtént.⁵¹ Ezért tartottuk szükségesnek ilyen esetekben jelezni a **K** és az **L** kézirat eltéréseit.

Az általunk alapszövegként használt másolatban (**K**) voltak olyan – sűrűn ismétlődő – helyesírási hibák, amelyeket hallgatólagosan, külön jelzés nélkül javítottunk (pl. comodus – commodus). Voltak emellett olyan helyesírási sajátosságok, amelyek ugyan önmagukban nem minősülnek hibának, mivel azonban eltérnek a Bél-féle gyakorlattól, ugyancsak jegyzet nélkül javítottuk őket a szerző által használt alakra (pl. sumptus – sumtus). Ezek a következők (előbb a kéziratban szereplő alak, majd az általunk használt alak):

accer – acer; auffero – aufero; auffugio – aufugio; caemeterium – coemeterium; caenobium – coenobium; caenosus – coenosus; caepit – coepit; comeatus – commeatus; comendo – commendo; comercium – commercium; comiles – commiles; comitto – committo; comodus – commodus; comuto – commuto; deffenso – defenso; defficio – deficio; deffinio – definio; deffixo – defixo; defflecto – deflecto; deffluo – defluo; deffunctus – defunctus; deffuturus – defuturus; dirripio – diripio; dirruo – diruo; errectus – erectus; erripio – eripio; errumpo – erumpo; errumpo – erumpo; erruo – eruo; expecto – exspecto; faedus – foedus; faustus – festus; foemina – femina; haerus – herus; hybernus – hibernus; hyems stb. – hiems stb.; hystoria – historia; impraessio – impressio; inpressio – impressio; lachryma – lacrima; Mathias – Matthias; nuncio –

49 Bél eme alkotását a Szigetvár ostromáról s annak recepciójáról szóló – és az emlékévé (2016) kapcsán örvendetesen megszaporodó – szakirodalom nem ismeri. Az esemény emlékezetére újabban ld. VARGA 2016. 215–222.

50 Szarka Ferenc másolói munkája eleve azt célozta, hogy az 1769-ben vízkárt szenvedett Bél-kéziratokat, illetve azok tartalmát „megmentse”. Még ld. TÓTH 2007. I. 14–15., 153.

51 Sőt, egy alkalommal a jelen szövegen is bizonyosan változtatott, amikor a főispán nevét Batthyány Károlyra cserélte ki, s említette annak 1764-ben kapott birodalmi hercegi rangját. Ld. **K** p. 51. Ezt a szövegrészt ritkítva szedtük, ezzel is jelezve, hogy interpolációról van szó. Ld. a kiadásunkban a 219. oldalon.

nuntio; oppulentus – opulentus; planicies – planities; praefectus – praefectus; praetiosus – pretiosa; preciosus – pretiosus; profficio – proficio; proffiscor stb. – proficiscor stb.; proffundo – profundo; relligio – religio; spacium stb. – spatium stb.; sumptus – sumtus; suplex – supplex; sylva – silva; vellitatio – velitatio

V. Összefoglaló adatok

Közreműködők: Matolai János (ld. D); ismeretlen (B, C, [Ob])

Ellenőrzés: kancelláriai (g), vármegyei (h, [re]^a, L)

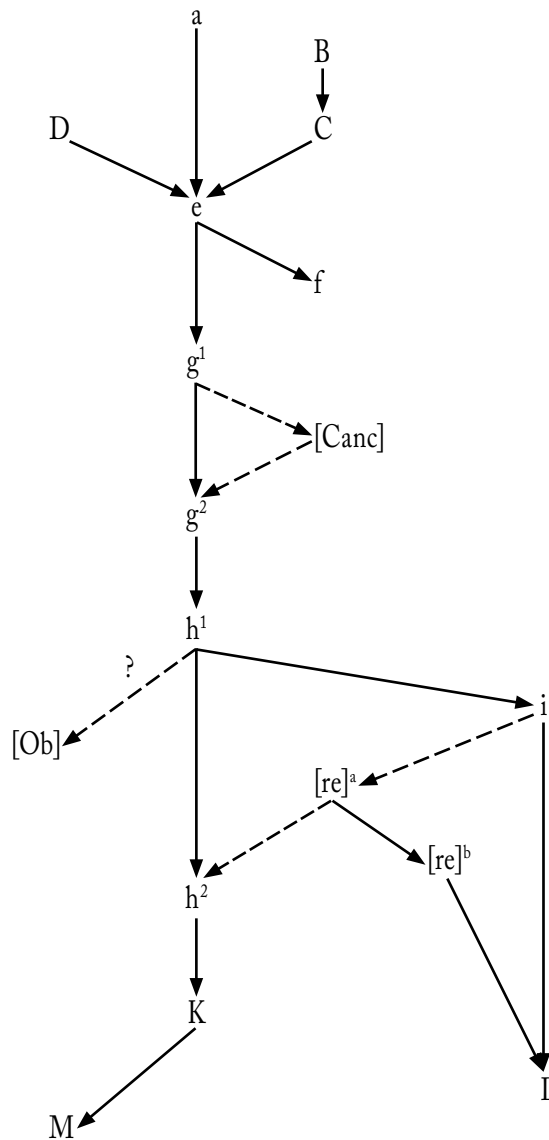
A szövegkiadás alapját képezendő kézirat: K

Fordítás: BÉL 1943. 185–200. (részleges, főként a Balatonra és környékére vonatkozó részek)

Irodalom: LUKÁCS 1943.

INTRODUCTION

I. Manuscript stemma

II. The creation process of the county description

By 1728, Bél had completed the description of the county, which he gave to his patron, Kristóf Festetics, to review (a). It is not known whether Festetics eventually reviewed the description. Later, an unknown person — obviously commissioned by Bél — collected data on the villages of Somogy (B), which were later revised (C). In addition, János Matolai visited the county, adding voluminous extensions to the description (D). Bél “rolled these into one” and edited the material at his disposal (e), then in 1732 sent a clean copy to the Chancellery (f). However, the first copy that was

sent (**f**) was lost, so Bél replaced it with another (**g**¹). The Chancellery sent back the description, along with comments, in April 1736, and the majority of the amendments were adopted by Bél (**g**²). He then probably had another copy made, based on the improved text (**h**¹), and in August the same year he sent it to the Locotenential Council to be forwarded to Somogy County for review. The county commissioners completed the revision on May 30, 1739, adding comments to the text (see **[re]**^a), and copied the text itself (**i**) as well as their comments (**[re]**^b). Their work was slow, because, as they pointed out several times, they were concerned about discussion of the county boundaries and the rights of landlords in some settlements (see **h**, **[re]**^a). However, it is hard to understand why the county only returned the description (**h**) with their comments (**[re]**) as late as March 1742. The documents were forwarded to Bél in September of the same year. The scholar accepted most of the county's comments and improved the manuscript accordingly. (See **h**²; see also **[re]**^a.) An unknown person also added several comments to Bél's description — presumably to manuscript **h** (see **[Ob]**) — although these comments were ignored by Bél.

Although the description was cleared by both censors it could still not be published, since in the 1740s conditions were less favourable for Bél to proceed with the publication of the *Notitia*. A copy was made of the manuscript that had been copied by the county, along with the county's comments, in around 1810 (**L**), from which we learn about the county reviewers' complaints. However, the most complete text version has been preserved in the copy made by Ferenc Szarka in January 1772 (**K**) — after the copy returned by the county and subsequently corrected by Bél — which shows that Bél took into account the comments of the county reviewers. Later, György Gyurikovits also produced a copy of Szarka's work (see **M**).

III. Presentation of the manuscripts

a

1: -

2: **[Historia Comitatus Simigiensis.]**

3: (The manuscript is missing)

4: Description of Somogy County.

5: We know of the earliest version of the description of Somogy County from a letter by Mátyás Bél. On June 12, 1731, he wrote to Dániel Haynóczi that almost three years earlier he had given the “history” of Somogy County (*Historiam comitatus Simigiensis*) to Festetics (i.e. Kristóf Festetics), his patron, for review.¹ Unfortunately, this early draft has not survived, but despite the misleading title it was certainly a county description, since in the 1720s Bél gave all his descriptions the title “County history” — that is, he used the word *historia* in the title (a habit he gradually abandoned during the 1730s). This first version, however, must have been fairly incomplete, because later, between 1731 and 1732, significant additions were made to the work (see **B**, **C**, **D**).

6: Based on the letter, the description was ready by 1728.

B

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. f. 120r

2: **[De vicis processus Kaposiensis.]**

1 “Triennium fere ego (ergo?), cum illustri Festetitsio, musas meas salutanti, Historiam comitatus Simigiensis, recognoscendam obtuli.” See BÉL 1993. nr. 417.

3: 1 p. 320×400 mm.

4: An inventory listing the villages of Kapos township (*Kaposi járás*) in Somogy County. This is incomplete, since the listed settlements are numbered, and the first number shown is 67.

5: Draft written in an unknown hand. The author generally records the position of each village relative to another settlement (usually the one just mentioned) in terms of direction and distance, as well as denomination, whether there is a parish (in the case of the Reformed Church, if there is a practising congregation), and the name of the landlord.² The handwriting is unknown, faded and difficult to read. The last number is 116, after which, under the heading “Generalia”, he makes some general remarks about the county (rivers, cities, wine production). The creator of **B** travelled the countryside himself and made these short notes on the villages (a fact supported by the notation of the temporal distance between settlements). He was obviously one of Bél’s disciples or colleagues, and undertook the task at the request of the Pozsony scholar, and was carrying it out according to his instructions. He probably visited villages in all three townships, although only a part of the Kapos township is extant (as mentioned above, the list starts at number 67). His work was used at a later date: the writer of **C** (who listed the villages according to township), for example, relied on him entirely with respect to the settlements in Kapos township³ — and probably in the case of other townships as well.

6: It was made before 1732 — that is, before the editing of the first version that was sent to the Chancellery, as it already contains the data (see **e**).

C

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. 132r–141r

2: **Membrum I. De vicis processus Kaposiensis.**⁴

3: 19 pp. 340×210 mm.

4: Description of the villages of the Kapos, Sziget and Kanizsa townships in Somogy County.

5: A copy in an unknown hand. As mentioned above, manuscript **B** was the source with respect to the Kapos township, as it probably also was in the case of the other two townships. Thus the document in question is essentially a cleared and edited version of document **B**. In some places, János Matolai probably added notes to the text (see f. 132v, etc.).

6: Since the data it contains were included in the variant sent to the Chancellery (see **e**), it must have been made before 1732.

D

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. ff. 121r–131v

2: **Observationes ad Comitatus Simigiensis Partis Generalis membrum I. Physicum.**

3: 22 pp. 340×210 mm.

4: “Observations” on the description of Somogy County.

5: Handwriting of János Matolai, Mátyás Bél’s paid colleague and most important data collector.⁵ Draft. Although the title suggests that the document contains “observations” (*observationes*) on a completed work, the text does not comprise

2 At Igal, for instance, denoted as No. 86. “86. ad meridiem a priori 1½ hora Igal Battyaniorum, Cathol. cum pleb.” See **B** f. 120r.

3 The description of Igal in manuscript **C** reads as follows: “Igal pagus Catholicus sua gaudens plebania ditonis Bothaniana distat a priori sesqui horis in meridiem.” See **C** 134v. This is entirely consistent with the data of **B** (see previous note). In addition, the order of the villages is identical.

4 This is the title of the first part only: the text actually contains the villages of all townships. The further titles are: “Membrum II. De vicis processus Sigetiensis” (f. 136r), “Membrum III. De oppidis et vicis Processus Kanisiensis” (f. 139v).

5 On him, see Тóth 2007. I. 74–86.

merely occasional annotations. Matolai prepared a proper county description, entirely in keeping with the structure known from other parts of the *Notitia*.

Matolai visited the county in February 1731. This is apparent from the text in the form of a remark that he was hunting in the Csurgó domains of Kristóf Festetics in February 1731,⁶ and witnessed winter fishing at Lake Balaton in the same period, while visiting Festetics.⁷ He must have carried out comprehensive field research in the county, as in his account he refers to 121 cities, castles and villages in the county, and witnessed the misery of the population.⁸ Matolai's visit to Somogy was part of his Transdanubian data collection trip in 1731.⁹

Bél is certainly not the author of the manuscript, as he sent letters dated January 28 and February 16, 1731, from Pozsony (Bratislava).¹⁰ Bél retained the information to which Matolai's above personal notes were made, but deleted the "asides" themselves.¹¹

6: It was made after February 1731 (see above), but before July 1732, because the data are included in the manuscript sent to the Chancellery (see **e**).

e

1: -

2: [Comitatus Simighiensis.]

3: (The manuscript has been lost)

4: Description of Somogy County.

5: As is apparent from the latest version (**K**), in his description Bél made use of data collected by an unknown person, as well as Matolai's work (see **B, C, D**). To do so, he had to create a new text, although this text has not survived (**e**). However, the — second — copy (**g**), and the related notes made by the Chancellery, prove that Bél compiled a new description based on the additions he received (also see **f, g**).

6: 1731–1732 (see **D, f**).

f

1: -

2: [Comitatus Simighiensis.]

3: (The manuscript has been lost)

4: Description of Somogy County.

6 Matolai writes about the vicinity of Csurgó: "undique luci amoeni, opacaeque silvae circumstant, damis, leporibus et ataginibus, aliisque aviculis rarioribus divites, quas ipsi nos 1731. mens. Febr. felici venatione, occupatione caprearum, et leporum, ataginumque, spectavimus." See **D** f. 130r.

7 "Vidimus ipsi, quum apud Christophorum Festeticsium, Comitatus magistratum, seu V. Comitem, moram anno 1731. mense Febr. duceremus, heri optimi piscatores, velut naturali mathematica instructi, in vasto gelu, piscati sint." See *ibid.* f. 125r.

8 "Populosae sunt nostro comitatu coloniae. Nos centum, et viginti unum locos inhabitatos, oppida, et vicos numeravimus. Sed exiles sunt coloniae, exiguique pagelli, vix ex parte maxima decem, vel quindecim domos superantes. Praeterea summa paupertas, aegre trahit spiritum, proventu in optimo solo, atque regione deficiente. Re vera nobis ibidem peregrinantibus magna eorum egestas cordi fuit: multumque velut participes eorum miseriarum simul cum eisdem adfligebamur." See **D** f. 126r–v.

9 On the data collection trip, see Tóth 2007. I. 83–84.

10 See BÉL 1993. nr. 400, 402.

11 The copy made by Ferenc Szarka in 1772 (EFK Hist. I. ddd, see under letter **K**) does not include the sentence quoted in footnote 7 on his stay at Festetics. However, Bél adopts the description of winter fishing at Lake Balaton, and even the drawing attached to it (see *ibid.*, pp. 38–40).

5: Description of Somogy County along with that of Fejér County was sent to the Chancellery by Mátyás Bél not long before the 9th of July, 1732.¹² This manuscript (**f**) must have been the fair copy of the rewritten and extended description by Bél (**e**). The Chancellery, however, delayed the censorship. In his letter to Court Chancellor Lajos Batthyány, dated November 29, 1735, Bél expressed his desire to receive back the descriptions of Bars, Somogy and Fejér counties as soon as possible.¹³ However, for some reason this manuscript — along with a description of Fejér County — was lost, as apparent from Bél's letter of December 31, 1735. As he wrote in his letter, Bél therefore replaced the lost document with a new copy (see **g**), as he did in the case of Fejér County, too.¹⁴

6: It was made not long before 9th July 1732.

g

1: -

2: [**Comitatus Simighiensis.**]

3: (The manuscript has been lost)

4: Description of Somogy County.

5: As discussed above (**f**), the first manuscript sent to Chancellery was lost, thus Bél sent another copy. This manuscript is also missing, although the content can be inferred from the Chancellery's instructions for correction, which were sent by the office to Bél on April 27, 1736, along with comments on the description of Fejér County.¹⁵ These indicate that the description certainly included the list of the villages in the townships, thus it is text **C**, which is partly based on text **B**, as on several occasions the office refers accurately to the data it contains.¹⁶ This description, which was sent to Vienna, must therefore have been a copy of a full version (**e**), in which Bél amalgamated the collected material with previous drafts (**a**, **B**, **C**, **D**) into a homogenous work. The Chancellery mainly directed the author to make corrections in the case of certain villages, usually with respect to data about the landowner. Among the observations on the political section, which include the caution that the Bakács and Zichy families, which are listed among the gentry families, in fact have the rank of counts, the Chancellery makes a more serious comment: the noble families, as in the case of the other counties, should be deleted from the description. The author was likewise instructed, in the case of some so-called "curial" (*curialis*) villages, not to use the word "curialitas".¹⁷ The Chancellery typically reacted negatively to accurate information about the nobility — as was the case in the revisions of other county descriptions.¹⁸

From Szarka's copy (**K**), it can be established that Bél accepted the Chancellery's instructions for the most part, and corrected the text accordingly (on the family tree: **g**²). His most important concession was probably the elimination of the noble families from the political section of the general part. At least this is suggested by the fact that in Chapter 6, which, based on the Chancellery's instructions, must have contained the list, he rather named aristocratic families and lord lieutenants, highlighting only one or two members of the lesser nobility.¹⁹ In addition, following the official warning, he clarified the remarks on the Zichy family,²⁰ and — surprisingly — omitted the Bakács family from the

12 „Simigiensem, cum Alba-Regalensi ad censuram proxime dimissum.” See the draft of the letter dated July 9, 1732, which was written by Mátyás Bél, and which was sent to the Locotenential Council. TÓTH 2006. 75. See also *ibid.* 79.

13 On the letter, see the current volume, page 33. (*Fejér County* c).

14 See *ibid.*

15 BÉL 1993. nr. 605.

16 With respect to comments on the villages, the officially criticised details properly match the relevant parts of **C**. See BÉL 1993. nr. 605., and OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 277. 131r–141r *passim*.

17 On the comments, see BÉL 1993. nr. 605.

18 On this question, see also TÓTH 2010. 333–334.

19 See **K** pp. 49–57.

20 See *ibid.* p. 51.

chapter. Bél made changes to the text in keeping with three further minor recommendations made by the Chancellery,²¹ although he ignored, among others, the objections raised about the curial villages. As in the case of other county descriptions, Bél did not therefore integrate all the official corrections.

6: Based on the above, the text was prepared sometime in the end of 1735, and was corrected after the Chancellery revision where was sent in (April 1736).

h

1: -

2: [Comitatus Simigiensis]

3: (The manuscript is missing)

4: Description of Somogy County.

5: After April 1736, when the description with comments had been returned by the Chancellery, Mátyás Bél — as we have seen above — made the corrections (see **g**). He must then have cleared the modified version, or had it cleared, and on August 13 of the same year, along with eight other county descriptions, he sent it to the Locotenential Council and, via them, to the county.²² The council forwarded the document on August 17, 1736. The accompanying letter was read out at the General Assembly on September 5, 1736, and a committee was appointed to review Bél's work.²³ On around January 20, 1738, Bél asked the Locotenential Council to press for the revision from Somogy County, among others.²⁴ Accordingly, at the General Assembly of February 11, 1738, it was decided that the clerk should report on the work of the committee at the next assembly.²⁵ This took place at the General Assembly of March 30, 1738: the clerk explained that the work discussed the county boundaries, as well as the rights of the landowners, and that their full exploration necessitated the postponement of the revision.²⁶ Meanwhile, on September 2, Bél wrote another pressing letter to the Locotenential Council,²⁷ although it is not certain whether the government body passed on the request in this instance.

The sent manuscript has not been preserved in its original form (marked with the letter **h**), but only in the form of indirect copies. The county presumably copied Bél's work (see **i**), then added their written comments (**[re]**^a), a new copy of which — that is, of the description itself and of the annotations — was fortunately made (see **L**). According to the county's comments, on May 30, 1739, the assigned persons finally carried out the revision.²⁸ They read through Bél's work conscientiously, adding quite a number of comments (see also **[re]**^a). This was discussed at the next assembly, on June 3, 1739. The work of the committee lasted for six days, and the committee members received the corresponding per diem from the county.²⁹ However, it is not clear why the county returned the description and their comments only three

21 Thus, for example, after the Chancellery remarked that in the village of Szentbalázs the parish feast is probably not on St. Balthazar's day, but on St. Blaise's, as the village's name would suggest, Bél corrects the name of the saint accordingly. See *ibid.* p. 187.

22 See Mátyás Bél's letter to the Locotenential Council. BÉL 1993. nr. 628.

23 "Erga Intimatum 17mae Mensis Augusti opus Historicum Bellianum intuitu exponendarum reflexionum praenominatae deputationi concreditum habetur." See SML IV 1 b. General Assembly minutes, Protocollum 6. (1736–1741) pp. 17–18. We were unable to find the "above-mentioned" committee in the minutes.

24 See BÉL 1993. nr. 699.

25 "Circa opus Bellianum interventae deputationis reflexiones ordinarius Notarius, ad futuram Congregationem referet." See SML IV 1 b, General Assembly minutes, Protocollum 6. (1736–1741) p. 593.

26 "Intuitu operis Beliani Domino ordinario Notario reflexiones deputationis, quoad partem dicti operis elaboratas referente, si quidem observaretur per antelatum opus limites Comitatus involutos iurisdictionesque Dominales eidem inclusas haberi, ad quorum plenam exactamque notitiam necesse censebatur revisionem operis, et observationem ad t̄uberiorem† (ulteriorem?) concursum differri." *Ibid.* p. 667.

27 BÉL 1993. nr. 730a.

28 See **L** p. 143.

29 "Tandem ordinata in opere Revisionis Operis Beliani deputatio munus suae Commissionis Inclyto Comitatu retulit, qua in Deputatione desudantibus Dnis Gasparo Lengyel Praesidi Reverendissimo Dno Francisco Szabo assessoribus Gabrieli Guary Francisco Csáni

years later, on March 18, 1742.³⁰ On September 11, 1742, the Locotenential Council sent the package to the author,³¹ who, as indicated by Szarka's copy (**K**), mostly accepted the corrections made by the county (see also [re]^a).

6: The basic text was completed in the summer of 1736, and the corrections after 1742.

[Ob]

1: LK 424. kt. pp. 23a–d

2: [**Observationes circa descriptiones Comitatum Mosoniensis, Simigiensis ac Alba-Regalensis.**]³²

3: 4 pp. 335×110 mm (before page 23 of vol. 424).

4: Comments on the descriptions of Moson, Somogy and Fejér counties.

5: Handwriting of an unknown author. While, in the case of the description of Fejér County, it is certain that the manuscript marked **D** was the one seen by the author of the comments,³³ in the case of Somogy County we can only infer that the comments were added to manuscript **h**, as this is the one that roughly corresponds temporally to the above-mentioned manuscript **D** of Fejér County.³⁴ However, Bél did not make use of these corrections — or at least there is no trace of them in the late manuscript **K**.

6: It was probably written in the 1740s (perhaps after 1742, when manuscript **h** had been returned by the county).

i

1: -

2: [**Comitatus Simigiensis**]

3: (The manuscript is missing)

4: Description of Somogy County.

5: The county committee conceivably copied Bél's work, then made comments on and to this copy. Another copy (of the copy and the comments) was made in 1810 (see **L**).

6: Around May 30, 1739 (see [re]^a).

[re]^a

1: -

2: [**Reflexiones deputatorum Simighiensium.**]³⁵

3: (The manuscript is missing, preserved as a copy, see **L**).

4: Comments made on the description of Somogy County on May 30, 1739, by the review committee, comprising forensic assessor and chair Gáspár Tóti Lengyel; Ferenc Xavér Szentimrei [Szabó], canon of Veszprém; and forensic

secundum insumptos 6 dies Dnus Gralis Perceptor Georgius Antal in Comformitate Determinationis Cottensis Diurna ex Cassa exsolvat, commissum est." See SML IV 1 b, General Assembly minutes, Protocollum 6. (1736–1741) p. 1156.

30 See the letter from the county, MOL C 42 Misc. Fasc. 95 nr. 33. f. 10. (nr 6).

31 See BÉL 1993. App. VIII/6.

32 The title is based on the content.

33 See p. 35. in the present edition.

34 It is not possible that the author of the comments saw the late manuscripts **K** and **L**, since they were created long after the death of Bél, while the comments in question were found in the library of the Bratislava Evangelical Lyceum, in Mátyás Bél's estate. See also TÓTH 2006. 7. (nr. 10.) This legacy (unlike the material on Esztergom) was not expanded after Bél's death, thus the comments were clearly made during Bél's lifetime, and he must have been aware of them.

35 The title is based on the content.

assessors Gábor Guáry and Ferenc Csányi.³⁶ In their introductory “General reflections” (*Reflexiones Generales*), they expressed their disapproval of the fact that Bél deals with county boundaries and the ownership relations of individual settlements, as they saw this as a potential source of future complaints (L pp. 143–144). Having stated that, in their view, the work did not have sufficient “precaution” (*cautum*) for the county to review it, nevertheless, since the Locotenential Council ordered it, they reviewed the work and wrote their comments where required.³⁷ After this, they made a list of their comments by page and chapter number.

5: The text has survived in the form of an indirect copy (see L pp. 143–150). As suggested by the copy made by Ferenc Szarka (K), Bél largely integrated their corrections, especially with respect to landowners and tenures.³⁸

6: May 30, 1739.

[re]^b

1: -

2: [**Reflexiones deputatorum Simighiensium.**]³⁹

3: (The manuscript has not been found)

4: Observations of the county reviewers (see [re]^a).

5: The county reviewers were required to prepare a copy of their comments (they sent the original); this they probably attached to the end of their copy of Bél’s description.⁴⁰ The relevant part of L was made from the copy (also see [re]^a).

6: After May 30, 1739 (see [re]^a).

K

1: EFK Hist. I. ddd.

2: **Matthiae Belii Comitatus Simeghiensis... Descripsit Franc. Szarka de Lukafalva 3. Jan. 1772.**

3: 214 pp. 380×240 mm.

4: Description of Somogy County.

5: A copy made by Ferenc Szarka. As demonstrated above, this copy must have been made from the version that was reviewed by the county (see h, [re]^a), or at least from a copy that contains the county’s corrections.

6: January 3, 1772 (see title).

L

1: Library of the Mihály Csokonai Vitéz Grammar School of the Hungarian Reformed Church, Csurgó K 76.

2: **Descriptio Inclyti Comitatus Simighiensis cura & studio Matthiae Beél adumbrata. cui Reflexiones Ipsiusmet Comitatus, Appendicis loco adnexae sunt. Ex Collectione Stephani Sárközi de Nádasd. Nagy Bajomini. 1810.**

36 See L p. 143. See also note 29.

37 “Unde praemissis observationibus praehabitis licet quidem praesens historicum opus videretur nobis non esse cautum, ut per Comitatum revideretur; cum tamen id ipsum per Excels. Regium Locumtenentiale Consilium Comitatus inunctum haberetur, ea ex reflexione idem revisum erat, interventasque eatenus paralellesque observationes ordine subsequenti apponere necessum fuit.” See L p. 144.

38 The county added many corrections to the villages of Kapos township. For instance: “Pag. 56. Hollád loco *Christophori Festetich* ponatur *Archi Capituli Strigon.* Ibid. loco *Vörs Festetichianum* ponatur *Franc. Csányi* et loco *colonis frequens* ponatur *exigua.*” See L p. 146. As Szarka’s copy reveals, Bél acknowledged the corrections: “Hollád... vicus itidem parvus *Archi Capituli Strigoniensis.*” Then below: “*Vörs possessio Francisci Csányi exigua...*” See K p. 96. (In our edition: p. 238.). Bél accepted most of the other comments made by the county.

39 The title is based on the content.

40 It could, of course, have happened the other way round: the original comments were cleared and sent.

3: 150 pp. 238×190 mm.

4: Description of Somogy County by Bél and the comments of the county reviewers.

5: The year 1810 presumably refers to the date when the copy was made (while Nagybjom must indicate where it was made). The copy was obviously made from the version that was sent to the county (**h**), or a copy of it (**i**), and the comments made by the county (**[re]^b**). The former owner of the manuscript, and certainly the person who commissioned it, was István Sárközy of Nádasd (1759–1845), as suggested by the title. From 1785 onwards, Sárközy was a member of the county's staff: firstly a deputy clerk, subsequently a tax collector, and then the chief tax collector. Between 1824 and 1836, he was the second *deputy lord lieutenant* (*másodalispán*) of Somogy County.⁴¹ He was an educated nobleman, who left his library and manuscripts to the Reformed Church College of Csurgó,⁴² where the manuscript is still to be found.⁴³ Although we have no further information about the circumstances in which the manuscript was made beyond the title, Sárközy was obviously interested in Bél's description, which he found in the county archives, and therefore copied it or had a copy made.

6: 1810 (see title).

M

1: OSZK Manuscript Collection Fol. Lat. 3374.

2: **Matthiae Belii Notitia Comitatus Simigiensis a Georgio Gyurikovits ex Exemplari Biblioth. Primatialis Tit. I. ddd. descripta.**

3: 62 ff. 380×240 mm.

4: Description of Somogy County.

5: György Gyurikovits's copy of Szarka's version (**K**).⁴⁴

6: 1820s, 1830s.

IV. Brief review of the county description and the principles of the text edition

As usual, Bél begins the description with the geographical section of the “general part”, along with the origins of the county name, its borders, and a general characterisation. (**K** pp. 1–3). This is followed by a list of hills and mountains (pp. 3–9), where, in addition to a geographical characterisation, the author also describes related historical events and provides details of the wines produced there. There is also a colourful description of the rivers in Chapter III (pp. 11–20). With respect to the Mura River, he criticises the people of Légrád, because, when fasting, they take fish from elsewhere, rather than fishing in the river that is abundant in fish.⁴⁵ Chapter IV is about Lake Balaton (pp 21–26): the author explains that his aim is to provide a detailed description of the lake in his description. He explains the origin of the name, presents the lake's fauna, and describes the rivers that flow into it. Finally, he adds that one disadvantage is that the lake isolates the people of Somogy from the county of Veszprém and, partly, from Zala. In Chapter V, during the presentation of the land and air in Somogy, he remarks that grain and wine are produced in abundance, but that

41 See CsÁNKI 1914. 627.

42 ADORJÁN–SZABÓ 1999. 8.

43 Ibid. Csurgó, nr. 72.

44 See the title and the designation of Szarka's copy in it (I. ddd). In fact, it is the copy of **K**, as proved by the fact that, similarly to **K**, it contains the suggestions of the county, such as, for example, on the village of Hollád. See **M** f. 26r. See also note 38.

45 “(Mura) piscibus gaudet omnis generis, quos tamen Legradiensium ignavia ignotos reddit. Tam enim sunt in captura desides, ut advectis peregre piscibus, dum sunt ieiuniorum feriae, victitare malint, quam in Mura piscari.” See **K** p. 13. (In our edition: p 207.)

the produce is exchanged exclusively with the people of Zala County, but cannot be sold for money, due to the lack of cities and markets for such transactions.⁴⁶ With respect to animal husbandry (pp. 30–34) he describes open-air cattle husbandry, and the various breeds of cattle and sheep, also noting that Hungarian sheep are the most common variety, although German sheep have also been introduced. The last major topic is hunting, wildlife, and fishing in particular, of which he writes in great detail. Based on “personal” experience — although in fact following Matolai’s report⁴⁷ — he provides details of winter fishing methods at Lake Balaton (pp. 37–40).

In the political section, he first outlines the history of the county (pp. 41–42), and then the contemporary population. He writes that the numbers of Hungarians were depleted because of the Turks, but that they have remained to the present, and that the Croats have done the same (p. 43). He outlines the distribution of the county’s population by nationality, explaining that the Croats live close to the River Drava, the Germans live mostly in the cities, and the Hungarians live near Lake Balaton, while the centre of the county is forested and sparsely populated (*ibid.*). He mentions, in addition, that many German settlers were relocated here, but were unprepared for the difficult conditions (pp. 43–44). It should be noted that Bél typically considers settlements to be failures, or at least calls attention to their downsides, as he did in his description of Tolna County. In Chapters III and IV, he presents the modest living conditions of the population, also covering house building and clothing (pp. 44–47). In chapter V, on marriage customs, he describes how girls are married at the age of 15, while in contrast, men are rarely married before the age of 25 (p. 47). As a point of interest, he notes that the residents of Somogy are regarded as unintelligent by the population of neighbouring counties, and “Somogy folk” has the same meaning as “Boeotian” had among the Greeks (pp. 47–48). In Chapter VI, he lists the old, illustrious families of the county, besides the contemporary aristocrats and some prominent gentry families (pp. 49–51). In the same place, he writes in detail about the county crest, and refers to Ulászló II’s diploma, dated January 6, 1498, which also features a description of the coat of arms (pp. 51–57). A drawing of the coat of arms can be seen on page 58, which was obviously made by Ferenc Szarka based on the original manuscript. Finally, on the basis of statutes from the XVI to XVIII centuries, Bél mentions the decree of 1596 stipulating that cases from Somogy County are to be judged by the court in Zala County — which remained in effect until 1715 (pp. 59–62).

In the “special part”, Bél describes the county settlements by township. He begins with Kapos township (pp. 63–106), where he writes first about the town of Somogy (Somogyvár, pp. 67–72). He refers to it as a small and insignificant settlement, although from the remaining ruins he concludes that it must once have been well defended. In the case of Kaposvár, he relies on Istvánffy, and the work of Wagner (*Historia Leopoldi ...*) to compile a history of the castle in the Ottoman era (pp. 72–77). He has little information to offer on its contemporary state: he claims that it is inhabited by Hungarians and Germans, and says he also knows that it is owned by the Esterházy family (p. 77). In the case of Koppány, he also relies on Istvánffy (and in one case on Zsámboky, pp. 77–95). According to him, the Turks strengthened it to make it their base. Today, he writes, only traces of the castle remain; the adjacent village is divided into two parts, one part belonging to the Esterházy family and the other to the bishop of Veszprém. He then lists the 85 villages. As usual, he describes the location of each village, the quality of the land, and the landowner (pp. 95–106).

The largest part of the Sziget township (pp 107–193) — and the majority of the work as a whole — comprises the description of Szigetvár (pp. 108–181). He presents its location and origins, its early history and the siege of 1556, drawing on Istvánffy (and also using Zsámboki/Sambucus for the latter). He then describes the siege of the castle in 1566 using a wealth of sources, including Schesaeus’s poem and the famous “Zrínyi album”. In Chapters XVI to XVIII, he relates the history of the fortress under the Turks, the siege of 1688–1689 (pp 170–178), and then, by way of conclusion — and in some detail — he describes the contemporary state of the city (pp 178–181). Bél subsequently lists

46 “Neutri [sc. Szaladiensis et Simigiensis – T. G.] enim terrae, quos educant, fructus, aere poterunt vendere, urbibus et emporiis destituti.”
K p. 21. (In our edition: p. 212.)

47 See above, the presentation of manuscript D.

78 villages (pp 181–193), pointing out in his introduction that many of the villages mentioned by Istvánffy in his work related to the siege have since disappeared (p. 182). In addition to the usual data, he makes some interesting remarks: of the village of Hedrebély he mentions that the Templars' church once stood there (p. 184), while in the case of Szenna (p. 186) he points out that it comprises about 20 small houses (*viginti fere aediculis colitur*).⁴⁸

In the description of Kanizsa township (pp. 194–211), the author discusses about the quondam castle of Babócsa in greater detail (pp. 195–203), although, as in the case of the above castles, his work remains a compilation of narrative sources (mainly Istvánffy). In conclusion, he describes in a few words the contemporary situation of the settlement next to the castle, noting that it is inhabited by Croats and Serbs, and that there is a pile bridge over the Rinya stream, although Bél is not convinced that this is for the benefit of the locals, due to the presence of the military on it (pp. 203–204). The author knows of 38 villages in the township; among these, he provides details of Berzence (p. 205), Csurgó (pp. 206–207) and Segesdvár (pp. 209–210) as previously fortified places, since he was able to relate their history on the basis of Istvánffy. The work ends with an “inventory of the road network” (*Tabula Itineraria*; pp. 212–213).

In summary, it can be said that the majority of the description of Somogy County is devoted to the history of the county's castles in the Ottoman era, and especially that of Szigetvár, which forms a good third of the whole work. The latter is almost a work within the work: Bél relied on an abundance of sources, partly using his own words, and partly quoting material in recounting the famous siege of 1566. He even illustrates his story with verse quotations and etchings. The story of the siege is certainly a remarkable creation from a historiographical point of view.⁴⁹ Few facts, however, can be learned about the contemporary state of the major settlements — except for Szigetvár, as Chapters 19 to 21 are perhaps the most valuable sections of the “special part”. The presentation of the villages in the townships certainly measures up to the other county descriptions, although, besides the usual data (concerning location, soil quality, and landowner), further notes (e.g. on nationalities) are more rare than in the other parts of the series. On the other hand, in several places Bél mentions the number of houses that make up a particular settlement, which is considered important information. The slightly exuberant historiographical nature of the special part is somewhat offset by the general section, where the geographical and political parts provide many interesting contributions on 18th-century Somogy County, and on the lives of its inhabitants.

Our text edition is based on Szarka's copy (**K**), as this preserves the most complete version of the text. However, this manuscript contains many corruptions (that must partly be due to the fact that the copied manuscript was in a poor physical condition).⁵⁰ Because of the poor quality of Szarka's copy, during the revision of the text we drew heavily on the late copy of the manuscript that was sent to the county (**L**), because, on the basis of this, we were able to correct the errors in manuscript **K** in many places (although naturally only where it was clear that it was a question of corruption rather than Bél's subsequent amendment). In the description of the village landowners, we highlight in the notes the differences between the late copy (**L**) and manuscript **K** — but only if **K**'s different textual version cannot be traced back to the objections made by the county (Cf. [re]^a, **K**). Obviously, it is not surprising that Bél should accept some of the county's observations concerning the village landowner. However, if there are differences with respect to landowner between manuscripts **K** and **L**, without any precedent in the county's observations, it is conceivable that they do not come from Bél, but from Szarka, who “updated” the given landowners' names in manuscript **K** — as he did in other county descriptions.⁵¹ We therefore considered it necessary to indicate variations between manuscripts **K** and **L** in such cases.

48 **K** p. 186. (In our edition: p. 286.)

49 This work by Bél on the siege of Szigetvár and its reception are unknown in the literature — which was happily given new impetus during the commemorative year 2016. On the recollection of the event more recently, see VARGA 2016. 215–222.

50 Ferenc Szarka's work as a copyist was intended to “save” the content of Bél's manuscripts that were damaged by water in 1769. See also TÓTH 2007. I. 14–15., 153.

51 Furthermore, on one occasion he certainly changed the present text, when he replaced the name of the lord lieutenant to Károly Batthyány, mentioning his rank of imperial prince, which was bestowed in 1764. See **K** p. 51. We have reproduced this part of the text in double-spaced type, highlighting the interpolation. See p. 219. in our edition.

In manuscript, which we used as the basic text (**K**), there were many — often repeated — spelling errors, which we corrected tacitly, without any specific note (e.g. comodus – commodus). In addition, there were some peculiarities in spelling that were not, in themselves, erroneous, but since they differ from BÉL’s usage we have also corrected them, without adding a note, to the author’s preferred form (e.g. Mathias – Matthias). These spellings are as follows (the manuscript variant, followed by the form we have used):

accer – acer; auffero – aufero; auffugio – aufugio; caemeterium – coemeterium; caenobium – coenobium; caenusus – coenusus; caepit – coepit; comeatus – commeatus; comendo – commendo; comercium – commercium; comiles – commiles; comitto – committo; comodus – commodus; comuto – commuto; deffenso – defenso; defficio – deficio; deffinio – definio; deffixo – defixo; defflecto – deflecto; deffluo – defluo; deffunctus – defunctus; deffuturus – defuturus; dirripio – diripio; dirruo – diruo; errectus – erectus; erripio – eripio; errumpo – erumpo; erruo – eruo; expecto – exspecto; faedus – foedus; faustus – festus; foemina – femina; haerus – herus; hybernus – hibernus; hyems etc. – hiems etc.; hystoria – historia; impraessio – impressio; inpressio – impressio; lachryma – lacrima; Mathias – Matthias; nuncio – nuntio; oppulentus – opulentus; planicies – planities; praefectus – praefectus; praetiosus – pretiosa; preciosus – pretiosus; profficio – proficio; proffiscor etc. – profiscor etc.; proffundo – profundo; relligio – religio; spacium etc. – spatium etc.; sumptus – sumtus; suplex – supplex; sylva – silva; vellitatio – velitatio

V. Summary

Contributor: János Matolai (see **D**); unknown (**B**, **C**, [**Ob**])

Revision: Chancellery (**g**), county (**h**, [**re**]^a, **L**)

Manuscript for publication: **K**

Translation: BÉL 1943, 185–200 (partial, mostly on Lake Balaton and its surroundings)

Literature: LUKÁCS 1943.

MATTHIAE BELII
COMITATUS SIMIGIENSIS,¹
PARS
GENERALIS.
MEMBRUM PRIUS
PHYSICUM

De

*Situ, natura, et opportunitatibus
Comitatus Simighiensis.*² [p. 1.]

S Y N O P S I S.

Comitatus Simeghiensis *etymon: termini, longitudo, et latitudo: valde nemorosus, ac silvestris est.* §. I.

Praecipui montes: Fonyód: Boglár: Boglács: Mons Legradiensis: Zákányiensis: Behenyensis: Zeliczensis. §. II.

Silvae fontibus, et fluviis irriguae: Dravus: latrociniis infestus: Mura: Kaposs: Rinya: Almás: Koppán: Kanisa: Ormand: Sivó: fluviorum regionis indoles. §. III.

Lacus Balaton: eius nomen: origo portentosa: non est Peiso: ubi habeat capita: eius littus

nostrae obversum orae: ubi deserat provinciam: importunus est regioni: quomodo soleat navigari. §. IV.

Coeli, et soli natura: aëris vitia: salubrior is ad Balatonem est: regio frumenti ferax: vinearum, vini que indoles. §. V.

Res pecuaria. §. VI.

Venatus, et fera animantia: aves rapaces, aquaticae, et silvestres. §. VII.

Piscium copia: eos³ capiendi modus varius: aestate: hieme in Balatone... §. VIII. [p. 2.]

§. I.

Dedit comitatui nomen oppidum, quod Latini *Simigium*, Hungari *Somogy-vár* vocant. Itaque *Simighiensem*, quam *Simegiensem* dici malim. Ab *Hungaris* etiam *Somogy vármegye* rectius, quam *Sümeg vármegye* adpellatur. BONFINIUS^{a.)}ⁱ certe, et RANZANUS,^{b.)}ⁱⁱ

Comitatus
Simigiensis
etymon:

a.) Decade I. Lib. I. fol. 23.

b.) *Epitome Rer. Hung.* Ind. I. conf. THURÓCZIUS.

¹ corr. ex *Simegiensis* sec. L ² in parte paginae infima copista add. *Descripsit Franc. Szarka de Lukafalva 3. Ian. 1772.* ³ corr. ex *erum*

ⁱ *Locum operis Bonfinii in nota a.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 23.*

ⁱⁱ *Locos in nota b.) citatos vide RANZANUS 1600. p. 205.; THURÓCZY 1600. p. 34.*

termini:
longitudo, et
latitudo:

totus valde
nemorosus, ac
silvestris est.

aliique historiae nostrae scriptores *Simigiensem* vocaverunt. *Simigiensis Conventus*, aiunt, a *Simigio veteri*, *Romanorum* castro dictus;ⁱ ut mirari subeat, cur *Simegiensem* nominarit auctor *Topographiae Hungariae*:^{c.)}ⁱⁱ *Sümeg* enim, sedes episcopi *Weszprimiensis*, Provinciae *Szaladiensi* adscribitur.¹ Nonnunquam Hungaris *Somogyság* dicitur, quod, sicuti alibi observavimus, *ducatu* olim praerogativa gaudebat. Clauduit a septentrione provinciam lacus *Balaton*; *Dravus* a meridie, ab occidente *Provincia Szaladiensis*, *Veszprimiensis* denique, et *Tólnensis*, nec non *Baranyensis* ab ortu. Alioquin longior, quam latior, ab oriente in occasum, ultra milliaria tredecim procurrit; latitudine intra *Dravum*, et *Balatonem*, heic sex, decem alibi ver[p. 3.]naculis milliariibus definita. Qua respicit in orientem, editioribus silvis distinguitur; planior est, sed lacunis inuius, qua *Balaton*, ad iugum *Fonyód* inflectitur: inde sinu solidiori, eoque passim aspero, et nunc depresso, nunc vicissim edito, redit ad *Szaladinense*; cuius fines² ubi rursus uliginoso, et lacustri solo pertransiit, reflexus in occidentem, erectiore iterum situ flumini *Dravo* obiacet. Proinde universa comitatus positio nil, nisi silvas, nemora, et editos campos ostendit. Olim glabram eam³ fuisse accepimus; sed post infelicem LUDOVICI II. cladem, excisis late vicis, ita silvis, ac opacis nemoribus inhorruisse, ut habeant, quod hucusque caedant,⁴ eradicentque⁵ coloniae, per vastas, et saltuosas solitudines positae: eximio tamen operarum fructu. Nam ubi detractae sunt silvae, agros illic frumentarios, pingues, et omni segetum generi aptos excolunt, longiore post temporis intervallo, sine laetamine foecundos.

§. II.

Praecipui
montes:

Fonyód:⁶
Boglár:⁷

Montium in littore *Balatonis* [p. 4.] praecipui sunt: *Fonyód*, *Boglyár*; uterque ex uliginosa planitie in altum aequalibus pene fastigiis surrigitur; caetera sesqui milliaria spatio inter se disiuncti. *Fonyod* tamen vastius se extendit, quercetis, et id genus silvis consitus; cum contra metae instar *Boglár* rotundo circum latere adsurgat, absque arboribus nudus, praeruptis saxorum, petrarumque articulis asperetur. Utrobique summo cacumine muri, albicantis adhuc, rudera visuntur: speculas fuisse crediderim, observandae offusae circum circa regioni, sed incerta aetate positas. Nupero tumultu *Rákocziano* perfugio erant confoederatis, *Fonyod* praecipue, quippe quem, illinc *Balatonis*, hinc lacunis haerescens, cum terra solida, interstrato ponte, ita coniunxerant, ut ipsis quidem, non tamen hosti aditum ad montem daret. Itaque cum alii saepe, tum *Antonius Eszterházi*, valido cum exercitu, diu hic adversus *Germanos* excubabat: meliore multo fortuna, quam olim [p. 5.] *Tököliani*. A caesarianis enim reditu praecclusi, ad unum omnes partim caesi, partim in lacum praecipites adacti sunt. Uterque nimirum ea parte, qua in lacum prospicit, abscissus est, praeruptusque adeo, ut horror perfundat despicientes.

Boglács:

Boglács:⁸ diversus a *Bogláro*, non nomine tantum, sed situ etiam; namque pluribus milliariibus a priori in occidentem secedit, estque huius nostri, et *Szaladinensis Comitatus*,

c.) Parte II. Segm. I. num. VII. p. 77.

¹ *Sümeg*... adscribitur add. a nobis sec. L ² cuius fines add. sec. L ³ add. sec. L ⁴ corr. ex *coedant* ⁵ corr. ex *erradicentque* ⁶ add. sec. synopsis ⁷ add. sec. synopsis ⁸ L *Bagola*; L add. (*male ab auctore Boglács dictus, vide Reflexiones**) et in nota *: pag. 144. ad calcem.

ⁱ Haec quidem verba aliunde a *Belio* huc asserta mihi videntur; unde vero orta essent, indagare haud potuimus.

ⁱⁱ *Locum operis Bonbardi in nota c.) citatum vide in BONBARDI 1718. p. 77.*

intermisso rivo *Kanisa*, disternator, a cuius nominis oppido vix dimidio distat millia-
 ri; propterea vineis etiam colitur a *Kanisiensibus*; quarum partem haud postremam te-
 net¹ *Christophorus Festetics*, dum haec scribimus, vice comes Simigiensis, non multo post
 in Consilio Locumtenentiali Regio Consiliarius.² Inde plus milliari gemino in meri-
 diem mons *Légrádiensis* obiacet; celebris ille vini cognominis progenitor. Rescinditur a
Szaladiensi tractu, et insula *Mura-köz* rivo *Kanisa*, et amne *Mura*, a *Croatia* vero flumi-
 ne *Dravo*, in cuius insula oppidum *Légrád* monti obiacet. Itaque dant viti operam cives,
 [p. 6.] tametsi mons ipse ad *Festeticsium* adtineat, cui ideo tributa vineatica pendant, ne-
 cesse est. Mons, si quis alius in *Hungaria*, amoenus, cultusque. Adtollitur in confluite
Murae, atque *Dravi*, positu tam edito, ut hinc quidem insulam *Mura köz*, illinc eximiam
Croatiae partem oculis subiiciat. Totus vineis consitus est, quarum adpectum sparsa hic,
 et alibi tuguriola multo reddunt hilariorem, tunc potissimum, ubi ab operis habitantur,
 agunturque vindemiae. Plura ei sunt iuga, alia eminentiora aliis, et cum soli natura, tum
 propugnaculorum ruderibus insignia. Primum ea parte, qua a regiuncula *Szaladiensi* di-
 rimitur, vocatur accolis *Uj-Hegy*, hoc est *novum promontorium*. Historicis autem *Novum*
Zrinium, a *Nicolao Zrinio*, qui id, sive tutandorum contra Turcam *Kanisiensem* finium
 caussa, sive ad praedas ex hostico agendas, praeter regulam, et opere tumultuario, egestis
 circum aggeribus, et depressis alte fossis, plane, ubi flumen *Mura* rivum *Kanisa* accipit,
 magno sumtu, condiderat, [p. 7.] quod tamen postea munimentum anno MDCLXIV. a
 barbaro solo aequatum est, ut vix superent vestigia, terra vitis caussa coaequata.³ Alteri
 iugo *Föld vár* nomen est, quasi *castrum terreum*,⁴ ab aggeribus, qui ad *Dravum* vaste
 adhuc eminent, fossis gemino ordine circa totidem munimenta profunde excavatis. Quo
 auctore, quave aetate id excitatum sit, in obscuro est. Vulgus *Zriniis* tribuit, non sine
 scriptorum consensione, eo quod genus illud, cum floreret, late hac ora dominabatur.
 Anne vetus forte *Zrinium* fuerit? nescio. Quemadmodum vero *Novum Zrinium* par-
 tem promontorii *Légrádiensis* superiorem, ita, rudus isthoc inferiorem terminat, et mon-
 tem utrinque a finibus suis rescindit. Reliquum iugorum, quod hinc se porrigit, *Látó*
hegy dicitur a prospectu, quem in *Croatiam* inferiorem patentissimum habet. Huic vici-
 num *Homok* adpellant, humilior illo, et sabulosius, viliorque, sed boni fructus. Tertium
 priori confine *Szent Mihály hegye* nominatur [p. 8.]⁵ a sacello *Sancti Michaelis*, quod
 Eremita quidam eius nominis, patrocinio variorum adiutus, in summo iugi vertice exci-
 tavit. Ultimam, quod inter rudus illud, et *Neo Zrinium* adtollitur, *Unombánom* accolae
 vocitant, procul dubio eam ob causam, quod frustra isthic aliquando operis vineaticis
 insudaverint: nam vocabulum *taediosam poenitentiam* notat. Iam fructu colitur eximio,
 vinumque gignit nobile, et grati gustus, albulum maxime; nam rubei parvus, aut nullus
 toto hoc monte proventus est.

Mons *Zákányensis*, Hungaris *Zákányi-hegy* a praedio eius nominis, quod monti *Légrádi-*
ensi contiguum, eadem serie pone *Dravum* iuga trudit, generosa et hic vite obsitus, quae
 vinum fundit nobile quidem, sed haud aeque celebre.

Mons *Behenyensis*, ita dictus [p. 9.] a vico eius nominis. Recedit a priori in orientem,
 milliarum plus minus sex. Perpetuo is latere austro obiacet, quippe ab oriente in occi-
 dentem procurrens. Gignit vinum generosum, sed rubellum illud. Nec est usquam

¹ corr. ex *tenent* sec. L ² *dum haec... consiliarius* add. sec. L ³ corr. ex *coequata* ⁴ corr. ex *ferreum* (!)
 sec. L ⁵ *Hegy* in *Kerronee* iterum hoc loco descriptum del. sec. L

Légrád:

Uj-hegy:

Föld-vár:

Látó-hegy:

Homok:

Szt. Mihály-
Hegy:

Zákányensis:

Behenyensis:

tota ea regione hoc genere nobilior. Huc referri possunt promontoria *Marczalliensia*, et *Tapsoniensia*, paris gloriae.

Zeliczensis.

Mons *Zeliczensis*, quamvis alit passim vineas, magis tamen ad silvestres colles refertur; neque tam vino excellit, quam longa collium serie, infra *Szigethum* a montibus *Quinque Ecclesiensibus* in septentrionem, et iterum flexis iugis, in orientem decurrens, ubi cum *Merseto* commistus, perpetuo tractu ad *Danubium* usque se porrigit. Gaudet cervis, damis, lincibus, et apris, vestiturque maxime fago, et quercu.

Est praeterea silvestris collis, qui intra vicus *Balaton Berény*, et *Keresztur* exorsus, ordine continuo, tametsi haud alto iugorum, penes lacunas *Ormánd*[p. 10.]*ienses*, in occidentem per littus *Balatonis* decurrit, vitem hinc, et illinc benignius fovet.

§. III.

Silvae fontibus et fluviiis irriguae:

Reliqua silvae sunt, plani fere situs, querceae ut plurimum materiae. Crebri has fontes, compluresque rivi humectant, sed qui ob orae depressam positionem pigro passim fluxu manant, immo restagnant frequenter. Descripsit earum naturam ISTVÁNFFIUS,^{d.)} i cum *Zrinianae* expeditionis difficultatem recensisset. *Tumescantium*, inquit, *amniū obstaculis, ea etiam difficultas accedebat, quod illud arenosum ingentis silvae Giotae solum, qua transeundum erat, suapte natura ad prima veris initia liquatis nivibus adeo mollescere solet, ut quamquam superne herbidum, ac viride adpareat,¹ calcatum tamen ab equite, sive pedite, statim vestigia devoret, et absorbeat: adeo, ut ignari, et incauti eius rei homines, nisi praesenti ope succurratur, non minus ac profundioribus lacunis, ac scrobibus immersi interire soleant.* Idem et reliquarum pone amnes silvarum [p. 11.] positus est. Fluviorum alii in *Balatonem* exeunt, in *Dravum* alii. Nos² iam illapsos aliunde amnes postea domesticos designabimus. Ergo:

Dravus:

I. *Dravus*: infra *Legradum* ex *Szaladiensi*, et *Croatico* limite provinciae suffunditur, acceptoque ibidem *Mura*, cum iam uberior hic, tumidiorque volvitur, *Hungariam* a *Croatia*, et *Slavonia* rescindit. Vicis accolitur rarioribus, quia declivi isthac terreno marginis partem maximam effusis aquis inundat, maxime ubi tempore pluvio auctus est, quin et dum manat placidior, ea parte, qua *Dernö*, et *Kaproncza* oppidis *Croatice* obsessus est, et versus *Csurgó*, *Berzencze*, et *Bolhó* deflectit, perpetuas format lacunas, spissa, et impermeabili arundine, et cannis insessas. Itaque non feris tantum, sed praedonibus etiam lustra exhibet. Crebri enim *Rasciani*, trajecto *Dravo*, ex *Slavonia*, vere potissimum, et auctumno huc se iniiciunt, aguntque postea strenuos viarum subsessores. Sed ne vicis quidem, qui anni sunt propiores, parcunt. Itaque, dum vesper ingruit, tanquam hostis immineret, sparsim incolae ad latronum famam, dilabuntur, quae[p. 12.]runtque intra spissos dumos, aut segetes perfugia, ut tuto lateant. Et quamvis haud pigre invigilatur a magistratu, instruunturque insidiae, tamen vix quidquam profici potest adversus maleficientissimum genus. Delitescunt enim in lacunis, neque nisi nocte concubia, ritu ferarum, per notos sibi calles, praedatum procurrun: subinde, si res sit trepida, ad suos iterum

latrociniis infestus.

d.) Lib. XXVIII. p. 626, 4.

¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *appareat* ² add. sec. L

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota d.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 626.*

traicientes; nostris paludum obiectu ab insectatione prohibitis. Caeterum flumen navium patiens multae in bello utilitatis est. Nullo enim negotio, quidquid velis, secundo amne *Essekum*, *Petrovaradinum*, et *Belgradum* provehas.

II. *Mura*: vulgo *Murra* incidit in *Dravum* ad promontorii *Legrádiensis* caput, quod ibidem comitatum terminat. Et quamvis vix miliaris procurso fines nostros adluit; multum tamen praebuit olim opportunitatis *Novo Zrinio*, quippe quod eo loco, quo *Kanisa* in *Muram* influit, positum fuisse diximus. Alioquin amoena *Murae* in *Dravum* insinuat est. Nam uti iucundo flexu montem *Légrádiensem* ambit, ita planitie interiecta primum quasi praecursore rivo leviter *Dravum* ad[p. 13.]lambit, dum reducto iterum alveo tanquam insulam facturus modico post intervallo totum ei se insinuat. Piscibus gaudet omnis generis, quos tamen *Legradensium* ignavia ignotos reddit. Tam enim sunt in captura desides, ut advectis peregre¹ piscibus, dum sunt ieiuniorum feriae, victitare malint, quam in *Mura* piscari.

Mura:

III. *Kapos* hinc nominandus est. De eo ISTVÁNFFIUS^{e.)} i *adeo*, inquit, *stagnantibus aquis fluit*,² *ut nec ripae carectis*,³ *et arundinibus impeditae videri possint, nec quorsum fluat satis oculis discernatur. Deinde Rinniae*⁴ *mistus*,⁵ *ad Babócsiam*,⁶ *Dravo miscetur. Recte, quae de indole amnis dicit, sed, quod Rinniae eum misceri, et in Dravum abire dicit, id aliter se habet. Kapossinum enim Sivóni in Tolnensi ora mixtum in Saár-vizium devehit, notius est, quam ut moneri debeat. Oritur in praedio Puszta-korpat, possessionis Ioannis Saárközii, compluribus scatebris, et quod solo defluit humili, atque limoso, pergat piger, et ni[p. 14.]mium lacustris. Itaque munimento fuit olim castro sui nominis Kaposs-váro, quippe cui late suffundebatur. Volvitur inde alveo lacunoso,⁷ multaque obsesso arundine, donec versus Simontornyam delatus, cum Sivone fluvio, paullo infra Pinczehely, et Ozora confundatur.*

Kapos:

IV. *Rinnia*: confluit ex rivulis *Nagybajomiensi*, *Marczalyiensi*, *Merenyeiensi*, aliis, singulis lento aquarum tractu manantibus. Emergit primum ad *Lábod*, cuius nominis rivum, et illic accipit, pergatque ad *Csokonya*. Postea flexo meatu *Babocsam* vastis lacunis offundit, arundinetis ita invius, ut uno admodum ponte superari queat. Certe stagnare magis, quam demanare credi possit, dum ad *Péter-hida* delatus, paullulumque inde provectus evadit in *Dravum*. Celebrem fecere olim non modo *Babocsae* obsidiones, sed etiam clades *Eunuchi*, a *Nádásdio* et *Zrinio*, sanguinolento homini inflictas. Dum enim ad *Babócsam* cum nostris manus conserere parat, ter uno hoc [p. 15.] amne impeditus vincebatur. Ac primo quidem praeventus a *Zrinio*, dum vadum ad nostros transiturus quaeri curat, partem exercitus caeno immersam amisit. *Maxima eorum*⁸ *pars*, inquit ISTVÁNFFIUS,^{f.)} ii *antequam ad conserendas manus ventum esset, profundo Rinniae*⁹ *caeno absorpti, aut conflitantibus equis impliciti*,¹⁰ *aut glandibus icti miserabiliter periire. Resarcire dein damnum*

Rinnia:

e.) Lib. XIX. p. 357, 16.

f.) Ibidem p. 362, 51. seq.

¹ corr. ex *peraege* sec. L ² ISTVÁNFFY 1622. p. 357. om. ³ corr. ex *carrectis* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁴ corr. ex *Rinnia* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *mixtus* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Babociam* ⁷ corr. ex *laminoso* sec. L ⁸ ISTVÁNFFY 1622. p. 362. om. ⁹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. om. ¹⁰ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *implicati*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota e.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 357.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota f.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 362.*

- volente *Eunucho*, cum dato pugnae indicio exercitum transponeret, *amnis suapte natura vorticosus*,¹ *caenoque impeditus* iterum in causa fuit, quod *colluctantibus equis, et nostris glandium procellam in eos effudentibus, summa difficultate, nec sine clade eundem*² *superaverint*.³ ⁱ Caeteroquin gaudet luciis, et carpionibus. Cancrorum certe myriades quotannis⁴ *Vindobonam* hinc avehuntur. Neque deest flutarum, †et tanti incrementi seminium extra modum copiosum,†⁵ ut mustellas aemulari posse videantur. Ab eadem comitatus plaga
- Almás: V. *Almás* promanat e vicinis *Szigetho* montibus *Ziliczensibus* provolutus. Qui [p. 16.] ubi ad *Szigetum* venit, in plura brachia scissus insulas format, atque *Szigetho*, quod vocabulum *Hungaris* insulam significat, circumfusus, latissimeque restagnans in *Dravum* se exonerat. De eo ISTVÁNFIUS,^{g)} ⁱⁱ *aggerem*, inquit, *illum terrenum, magnae molis, quo Almáss⁶ rivulus coerceri solebat, ac in paludis formam, stagnando, arcem circumdabat,*⁷ *suffodere coepit, ut*⁸ *fossa exsiccata, ad arcem invadendam, maior, et commodior*⁹ *facultas pararetur*. Itaque non is quidem suapte natura, sed arte, *Szigetho* circumducitur. Hic demum inprimis fit caenosus, neque nisi ponte, qui ad munimentum ducit, pervius, piscium tamen, lucionum, carpionum, flutarumque patiens non tantum, sed etiam dives.
- Koppán: VI. *Koppán* hinc, haud longe a *Balatone*, inter silvas, et colles editos natus, referri meretur, pari lacunarum diffusione, posteaquam in planitiem exivit, notabilis. Hauritur apud *Tolnenses* a *Sárviso*, naturae, sicuti illic dicitur, supparis. [p. 17.]
- Kanisa: VII. *Kanisa*: haud is quidem grandis, eo tamen memorandus, quod regiunculam a *Szaladinensi* disternit. Editur aversa parte montis *Boglács*, cum aliis innumeris scatebris, tum his, quae sunt ad fines capitis *Ormándi*. Huius fontibus vicinus diversum tenet cursum. Cum enim *Ormándus* in lacum lenta mole exspatiatur, hic versus *Muram* flexus, pergit aequo alveo, et sui simili, donec radices promontorii e regione oppidi, et castris olim celebris *Kanisae* lambit. Usque ad vicum *Sz. Miklós* vadosus est, sed paullo inferius, ubi aquas ab oppido¹⁰ *Kanisa* defluentes accepit, torpet, et stagnat adeo, ut traici nequeat, dum ad *Muram* pertingat.
- Ormánd: VIII. *Ormánd*, *Hungaris Ormand folyássa*. Hunc circa fontes *Kanisae* oriri iam diximus. Quamobrem aliquantisper cum eodem confusus uno fertur alveo, dum facto divortio ille quidem in *Muram*, hic in *Balatonem* ferri incipiant. Proinde perpetuo quasi limite regiunculam [p. 18.] nostram disternit a *Szaladinensi*. Manat diffusis longe lateque undis, utroque margine densa arundine obsitus. Passim milliaris spatium latitudine superat, praesertim, qua lacui adserpit propius; illic enim a vico *B. Bottyán* usque ad *Hidvégh* diffusus, facile milliaris duo exaequat. Et quoniam ibidem cum *Szala* lacunis confunditur, abit in aequoris speciem. Difficile illic iter est, et nisi gnaris permeabile. Peregrini certe facile vel in vortices incidunt, vel in uliginem propemodum

^{g)} Lib. XXX. p. 481, 4. et p. 482, 4.

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 363. add. *esset* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *eum* ³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *superant* ⁴ corr. ex *quotannis* sec. L ⁵ *et tanti... copiosum* L *seminium extra modum copiosum, et tanti incrementi* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. p. 481. *Almas* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. add. *eorundem asaporum... lagonibus* ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. et ⁹ corr. ex *comodior* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ¹⁰ *ab oppido* add. sec. L

ⁱ Vide ISTVÁNFFY 1622. p. 363.

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota g.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 481., 482. (in libro XXIII., non vero in XXX., sicut Belius scribit.)*

inexsuperabilem. Tota enim haec ora offusa aquis est, obsessaque immensa arundine. Flutarum inprimis dives est *Ormándus*, et omnis eius generis, quod lentescensibus undis delectatur.

IX. *Sivó*: fuit eius nobis mentio in *Comitatu Veszprimiensi*,ⁱ hic tamen memorandus ideo est, quod stringat regionem hanc nostram, eamque a *Veszprimiensi* quadam tenus discriminat. Insinuat se provinciae huic [p. 19.] ad vestigium vici *Fok*. Nam licet eius nominis colonia trans amnem nunc sita est, in ipso *Comitatus Veszprimiensis* collimitio, tamen citeriore hac parte stetisse olim, rudera, quae extant, satis arguunt. Hic vero, uti liquidior manat, ita molis eximiae utilis est. Mille circiter passibus hinc decurrens vicum *Kiliti*, inde modico seiunctum intervallo viculum *Jut*, post nonnulla praedia e regione *Veszprimiensium Kustány*, et *Sz. Mihály*, tum *Hidvégh*, denique *Mezeö-Komárom* determinat, evagatusque¹ ex *Simeghiensium* confiniis *Veszprimiensem*, et *Tolnensem Comitatus* dirimit. Qua recedit a *Balatone*, cannis impeditum foedumque limo demanare, alibi diximus.

Sivo:

X. *Lábad*: stagnantem, et confluam *Rinniae* amniculum ISTVÁNFIUS^{h)} ii adpellat; in *Rinniam*, inquit, *amnem paludosum Lábadus² rivus aequae stagnans influit*; nempe ad *Korpadum*,³ oppidum tunc, iam vicum, haud omnino copiosum. [p. 20.]

Lábad:

Par et reliquorum fluviorum, qui provinciam interluunt, ingenium est. Raro enim ripis coerciti feruntur; sed uti occultis scatent meatibus, ita etiam pigerrimo aquae tractu, quaquaversum inter arundineas silvas effusi dimanant; hi praesertim, qui *Balatonis*, vel *Dravi* obiectu sunt undosiores: quo enim provehantur longius, eo latiora occupant spatia, abeuntque in vastas lacunas. Vix alibi fluere eos observaveris, quam ubi vadosi sunt, et ad traiciendum opportuni. Hic sane et limpidas vehunt aquas, et quam putares rapidiores; nusquam tamen potatu salubres. Atque id sane multum habet admirationis, quod cum regio omnis, fontibus scateat, rigeturque amnibus propemodum immensis, in magna tamen sit penuria aquae ad potandum idoneae. Nam fluvii quidem ex arundinum, cannarum, carectorumque⁴ contagio permultum vitii trahunt; putei autem, nisi locis editis deprimantur, nitrosi plerumque omnes sunt, atque insipidi. [p. 21.]

fluviorum
regionis
indoles.

§. IV.

Frequens nobis hucusque *Balatonis* fuit mentio, ut iam fas sit de eo dicere explicatius, quod in *Szaladiensis*, et *Simegiensis* provinciae collimitio ortus, longe postea lateque diffundatur, et aequor quasi quoddam referat. Et de nomine quidem lacus non convenit inter accolae. Sunt, qui *Hungaricam* esse vocem putent, quemadmodum alibiⁱ⁾ iii diximus. Sed omnino *Illyrica*⁵ est, quorum lingua *Balaton* aquam perpetuo stagnantem significat.

Lacus Balaton:

eius nomen:

h.) Libro XXVIII. p. 626, II.

i.) In *Comitatu Veszprimiensi* Parte Gener. Membr. I.

¹ corr. ex *evagatisque* sec. L ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Labadus* ³ corr. ex *Lapádum* sec. L ⁴ corr. ex *carrectorumque* ⁵ corr. ex *Ilyrica* sec. L ⁶ corr. ex *Lib. XXIX.* sec. L

ⁱ *Descriptionem fluvii Sió Notitiae Comitatus Veszprémiensis insertam vide in nostra editione, id est, in BÉL 2012. p. 527.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota h.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 626.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Belii in nota i.) citatum vide in nostra editione, id est, in BÉL 2012. p. 527.*

longitudo, et
latitudo:

non est Peiso:

ubi habeat
capita:

Id nos LUDOVICUS TUBERO,^{k.)}ⁱ auctor omnino luculentus docuit: *Est autem Balathon (ita aquam perpetuo stagnantem Illyrici vocant) nobilis in terra Hungarica lacus, cuius latitudo patet stadia LXX. longitudo vero CCCCXC.* En verum etymon vocabuli! Nam et nostrates *Slavi* caenum *Blato*, Illyrii per epenthesein *Balato* lentescentes aquas vocitant. Sed quid *Illyriis*, aut *Slavis* cum *Balatone* rei esse potuit? Scilicet tota haec regio, *Illyrico* veteri continebatur: a quibus inditum lacui nomen ad *Hungarorum* usque aetatem pertigit. Quae de ori[p. 22.]gine *Balatonis* addit TUBERO, portenti essent similia, si certa. *Hunc*, inquit,ⁱⁱ *incolae a Christi, salutis humanae adventu, in agro Sisiensi (Simegiensi legendum) erupisse, quorum opinioni ipse haud facile accedo, praedicant.* Profecto in iis scriptoribus, qui eorum temporum sacras iuxta, et profanas res prosecuti sunt, nec quidquam de isto prodigio repperis. Illud prorsus abludit a vero, quando *Peisonem*, et *Balatonem* eundem esse dicit. *Nempe*, ait,ⁱⁱⁱ a Plinio in *orbis terrarum descriptione*, *Peisonem (ni mendum sit in codice) vocari suspicor.* Bene est, quod suspicetur tantum. Revera enim *Peiso* agrum insedit *Semproniensem*, de quo illic^{l.)}^{iv} egimus. Haud vero diffitemur, saepius nobis iniectum fuisse scrupulum, quid esset, quod cum *Pannoniam* utramque e¹ *Graecis* quidem PTOLOMAEUS et STRABO, e *Latinis* PLINIUS, et MELA pro suo quisque instituto, sic satis diligenter descripserint, nullam eis *Balatonis*, [p. 23.] sive hoc, sive alio quocunque nomine incidisse mentionem. Nimirum aut minori tunc mole fuisse oportuit, quam ut scriptorum famam mereretur, aut nondum restagnavit. THUROCZIUS^{m.)}^v in rebus ANDREAE I. lacum *Palatini* adpellat; affectate, uti adparet. Verba sic habent: *Eo tempore rex Andreas circa² lacum Palatini construxit monasterium in honorem S. Aniani, in loco, qui dicitur Tihony.*³ BONFINIUS, et scriptores caeteri constanter *Balatonem*, Germani *Blatten-See* adpellant, nomine ex vulgari illo detorto. Quidquid horum sit, caput in *Szaladiensi*, et nostra hac regione habet. Nam simul ad *Hidvéghum Szala* amnis lacui se coepit insinuare, inter confertissima arundineta diffunditur laxius, refertque eam speciem, ac si totus eo ex amne nasceretur. Ad ostium fluvio aliquamdiu similis⁴ est: quo inde processit ulterius, vastiori spatio dilatatur, ut iam pontonibus traiici debeat ad vicum, quem ideo *Hidvégh*, hoc est *pontis finem* adpellant; forte quia pontium sternendorum opportunitas hic [p. 24.] cessat. Scatet ista regione luporum utroque genere *Szala*, arundineta scilicet, rapacissima fera illa, luciis nuda.⁵ Haec lacui incrementa *Szaladinensis Provinciae* ex *Szala*e adlapsu suffundit. E *Simeghiensi Ormandus* in eum se exonerat, quanta aquarum mole, ex ostii latitudine, quam supra designavimus, conii-ci potest. Limosus et ipse est, neque arundinis, quam *Szala*, parcior. Simul utrumque

k.) *Commentario de temporibus suis*, Lib. IV. p. 74.

l.) Parte Generali Membro I.

m.) *Chron. Hung.* Parte II. Cap. XLII. p. 48, 50.⁶

¹ corr. ex a sec. L ² THURÓCZY 1600. l. c. *iuxta* ³ THURÓCZY 1600. l. c. *Tihon* ⁴ corr. ex simili sec. L ⁵ corr. ex undae sec. L ⁶ corr. ex p. 45, 50. sec. L

ⁱ *Locum operis Tuberonis in nota k.) citatum vide in TUBERO 1603. p. 74.*

ⁱⁱ *Vide TUBERO 1603. p. 74.*

ⁱⁱⁱ *Vide TUBERO 1603. p. 74.*

^{iv} *Locum operis Belii in nota l.) citatum vide in nostra editione, id est, in BÉL 2012. pp. 46–49; in Hungaricam vero translatum vide in BÉL 2001–2006. I. pp. 106–109.*

^v *Locum operis Thuroczii in nota m.) citatum vide in THURÓCZY 1600. p. 48. in Collectione Bongarsiana.*

annem accepit *Balaton*, late profundi occipit, eoque latius, quo longius inter utramque provinciam decurrit. Itaque lintribus iam et scaphis traicitur. Qua littus provinciae nostrae obvertit, primo *B. Bottyán*, ac infra hunc milliari *B. Keresztur* adposita habet, ac ubi solido aliquantisper margine procurrit, vasta demum¹ uligine obsidetur. Ad quatuor milliaria pone lacum extendi, certum est, cum arctius hic, latius alibi coeat. Hungari *Bozothságh* vocant. Ora est undis suspensa, et ita fluctuans, ut ne peditis quidem vestigium ferat. Passim [p. 25.] tamen solidae quidpiam telluris interseritur, sed inutiliter, quoniam adiri nequit, nisi qua est ad lacum continens margo. Isto tractu montes, quos supra designavimus, *Fonyód*, et *Boglár* insident. Ultra arido iterum littore coercetur, habetque adsitos vicos *Lelye*, inde *Szemes*, postea *Szántód*, denique *Fok* praedium. Tota regio, quam isto comitatu *Balaton* adluit, milliarium *Hungaricorum* octo est. Quod eius restat, *Veszprimiensi* orae accensetur, quam *Sivó* amnis, magno aquarum fremitu eiectus e lacu, a nostra hac provincia disterminat. Multum ex isto *Balatonis* obiectu regio *Simigiensium* detrimenti accipit. A *Szaladinensibus* enim, et *Veszprimiensibus* seclusa, carere debet eorum commercio, tametsi enim coadunatis scaphis, traicere moris est, tamen quod exile istud remigii genus, vix paucioribus hominibus transvehendis sufficit, deportandis certe oneribus nequaquam idoneum est. Quid? quod imperitum navi [p. 26.] gationis vulgus, uti tempestatum insuetum, ita uno, alterove naufragio, si quod accidat, extra modum timidum fit, et nisi sint, qui urgeant, haud navigaturum. Quocirca fit, ut vicinissimi comitatus, quasi toto divisi caelo, alter alterius commercio cogatur se abstinere. At enim, ubi hiems incidit rigidior, ut potuerit lacus conglaciari, simul itineris trames designatus est, ultro, citroque vectitari trahis, et nunc hilarioris convictus, nunc mercatum solemnium gratia, mutuo commigrare in more accolis positum est: tametsi glaciales etiam hi traiectus, non raro perniciabiles acciderint. Quia enim magnis passim intercapedinibus, ob concitatiores fluctus coire nequit glacies, fit, ut ad lacunarum istiusmodi margines delati, ante hauriantur aquis, quam in ea solitudine² periculum potuerint observare. Quin et gelu remittente labascit facile glacies, ad unius solis hiberni teporem. Ergo rarae abeunt hiemes, quibus non *Balaton* aut hominum, aut iumentorum quidpiam hauserit. [p. 27.]

*eius littus
nostrae
obversum orae:*

*ubi deserat
provinciam:*

*importunus est
regioni:*

*quomodo soleat
navigari:*

*glaciales
traiectus:*

*non raro
funesti.*

§. V.

Hactenus de aquis *Simegiensium*, nunc porro caeli, et soli naturam fas est commemorare. Nimirum fluviorum haec multitudo, limosius sub austro solum, aestusque fervidiores non possunt non foetoribus, et putredine aërem, qua in meridiem spectat regio, contaminare.³ Itaque aura heic gravior, incolas moleste habet, neque nisi adsuetos tolerat. Hinc non est idem inquilinis, seu habitus corporis, seu firmitudo. Qui in septentrionem recedunt, animo pollent vegeto, fronte hilari, robusto corpore, et modo vivendi laeto. Quo enim propior ad *Balatonem* regio, eo colonorum est patientior. Frigidis namque aquilonibus, qui a lacu irruunt, dissipatur, quidquid vel ab austro nocuit, vel a stagnorum halitibus enatum vitii est. Eadem ista aquarum adfluentia, partem regionis eximiam, pulcherrimamque⁴ incultam facit, et inaccessam.

*Caeli, et soli
apud Simegi-
enses natura:
aëris vitia:*

*salubrior is ad
Balatonem est:*

¹ add. sec. L ² L sollicitudine (!) ³ corr. ex conterminare sec. L, ubi vero contaminere (!) ⁴ corr. ex pulcherimamque sec. L

*regio frumenti
ferax:*

*subigendorum
agrorum ratio:*

*vinearum
vinique
indoles:*

*fructus
arborum.*

Alioquin qua cultum admittit, fert semina omnis generis, tritico laetatur, neque reformidat siliginem, hordeumque; passim et cicer loco pisorum [p. 28.] convalescit. Antequam silvis et nemoribus obsoluisset, horreum *Hungariae* habebatur: nihil enim non uberissime eduxit, aluitque; quin hodieque acceptam sementem reddit cum foenore, si cultus etiam non plane scrupulosus accedat. Labor incolarum praecipuus adhuc est, qui extirpandis silvis impenditur; quod genus agri vegeta requietaque humo fertilissimum est. Nempe, loca intra silvas deligunt agriculturae idonea, quae postea deiectis, revulsisque radicitus arboribus, multo studio curave subigunt. Quod sementi minus aptum putant, id haud inviti silvescere permittunt, ut glandi studeant. Ergo intra silvarum saltuumque recessus, conversa semel, atque iterum humo, et sementem largam faciunt agricolae, et divites postea messes cogunt. Inprimis triticum proficit, cui educando praecipuam operam impendi videas. At vitem, quod attinet, multum ea quoque solo nostro laetatur, maxime qua id collina est positione. Pleraque enim regionis vineta, pinguem terram, et sabulone permistam, calidamque, et putrem habent. Vino certe *Mar*[p. 29.]*czal-
lensi, Tapschoniensi, Kéthellensi, Simigiensi, Kaposiensi, atque Koppányiensi* eximia, sed, quod dolendum, domestica tantum laus est; sive gustus nobilitatem spectes, sive virtutis praestantiam. Inter *Kopánienses* fructus albuli excellunt. Accedunt his *Kőrősienses, et Latránienses*. Sed fructus tamen praecipuus ruber ubique est, tametsi et albus probetur. *Simigiensium* certe, et *Kaposiensium* vina, ut plurimum, rubri coloris sunt. Praecipue autem coloris huius laudantur, in solo *Beheneiensi, Tapsoniensi, et Marczalliensi*, tametsi et heic album quoque gignatur. Illud peculiare in eis notes, quod unius, alteriusve mensis spatio, postquam vasis infusa sunt, clarius fere eliquantur, quam alio¹ totius anni intervallo: id quod peritiores languori vini attribuunt. Sed quamvis tanta vini est ubertas, diversitasque, multo tamen magis frumento abundant. Quare, cum vino id commutant agricolae apud *Szaladinenses*, qua illi permutatione pulchre quidem merces rusticas consumunt² mutuo, sed sine lucro. Neutri enim terrae, quos educant, fructus aere poterunt vendere, urbibus et emporiis destituti. Uti vero arborum silvestrium, ita sativarum, fructiferarumque diversitas nusquam [p. 30.] copiosior. Malorum certe, pirorum, et prunorum crebras circa vicos silvas observaveris. Iuglandes inprimis ponuntur maxime: neque desunt castaneae. Peponum, qua seruntur, inopiam, haud possis queri, sed modico, imo nullo incolarum proventu, nisi, quod habeant, quo aestate victitent.

§. VI.

Res pecuaria: Praecipuus regioni e re pecuaria, armentis, et porcorum gregibus reditus est. Ditata enim coloniis, post superiorum saeculorum clades, provincia, armenta quoque invalere, quae, quod pingua per saltuosos colles pabula habent, commode educantur. Boves tamen ea mole haud sunt, qua in *Iazygum, et Cumanorum* agro, sed nec tenuiores vicinis, badio potius, quam candido colore, pilis hispidis, elatis tamen cornubus, et corpore vasto, obesoque. Emanant sub dio iugiter, idque more *Hungarico*, neque redeunt sub tecta, dum pascua sectantur, sed agros, et silvas pro ratione [p. 31.] pabuli inerrant, atque ubi eos nox occupavit, requiescunt: hieme demum intempesta in tuguria ad foeni

¹ corr. ex *alia* sec. L ² corr. ex *consumunt* sec. L

cumulos posita secedentes. Neque equitiis iniqua est regio, tametsi nec horum corpora cum *Bihariensibus*, queant comparari. Videas tamen haud contemnendae magnitudinis, et pernicitatis equos, potissimum in nobilium stabulis. Ovium genus fere *Hungaricum* est, cornutum illud, et mire villosum. Huic annis superioribus *Germanum* addi coepit, sed insuetum adhuc nostratis pabuli. Porcorum seminium propemodum infinitum est. Sunt potissimum auribus flaccis, corpore longo et ventroso, ad saginandum idoneo. Setas gerunt non tam candidas, quam ex albo luteas. Nam qui candidi sunt, brevior corpore, auribus erectis, et gressu vegeto se commendant: in oculos certe incurrunt melius, et cum laridi praestantia, tum carnis sapore antecellere creduntur. Itaque aluntur caulis ditioribus. Utrique tamen generi saginando locus nusquam commodior alius, si glande silvas proficere contigit. Omnes enim vici silvis glandiferis sunt circumfusi, qua opportunitate invitantur¹ coloni, ut [p. 32.] porcorum quam optima indipiscantur genera. Et quoniam pauperiores foecundius illud credunt, procliviusque ad saginandum, quod pendulis auribus, et corpore obeseiore diximus, huius, quanta possunt copia, educant greges, qui demum aestate pascua, hieme glandes sequuntur. Neque depelluntur ad vicos, nisi cum est lanienae tempus. Hinc ergo, et quaestus² agrestibus est, et victus. VARRONIS^{n.)} ⁱ certe regulam, *ignavum³ esse, qui succidiam in carnario suspenderit, potius a⁴ laniario, quam ex domestico fundo*, nusquam⁵ observari videas accuratius. Quidquid enim voraci huic, spurcoque animali, sive ad saginam necessarium est, sive ad opportunitates reliquas, affatim heic reperias, quum et glandifera sit regio, et coenosa. Sed vero, uti silvae glande saepius deficiunt, ita multae hinc in vulgo querelae⁶ nascuntur: quippe quod ea re et lucro fraudetur, et esca. Sunt inter rusticos solertes quoque apiarii. Nam, quod silvestris ora est, et non placidis tantum nemorum interstitiis distinguitur, sed etiam fovet flores, et roscida gramina, [p. 34.]⁷ amatur ab apibus. Horum genera, quum duo sint, fuscum illud, et maiusculum, frequentius est, et a pluribus fovetur. Cultus, qui adhibetur, neglectior fere est, quam pro apum natura, quem tamen locorum pensat opportunitas. Itaque et melle proficiunt, et foecunditate, estque, si annus favit, magna apud *Simighienses* mellis vilitas.

apum cura.

§. VII.

Alit praeterea *Simeghiensis* regio nullum non ferarum genus. Cervorum inprimis multitudine et praestantia olim commendabatur. Sed quos uti alibi, ita heic quoque multum imminuit, cum illa in venando licentia, tum inprimis hiems anni vicesimi sexti, post millesimum, et septingentesimum, extra modum nivosa. Nempe, alta nive per silvos illos saltus impediti, mactabanturque a rusticis pecudum ritu. Nunc rursus incipiunt restitui, faciuntque spem eximiam futurorum venatuum. Damarum certior iam est exspectatio. Nam, et in silvis crebrae faetificant, et in arundinetis. Raro animi causa

Venatus et
ferae:

^{n.)} *De re rustica* libro II.

¹ KL *invictantur*; corr. a nobis ² corr. ex *questus* sec. L ³ VARRO 1735. p. 263. add. *et sumptuosum*
⁴ VARRO 1735. l. c. ab ⁵ corr. ex *nunquam* sec. L, ubi vero *vix alibi* ⁶ corr. ex *querelae* sec. L ⁷ in K
erronee post paginam p. 32. ponitur p. 34.; quod non correximus.

ⁱ *Locum operis Varronis in nota n.) citatum vide in VARRO 1735. p. 263. Certe, hanc Varronis editionem in bibliotheca Belii quondam reperiri potuisse constat. Vide TÓTH 2006. p. 100. E variantibus autem lectionibus coniectare possis, alia editione hic nostrum Belium (aut collegam eius Johannem Matolai) esse usum.*

exiveris, quin aut dama, aut lepus [p. 35.] non se in praedam offerat. Per lacunas hospitantur etiam lutrae, castores, et id genus amphibia; sed his cunctis inhiant lupi, atque vulpes, lincesque passim. Luporum certe, et vulpium, maxima est copia. Nam, quod in arundinetis lustra habent, aegre deiciuntur, propagantque genus eo felicius, quo sunt ab insidiis tutiores. Itaque, si bruma solito incidat rigidior, agminatim inde prouunt,¹ et ne a vicis quidem arceri se patiuntur. Par et avium rapacium multitudo est, atque perniciēs. Milvi, vultures, accipitres, aquilae² varii generis, non animantibus modo feris, alitibusque, sed nec piscibus quidem parcent. Vulturum inprimis, et aquilarum species multas observes. Sunt leporarii vultures, sunt et aquilae lacustres, vel ut alii malunt, marinae, mirae magnitudinis, quae subinde apud *Balatonem*, pisces undis eripiunt, libris sedecim graviores. Id certum est, maiores ab ipsis saepe corripī, quam quos auferre possint. Adspectante amicorum non nemine³ accidit, ut aquila istius generis, diu supra *Balatonem* volitans, observato pisce [p. 36.] grandiori, in eum involaverit, atque impactis³ in dorsum unguibus, corripuerit miserum. Sed, quod maiore esset pondere, quam cui auferendo par erat, subinde praedam tenens in aquam recidit. Neque enim, quos semel profundius immerserat⁴ ungues, evellere poterat ales. Itaque diu luctatus, et vibratis alis frustra se adlevans, tandem a saucio pisce in profundum tractus disparuit. Saepius id accidere aiunt accolae. Atque ista avium rapacitas facit, ut aucupia regionis ultra modum imminuantur.⁵ Amphibiae certe aves, ut et perdices, quotidiana⁶ sunt, milvorum, atque aquilarum praeda. Neque attaginibus parceretur, nisi spissis dumetis, silvisque impermeabilibus didicissent latere. His namque velut vivariis conservatae, increbrescunt melius, copiaque maiore incurrunt in venatores. Alioquin et ipsae tardae, atque silvestres aliae, aegre effugiunt aquilarum ungues. [p. 37.]

aves rapaces:

aquaticae, et silvestres aliae.

§. VIII.

Piscium copia: Piscibus carere nequit regio, tot irrigua fluminibus, et paludibus; sed veluti circa *Dravum*, et alios amniculos, accolae sunt pauperes, et egeni; ita retium destituti, saginis tantum piscantur, et corbulis, seu nassis, praesertim flutas, mustellasque: quarum nusquam copiam, molemque maiorem observaveris.⁷ Hieme certe, ex iis quotidianus rusticae plebi cibus est. Sed et lucios occupant, tincasque, et alios, quibus modus est verriculis piscandi. Parte enim retis altera in continenti detenta, altera navigiolo producitur; atque ubi in altum delata fuit, facto circulo vicissim ad eam ripam, ex qua solvit, cum piscibus, si quos inclusit, retrahitur. Qui autem hoc piscandi modo carent, dum ex venere lasciviunt, lucios inprimis tridentibus conficiunt. Scilicet, *Neptunum* aemulati, scaphis circumnavigant, et ubi cannam subtus moveri observaverunt, illuc tridentem vi summa evibrant, atque piscem confossum promunt. Hieme contis itidem utuntur, cum aqua gelu obrigit. Perfracta namque ad fe[p. 38.]nestrae modum glacie, pisces aurae liberioris avidos huc illiciunt, qui demum immisso iaculo confossi, vertuntur in praedam. Sed piscandi

eos⁸ capiendi varius modus:

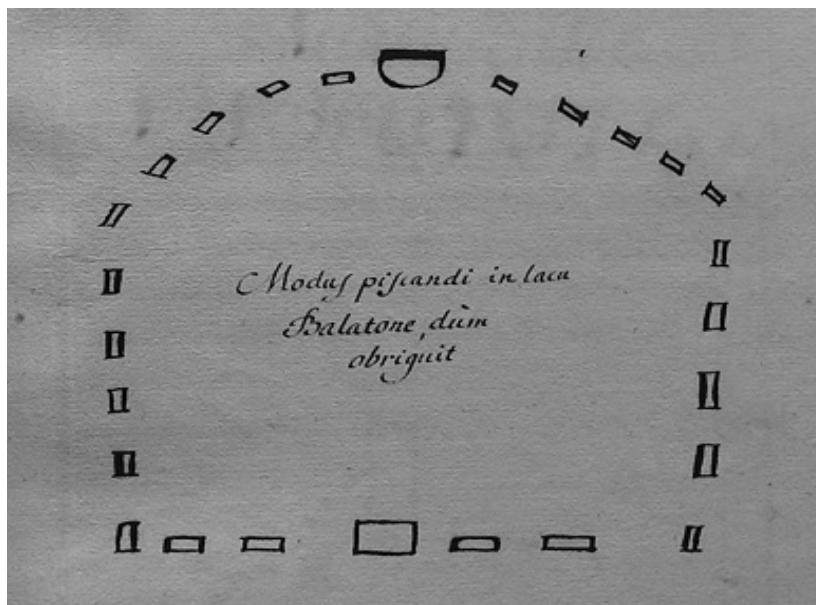
aestate:

hieme.

¹ corr. ex *prorruunt* sec. L ² corr. ex *aquile* sec. L ³ corr. ex *inactis* sec. L ⁴ corr. ex *immiserat* sec. L ⁵ corr. ex *iminuantur*; L *diminuat* ⁶ corr. ex *quotidiana* sec. L ⁷ corr. ex *observaverit*; L *repereris* ⁸ corr. ex *eorum*

ⁱ *Haud scio an de Johanne Matolai hic agatur. Vide etiam praefationem nostram.*

hic ritus, vel pauperum est, vel animi relaxandi gratia institutus. Aliqui opaca id nocte faciunt, admotoque, ad glaciei foramen¹ lumine, adliciunt pisces, aguntque, uti dictum est, in praedam. Alia longe piscandi, subter glacie, in *Balatone* ratio est. Nempe, quemadmodum heri, quorum possessiones usque ad lacum pertingunt, in certas quasi piscationis regiones, aquas sibi vicinas herciscuntur;² ita singulis sui piscandi sunt modi, suae commoditates. Retia hi comparant, orgyas plus minus centum, ducentumve longa, lata binas, imo et ternas. Piscaturi glaciem designant mille circiter passuum circuitu, tunc divaricatis³ ab uno capite in utrumque latus ad cubi similitudinem lineis, foramina, iusto inter se spatium, eoque latere utroque parallelo,⁴ in glacie deprimunt. Ubi immittendum rete est, glaciem ad ianuae modum, quadrato in longum foramine, adaperiunt. Idem fit, et altera ora, ubi captura eximenda est, sed [p. 39.] arcuato foramine. Rete autem, uti commode subduci queat, sub glacie hastis de reste suspensis instruunt, tantae longitudinis, quae ab uno foramine ad aliud pertingat. Has ergo primum in latus utrumque, mox et rete, iactu quam accuratissimo, sub glaciem mittunt, et hastas ferramentis ab uno foramine ad aliud, eodem utrinque temporis et loci intervallo propellunt, eductoque ad singula foramina fune, cui rete adligatum est, trahunt id conatu eo maiore, quo plus forte piscium conclusum est. Durat is labor tamdiu, dum destinatum piscationi spatium superatum est, depulsumque ad eum locum rete, ubi protrahenda in auras praeda est. Vidimus uno istiusmodi tractu, oppido laborioso, et qui plurium famulorum operas fatigaverat, triginta, imo plures piscium centenarios eductos fuisse. Initio glaciei rigentis, et antequam dehiscat, opimum aiunt piscandi fructum. Tunc enim vim multo maio[p. 40.]rem occupari solere. Capiuntur autem: *siluri*, *barbi*, *lucioeperae*, *carpiones*, rariores *lucii*, rarissimi *salmones*; *alburni* item frequentissimi, minutioresque alii. Pingues sunt plerique, et grati saporis. Solent autem piscatores, peregrinos, quos primos acquisiverint⁵ spectatores, irrogata prius festiva⁶ mulcta, recordationis caussa, piscibus donare.⁷ [p. 41.]

¹ corr. ex *formam* sec. L ² rectius *herciscunt* ³ corr. ex *divariatis* sec. L ⁴ corr. ex *pararello* sec. L, ubi vero *parallelo* ⁵ corr. ex *aquisiverint* ⁶ corr. ex *faestiva* sec. L ⁷ Imago, quae sequitur, in p. 40. est.

COMITATUS SIMIGIENSIS PARS GENERALIS

MEMBRUM POSTERIUS

POLITICUM

De

*Incolis et Magistratibus
Comitatus Simigiensis.*

S Y N O P S I S.

<i>Primi comitatus incolae.</i> §. I.	<i>Illustres regiunculae familiae: priscae illae: recentiores: comitorum locus: insignia comitatus.</i> §. VI.
<i>Horum praecipui sunt: Hungari: et horum conversiones: Slavi et Croatae: Germani ubi insederint.</i> §. II.	
<i>Habitandi, vivendique modus.</i> §. III.	
<i>Vestium ritus.</i> §. IV.	
<i>Nuptiarum, et educationis ritus.</i> §. V.	
	<i>Olim ob belli iniurias Szaladiensis regiunculae adscripta fuit provincia: sanctiones in eam rem publicae: redditur suo ipsius iuri.</i> §. VII. [p. 42.]

§. I.

*Primi
comitatus
incolae.*

Inter primos comitatus incolas *Segestanos* BONFINIUS refert. *In haec loca* (de *Simighiensi* conventu ei sermo est) *Segestani*, inquit, *Scytharum*¹ *incursionibus vexati, ut tutius viverent, se receperunt.*^{a.)}ⁱ Quod tanto minus dubitarim, quanto magis constat, integras gentes haud raro sedes novas, ob istiusmodi causas, quaerere debuisse. Ab his *Segestae* urbis origo^{b.)}ⁱⁱ repetenda est, quam PLINIUS, et APPIANUS ad *Savum*, adeoque ultra, quam est regiunculae nostrae positus, collocat. *Illyrios*, turbulentis illis temporibus, provinciae suae limites, ad has usque partes extendisse,^{c.)}ⁱⁱⁱ certum est; *Pannonios* indigenas, sub iugum miserunt *Romani*. Et multa sane ista regione occurrunt, quae horum colonias indicant: inprimis, viarum illarum vestigia, quae ad *Simighium*, et alibi passim adparent. Quemadmodum enim, crebrae se valles per regionem² interserunt, ita, qua³ ducunt itinera, iusta cum editioribus iugis altitudine constratae, aequabiles ubique vias exhibent. *Romanos*, *Gotthi* eiecerunt, a quibus fluviorum, quae per regionem manant, nomina supersunt. [p. 43.] Sunt enim adhuc, quae *Rinniae* nominantur. *Rinnia* autem, a

a.) Decade I. Lib. I. p. 23.

b.) Vide *Notitiam Orbis Antiqui* CHRISTOPHORI CELLARIJ Lib. II. cap. VIII. p. 555. et citatos illic autores.

c.) Vide SCHÖNLEBEN *Apparatus* cap. I. §. II. num. VII. fol. 16.

¹ corr. ex *Scitharum* sec. BONFINI 1581. p. 23. ² post *regionem* verbum *se* del. a nobis sec. L ³ corr. ex *quae* sec. L

ⁱ *Locum operis Bonfinii in nota a.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 23.*

ⁱⁱ *Locum operis Cellarii in nota b.) citatum vide in CELLARIUS 1701. p. 555.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Schönlebenii in nota c.) citatum vide in SCHÖNLEBEN 1681. p. 16.*

verbo *rinnen*, quod *Germanis* fluere significat, ortum puto. Postea *Gothos Hunni*^{d.)} ⁱ superaverunt. SCHÖNLEBEN negat eos penitus eiectiones, sed *cum Hunnis mixtos aliquot annis habitasse*;^{e.)} ⁱⁱ ¹ quod omnino ita se habet. Postea, sicuti universa *Pannonia*, sic et nostra haec regio, commigrantium ultro, citroque gentium, diversorium fuit; donec, post expulsos *Avares*, *Hungari* postliminio advenerunt, avitis sedibus denuo potiti.

§. II.

Hodie *Hungari* comitatum inhabitant, *Hunno-Abarum* posteritas. Scilicet, ex eo tempore, quo res patriae in campo *Moháts*, victo rege LUDOVICO II. collapsae sunt, desolata haec ora, incolas diu nullos habuit. Itaque, regio olim cultissima, et coloniarum dives, adeo obsolevit, ut loco agrorum silvae, dum loco aedium succreverint. Etsi namque non deerant, qui subinde ex viciniis immigrarent, deserta exculturi: tamen ob bellorum vices, quae regionem vexabant, [p. 44.] ante defecerant, quam sedes isthic ponere tentaverunt: praesertim, cum *Kaposvári*, *Babocsae*, *Szigethi*,² eae fuerint conversiones, quae non potuerint non circumsitae regionis inquilinos pessumdare. *Hungari* interim, avitarum sedium amantissimi, non cessarunt colonias suas pertinaciter instaurare, tametsi saepius depulsi. Imitabantur hos *Slavi*, et *Croatae*, qui toties redierunt, quoties ob *Turcarum* truculentiam, migrare sedes debebant, praesertim in iis locis, quae propiora sunt *Dravo*, *Sclavoniaeque* vicina: inde enim *Croatarum* incipiunt coloniae. Plurimi tamen *Hungari* regionem colunt, quae ad *Balatonem* vergit. *Germani* castra, et munimenta insederunt. *Szigethum* inprimis, pulsus *Turcis*, Germanica praesidia, sui generis populo locupletaverunt. Reliqua adhuc deserta sunt, et vastis late silvis aspera: ut possent omnino, coloniae isthic deduci, non plane nullae. quas tamen, et laborum patientes, et gnaras agricolationis esse oporteret, ut non silvas modo, locis opportunis detraherent, sed vicos etiam ita ponerent, quemadmodum id rusticationis commoditates requirunt. Nam est hoc in coloniarum, aliunde adscitarum, vitiis censendum: quod cum [p. 45.] veniunt in *Hungariam*, ad beatas insulas se delatos credant, ubi Deus sine labore bona sua in mortalium inertissimos profundat, prodigatque. Pessime! cum et regio, ex se foecunda, coli tamen debeat, et ad frugem reduci, ac subigi. Hinc est, quod *Suecorum*, *Francorum Palatinorumque* demigrationibus, vix quidquam profecerit *Hungaria*: cum alios quidem caelum, solum alios adflixerit, an evomerit, quippe rerum suarum, minus, quam decuisset, satagentes.

Hodie praecipui sunt:
Hungari,
et horum conversiones:

Slavi, et
Croatae.

§. III.

Ceterum vici, et oppida, inter silvas atque nemora, vilioris, quam alibi, cultus sunt. Nempe excisa, quam latissime poterunt, silva, aediculas, quomodocunque materiatas, compaginant, ex iis ipsis arboribus, quas deiecerant, ea altitudine, quae staturam viri,

Habitandi,
vivendique
modus.

d.) BONFINIUS Lib. II. Dec. I.

e.) *Adpar.* cap. VII. §. X. f. 196.

¹ *cum... habitasse* SCHÖNLEBEN 1681. l. c. *cum iis mixti aliquot annis habitaverunt* ² *Kaposvári, Babocsae, Szigethi* *L Kaposvári, Szigethi, Baboltsae, Koppáni, et castellorum reliquorum*

ⁱ *Locum operis Bonfinii in nota d.) citatum vide in BONFINI 1581. pp. 24–25.*

ⁱⁱ *Locum operis Schönlebenii in nota e.) citatum vide in SCHÖNLEBEN 1681. p. 196.*

uno saltem pede, superet. Parietes luto, paleis, et stramine permisto interliniunt, modicis relictis fenestrellis, quae lucem admittant, satis omnino dubiam. Tecta stramine iniecto convestiunt, cunctaque¹ ita disponunt, ut si casus ingruerit funestus, facile sit deserere sedes, [p. 46.] ac seu *Vulcano* committere, seu *Bellonae*; iterumque, si opus sit, instaurare. Armenta, paucis exceptis, foras sub dio nutriunt; ex quibus regioni proventus primarius. Frumenti namque pretium ex se vile,² annui proventus imminuunt. Vinum, quod gignitur, domi exhauriatur, necesse est. Cuius sextarius, pretium³ grossi unius rarissime exaequat; saepe crucigeris, aut nummulis *Hungaricis* duobus venit.

§. IV.

Vestium ritus. Vestis omnibus *Hungarica* est, illis etiam, qui intra oppida, *Germanorum* lingua utuntur; istis tamen elegantius se vestientibus: nam reliquae multitudinis cultus totus isthuc est comparatus, ut caeli iniurias propulset. Hinc crassioris panni tunicis, iisdemque candidis, rarius caeruleis, quas aluta inducunt, vestiuntur. Calceos viri raro induunt, sed soccos, usque ad poplites ascendentes. Hos pero, haud raro e cruda pelle factus, praemunit, quem illi, plantae pedis, funiculis, elegantiores autem ligamentis [p. 47.] coriaceis adplicant; id qui ordinatissime novit facere, praecipuo sibi decori ducit. Feminarum idem, qui alias, habitus, solis capitis vincturis variat. Vittas enim linteis ita revinciunt, ut toto capite tecto, praeter oculos, os, nares, et modicam genarum partem, nihil conspicias. Virgines caput non revinciunt, sed complicatis capillis, anademata, et cum dies festos agunt, sarta gerunt.

§. V.

*Nuptiarum,
et educationis
ritus.*

Nubunt pro more gentis tempestivius; scortationis maximum est propudium; quae extra legem concumbunt, matrimonio indignae reputantur. Itaque virgunculae, vix quindecim annos natae, illicitur in matrimonia; maiores his, et quae forte vigesimum aetatis annum supergressae sunt, raro ambiuntur ad connubia. Senior tamen venus masculis, qui ante annos aetatis quinque et viginti, uxores vix ducunt. Alioqui notam plebi scribunt, vicinae provinciulae, quasi [p. 48.] stupidior esset, quam pro *Hungarorum* ingenio. Certe, si quem *Somogyensem*, sua lingua *Somogy* adpellant, tantum volunt, ac si *Graecorum* proverbio, Βοιωτικόν νοῦν, id est *Boeoticum ingenium* dicerent. Sed profecto, non sine iniuria, eo quidem iniquiore, quo certum magis est, homines esse pulchre moratos, humanos, comes, et amantes aequi, laboris item studiosos. Etsi regio, ut diximus, obnoxia inprimis latrociniis est, tamen id qui patrant, non nostro hoc solo, sed alieno nascuntur. Ne quid autem diffiteamur, reperiantur⁴ quidam duri, et inconditi moris, sed non videmus tamen, cur ea labes cunctis debeat adfricari, quando quidem pars potior, et honesti egregie studiosa est, et decori. Caeterum, quidquid ad sustentandas melioris vitae rationes adtinere cognoverunt, cura honestissima ad id contendunt. Et tametsi praecclusi sunt lacu, a cultiorum provinciarum commercio, tamen non desinunt, hac potissimum aliena a bellis tempestate, virtutis studio vicinos aemulari. Hospitalitatis iura,

¹ corr. ex *cunctaque* sec. L ² *ex se vile* corr. ex *exile* sec. L ³ corr. ex *praetium* sec. L ⁴ malim *reperiuntur*

magna humanitatis erga peregrinos laude tutantur. Quod enim, ra[p. 49.]riores hic sunt diversoriae tabernae, accipiuntur viatores a vulgo, pro facultatum ratione, sic satis liberaliter: vetere illo *Hungarorum* ritu, ubi facile erat, universam regionem, sine impensa obire. Quem tamen morem, dudum peregrinarum gentium, quae passim insederunt *Hungariam*, aviditas interpolavit.

§. VI.

Priscis temporibus, incolas habuit *Sümeghiensis* regio claros, atque locupletes. Non hic *Kupam* memorabimus *Simighiensem*, neque *Laurentium* ducem de *Ujlak*, et alios; quod cum laudatissimi esse poterant, maluerint iniquis facinoribus, optimam famam contaminare. *Kupa* profligato, S. STEPHANUS edicto perpetuo, *Simighiensem* populum, quod eius audaciam iuivit, *Divi Martini basilicae*, quam in *S. Monte Pannoniae* fundaverat, obstrinxit, ut *non modo frugum, vini, ac pecorum, verum etiam liberorum decimas quotannis eidem*^{f.)} ⁱ ⁱⁱ *penderent*. Quae res annis superioribus in litem abiit, ita confectam, ut in annos singulos, ex pientissimi regis instituto, tantam pe[p. 50.]cuniae summam coenobio *Divi Martini* penderent *Simighienses*, non quanta decimae illae possent redimi, sed quantam mutuo, et amico invicem arbitrato constituerunt. †Maiores [...]† erat *Ladislaus* comes *Simighiensis*, qui circa annum MCCXL. dignitate palatini *Hungariae* potitus, strenue contra *Tartaros* pugnavit. BONFINIUS *virum inter Hungaros eximium* vocat.^{g.)} ⁱⁱⁱ Suppar huic fuit *Laurentius Botth*, ex gente de *Hedervára*, qui circa annum MCCLXVII. provinciae huius comitem, et palatinum Regni *Hungariae* egit. Nec minore gloria emicuit circa annum MCCLXXVIII. *Matthias* comes *Simighiensis*, et *Semproniensis*, regni huius palatinus, iudex Cumanorum, cuius alibi pulchre meminimus. *Nicolaus* porro comes *Simighiensis*, *Posoniensis*, *Tolnensis*, et *Albensis*, regnante ANDREA III. circa annum MCCXCII. eum se praebuit, ut meruerit in *Hungariae* palatinum, et iudicem Cumanorum, aequissimis suffragiis deligi. Impeditum est reliqua herorum, supremorumque comitum nomina consecrari. Praeerant olim provinciae *Zrinii*, *Nádasdii*, *Bátthorii*, *Bánffii*, et superiori aetate *Eszterházi*, viri, et belli, et reipublicae adm[p. 51.]nistracione celebres: praefuit huic *Thomas* comes *Nádasdi*, Sacrae Coronae Regni *Hungariae* Custos; dein comes *Alexander Patatic* de *Zayezda*, hodie autem Celsissimus S. R. I. princeps *Carolus* de *Batthyán*, Aurei Velleris Eques, et Generalis Campi Mareschallus, Sanctissimarum Caesareo Regiarum Maiestatum Status Intimus Consiliarius, et Conferentiarum Minister etc. comitatus interna optime moderatur.¹ In his, qui regionem possident,

*Illustres
regiunculae
familiae:*

f.) THUROCIUS *Chron.* P. II. c. XXVIII. p. 38. et BONFINIUS Dec. II. lib. I. p. 174, 7.

g.) Dec. II. lib. VIII. p. 296, 8.

¹ verba a copista Francisco Szarka posterius inserta (*Carolus* enim *Batthyány* nonnisi 1764. S. R. I. princeps creatus est); quorum loco in L *hodie rebus praeest Comes Thom. Nadasdy, perpetuus terrae Fogaras, S. R. Hung. Coronae custos, atque S. C. et Reg. et (?) M. intimus et locumtenentialis consiliarius*

ⁱ *Locum operis Thuroczii in nota f.) citatum vide in THURÓCZY 1600. p. 38.*

ⁱⁱ *Locum operis Bonfinii in nota f.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 174.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Bonfinii in nota g.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 296.*

insignia.

sunt comites *Batthyánii*, *Patacsics*,¹ *Pállfi*, *Szécsenii*, *Traunii*, *Viczaii*, et quem primo loco nominare decebat, princeps *Eszterházi*. His e nobilitate accedunt, *Festeticsii*, *Hunnyadii*, ditionis *Sankoianae* haeredes, *Inkei* item, et² *Jankovits*; hinc et vetustum *Zichiorum* genus prodiit, cuius quidem propago altera, comitum praerogativa insignis, nec quidquam isthic possidet, altera accepta ab atavis³ haeredia pulchre tuetur. Caeterum publici regionis conventus *Marczalii*, *Caposvárii*⁴ celebrari sueverunt. Insignia, quae supra aere dedimus expressa,⁵ i in scuto loricatam manum exhibent, humerotenus e [p. 52.] corona, radiatae simili prominentem, tenetemque tres palmites botris onustos. Scuto aquila, pansis pedibus, alisque, capite item dextrorsum retorto, insistit. Illud ad regionis ingenium, quod⁶ vini ferax, et Marti idoneum est, istud †ad incolarum naturam respicere existimarim; quippe aquilam generositate aemulantium.†⁷ Super quo datum, lege sis privilegium⁸ in haec verba:ⁱⁱ

Nos WLADISLAUS *Dei gratia rex Hungariae*,⁹ *et Bohemiae*¹⁰ *etc. memoriae*¹¹ *commendamus tenore praesentium*¹² *significantes, quibus expedit universis, quod licet regum, et principum generale sit officium cunctorum sibi subiectorum merita condignis retributionibus prosequi, ad illorum tamen merita abundantius prosequenda se debent extendere, pro quibus non solum fidei, et devotionis puritas, sed operum quoque gratitudo multiplex intercedunt. Itaque Nos cum scripta*¹³ *supplicatione fidelium nostrorum magnifici Iose de Som comitis Simighiensis*¹⁴ *et generalis capitanei partium regni nostri inferiorum, et egregii Petri de Buaka*¹⁵ *comitis Comitatus Simighiensis*,¹⁶ *per eos in suis, ac univer*[p. 53.]*sitatibus nobilium, et aliorum possessionatorum, hominum eiusdem Comitatus Simighiensis*¹⁷ *personis, et nominibus, maiestati nostrae*¹⁸ *propterea porrecta, tum vero animo revolventes, et assidua meditatione pensantes fidelitatem, et servitia gratissima praefatorum*¹⁹ *fidelium nostrorum*²⁰ *universorum scilicet, et singulorum nobilium eiusdem Comitatus Simighiensis*,²¹ *quae*²² *ipsi cum antea semper, Sacrae*²³ *inprimis*²⁴ *huius Regni nostri Hungariae*²⁵ *Coronae*,²⁶ *deinde etiam praedecessoribus*²⁷ *nostris, Regibus Hungariae*²⁸ *ac postremo tandem nobis quoque, posteaquam*²⁹ *ad apicem huius regalis dignitatis nostrae*³⁰ *Dei munere assumpti sumus, omnibus in rebus fideliter, et constanter cohibuerunt*,³¹ *qui*³² *tametsi post felicem coronationem nostram, per gentes, et exercitum serenissimi principis domini Maximiliani Romanorum, et Hungarorum*³³ *regis, fratris nostri charissimi, qui hoc regnum nostrum*³⁴ *ambiebat, et diversis spoliis afficiebat, inexplicabilia damna et pericula perpessi sunt.*³⁵ *Nullis enim*³⁶ *terroribus, nullis comminationibus, nullo*

¹ corr. ex *Patacsics* a nobis ² add. a nobis ³ corr. ex *attavis* sec. L ⁴ *Marczalii, Caposvárii* L *Tapsonyii oppido comitatus huius* ⁵ corr. ex *expressa* sec. L ⁶ add. a nobis ⁷ corr. ex *aemulantis* a nobis; L *ad nobilitatis naturam... aemulantis* ⁸ corr. ex *privilegium* ⁹ Dipl. cit. *Hungarie* ¹⁰ corr. ex *Bobaemiae* sec. Dipl. cit. *Bohemiae* ¹¹ Dipl. cit. *memorie* ¹² Dipl. cit. *presentium* ¹³ Dipl. cit. *accepta* ¹⁴ Dipl. cit. *Themesiensis* ¹⁵ Dipl. cit. *Bwthka* ¹⁶ Dipl. cit. *Simighiensis* ¹⁷ Dipl. cit. *Simighiensis* ¹⁸ Dipl. cit. *nostrae* ¹⁹ Dipl. cit. *praefatorum* ²⁰ Dipl. cit. *nostrarum* ²¹ Dipl. cit. *Simighiensis* ²² Dipl. cit. *que* ²³ Dipl. cit. *Sacre* ²⁴ Dipl. cit. *inprimis* ²⁵ Dipl. cit. *Hungarie* ²⁶ Dipl. cit. *corone* ²⁷ Dipl. cit. *praedecessoribus* ²⁸ Dipl. cit. *Hungarie* ²⁹ Dipl. cit. *postea quando* ³⁰ Dipl. cit. *nostrae* ³¹ corr. ex *colubuerunt* sec. Dipl. cit. ³² corr. ex *quo* sec. Dipl. cit. ³³ Dipl. cit. *Hungarie etc.* ³⁴ Dipl. cit. *nostram* ³⁵ Dipl. cit. *sint* ³⁶ Dipl. cit. *tamen*

ⁱ *Certe, prodidisset quidem hoc loco Belius imaginem insignium Somogyiensium, si Notitiam huius Comitatus sub praelum mittere potuisset; quod ne faceret, mors eum impedit. Itaque iconem insignium manu copistae Francisci Szarkae in ms. K delineatam editioni nostrae inseruimus, quae in pagina 222. invenitur.*

ⁱⁱ *Diploma infra citatum in d. 6. Ian. 1498. a Wladislao II. promulgatum est. Vide in MOL DL-DF nr. 268268. Quod Ivanus Borsa edidit, Hungaricae reddidit atque docte commentatus est. Vide BORSA 1984.*

denique periculo¹ ab instituto coepto² fidelitatis officio deflecti potuerunt, sed omnia pericula,³ et⁴ fortunae⁵ discrimina parato animo, et constanti fide pertule[p. 54.]runt,⁶ nec ea solum, sed maiora quoque, si necesse esset, pro statu nostro, et reipublicae⁷ utilitate promovenda subire parati essent. Cupientes igitur erga universitatem praeattactorum⁸ nobilium munificentiam nostram regiam ostendere, et fidelitatem eorundem⁹ ad altiora status, et gratiarum nostrarum ornamenta elevare,¹⁰ eidem universitati nobilium, dicti comitatus haec¹¹ arma, sive decoris insignia, videlicet clypeum¹² cum campo caelestino,¹³ in cuius fundo corona aureo fulgore splendet, de qua lacertus, sive manus armata in cubito recurva, in altumque versus¹⁴ spatium litterarum protensa tres vites, sive palmites virides, cum tribus foliis, et duobus botris ex eisdem palmitibus dependentibus complectitur. Quorum quidem armorum vera¹⁵ denotatio est, quod cum ipsi fideles nostri penes Sacram Coronam, ac maiestatem nostram, prout superius tactum est, multa, et varia hostilia passi, gravamina experti, insultus insuper duros, et casus constanter adhaerere¹⁶ studuerunt, in multisque, et variis conflictibus cum plerisque nostris, et regni nostri aemulis¹⁷ habitis plura certamina inita, et victorias inter alios nostros fideles reportassent, iure, meritoque insigniorum huiusmodi ornamentis¹⁸ illustrari meruerunt. Pal[p. 55.]mites autem, et botri exinde dependentes fertilitatem terrae,¹⁹ et vini denotant²⁰ abundantiam, cuius in illo comitatu tanta abundantia est, ut cum aliis regni nostri opulentioribus comitatibus conferri potest. Super clypeum²¹ stat galea erecta argenti coloris, de cuius summitate flores variorum colorum, hinc, inde velut flato violentiori agitati circumfunduntur. Super verticem galeae²² stat aquila erecta in modum scachi,²³ rubeo, alboque coloribus distincta, pedibus in diversum sepositis, alis²⁴ ad volandum extensis, coronam auream in capite gestat, prout, et quemadmodum haec²⁵ in principio seu²⁶ capite praesentium²⁷ litterarum nostrarum pictoris arte suis appropriatis²⁸ coloribus depicta conspiciuntur, animo deliberato, et ex vera nostra annuentia²⁹ de praelatorum,³⁰ ac baronum consilio dedimus, donavimus, et contulimus, imo³¹ donamus,³² damus, et praesentibus³³ elargimur, decernentes, ut ipsa communitas,³⁴ et³⁵ universitas nobilium praedictorum,³⁶ eorundemque universa posteritas praetacta arma et decorum insignia more aliarum nostrarum³⁷ civitatum, et communitatum³⁸ regni nostri armis utentium a modo imposterum³⁹ in praeliis,⁴⁰ hastiludiis, torneamentis, duellis, et aliis omnibus exercitiis militaribus, uti, et frui [p. 56.] valeant, atque possint. Caeterum⁴¹ ex superabundantiori⁴² plenitudine nostri favoris, et gratiae⁴³ volentes praetactam⁴⁴ armorum, et insigniorum collationem, quae⁴⁵ inter alia opportuna etiam in vestrae⁴⁶ communitatis sigillis deferetis, amplioribus ornamentis⁴⁷ decorare, eisdemque⁴⁸ id duximus annuendum,⁴⁹ et committendum,⁵⁰ ut ipsa universitas

¹ nullo... periculo Dipl. cit. nullis... periculis ² Dipl. cit. cepte ³ corr. ex periculorum sec. Dipl. cit. ⁴ add. a nobis sec. Dipl. cit. ⁵ Dipl. cit. fortune ⁶ corr. ex pertulelerunt sec. Dipl. cit. ⁷ Dipl. cit. reipublice ⁸ Dipl. cit. pretactorum ⁹ Dipl. cit. eorum ¹⁰ Dipl. cit. sublevare ¹¹ Dipl. cit. hec ¹² Dipl. cit. clipeum ¹³ Dipl. cit. celestino ¹⁴ Dipl. cit. om. ¹⁵ Dipl. cit. vero ¹⁶ Dipl. cit. adherere ¹⁷ Dipl. cit. emulis ¹⁸ Dipl. cit. ornamenta ¹⁹ Dipl. cit. terre ²⁰ Dipl. cit. denotat ²¹ Dipl. cit. clipeum ²² Dipl. cit. galee ²³ add. a nobis sec. Dipl. cit. ²⁴ Dipl. cit. alisque ²⁵ Dipl. cit. hec ²⁶ corr. ex suo sec. Dipl. cit. ²⁷ Dipl. cit. presentium ²⁸ corr. ex apparatis sec. Dipl. cit. appropriatis ²⁹ Dipl. cit. certa nostra scientia ³⁰ Dipl. cit. praelatorum ³¹ Dipl. cit. immo ³² Dipl. cit. om. ³³ Dipl. cit. presentibus ³⁴ Dipl. cit. comunitas ³⁵ Dipl. cit. ac ³⁶ Dipl. cit. predictorum ³⁷ praetacta... nostrarum add. a nobis sec. Dipl. cit. ³⁸ Dipl. cit. comitatum ³⁹ corr. ex inposterum sec. Dipl. cit. ⁴⁰ Dipl. cit. preliis ⁴¹ Dipl. cit. Caeterum ⁴² Dipl. cit. superhabundantiori ⁴³ Dipl. cit. gratie ⁴⁴ Dipl. cit. praetactam ⁴⁵ Dipl. cit. que ⁴⁶ Dipl. cit. vestre ⁴⁷ Dipl. cit. ornamentas ⁴⁸ corr. ex eisdemque sec. Dipl. cit. ⁴⁹ corr. ex adnectendum sec. Dipl. cit. ⁵⁰ Dipl. cit. concedendum

nobilium praedicti¹ comitatus sigillum pro se disponere, ac illo uno tantummodo² in causis quibuslibet universitatem eiusdem comitatus concernentibus deinceps tanquam³ authentico⁴ uti, et frui, atque praetacta⁵ armorum, et insigniorum ornamenta in ipso sigillo insculpi facere, universasque litteras etiam, scilicet missuras⁶ iuridicasque, et testimoniales, causalesque⁷ etiam sententiales, seu alias quascunque,⁸ quas videlicet sub appensione, vel appensione sigilli ipsorum huiusmodi ediderint,⁹ seu confecerint, cera rubei coloris sigillare, et consignare ex praesenti¹⁰ nostra annuentia, et concessione speciali, liberam, et expeditam habeant potestatis¹¹ facultatem. In quorum fidem, et testimonium, roburque, et perpetuam firmitatem, praesentes¹² litteras nostras fieri, et secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae¹³ utimur, impendenti¹⁴ communitas eisdem duximus concedendas. Da[p. 57.]tum¹⁵ Budae¹⁶ in Festo Epiphaniarum Domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo nonagesimo octavo, regnorum nostrorum Hungariae¹⁷ etc. anno octavo, Bohemiae¹⁸ vero vigesimo septimo. Manu¹⁹ propria domini regis. Unde secundum praeviam privilegialem designationem insignia comitatus exprimantur.ⁱ [p. 58.]

[p. 59.]

¹ Dipl. cit. *praedicti* ² corr. ex *tantummodo* sec. Dipl. cit. ³ Dipl. cit. *tamquam* ⁴ Dipl. cit. *auten[tico]* ⁵ Dipl. cit. *praetacta* ⁶ Dipl. cit. *missuras* ⁷ corr. ex *causales, quam* sec. Dipl. cit. ⁸ Dipl. cit. *quascunque* ⁹ Dipl. cit. *ederint* ¹⁰ Dipl. cit. *praesenti* ¹¹ Dipl. cit. *om.* ¹² Dipl. cit. *praesentes* ¹³ Dipl. cit. *Hungariae* ¹⁴ corr. ex *impendenti* sec. Dipl. cit. ¹⁵ corr. ex *datum* sec. Dipl. cit. ¹⁶ Dipl. cit. *Bude* ¹⁷ Dipl. cit. *Hungariae* ¹⁸ Dipl. cit. *Bohemiae* ¹⁹ Dipl. cit. *Commissio*

ⁱ *Haud dubium est, quin his verbis Belius sculptorem, sive delineatorem admonere voluit, quomodo imago insignium Somogyiensium exprimi deberet. Belii mandata tandem copista Franciscus Szarka explevit, qui in pagina sequenti insignia satis eleganter adumbravit. Quam delineationem huc adseri nobis visum est.*

§. VII.

Cum regio *Turcicis* impressionibus lacerabatur, uti calamitosa ex se fuit, ita, quod domesticorum magistratuum administratione prorsus excidit, diu non hostium tantum, sed militum etiam *Christianorum*, ac praefectorum maxime iniuriis patuit. Proinde, ut ei licentiae modum ponerent status et ordines, laudabili providentia sanciverunt, ne id fieri impune liceret. Legisⁱ⁾ i) verba ista sunt: *Quia Comitatus Simighiensis,¹ qui exceptis arcibus Babolcsa,² et Komár,³ totaliter sub ditione Turcica est, in ipsoque comitatu nulla hactenus iudicia celebrata sunt, nobilesque, et capitanei, ac milites, in illis arcibus residentes tam interni, quam externi vicinis comitatibus, eorumque incolis plurimas violentias, et damna inferunt, spe immunitatis⁴ ducti: statutum est, ut huiusmodi nobiles, nec non capitanei tam interni, quam externi, in illis locis residentes, ac alii cuiusvis status, et conditionis homines ratione quarumcunque violentiarum [p. 60.] et occupationum in bonis, durante hoc belli tempore hactenus patratarum,⁵ vel in posterum patrandarum,⁶ in praesentiam vice-comitis, et iudicis nobilium Zaladiensis Comitatus⁷ evocari possint; ubi iidem⁸ nobiles, et alii iuri stare teneantur, tamdiu, donec Comitatus ille Simighiensis⁹ restaurabitur: non obstante eo, quod in alio comitatu resideant, salva tamen auctoritate¹⁰ domini comitis Stephani de Báthor,¹¹ comitis illius Comitatus Simighiensis,¹² et haeredum, ac possessorum arcis Babolcsa.¹³ Quam quidem iudiciariam deliberationem supremus comes, et vicecomes, ac iudices nobilium Comitatus Zaladiensis, nec non alias etiam universas¹⁴ deliberationes, per eos, quorum interest, debita executioni¹⁵ demandare teneantur: in rebus tamen bellicis, sint subiecti capitaneo suo ordinario. Tunc ergo primum Szaladiensibus magistratibus adiecta fuit Provincia Simighiensis. Quae res, quod cum utilitate reipublicae fuerit coniuncta, ex anni supra millesimum sexcentiesimum octavi sanctionibus^{k.)} ii) colligas, quando repetita lege ordines in hunc modum decreverunt: *Comitatus Simighiensis¹⁶ prout antea, ita deinceps iura sua, in [p. 61.] sede Comitatus Zaladiensis prosequatur.* Duravit ea comitatus administratio toto postea saeculo, dum profligatis *Turcis*, suis iterum magistratibus attribueretur. Id vero nostra demum aetate accidisse rogatae leges^{l.)} iii) condocent. *Siquidem divino auxiliante numine, victricibus ac gloriosis sacratissime suae maiestatis armis, inter reliquos a potentia, iugoque tyrannidis¹⁷ Ottomanicae¹⁸ vindicatos regni Comitatus, Simighiensis¹⁹ quoque²⁰ reincorporatus, in eum restitutus sit statum, ut a lege attributam sibi iurisdictionem, et activitatem**

Olim ob belli iniurias Szaladiensi regiunculae adscripta fuit provincia:

sanctiones in eam rem publicae:

redditur suo ipsius iuri.

i.) In *Decreto* anni MDXCVI. art. XLI.

k.) Art. XXII. post coronationem.

l.) *Decreto* anni MDCCXV. art. LXXXVI.

¹ CJH 1696. III. p. 41. *Simighiensis* ² CJH 1696. III. l. c. *Babolcha* ³ CJH 1696. III. l. c. *Komar* ⁴ CJH 1696. III. l. c. *impunitatis* ⁵ corr. ex *patratorum* sec. L et CJH 1696. III. p. 42. ⁶ corr. ex *patrandorum* sec. L et CJH 1696. III. l. c. ⁷ *Zaladiensis Comitatum* CJH 1696. III. l. c. *Comitatum Zaladiensis* ⁸ CJH 1696. III. l. c. *ibidem* ⁹ CJH 1696. III. l. c. *Simighiensis* ¹⁰ CJH 1696. III. l. c. *authoritate* ¹¹ corr. ex *Báthor* sec. L et CJH 1696. III. l. c. ¹² CJH 1696. III. l. c. *Simighiensis* ¹³ CJH 1696. III. l. c. *Babolcha* ¹⁴ CJH 1696. III. l. c. add. *iuridicarias* ¹⁵ CJH 1696. III. l. c. *executioni* ¹⁶ NOVELLAE 1698. p. 13. *Simighiensis* ¹⁷ ARTICULI 1715. p. 87. *tyrannidis* ¹⁸ ARTICULI 1715. l. c. *Ottomanicae* ¹⁹ ARTICULI 1715. l. c. *Simighiensis* ²⁰ ARTICULI 1715. l. c. add. *cum universis suis circumferentiis, sedibus, territoriis atque tenuis, regno*

ⁱ *Verba decreti Rudolphi II. anno MDXCVI. promulgati hic citata vide* CJH 1696. III. p. 41.

ⁱⁱ *Decretum Matthiae II. anno MDCVIII. editum. Articulum eius hic citatum vide* NOVELLAE 1698. p. 13.

ⁱⁱⁱ *Decretum Caroli VI. anno MDCCXV. editum. Articulum eius hic citatum vide* ARTICULI 1715. p. 87.

absque ullo alterius Comitatus, quippe Szaladiensis (cui ob temporum iniuriam adnexus¹ habebatur) adminiculo exercere possit; hinc ad demissam annotati² Comitatus³ Simighiensis⁴ instantiam praevia benigna sacratissimae suae maiestatis annuentia conclusum est: quatenus sublatis, et cassatis primum, et ante omnia, in puncto de adnexione⁵ eiusdem Comitatus Szaladiensis facta sonantibus legibus, et notanter articulis XLI. 1596. et XXII. 1608. post coronationem, nullam amplius a Comitatu Szaladiensi habeat dependentiam, verum ad instar aliorum regni comi[p. 62.]tatum, propria sua iurisdictione, et iudicatu, tam in discernendis, et iudicandis causis, quam aliis negotiis tractandis forum comitatus concernentibus, uti, frui, et gaudere possit, atque valeat, hacque articulari constitutione pro realiter separato habeatur. Hactenus verba legis, quae adscribenda erant, ne extans haec provinciae conversio lectores fugiat. Nunc singulos regiunculae tractus, oppidatim, vicatimque profecti designemus. [p. 63.]

¹ ARTICULI 1715. l. c. *annexus* ² add. a nobis sec. ARTICULI 1715. l. c. ³ corr. ex *Comittatus* sec. ARTICULI 1715. l. c. ⁴ ARTICULI 1715. l. c. *Simighiensis* ⁵ ARTICULI 1715. l. c. *annexione*

PARS POSTERIOR SPECIALIS

De

Processibus Comitatus Simighiensis

Trifariam primi illi metatores comitatum definiverunt, nempe: in *Kapossiensem*, *Szigethensem*, et *Kanisiensem*, regiunculas arcium nominibus, quas intra fines habent, sic adpellatas. Singulas iam obibimus.

MEMBRUM I.

De¹ [p. 64.]

Processu Kaposiensi.

PROOEMIUM.²

Maxima is toto comitatu spatia complectitur. Non tantum enim hinc a vico *Samson*, ipsisque adeo *Ormandi* paludibus, illinc vero a *Szigetho* progressus³ totam eam oram, quae *Balatone*, *Sivone*, et *Kaposio* interclusa est, milliarium propemodum decem longitudine, at latitudine multo minore complectitur; sed vicis etiam colitur frequentibus, multumque obtinet planitiei, et nobiliorum silvarum. Heic colles vitiferi *Koppánienses*, *Körössienses*, et *Zelicsenses*,⁴ heic et *Fonyód*, *Boglár*, et quorum supra meminimus, reliqua, insunt.

SECTIO I. [p. 65.]

De

Arcibus, et oppidis Processus Kaposiensis.

Oppidis olim, et arcibus valuit *Processus Kaposiensis*, uti copiosis, validisque, ita multae opportunitatis, ad regionem reliquam contra *Turcas* defensandam. Nunc vix quidquam retinent, praeter senescentem famam, et qualemcunque rerum isthic gestarum memoriam, quam ut instauremus, apud lectores, iam nostra interest. [p. 66.]

¹ in **K** in custodis loco erronee *arcibus* ² corr. ex *Proemium* a nobis ³ corr. ex *progressu* sec. **L** ⁴ et *Zelicsenses* add sec. **L**

S Y N O P S I S.

- I. Simigium. *Oppidum tenue: rudera, quae hic visuntur: coloniam fuisse Romanorum condocent.* §. I.
Oppidi incolae, et totius agri dominus olim Kupa perduellis: eius seditio: S. Stephani adversus eum expeditio: preces: victoria: vota, D. Martino nuncupata. §. II.
- II. Kaposvárum. *Eius nomen, et ortus: fuit olim Laurentii ducis Sirmiensis haeredium: postea Dersffiorum.* §. I.
Fit latronum perfugium: eorum immanitas: verbis Istvánffii describitur: Toigonis¹ adversus eosdem expeditio: Kaposvári interitus: quo² fuerit situ? §. II.
Irrito conatu a nostris obsidetur: recipitur post captam Budam. §. III.
- III. Coppanum. *Oppidum bellis Turcicis celebre: eius situs a Turcis in rem suam versus: praesidiariorum excursiones: profligantur a Georgio Thuryo.* §. I.
Nova Coppaniensium Turcarum clades: rei gestae narratio. §. II.
Coppanum subita impressione a nostris captum: Szilva³ primus extusa porta oppidum subit: sequitur cum reliquo agmine Nadasdius: oppidi calamitas: expilatur a nostris: Regeffus, qui in praesidio moderabatur, captus: Sinanis funesta pertinacia: captivorum, et praedae ingens vis. §. III.
Turcarum indignatio nostrorum strage nec quidquam mitigata: Sasváris vindictae cupiditas: Muraközum vastat: a nostris ad internecionem caeditur: magna Coppaniensium iactura: deseritur a Turcis Coppanum: insideturque a nostris: recidit in potestatem hostium: post captam Budam vindicatur in libertatem. §. IV. [p. 67.]

I. Simigium oppidum

§. I.

Simigium oppidum tenue:

rudera, quae hic visuntur:

coloniam fuisse Romanorum condocent.

Tenue id est, et si vetustum nomen demas, quod cum universa provincia communicavit olim, prorsus incelebre. Eodem pene, quo oppidum insedit, loco ad septentrionem antiquissimum rudus exstat, ut adparet, urbis olim munitissimae, magnarumque substructionum. Totam eius fabricam, quadrati, et solidi operis fuisse, vestigia, situsque condocent. Edito namque posito fuit, atque ea parte, qua aquilonem excipit, ingenti praecipitio abscisso. Aedium ruinae hinc, et illinc se ostentant, quas agger incingit, vastus itidem, laxaeque amplitudinis. Circa hunc fossae eunt, alte lateque depressae. Extus in singulas urbis plagas complanata erant omnia, et stratis viis ad aliquot mille passus coaequata,⁴ ut et valles, quae intercidunt, congesta mole lapidum, et humo, glareaque respersa, perlibratam itinerum aequalitatem adhuc retineant. Quid hoc loci fuerit, si [p. 68.] lentibus historiis, haud licet indagare. At *Romanam* tamen urbem fuisse, non forma modo fossarum, aggerumque, sed etiam viae,⁵ quas meminimus, stratae, indicio sunt.

¹ corr. ex *Foigonis* sec. L ² corr. ex *qua* sec. L ³ corr. ex *sylva* sec. L ⁴ corr. ex *coequata* sec. L ⁵ corr. ex *via* sec. L

§. II.

Oppidum inhabitant *Hungari*, vili aedificiorum modo, sed vitae ratione honesta, deco-
raque. Alioquin mirari subit, quid causae sit, quod *Simigii* nulla apud eruditos fiat men-
tio? Cum ab eo non agri modo *Simigiensis* denominatio provenerit, sed etiam infamis
ille perduellium *Hungariae* pater, *Kupa*, eiusdem agri dominus exstiterit. Scilicet, relu-
ctantibus *Hungaris* religioni *Christianae*, ad quam eos S. STEPHANUS erudiebat, plerique
cum ingenti multitudine, in pientissimum regem coniurant. *Sceleris*¹ auctorem *Kupam*,²
*Calvi Zirindi filium, qui in Simighiensi*³ *agro dominabatur*, Ungarorum *Annales fuisse tra-*
dunt: quippe qui defuncto Geysa, Stephani matrem per adulterium in connubium allicere co-
nabatur: ut eam nactus uxorem, Stephani vitam dolis interciperet, ac rerum denique potire-
*tur. Occasionem explendae libidinis, cum*⁴ *in dies sibi dari exspectaret,*⁵ *in hac [p. 69.] rerum*
novitate quiescere non potuit, tumultui non solum adesse, sed praeesse voluit. Nam imperandi
*cupiditate correptus, religionem pro nihilo habere, fas, et nefas aequae ducere, iustitiae*⁶ *simul, et*
pietatis expers. Item feritatis esse plus, quam Scythicae, pagos aequae, ac oppida hortari, ut a
regia fidelitate, ac superstitione deficerent. Se coniurationis principem deperdita quadam auda-
*cia profiteri,*⁷ *criminibus regem ad augendam invidiam onerare. Passim praedicans, hunc suae*
gentis hostem, patre perniciosiorem futurum. Quando externae, quam suae gentis studiosior,
*et amantior esset; Martem, Herculem, patriosque deos, quorum numinibus res Hungarica*⁸
*tantopere adoleverat, aboleri iussisset. Eorum sacrosancta*⁹ *simulacra,*¹⁰ *ubique disiecisset, fa-*
*tuam inducere superstitionem*¹¹ *niteretur. Quin, et otio,*¹² *et desidia bellicosam gentem ener-*
varet, pacem indiceret (forte induceret) aerumnosam, quum vi, et bello Ungari victum sem-
*per traxerint. Quum inferiorem ita Pannoniam totam fere suscitasset, gravi Vesprimium*¹³
in contemptum regis obsidione premebat. Haec ita de Kupa BONFINIUS.^{a.)} ⁱ *Perturbatus ea*
defectione rex optimus, copias et ipse coegit, non tam pro [p. 70.] sua dignitate, quam
fide CHRISTI nuper inter Hungaros successu ad prodigium usque felici propagari coe-
pta, depugnaturus. Belli apparatus, ducesque, pugnae item atrocitatem, BONFINIUS
descripsit. Nobis regis ea deprecatio, qua apud Deum, ancipiti adhuc praelio, usus est,
*inprimis memoranda videtur. Dum, inquit,*ⁱⁱ *dubio ubique Marte pugnatur, rex elatis in*
*caelum*¹⁴ *manibus, his fugam verbis deprecatur: „Clementissime Deus! qui lucem veritatis tuae*
*in durissimo, ac truci populo tuo,*¹⁵ *quem mihi commisisti, infundere voluisti, ut tuae fidei ra-*
diis illustratus perpetuo Christianae reipublicae fines tueatur. Te suppliciter exoro, ut nutantium
*animos confirmes, vires plebi tuae e caelo*¹⁶ *demittas, ut caelesti*¹⁷ *auxilio munita, tuos prote-*
rat inimicos. Et tu, Iesu Christe, optime, maxime! cuius ductu, et auspiciis bellum gerimus,
per salutarem tui quaeso passionem, populo pro te dimicanti, propius adesto, tuisque fidelibus

*Oppidi incolae
et totius agri
dominus, olim
Kupa perduellis:
eius seditio:*

*S. Stephani
adversus eum
expeditio:*

preces:

^{a.)} Dec. II. Lib. I. p. 172, 40.

¹ BONFINI 1581. p. 172. *Novitatis huiusce* ² BONFINI 1581. l. c. *Cupam* ³ BONFINI 1581. l. c. *Simigiensi*
⁴ BONFINI 1581. l. c. *quum* ⁵ BONFINI 1581. l. c. *expectaret* ⁶ BONFINI 1581. l. c. *iustitiae* ⁷ add. a nobis
sec. L et BONFINI 1581. l. c. ⁸ BONFINI 1581. l. c. *Ungarica* ⁹ corr. ex *sacro sancta* sec. BONFINI 1581.
l. c. ¹⁰ BONFINI 1581. l. c. *simulachra* ¹¹ *fatuam... superstitionem* BONFINI 1581. l. c. *statuam... superstitione*
¹² BONFINI 1581. l. c. *otio* ¹³ BONFINI 1581. p. 173. *Vesprimium* ¹⁴ BONFINI 1581. l. c. *coelum* ¹⁵ BONFINI
1581. l. c. om. ¹⁶ BONFINI 1581. l. c. *coelo* ¹⁷ BONFINI 1581. l. c. *coelesti*

ⁱ *Locum operis Bonfinii in nota a.) citatum vide in BONFINI 1581. pp. 172–173.*

ⁱⁱ *Vide BONFINI 1581. p. 173.*

victoriam, pro clementia tua concedito, foedam fugam sistito. Ego autem omnium rerum decimas pro referenda gratia gloriosissimo [p. 71.] nomini tuo, passimque basilicas dicabo. His ille armis, his telis in hostem tunc depugnabat, cum legiones cruento proelio congressae dimicarunt. Quod sancti regis exemplum, si perpetua imitatione secuti reges, et belli duces expressissent, minus certe cladium sensisset Hungaria. Caeterum Kupae caesi nefandum cadaver¹ in partes² quatuor dissectum: una Strigoniensi portae,³ altera Veszprimiensi,⁴ tertia Iauriensi, in Transilvaniam⁵ quarta ad deterrendos Dacorum animos delata,⁶ Albae Iuliae⁷ praefixa est.⁸ Tunc vota Divo Martino nuncupata a rege sunt. Divo Martino, addit BONFINIUS,ⁱ Pannoniae⁹ gentis patrono, ut debita vota exsolverentur,¹⁰ perpetuo regis edicto Simigiensis populus, qui Cuppae¹¹ tyranni audaciam sectatus est, non modo frugum, vini, ac pecorum, verum etiam liberorum decimas, Divi Martini basilicae quotannis pendere iussus est. Praeter haec tertia praedae pars templi postibus adfixa.¹² Exstat apud THURÓCZIUM,^{b.) ii} Simigii mentio in rebus GEYZAE primi. Budensi, inquit, ecclesiae constituit tributum de Pesth, et tres villas in Simigio, ac ornamenta pretiosa.¹³ Neque enim provinciae, sed oppidi id esse nomen, inde constat, quod Pesthi simul meminit historicus. [p. 72.] Postea vix quidquam memorabile de oppido in scriptoribus nostris repereris. Recedit in mediterranea tribus a Balatone milliaribus.

victoria:

vota D. Martino nuncupata.

II. Kaposvárum §. I.

Kaposvári nomen, et ortus: fuit olim Laurentii ducis Simighiensis haeredium.¹⁴

postea Dersffiorum.²¹

Nomen ab amne *Kapos* mutuatur, qui arcem olim ad insulae modum circumluit. De conditore eius non constat; crediderim, recens esse opus, et bellis demum *Turcicis*, regioni defensendae excitatum. Possedit arcem WLADISLAI temporibus *Laurentius*, dux *Syrmiensis*, qui dum adversus regem novas res pertinacius moliretur, operosa incinctam obsidione, ISTVÁNFIUS^{a.) iii} meminit. *Drágffium*,¹⁵ inquit, quem Ujlaki¹⁶ obsidioni praefuisse diximus, in Simigiensem agrum, cum iisdem legionibus ire, ac arcem Ujváriam,¹⁷ quae a fluvio *Kaposio*¹⁸ nomen habet, eoque in insulae modum circumfluente ambitur,¹⁹ oppugnare iubet. Colligas [p. 73.] hinc, *Kapos Ujvár* Hungaris olim dictam fuisse arcem, quod recentis molis²⁰ indicio esse potest. *Ujvár* enim, sicuti alibi diximus, arcem novam significat. *Laurentio* sine haerede fati functo, *Kaposvárum* genti *Dersffiorum* ab WLADISLAO adscriptum est.

b.) *Chronic.* Lib. I. cap. LIII. f. 61.

a.) Lib. III. p. 38. fine

¹ *Caeterum...* cadaver BONFINI 1581. l. c. *Cuppae corpus* ² BONFINI 1581. l. c. *parteis* ³ BONFINI 1581. l. c. add. *affixa est* ⁴ altera *Veszprimiensi* BONFINI 1581. l. c. *Vesprimiensi altera* ⁵ BONFINI 1581. l. c. *Transsylvaniam* ⁶ BONFINI 1581. l. c. *oblata* ⁷ BONFINI 1581. l. c. *Albae Iuliae* ⁸ BONFINI 1581. l. c. om. ⁹ BONFINI 1581. p. 174. *Pannonicae* ¹⁰ BONFINI 1581. l. c. *exsolverentur* ¹¹ BONFINI 1581. l. c. *Cuppae* ¹² BONFINI 1581. l. c. *affixa* ¹³ THURÓCZY 1600. p. 61. *preciosa* ¹⁴ nota marginalis add. a nobis sec. synopsis ¹⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Drágffium* ¹⁶ corr. ex *Ujlaci* sec. L ¹⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Ujváriam* ¹⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Kaposio* ¹⁹ corr. ex *ambitus* sec. L et ISTVÁNFFY 1622. l. c. ²⁰ L *moris* ²¹ nota marginalis add. a nobis sec. synopsis

ⁱ Vide BONFINI 1581. p. 174.

ⁱⁱ *Locum operis Thuróczi in nota b.) citatum vide in Collectione Bongarsiana, in THURÓCZY 1600. p. 61.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 38.*

§. II.

Postea vagabundorum peditum, quos Hungari *hajdu*, et ob praedandi libidinem *haramia* vocant, lustrum fieri coepit. Colluvies erat immanissimorum hominum, quae regionem late pervagata, neque cuiquam militari sacramento obstricta, non *Christianis*, non *Turcis* parcebat. Dirum dictu est, quemadmodum miseram plebem divexarit, tormentis adhibitis, omni feritate immanioribus, ut pecunias extunderent incolis. Meminit facinorosa multitudinis iniquitatem *ISTVÁNFIUS*.^{b.)} ⁱ *Per id tempus, inquit, dum bella, ex bellis sererentur, magna vagorum militum¹ multitudo, in partibus Cis-Danubianis exorta fuit, qui nullis stipendiis addicti, in miseram plebem, quae tam nostris, quam Turcis subiecta, tributariaque erat, variis crudelitatis [p. 74.] generibus grassabantur, ut inauditis cruciatibus torta, partim ad solvendam pecuniam cogeretur, partim inter tormenta, et cruciatus interiret. Nam quibusdam crura ferro terebrabant, nonnullis interiores linteas² tunicas, adipi, aut saevo³ liquenti immersas, flammaque incensas induebant, muliebrem sexum, aut praecisis uberibus, aut iis fune, ex equina seta facto traiectis, vel pecuniam proferre, vel mori cogebant. Neque ulla excogitari carnificinae acerbitas poterat, quae non ab eis summa immanitate exerceretur. Adeo scilicet bella perpetua in belluas homines transformant! extirpantque omnem ex animis humanitatem. Quapropter, cum diu satis maleficentissimum genus impune grassatum fuisset, a Marco Stanschitzio, Szigeti praefecto, ita iubente FERDINANDO, dirum in modum coercitum est. Captos enim, erutis oculis dimisit, aut sulphureo pulvere subiecto, membratim discerpandos curavit. Sed Toigonus⁴ quoque, Budensis praefectus, captata rei gerendae occasione, contra *haidonum* hanc colluvionem moverat, tanto successu, ut cum non tam armis, quam incusso metu militare videretur, tres arces nullo negotio occu[p. 75.]parit.⁶ In his *Kaposvár*um fuit. Erat arx ea, hoc tempore *Stephani* et *Lupi Dersffiorum*. Hanc ille admotis tormentis obsedit. *Locus*, teste *ISTVÁNFIUS*,^{c.)} ⁱⁱ *natura ita munitus videbatur, ut ab hostium exercitu, haud adeo numero expugnari minime posse crederetur, si propugnatores pari virtute, et fortitudine nactus fuisset. Sed praeerat ei Petrus quidam Szeles,⁸ quae vox ventum denotat, ventosus scilicet, et turbidus latronum, et eiusmodi, quos dixi, tortorum dux. Is, cum⁹ ad quintum usque, aut sextum diem arcem tutatus fuisset, et diutius commeatu, ac rebus necessariis, nondum deficientibus, tueri potuisset, priusquam Stephanus Dersffius,¹⁰ cum auxiliis, et duobus tormentis, quae invehenda erant, advenisset, dilabentibus sociis, deserta arce, clam aufugit, eamque singulari perfidia, hostibus capiendam reliquit. Cuius quidem sceleris, simul et reliquorum maleficiorum poenas, a Francisco Turco, Valentini filio, Papae deprehensus, et in praealta furca laqueo suspensus, persolvit. Ita tunc consceleratissimorum homuncionum maleficio arx tyranno cessit, situs natura munitissimi, quippe coenoso,**

Fit latronum per fugitum:

eorum immanitas:

verbis Istvánfii describitur:

Toigonis adversus eosdem expeditio:⁵

Kaposvári interitus:⁷

quo fuerit situ?¹¹

b.) Lib. XIX. p. 356, 46.

c.) Ibidem p. 357, 18.

¹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *peditum* ² *ISTVÁNFFY* 1622. p. 357. *lineas* ³ corr. ex *saebo* sec. **L** et *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. ⁴ corr. ex *Foigonus* sec. **L** ⁵ nota marginalis add. a nobis sec. synopsis ⁶ corr. ex *occuoccuparit* sec. **L** ⁷ nota marginalis add. a nobis sec. synopsis ⁸ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 357. *Seelus* ⁹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *quum* ¹⁰ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Dersffius* ¹¹ nota marginalis add. a nobis sec. synopsis

ⁱ *Locum operis Istvánfii in nota b.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 356.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánfii in nota c.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 357.*

et palustri loco posita, quem *Kaposus* flumen circumfluit, sed adeo stagnantibus aquis, ut nec ripae ca[p. 76.]rectis,¹ et arundinibus impeditae, videri possint, neque ob lentum aquarum tractum, in quam partem fluat, discerni. Atque haec quidem anno MDLV. evenere, quanto vicinorum malo, tempora, quae secuta sunt, satis condocere.

§. III.

*Irrito conatu
a nostris
obsidetur:*

*recipitur
post captam
Budam.²*

Saeculo postea exeunte, nimirum anno MDXCIX.^{d.)} i cum arces circumsitae vacuae a *Turcis* metu percitis relinquerentur, redigendam sub potestatem statuerant, summi duces *Schvartzenbergius*, et *Pállffius*, sed quod moenibus duplici roborum serie vallatis, et interiecto crassiori cespite, egregie munitis, tormenta non multum detrimenti intulerunt, iamque hiems gelidissima, (nam ad VIII. Calendas Decembres perventum erat) conatibus maxime obstabat, duces ab incepto desistere, et tormenta retrahere coacti sunt. Hinc mansit in *Turcarum* potestate, dum anno MDCLXXXVI. a *Ludovico Badensi*, direpto prius municipio, caesari postea paruit. *Cum hiberna³ iam frigora urgerent*, inquit *VAGNERUS*,^{e.)} ii *Kaposvárinum⁴ item adiicere visum est, ut omni e latere oclusum Szigethum⁵ teneretur. Subiectum arci municipi[p. 77.]pium sine mora se subiecit,⁶ arx item, etsi non medio-criter munita, multumque, si animi, ut muri fuissent, negotii factura, cum suus iam metus Turcis pro hoste esset, victori cessit.* Nostra aetate *Rákóczianorum* saevitia, nutantem arcem, solo fere aequavit. Itaque prioris eius splendoris hodie vix umbra restat. Incolunt oppidum *Hungari*, *Germanis* mixti, ditionis principis *Eszterházy*.

III. *Koppánium* §. I.

*Oppidum
bellis Turcicis
celebre:*

*eius situs a
Turcis in rem
suam versus:*

Oppidum fuit, dum belli his locis sedes erat, non uno⁷ eventu celebratum. Inerme usque ad *Mohácsianam* cladem extitisse, opinamur. Postea a *Turcis* insessum, aggere, vallisque praemuniebatur. Quod et situs concordabat, et suadebat †incursandae†⁸ regionis oportunitas. Ad *Koppánium* enim amnem, loco circum[p. 78.]quaque⁹ palustri, insedit, aggere vallisque, et id genus opere tumultuario circumcinctum. Itaque, valido subinde *Turcarum* praesidio tenebatur, eratque in obsidione circumsitatarum arcium, magno usui hostibus. *Toigonus* certe, cum anno MDLV.¹⁰ *Kaposvárum* expugnatum iret, *Koppáni*,^{a.)} iii cum exercitu, dum necessarii fierent adparatus, substitit, promotisque inde copiis,

d.) ISTVÁNF. Lib. XXXI. 746, 25.

e.) *Hist. Leopoldi M.* Lib. IX. extremo.

a.) ISTVÁNFIUS Lib. XIX. p. 357, 14.

¹ corr. ex *correctis* sec. L ² nota marginalis add. a nobis sec. synopsis ³ WAGNER 1719–1731. I. p. 727. *hyberna* ⁴ WAGNER 1719–1731. l. c. *Kaposvarinum* ⁵ WAGNER 1719–1731. l. c. *Sigetium* ⁶ WAGNER 1719–1731. l. c. *submisit* ⁷ corr. ex *vero* sec. L ⁸ K *inccsandae*; L *incertandae* (?); corr. a nobis ⁹ corr. ex *circum quaque* sec. L ¹⁰ post MDLV. K add. *cum*; del. sec. L

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota d.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 746.*

ⁱⁱ *Locum operis Wagneri in nota e.) citatum vide in WAGNER 1719–1731. I. p. 727.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 357.*

arcem, nostris imbelli metu fugientibus, occupavit. Sed et anno mox sequente, egregiam *Ali Eunucho*, in oppugnatione *Szigethi*, operam, Turcae *Koppanienses*^{b.)} ⁱ navaverunt. Praerat oppido tunc *Nasuffus Cassonis*, ex sorore nepos, vir acer,¹ et manu fortis, sed qui cum eximio praesidiariorum numero, in eadem obsidione caesus^{c.)} ⁱⁱ est. De eius caede *SAMBUCUS*.^{d.)} ⁱⁱⁱ *Tum*,² inquit, *Nasufbeg*³ *Zancziakus*⁴ *terribilis* *Koppánensis*,⁵ *cum aliis aliquot begis*,⁶ *interiit*. Et paullo post, *de Koppániensi*⁷ *Zancziako*⁸ *illud obiter addendum, fuisse hominem vasto corpore, et Herculis prorsus audacia, qui cum avidius caedi, cum aliquo successu, esset intentus, et ne quidem alios decem metueret, quidam ex haidonibus*⁹ *velut David contra Goliáth*,¹⁰ [p. 79.] *minimus, saltu in eum ex improvise facto gladium incurvum per medium abdomen, et totum ventrem eius, inflixit, ut exanimatus, intestina simul ederet*. Tametsi vero, ea oppugnatio irrita tunc fuit, *Babocsa* ítem, et *Corothna* recuperatae a nostris; tamen *Koppanum* in hostium potestate mansit. Multis ergo cladibus adficiabant, *Koppanenses* Turcae, regionem circumpositam, quas nostri, quoties se dabat occasio, reddebant cum foenore. Inprimis raptó sub iugum *Szigetho*, ferocire¹¹ ultra modum barbari, atque in his *Koppánienses* oceperant. Haerebant ad *Ghönium*,^{e.)} ^{iv} caesareanorum castra, *Szigethi* iacturam ex longinquo prospectantia. Haec ne sine damno, et quasi otiabunde hic agitent, *Mambutus*, *Albae Regiae* praefectus, elaborandum sibi existimabat. Itaque, collecto ex circumsitis arcibus agmine, *Alba* digreditur, *Sasvárem* legatum, alumnumque suum, cum quingentis equitibus, ad nostrorum castra infestanda praecurrere iubet, mox et ipse, cum equitum *Asiaticorum* ala, praeceuntem sequitur. Instruuntur haud procul a castris insidiae, in quas cum pabulatores *Germani*, iuxta, et *Hungari* incidunt, [p. 80.] velitationis¹² quiddam editur, aliquot e nostris partim caesis, partim captis. Eo rumore ad castra perlato *Georgius Thuri*, vir multis praeclare gestis rebus, et nuper servatae *Palotae*¹³ gloria clarus, cum *Hungarica* equitum suorum turma, ducentorum viginti militum erat, in hostes provolat, recedentesque adoritur, et acri commisso semel, iterumque praelio, caedit, inque fugam coniicit. Iam silvam *Bakonyam* Turcae, gemina adfecti clade, subierant, rati, haud subsecuturos, metu insidiarum *Hungaros*. At *Thurius*,^{f.)} ^v nihil cessandum ratus, hostem, tametsi iniquo ad depugnandum loco, adsecutus, commisso

praesidiari-
orum
excursiones:

profligantur
a Georgio
Thuryo.¹⁴

b.) Ibidem p. 359.

c.) Ibidem p. 360, 50.

d.) In append. *Rerum Hung.* BONFINIO adnexa. p. 804, 44. et 52.¹⁵

e.) Vicus est medio fere inter *Comaromium*, et *Iaurinum* itinere. Hodie publici veredarii statione insignis, idemque ripae *Danubii* meridionali insidens. Vid. *ISTVÁNF.* Lib. XXIII. 489, 37.

f.) Indignam *Thurii* caedem lege apud *ISTVÁNFFIUM* Lib. XXIV. p. 514, 20.

¹ *KL acris*; corr. a nobis ² *ZsÁMBOKY* 1581. p. 804. *Ubi* ³ *ZsÁMBOKY* 1581. l. c. *Nasusbek* ⁴ *ZsÁMBOKY* 1581. l. c. *Zanczyakus* ⁵ *ZsÁMBOKY* 1581. l. c. *Coppaniensis* ⁶ *ZsÁMBOKY* 1581. l. c. *Bekis* ⁷ *ZsÁMBOKY* 1581. l. c. *Coppaniensi* ⁸ *ZsÁMBOKY* 1581. l. c. *Zanczyako* ⁹ *ZsÁMBOKY* 1581. l. c. *haydonibus* ¹⁰ *ZsÁMBOKY* 1581. p. 805. *Goliad* ¹¹ corr. ex *ferociore* sec. *L* ¹² corr. ex *vellitationes* sec. *L* ¹³ corr. ex *Palottae* sec. *L* ¹⁴ nota marginalis add. a nobis sec. *synopsim* ¹⁵ corr. ex p. 84, 44. et 52. a nobis

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota b.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 358–359.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota c.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 360.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Sambuci in nota e.) citatum vide in ZsÁMBOKY 1581. p. 804.*

^{iv} *Locum operis Istvánffii in nota e.) citatum, ubi de vico Gönyű agitur, vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 488. (non vero in p. 489., uti in textu erronee scribitur.)*

^v *Locum operis Istvánffii in nota f.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 514.*

tertio certamine profligat, compulsosque ad ultimum, in obsoletae cuiusdam piscinae arundineta, ignobilium ritu ferarum protrahit, reluctari ausos caedit, reliquos in captivis haberi iubet. Sauciati e nostris complures, pauci tamen occubuere. Ex Turcis, *Rustanes*, Osmanis Caramani legatus, et *Hassanes*, Koppániensium equitum ductor, qui cruento illi praelio interfuerant, desiderati sunt. Adeo illi, ex *Koppániensi* hoc lustro, etiam longius procurrere haud dubitabant. Capta fuere, uti est apud *Istvánffium*, octo signa; hostes, [p. 81.] praeter *Mambutum*, expeditionis authorem, ad quadraginta vivi in potestatem nostrorum venire, totidemque capita relata; *Mambutus* caesari dono datus est.

§. II.

Nova Copanensium Turcarum clades: rei gestae narratio.

Communis haec *Koppániensibus*, cum iis, qui *Alba Regali* procurrerant, clades fuit. Peculiarem¹ sibi postea fecere, cum *Veszprimienses* praesidiarios in insidias proicere conati, semet² in pessimam fortunam induerunt. *Stephanus Istvánffius*, *Veszprimii* praefectus, consiliis cum *Petro Ormándy*, *Martini Thuri*, qui *Palotae* cum imperio praeerat, legato communicatis, suscipiendam in hosticum impressionem decreverat. Locus, ubi copias coadunarent, mons *Badacson* destinabatur. Itaque *Istvánffius*, cum ducentis equitibus, et tercentis selectissimis peditibus, ante auroram, prior ad locum accessit. Sub idem tempus, *Alibegus* quoque *Eunuchus*, qui non ita pridem *Constantinopoli*, ex ministerio uxoris sultani, *Koppanum* venerat, forte eadem nocte, facto penes *Hidvéghum* ad *Sivonem* amnem, quem e *Balatone* emissum diximus, itinere, cum sexcentis quinquaginta Turcis, *Veszprimium* ire constituerat, ut nostros, qua posset, arte [p. 82.] prolectos, clade aliqua adficeret. Ignara pars utraque, conatum alterius fuerat, cum *Istvánffius*, et *Volfgangus Starsitz* equis vecti, et agmen praecedentes in *Turcas*, nondum adparente *Ormandio*, inopinato incidunt. Conclamatur utrinque ad arma, praelium obscura nocte, capessitur. Diu Marte dubio pugnatum est, a nostris tamen, quam ab hoste, felicius: quippe, qui primo statim congressu, plures *Turcas*, equosque interceperant. Id pugnandi ardorem prope modum restrinxerat, quod revulsi a ductoribus in eo tumultu parhippi,³ via, qua ventum erat, eadem ad extremas nostrorum stationes recurrentes, perturbationis quidpiam ediderunt. Sed cum duces, revocato in ordinem milite, fortiter instare pergunt, *Ormandius*, dubia adhuc luce, cum sexaginta hastatis equitibus, et peditibus centum, opportune per apertum collem adventabat. Parum abfuit, quin eadem hae suppetiae victoriam e nostrorum manibus eliderent. *Petrus* enim *Örsi*, et *Matthaeus*⁴ *Fekete*, *Veszprimiensium* ordinum strenui alias ductores, eam manum hostilem esse rati, *Istvánffium*, uti receptui canere iuberet, et vel tantillo victoriae proventu, contentus esse vellet, monere; quin ne se, suosque temere, et incaute hostibus obiiceret, serio dehortari; parceret fessis cohortibus, et dum integrum esset, rediret, non defuturos et imposterum⁵ hostes, cum quibus manus successu meliore possint conseri. Verum is, quod *Palotenses* socios esse certo coniceret, in dimicando constanter perstitit, missoque ad *Ormándium* celeri nuntio, qui eum ad gradum intendendum urgeret, pugnam redintegavit. Tunc et *Turcae*, auxiliorum adventu perturbati, fugam circumspicere, nostri trepidos premere, ac mistis equiti peditibus acerrime pugnare. *Gabriel Fóti*, hasta in pectus adacta, *Alibegum*

¹ sc. cladem ² L se ipsos ³ corr. ex parhyppi sec. L ⁴ corr. ex Matheus a nobis ⁵ corr. ex inposterum sec. L

equo deturbat, et levi in fronte vulnere sauciatum, capit. Eadem nobilissimos quosque *Turcarum* fortuna mansit. Pauci enim in captivis, quorum LXXVII. numerabantur, e¹ gregario milite, plerique omnes e primoribus fuere. Capita novem et viginti, signa quinque relata. *Eunuchus* Viennam *Ernesto* archiduci² dono missus est. At equum, et pretiosa ducis arma *Istvánffy* milites obtulere, quod eius consilio, ductuque rem tam feliciter gesserunt. Reliquum praedae duces, militesque, ex aequo inter se dispertivere.¹

§. III.

Atque ea quidem clades foris anno supra millesimum quingentesimum octogesimum [p. 84.] quarto, *Coppanensibus* illata est: triennio post domi a *Nadasdio* oppressi sunt. Nempe, inita cum *Ferdinando Speciacasa*,^{g)} ii *Veszprimii*, *Petro Hussario*, *Papae*, atque *Ormandio*, *Palotae* praefectis, consiliorum societate, ad populandos ultra *Balatonem* Thracum viccos, ducere constituerant, quod ii tributa annua *Christianis* detrectabant solvere. Ergo, ad praestitutum, exeunte iam Februario, diem, iter ingressi, adstrictum glacie *Balatonem* traicere incipiunt. Nondum in medio lacu fuere, cum inter proficiscendum *Paulus Szilva*, peditum *Veszprimiensium* haud ignavus ductor, *Petrum Örsi* equestris alae apud eosdem *Veszprimienses* magistrum consiliorum prorsus gnarum, quid velint, quoque tendant? rogat: cumque ad evastandos *Thraces*, abigendaque armenta, susceptam profectionem intelligeret, *quin*, inquit,ⁱⁱⁱ *omissa hac destinatione, qua³ non multum operae facturi sumus pretium,⁴ dum adhuc commodum, tempestivumque est, ad aliud egregium facinus patrandum imus, et non potius ad Coppanum intercipiendum proficiscimur? quo facile capto, omnem exercitum luculenta praeda non solum explere, sed etiam ditare queamus: ubi hostes nunc securi, nec quid*[p. 85.]*quam⁵ adversi metuentes, otientur.⁶ Praeterea proclive⁷ sit oppidum, simplici vallo, nec arcis ullius munimento validum, primo impetu expugnare, se in primo certamine operam navaturum, ut qui omnes oppidi⁸ aditus, stationumque loca, et portarum custodias apprime cognitas habeat,⁹ effecturumque, ut cum sua cohorte,¹⁰ exercitum praecedendo viam irrupturis aperiat, quaeque nunc verbis promittit, opere compleat.* Haec ubi *Örsius*, equitanti in agmine *Nadasdio* aperuit, idque consilium ei se adprobaret, extemplo viam *Coppanensem* cum suis inire *Szilvam* iussit, additaque *Thomae Babocsai* cohorte, se cum reliquo exercitu tempestive adfuturum, data fide promisit. Aberat forte a militari hoc et capto ob iter consilio *Petrus Huszár*. Ideoque, simul quid oceptum sit, intellexit, *Nadasdio* adequitavit, et sive ambitione ductus, sive fremens indignatione, quod in consilii partem vocatus haud fuerit,

Coppanum
subita
impressione
a nostris
captum:

g) Vide eius ortum, et fata apud *ISTVÁNFFIUM* Lib. XXVII. p. 610. seq.

¹ quorum LXXVII. numerabantur e corr. ex e LXXVII. sec. L (ubi vero erronee septuaginta) et *ISTVÁNFFY* 1622. p. 561. ² corr. ex *Archi Duci* a nobis ³ *omissa... qua* *ISTVÁNFFY* 1622. p. 565. *omisso hoc proposito, quo* ⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. om. ⁵ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *quicquam* ⁶ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *ocientur* ⁷ *Praeterea proclive* *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *nec difficile* ⁸ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *loci* ⁹ corr. ex *habent* sec. *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. ¹⁰ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *centuria*

ⁱ *Quae in hac paragrapho narrantur, haud secus ab Istvánffy Belius mutuatus est. Vide ISTVÁNFFY 1622. pp. 560–561.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffy in nota g.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 610.*

ⁱⁱⁱ *Hanc Pauli Szilva „orationem” aequè ab Istvánffy Belius sumpsit; quam ob rem litteris Italicas eam exprimendam curavimus. Vide ISTVÁNFFY 1622. p. 565.*

dehortari a coepto ducem, et magna contentione animi dicitare, *Coppanum* [p. 86.] opi-
mae praefecturae sedem esse, multos in praesidio *Turcas* equites, peditesque cura pervigili
excubare, qui pro aris, et focus, proque coniugibus, et liberis pertinacissime sint pugnatu-
ri; oppidum fossa, aggere, vallisque, tormentis, et nullo non belli instrumento commu-
nitum esse; hostes, qui in praesidiis *Endredii*, *Latranii*, *Bolondvárii*, et *Kaposii* degant,
nostrorum impressione, vel per nebulam audita, in subsidium convolatu-
ros. Tum vero, dehiscente glacie, quem ductaret exercitum, ancipiti circumventum periculo, non iam de
praedis agendis, sed de salute laboraturum. Commotus hac, seu vera, seu ficta *Huszárii*
oratione *Nádásdius*, prope obequitantem *Paullum Citharoedum* extemplo procur-
rere iubet, *Szilvaeque* praecedenti nuntiare, uti *Coppanense* iter, plenum certissimi exitii, nec cuncta-
tus ad *Thracum* vicos, iam ante in praedam destinatos, flectat. Ergo *Cytharoedus*, subditis
equo calcaribus, ut iussus erat, procurrit, *Szilvamque* contra, quam in mandatis habebat,
Nádásdii nomine se [p. 87.]rio¹ admonet, uti gradum promoveat, neque dubitet forti ani-
mo *Coppanum* adgredi. His dictis, ad *Nádásdium* citato cursu redit, atque *Szilvam* longius
cum cohortibus processisse, quam ut eum adsequi, et mandata perferre potuerit, teme-
rario quidem, sed felici, quod eventus docuit, astu comminiscitur. Ergo, ne prae-
euntem deseruisse videretur, vestigiis *Szilvae* insistendum edicit *Nádásdius*, militemque gressu,
quam antea, concitatore, proficisci iubet, ne praecursores subsidio destituti rei feliciter
gerendae occasionem amitterent. Iam oppido adpropinquabat *Szilva*, cum antelucanus²
aër nebula offundi coepit; qua quidem commoditate ad summam rei multum profecere
nostri. Nam et subeuntes oculuere nebulae, et securis de periculo hostibus, si vel adten-
tissime vigilassent, usum oculorum ademerant. Usus ea opportunitate *Szilva*, suspensis
passibus ad minorem portulam, quae ad occidentem ducit, cum suis adre-
pit, eam dolabris aperit, cohortem introducit. Aderat sub idem tempus cum copiis *Nádásdius*, cui adven-
tanti *Szilva* decumanam portam, nemine resistere auso, pandit. Irruunt nostri clamore
sublato, vociferantemque *Szilvam* sequuti, passim deturbant excubias, stationes occupant,
sub potestatem mittunt oppidum. Improvisa hac impressione consternati *Turcae*, hi con-
iuges, et libe [p. 88.]ros, fortunas illi occultare, nonnulli conscensis subito equis in fugam
effundi, pauci arma corripere. At enim, nihil trepida illa, et fortuita solertia hostis pro-
ficiebat, cum hinc imbellis multitudinis eiulatus, illinc praedantium *Hungarorum* cla-
mor, *Turcarum* fortissimos metu propemodum exanimabat. Prima nostrorum cura fuit,
ut equos militares e stabulis eductos, coniugarent. Tunc ad scrutandos fornices, et extun-
denda scrinia itum est, atque tantum pretiosae vestis, auri, argentique ex latebris, alter-
utrius horae spatio egestum, ut auferendis spoliis, et viri desiderarentur, et iumenta.
Regeffus, loci praefectus, quod a suis non minus, quam a fortuna desertum se videret,
nec quidquam reluctatus, nostris se dedit. Tristior *Sinanis*, *Mustabegi* filii exitus fuit. In
cellam is subterraneam se cum uxore, liberis, et famulitio abdiderat, diuque scloporum
iactibus ausus resistere, †cum *Nádásdium*, cui se dediturum pollicebatur, adesse rogaret;
eius autem loco † *Iohannes Thrax*, vir strenuus ad colloquium veniret, ita in eum sagittam
elisit, ut perforato gutture, *Thrax* equo delapsus extemplo expiravit. Facinoris indignitate
accensi *Hungari*, tametsi non desi [p. 89.]erint ad deditorem hortari infidum hominem,
tamen cum nec quidquam effici posse apud refractarium cernerent, admotis foeni, et

*Szilva primus
extusa porta
oppidum subit:
sequitur cum
reliquo agmine
Nádásdius:*

*oppidi
calamitas:*

*expilatur a
nostris:*

*Regeffus, qui
praesidio mode-
ratur, captus:
Sinanis funesta
pertinacia:*

¹ corr. ex *seserio* sec. L ² corr. ex *ante lucanus* sec. L

straminis ardentibus fasciculis, cellae fenestras obturant. Elisis ad ultimum foribus fumo necatum repperunt. Illud triste fuit spectatu, quod *Sinanis* uxor, femina ultra modum venusta, prolem geminam ulnis tenerrime complexa, resupinaque familia item reliqua, praefocato spiritu emortua, inventa sit. Captivorum sexcenti, praedae modus, quam qui auferri potuerit, maior fuit. Itaque plurima supellex caeno, et palustribus¹ aquis submersa est, ne esset hostibus usui. Tandem signum receptui datum, subiectaeque oppido flammæ; sed quae ob altas nives tectis adhuc haerescens nequiverunt gliscere, vix centenis aedibus absumptis. Ergo, reduces post nostrorum abitum *Turcae*, igni restinguendo inprimis dedere operam. *Regeffus*, cum aliquot equis, et captivis, signisque militaribus, Viennam ad Ernestum principem missus fuit. *Nádásdius*² vero, et caeteri, eadem, qua venerant, via Papam redierunt, ibique vendita, ac divisa praeda, suas quisque stationes repetivere, inquit *ISTVÁNFFIUS*.^{h.)i} Proinde, habent omnino *Hungari*, mutuam cum *Suecis*, glacialis expeditionis gloriam. Quin immo, tunc id facinoris edidit *Nádásdius*, quum *Suecis*, ne per somnium quidem tantae rei species, cognita esse potuit. [p. 90.]

*captivorum,
et praedae
ingens vis.*

§. IV.

Ussit, haec *Coppansium* clades *Turcas* adeo, ut ne femellae quidem convitiis se abstererent, quin exprobrarent facinoris atrocitatem captivis. Accidit brevi post, ut in abigendis *Budensium* equestribus armentis, incautius versati, atque a *Ferbate* deprehensi nostri foede^{i.)} ii caederentur. Itaque captivis, quorum ingens numerus *Budam* ex praelio, quasi triumpho deductus fuerat, mulierculae superbissime insultabant, atque *perfidis canibus*³ adpellatis,⁴ eam urbem non *Coppanum*, quod nuper fraude cepissent,⁵ diripuisentque, sed *Budam* vocari, nec cuiusvis praefecti minorum gentium, sed purpurati sedem, domiciliumque esse, ferociter⁶ obiectabant.⁷ iii In primis ulciscendam rebatur calamitatem eam *Sasváres*, *Szigethi* praefectus, impressione ad *Muraközienses* crudeliter decreta, nec quidquam contraeuntibus⁸ praefectis minoribus, qui a tempore capti per *Solymannum*⁹ *Szigethi*, multorum annorum stipendia, non sine manifestis vitae periculis, ibidem meruerant, ingerentes subinde, haud opportune irritari nunc *Hungaros*, qui ad quemvis *Turcarum* adventus nuntium cum *Germanis*, et *Illyriis* coadunari pridem edocti, impune fines suos contemerari haud sint permissuri. Sed ille, quamquam frequenter [p. 91.] antehac cum adversa fortuna colluctatus, diras clades ab *Hungaris* accepit, tamen fatali arrogantia,¹⁰ duces meliora suadentes, cautos magis, quam pugnaces adpellans, copias ad Idus sextiles *Posega*, *Coppano*, *Quinque-Ecclesiis*, *Diaco*, *Sirmio*, locisque aliis convenire iussas praestolari, et ad profectionem se, suosque comparare. Tandem octo millium

*Turcarum ob
eam cladem
indignatio,
nostrorum
strage nec
quidquam
mitigata:*

*Sasváris
vindictae
cupiditas:*

h.) Lib. XXVI. p. 567, 27.

i.) Vide *ISTVÁNFFIUM* Lib. XXVI. p. 567. seqq.

¹ corr. ex *pallustribus* a nobis ² *ISTVÁNFFY* 1622. p. 567. *Nadasdius* ³ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *canibusque*
⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *appellatis* ⁵ corr. ex *caepissent* sec. *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. ⁶ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c.
om. ⁷ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *obiectarent* ⁸ corr. ex *contra euntibus* sec. L ⁹ corr. ex *Solymanum* a nobis
¹⁰ corr. ex *arogantia* sec. L

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota h.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 567.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota i.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 567.*

ⁱⁱⁱ *Vide ISTVÁNFFY 1622. p. 569.*

Muraközüm
vastat:

a nostris ad
internecionem
caeditur, mag-
na Coppanen-
sium Turca-
rum iactura:

deseritur a Tur-
cis Coppanum:

coacto exercitu in iter se dedit. Nondum moverat *Sasvares*, cum *Zrinius*, *Canisae* praefectus *Bottyánium*, et *Nádásdium* identidem de conatibus hostium certiores faciebat, fidem eorum, opemque interpellans. Sed, et *Iohannem Globitzium*, qui *Capronciae* praeerat, atque *Fridericum Trauttmandorffium*, trecentorum *Germanorum* tribunum per nuntios, litterasque admonuerat, uti audito maiorum tormentorum, quae re trepida displosurus esset, fragore, ad condictum locum, alacres convolarent. Aderat mox *Sasvares*, traiectione in conspectu *Canisae* amne cognomini, populari regionem, et igne, ferroque vastare coepit. Tenuit se intra moenia *Zrinius*, dum hostis abiret. Tunc vero, tormentis frequentibus¹ displosis, socios, quo loco res essent, admonuit. Primus *Bottyánius*, cum quingentis sui stipendii militibus, tametsi pedibus aeger, adfuit. Hunc *Globiczium*, et cum eo *Trauttmandorffius*, mox et *Nádásdius*, *Petrus* item *Hussárus*, *Papae* [p. 92.] moderator secuti, exercitum *Turcico* nihilo fere minorem coadunaverunt, castris intra insulam *Sárcaniam*, et *Cacerlacum*, loca aequali a *Canisa* intervallo seiuncta, positis. Redibat alterutro post die *Sasvares*, praeda, et captivis onustus, nostrosque iisdem locis, qua trans-eundum erat, bipartito excubantes reperit. Ergo diu per paludes et lacustria, hinc atque illinc frustra tentato transitu, in casses tandem incidit. Longum foret pugnae, cum varietatem, tum eventum, *Turcis* infelicem recensere. Dixisse sufficit, ad duo millia hostium, iniquissimo ad pugnandum loco trucidata, totidem capta, atque *Coppanenses* in primis insigni clade, duce capto, adfectos fuisse. *Hassanes*, *Coppani* praefectus in locum *Regeffi* captivi, nuper suffectus, dum in pedites *Capronczianos*, qui transitus custodiebant, incidisset, seque, ne caperetur, acrius defendisset, postremo securicula, dextram manum ictus (quo ictu etiam ensis eius mirae temperaturae, qui a *Solymano* principe ei, e cubicularibus adolescentibus uni datus esse dicebatur, supra capulum leni fragmine concussus fuit) deditionem fecit. Itaque, duos eodem anno *Coppanensium* praefectos inter [p. 93.] ceperunt nostri, utroque ad *Ernestum* archiducem in victoriae monumentum misso. *Decretum est*, inquit *ISTVÁNFFIUS*,^{k.)} ⁱ *ut duo insigniores praefecti, Quinque Ecclesiensis,² *et Coppanianus, cum eorum equis, et armis, ac vexillis, ad caesarem, seu eius loco, ad³ *Ernestum fratrem, quorum auspicio⁴ *secundum Deum, res prospere gesta esset, dono mitterentur.⁵****

k.) Loco citato p. 580, 7.

¹ malim frequentius ² *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Quinqueecclesiensis* ³ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. om. ⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *auspiciis* ⁵ *L* p. 54. add. *putasses, parcus (?) imposterum Coppanenses post frequentes adeo clades, praefectorumque iacturam erupturos; sed vix aliqua suscipiebatur a Turcis expeditio, in cuius partem Coppanenses haud venirent. Obsidebatur a Mansfeldio primum, atque eo mortuo a Matthia archiduce Strigonium, iamque ingenti clade accepta laturo obsessis suppetias Turcae reiecti fuerant, cum novum iterum exercitum cogere et lacessere nostros parant. In his Abdulabes Coppaniensis praefectus fuit, eximium ad geminam victoriam momentum adlaturus. Nostri enim hostes duce Nádasdio adorti, et diu ancipiti praelio confligentes fundunt fugantque. Aspera^{m.)} inquit <Istvánffius>, 'recrudescente pugna, et multis utrumque (! utrinque) occumbentibus, Abdulabes Coppanensis praefectus, quem ante aliquot annos a Veszpremiensibus praesidiariis acie captum ex carcere miro astu evasisse diximus, acerrime pugnans suffosso et procidente equo ab Hungaris capitur.' Prorsus ac si in fatis fuisset, nunquam nisi captos discedere ex acie potuisse Coppanensium praefectos. Ex eo praelio reduces nostri Abdulabem obsessis ostentant, et quidem subsidiariis copiis actum si colligerent inde, arcemque dederent. 'Magnum' inquit iterum Istvánffius, 'momentum, ad totius victoriae accessum adtulit Abdulabis capti et in aggeres tormentarios producti conspectus.' In nota m.) haec sunt ibidem: *Istvánffius Lib. XXIX. p. 664, II.* Quae autem omnia nonnisi in nota inseri nobis visum; haud enim scio an ex industria a Belio postea haec pars omissa sit.*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota k.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 580.*

Neque tamen his rebus effici potuit, ut *Coppanum* e hostium manibus elideretur, donec saeculo decimo septimo exeunte, pannico terrore percussi hostes, cum adsitis arcibus vacuum relinquerent oppidum. Magnis utramque *cis*, et *trans Danubianam Hungariam* Turcae, atque *Tartari* cladibus afflixerant. Id ne distributi in hiberna impune putarent, *Nadasdius*, cum *Christophoro Peteöne*, *Schwartzenburgum*, et *Pállffium*, summos belli duces exoravere, uti proficisci in hostem liceret. Adsensit uterque in subitanam expeditionem, ut admoto hostibus hiemalis belli metu, ederetur quidpiam praeclari facinoris. Iam *Tartari* *Albam*, *Quinque-Ecclesias*, *Coppanum*, et castella reliqua hibernatum concesserant, cum nostri versus *Laccum*,¹ et *Bolond-várum*, hostiles munitiones, cum insigni re tormentaria duxerunt. At illi metu percussi, neque exspectatis nostris, castellum utrumque vacuum [p. 94.] reliquerunt. *Tantus terror, et metus*, inquit *ISTVÁNFFIUS*,¹⁾ *i Turcas omnes eius regionis invaserat, ut Coppanum, Dombonem, Usoram, munitas arces, eodem flumine Caposso circumfluas desererent, et Szigethum,*² *ac Albam, aliaque tutiora loca, cum uxoribus, et liberis, rebusque carioribus confugerent, et tam Albae, quam*³ *Quinque Ecclesiis,*⁴ *non parum trepidaretur.* Ergo anno demum *MDXCIX.* in *Christianorum* potestatem recidit *Coppanum*, nullo nostrorum sanguinis impendio. At enim, vix annus abiit, cum heic *Babocsa*, illinc *Canisa* per deditionem captis, universam circum regionem, *Coppanumque* nostrum, sub iugum *Turcae* raptaverunt. *Bocskai* profecto tumultuante, in potestate hostium fuisse constat. *Némethius*,⁵ inquit *ISTVÁNFFIUS*,^{m.)} *ii cum Sümega*⁶ *intercepta, non haberet, quo confugeret, cum Turcis Szigethum*⁷ *se proripuit.* *Nádásdius*⁸ *Egervariam*,⁹ *Hagymásius*¹⁰ *Sz. Grothum*,¹¹ *Tartari* (qui in *Bocskai* auxiliis fuere)¹² *Coppanium repetivere.* Ex eo tempore genuit sub *Turcis* oppidum, neque prius¹³ vindicari potuit in libertatem, quam expugnata anno *MDCLXXXVI.*¹⁵ *Buda*, quidquid in [p. 95.] *ter Balatonem, Dravum*, atque *Danubium* hostilium munimentorum supererat, qua vi, qua lentis obsidionibus *Turcis* extorqueretur. Hodie nil retinet amplius, quam aggerem, rudera, et vicum tenuem, bifariam divisum, cuius partem alteram princeps *Eszterházi*, domo, quam pro regionis more speciosiore inaedificata, alteram episcopus *Veszprimiensis* sibi habet obnoxiam. Vinum huius supra laudavimus.

insideturque a nostris:

redit in potestatem hostium:

*post captam Budam vindicatur in libertatem.*¹⁴

¹⁾ Lib. XXXI. extremo.

^{m.)} Lib. XXXIV. p. 832, 32, adde p. 839, 44. ubi *Tartarorum* item perfugium fuisse dicitur.

¹ corr. ex *Iaccum* sec. L ² *ISTVÁNFFY* 1622. p. 746. *Sigetum* ³ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *qum* (!) ⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Quinqueecclesiis* ⁵ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 832. *Nemethius* ⁶ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Simega* ⁷ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Sighetum* ⁸ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Nadasdius* ⁹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Egervariam* ¹⁰ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Hagmasius* ¹¹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Sengrotum* ¹² *qui... fuere* inserta a Belio ¹³ add. a nobis ¹⁴ nota marginalis add. a nobis sec. synopsim ¹⁵ corr. ex *MDLXXXVI.* sec. L

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota l.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 746.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota m.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 832. et 839.*

SECTIO II.

De

*Vicis Processus**Capossiensis.*

Pluribus iam vicis, *Capossiensis* haec ora, quam reris, perculsa est. Neque dubium est, quin pace, quae Dei, et caesaris est providentia, fruimur, increturus porro sit coloniarum numerus. qui iam habitantur, hi fere sunt: [p. 96.]

- 1.) *Sámson*, exilis viculus inter lacunas *Ormándienses*, loco positus non plane uvido, ditionis Rubrorum Seminarii *Tyrnaviensis*.
- 2.) *Sitva* distat a priori milliari dimidio in orientem, viculus nihilo melior est, *Iankovitsiorum*.
- 3.) *Hollád* inde ad occidentem bis mille circiter passibus recedit. Vicus itidem parvus, Archi-Capituli *Strigoniensis*.
- 4.) *Tikos* vicinus *Holládo*, curia, seu sede nobili *Volfgangi Bakó* insignis.
- 5.) *Vörs* possessio *Francisci Csányi* exigua, incubat in sinu lacus, loco aperto et hilari, agricolatione mediocri. Habet elegantes vineas, neque iniqui fructus.
- 6.) *Bottyán*, *Festeticsii* haeredium, in eadem lacus ripa, qua is traicitur. Ideoque solis fere nautis colitur, exili admodum vico.
- 7.) *Sz. György*, uno quadrante milliari *Bottyáno* in occidentem, loco silvestri, sed agriculturae habili, sepositus, paret *Festeticsio*.
- 8.) *Balaton-Berény*. Nomen accepit a situ, quod *Balaton* adiacet, in amoena eius ripa. Itaque nunquam non salubri aura perflatur, gaudetque silvis et agris, neque ei desunt foenisecia,¹ vineae item, et in *Balaton* piscatio. [p. 97.]
- 9.) *Balaton Keresztur* eadem insedit ripa, sed remotius paullo ab aquis, et dimidio fere milliari a priori. Consimilis ei aurae salubritas, amoenitas autem, et agri multo laetiores. Est in eo domicilium *Festeticsianum*,² secessus eximii. Nam, et silentia praebet, amica requieti, et non una, cum ex vicinitate lacus, tum ex obiectis nemoribus, opportunitate, gaudet. Itaque habet venatus, et piscium capturam. Non facile ea regione locum salubriorem, amoenioremque repereris. Fronte enim lacum aspicit, et ultra hunc colles, montesque amoeni obtutus. A latere sinistro silva editior, planior a dextris campus, a tergo omnis ad rusticandum commoditas est.
- 10.) *Ujlak* semihorae³ itinere remotior a priori in meridiem, est inter silvas, sed amoeno intervallo, positione tamen exili, possessionis *Hunyadiorum*.
- 11.) *Kéthely* eiusdem ditionis sedes, *Sanko*⁴ enim, *Hunnyadiorum* antecessor, hoc loco vivebat. Iacet eadem via versus *Szigethum*, vicus hilaris, haud tamen aequae copiosus.
- 12.) *Sáari*, in eadem *Hunyadiorum* potestate, priori suppar, sed paullulum ad sinistram retrusus.

¹ corr. ex *faenificia* sec. L ² L *Christophori Festeticsii* ³ corr. ex *semi horae* a nobis ⁴ corr. ex *Sankö* sec. L

- 13.) *Gomba*, inclinat et hic a *Kéthely* in meridiem insistitque erectae cuiusdam acclivitati. Paret familiae *Desö*, coliturque solo silvestri fere, et extirpatis arboribus ad frugem sub-acto. [p. 98.]
- 14.) *Marczali*, possessio comitum¹ *Szécsenyi*, frequens eadem, et populosa, distat a priori unius quadrantis horae spatio ad meridiem. Erat ei olim templum amplae fabricae, ut creditur, Templariorum. Praeter agri fertilitatem aliam, non exigua vini *Marczallensis* gloria est. Hinc *Marczalii*, illustre genus, sed quod defecit pridem, et nomen traxit, et originem. Est praeterea locus, frequentioris celebrationis, congregationis *Comitatus Simighiensis*.
- 15.) *Boronka* est inter lacunas, dimidio milliari a priori, pariter *Hunnyadiorum* haerendum.
- 16.) *Varjaskér*, itidem *Hunnyadiorum* viculus in eodem tractu, haud procul a priori. Coloni *Illyri* sunt omnes.
- 17.) *Tót Sz. Pál*, tametsi vicinus, quos nunc vidimus, reliquis, tamen² est in principis *Eszterházi* ditione.
- 18.) *Taska*. Vicus *Slavicus* comitum *Szécsenyi*.
- 19.) *Busák*, alias *Ács Megyer*, paret parte sua dimidia *Iankovitsio*, reliqua *Lengyelis* adscribuntur. Vicus est omnino copiosus.
- 20.) *Lak* pagus mediocris, sed vino in ea [p. 99.] ora percelebris, possessionis *Iankovitsii*, cui et domicilium in eo est.
- 21.) *Vámos* in septentrionem fere ad quadrantem milliari submotus. Colit vitem fructu haud ingrato, estque praeterea commodae agricolationis. Eiusdem *Iankovitsii*.
- 22.) *Kis Berény* revera exilis vicus, quippe qui aliquot tantum aediculis habitetur. Est *Iankovitsii* possessio.
- 23.) *Lengyel Tóti*, qui a *Kis Berény* spatio medio horae distat, in aperto loco situatur. Possidetur per familiam *Lengyel*, unde eadem praedicatum quoque suum habet.
- 24.) *Csehi*, opimior aliquanto, recedit a *Kis-Berény* itinere semihorae,³ in eandem mundi plagam.
- 25.) *Szölös Györk*, reducitur in orientem versus montem *Boglár*, gaudetque vini cultura, tota ea regione optima, unde et praenomen loco enatum est. A priori bis mille circiter passibus secretus.
- 26.) *Tóth Gyugy*. Vicus *Szölös Györko* haud dissimilis. Est in *Iankovitsii* potestate.
- 27.) *Lele*, possessio baronis *Majtényi*, in ripa lacus *Balatonis*, positu hilari, salubrique. [p. 100.]
- 28.) *Látrán*, colonia mediocris, comitum *Szécsenyi*. Praeter rei frumentariae proventus, vino proficit haud ignobili.
- 29.) *Thur* hinc in meridiem itinere semihorae discedit; refertur autem ad *Lengyelios*, et *Bakacsianos*.
- 30.) *Rád*, desertum, sola vini feracitate memorabile.
- 31.) *Szemes*, vicus in ripa *Balatonis*, incolis egenis, sed solertibus, solo autem vinifero.
- 32.) *Ószöd*, abit paullulum in meridiem, cuius partem unam *Hunyadi*,⁴ alteram *Custos Albensis* sibi vendicat.

¹ L comitis ² add. sec. L ³ corr. ex semi horae a nobis ⁴ add. sec. L

- 33.) *Teleki*, vicus Abbatiae *Tihaniensis*, passibus circiter bis mille in meridiem semotus, sedet inter silvas, solo fertili.
- 34.) *Csepel*, tantumdem distat in meridiem, possessio episcopi *Weszprimiensis*.
- 35.) *Karád*, vicus eiusdem antistitis, distat a priori horae unius itinere. Hinc
- 36.) *Szólád*, sesqui milliari in septentrionem recedit; est ditionis *Hunnyadiorum*.
- 37.) *Szárszó* eorundem iuris, redit rursus ad *Balatonem*, tenetque eiusdem ripam, situ amoeno, et fertili. [p. 101.]
- 38.) *Kőrös-hegy* recedit in orientem. Vicus olim coenobio, et templo eximiae structurae nobilis, sed belli iniuriis desolatus. Paret autem comitibus *Szécsényi*, valetque cultu vineatico, nulli hac ora secundo. Accepit iam incolas, at pauciores, et sortis tenuioris.
- 39.) *Szántód*, e regione insulae *Tihany*, ea parte, qua lacus traicitur. Vicus eiusdem abbatiae, cui opportuna illic villa est.
- 40.) *Fok*. Descripsimus vicum in *Comitatu Weszprimiensi*,¹ quia eiusdem agrum occupat, tametsi olim citeriori ripa fluvii *Sivónis*, apud *Simigienses* steterit; quemadmodum id ruderum adhuc ostentant.
- 41.) *Kiliti*, elegans vicus in eiusdem amnis ripa, sub colle vitifero positus, aurae tam salubris, et immunis ab insectis, ut ne muscam quidem tolleret, ob aërem, quem lacus vegetat, purum, vegetum illum, et expertem putredinis. Nusquam certe locus, mansioni opportunior alius. Nam, quod a lacu remotior est, tempestates non admodum sentit, ventis tamen perflatur ea regione allabentibus; ideoque aestu, et culicibus non adfligitur, hiemesque accipit tolerabiles. Piscibus, et vino, re item frumentaria gaudet, et ditioni Venerabilis Capituli *Veszprimiensis* paret. [p. 102.]
- 42.) *Endréd*, exilis vicus est pone castellum eius nominis, Abbatiae *Tihanyensis*. Fuit olim munimentum haud contemnendum, quod *Turcae*, magno adsitae¹ regionis malo, diu insidebant. Castellum quadrata est forma, peninsulae *Tihaniensi* obiacens. Montem subsedit editum, sed loco erecto, et hilari. Itaque et subiectam late planitiem despicit, et laetatur vite.
- 43.) *Ádánd*, eandem obtinuit ripam, in orientem hibernum, estque e regione †*Szaladi*†.² Exiguus vicus, lignis carens, campo tamen satis late patenti. Est *Talliányiorum*, *Csapodiorum*,³ et *Nagyiorum*.⁴
- 44.) *Ságvár* recedit *Adando* versus silvas in occidentem. Olim arce innotuit, cuius tamen vix vestigia adparent. Est Capituli *Veszprimiensis*.
- 45.) *Hidvégh*, propius ad *Sivonem* ad cubat, adversa vico *Veszprimiensi*, *Mezeő-Komárom* ripa, a quo solo traiectu dirimitur; ob eamque rem nomen etiam *Hidvégh*, quod *pontis finem* significat, accepit. Itaque limitaneus hac regione vicus est.
- 46.) *Som*, reducitur in occasum sesqui horae itinere, referebatur ad ditionem comitum *Viczai*, et baronum *Apponyi*, dein possessioni *Keneseianae* arcessitus, possidetur per successores.

¹ corr. ex *adsita* sec. L ² forsán *Szabadi* (Balatonszabadi) ³ corr. ex *Csapoiorum* sec. L, ubi vero *Franc. Csapodi* ⁴ L in notis comitatensium *Joannis Nagy actu Comitatus ord. notarii*

¹ *Ita quidem est: descripsit enim satis fuse Belius vicum Fok (hodie Siófok) in Notitia Comitatus Veszprimiensis. Vide in editionis nostrae tomo II., id est, in BÉL 2012. p. 597.*

- 47.) *Nagy-Berény*, ob incolas olim copiosos sic dictus, ut a *Kis-Berény* (cuius meminimus) discriminaretur. Subducitur in orientem, estque V. Capituli *Veszprimiensis*. [p. 103.]
- 48.) *Egres*, tenuis vicus inter montes sepositus, ditionis *Battyánianae*.
- 49.) *Tab*, discedit hinc spatio sesqui milliari, inter montes, ditionis *Lengyeliorum*.
- 50.) *Kapol*, exilis colonia, haud procul *Tabo*, inter silvas reposita. Est *Tallianiorum*, *Csapodiorum*, *Nagyiorum*.¹
- 51.) *Bálványos*, submovetur a priori horae unius itinere.
- 52.) *Andács*, cedit in meridiem tenetque pariter silvas, solo bono, et fertili, ditionis episcopi *Veszprimiensis*, cuius indulgentia claustrum quoque in eodem est PP. Franciscanorum. Isthinc²
- 53.) *Nágots*, unius horae itinere secedit. Vicus tenuis, quamvis solo satis benigno. Spectat ad *Zichios*.³
- 54.) *Igal*, ditionis *Bottyánianae*, distat uno milliari in meridiem, huic
- 55.) *Szil*, vicinus a meridie, est iuris *Hunyadiani*.⁴
- 56.) *Kások*, familiae *Káldi*, et *Vidos*, vicus mediocris, pariter in meridiem a priori separatus.
- 57.) *Búseő* est ultra *Kások* in meridiem, vicus sic satis opportuni ad rusticandum situs, *Gállis*⁵ obnoxius. Hinc
- 58.) *Gelye* est, milliari interstitio in orientem hibernum secretus. Paret Custodi *Albensi*.
- 59.) *Pullya*, eiusdem plagae vicus, *Comitatus Tolnensi* conterminus. [p. 104.]
- 60.) *Átala*, custodi *Albensi* adscriptus. Distat a *Pullya* milliari fere uno.
- 61.) *Csoma*, uno quadrante milliari a priori. Possessio haud grandis *Hunyadiorum*.
- 62.) *Kapos-Szabadi*, uno in occidentem milliari repressus, ditionis *Bottyánianae*. Abit hinc
- 63.) *Berki*, duobus in occasum milliariibus. Vicus frequens, egenus tamen. Est familiae *Iankovics*, hodie iure uxoreo comitis *Niczki*.⁶
- 64.) *Taszar*, priori ab occidente vicinus, paucis incolis, agricolatione silvestri. Est Custodis *Albensis*.
- 65.) *Mosdos*, familiae *Iankovics*, vicus omnino tenuis, et parvi redditus. Dissidet *Taszaro* unius horae itinere, in septemtrionem.
- 66.) *Baté*, haud multo melior. Recedit in orientem, estque in ditione *Gálliorum*.⁷
- 67.) *Fonyo*, exiguus vicus Custodiatu s Albensis.
- 68.) *Orczi*,⁸ una, alterave aedicula, eadem vicinia, cultus. Est baronum *Orczii*.⁹
- 69.) *Patalan* melioris paululum habitus, iuris *Bakatsiani*.
- 70.) *Toponár*, *Christophoro Festeticsianus*,¹⁰ horario propemodum itinere in occidentem, versus *Capossium* reductus. [p. 105.]
- 71.) *Füred*, distat *Capossváro* in aquilonem milliari dimidio, loco humido, et silvestri. Ditionis *Bakatsiani*.
- 72.) *Aszszaló*, Principis *Eszterhazii*, in eadem regione, vicus frequens, sed egenus.
- 73.) *Magyar-Egres*, eiusdem ditionis, et viciniae.

¹ pro *Csapodiorum*, *Nagyiorum* L in notis comitatensium *Franc. Csapodi et Ioan. Nagy* ² corr. ex *isthic* sec. L ³ corr. ex *Zichios* sec. L, ubi vero *Adamum Zichium* ⁴ iuris *Hunyadiani* corr. ex *Hunnyadii* [?] sec. L ⁵ L *Gabrielis Gál* ⁶ hodie... *Niczki* L om. ⁷ L *Gabrielis Gál* ⁸ corr. ex *Onszy* sec. L ⁹ Est baronum *Orczii* L om. ¹⁰ *Christophoro Festeticsianus* L adinet ad *Christophorum Fesztetics* (!)

- 74.) *Gesztí*, colonia vilis, et egena, cui moderantur *Tallianii*, *Csapodii*, et *Nagyii*.¹
- 75.) *Merenye*, vicus exiguus, priori obversus in orientem, spectat ad Custodem *Alba Regalensem*.
- 76.) *Jád*, Principis *Eszterházi*, recedit in meridiem bihorii itinere. Ex eadem etiam parte est
- 77.) *Jutta*, vicus haud contemnendi proventus. Est comitum *Battyáni*.
- 78.) *Hetes*, seiungitur a *Jutta* in occidentem modico milliari, estque exilis rusticationis, iuris *Jankovitsii*.
- 79.) *Mére*, vicinus priori in meridiem, propter fluvium *Kapossium*, a quo multa accipit incommoda, quando exundat. Paret *Talliániis*, *Csapodiis*, *Nagyis*.²
- 80.) *Szomajom*, mediocris, eodem tractu, vicus principis *Eszterházi*.
- 81.) *Puszta-Korpáth*, vicinus priori [p. 106.] in orientem, plane in fontibus *Capossii*, nam ex eius terreno exit. Alioquin vicus est fructuosae agricolationis, ditionis *Sárköziorum*.³
- 82.) *Sárd*. Locus haud spernendus, quondam familiae *Pusztérffi*, in septentrionem *Puszta-Korpátho* submotus, nunc *Antonii Somsics*,⁴ unde et praedicatum accepit.
- 83.) *Csoknya* est in principis *Eszterházi* ditione. Vicinus *Sárdo*, in orientem, loco erecto, aediculis frequentibus, agro vivido, et parte septentrionali plerumque submerso, difficilisque transitus. Illac enim *Rinnia* meat, multumque aquarum, dum intumuit, in vici agros effundit.
- 84.) *Osztopán*, inter silvas haerens, colitur a *Slavis*. Possidetur a *Lengyelis*.⁵
- 85.) *Pamuk*, tenuis extra modum viculus, idemque ab aquilone *Simighio* confinis. [p. 107.]

MEMBRUM II.

De

Processu Szigethiensi.

PROOEMIUM.⁶

Nomen accepit a celebri eius nominis castro, et eximia heic processus intercapedine est. Quidquid enim intra *Rinniam*, et *Caposium* fluvios, partim in orientem ad *Tolnensem*, et *Baranyiensem*⁷ regiunculas, partim vero in meridiem, ad *Dravum* usque procurrit, id omne *Szigethiensi* huic processui admensum est. Habitu gaudet silvestri, montosoque. Isthic mons *Zeliczensis* totus inhaesit, dum a collibus *Szigethensibus* perpetuo incremento decurrens, *Merseto* sese coadunet. Quae plani sunt positus, aquis perennibus⁸ madent.

¹ pro *Tallianii*, *Csapodii*, et *Nagyii* L in notis comitatensium *Tallian*, *Csapodi*, et *Nagy* ² pro *Talliániis*, *Csapodiis*, et *Nagyis* L in notis comitatensium *Tallian*, *Csapodi*, et *Nagy* ³ L *Joannis Sárközy* ⁴ L in notis comitatensium *Sárd* possidetur per *Anton. Somsits Vice Comitem modernum*, et *Nicol. Poóka* ⁵ L in notis comitatensium *Osztopány* possidetur in mediocritate per *Lengyelianos*, in altera autem medietate *Tallianianos*, *Csapodianos* et *Nagy* ⁶ corr. ex *Proemium* ⁷ corr. ex *Baronyensem* sec. L ⁸ corr. ex *perennibus* sec. L

Nam non modo *Caposius* multum regionis submergit, sed lacunae etiam *Szigethenses*, qua in *Dravum* exeunt, ingens terrenum offundunt, redduntque inutile cultui. At situs erectiores sabulosi fere sunt, et cum sementis, tum vitium quoque benigne patientes. Crebri insunt vici, sed tenuium coloniarum. Quos antequam recenseamus, *Szigethi* rationem habuisse iuverit. [p. 108.]

SECTIO I.

De

Szigetho.

Huius Processus Metropoli.

S Y N O P S I S.

Szigethi nomen originis Hungaricae: arcis origines Osvaldo Anthemio: *incrementa* Valentino Török ab Enying tribuuntur: *huius ingenium, et actus.* §. I.

Prima Szigethi obsidio, et huius caussa: Valentini in ea defensanda virtus: Zapolitanorum ab obsidione abitus. §. II.

Valentinus arcem communit: eius inconstantia. §. III.

Incrementa¹ Szigethi reliqua: tentatur a Toigono: arcis habitus sub Stanschitzio praefecto. §. IV.

Virtus Szigethensium: ad obsidionem hostes provocat: eius lenta initia: Eunuchi in castris² adventus: oppugnationis hostilis labor: quomodo a nostris propulsatus sit: solvit Eunuchus obsidionem, Babocsianis opem laturus: reditque iterum: sed conatu irrita. §. V.

Nova Szigethi obsidio ductu³ Solymani suscepta: eius occasio: quo tunc fuerit robore: quantoque praesidio. §. VI.

Zrinii fiducia, et ad milites oratio: iusiurandum: militum item sacramentum. §. VII.

Reliqui ad defensandam arcem adparatus: Solymani metatio: oppugnationis initium: Zrinii oppidum novum exurit: vetus

[p. 109.] *defensandum suscipit: id Turcae in rem suam vertunt: pugna pro moenibus commissa: nostrorum clades: hostium in oppugnando pertinacia.* §. VIII.

Propugnatorum virtus: Solymannus frustra sollicitat muneribus Zrinium: novum Solymani commentum: inaniter Zrinio admotum: eius animi magnitudo: ad milites allocutio. §. IX.

Solymani ob acceptam repulsam furor, et oppugnatio veteris oppidi instaurata: Zrinii, suorumque in ea propulsanda fortitudo: incendium nostris calamitosum: quod fugientes in arcem interiorem se iniiciunt: mors Solymani. §. X.

Oppugnatio arcis interioris ab hoste suscepta: flammam concipit, quae Zrinium ad erumpendum cogunt: Zrinii ultima ad milites oratio. §. XI.

Feminae facinus memorabile: Zrinii cum suis eruptio: occasus funestus: qui cum eo ex primoribus interierint: vivi quatuor admodum servati. §. XII.

Arx interior a Turcis occupata pulvere pyrio in aëra eliditur: illata inde Turcis clades: caesorum toto obsidionis tempore numerus:

¹ corr. ex *incrementum* sec. notam marginalem ² sic! ³ corr. ex *ducta* sec. notam marginalem

caesareanorum oscitantia: qua in fide constantiaque¹ fuerint praesidiarii. §. XIII.

Eadem obsidio carmine descripta. ... §. XIV.

Zrinii laudes ab eruditis decantate: eiusdem imago loricata: epigramma in eandem: togata icon alia: eius inscriptio a Forgácsio posita: epigramma. §. XV.

Quae arcis sub barbaro fata fuerint: fit calamitatum circumsitae regionis officina: Alys praefecti irrequies.² Hassanis grassatio: Sasvaris ausus et caedes: impressiones reliquae: arx propemodum in nostrorum manus recidit: succenditur a speculatore Croata. §. XVI.

Nostrorum post captam Budam adversus Szigethenses impressiones: lenta obsidione premitur³ a Vecchia. §. XVII.

Eius in oppugnando temeritas: et accepta clades: reprehensio: obsidii rationes: accuratius factae: deditio Szigethi: et huius leges. §. XVIII.

Hodiernus Szigethi habitus: a prisco illo diversus: propugnacula: arcis interiora: porta hodie unica: olim duae. §. XIX.

Castrum oppidanum: et huius munitiones: templa: aedificia reliqua: portae. §. XX.

Suburbium geminum: loci magistratus: cives. §. XXI. [p. 110.]

§. I.

Szigethi
nomen originis
Hungaricae:

Szigethum, vel uti malunt alii, *Szigitinum*, vox est *Hungaricae* originis: *Latina* terminatione, quod plerumque fit in locorum nominibus, donata. *Szigeth* enim *insulam* nobis significat. Hinc vernacule *Szigeth-vár*, hoc est: *Insulana arx* dici consuevit, ut discriminaretur ab arcibus aliis, quibus iidem situs nomina indiderunt. Sunt enim passim per *Hungariam* eiusdem huius vocabuli^{a)} loca, sed discreta tamen, varia denominatione. Germani *Grentz Szigeth* adpellant, quod limitaneum sit adversus *Sclavoniam* propugnaculum. Certe, praefectus loci id sibi attributum habet, ut totius limitis gubernatorem se gerat. Origines, situm, et fata arcis nemo ISTVÁNFFIO expressit accuratius. *Szigethum*,⁴ inquit,^{b)} ⁱ *lingua* Pannonica *insulam* significat, quod superioribus saeculis, proavorum nostrorum memoria, Osvoldus Anthemius, cuius progenitores ex⁵ Graecia in *Hungariam*⁶ venisse dicebantur, in ea insula, quam *Almás*⁷ rivus stagnans, et paludosus, e proximis silvis, et montibus provolutus efficit, turrim⁸ aedificasset, ac insulae nomine vocatam, castigato, et obstructo, terrenis aggeribus oblongis aquarum cursu, ac latiore excavato alveo, lacum effe[p. 111.]cisset.⁹ Eam posterius aedificiis, et propugnaculis auxerunt, ac postremo Valentinus Eningius,¹⁰ cognomento Turcus, tolerata¹¹ Iohannis inter-regis¹² obsidione, locum longe munitiorem reddiderat. Quo a Solymano¹³ Constantinopolim abducto, et Quinque Ecclesiarum¹⁴ urbe in Turcarum potestatem redacta, liberi eius, quod tuendae ei, et defensandae¹⁵ impares essent,

arcis origines
Osvoldo
Anthemio:

incrementa
Valentino Török ab Ening
tribuuntur:

a.) Nempe Óri Szigeth in Comitatu Castriferrei, Mármorosi Szigeth apud Mármorosienses, Mezeő Szigeth, seu Szeged apud Csongrádienses, reliqua.

b.) Libro XIX. p. 359, 29.

¹ corr. ex constantiae sec. L, ubi vero constantia ² corr. ex irequies sec. L ³ corr. ex praemitur a nobis ⁴ ISTVÁNFFY 1622. p. 359. Sigitum ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. e ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. Ungariam ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. Almus ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. add. rotundam ⁹ corr. ex effe[c]cisset sec. L ¹⁰ ISTVÁNFFY 1622. l. c. Enningius ¹¹ corr. ex tolerato sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. et L ¹² ISTVÁNFFY 1622. l. c. regis ¹³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. Sulymano ¹⁴ Quinque Ecclesiarum corr. ex Quinque Ecclesiarum sec. L, ISTVÁNFFY 1622. l. c. Quinqu ecclesiarum ¹⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. defendendae

ⁱ Locum operis Istvánffii in nota b.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 359.

Ferdinando *concesserunt*. Haec ISTVÁNFIUS. Erat *Valentinus* homo turbidus, feroxque, et rerum novarum cupidissimus. Primum, quo se obstrinxit, maleficium, fuit dediti Turcis *Bellgradi*, idque longe omnium iniquissimum. Quamobrem, cum *Hederváro* facinoris socio, proscriptus quidem a rege LUDOVICO II. fuit, sed quod iuventae vitio potius, et pravis hominum pessimorum consiliis, quam sponte deliquisset, coniuge praeterea ex reginae aula, *Marci Pempflingeri* filia ducta, in gratiam receptus, *Szigethum*, cum amissis bonis recuperavit. Quae et retinuit diu fideliter. Quippe, non LUDOVICO tantum officium faciens, sed etiam eo caeso, FERDINANDUM I. summa fide secutus, IOANNI de ZÁPOLYA, diu fortissime restitit. Non modo enim, ut in regem eligeretur, non consensit, sed ad MARIAE etiam comitia, quae FERDINANDO velificatura indixit, cum *Bathoreo* Palatino, *Francisco Bottyánio*, *Dalmatiae*, *Croatiae*, et *Sclavoniae* regulo, aliisque, *Pisonium* accessit.^{c.)} [p. 112.]

huius ingenium, et actus.

§. II.

Itaque IOHANNES, collecta in *Valentinum* ira, vitae eius imminuit, mandavitque, *Thomae Nádasdio*, et *Iohanni Saracenio*, ut *Turcum*, si qua possent, arte interciperent. Erat is tunc forte in arce sua *Sigethana*, quod, cum hostes sui cognovissent, eundem subita obsidione cingunt, militaribus operibus, ea parte, qua silva *Hárs Erdő* obiicitur, commode positus. Fit ergo oppugnationis initium, spe, quam eventu, optabiliore. *Valentinus* namque cum de salute sua agi videret, ultima quaeque¹ experiri constituit, antequam se hostium lubricini permitteret. Itaque praesidiariis ad resistendum accensis, facta semel, iterumque eruptione, obsidentium plurimos partim cecidit, partim captos secum in arcem abripuit. Erat in his, cum XXV. equitibus *Emericus Magnus*, quem ut suis animos adderet, in triumpho duxit, posteaque haud sine ratione capite diminuit. Atque ista quidem *Valentini* virtute arx eo laudabilius defendebatur, quo tenuiores tunc eius munitiones fuerunt. Praeter turrinam enim lateritiam illam, quam *Anthemius* extruxit, nihil erat, quod vim hostis reprimeret. Eandem murus cespitius ambiebat, cratibus vimineis conseptus, fossaque succinctus, late non minus, quam profunde egesta. Itaque, in turri machina versatili collocata, *Valentinus* omnes hostium insultus, impetusque fortiter retundebat, maiorem in dies stragem editurus, nisi oppugnatores sui, obsessae *Budae* opitulaturi, *Szigetho* relicto maturius discessissent. [p. 113.]

Prima Szigethi obsidio, et huius causa:

Valentini in ea defensanda virtus:

Zápolitánorum ab obsidione abitus.

§. III.

Nullus dubito, quin *Valentinus* recedente hoste arcem melius postea communierit, feceritque ad omnes fortunae casus robustiorem. Toto enim fere tempore, quo ZÁPOLITANI belli rationes durabant, FERDINANDO fidelem navavit operam, primusque eorum fuit, qui *Turcam* a *Viennae* obsidione dilabentem totis viribus^{d.)} ⁱ insectandum statuerat. Sed,

Valentinus arcem communit:

^{c.)} ISTVÁNFIUS Lib. VIII. et IX.

^{d.)} ISTVÁNFIUS Lib. XI. p. 185, 31.

¹ corr. ex quaequae sec. L

ⁱ Locum operis Istvánffy in nota d.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 185.

*eius
inconstantia.*

ut erat homo fervidus, et ambitiosus, ita ob rem vilissimam, moram nempe vindicandae iniuriae, quam se a *Paullo Bakitsio* accepisse contendebat, impatiens, relicto FERDINANDO, ex arce sua *Szigethana Quinque-Ecclesias*, inde *Budam*, ad IOHANNEM, nullo infamiae, aut dedecoris metu defecit. Erat deinceps pari in IOHANNEM, ut in FERDINANDUM fide,^{e.)} sed captus a *Turcis*, et *Bysantium*^{f.)} i) deductus, anno MDXLI. diem obiit.

§. IV.

*Incrementa
Szigethi
reliqua:
tentatur a
Toigono:¹*

*arcis habitus
sub Stansitio:*

Arx interim *Szigethana* a FERDINANDO non modo habitum meliorem, sed praesidium etiam accepit validius. Redibat *Toigonus* post *Capos-uj-várum*, et *Babocsam* occupatam, plenus spei, eodem impetu, *Szigethum* quoque posse intercipi. Proinde ad tormenti iactum inter propinquam tiliarum silvam, *Hárs-erdő* Hungari vocant, atque vicum *S. Elisabethae*, interfluente *Almásó* castra metatur. Inerat in arce *Keretsénius*, sic satis ad resistendum animi [p. 114.] praefereus. Praeterquam enim, quod facta eruptione gemina, levi congressu, trecentos *Turcas* necaverunt praesidiarii, maiori certe tormenti globo pertusum *Toigoni*² tentorium^{g.)} ³ ii) deterruit hostes, ne obsidionem exordirentur. Sed *Keretsénius*, minis hostium territus, brevi post praefectura ea^{h.)} iii) decessit, *Gyulae* postea deditioe, infamis magis, an infelix. Successit ei, commendante *Batthiánio*, *Marcus Stansitius*, Croata, vir fortis, priscae severitatis, et paullo ante equitum *Iaurinensium* praefectus. Eius tempore haec, teste ISTVÁNFFIO,^{i.)} iv) arcis fuit facies. *Fossas habebat*⁴ *aqua plenas triplici ordine, quinque munitas propugnaculis,*⁵ *et ad occidentem solem, oppidum duplici vallo, ac fossa circumdatum. Quae omnia e cespite, et materia*⁶ *constabant,*⁷ *una illa, rotunda*⁸ *ac vetere turri excepta, quae latericia est, sed angusta adeo,*⁹ *ut a nemine inhabitari potuerit:*¹⁰ *proinde pulveri*¹¹ *sulphureo, ac rebus necessariis servandis, destinata,*¹² *excubitoribus idoneum locum praebet, qui isthic perpetuas agentes vigilias,*¹³ *adventum hostium, protenso interdium vexillo,*¹⁴ *ac aeris campani sonitu, consueverant indicare.*¹⁵ *Fuit ergo locus ob affluentiam aquarum cuniculis agendis minus opportunus. Sed eo etiam vitio laborabat, quod aggeres,*

e.) Ibidem Lib. XIII.

f.) Ibidem Lib. XIV.

g.) SAMBUCUS in *Append. Rerum Hungar.* BONFINIO adnexa p. 803, 30. Et GASP. ENS. *Rer. Hung.* l. V. p. 228.

h.) Idem Lib. XIX. p. 358, 38.

i.) Idem Lib. XIX. p. 359, 40.¹⁶

¹ nota marginalis add. a nobis sec. synopsis ² corr. ex *Foigoni* sec. L ³ littera notae „g.)” in K erronee „f.)” a copista scripta, quam sec. L correximus ⁴ *fossas habebat* ISTVÁNFFY 1622. p. 359. *habet arcem plano loco sitam, et fossas* ⁵ *munitas propugnaculis* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *propugnaculis munitas* ⁶ *cespite, et materia* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *materia et cespite* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *constant* ⁸ add. a nobis sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁹ *angusta adeo* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *adeo angusta* ¹⁰ *inhabitari potuerit* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *inhabitetur* ¹¹ *proinde pulveri* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *pulveri tamen* ¹² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *dicata* ¹³ *perpetuas... vigilias* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *continuo vigilias agendo* ¹⁴ *protenso... vexillo* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *extendo vexillo* ¹⁵ *consueverant indicare* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *significare consueverunt* ¹⁶ K add. et p. 803,52. del. sec. L et notam sequentem k.)

i) *De Valentino Török Byzantium abducto ibique postea interfecto vide* ISTVÁNFFY 1622. p. 243.

ii) *Locos in nota g.) citatos vide in* ZSÁMBOKY 1581. p. 803. et ENS 1604. p. 228.

iii) *Locum operis Istvánffii in nota h.) citatum vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 358.

iv) *Locum operis Istvánffii in nota i.) citatum vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 359.

quorum obiectu, aquae in fossis continentur, non magno labore suffodi, et derivari aliorum potuerint.¹ Ad eundem modum SAMBUCUS^{k.)} i quoque munitiones arcis descripsit.

§. V.

Hoc robore, cum esset arx, praesidiariis item [p. 115.] acerrimis insessa, fatigabat subinde *Turcas*; id, quod in belli occasionem vertit *Solymanus*. Enim vero, ea fuere virtute *Szigethenses*, ut non tantum *Quinque-Ecclesias*, sed loca etiam omnia, quae inter *Dravum*, et *Danubium* tyranno parebant, continuis excursionibus infesta redderent, usque adeo, ut neque classe, neque terra commeantibus *Turcis*, mercatoribus potissimum, tutum iter relinqueretur. Proinde, revocato *Toigono*,² curam expugnandae arcis, *Aly Eunuchus* mandat *Solymanus*, tantae superbiae viro, ut legatis *Ferdinandi*, *Verantio*, et *Zayo*, qui tunc *Constantinopoli* erant, nihil dubitarit insultare, profecturum se in *Hungariam*, ad expugnandum *Szigethum*, neque iam armis, sed fustibus rem gesturum. Respondere illi: iret modo, reperturum viros, qui eminus quidem globis, hastis et acinacibus cominus, fustes suos, clavasque sint propulsaturi. *Eunuchus* interim, cum insigni praetorianorum militum numero, *Constantinopoli* profectus, *Bellgradum* post veris initia accessit, dataque militi aliquot dierum quiete, quaquaversum mandata ad praefectos misit, ut cum auxiliaribus copiis, ad praestitutum diem certo loco adessent. Iam ad XXV. millia excreverat exercitus, cum *Budam* primo, ut eius praefecturam occuparet, inde *Quinque-Ecclesias* venit *Eunuchus*. Hinc *Dervisium*, *Quinque-Ecclesiarum*, *Achomatem*, *Babocsiae*, et *Nasuffum*, *Coppiani* praefectos, uti commeatu praesidiarios arcerent, cum parte exercitus praemittit. Et hi quidem, decimo tertio Calendas Iunii ad oppi[p. 116.]dum *S. Laurentii*, uno ab arce milliari, consederunt, viginti postea diebus, minuta cum nostris praelia conserentes, eo successu, ut cum e hostibus plures subinde caderent, e nostris nemo desideraretur. Re ea in optimum omen versa, non oppidi, non arcis portas claudunt praesidiarii, dum ipse *Eunuchus*, cum reliquis copiis adesset. Is, ut in arcis conspectum venit, communitis tridui spatio castris, et suggestibus positis, propugnaculum, cui ab authore *Paullo Készás*,^{k.)} ii *Készás Bástyá* nomen fuit, continuo globorum iactu verberare coepit. Neque segniores se nostri praebeuerunt. Praeterquam enim, quod munimenta, arcis non minus, quam oppidi, summa cura, vigilantiaque tutabantur, factis eruptionibus, excubias *Turcarum*, magna semel, atque iterum strage edita, lacescere haud desinebant. Hostis interea, iactis in oppidum pilis, globisque ignitis, facile id succendit. Tametsi vero, tota illa pars, quae a *Készásia* munitione, usque ad aliam *Heneianam* procurrebat, puncto temporis absumpta est; haud tamen *Turcis*, summa vi in oppugnationem incumbentibus, nostri cessere, quin potius oppido semiambusto⁴ conservato, ingentem subeuntium hostium numerum

Virtus Szigethensium:

ad obsidionem hostes provocat:

eius lenta initia:

Eunuchi in castris³ adventus: oppugnationis hostilis labor:

quomodo a nostris propulsatus sit:

k.) p. 803, 52.

k.) Loco citato p. 804, 20.⁵

¹ Fuit ergo... potuerint ISTVÁNFY 1622. l. c. Estque locus ob aquarum munimentum fodiendis cuniculis minus opportunus, quum ex adverso haud minore vicio laboret, quod aggeres, quorum obiectu aquae in fossis continentur, non magno labore suffodi, effluentesque aquae alio derivari possint ² corr. ex Foigono sec. L ³ sic! ⁴ corr. ex semi ambusto sec. L ⁵ corr. ex p. 803, 52. a nobis

ⁱ Locum operis Sambuci in nota k.) citatum vide in ZSÁMBOKY 1581. pp. 803–804.

ⁱⁱ Locum operis Sambuci in nota k.) secunda citatum vide in ZSÁMBOKY 1581. p. 804.

confecere. Praeclaro isthoc praesidiariorum facinore, accensi hostes, noctu, post irritum adsultum, alios aggeres, prope molam fru[p. 117.]mentariam, quae una conflagraverat, instruxerunt, collocatisque machinis, turrim rotundam quater occipiunt. Renitebantur quidem, quam poterant, maxime, ac fortissime praesidiarii, sed quod hostium viribus superarentur, conatu subinde inutili. *Turcae* interea, ut prioris adsultus iniuriam vindicarent, ignominiamque, coniecta in oppidi fossas ingenti lignorum multitudine, maiore, quam antea, impetu, oppidum adoriuntur. Iamque summa virium contentione subibat hostis, cum nostri, succensa opportune materia, qua fossas oppleverat, magnis animis quater incurrentem toties reiiciunt. Nihil eo certamine dici potest acrius. Tandem, viribus impares, relicto oppido, in castrum se recipiunt nostri, *Stanschithii*, qui arci praecerat, imperia secuti. Eo viso hostes, admotis tormentis, arcis partem illam, quae aedi sacrae opposita est, assidue verberare. *Ex adverso nostri, vix unius horae quiete sumta,¹ contineri nequiverunt, quin maioribus viribus erumperent, ac hostes illis aggeribus exturbarent; sicque Sebastiano Ujlaki,² et Radovano ducibus, per occultam quamdam³ portulam egressi,⁴ recta aggeres invaserunt, trucidatisque, quam plurimis ex numero hostium, ac aliquot magistris tormentorum, Turcas ex iis summa vi eiecerunt: iamque tormentis potiti, ea loco movere coeperant,⁵ ut in propinquam fossam praecipitarent. Sed magna accurrente Turcarum multitudine, atrox, si unquam alias, et cruentum certamen contractum est. Duravit ea pugna, quatuor amplius horis, nunc huc, nunc illuc alternante [p. 118.] victoria. Postremo, cum⁶ omnes⁷ Turcarum copiae suis laborantibus subsidio venissent, multisque⁸ utrinque desideratis, dirempta⁹ est, et nostri arcem repetivere, ita, ut haud dubiam victoriae palmam obtinuisse viderentur. Ita ISTVÁNFFIUS,^{kk.)}ⁱ ut constare queat, quanti operis fuerit, laboriosa adeo obsidione, arcem conservare. Eiusdem diei vespere, novos tormentorum suggestus contra *Heneianum* propugnaculum *Turcae* posuere, unde rotundam turrim impeterent deiicerentque. Altera parte, ne esset obsessis cessatio, usque ad aggeris, cuius crepidine rivus *Almás* coercitus, latioreffecerat marginem, fossas egerunt obsidionales, sinuoso tramite, ita productas, ut ingentem iterum lignorum vim in arcis fossam potuerint ingerere. Cui malo hoc quoque accesserat, quod aggere, quo *Almás* cohibebatur, pertuso, stagnantes late aquas, aliorum, ex arcis fossis, derivaverint: globorum interea iactibus, die, nocteque praesidiarios fatigantes.¹⁰ Multi, hostium ista iaculatione, e militibus interemti sunt; sed maxima iactura magistrorum rei tormentariae fuerat, quibus sublatis, quidquid in arce machinarum fuit, inutile futurum erat, nisi *Lazarus Thrax*, eo ministerio olim apud *Turcas* perfunctus, nunc vero isthic captivus, ei necessitati succurrisset. Proinde novae iterum,*

kk.) Libro XIX. p. 360, 38. Adde IOHANNEM SAMBUCUM loco cit. p. 804. *seqq.* ubi singulorum dierum labores, caesorum item, vulneratorumque nomina, et praeclaros actus legas. Item VOLFGANGI LAZII *Rei contra Turcas gestae anno MDLVI. brevem descriptionem*, THUROCZII *Chronico* adnexam pag. 438. Denique BASILII IOHANNIS HEROLDI de eiusdem anni rebus, *Historiolam Dialogo Conscriptam*, ibidemque pag. 444. *seqq.*

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 360. *sumpta* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Vilaco* ³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *quandam* ⁴ corr. ex *egressi* sec. L et ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *ceperant* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *quum* ⁷ corr. ex *omes* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *multis* ⁹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *dirempta* ¹⁰ corr. ex *satigantes* sec. L

ⁱ *Locos in nota kk.) citatos vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 360.; ZSÁMBOKY 1581. p. 804.; LAZIUS 1600; HEROLDUS 1600.

eaeque longe nocentissimae, in hostium opera, explosiones¹ instituuntur. Nam praeterquam, quod ma[p. 119.]ximae² molis tormentum *Turcicum* uno ictu dirupit; orientalia certe opera hostium, arci longe omnium futura nocentissima, opinione celerius deturbavit, coegitque oppugnatores eam stationem deserere. Tunc et ligna, quibus fossam intraverant *Turcae*, subiectis ignibus, exusta sunt denuo. Quae, quod tridui spatio arderent, labor oppugnationis interruptus est. Ista praesidiariorum virtute fatigatus *Eunuchus*, audito, cum exercitu adpropinquare *Ferdinandeos*, obsidionem inglorius solvit, *Babotsaianis*, quos nostri obsidione premebant, suppetias laturus; sed ne illic quidem felicior, quippe ter caesus, reiectusque, tentandum in reditu *Szigethum* statuit denuo, ut, si qua posset arte, sub potestatem id mitteret. Ergo, fraude primum usus, quasi victor *Babocsa* rediret, praefectum, ni ultima quaeque³ experiri vellet, ad faciendam aequis conditionibus deditioem invitat. Eo dolo cum nec quidquam proficere se videret, vim denuo admovet, urgetque quam vehementissime obsessos. Hi contra, propulsati nuper hostis recordatione, in spem optimam erecti, adeo nec quidquam cessere hosti, ut tametsi sex dierum spatio, nulla ab armis daretur cessatio, fierentque dies ac noctes impressiones perpetuae, tamen servatae iterum iterumque arcis gloria, penes nostros manserit. *Eunuchus* enim, virtute *Stanschitii*, et praesidiariorum fractus, sublatis clam castris, *Quinque-Ecclesias*,⁴ cum insigni dedecore rediit, prorsus [p. 120.] expertus, vera praedixisse caesaris legatos. Ferunt,¹⁾ i insolitam *Szigethanorum* virtutem, multis retro annis non auditam audaciam, lachrymas barbaro excussisse. Nempe, tanti est hostem contempsisse. Reiecto ad eum modum superbissimo hoste, et arce tanto labore servata, ingens *Marco Stansith* praefecto apud omnes existimatio conciliata est, praefuitque postea *Szigetho*, spatio annorum^{m.)} propemodum decem, prospere non minus, quam feliciter. Denique aetate, et molestis fractus, anno MDLXII. magno sui relicto desiderio, diem obiit,^{n.)} ii praefectura arcis *Nicolao Zrinio*, summo viro, relicta.

*solvit Eunuchus
obsidionem,
Babocsaianis
opem laturus:*

*reditque
iterum:*

*sed conatu
irrito.*

§. VI.

Decennium post servatum *Szigethum* abierat, cum *Solymannus*, belli causis undecunque conquisitis, in *Hungariam* bipartito exercitu movet. Ac praemissus quidem *Petraffus* Gyulam obsedit; *Solymannus* Agriam sibi destinabat. Itaque, ineunte Iunio, cum ianicsaris, et equitibus praetorianis, *Constantinopoli* profectus, lentis itineribus, *Hadrianopolim* primum, *Bellgradum* postea venit. Hic occursantem IOANNEM SIGISMUNDUM, *Transylvaniae* [p. 121.] principem⁵ habuit. Decernitur, convocato militari

*Nova Szigethi
obsidio ductu
Solymanni
suscepta:
eius occasio:*

¹⁾ GASPARUS ENS *Rerum Hungaricarum* Libro V. pag. 223.

^{m.)} Monendus hic est lector SAMBUCUM obsidionem hanc in annum MDLIII. LAZIUM contra, item ISTVÁNYFIUM, et qui eum sequuntur, in annum MDLVI. reicere; ut pronum sit suspicari, sphalma in SAMBUCI commentaria irrepsisse.

^{n.)} Vide ISTVÁNYFIUM Libro XX. extremo.

¹ corr. ex *explosiones* sec. L ² corr. ex *mamaximae* sec. L ³ corr. ex *quaequae* sec. L ⁴ corr. ex *Quinque-Ecclesyas* sec. L ⁵ corr. ex *prinprincipem* sec. L

ⁱ *Locum operis Ensii in nota l.) citatum vide in ENS 1604. p. 233. (Non in p. 223., uti in ms. erronee habetur.)*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota n.) citatum vide in ISTVÁNYFY 1622. p. 408.*

quo tunc fuerit
robore:

senatu, *Agriae* obsidio, iunctoque ponte *Danubio*, per *Bácsiensium* agrum iter¹ suscipitur. Iam *Asiae*, et *Graeciae* equitatus ulteriore *Danubii* ripa, amne superato consererat, cum tristes adferunt nuncii *Mechmetem* dispensatorem, a *Zrinianis*, qui *Szigetho* procurerant, ad *Siklosum*² oppressum esse. Ergo furore percitus consiliorum rationes e vestigio commutat *Solymannus*, revocatisque, qui traiecerant, ad expugnandum *Szigethum*, animum adiicit, ulturus, uti dictitabat, iniurias, toties a *Szigethensibus* acceptas. Nec mora, consternitur ponte *Dravus*, itur ad obsidionem. Cuius rationes antequam exponamus, quo habitu, quoque robore arx, et oppidum fuerit, videndum est. Ita vero id descripsit PETRUS BIZARRUS.^{o.)} ⁱ *Ut, inquit: aliquid de hoc oppido³ dicatur, illud situm est in Pannoniae finibus, iacetque in lacu peramplo, et mediocris altitudinis, ac undique multis paludibus praecingitur, exque continenti, nihil aliud prorsus habet, quam solum⁴ frontem duobus propugnaculis communitam, et confectam ex aggere, et tignis invicem connexis, estque fere instar veteris moris, et consuetudinis oppidorum^{p.)} Galliae fabricatum. Locus ipse duplici aedificiorum genere constat, videlicet novo, ac veteri, habetque duas arces, unam externam, alteram internam, utramque⁵ vergentem ad oram aquilonarem, et undiquaque sunt [p. 122.] latae ac profundae fossae, aquis fluentibus repletae. Ad hoc autem non patet aditus,⁶ nisi per duos pontes, quorum alter tendit ad ortum, alter ad occasum vergit, eiusque conditor fuisse narratur quidam Antemus, vir nobilis, et opulentus. Hactenus BIZARRUS. Moeniorum vero faciem, et arcis externae, internaeque aedificia, nemo SAMUELE BUDINA^{q.)} ⁱⁱ descripsit accuratius: *Moenia⁷ exterioris arcis, inquit, internam etiam cum suo muro complectebantur: heicque⁸ continuus quasi, et ab ipsis contentus conspiciebatur. Ita, ut aliquis ex maiori arce in internam nullo negotio, et absque anfractu progredi potuerit. Interior quippe arx tantummodo⁹ una parte, seu angulo magnae arcis posita, nullum propter internam, seu magnam arcem, munimen, vel propugnaculum habebat, nec aliud quidpiam, exceptis uno, aut altero conclavi, quod ipse Dominus Comes inhabitabat, et domibus aliquot, in quibus pulvis nitratus, omnisque generis bombardae depositae servabantur. Caetera aedificia, in quibus commeatus, et siliginis¹⁰ farina, avena, hordeum, et¹¹ caro suilla, et fumo macerati pisces (quorum omnium prope ineffabilis aderat abundantia) servabantur, in maiori arce¹² contenta erant. [p. 123.] Ita comparatum erat *Szigethum*, commeatus autem tanta vis, ut semestri etiam obsidioni**

^{o.)} *De bello Pannonico* pag. 498, 40.¹³

^{p.)} De his vide IULIUM CAESAREM *De bello Gallico* passim.

^{q.)} In historia expugnati *Szigethi*, quae itidem IOHAN. THUROCZII *Chronico* adnexa est, pag. 528, 24. Eleganter GASPARIUS ENS: *Arx, atque oppidum, fossa tantum erant discreta. Rivus enim e proximo colle, incerto alveo, per plana decurrens, sparsas hinc inde lacunas, caecasque¹⁴ fossas efficiebat. Unde egesta¹⁵ terra immensa latitudine paludi similimam fossam reddebat. Moenia, atque propugnacula ex arte, non saxo, et cocto latere, sed triplici¹⁶ ordine cratium, ferreis clavis, vinculisque inter se iunctarum, duo, et viginti pedes lata, et media humo solida, vel validissimi muri firmitatem aequabant. Rerum Hungar. Libro. VI. pag. 255. seq.¹⁷*

¹ KL om; add. a nobis ² corr. ex *Sicklössum* sec. L ³ BIZARRUS 1600. p. 498. add. a me ⁴ BIZARRUS 1600. l. c. *solam* ⁵ BIZARRUS 1600. l. c. *utranque* ⁶ BIZARRUS 1600. l. c. *accensus* ⁷ BUDINA 1600. p. 528. add. *namque* ⁸ BUDINA 1600. l. c. *hicque* ⁹ BUDINA 1600. l. c. add. in ¹⁰ BUDINA 1600. l. c. *saliginis* (!) ¹¹ BUDINA 1600. l. c. om. ¹² BUDINA 1600. l. c. add. *singula* ¹³ corr. ex pag. 498, 46. a nobis ¹⁴ corr. ex *caesasque*. sec. ENS 1604. p. 256. ¹⁵ ENS 1604. l. c. *egestra* ¹⁶ ENS 1604. l. c. *triplice* ¹⁷ corr. ex pag. 256. sec. ENS 1604. l. c.

ⁱ *Locum operis Bizarii in nota o.) citatum vide in BIZARRUS 1600. p. 498.*

ⁱⁱ *Locos in nota q.) citatos vide in BUDINA 1600. p. 528.; ENS 1604. pp. 255–256.*

tolerandae suffectura videretur. De his BUDINA.¹ *Remanserunt ibi¹ quinquaginta dolia vini,² trecenta aceto, et quinquaginta omnis generis leguminibus referta. Earum denique rerum, quae ad victum requiruntur necessaria, omnium insignis aderat copia.* Militum contra eximia fuit paucitas. Inerant nempe pedites mille, et octingenti, equites ducenti, civium centum, et quinquaginta, qui ultro remanserant. Mulieres, ac pueri ad duo millia, curules machinae, sexaginta, pulveris pyrii, et reliqui instrumenti, ingens adparatus.

*quantoque
praesidio.*

§. VII.

At enim, maior Nicolao Zrinio, qui arcu praecerat, in militum virtute, ac fide, tametsi pauciores essent, quam in moeniorum robore, et abundantia commeatus, spes fuit. Proinde, simul adpropinquare hostem, certis indiciis cognovit, convocata militari concione, et in arcis interioris vicum deducta, in hunc modum profatus est: *Fratres, ac comilitones carissimi!*³ *Quandoquidem nemini iam dubium est, quin Turcarum imperator cervicibus nostris immineat: ipsa exigit necessitas, ut nos ad omnes casus subeundos praeparemus, et intrepido animo nostrum, atque⁴ totius nominis Christiani⁵ hostem, praestolemur: qui [p. 124.] temerario ausu, suis viribus, incredulorumque hominum multitudine fisus,⁶ in nos arma sumsit. Nos autem spem⁷ omnem in Deo positam habemus, cui facile erit non modo nos defendere, sed etiam et nostros, et suos hostes opprimere,⁸ ac pessumdare. Alacriter ergo eius⁹ adventum¹⁰ expectemus, nec ingentibus eorum copiis terreamur: quippe non ab humanis viribus dependet, sed coelitus datur victoria: nec dubitemus Deum Optimum Maximum, si ardentibus votis eum invocaverimus, auxilio nobis, pro paterna sua clementia, adfuturum. Danda autem inprimis est opera, ut concordia, et fides inter nos integra conservetur, et omnes simultates, inimicitiae, odia tollantur, neque alius contra alium insurgat, sed potius omnes, et singuli summa cum concordia, et benevolentia, hic una degamus, quamdiu Divinae visum fuerit voluntati. Hac itaque de causa,¹¹ Fratres charissimi!¹² non abs re, sed summopere necessarium arbitror, ut ante omnia, iureiurando nos devinciamus, et fidem demus, tum supremo nostro Magistratui, tum huic etiam afflictae¹³ provinciae constantiam, et integritatem, sancte promittamus. Primum autem ego iurabo: idem vos post me facturos, ne ego vobis, et vos mihi, ullum diffidentiae locum reliquisse videamini. Iusiurandum¹⁴ ergo¹⁵ meum auditote. Ego, Nicolaus Comes Zrinus,¹⁶ promitto Deo Optimo Maximo inprimis, deinde Sanctae Caesareae Maiestati, Domino, et Magistratui meo Supremo, et huic miserae provinciae, postmodum vobis etiam¹⁷ militibus, et strenuis viris iam hic congregatis. Ita me Deus Pater, Filius, et Spiritus Sanctus, Sanctissima Tri[p. 125.]nitas,¹⁸ et unicus Deus adiuvet: me vos nullo unquam¹⁹ tempore deserturum, sed potius vobiscum victurum, et moriturum, et omnia simul, quaecunque²⁰ inciderint, seu bona, seu mala passurum. Iam etiam ipsa ratio exigit, ut vos idem praestetis, erectisque duobus digitis, Deo interposito teste, promittatis. Post unusquisque vestrum suo Tribuno in ipsa porta*

*Zrinii fiducia,
et ad milites
oratio:*

*eius
iusiurandum:*

¹ BUDINA 1600. l. c. add. *etiam* ² BUDINA 1600. l. c. *vino* ³ ENS 1604. p. 256. *charissimi* ⁴ ENS 1604. l. c. add. *adeo* ⁵ *nominis Christiani* ENS 1604. l. c. *Christiani nominis* ⁶ ENS 1604. l. c. et L *fidens* ⁷ ENS 1604. l. c. add. *nostram* ⁸ ENS 1604. l. c. *reprimere* ⁹ ENS 1604. p. 257. om. ¹⁰ ENS 1604. l. c. add. *eorum* ¹¹ ENS 1604. l. c. *caussa* ¹² ENS 1604. l. c. *carissimi* ¹³ ENS 1604. l. c. *afflictae* ¹⁴ ENS 1604. l. c. *iuramentum* ¹⁵ ENS 1604. l. c. add. *nunc* ¹⁶ ENS 1604. l. c. *Serinius* ¹⁷ *vobis etiam* ENS 1604. l. c. *etiam vobis* ¹⁸ corr. ex *trinitas* sec. L ¹⁹ ENS 1604. l. c. *unquam* ²⁰ ENS 1604. l. c. *quaecunque*

¹ *Locum operis Budinae in sequentibus citatum vide in BUDINA 1600. p. 528.*

*Sacramento se obstringet.*¹ *Quare, ut ex vobis quilibet haec verba, praeunte scriba, clara voce, elevatisque duobus digitis dicat, sedulo inspiciemus, atque in eum, qui forte ista facere, aut ef-*
fari recusabit, gravissime animadvertemus: is enim nobiscum ad extremum perseverare mi-
nime cogitat; nec militis, sed proditoris nomine merito censendus erit. Esto itaque haec ve-
*stri*² *iusiurandi formula:*³ *Nos omnes, cives, equites, et pedites, militesque, stipendiarii, sub*
Caesarea Maiestate merentes, iuramus primum Deo Optimo Maximo, deinde Christiano no-
*stro Magistratui, huicque provinciae, et Domino nostro Nicolao Zrinio*⁴ *Comiti, sancteque*
*promittimus, nos, ut fideles, et dicto audientes milites, decet oboedientiam*⁵ *omnem praestitu-*
ros, cum ipso etiam nos victuros, mortemque appetituros, constanter pollicemur. Audite prae-
terea, quid vos scire velim: si fortassis interea humani aliquid mihi acciderit, in meum locum
vobis hunc familiarem meum Gasparem Alapianum substituo, vobisque impero, ut ipsi pa-
*reatis, summumque honorem, ut mihi ipsi, exhibeatis,*⁶ *et si quae mandata vobis*⁷ *dederit, ea*
diligenter, optimaque fide exsequamini. Hactenus Zrinii ad milites oratio^{r.)} ⁱ *et sacramen-*
ti milita[p. 126.]*ris, quo se obstrinxerunt mutuo, formulae. Haec ubi dixit, leges in ea-*
dem concione tulit, quibus et disciplina militaris, dubiis adeo rebus, adsereretur, neque
ullus seu proditori, seu licentiae cuicumque locus relinqueretur. His vero, ut suus esset
vigor, militem, qui gladium in praefectum non dubitarat stringere, itemque Mahumetem
Agam, captivum Turcam, propter insignem eius perfidiam, et enormia flagitia, quae
Szigethum proficiscens patraverat, gladio percute iussit.

*militum
iuramentum.*

§. VIII.

*Reliqui ad
defensandam
arcem
adparatus:*

*Solimanni
metatio:*

Rebus ad eum modum constitutis praefectos cum militibus ad stationes dimittit; ipse ad defensandam omni cura ac fortitudine arcem se parat. Tandem Calendis Augusti in conspectum se dedere *Turcae*. Procurrunt adventantibus obviam praesidarii, ingentemque stragem, emisso glandium imbrem, in ea multitudine edunt. Inprimis spectata *Paulli Istvánffii* virtus fuit, quippe qui cum equestris alae praefecto singulari pugna congressus, *Turcam* hasta transfixit. Postero die *Solymannus*, qui ad Divi *Laurentii* rudera consederat, propius ad urbem accessit, atque ad *Sibotum* (praedii nomen est), inter *vineta*, et *Semlék*, oblongum collem, tentoria viridis coloris latissime posuit; multitudine reliqua, quae centum mille equitibus, praeter *ianitscharos*, et *asapos* pedites constare ferebatur, per colles passim consistente. [p. 127.] Ad eius adventum, quidquid totis castris

^{r.)} Totam ex GASPARIENSIS *Rerum Hungaricarum* Lib. VI. pag. 256. seqq. adscribendam voluimus, qui eam prorsus ad mentem, laudati BUDINAE p. 524. una cum iurandi formula expressit. Extat et apud ISTVÁNFFIUM in eandem hanc sententiam *Zrinii* ad milites adlocutio concinne facta, Lib. XXIII. pag. 478, 49. seqq. quam, ut et fusiohem obsidionis historiam, illic relegi volumus.

¹ corr. ex *obstringat* sec. ENS 1604. p. 258. et L ² *haec vestri* ENS 1604. l. c. *hoc vestrum* ³ *iusiurandi formula* ENS 1604. l. c. *iuramentum* ⁴ ENS 1604. l. c. *Serinio* ⁵ ENS 1604. l. c. *obedientiam* ⁶ *summumque...* *exhibeatis* add. sec. L et ENS 1604. l. c. ⁷ *mandata vobis* ENS 1604. l. c. *vobis mandata*

ⁱ *Locos in nota r.) citatos vide in* ENS 1604. pp. 256–258.; BUDINA 1600. p. 524.; ISTVÁNFFY 1622. p. 478.

currulium fuit tormentorum, sclopi item universi peditatus, quasi ad oculi ictum, eodem momento, tantoque fragore displosi sunt, ut coelum detonuisse credi potuerit. Initium potiundi *Szigethi*^{s.)} ab oppido coeptum, quassatoque omnibus partibus vi tormentorum, simul fossae materia, ac terra, lanaeque saccis (quorum infinitam copiam, curruum, camelorumque opera, ab ipsa usque *Thracia*, exaequandis fossis conquisitam, in hos usus secum *Solymannus* abduxerat) complentur. Truduntur ad oppugnationem ardore ducum *Turcae*, pugnant, instant, pellunt, ac pelluntur, trucidant, atque trucidantur, cum sustentatis aliquot arduis oppugnationibus, *Zrinii* litterae caesari in castris ad *Ovárurum* positae redduntur, hostium immensas vires, et suorum paucitatem docentes, proinde consilium se a necessitate capturum, oppidoque exusto, in arce supremam fortunae aleam operiturum. Sed dissuasum¹ id a veteranorum primoribus fuit (recte, si ea *Zrinio* militum fuisset manus, qua infinitas tyranni copias, potuisset sustineri), quippe qui, priori quoque obsidione praesentes, oppidum, quamquam minus tunc validum, conservatum meminerant; tractu belli multa converti solere aientes, quae obsessis salutem, hostibus perniciem adferant. Caesaris simul vires, et *Christianorum* auxilia ipsi ostentant. At *Zrinus*, no[p. 128.]vum² oppidum, ne maiorem in paucitate militum iacturam faceret, igne exussit; vetus autem aliud, suadentibus *Matthaeo Sexudio*, et peditum complurimis, defensandum constituit. Usus deflagrantis oppidi commoditate, *Aliportugus*, rei tormentariae praefectus, grandiores machinas in forum protrudit, collocatisque suggestibus, veterem urbem verberare incipit, magno suorum intertrimento, quos erumpentes praesidiarii non una subinde clade adfecere. Nec quidquam tamen remissior *Aliportugus*, non veterem modo urbem, sed arcem quoque perpetuis machinarum ictibus quatere pergit, admotisque ad fossarum margines quinque maioribus tormentis, turris, quae media arce prominebat, fastigium, pinnaeque, et quae cum horologio inerant, aerea campana deturbat. Pertuso deinde, qui *Almásurum* ad paludis modum coercebat, aggere, admotisque propius operibus, sub ipsa moenia subire tentat. Decimo quinto Calendas Septembris, *Solymanni* iussu, universus hostium exercitus, per ingentia agmina discretus, quo innumerae multitudinis ostentatio metum propugnantium auget, moenibus adpropinquat. Erumpunt nostri, fitque patenti campo praelium ingens, et hinc, atque illinc strages. Sed aliis, atque aliis, non militibus, verum exercitibus succedentibus, nostri impares numero plu[p. 129.]ra³ simul praelia capessere cogebantur, ad extremum corpore, viribus, ac spiritu deficientes, tantorum exercituum, tot praeliorum impetu, diei labore perpresso, ingruente iam vespera, in arcem praesidiarii, hostes in castra recipiunt.

Zrinus oppidum novum exurit, vetus defensandum suscipit: id Turcae in rem suam vertunt:

pugna pro moenibus commissa:

^{s.)} Sequemur in describenda obsidione praeter ISTVÁNFFIUM et BUDINAM, FRANCISCI FORGÁCHII, Liberi Baronis in *Ghymes Comiathi*,⁴ et *Monostor*, Cancellarii olim Divi FERDINANDI per *Hungariam* fragmentum, quod ex eius historiarum sui temporis commentariis descriptum *Petrus Albinus Nivemontius*, historiarum professor, in Academia *Vittenbergensi*, patrocinante *Emerico Forgách* Libero Barone, et Comite *Trencsiniensi*, *Nicolai Zrinyi* genero, luci publicae exposuit, anno MDLXXXVII. *Vittenbergae*. Utinam illi commentarii, si superant adhuc, e situ, liberas evadant in auras.

¹ corr. ex *disuasum* a nobis ² corr. ex *nonovum* sec. L ³ corr. ex *pluplura* sec. L ⁴ corr. ex *Comeathi* sec. L, ubi vero *Commiathi*

ⁱ In nota s.) de libro illo celeberrimo agitur, quem *Emericus Forgách* diis manibus soceri sui *Nicolai Zrinyi* heroumque ceterorum *Szigethiensium* sacravit anno 1587., adiuvante *Petro Albino*. Vide in bibliographia titulum ALBINUS 1587.

*nostrorum
clades:*

*hostium in
oppugnando
pertinacia:*

*adsultus
irritus.*

Neque tamen postea cessabant, plerumque invito *Zrinio*, in hostes erumpere, quae temeritas, unica admodum velitatione, ductorum fortissimos, *Radovánum* et *Franciscum Dandonem*, glande confectos, e vivis sustulit. Itaque, prohibuit procurandi hanc licentiam *Zrinius*, quippe tot impressionibus ad insignem suorum paucitatem redactus. Urgebant interim hostes obsidionales operas. Tres moles, ingentium castellorum similitudine, saccis, terra, ac lana completae, altitudinem moenium egredientes, totidem locis mira celeritate constructae. Super his delecta ianitsarorum¹ manus cum tormentis imposita, nullum temporis momentum, fossam, vallum, aggerem, aut munimenta introrsus moliendi, relinquebant obsessis: donec uno, eodemque tempore, averso iam ante rivo, fossis autem materia omnis generis repletis, ac cratibus superne impositis, muros iterum subire *Turcae*, acerrimeque, sed conatu tamen irrito, oppugnare.

§. IX.

*Propugnato-
rum virtus:*

*Solymannus
muneribus
frustra solli-
citat Zrinium:*

*novum
Solymanni
commentum:*

*inaniter
Zrinio
admotum:*

*eius animi
magnitudo:*

Adhuc propugnatoribus quomodocunque adspirabat fortuna. Nam, et suam quisque stationem mordicus tuebatur, et magna diebus singulis [p. 130.] strages in hoste fiebat. *Solymannus* itaque, cum Martem conatibus suis minus respondentem indigne ferret, statuit constantissimum *Zrinii* animum muneribus adoriri, et spe amplissimorum praemiorum ad deditionem arcis inducere. Sagitta igitur cum epistola intra arcis moenia immissa, totius *Illyrii* praefecturam, *Croatiae* omnis possessionem, auri, et argenti immensam vim, si arcem dedat, liberalissime pollicetur. Indignatus tyranni audaciam *Zrinius*, quippe qui nihil dubitarit, fidem suam inanibus pollicitationibus sollicitare, se, suosque novis constantiae auctoramentis obfirmat. Eo viso ad dolos convertitur *Solymannus*. Acciderat forte, ut tubicen, qui sub filio comitis merebat, militari excursione interciperetur. Quo in castra adducto, *Solymannus* tubam, e qua, ut moris est, depicta eius insignia pendebant, cuius erat tubicen, cum litteris in arcem mittit, captumque filium tubae indicio *Nicolao* persuadere nititur, serioque monet, ut arcem dedat, nihil amplius causae superesse inquires, cur adeo pertinaciter, filio in captivitatem redacto, sibi obnitatur: praesertim, quando eo angustiarum redactum se cerneret, ut nulla amplius spes, retinendae arcis, superaret. Proinde, si deditionem facere admaturaverit, suae non minus, quam filii vitae consulturum; sin perseveraverit in proposito, filii caput ad portam hastae praefixum, miserabile spectaculum, visurum illico. [p. 131.] At *Zrinius*, uti erat animi constantia, et virtute incomparabili, neque spe amplissimorum praemiorum, neque acerbo filii casu (etsi is commentitius erat) expugnari potuit; quippe qui non tam ad filii salutem, quam universae patriae libertatem tutandam, in hanc fortunam se coniectum, prudenti usus consilio existimabat. Ideoque incredibili animi magnitudine, in fide principi et orbi *Christiano* obstricta, constanter perseverandum statuit, ne intactas hucusque provincias hosti obiiceret, diripiendas, neve ignobili facinore, rebus praeclare antea gestis, turpem maculam inureret. Tametsi vero, creditu pronum est, acerbissimo filii casu (quem licet ementitum, credebat tamen, in tanta rerum, quae extus fiebant, ignorance), curis aestuasse paternum animum, nullam tamen vocem, superioribus indignam victoriis, emisit, sed singulos adpellans milites, ut forti essent pectore, hortabatur inquires:

¹ corr. ex *ianitssárorum* sec. L

*Tristis filii casus privatus est luctus, et vos datae principi fidei meminertis, et pro patria honestissimam mortem oppetere ne dubitetis. Quod si vos mei quaedam tangat commiseratio, agite, tanto acrius, hanc hostium crudelitatem, cladibus, quam possumus, maximis ulciscamur. Neque vos tam mea praesens moneat calamitas, quae iam, fatis urgentibus, vitari non potest, quam vestrum ipsorum, immo universi orbis Christiani, anceps periculum. Equidem, antequam in hanc nobis omnibus communem palaestram descenderem, haec istiusmodi fata, et his [p. 132.] atrociora animo praecepi, mecumque transegi. Neque olim fortunae quadam temeritate, sed virtute, et patientia, maiores nostri, viri divinissimi, victorias ex hoste reportarunt, pepere-
runtque sibi obita fortiter morte gloriam immortalem. Ad eum modum praesenti temporis articulo, nihil nobis prius, antiquius nihil ducamus oportet, quam ut morientes patriam nostram, quantum in nobis est, a crudelissima barbarorum servitute in libertatem adserere conitamus: aut, si honestissima hac destinatione exciderimus, tamen de universa republica Christianorum bene nos mereri voluisse, gratae posteritatis sententia iudicemur:¹ quod unum laborum nostrorum, et auctoramentum sit, et praemium. Haec^{t.)} ille ad milites.*

*ad milites
adlocutio.*

§. X.

At *Solymanus*, cum ne his quidem artibus expugnari posse *Zrinii* constantiam videret, omnibus viribus arcem oppugnare decrevit. Obstabat conatibus vetus oppidum. Proinde id expugnandum ante omnia rebatur. Suscipitur res ingenti militum numero, contentione autem tanta, ut tametsi fortiter restiterint nostri, magnaue subeuntes [p. 133.] hostes clade, semel, atque iterum represserint, *Henneiano* tamen propugnaculo, post tridui laborem, non tam armis, quam sparso late incendio, deturbarentur. Felicius ad *Nádásdianum* munimentum res gesta est; bis enim adsilientes *ianitscheri*, bis magna accepta strage, in medias flammam, quas congesta materia tota fossa *Turcae* instruxerant, repulsi sunt. Ea in propugnaculi defensione, atque ancipitis pugnae atrocitate, *Zrinus* ipse imperterriti ducis munere functus interfuit, suisque non voce solum, adhortator praeivit, sed etiam gladio fortiter pugnans exemplum praebuit, cum primos hostium conscendere ausos sua manu obruncaret; multi tamen e suorum numero ea propugnatione desiderati sunt. Nam *Georgium* quidem *Póki*, et *Benedictum Medvei*, ad *Henneianum* illud, e cuniculis harpagine correptos, *ianitschari* necabant; *Ioannes* autem *Novakovitsch*, ad *Nádasdianum* istud prostratus est. Sed neque hostibus incruenta oppidi fuit oppugnatio. Septem millia triplici adsultu, quod cuneatim, et densatis extra modum ordinibus, incurrebant, glandium imbribus confecta fuisse adfirmabatur. Nostros propagatum latissime incendium perdidit; praeterquam enim, quod flammis depastum vetus oppidum hosti relinquere cogebantur, invalescente quaqua versum igne, quin arcem iam corripiente exteriorem, in eas redigebantur angustias, ut intra interiorem se

*Solimanni ob
acceptam re-
pulsam furor,
et oppugnatio
veteris oppidi
instaurata:*

*Zrinii
suorumque in
ea propulsanda
fortitudo:*

*incendium
nostris
calamitosum:*

^{t.)} Nihil horum apud *ISTVÁNFFIUM*, sed neque apud *BUDINAM*, reperias. Nos id omne ex laudato *FRANCISCI FORGÁCH* fragmento, et qui hunc secutus est, *GASPARIS ENS Rerum Hungar.* Libro VI. pag. 259. seq. decerpimus.

¹ corr. ex *indicemur* sec. *L* et *ENS* 1604. p. 261.

ⁱ *Locos in nota t.) citatos vide in FORGÁCH* 1587. D3r; *ENS* 1604. p. 261.

quod fugientes
in arcem
interiorem se
iniiciunt:

mors
Solymani.

conicere necessum haberent. *Grassantibus*, inquit ISTVÁNFFIUS,^{u.)} ⁱ in exte[p. 134.]*riori*¹ *arce incendiis, etiam non procul ab ea munitione, interiori arci contigua,*² *in qua magna sulphurei pulveris vis recondita erat, horribili strage obvia quaequae absumentibus,*³ *Zrinius cum suorum reliquis, non hostium metu, sed incendii atrocitate, quod extingui nullis viribus poterat, in extremas angustias redactus, sese in interiorem arcem recepit: tanta connixis, et sequentibus celeritate hostibus, ut vix spatium*⁴ *claudendae portae, contra irruentes habuerit: maiorem vero, quae exterior erat, ianitschari,*⁵ *et alii Turcae, protinus occuparunt.* Sub idem oppugnationis tempus, *Solymanus* morbo et annis gravatus, ventris profluvio sanguinolentam animam, clam suos, efflavit; mortem eius, summa cura, an etiam crudelitate, *Mehmete* purpuratorum principe occultante, dum funesti nuncii ad *Selimum* praeferrentur, eique adfirmaretur⁶ imperium.

§. XI.

Oppugnatio
arcis interioris
ab hoste
suscepta:

flammas
concipit, quae
Zrinium ad
erumpendum
cogunt:

Zrinii ultima
ad milites
oratio:

Occupata ad hunc modum arce maiori, atque inter mutuas hostium caedes direpta, *Turcae*, signis per propugnacula defixis, non tam quievere, quam nostrorum, quos in angustias videbant coniectos, ultimo excidio nova paravere instrumenta. Tubos fictiles, pulvere pyrio farserunt, quibus biduo post captam arcem, praetorium, quod *Zrinius* habitabat, ac reliquam arcis interioris molem, succen[p. 136.]derent.⁷ Et ita omnino evenit. Iniectis enim ignibus, late mox grassari incendium coepit, cui sedando, neque consilium in obsessis erat, neque vires. Quid ergo ageret invicti animi *Zrinius*, non facile reperiebat; proinde receptis arcis clavibus, vestem augustiorem induit, quasi nuptias aditurus, ducentis^{v.)} ⁱⁱ aureis, futuro occisori, praemio, oculis iniectis. Tunc urgentibus undiquaque flammis, in medium suorum, quos sors fecerat residuos, prodit, eos plena spiritus oratione, se ut sequi haud detrectarent, fortunam adituri, quam sibi numinis providentia destinaverat, cohortatur. Iuvat adlocutionem verbis FRANCISCI FORGÁCH expressam heic adtextuisse.ⁱⁱⁱ

*Quo loco res nostrae sint, milites! mecum omnes intelligitis.*⁸ *Quod si maiorum nostrorum res gestas in extremo hoc discrimine memoria libeat recolere,*⁹ *neque nos certe aequum erit ab illorum praeclare gestis rebus, in hoc acerbissimo patriae nostrae casu, degenerare. Illi domi,*

^{u.)} Ibidem pag. 485, II.

^{v.)} De his FRANCISCUS FORGÁCH in laudato saepius fragmento: *Interea Comes Zrinius amictus veste holoserica caerulei coloris poscit sibi ducentos aureos dari per cubicularium. Qui cum Turcicos adtulisset,*¹⁰ *in terram abiecit hoc tandem*¹¹ *dicens: sibi cum Turcis non quidquam commune esse velle, iussitque principis sui aureos adferri, quorum centum ad dextram partem, centum ad sinistram in veste repositos collocavit, quos praemium sepulturae illi, quisquis tandem barbarorum corpus humasset, fore dixit.*

¹ corr. ex exteexteriori sec. L ² ISTVÁNFFY 1622. p. 485. *attigua* ³ corr. ex *absumentibus* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁴ corr. ex *spatium* sec. L ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *ianiceri* ⁶ corr. ex *adformaretur* sec. L ⁷ pro numero paginae 135. copista erronee scripsit 136.; quod non correximus ⁸ *Quo... intelligitis* FORGÁCH 1587. D4v *Quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intelligitis, milites* ⁹ *memoria... recolere* FORGÁCH 1587. l. c. *libeat paucis attingere* ¹⁰ FORGÁCH 1587. EIV *attulisset* ¹¹ FORGÁCH 1587. EIV *tantum*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota u.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 485.*

ⁱⁱ *Locum operis Forgáchii in nota v.) citatum vide in FORGÁCH 1587. E iv. Vide etiam ENS 1604. p. 265.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Forgáchii vide in FORGÁCH 1587. D4v-Err. Vide etiam ENS 1604. p. 263. seqq.*

militiaeque multa profecto insigniter gesserunt, saepe numero parva manu cum magnis legionibus hostium decertarunt, parvis copiis, bella cum opulentissimis regibus gesserunt, constatque illorum egregiam virtutem insignia facinora patravisse. Cum igitur hodiernus sup[re] [p. 137.] mus nobis¹ omnibus dies sit, quo necessitas nos ita circumscripit, ut vel memores nominis Christiani, et immortalis gloriae, datae principi nostro fidei,² pietatisque in patriam, decoris denique militaris, in quo hactenus omnem vitam nostram, non sine laude (nisi fallor) exercuimus, pro patria fortiter moriamur, vel per summum dedecus, et turpitudinem in manus hostium deveniamus, aut³ a flammis, quae cum omnia occuparint, immo⁴ in aream usque castris pervenerint, huc angustiarum nos redegerunt, consumamur,⁵ aut denique in miserando mancipatu vitam morte acerbiorum, et turpiorem exigamus. Itaque hortor vos, milites!⁶ uti forti, praesentique⁷ animo sitis, nec quanta vis hostium ingruat, vestris animis proponatis, sed quid praesens locus, et tempus postulent, imperterriti⁸ examinetis.⁹ ¹⁰ Etenim, quod iam nobis praeter arma, animosque nihil amplius fortuna reliquum fecerit, aequae, ac ego commilitones, cernitis. Eo nimirum res, fortunaeque nostrae redactae sunt,¹¹ ut neque corrigi, neque revocari in melius haud quaquam possint. Nec enim iam pro solo decore, sed pro salute patriae pugnabimus.¹² Qualis in extremo hoc discrimine virtus vestra¹³ futura est, talem post supremum¹⁴ hoc praelium, patriae nostrae statum futurum, et nostram ad principes, posterosque [p. 138.] nostros memoriam transituram, cogitare debetis. Scitote nostras nunc intueri manus, principem nostrum, Europam, et patriam universam,¹⁵ virtutem nostram prospectare.¹⁶ Ita vero apud animum statuete,¹⁷ non tam hic nobis vincendi potestatem, quam occasionem gloriosam oppetendi mortem concessam superesse.¹⁸ Nempe¹⁹ hic nobis terminum laborum nostrorum necessitas imposuit, ubi omnibus, inter victoriam mortemque,²⁰ certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, ubi id fortuna nobis invidit, in praelio potius, quam in fuga²¹ mortem oppetere, praeclarior erit. In hoc igitur praelium ituri, meminertis vos decus immortale, gloriam perennem, libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima amittit, atque patriam vestram, quae vos genuit, in dextris²² vestris gestare.²³ Proinde,²⁴ ne inulti animas vestras amittatis, neve²⁵ capti ritu pecorum trucidemini,²⁶ maiorum nostrorum exemplo, strenue pugnantes, cruentam, atque luctuosam victoriam hosti²⁷ relinquatis, efficite. Quocirca²⁸ animus, aetas, virtus vestra, tot mihi probata periculis, sperare me iubent, strenuam vos²⁹ mihi duci vestro, et patriae operam navaturos. Feliciter!³⁰ Haec dicentem fremitus militum excepit, palam conclamantium, ituros se impavidos, quo se fata traherent.

¹ FORGÁCH 1587. l. c. add. *itidem* ² *Principi... fidei* FORGÁCH 1587. l. c. *fidei Principi nostro* ³ FORGÁCH 1587. l. c. add. *denique* ⁴ FORGÁCH 1587. l. c. *imo* ⁵ corr. ex *consumamur* sec. FORGÁCH 1587. l. c. ⁶ *Itaque... milites!* FORGÁCH 1587. l. c. *vos hortor milites* ⁷ FORGÁCH 1587. l. c. *atque parato* ⁸ FORGÁCH 1587. E *imperterrito* ⁹ corr. ex *existimetis* sec. FORGÁCH 1587. l. c. ¹⁰ FORGÁCH 1587. l. c. add. *ubi quem... hostis teget* ¹¹ *fortunaeque... redactae sunt* FORGÁCH 1587. l. c. *fortunasque nostras redactas* ¹² *ut... pugnabimus* FORGÁCH 1587. l. c. *ut nequaquam possint corrigi. Nec enim pro decore unico, sed pro salute patriae pugnabimus* ¹³ *Qualis... vestra* FORGÁCH 1587. l. c. *Ubi qualiscunque vis, virtusque nostra* ¹⁴ FORGÁCH 1587. l. c. *summum* ¹⁵ FORGÁCH 1587. l. c. *om.* ¹⁶ FORGÁCH 1587. l. c. *aspicere* ¹⁷ *ita... statuete* FORGÁCH 1587. l. c. *cogitate* ¹⁸ *occasionem... superesse* FORGÁCH 1587. l. c. *per gloriosam mortem oppetendi occasionem datam* ¹⁹ FORGÁCH 1587. l. c. *om.* ²⁰ FORGÁCH 1587. l. c. *mortemve* ²¹ FORGÁCH 1587. l. c. add. *nos* ²² FORGÁCH 1587. l. c. *manibus* ²³ FORGÁCH 1587. l. c. *portare* ²⁴ FORGÁCH 1587. l. c. *Igitur* ²⁵ FORGÁCH 1587. l. c. *neve* ²⁶ *ritu... trucidemini* FORGÁCH 1587. l. c. *potius sicuti pecora trucidemini, quam virorum more* ²⁷ FORGÁCH 1587. l. c. *hostibus* ²⁸ add. a nobis sec. FORGÁCH 1587. l. c. ²⁹ *tot... vos* FORGÁCH 1587. l. c. *mihi tot periculis probata, me hortantur, ut sperem, vos strenuam* ³⁰ FORGÁCH 1587. l. c. *om.*

§. XII.

*Feminae
facinus
memorable:*

*Zrinii cum suis
eruptio:*

*occasus
funestus:*

*qui cum eo ex
primoribus
interierint:*

Iam ad erumpendum parabantur omnia, [p. 139.] cum res accidit memoratu longe dignissima. Fuit inter praesidiarios miles quidam^{x.)} ⁱ coniugem habens nobili genere, et forma praestantem. Ergo ne eam libidini, et iniuriis barbarorum relinqueret superstitem, occidendae consilium capit. Id cum sagacis ingenii femina certis indicibus advertisset, maritum, ut sibi parceret, suppliciter¹ deprecatur, impium fore dictitans, si maritus manus suas coniugis, quam tantopere dilexisset, sanguine foedaret: multo vero sibi acerbius, si coniux proba, et pudica in extremo discrimine maritum desereret. *Scio*, inquit, *me fidem tibi iuravisse, nunquam te deserturam etiam in vitae discrimine, quapropter omnino mortis tuae comes futura sum, ut quos amor in vita mutuos coniunxit, ne acerba quidem mors divellat.* His dictis, maritus veste virili amictam coniugem armis instruit, laterique suo, tanquam fidum quendam² *Achatem*, adiungit. Tum vero *Zrinii* animorum, quos vehementer accenderat, fervore usus, invocato ter nomine IESU, portam aperiri, ac *Marco Saraceno*, tormentorum magistro, qui solus e multis supererat, tormentum maius in portae vestibulo collocatum, quod multis ferri, ac catenarum frustulis, ac plumbeis glandibus oneratum erat, displodi in hostes, qui densissimi supra pontem constiterunt, iubet. Sed is, antequam funem admovere poterat in [p. 140.]cendiarium,³ per frontem glande traicitur, et cadit. Tum *Georgio Horváth* adstanti, arripere accensum funiculum, eoque tormentum displodere imperat. Quo solo ictu hostium plures sexcentis partim occubuisse, partim vulnerati fuisse feruntur. Pugnatum simul est, ut in destinata supremi certaminis meta fieri potuit, quam fortissime, ac constantissime, tum a *Zrinio*, qui rotunda parma, et ense protectus, primus pugnam iniit, tum vero a militibus, praefereute vexillum caesareum *Laurentio Iuranitz*, impigro iuvene; sed iniquiore nostris conditione, qui, quum ad sexcentos tantum redacti essent, ab innumerabilibus barbaris, sagittas, et glandes, ac tela omnis generis instar grandinis in eos spargentibus, facile superabantur. *Zrinii* ipse glande dextrum pectus traicitur, et multo effluente cruore, quum nondum suos, ut fidei, virtutis, constantiaeque meminissent, animare desineret, altero ictu sclopeti, inter dextrum oculum, et aurem adacto, prosternitur. Quo cadente, caeteri quoque, paucis exceptis, ab ianitscharis obruncati in vestigio conciderunt. Iste summi viri, et fato meliore dignissimi, exitus fuit. Occubuere cum *Zrinio* nobilissimae, et antiquissimae stirpis ductores: *Georgius Csáki*, *Ioannes Bajony*, *Paullus Istvánffi*, *Lupus Papratovich*, *Nicolaus Cobacus*, *Petrus Patatich*, *Georgius Kecskés*, qui non ita pridem singulari cum *Aliaga*⁴ certamine victor evaserat; item *Andreas Baka*, *Petrus Farkasi*, reliqui.

*Hostibus haud tergo, sed forti pectore noti.*ⁱⁱ [p. 141.]

Hic, et femina, cuius supra meminimus, ad sinistrum mariti latus, fortiter depugnans, virilem animam efflavit. Atque hi quidem omnes pro porta cecidere. *Ioannes Novák*, vegeta senecta, equitum sclopetariorum ductor, cum in validam turrim, pugnando se,

^{x.)} FORGÁCHIUS loco citato, et ex eo GASPARUS ENS *Rerum Hung.* Lib. VI. pag. 265.

¹ corr. ex *suppliciter* a nobis ² corr. ex *quemdam* sec. L ³ corr. ex *inincendiarium* sec. L ⁴ corr. ex *Ali-aga* sec. L

ⁱ *Locum operis Forgáchii in nota x.) citatum vide in FORGÁCH 1587. E rv. Vide etiam ENS 1604. p. 265.*

ⁱⁱ *Vide Catulli Carm. LXIV. 340.*

cum suorum aliquot, recepisset, pluribus horis *Turcarum* insultus retudit, dum glandium sagittarumque imbre obrutus, foede necaretur; caesorum cadavera, pedibus inde ianitschari protraxere. *Caspar Alapi*, qui cadente *Zrinio*, perfugium in arce quaesiverat, remittente hostium furore inventus, quod illiberali esset admodum facie, quasi vile quoddam mancipium, vivus servatus est. *Franciscus Cserenko*, *Zrinio* a cubiculi custodia, quem aureos hero adtulisse memoravimus, *Bartholus* item *Geréczi*, eadem usi felicitate, in captivis censi sunt. *Stephanum Orsitium*, *Siklósiensis Turca*, nomine *Hassanes*, quod apud eum mitem, moderatamque servitutem serviverat, sui obiectu corporis servavit. Atque quatuor hi, ex tanta multitudine superfuere, quos deinde *Georgius Zrinius*, *Nicolai* filius, numerato hostibus lytro, in libertatem vindicavit, testesque habuit paternae virtutis. Oppressis nostris, nihil prius habuere barbari, quam ut avaras *Christiani* sanguinis manus, praeda simul explerent. Caput *Zrinii* paullo post pugnam iussu *Alys* ianitscharorum praefecti decussum, et in castra ad *Mechmetem* per[p. 142.]latum, toto eo die palo suffixum, ludibrio barbaris fuit. Deinde *Budam* a *Mehmete*, *Mustaphae* missum, qui id serico tectum, et linteo¹ subtilissimo obvolutum, ad nostros dedit, unde ab affine eius *Tabio*, et comite *Battyánio*, *Csakatornyam* adductum, avitoque gentis *Zrinianae* sepulchro illatum est. Explicatius paullo PETRUS BIZARRUS,^{y)} i eo die, inquit, *Zrinii*² caput ab humeris revulsum est, paloque alligatum, in castris publice ostensum, deinde post biduum a *Mechmeto*, cuius consilio, et auctoritate tunc³ omnia gerebantur, *Mustaphae*, *Budano praesidi*, et sibi arcta necessitudine coniuncto, transmissum. Hoc ubi *Mustapha* inspexisset, statim serico involutum, per unum, atque alterum agricolam, in castra, quae adhuc erant *Iavarini*, ad caesarem ablegavit, isque hoc tristi nuntio, et terribili⁴ spectaculo gravissime indoluit, moxque *Balthasari*,^{z)} *Zrinii*⁵ filio traditum est, qui sane haud sine maximo gemitu, et lachrymis in arcem paternam, vulgo *Csákatornyam*⁶ deferendum curavit, ibique peractis funeralibus in suorum maiorum monumenta⁷ recondi, atque humari iussit. Hunc caesar priusquam a se dimitteret, amantissimis verbis affatus est: seque, quoad viveret, in eum, et *Zrinianam*⁸ gentem propensissimo, paternoque animo fore promisit, nec earum rerum, quas eius parens, vir fortissimus, et qui sibi, et *Austriae familiae* tam fideliter inserviverat,⁹ ullo unquam tempore immemorem futurum. Ita BIZARUS. [p. 143.]

vivi quatuor
admodum
servati:

caput Zrinii.

§. XIII.

Vix arcem occuparunt *Mahometani*, cum grassante adhuc igne, pulvis pyrius succensus non modo receptacula, in quibus erat conditus, sed totam simul aedificii molem, una cum arce interiore, puncto temporis, magno parietinarum fragore, evertit. Ea ruina, ne inulti arcem subiisse *Turcae* crederentur, tantam hostium vim, partim obruit, partim concersit, quantam vix iusto praelio cadere posse putaris. Neque dissimulavere eam

Arx interior
a Turcis occupa-
ta pulvere
pyrio in aëra
eliditur:
illata inde
Turcis clades:

^{y)} De bello Pannonico pag. 500, 4. Adde BUDINAM pag. 531.

^{z)} Balthasar hic Battyánius fuit, uti est apud laudatum BUDINAM, nam Zrinii filio, Georgio nomen fuit.

¹ corr. ex lynteo sec. L ² BIZARUS 1600. p. 500. Serini ³ BIZARUS 1600. l. c. tum ⁴ BIZARUS 1600. l. c. horribili ⁵ BIZARUS 1600. l. c. Serini ⁶ BIZARUS 1600. l. c. Tschacaturnum ⁷ BIZARUS 1600. l. c. add. honorifice ⁸ BIZARUS 1600. l. c. Seriniam ⁹ BIZARUS 1600. l. c. inservierat

ⁱ Locos in nota y.) citatos vide in BIZARUS 1600. p. 500.; BUDINA 1600. p. 531.

caesareanorum
oscitantia.

cladem hostes, quippe totis castris oborto ululatu complentes omnia. Pars fratrem, aut propinquum, parentem alii, filiumve, multi sanguine iunctos, sociosve complorabant. Adeo arcis haec et obsidio, et iactura multo sanguine, mutisque funeribus constitit. Hostium XX. millia cecidisse ISTVÁNFFIUS^{aa.)} i perhibet. FORGÁCHIUS, *constans*, inquit, *fama est, excerpta*¹ quoque ex commentariis imperatoris,² Turcarum hac oppugnatione ultra triginta millia desiderata.ⁱⁱ Ac deleri profecto post *Solymanni* mortem integer exercitus hostium poterat, si caesari, castris ad *Iaurinum* se continenti, speculatores,^{bb.)} iii magis fidi, magisque oculati, neque obstinati adeo duces adfuissent; qui tametsi iisdem diebus *Turcam* interceperint, de morte *Solymanni* iure iurando adfirmantem, pluribus item indiciis fama eadem increbresceret, adhibere tamen fidem, neque ipsi voluerunt, neque, uti haberet caesar, permiserunt: obiectantes subinde, nunquam inconditam illam multitudinem, quam exci[p. 144.]verat³ *Solymannus*, eo mortuo disciplina militari coerceri, nedum, rebus tanto ardore gerendis, adhiberi, sine imperatore potuisse. Scilicet, nolle in bellis administrandis famae credere, tantundem plerumque ad perniciem momenti habet, quantum credulitatis vitium. Hoc in tota ea oppugnatione, uti laboris, ita periculi plenissima, admirationis⁴ habuit plurimum, quod cum triginta dierum spatio, infinitam barbarorum multitudinem, nostri saucii plerique, et perpetuis vigiliis fracti, forti animo propulsavissent, nullum tamen in tantillo praesidiariorum numero repertum fuisse, qui in praesentissimo eo vitae, ac fortunarum discrimine, mentionem hostibus dedendae arcis iniecisset; praeclaro ad posteritatem exemplo, quod inspicientes *Hungari*, habent omnino, quod imitentur.

§. XIV.

Obsidio
carmine
descripta.

Haec de *Szigethi* occasu suffecisset memoria recoluisse, nisi lectorum varietate, in quos forte nostri hi commentarii incident, admoneremur, ut eandem historiam, non invento carmine, a CHRISTIANO SCHESAEO⁵ *Transylvano*^{dd.)} iv recensitam, denuo retexamus. Habent enim id, in laudibus suis poetae, ut rerum gestarum speciem, quam vix adsequitur pedestris oratio, vivis quasi coloribus exprimant, lectoresque suos cum insigni voluptate, et doceant, et oblectent. Ita vero ille cecinit: [p. 145.]

*Interea caesar tercentis⁶ millibus arcem,
Undique difficili premit obsidione Sigethum,⁷
Corvatiæ extremas positum bellacis ad oras,*

aa.) loco citato pag. 488, 21.

bb.) Ita sensit PETRUS BIZARUS loco. cit. pag. eadem lin. 26.

dd.) *Ruinarum Pannonicarum* Lib. II.

¹ FORGÁCH 1587. E 3r *excepta* ² add. sec. L et FORGÁCH 1587. l. c. ³ corr. ex *exciciviverat* sec. L ⁴ corr. ex *administrationis* sec. L ⁵ corr. ex *Schaeshaeo* sec. L ⁶ SCHESAEO 1571. Y ii(r) *tercentum* ⁷ SCHESAEO 1571. Y ii(r) *Zygethum*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota aa.) citatum vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 488.

ⁱⁱ *Locum hic citatum vide in* FORGÁCH 1587. E 3r.

ⁱⁱⁱ *Locum operis Bizari in nota bb.) citatum vide in* BIZARUS 1600. p. 500.

^{iv} *Locum operis Schesaei in nota dd.) citatum vide in* SCHESAEO 1571.

Qua Styria, et ruris celebrata Carinthia campis,
 Regna Liburnorum meta propiore salutata,
 Italiae portus, scutum Austriacaeque Vienna.
 Aggeribus, valloque amplo, fossisque profundis
 Firmata, et rapidis circum undique fusa fluentis:
 Hanc prius extractam spatiosis¹ moenibus auxit
 Zerinius, contraque hostiles reddidit aptam
 Incursus, valido hoc arceret ut obice Teucros,²
 Europaea ausos regna infestare rapinis.
 Huc ubi tempestas, rabies insanaque Teucrum³
 Appulit armorum eximio⁴ splendore coruscans,
 Nec numero maior, nec plebs diversior unquam
 Linguis, Ungariam Scythiae glacialis ab oris
 Effusa intravit: tellus gemuisse sub armis
 Fertur, et a sociis epotos millibus amnes.
 Protinus imperio Romani caesaris, arcem
 Ad defendendum vi multa intraverat Heros⁵
 Zerinius; meritis,⁶ genere, et virtute superbum
 Nostra virum similem cui nunquam protulit aetas.
 Sex armatorum stipatus millibus hostis
 Pectore constanti vim sustinuisse parabat.
 Hunni pugnaces, et multo robore praestans
 Dalmata, Teutonico cum milite, cumque Liburnis⁷
 Intus erant, bellique arx omni plena paratu:
 Ut nec fraude capi possit, nec viribus ullis
 Unquam expugnari, populique, ducumque superbo
 Iudicio: sed quas hominum manus extruit urbes,
 Diruit haec eadem, fundoque evertit ab imo.

[p. 146.]

Undique dum pressam dux obsidione videret
 Arcem, gramineosque armis splendescere campos
 Teucrorum⁸ densa, montes, et amoena vireta,
 Nube tegi veluti, pecudumque, hominumque caterva,
 Convocat extemplo proceres, populumque potentem,
 Ad quos armato medius stans agmine fatur:
 Quis status hic rerum, fratres! quae forma, videtis,
 Armis dum petimur, iuguloque haec imminet atra
 Nostro tempestas belli, fatumque supremum,
 At nos praesentes non exhorrescere casus,
 Par fuerit, quorum virtuti publica, et armis
 Christiadam est commissa salus, sacra iura, penates

¹ SCHESAUEUS 1571. Y ii(r) *spaciosis* ² corr. ex *Turcos* sec. SCHESAUEUS 1571. Y ii(r) et L ³ corr. ex *Turcum* sec. SCHESAUEUS 1571. Y ii(r) et L ⁴ *appulit... eximio* corr. ex *armorum eximio venit* sec. SCHESAUEUS 1571. Y ii(r) et L ⁵ corr. ex *haeros* sec. SCHESAUEUS 1571. Y ii(r) et L ⁶ SCHESAUEUS 1571. Y ii(r) *miritis* ⁷ corr. ex *lyburnis* sec. SCHESAUEUS 1571. Y iiv ⁸ corr. ex *Turcorum* sec. SCHESAUEUS 1571. Y ii(v) et L

*Hos furor immanis, diri et mens conscia facti,
 Praecipites agitat, vulgique incondita tantum est
 Colluvies, disciplina sine, et ordine pugnans:
 Blasphemo aeternum, quae et polluit ore Tonantem.
 Quo mala, et adversos¹ toleremus alacrius hostes,
 Militiae has placuit cunctis praescribere leges:
 Ne cui suspectus possim, fallaxque videri,
 Ex imo cordis rata iuramenta recessu
 Teste Deo haec recito, supremo iuro Tonanti
 Praecipue, Regique debinc, Patriaeque, meisque
 Vobis militibus, non me, dum vita superstes
 Cara mihi fuerit, concessurum hostibus arcem,
 Vivere vobiscum cupio, perferreque mortem.
 Mente aliud, quod si coelo, quam lingua fatetur
 Vindex sit Deus, en libra, qui ponderat aequa
 Res hominum, praesentique aspicit omnia vultu.
 Proderit hic etiam concordia, certus et ordo,
 Imperioque ducum mens vulgi addicta potenti.
 Neve quis alterius clam verba susurret in aurem,
 Nuncia si telo transmissa papyrus² in arcem
 Venerit, haud ulli liceat contingere dextra,
 Ne de mandata miles statione vagetur.
 Usquam sub capitis mando graviore periclo,
 Certa sit, ut prorsus constantia vestra, fidesque,
 Lege pari a vobis data iuramenta reposco.
 Finierat, postquam medio crux alta theatro
 Erigitur, luat ut populus commissa rebellis.
 Iam rabiem, vastosque irarum effundere fluctus
 Ardebat caesar, maturius ergo profundas
 Implevisse iubet fossas, siccareque multo
 Flumina lignorum cumulo, et telluris acervo,
 Impetus undarum vehementior obstitit ausis
 Tam³ diris, molemque omnem abripuere procellae.
 Fossa per inductos fere erat siccata canales,
 Cum molli lana repleti, et bombyce currus
 Mille ter immensum ad foveae merguntur hiatum.
 Iam quoque subvectis aequabat molibus arcis
 Muros, praecipiti ferientes culmine coelum,
 Quando terribili volitantia murmure pila,
 Spargere tormentis hostis cessabat ahenis.
 Nec mora, viginti bis tentant millia Teucrum,⁴*

[p. 147.]

¹ corr. ex *adversus* sec. SCHESAEUS 1571. Y ii(v) et L ² corr. ex *papyrus* sec. SCHESAEUS 1571. Y iii(r) et L ³ corr. ex *iam* sec. SCHESAEUS 1571. Y iii(r) et L ⁴ corr. ex *Turcum* sec. SCHESAEUS 1571. Y iii(v) et L

*Alta super multo conscendere moenia nixu.
Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum
Horridus, armorumque fragor, prostrata corusco* [p. 148.]
*Ense, vel oblongis contis turbata deorsum
Corpore, spumantes foedarunt sanguine muros:
Sparsaque diffuso maduerunt saxa cerebro.
Pars Teucrum¹ potior sub moenibus occidit altis,
Semineces alii gressus flexere retrorsum.*

*Bis quadraginta post millia caesar adegit
Scandere fatales muros, maioribus ausis,
Verum aliis multo caesum crudelius agmen
Interiit, reliquos metus, et pudor anxius ursit
Vertere terga retro, atque implere ululatibus auras.
Agmina multiplicat, semperque prioribus addit
Corpore, vique animi meliores deinde phalanges
Caesar: nil studio, verum neque proficit arte,
Cum sic magnanimum scriptis affatur amicis
Zerinium, genus alto a sanguine ducens
Consiliis, armisque potens, fortissime princeps:
Luctifico proprias, quid bello perdere vires
Atque meas pergis, cum crimine, cumque periculo
Amborum ingenti, tot enim succumbere gentes
Eximia celebres totum virtute per orbem,
Nonne Deum credas ultrici cernere vultu?
Haud ego, canitie² gravis, et iam tardior annis,
Praecipuus belli maneo lacrimabilis³ auctor,⁴
Si mihi, ceu summo, quae debuit ara monarchae,
Pendisset, poterat rex alta in pace Quiritum
Florere, et placidam securus ducere vitam,
Iure ergo belli repeto, quae ferre negavit,* [p. 149.]
*Invitus quamvis: mea nam praecordia torquet
Cura ea, quo superum placato numine possit
Mens tranquilla frui coelo, aeternumque beatas
Sedibus optatum, hinc migrans, contingere portum.
Arma decent iuvenes, oratio casta senectam,
Improvisa cui propius necis imminet hora.
Sat Patriae, Regique datum est, obsistere fati
Legibus, immoto Parcarum pollice ductis:
Impius, et sanae est menti contrarius error.
Si mea verba fidem, te apud, indubitata merentur,
Incolumis vitam duces, arcisque manebis,*

¹ corr. ex *Turcum* sec. SCHESAEUS 1571. Y iii(v) et L ² SCHESAEUS 1571. [Y iv(r)] *canicie* ³ SCHESAEUS 1571. [Y iv(r)] *lacrimabilis* ⁴ SCHESAEUS 1571. [Y iv(r)] *autor*

Totius et gentis Princeps, Dominusque Liburnae.

*Ad quem Zerinius: frustra Solymanne¹ laboras,
 Ferrea fucatis corrumpere corda loquelis.
 Imperio, quae regna premis, vi, et fraude parasti,
 Nec fuit in toto tibi gratior orbe voluptas,
 Quam si Christicolum foedares sanguine dextram.
 Arbitrium tibi lex, ius, fasque, occasio belli
 Opportuna, sato ad perdendum funditus orbem.
 Si tua contemsi, florentibus integer annis
 Iussa, atque oblatos irrisi semper honores,
 In vitium mea cum proclivior esset et aetas.
 Cur iam desiperem, tot tempestatibus actus
 Communis vitae, rerumque peritior usu?
 Quid mihi partus honos, totius tempore vitae
 Proderit? ante obitum, supremaque funera, si iam
 Desertor Patriae dicar, vel proditor arcis?
 Illane² dilectis linquenda est gloria natis?
 Uxorique, mihi, et quos sanguis iunxit amicis? [p. 150.]
 Nomen perpetua virtute tuebor honestum,
 Sive frui vita, seu morte perire necessum est.
 His animum dictis commota bile furentem
 Impulit ad notas vires, fraudesque tyranni.
 Durius increpitans, et nomine quemque³ vocando
 Hortatur, coeptum non ante abrumpere cessent,
 Quam capiant arcem, pereant vel funditus omnes.
 Si pretio⁴ spreto nollent urgere laborem
 Marte fatigati, ter magnum supplicat, Allam
 Respicerent, deceat, quem propter linquere vitam.
 Sic fatus, cuncti monitis parere parati
 Bassae, vi populos cogunt invadere muros:
 Sed caesi toties iterumque, iterumque fugantur.
 Caesar cum procerum cladem, populique cruentam
 Spectaret, canos barbae vulsisse capillos
 Dicitur, atque aegro rupisse hanc pectore vocem:
 Dii, si qua est pietas, illum sub Tartara telo
 Mittite fulmineo, aeternisque exurite flammis,
 Qui prior hos curvo signavit limite muros,
 Utilius mansisse domi, et frenare potentes
 Imperio gentes, tranquilla in pace fuisset.
 Heu male neglectis certis, incerta secutus.
 Quae patior? cui me exitio fortuna reservat?*

¹ SCHESAËUS 1571. [Y iv(r)] *Solymane* ² SCHESAËUS 1571. [Y iv(v)] *illa ne* ³ SCHESAËUS 1571. [Y iv(v)] *quenque* ⁴ SCHESAËUS 1571. [Y iv(v)] *pretio*

*Finierat postquam gemitus, iubet ordine Bassas
 Cogere, praestantem bello, rauco aere iuventam,
 Cum sic sublimi caesar de sede profatur:
 Gens Othomanorum praelustri a sanguine ducens* [p. 151.]
*Et genus, et nomen censu quoque maior, et armis,
 Omnibus in triplici populis habitantibus orbe,
 Heus nostris animos, auresque his arrige dictis:
 Multa licet bello diuturno incommoda simus
 Perpessi, tamen hanc sors instaurare ruinam
 Concedet melior, memores virtutis avitae,
 Si contra adversos, audentius ibitis hostes,
 Quos macies, gravis et belli domuere labores,
 Aggere nec valli, nec muro obstante teguntur.¹
 Ut maris insanos contemnit navita fluctus
 Lucro inhians, portumque animo, mercemque volutat:
 Et segetem pingui committens rusticus arvo,
 Grandine cum nimbis spreta meditatur aristas.
 Sic decuit bello contemnere vulnera fortes,
 Et spolia, atque amplos toties repetisse triumphos.
 Praemia iam vobis, iam clades ultima victis
 Imminet, exiguum pensabunt multa laborem
 Commoda; mancipia, et pictis cum vestibus aurum,
 Armaque, sidereoque aequantes lilia vultu.
 Pestanasque² rosas, nuptae, innuptaeque puellae,
 Cornipedesque acres, huius certaminis amplum,
 Vos pretium³ expectat, flammamque ardentibus addit.
 Hoc duce pugnatis, cui fato contigit armis
 Hungariae tota cum gente excindere regnum.
 Frustra tentatam toties nos cepimus⁴ Albam
 Bulgariae, et nostris Buda inclyta paret habenis.
 Regem armis domitum per me arva Mohácsia⁵ praebent;
 Non obscura hodie iusti monumenta doloris.
 Cum planctu nostra aspexit, et Austria vires.* [p. 152.]
*Quid Rhodon excelsam memorem? nil egimus unquam
 Coepto ubi non fuerit sors semper amica labori.
 Sola meos laqueos hyeme adventante Vienna
 Ervasit, fidensque armis, opibusque superbis.
 At nunc vel moriar, Regni mecumque ruinam
 Ipse traham, aut Szigeth,⁶ et claram expugnabo Viennam,
 Usque adeo vetus est infixi iniuria menti.
 Si trepido quis forte metu percussus abibit*

¹ Aggere... teguntur add. a nobis sec. SCHESAÆUS 1571. Z i(r) et L ² SCHESAÆUS 1571. Z i(r) Paestanasque

³ SCHESAÆUS 1571. Z i(v) precium ⁴ corr. ex caepimus sec. SCHESAÆUS 1571. Z i(v) et L ⁵ SCHESAÆUS 1571. Z i(v) Mohatia ⁶ SCHESAÆUS 1571. Z i(v) Zigeth

*Detrectans pugnam, et se sub tentoria condet?
 Sive habeat celeres avis instar praepetis alas,
 Per mare, per terras fugiens, perque astra severum
 Non tamen is nostrum queat evasisse furorem,
 Suppliciumque atrox, genus et miserabile mortis.
 Ergo agite, o socii! iam summum urgete laborem
 Vi valida, fusoque animos explete cruore
 Caedibus, assuetasque¹ manus aptate rapinis.
 Cuncti adsint, meritaque expectent praemia palmae,
 Vos meus insequitur favor ingens, atque supremi
 Non alias frustra, cui dona sacravimus, Allae.
 Parte alia audentes animabat voce cohortes
 Heros Zerinius, solio sic orsus ab alto:
 Ni mihi nota foret multis exercita fatis
 Vestra fides, socii, constansque, et vivida bello
 Virtus, verborum vos longa ambage docerem:
 Nunc opus esse animis, opus esse et pectore firmo.
 In nostrum exitium cum coniuraverit agmen
 Cyclopum, et cunctos ritu rabido ore vorare
 Contendat vi armorum, munere fraude, minisque, [p. 153.]
 Nil intentatum summo conamine linquens,
 Pro re pauca loquar, flammam ferventibus addens:
 Cedite non armis, socii! nec fidite Teucris,²
 Est quibus innatum periura fallere voce
 Christicolas, quos contra odium implacabile gestant.
 Ut non Aethiopes atras in corpore pelles,
 Nec rabiem lupus errans, mutat ovilia circum:
 Adversum sic nos hostilia pectora Turci
 Semper alunt, solitaque³ nihil feritate remittunt.
 Cernitis ut bello fracti dare terga retrorsum
 Accelerent, stricto vix pugnant Marte coacti.
 Pars maior demissa neci sub moenibus altis
 Occubuit, Teucrum⁴ perfusi⁵ sanguine muri
 Spumant, inque altos crevere cadavera colles.
 Vos circumstare, et tensis ad sydera palmis,
 Cum teneris matres sugentibus ubera natis
 Auxilium vestrum nunc implorare putetis.
 Vos pietas, vos alma fides, communia iura
 Christicolum, infidos contra armet alacrius hostes,
 Vincemus, caussa⁶ freti meliore, Deique*

¹ corr. ex *asvetasque* sec. SCHESAЕUS 1571. Z i(v) et L ² corr. ex *Turcis* sec. SCHESAЕUS 1571. Z ii(r); L *Teneris* (!) ³ corr. ex *solita atque* sec. SCHESAЕUS 1571. Z ii(r) et L ⁴ corr. ex *Turcum* sec. SCHESAЕUS 1571. Z ii(r); L *Tenerum* ⁵ corr. ex *conspersi* sec. SCHESAЕUS 1571. Z ii(r) et L ⁶ SCHESAЕUS 1571. Z ii(r) *causa*

*Numine propitio,¹ dextrisque ad bella paratis.
 Sin superis visum, statque haec immota voluntas,
 Ut spe frustratis, bello cecidisse cruento
 Contigerit, superest ea demum gloria victis,
 Instar ne pecudum caesi, occubuisse putemur,
 Sed fortes velut Heroes, quos ardua virtus
 Atque amor in Patriam constans invexit Olympo;
 Perstat ubi merces tantorum aeterna laborum,
 Qualem pro CHRISTO meruerunt vulnera passi.
 Magnanimi Heroes! tantos hucusque triumphos,
 Et decus, eximia partum virtute, tueri
 Pergite, difficile est bellum, victoria dulcis,
 Publica, quam pacis, tot, tantaque commoda pensant.*

[p. 154.]

*Talia forte duces fuerant cum voce locuti,
 Et tuba cum lituis, ferali et murmure stridens
 Buccina ferventes revocasset ad arma cohortes.
 Mitrati fratres alti ad fastigia muri
 Vi multa scandunt, clypeosque ad tela sinistris
 Protecti obiiciunt, prensant fastigia dextris.
 Zerinii contra turres, ac tecta domorum
 Culmina convellunt, his se quando ultima cernunt
 Extrema iam in morte parant defendere telis:
 Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
 Devolvunt alii strictis mucronibus imas
 Obsedere fores, has servant agmine denso.
 Quin intra portas, atque ipsis praelia miscent
 Aggeribus murorum, et inundant sanguine fossae:
 Instaurati animi subito succurrere tectis
 Auxilioque levare viros, vimque addere victis,
 Sic virtute Dei, populique, ducisque repulsi
 Diffugiunt hostes, tam multis ense peremptis²
 Zangiakis,³ Bassisque obscuro et de grege vulgi:
 Quam multa in silvis⁴ autumnis frigore primo
 Lapsa cadunt folia, non densior aëre grandis,
 Nec de concussa tantum pluit illice glandis.*

*Caesar at irarum vehementi fluctuat aestu
 Adfligitque⁵ animum curis mordacibus aegrum,
 Non iam ferre valens conceptum mente pudorem,
 Contemtumque sui, populique, Ducumque ruinam,
 Praecipiti lapsu solio moribundus ab alto
 Corruit, ast illi solvuntur frigore membra,
 Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.*

[p. 155.]

¹ SCHESAEUS 1571. Z ii(v) *propicio* ² SCHESAEUS 1571. Z iii(r) *peremptis* ³ SCHESAEUS 1571. Z iii(r) *Zangiakis* ⁴ SCHESAEUS 1571. Z iii(r) *sylvis* ⁵ SCHESAEUS 1571. Z iii(r) *affligitque*

*Postquam introgressus vidisset Bassa iacentem
 Exanimum, subita plenus formidine, furtim
 Visa aperit Bassis Solymani¹ fata duobus.
 Hi simul ingressi somno, curisque sepultum
 Credebant primum, sed mors manifestior, ipsis
 Ingentes animo curas, peperitque dolores,
 Attonitis haesere animis, secumque volutant,
 Ulterius celare velint, an prodere mortem?
 Quam prius arma omnes capiant, atque agmine facto
 Invadant, subigantque arcem, populumque trucident.
 Quin etiam humectant lachrymarum² flumine vultus
 Ad castra egressi, causamque tulere rogati
 Ad populum luctus; nobis, vobisque minatur
 Crudele exitium caesar, nisi Marte subactam,
 Ipsius imperio plebem, adiiciamus, et arcem:
 Haec ubi dicta, metu mortis graviore coacti
 Cuncti adsunt, armis audere extrema parati.
 Tum vero fessi tanto discrimine belli,
 Arces cum cives dubitarent posse tueri,
 Ingentem struxere pyram, vestesque theatri
 In medio gemmis pictas, auroque rigentes
 Exurunt, huc tota domus pretiosa³ supellex⁴
 Cum vario belli, in cumulum convecta, paratu
 Vulcani rabie in tenues abit usta favillas
 Aes⁵ etiam varium, pendensque e gutture torquis
 Aureus, et gemmis gravis annulus, atque monile,
 Et pulchras morsu connectens fibula vestes,
 Massa fit una globo, nec signat imago monetam
 Ulterius, nec habent usum ornamenta priorem.
 In telum, sed enim vertuntur, et arma fragore,
 Quae valido adversum aenea⁶ machina torqueat hostem,
 Ne Teucrum⁷ rabiosa cohors, gaudere triumphans
 Hac praeda possit, seque exornare superbo
 Christicolum spolio, miserisque illudere victis.
 Hoc etiam vero maius crudele, nimisque
 Horrendum facinus cives⁸ patrasse feruntur,
 Quippe suos hosti cara cum coniuge natos
 Ne dent perpetuo torquendos carcere, neve*

[p. 156.]

¹ SCHESAÆUS 1571. Z iii(r) *Solymani* ² SCHESAÆUS 1571. Z iii(r) *lacrymarum* ³ SCHESAÆUS 1571. Z iii(v) *pretiosa* ⁴ SCHESAÆUS 1571. Z iii(v) *suppellex* ⁵ corr. ex *aēs* sec. SCHESAÆUS 1571. Z iii(v); L om. ⁶ corr. ex *aenaa* sec. SCHESAÆUS 1571. Z iii(v) et L ⁷ K *Turcum*; L *tenerum*; corr. sec. SCHESAÆUS 1571. Z iii(v) ⁸ ad hoc verbum L in nota addit: *laxius haec a poeta dici putamus, quod non meminerunt eius rei historici, quam quae [!] nos supra §. XII. narravimus. Quis enim credat, tantae immanitati in illo complorantium mulierum, et virginum eiulatu, locum esse potuisse; quae tamen verba non a Belio esse scripta, stylus pauper satis arguit.*

Polluat, in Venerem gens prona, libidine casta
 Corpora, Virgineumque extorqueat ense pudorem,
 Aut, quod praecipuum, ne religione¹ paterna
 Contemta,² vitiis animum, mentemque profanent
 Blasphaemo Teucrum³ cultu, nugisque scelestis,
 Alter in alterius gladium vibrauit amici
 Uxorem, inque cavam capulo tenuis abdidit alvum,
 Id poscente viro, aut iugulum mucrone resolvit.
 Triste hoc officium, simili pensare paratus
 Flagitio, ardebat consanguinitate, propinquis.
 Hic foedare manus castarum sanguine matrum
 Quosdam etiam praeceps, nimium vesanus et ardor;
 Impulerat socias ferro obtruncare iugales,
 Caesarumque cavis inferre cadauera tumbis,
 Dextra alacri: ne vel fiant sine nomine membra
 Praeda hosti, neve innocuum ludibria sexum,
 Visque inimica premat, vixque parcere docta sepultis.
 Hic pia complexu miscebant oscula dulci,
 Inque vicem, ex oculis humore cadente, locuti:
 Parce precor coniux,⁴ vita mihi carior ipsa,
 Exuo, quod mentem dilecti, et corda mariti,
 Teque mea hac dextra, sceleratoque ense peremtam⁵
 Dedo neci, pietas ingens, non ira furorque
 Hoc persuasit opus, placuit praecidere letho⁶
 Multorum scelerum caussam,⁷ laqueosque, minasque
 Praecavisse iugum, vel morte atrocius ipsa.
 Non hic ulterius patiuntur fata morari,
 Optataeque frui nos consuetudinis usu:
 Praerepto aetherea in regione fruemur amore.
 Hic etiam forma insignis, florensque iuventa
 Consortem thalami, iuvenis, tradebat amico
 Caedendam gladio (casum aerversatus acerbum
 Forte domo exierat) quam passis ille capillis
 Corripiens, ense saevos librabat in ictus,
 Illa viri collum amplexans sic ore locuta,
 Me, rogo per superos! patiaris ducere vitam,
 Aspiciam, praesensque meum dum voce maritum
 Alloquar extremum, mentisque novissima pandam
 Ardenti nuptae zelo, et fervore petentis
 Permotus miles, violentum distulit ictum,
 Sic cum adventantem supplex affata maritum:

[p. 157.]

¹ corr. ex religione sec. SCHESAUEUS 1571. Z iii(v) ² SCHESAUEUS 1571. Z iii(v) *contempta* ³ K *Turcum*; L *tenerum*; corr. sec. SCHESAUEUS 1571. [Z iv(r)] ⁴ SCHESAUEUS 1571. [Z iv(r)] *coniunx* ⁵ SCHESAUEUS 1571. [Z iv(r)] *peremptam* ⁶ corr. ex *laetho* sec. SCHESAUEUS 1571. [Z iv(r)] et L ⁷ SCHESAUEUS 1571. [Z iv(r)] *causam*

[p. 158.]

(Ora premens labris, colloque infusa pependit)
Tu ne hos spondebas miserandae¹ sponsus amores,
Foedera connubii prope cum sacrauimus aras?
Debebas cuius proprio defendere vitam
Sanguine, contra enses, inimicaque tela latronum.
Heu nimium fidei, mentisque oblite virilis,
Innocuam pecudum protrudis more necandam
Quin rogo per superos, tibi promissosque Hymenaeos,
Me sociam belli praecinctam fortibus armis,
Adde tibi, dextram gladius, caput armet athena
Cassis, scutum humeros loricaque pectus inumbret,
Detur et acer equus, turmas invadere Teucrum²
Mens animosa iubet, vitam et pro laude pacisci.
Me sine prima manu tentare pericula belli.
Haud mora, pro voto radiantibus induit armis
Uxorem iuuenis, saevos quae vecta per hostes
Ardua equo, sociis aliis, comitata, viroque,
Vi valida sternens hostes, per castra vagatur,
Nec prius audaci pergit desistere coepto,
Sanguine quam Teucrum³ mentem satiasset avaram,
Confertosque inter cecidisset alacriter hostes:

[p. 159.]

His actis fato cives urgente supremo,
Viribus exhausti, quamvis numeroque manerent
Exigui, virtus animos tamen impulit altos
Pro Patriae extremum discrimen adire salute.
Ergo ubi completas taedis, et robore secto
Fossas succendunt, iniecto pulvere sparsim
Sulphureo, effusis late grassatur habenis
Mulciber, addebant flammis nova pabula venti,
unde calor, fumus, pedorque molestus adegit
Ambustos⁴ Patriis cives excedere tectis,
Praesertim fessas ex crebris ictibus, aegre
Cum torquere vident bombardas missile plumbum.

Quam prius egreditur populo comitante Zerinus⁵
Heros, sidereo⁶ vestes splendore micantes
Induit, exutus penitus gravioribus armis,
Ornavitque caput, cristato tegmine carum,
Uti, quo solitus, si quando gaudia laeto
Pectore, convivias inter celebrabat amicos.
Consulto Ungaricos centum, et delegerat aureos
Adiunctam voluit nullam quibus esse monetam

¹ corr. ex *miserande* sec. SCHESAËUS 1571. [Z iv(v)] et L ² K *Turcum*; L *Tenerum*; corr. sec. SCHESAËUS 1571. [Z iv(v)] ³ K *Turcum*; L *Tenerum*; corr. sec. SCHESAËUS 1571. Aa i(r) ⁴ SCHESAËUS 1571. Aa i(r) *ambustas*
⁵ SCHESAËUS 1571. Aa i(r) *Serinus* ⁶ SCHESAËUS 1571. Aa i(r) *sydereo*

*Invisa Teucrum¹ quae sit signata figura,
 Accipit et claves arcis, gremioque reponit
 Gossypium, textumque inter, dehinc talia fatur:
 Hasce leves chlamydes,² et pictas induo vestes,
 Occultoque sinu claves, aurumque recondo,
 Arma manus agiles, ne quid graviora retardent.
 Aut me si quisquam post tristia funera vitae,
 Exuat induviis,³ invento gaudeat auro:
 Nonnihil et lucri, spoliique reportet opimi.
 Neve prius liquisse feris puter hostibus arcem,
 Quam mea deficiant vitali membra calore,
 Clavis erit testis, quam mecum in morte reservo.
 Denique falcatum vagina diripit ense,
 (Virtutis monumentum, et carum pignus avitae)
 Atque ait: hoc primos insignis miles honeres
 Promerui gladio, quibus aethera notus adibam. [p. 160.]
 Hoc etiam nomenque, decusque in morte tuebor,
 Dum mea tractandis fuerit manus utilis armis;
 Haec in conclavi fuerat cum forte locutus,
 Prosiluit,⁴ sociosque foris radiantibus armis
 Extremum vitae discrimen adire paratos,
 Stans arce in media: sic est affatus, et inquit:
 Cernitis, ut rapidis arx aestuat undique flammis,
 Ac numero sumus exigui, potuque, ciboque
 Exhausti penitus; quibus idcirco imminet hora,
 Ultima iam vitae, in terris cum laude peractae.
 Vos moneo praesens accendat ad arma periculum,
 Ac odium contra CHRISTI armet nominis hostes.
 Perpetuum, Patriae sors, et miseranda, dolorque
 Ob fratres, natos, socios, dulcesque parentes
 Heu nimium tristi, atque indigna clade peremptos!⁵
 Ut me confertos pugnare videbitis hostes
 Inter, mente alacri, mea sic exempla secutos,
 Pro Patria haud pigeat pulchro succumbere letho.
 Non patiar, si fata sinant, per Turcica castra
 Me vinctum duci, levis, ut sim fabula vulgi.
 Neve acto pueri certent illudere circum:
 Dixerat haec postquam ter IESUM voce vocavit.
 At prius effusi, quam muro abiire relicto,
 Glandivomas patulae sistunt ad limina portae
 Bombardas, densa saturatas nube globorum,*

¹ **K** *Turcum*; **L** *tenerum*; corr. sec. SCHESAEUUS 1571. Aa i(r) ² corr. ex *chlamides* sec. SCHESAEUUS 1571. Aa i(r) et **L** ³ corr. ex *indusiis* sec. SCHESAEUUS 1571. Aa i(v) et **L** ⁴ corr. ex *prosiliit* sec. SCHESAEUUS 1571. Aa i(v) et **L** ⁵ SCHESAEUUS 1571. Aa i(v) *peremptos*

Displosis quibus ingenti clamore ruentes
Et fremitu feriunt, sternuntque ad moenia Teucros.¹ [p. 161.]
Pontibus innumeri Teucrum² e sublimibus imas
Turbati ad fossas, vi extrema urgente ruebant.
Pulvereo tecti nimbo, et caligine caeca,
Prorumpunt cives aquilis, armisque corusci,
Et densas gladiis acies, telisque lacessunt
Omnigenis Teucrum,³ non ensis, et hasta volabant,
Irrita Pannonium, crebro sonat aenea iactu
Verticibus galea, in modum, et collecta rotundum
Pepla tegunt, nivis in morem lati aequora campi.
It vagus excusso sonipes sessore per agmen
Exanimisque⁴ hominum celeri pede proterit artus,
Purpureo in totum perfusus membra cruore.
Turci etiam, raro bellum virtute gerentes,
Sed numero adsueti,⁵ superare et fraudibus hostem,
Acrius insurgunt, iaculorum et nubibus Hunnos
Contexere, ulloque cadunt absque ordine caesi.
Fortiter ante alios, medio dux agmine pugnans
Zerinius cecidit traiectus pectora plumbo.
Divisum hinc⁶ agmen; pars intercaepa patenti
Occidit in circo, pars intra moenia cursu
Conduntur celeri, vario, et certamine miscent
Praelia, dantque, feruntque graves in corpore plagas.
Usque cruor passim rapidi instar fluminis undans
Scuta virum, galeasque,⁷ et fortia corpora volvit.
Dum furit insano, capta Mars arce, tumultu,
Iantsari⁸ subiere domum, quae cultior aulaeis
Prae reliquis cunctis, pictoque apparuit auro. [p. 162.]
Praedae avidi, magno haec dum tecta labore pererrant,
Rimanturque cavis abscondita quaeque latebris,
Dissilit ex imo domus ingens eruta fundo
Pulvere sulphureo, quem caecis abdidit antris
Furtim Germanus, sublataque corpora Teucrum,⁹
Huc illuc versans, vacuas dissolvit in auras.
Alta Zerini caput a cervice revulsum,
Traditur Aemilio¹⁰ tali cum voce ferendum:
En tuus ut clypeus, clarae¹¹ murusque Viennae

¹ corr. ex *Turcos* sec. SCHESAUEUS 1571. Aa ii(r) et L ² K *Turcum*; L *tenerum*; corr. sec. SCHESAUEUS 1571. Aa ii(r) ³ K *Turcum*; L *tenerum*; corr. sec. SCHESAUEUS 1571. Aa ii(r) ⁴ SCHESAUEUS 1571. Aa ii(r) *exanimisque* [!] ⁵ SCHESAUEUS 1571. Aa ii(r) *assueti* ⁶ corr. ex *hic* sec. SCHESAUEUS 1571. Aa ii(v) ⁷ corr. ex *galeas* sec. SCHESAUEUS 1571. Aa ii(v) et L ⁸ SCHESAUEUS 1571. Aa ii(v) *Iantsari* ⁹ K *Turcum*; L *tenerum*; corr. sec. SCHESAUEUS 1571. Aa ii(v) ¹⁰ SCHESAUEUS 1571. Aa ii(v) *Aemilio* ¹¹ corr. ex *chare* sec. L; SCHESAUEUS 1571. Aa ii(v) *clave*

Zerinius periit, dum magni caesaris armis
 Restitit imprudens, voto delusus inani:
 Te, nisi supremum me noveris esse¹ monarcham,
 Poena manet similis, vel si quae maior habetur.
 Maximus Hemilius² cari³ concussus amici
 Funere, rorabat lachrymis⁴ humentibus ora.
 Et caput aurato pretiosum⁵ murice cinctum
 Insequitur, quacunq̄ illud pomposa ferebat
 Turba sacerdotum, lugensque exercitus omnis:
 Ultima persolvens Heroi iusta perempto.⁶
 Ipsi etiam Turci⁷ reliquum sine vertice truncum
 Prorsus honorifice digno invexere sepulchro,⁸
 Arcem intra, ut fato iam cassum lumine,⁹ tellus,
 Pro qua sustinuit tot vulnera vivus, haberet;
 Grata animi, et foveat, semper monimenta paterni.
 Quos hic pro Patria, bellum et pietate gerentes
 Eximios proceres, praestantem et robore pubem
 Mars ferus abstulerit,¹⁰ non horum cuncta seorsim [p. 163.]
 Nomina succurrunt, scribi dignissima caelo,¹¹
 Viventum in libro, stabili, quem pollice duxit,
 Rerum, hominumque sator, longaevae¹² in saecula¹³ vitae.
 Hoc a me manes, si quid mortalia curant,
 Inscriptum tumulo teneant lachrymabile¹⁴ carmen:
 Quos tellus diversa viros, idiomaque linguae
 Discrevit, spectata fides, et vivida bello
 Virtus, atque amor in Patriam communis, amice
 Unii, his freti, Solymanum¹⁵ ad magna Szigethi¹⁶
 Moenia vertentem totius robora belli,
 Expectare ausi, intrepidoque occurrere Marte,
 Hostibus innumeris una cum caesare caesis,
 Arcem dum superi salvam voluere benigni.
 Demum ubi sic statuit nulli violabile fatum,
 Oppetiere omnes pulchram¹⁷ per vulnera mortem
 Pro Patria, et CHRISTUM constanti voce professi.¹⁸
 Perpetuum in terris nomen, coeloque coronam
 Martyras eximios florentes inter adepti.
 His actis, mortem invulgant per castra tyranni,
 Et cineri inferias, supremaque iusta ferebant.

¹ corr. ex orbe sec. SCHESAËUS 1571. Aa ii(v) et L ² SCHESAËUS 1571. Aa ii(v) *Aemylius* ³ corr. ex chari sec. SCHESAËUS 1571. Aa ii(v) et L ⁴ SCHESAËUS 1571. Aa ii(v) *lachrymis* ⁵ SCHESAËUS 1571. Aa ii(v) *preciosum*
⁶ SCHESAËUS 1571. Aa ii(v) *perempto* ⁷ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *Teucrici* ⁸ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *sepulchro*
⁹ corr. ex limine sec. SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) et L ¹⁰ corr. ex abstulerat sec. SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) et L
¹¹ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *caelo* ¹² SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *longevae* ¹³ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *secula*
¹⁴ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *lachrymabile* ¹⁵ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *Solymanum* ¹⁶ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *Zigethi* ¹⁷ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *pulchram* ¹⁸ SCHESAËUS 1571. Aa iii(r) *professis*

*Pars calidos latices, et abena undantia flammis
 Expediunt, corpusque lavant frigentis, et unguunt.
 Fit gemitus, dum membra thoro¹ defleta reponunt;
 Funereasque super vestes, velamina² pulla
 Coniiciunt: pars ad vectandum lecta pheretrum,
 Moesti³ omnes patrias invisunt funere terras.*

[p. 164.]

§. XV.

Sic ille expugnationis historiam decantavit. Sed et *Zrinii* laudes nemo non⁴ doctus carmine celebrare nitebatur. Ab instituto nostro discederemus, si epicedia, quibus eius aetatis viri eruditi, summi herois occasum complorabant, huc congesta vellemus. Pietatem nihilominus *Emerici Forgachii* nequimus silere. Geminam is imaginem *Nicolai*, uti memoriam soceri sui posteritati commendaret, exprimendam curavit. Non possum, quin utramque, ne ignoretur olim, heic interseramus. Et altera quidem loricata istiusmodi est.⁵

Inscriptionem *Forgáchius* hanc adposuit.¹

I M A G O I L L U S T R I S C O M I T I S
 N I C O L A I ⁶ A Z R I N I O A R M A T I.
 P R I M U M S U B D I V O F E R D I N A N D O

¹ SCHESAEUS 1571. Aa iii(v) et L *thoro* ² SCHESAEUS 1571. Aa iii(v) *volamina* ³ corr. ex *maesti* sec. SCHESAEUS 1571. Aa iii(v) et L ⁴ add. sec. L ⁵ L add. *Hier stehet das geharnischte Bild* (quae nota Belii esse videtur, qui saepius eiusmodi notas Germanico sermone concinnatas in manuscriptis Notitiae facere consueverat) ⁶ add. a nobis sec. ALBINUS 1587. C 2r

¹ *Locum operis Albini hic citatum vide in ALBINUS 1587. C 2r. Imaginem vide ibidem C 2v.*

Imperatore pro-regis, quem Hungari more gentis Banum
adpellant,¹ Regnorum Croatiae, Dalmatiae, et
Slavoniae. Deinde sub Divo Maximiliano
Imperatore Generalis Regni Hungariae a Da-
nubio usque Illyricum² Capitanei, Prae-
fecti Szigethi:³ Utriusque
Consiliarii intimi, et per
Hungariam Magi-
stri Tavernicorum

Addimus in eandem icona *Petri Albini* epigramma, quod sic habet:ⁱ [p. 165.]

*Tali Nicoleos⁴ habitu prodivit in hostem,
Dura viro quoties bella gerenda forent.
Sic primum specimen iuvenilibus edidit annis,
Esset ubi a saevis cincta Vienna Getis.
Cum fortemque animum, praeclaraque facta probavit,
Arbiter ipse sacri CAROLUS imperii,
Ornatoque auri calcaribus, ense, catena⁵
Tyroni, ex merito nomen equestre dedit.
Inde viri ad Budam eminuit fortissima virtus,
Ergo novos titulos caesare dante tulit.
Audiit et pro-rex,⁶ qua Dalmata colligit aurum,
Quaque Liburna vigil rura Croatus arat.
Praefuit, et priscis Bani cognomine Slavis,
Fernandi iuvit, sceptraque consiliis.
Maximus in Patris vestigia ut Aemilianus
Cesserat huic maior cura parata viro est,
Terra ubi Danubii dextrum latus Illyris urget,
Et speciosa ferox oppida Pannon habet:
Caesareas illic aquilas victricibus armis
Extulit, et Turcas saepe repressit ovans.
Hoc habitu tandem Sigethi ad moenia fulsit,
Cum valida premeres hanc Solymanne, manu.
His toties armis truculentos obruit hostes,
Et retulit victor laeta trophaea domum. [p. 166.]ⁱⁱ*

¹ ALBINUS 1587. C 2r *appellant* ² *usque Illyricum* ALBINUS 1587. C 2r *Illyricum usq.* ³ ALBINUS 1587. C 2r *Zige-*
thi ⁴ *corr. ex Nicleos sec.* ALBINUS 1587. C 3r et L ⁵ ALBINUS 1587. C 3r *catena* ⁶ ALBINUS 1587. C 3r *Prorex*

ⁱ *Locum operis Albini hic citatum vide in ALBINUS 1587. C 3r seqq.*

ⁱⁱ *In ms. K inter paginas 165. et 166. in folio secreto imago invenitur capitanei Vėrbulcsú (Verbulch) aeri incisa. Quam ex opere isto celeberrimo „Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum...” inscripto copista noster Franciscus Szarka mutuatus est, sine dubio eo consilio, ut imaginem Zrini, quam et nos in p. 274. Belii mandata sequentes collocavimus, quodammodo suppleret. Imaginem capitanei Vėrbulcsú vide in MAUSOLEUM 1664. p. 72. Certe, cum haec imago argumento operis Beliani minime quadrat, eam editioni nostrae haud inseruimus.*

*Donec vi multa victo funesta paravit,
 Fata viro, Fatum, quod premit orbis opus,
 Deseruit Fortuna ducem, non dextera fortis,
 Non tanto expertum tempore consilium:
 Dirae hominum culpa mundum fatalibus urgent
 Suppliciiis hinc est lucida caussa mali.
 Magnanimus, Faton', Zrinius, pugnabimus? inquit,
 Est gravis iratum res habuisse Deum.
 State viri extremam virtutem audebimus, id nos
 Adiuvet excelsi, qui regit, astra poli,
 Quo duce non hodie forsani moriemur inulti:
 State viri, hac vobis gloria parta die est.
 Sic leo magnanimus confertos in¹ in hostes,
 Intrepida sternens obvia quaeque manu.
 Id vicit fati vis: ergo maximus heros
 Aureolam posuit mox animam ante Deum.
 Ante tamen te foede mori Solymanne coegit,
 Ne caeso caperes gaudia summa duce.
 O factum bene: sed magni haec solatia luctus
 Parva, tuum porro CHRISTE tuere gregem.
 Vivit adhuc Zrinii meritum, constantia, virtus,
 Nomen in orbe bonum, spiritus ante Deum. [p. 167.]*

Alter, quo in hostes prorupit, habitus, et arma istiusmodi fuere:²

¹ ALBINUS 1587. C3v *ivit* ² L add. *Hier stehet des [...]nden Zrinii Bild* (quod haud secus Belii nota esse videtur; vide notam nostram 5. in p. 274.). Imaginem vide ALBINUS 1587. inter ff. F1 et F2.

Illustri, et Haereditario a Zrinio Comiti Nicolao heroi incomparabili, Phoenici Hungariae, non minus fortitudine heroica, quam honestissima morte, toto terrarum orbe notissimo, ut qui in oppugnatione Szigethana,¹ quam XXXV. dierum spacio fortissime sustinuit, contra potentissimum Turcarum regem Solymannum, non solum ipse pulcherrimo exemplo pro Patria occubuit, sed ipsum quoque Solymannum nimia animi aegritudine, victor victo morte² parentans mori coegit. Emericus Forgách³ Baro a Gyemes⁴ Eq. Auratus ac Comes Trincsinienis⁵ gener socero cariss. et B. D. S. M. pietatis ergo P. C.ⁱ

In eadem hanc imaginem Petrus Albinus.ⁱⁱ [p. 168.]ⁱⁱⁱ

*Haec est extremum Zrinii erumpentis imago
 Cum fremitu ex castro firma Szigetha⁶ tuo.
 Tunc etenim renuit cingi fulgentibus armis
 Heros, ante quibus saepius usus erat.
 Desperata salus, et spes cum serior esset,
 Restaret virtus unica cumque viris.
 Ite citi, dixit (non hoc non postulat arma
 Tempus) inauratum ferte⁷ mihi clypeum,⁸
 Ferte ensem Patrium, vexillum principis: haec me
 Cernet mox⁹ vestis serica in hoste mori.
 Eia agite unanimes, pulchrum certamen honestae
 Mecum hodie invicti, mortis inite viri.
 Nulla salus castro, totum tenet ignis, et hostis¹⁰
 Indomitoque ignis saevior hoste furit.
 Non nos hostis atrox vincit, sed missus ab Orco
 Mulciber, et Fatum, quod premit Hungariam,¹¹
 Moenia victa iacent, o moenia cara Szigethae,¹²
 Sola viris virtus inviolata manet.
 Haec nos victores faciet, caeloque¹³ locabit,
 Ite modo, et pactam non temerate fidem.*

¹ ALBINUS 1587. F I Sigethana ² corr. ex mortem sec. ALBINUS 1587. F II et L ³ ALBINUS 1587. F I Forgach
⁴ malim Ghymes ⁵ ALBINUS 1587. F I Trincsinienis ⁶ ALBINUS 1587. F IV Sigetha ⁷ corr. ex ferre sec.
 ALBINUS 1587. F IV et L ⁸ ALBINUS 1587. F I clipeum ⁹ corr. ex me sec. ALBINUS 1587. F IV et L ¹⁰ ignit
 et hostis ALBINUS 1587. F IV hostis et ignis ¹¹ ALBINUS 1587. F I Ungariam ¹² ALBINUS 1587. F I Sigethae
¹³ ALBINUS 1587. F I coeloque ¹⁴ ALBINUS 1587. F IV et L morituros; recte vero Belius (si ille fuit) corr. in
 moriturus

ⁱ Locum operis Albini hic citatum vide in ALBINUS 1587. F I.

ⁱⁱ Locum operis Albini hic citatum vide in ALBINUS 1587. F I v–F 2 r.

ⁱⁱⁱ In ms. K simili modo ac inter paginas 165. et 166. etiam inter paginas 167. et 168. insertum est folium secretum, in quo imago reperitur Iohannis Hunyadi aeri incisa. Quam aequè ex Mausoleo copista noster Franciscus Szarka mutuatus est, ad supponendam hac ratione imaginem Zrinii ex arce erumpentis, quam nos secundum Belii propositum in editione nostra in p. 276. statuimus. Vide etiam notam nostram ii. in p. 275. Imaginem Iohannis Hunyadi, de qua mentionem fecimus, vide in MAUSOLEUM 1664. p. 305. Certe, nec eam imaginem tamquam narrationi Belii minime congruentem editioni nostrae inserendam esse duximus.

*Sic ait: et medios ultro moriturus¹⁴ in hostes
 Proruit, infrendens, ut solet, ore Leo.* [p. 169.]
*Pons erat, hic arcem capta dirimebat ab urbe
 Qui rapido solus liber ab igne fuit.
 Cuncta ibi Zerinius, cum sterneret obviam ferro,
 Tangeret et iunctum vix pedis aere solum,
 Glans expulsa cava feriit pia tempora canna,
 Mox alter petiit pectora laeva¹ globus.
 Concidit ad terram exanimis fortissimus Heros,
 Et Patriae solvit debita lytra suae.
 Non fuit in toto mors pulchrior orbe: nec unquam
 Ulla viri fato nobiliore fuit.
 Clades sola fuit, quod mors occulta tyranni
 Magnanimi impediit fortia facta viri.
 Nunc stares alias non expugnata Sigetha
 Arte Themistoclis libera facta tui.
 Cedite Romani victores, cedite Graii²
 Incolumis quorum Patria morte fuit.
 Te Zrinius, Curti, superat, si in milite causa³
 Est potior, iusti quam pius⁴ ardor alit,
 Te pene exsuperat⁵ Zrinius, Machabaeae: sed ambo
 In legis fortes occubuistis opem.
 Vivite felices animae, tuque inclyte Iuda:
 In Syrio est cuius mors celebrata solo: [p. 170.]
 Addite tuque recens nuper Machabaeae vetusto,
 Pannonio est cuius mors celebrata solo.
 Vivite: et hoc precium devotae mortis habete,
 Ut pereant nullo nomina vestra die.
 At tu, posteritas, imitare exempla priorum,
 Libera sicque iugo Patria ab hostis erit.*

§. XVI.

*Quae arcis sub
 barbaro fata
 fuerint:
 fit calamita-
 tum circumsi-
 tae regionis
 officina:*

Hactenus *Zriniani* nominis memoriam, pro eo, ac decuit, adscriptis monumentis ibamus consecratum. Iam ad res *Szigethi* porro percensendas⁶ redeamus. Nempe, raptam sub iugum arcem, officinam *Turcae* calamitatum nostrarum, et latrociniorum perfugium fecerunt. Praesidium certe, quod ei impositum, uti sanguinis *Christiani* sitiens, ita praedarum inexplebile fuit. Ergo nulla unquam regioni circumsitae quies, saltem qualiscunque a procursantium iniuriis cessatio dabatur. His compescendis *Tabi*, praefectus *Canisiensis*, multum subinde operae impendit, et sanguinis, sed cavere profecto satis haud potuit, quin cladem passim ederent, proferrentque incendia in ipsius *Canisae*

¹ corr. ex *leva* sec. ALBINUS 1587. F2r et L ² corr. ex *Grai* sec. ALBINUS 1587. F2r et L ³ ALBINUS 1587. F2r *caussa* ⁴ corr. ex *prius* sec. ALBINUS 1587. F2r et L ⁵ ALBINUS 1587. F2r *exuperat* ⁶ corr. ex *per censendas* a nobis

prospectum. Inprimis nocuit circumiectae regioni *Alys*, gubernator *Szigethi*, quem *Hungari* ob irrequietum animum *Nyughatatlan* dixerunt. Eius maleficio non [p. 171.] minus, quam *Alapii* incuria, *Canisiae* oppidum interceptum esse, ISTVÁNFFIUS^{cc.)} ⁱ auctor est, quam nos calamitatem, in eius loci historia descripsimus. Iacturam nostrorum ad hunc modum historicus meminit. *Praeter aliarum rerum praedam, cuius magna vis, et copia fuit, mille, et amplius hominum capita, DCCXLVIII. equos ablatos esse constat.*¹ *Sed tormenta duo iustae magnitudinis, quae in fori eminentiori clivo posita erant, iugis boum ibidem repertis, secum adtracta*² *in munitione Szigethana,*³ *e regione aedium suarum Alys, Szigethi praefectus,*⁴ *collocanda curavit.* Atque haec quidem anno MDLXXIII. accidere. Anno postea MDLXXXIV. *Hassanes*, novus *Szigethi* gubernator, nova regionem clade adflixit. *Arabonem* enim transgressus, cuncta ferro, et igni vastavit. *Hassanes*,⁵ inquit ISTVÁNFFIUS, ^{dd.)} ⁱⁱ *Sigethi*⁶ *praefectus, statura pusillus, ideoque ex re cognomen nactus, cum valida Turcarum manu, Arabonem*⁷ *flumen ad Csákániam,*⁸ *non procul Körmendio*⁹ *sitam transiecit,*¹⁰ *ibique quosdam non obscuri nominis viros, nuptiis forte vacantes improviso adortus, nuptiis, et gaudio repente in luctum, et lachrymas*¹¹ *versis, partim cecidit, partim in captivitatē abduxit, eodemque impetu pagum diripuit, et incendit. Solus Lupus Potondius,*¹² *veteranus miles, domum, in quam e nuptiis se proripuerat, a*¹³ *Turcis magna vi oppugnantis fortiter defendit, [p. 172.] seque, et eos, qui intus erant, sclopetis rem gerendo incolumes servavit. Hostes deinde ad proximos pagos populando, et urendo, ac*¹⁴ *obvios quosque interceptando, aut*¹⁵ *caedendo perrexerunt,*¹⁶ *ac in agro Körmendiano*¹⁷ *(quam civitatem a veteribus Scarabantiam*¹⁸ *dictam multi existimant, idque Romanae lapidum inscriptiones, quae in agris subiectis erui solent, testari videntur) multa vini dolia plaustris imposita, quae ad usus Francisci Nadasdii vehebantur, forte repererunt, eaque cum iumentis, et vectoribus extemplo abriperunt,*¹⁹ *eodemque vado, quo venerant, Arabone*²⁰ *superato, nemine resistente, praeter caesos, caeteramque praedam CCCXI. captivis abductis, Hassanes cum suis incolumes Szigethum redierunt.*²¹ Longum foret damna recolare omnia, quae *Szigethani* Turcae nostris intulere. Luctuosi erant vicinis, anno MDLXXXVI. interamnanam *Murae oram*,^{ee.)} ⁱⁱⁱ *Sasváro* duce populati, sed tunc sane, egregiam victoriae materiam nostris

Alys praefecti irrequies:

Hassanis grassatio:

Sasváris ausus et caedes: impressiones reliquae:

cc.) Lib. XXV.²² pag. 533, 42.

dd.) Lib. eodem, pag. 560, 4.

ee.) Ibidem Lib. XXVI. pag. 576, 40. seqq.

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 533. add. *quorum parte meliore sibi retenta, residuum sub hasta vendidit et inter milites divisit.* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *attracta* ³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Sighetana* ⁴ *Alys... praefectus* ISTVÁNFFY 1622. l. c. om. ⁵ ISTVÁNFFY 1622. p. 560. *Hazanes* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Sigethi* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Arrabonem* ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Chacaniam* ⁹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Quermendio* ¹⁰ corr. ex *transiecit* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ¹¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *lachrymas* ¹² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Potondius* ¹³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *ab* ¹⁴ corr. ex *aut* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. et **L** ¹⁵ corr. ex *et* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. et **L** ¹⁶ corr. ex *perrexerunt* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. et **L** ¹⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Quermendiano* ¹⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Scarabantiam* ¹⁹ corr. ex *dirripuerunt* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ²⁰ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Arrabone* ²¹ *Hassanes... redierunt* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *incolumes Sigethum redierunt.* ²² corr. ex *Lib. XV.* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. et **L**

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota cc.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 533.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota dd.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 560.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota ee.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 576.*

arx
propemodum
in nostrorum
manus recidit:

succenditur
a speculatore
Croata.

praebuere; id quod supra ad *Coppanum* fuse meminimus. Anno MDXCI. *Hassanes* iterum *Sigethanus* arcem *Comariam*,^{ff.)} i nocturno adsultu occupatam foede diripuit. Sed anno MDCLXIV.^{gg.)} 1 ii parum abfuit, quin *Sigethum* in potestatem nostratium, quasi obiter, redigeretur. Recuperata namque *Babótsia*, *Zrinus* brumali expeditione, iniurias in hoste ulturus, mille equites ad speculandum *Si*[p. 173.]*gethum* versus praemiserat; qui cum in *Turcas*, et Tartaros *Essekum* petitueros incidunt, fortiter congressi CCCC. caedunt. Re audita *Szigethani*, metu percussi, relictis novo et veteri oppido, in interiora munimenta concedunt, ea quoque procul dubio dedituri, nisi rebus obsidioni idoneis destituti nostri, proferre castra debuissent. Postea intentatum a nostris relictum fuit *Sigethum*: praeterquam, quod immissis subinde speculatoribus, damno semel, atque iterum adfectum fuisse constet. Huc referas *Croatae* nescio cuius facinus, qui simulato ad *Sigethenses* transfugio, anno MDCLXXXIII. ignes turri, qua pulvis pyrius condebatur, clam iniecerat, eo successu, ut ab imis fundamentis revulsa, non ipsa modo in aëra elideretur, sed magnam quoque propugnaculorum partem, cum aliquot aedium ordinibus prosterneret, facinoris patratore tempestiva fuga ad suos elapso. Reliqui circa arcem actus, velitationibus fere constabant, variante, quod fit, fortuna, institutis.

§. XVII.

Nostrorum
post captam
Budam
adversus
Sigethenses
impressiones:

Felix nostrorum impressio fuit anno MDCLXXXVI. ductu *Thüngenii*, *Quinque-Ecclesiarum* praefecti, adulto iam Decembri suscepta. Exploratorum indicio cognoverat, mille circiter *Turcas* et *Tartaros* traiectum ad *Essekum* moliri, ut *Sigetho* post captam *Budam* periclitaturo, sese iniicerent; magnamque in eo oppido commeatus, atque pabuli copi[p. 174.]am coactam haberi. Proinde, suscepta expeditione, cum delecta ducentorum equitum, peditum quingentorum manu, nocte concubia *Sigethum* summo silentio advenit, suburbium, nec opinantibus praesidiariis, sex locis, uno, eodemque momento adgreditur, subitisque ignibus tercentas aedes, more barbaro negligenter materiatas, exurit, simul commeatus, ac pabuli adparatum omnem, quin et ingentem pecorum vim iisdem flammis depascit; multi *Turcarum*, quod somno erant sepulti, eodem incendio hausti periere, pauci ad arma concurrerunt. Collucentibus² late flammis, tormenta quidem, sed caecis ictibus, displosere praesidiarii, erumpere tamen ausi haud sunt. Nostris incruenta fere impressio fuit, quando octo admodum e gregario milite glandibus interemti. Pessime illatum damnum barbaros habuit, maluere tamen gloriari, quam ulcisci facinus, quod relictum sibi fuit ab eo incendio, subinde oggerentes: haud tantam sibi cladem esse conflam, quin et geminam adhuc in amne *Almás* molam a flammis intactam, et commeatus retinuerint, quantum ferendae diuturniori etiam obsidioni sit suffecturum. Permovit ea gloriatio *Thüngenium*, uti suscepta denuo anno MDCLXXXVII.³ pridie Idus Ianuarii impressione, molas quoque, si posset, igne deleret. Missus cum ala

ff.) ISTVÁNF. Lib. XXVII. pag. 594, 20.

gg.) ORTELIUS Parte II. pag. 300. a.

¹ corr. ex MDLXIV. a nobis ² corr. ex collucentibus sec. L ³ corr. ex MDCLXXXVI. sec. L

ⁱ Locum operis Istvánffy in nota ff.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 594.

ⁱⁱ Locum operis Ortelii in nota gg.) citatum vide in ORTELIUS-MEYER 1665. II. 300.

quadringentorum *Germanorum*, cui e *Hungaris* velitibus sexaginta circiter additi fuerant, ordinum structor *Orlikius*, rem ex animi sententia confecit, [p. 175.] atque praesidiarios equis, pedibusque ausos procurrere non sine clade repressit, quinque tantum viris e suorum numero desideratis. Gestiebant quidem *Turcae*, si quae se daret occasio, vicem referre nostris, sed infeliciter admodum. Pabulatum enim, cum selectissimis quibusque militibus, egressi, iamque grassati aliquantisper, in *Quinque-Ecclesiensium* equitum globum, decimo quarto Calendas Iunii incidunt. Concursatur utrinque, ac fit ex levi velitatione atrox praelium, dum caesis hostium quinquaginta, reliqui fuga salutem quaerere¹ cogentur. Armentum boum, quadraginta capitibus censum, ovium item grex insignis, quem *Sigethum* impellere conabantur *Turcae*, nostris in praedam cessit; e militibus gregarii septem, signifer unicus occubuere. His velitationibus adritos *Sigethenses*, lenta obsidione *lenta obsidione premitur a Vechia.* observare, ineunte anni MDCLXXXVIII. vere iussus *Vechia*, *Quinque-Ecclesiarum* gubernator, non una eos clade adflixit. Consererat is ad *S. Benedictum*, vulgo *Szent Bék*,^{ii.)} vicum milliari *Sigetho* in orientem intra colles reductum. Institutae mox velitationes fuerunt, insigni praesidiariorum intertrimento.² Prolecti enim subinde ex arce, coniciebantur in insidias, tanto perniciosiores, quo damnosior in paucitate iactura est. [p. 176.]

§. XVIII.

Trahebatur ea obsidio in brumam usque. Meminit rem gestam VAGNERUS.^{ii.)} *Ante anni exitum*, inquit, *Sigethum denique sicco Marte in manus venit, Zrinii ac Solimanni³ mortibus aetate superiore celebratum, situque munitissimum. Obsidium hactenus Vechia,⁴ aciei structor rexerat, provide⁵ satis, et vigilanter. Demum, seu fastidorum⁶ defessus, seu quia nimis⁷ inglorium putaret, cessando duntaxat, et excubitoris agendo partes, esurientium gulas, subtractione frumenti constringere, seu denique Alba Regaliensium⁸ incitatus exemplo, oppugnantis quoque speciem assumere⁹ voluit. Pauculas militum centurias, tormenta duo, propius ad muros admovent, accessuum obsidionalium speciem aliquam mentitur, suggestum informat. Turcae serio¹⁰ erumpunt, nec simulate, nec sine caede oppugnatores infictos¹¹ in fugam coniiciunt; iamque in eo erant, ut duas machinas humeris deportarent.¹² Id conspicati equites Norcarmiae legionis sexaginta, ut fortuito ex itinere venerant, aeneam Turcis praedam excutiunt, insigni commilitones ignominia absolvunt. Pessimo nimirum exemplo, praeclaros eius aestatis integri exercitus actus, aemulari *Vechia* cupiebat; prorsus ac si in arbitrio fortunam habuis[*p. 177.*]
 *Eius in oppugnando temeritas, et accepta clades.**

ii.) Nomen id contractum est a *Szent Benedek*, quod *Sanctum Benedictum* notat: ut corrigendus omnino sit ZEILERUS, qui inde *Temvek*, sive *Temltek*, scribarum errore fecit. *Descriptionis Hungariae* Par. II. p. m. 948.

ii.) *Hist. Leopold. M. Lib. X. Part. II. pag. 57.*

¹ corr. ex *querere* a nobis ² corr. ex *interimento* sec. L ³ WAGNER 1719–1731. II. p. 57. *Solimanni*
⁴ WAGNER 1719–1731. II. l. c. *Vecchia* ⁵ corr. ex *proinde* sec. WAGNER 1719–1731. II. l. c. et L ⁶ corr. ex *fastidio* sec. WAGNER 1719–1731. II. l. c. et L ⁷ corr. ex *minus* sec. WAGNER 1719–1731. II. l. c. et L
⁸ WAGNER 1719–1731. II. l. c. *Albaregalensium* ⁹ corr. ex *adsummere* sec. WAGNER 1719–1731. II. l. c.
¹⁰ corr. ex *seri* sec. WAGNER 1719–1731. II. p. 58. et L ¹¹ WAGNER 1719–1731. II. l. c. *infictos* ¹² corr. ex *importarent* sec. WAGNER 1719–1731. II. l. c. et L

ⁱ *Quanam Zeilleri editione Belius in nota ii.) usus sit, indagare haud potuimus.*

ⁱⁱ *Locum operis Wagneri in nota ii.) citatum vide in WAGNER 1719–1731. II. p. 57.*

set, quae alioquin pulchre ducibus adspiraverat. Et collegit sane LEOPOLDI offensam, hac sua temeritate *Vechia*. Iterum VAGNERUS:ⁱ *Gravem ab aula reprehensionem merito incurrit, non tam improvidae temeritatis causa,¹ quam quod pro re pauciores caesorum numeros, ad elevandum dedecus, bellico caesaris consilio ediderat. Quod peccati genus utinam tam esset rarum,² quam principis aerario noxium.* Nempe, est hoc in bello plerumque obvium, uti seu ad depellendam cladis ignominiam, seu ad exaggerandam³ victoriae gloriam, nunc iterum diminuatur, nunc augeatur caesorum numerus: magno in historia malo, cum quod ex vero adseras, in ea ducum vanitate haud superest. *Caeterum ad restituendum Szigethi⁴ obsidium, peditum signa aliquot,⁵ veteribus in laboris societatem submissa sunt, datumque in mandatis, opera ut eo pacto promoverent, ut ne desperatorum hominum incursibus se nudarent, circumiecta castella ad mutui societatem auxilii inter se connecterent, fossisque, ac vallis praemunirent. Ex ea re labascunt inclusis animi, nec diu post deditionem postulant. Impense flagitantibus venia facta, aliorum exemplo, cum caesare ipso transigendi. Ipse loci gubernator, Asan Begus, pro legato Viennam profectus, comiterque habitus, signatas caesaris manu tabulas, gaudio, illacrymans,⁶ multis osculis delibavit. Daunio [p. 178.] comiti, reducendi hominis, atque Sigethanos iisdem, quibus Agrienses, conditionibus in fidem recipiendi provincia data est;ⁱⁱ ⁷ frustra a *Rákoczianis*, tumultu superiore, lenta plurium mensium oppugnatione fatigatum.*

§. XIX.

Hodiernus Szigethi habitus a prisco illo diversus:

Adhuc locum retinet antiquum, sed forma longe diversa. Nam, cum antea praeter turrim rotundam illam, et propugnacula quaedam, nihil erat muro instructum: hodie ex incocto laterculo, et lapidibus eductis muris, praemunita sunt omnia. Tribus olim insulis, quas eadem paludes moliebantur, totidem munimenta inerant:⁸ arx puta,⁹ vetus et novum oppidum; iam duobus tantum absolvitur, arce, et castro oppidano. Sed quemadmodum arx duplex erat, interior, et exterior, ita manent utriusque adhuc vestigia, sed muris insessa validioribus. Immo supersunt usque huc quaedam propugnacula vetera, sive a *Christianis* excitata, sive reparata a *Turcis*. Arx certe minor, seu interior, vulgo *Zriniana*, retinet hodieque propugnaculum in aquilonem obversum, et fossa ab exteriori arce discretum. Quin, domus *Zrinianae* rudimenta hucdum possis dignoscere, tametsi maximam partem novae eius apothecae pyrii pulveris, et reliqui instrumenti bellici sint superstructae. Hoc tamen differt¹⁰ a prisco illo habitu, quod cum olim peculiarem arcem constituerit, non tantum [p. 179.] fossis, sed moenibus quoque distinctam, atque porta, hodie unum cum exteriori arce referat munimentum, sola, uti dictum est, fossa intercurrente; quin immo, propugnaculum dixeris, moli universae a septentrione praecinctum. Hinc enim perpetuus murus dextro quidem latere in occidentem, in orientem sinistro propagatur, dum commissis eiusdem plagae propugnaculis, quae adhuc e *Turcarum* operibus sunt residua, in munimento, quod meridiei obiacet,

¹ WAGNER 1719–1731. II. p. 58. *causa* ² WAGNER 1719–1731. II. l. c. add. *belli rationibus, et* ³ corr. ex *exagerandam* a nobis ⁴ WAGNER 1719–1731. II. p. 58. *Sigethi* ⁵ WAGNER 1719–1731. II. l. c. *aliquos* ⁶ WAGNER 1719–1731. II. l. c. *illachrymans* ⁷ *data est* WAGNER 1719–1731. II. l. c. *est data* ⁸ corr. ex *metant* sec. L ⁹ corr. ex *porta* sec. L ¹⁰ corr. ex *dissert* sec. L

ⁱ Vide WAGNER 1719–1731. II. p. 58.

ⁱⁱ Vide WAGNER 1719–1731. II. p. 58.

terminetur. Itaque propugnaculis quatuor, lunaris, vastaeque formae, moles universa definitur. In medio arcis nihil, praeter delubrum visitur, relictum a barbaris, quod iam in armamentarium abiit. Contra delubrum, in eadem arce, domicilia sunt militum, loco amplo, et opportuno. Porta arcis, latere occidentali meridionalis propugnaculi, pulchre non minus, quam solido opere, anno, ut ostentat¹ epigraphe, MDCCXXIV. instructa est. Inde pons per lacunas stratus est, usque ad castrum oppidanum. Id enim, ducentum plus minus passus lata intercedente lacuna separatum, alteram insulam rivi paludosi occupat, priori illi intra meridiem et occidentem vicinam. Duo erant ad arcem aditus, seu portae antea, una in ortum solis, in meridiem altera, in meridionalis propugnaculi angulo orientali instructa. Utrique pontes fuisse adplicatos, rudera palorum hinc et illinc prominentium arguunt. [p. 180.]

*arcis interiora**porta hodie
unica:**olim duae.*

§. XX.

Castrum arcis oppidanum intra meridiem, et occidentem vicinum est, insula tamen maiore, quamvis itidem quadrata, et munitionibus idonea. Sunt ei propugnacula partim muro ad regulam, partim caespite instructa, perpetuisque palis munita, quae muri loco, aggeribus alte egestis, et roboribus non uno ordine circumductis committuntur. Circum profundae sunt cavernae, quas rivi *Almás* uligo reddit impermeabiles. Intra oppidum templa duo visuntur, alterum a *Turcis* relictum, turbinato vertice, atque plumbo intectum, cum gracili turricula, quod tamen depulsa impietate *Turcica* iam sacris oppidi communibus dedicatum est: alterum PP. Franciscanorum *Divi Ladislai*, cum adstructo coenobio, quod iam in dies fit augustius.² Reliqua sunt praefecti domus, curia item oppidana, et nonnullorum virorum³ nobilium domicilia, sic satis culta. Sed nec domus oppidanorum contemseris. Nam et terse satis positae sunt, et optimo ordine plateis nunc decussatim, nunc moenia circum procurrentibus. In medio habet forum, et tabernas mercatorias, ea parte, qua portae sibi invicem opponuntur. Duae enim earum sunt, quarum una in meridiem, in septentrionem altera prospicit: utrobique solido ponte, et loricis suppetentibus. [p. 181.]

*Castrum
oppidanum
et huius
munitiones:**templa:**aedificia
reliqua:**portae.*

§. XXI.

Utraque parte castris oppidani suburbia⁴ insigni aedicularum serie circumfunduntur. Illud tamen, quod portam obsedit septentrionalem, meridionali altero tenuius est, atque villis potissimum, et hortis, quin et coemeterio insessum. Plagam oppidi orientalem ager frumentarius, prataque collibus intermista⁵ viniferis obtinent. Regitur locus, magistratibus partim bellicis, partim civilibus. Praefecto non miles tantum *Germanus* subest, sed etiam *Hungarus*, cuius duae centuriae, dum haec scribamus, inerant, equestris una, pedestris altera. Magistratu oppidano, praetor cum senatu fungitur, neque, nisi regi, obnoxius cuiquam est. Cives partim *Hungari* sunt, et *Germani*, partim *Thracas*, et *Croatae*,

*Suburbium
geminum:**loci magi-
stratus: cives.*

¹ corr. ex *ostenta* sec. L ² L *angustus* ³ *nonnullorum virorum* corr. ex *nonnullorum vicorum dominorum* sec. L ⁴ K add. *sunt*; del. sec. L ⁵ corr. ex *intemista* sec. L, ubi vero *intermissa* est ⁶ corr. ex *evictum* sec. L, ubi vero *ejectum*

íadvenae omnes, post eiectum⁶ barbarum. Nundinarum eae celebriores habentur, quae ad diem *S. Paulli*, et Pentecostes, magna accolarum frequentia aguntur. [p. 182.]

SECTIO II.

De

Vicis Processus

Szigethensis.

Ante debellatum *Sigethum* dense regiuncula vicis insidebatur. Sed cum locus oppugnaretur frequentius, et numero diminuti sunt, et qui superabant, incolis. Itaque plura hodie vicorum, et castellorum nomina oblitterata sunt, quae in obsidionum historia nominantur ab ISTVÁNFFIO. De¹ *S. Laurentii* castello, sub ipsum *Solymani* adventum, *Aliportugus*, inquit,^{nn.)} ⁱ *quem summum tormentorum terra, marique praefectum constituerat, cum tormentis, ac pilis ferreis, et pulvere sulphureo, aliisque adparatibus,² quos innumera currorum ac camellorum³ multitudo vehebat, praemisit, qui sequenti die ad castellum *S. Laurentii*, uno a *Szigetho*⁴ milliari pervenerunt, quod tempore belli a *Ferdinando iunior*e adversus *Aly*⁵ Eunuchum decennio ante gesti, a *Turcis* vacuum relictum, nec postea instauratum erat. Proinde eos tantum vicos recensebimus, qui recepto *Szigetho* receperunt et ipsi colonias. Sunt vero: [p. 183.]*

1.)⁶ *Nagy Bajom*. Copiosa *Hungarorum* colonia, milliariibus quatuor a *Balatone* in meridiem, amoenissimas inter silvas retrusa. Agro frumentario derasae late silvae locum dederunt. Quod ultra procurrit, nemora sunt, et opacissimi saltus. Alioquin solum pingue est, et frumenti ferax. Fructus etiam pomorum rarissime fallunt incolas, quod arbores intra silvarum recessus, melius multo, quam apertis campis proficiunt. Dominantur vico praeter successores *Sárközianos* etiam *Bakoi*, *Koronnai*,⁷ et nonnulli alii, quorum suas singuli portiones tenent.ⁱⁱ

2.) *Csökél*. Distat *Nagy Bajomo* milliari in meridiem, loco pariter silvestri, colonis medio-cribus, solo pingui, et ferace, estque in ditione antistitis *Vesprimiensis*.

3.) *Kadarkút*. Vicus itidem frequens, sed qui tamen *Nagy Bajom* haud aequat. Incubuit acclivi monti, interiecta vico valle, per cuius latera domus utrinque, nidorum instar, adfixae sunt. Recedit a *Csökél* milliari unico in meridiem, loco itidem pomoso, et nucum fertili. Vinum gignit tenue. Est *Lengyeliorum*.

^{nn.)} Lib. XXIII. pag. 478, II.

¹ *KL D.*; corr. a nobis ² *ISTVÁNFFY 1622. l. c. apparatibus* ³ *ISTVÁNFFY 1622. l. c. camellorum ac carrorum*
⁴ *ISTVÁNFFY 1622. l. c. Sigheto* ⁵ *ISTVÁNFFY 1622. l. c. Alim* ⁶ *l.)* add. a nobis ⁷ *Bakoi, Koronnai* *L Wolfgangus Bako, Koronyai*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota nn.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 478.*

ⁱⁱ *In hoc loco L add. „2.) Gamás incolitur a Slavis Hungaris intermixtis;” quae autem revisores comitatenses expungere iusserunt, vicum huius nominis „non dari intra Comitatum” asserentes (vide ibidem in notis comitatensium in p. [148.]). Qua re factum est, ut in ms. K hic vicus non inveniatur. In errore autem fuerunt censores, sui ipsorum Comitatus ignari: extitit enim et hodieque existit vicus Gamás in provincia Somogyiensis; non autem in Processu Szigetiensi, sed Kaposiensi ille collocandus erat.*

- 4.) *Gige*. Eiusdem gentis viculus, quadrante milliari a *Csökél* remotus in meridiem, vino paris famae, agro autem exiliore. [p. 184.]
- 5.) *Kovácsi* priori proximus, non pridem incultus.
- 6.) *Sz. Benedek*. vulgo *Sz. Bek*, voce, uti adparet, contracta, quod supra obiter monuimus.¹ Praepositura olim claruit^{b.)}² a *S. Benedicto* nuncupata, Ordinis Canonorum *S. Stephani Hierosolymitani*.³ Vino proficit meliusculo, habitaturque incolis pluribus. Terrenum certe,⁴ quam vicini, accepit laxius. Hic ille vicus est, quem *Vechia*, cum *Szigethum* lenta obsidione premeret, insederat, nobilitaveratque, cum clade *Turcis* illata, tum reductis tota circum regione rusticis, ad fidem caesari, sacramento isthic obstrictam.
- 7.) *Hedrehély*, unius horae itinere *S. Benedicto* in meridiem repressus, ditionis *Lengyeliorum*. Visitur in eo templum fabricae ingentis, et augustae, sed desolatae pridem. Dicebant incolae Templariorum olim fuisse aedem illam, quod quidem vero haud dissimile est, quum⁵ his in locis habitasse eos, certum sit.
- 8.) *Molvány*, et
- 9.) *Zádor*, proximi ad *Szigethum* vici, egregio agro. Vineas colunt extra suum territorium.
- 10.) *Pata*. Agri uberis, et plani; habet vineas.
- 11.) *Basál*. Agro eleganti, vineisque. [p. 185.]
- 12.) *Lad* in iisdem silvis, quas *Hedrehel* insedit, bis mille circiter passibus in meridiem reductus, vicus exilis, et pauper.⁶
- 13.) *Csegléd*. Abest et hic a *Lad* in meridiem quadrante milliari, viculus exiguus. Possessio familiae *Bako*.⁷
- 14.) *Merenye*. Una fere procursione remotior *Cseglédo* in occidentem, maiorque paullulum, sed vix aliquot aedibus, ditionis *Battyánianae*; penes uberes lacunas rivi e montibus defluentis, urgentisque molam frumentariam.
- 15.) *Tót Sz. György*. Viculus comitum⁸ *Szécsenyi*, tantundem remotus a priori in meridiem, prope viam regiam *Szigetensem*. Vinum ei nullum, sed agri sat feraces.
- 16.) *Poklosi*, recedit in meridiem semihorae versus *Sigethum*, itinere in planitiem dumetis circumseptam. Possessio *Kubiniorum*.
- 17.) *Viszló* distat *Sigetho* horae unius itinere in orientem. Vilis sane locus, et omni fere ad rusticandum opportunitate privatus. Est *Lengyeliorum*.
- 18.) *Szulimán*⁹ iuris *Bottyániani*, habet incolas *Slavos*, estque solo vitifero, sed fructus mediocris. Vicinus priori ad milliari quadrantem.
- 19.) *Betsz*, eiusdem ditionis viculus, horario itinere a priori seiunctus, solo meliori, et fertiliori. [p. 186.]
- 20.) *Lakafa*, ditionis itidem *Bottyánianae*, uno milliari quadrante in orientem remotus, terreno, quam prior ille, haud deteriore.

b.) Cardin. PÁZMÁNY in *Appen. II. ad Decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis* †p. 3.†

¹ corr. ex *pronuimus* sec. L ² in nota b.) *dioecesanæ* corr. ex *diocaesanæ* sec. L; ubi vero *droecesanæ*
³ KL *Hyerosolimitani*; corr. a nobis ⁴ corr. ex *certo* sec. L ⁵ corr. ex *quam* sec. L ⁶ L add. *ditionis comitis*
a Rindsmaul; in notis comitatensium add. *loco Rindsmaul ponatur familiae Balogh* ⁷ pro familiae *Bako* L
 in notis comitatensium *Lad. Bako* ⁸ L *comitis* ⁹ corr. ex *Szukmán* sec. L

ⁱ *Locum operis Petri Pázmány in nota b.) citatum vide in PÁZMÁNY 1667. p. 112.*

- 21.) *Kisfalud* adinet ad principem *Eszterházi*, haud procul a fontibus *Caposii*. Solo gaudet, vitis, et omnium seminum patiente.
- 22.) *Szilvás*.¹ Modicus viculus, neque tamen incommodus habitatu; id nominis a prunorum proventu indeptus, ubere hic olim, et fructuoso.
- 23.) *Szenna* recedit *Kisfaludo* in orientem, versus silvas *Zelicense*, estque pariter principis *Eszterházi*. Fert triticum proventu ubere, vineae tamen lacrimantur acetum. Ipse vicus viginti fere aediculis colitur.
- 24.) *Thöröcske*. Colonia est tenuis, et eidem dominationi accensa, paucarum aedicularum.
- 25.) *Kis Lak*, ditionis eiusdem, nihilo amplior vicus, ad globi iactum a priori in orientem sepositus.
- 26.) *Sz. Pál* est trans montem *Zelicensem* e regione *Kis lak* ad orientem solem. Totus montibus circumfunditur, incolarum fere egenus.
- 27.) *Simonfa*. Viculus *Antonii Somsics*, et *Alexandri Vichard*,² exiguus et hic, sed priore melior. Tenet orientalem *Sz. Páli* viciniam. [p. 187.]
- 28.) *Böszénfa*, *Festeticsii* haeredium, paucorum inquilinorum. In eodem terrae tractu est et
- 29.) *Gálosfa*, eiusdem possessio, priori ab oriente adfinis, mediocris rusticationis.
- 30.) *Cserénfa*. Accensetur dominationi principis *Eszterházi*,³ exilis quidem vicus, sed dives pabuli, agro item haud effoeto.
- 31.) *Ivánfa*. Eiusdem ditionis praedium, paucis aedibus colitur; agro armentis est idoneo.
- 32.) *Szántós*. Eandem adinet dominationem, estque priori et colonis suppar, et agri qualitate.
- 34.)ⁱ *Hagymás*. Vicus lautior multo, priori ad orientalem plagam obiacens, *Festeticsii*.
- 35.) *Gyarmath*, suppar *Hagymáso*, non colonorum tantum numero, sed etiam commoditate agricolationis. Est principis *Eszterházi*.
- 36.) *Sz. Balás*. Eiusdem principis, *Gyarmatho* nihilo nobilior, quam quod die *S. Blasii* festo magnus tota regione populus religionis, et votorum causa huc coeat.
- 37.) *Keresztur*. Horario itinere in orientem secretus. Paret *Iankovitsio*. Differt cum a *Balaton*-, tum a *Dráva-Keresztur*.
- 38.) *Szalacska-vár*. Rudera ostendit [p. 188.] arcis olim celebris, quam famosus ille *Cupa*, Divi *STEPHANI* cognatus, et perduellis, sive condidit, sive habitavit tantum. Hodie in praediis *Iankovitschii* censetur, cui et vineae ibidem sunt fructus varii.
- 39.) *Kertseligeth*. Desertus adhuc locus, neque ostendens quidquam praeter ruinas templi; culto tamen hinc, atque illinc agro.
- 40.) *Mozgó*. Villa est rustica *Batthyianae* possessionis.
- 41.) *Almamelléki*, eiusdem gentis viculus exiguus, sed opportunus ad rusticandum.
- 42.) *Hoboly*, eodem spectat, vicus *Sigetho* a meridie vicinus, loco plano, et fertili, reique pecuariae idoneo.
- 43.) *Nemeske*. Et dominationis eiusdem, et opportunitatis.

¹ In margine additur NB. Vicus hic vocatur Szilvás Sz. Márton ² Antonii Somsics et Alexandri Vichard L Gabrieli Gori ³ corr. ex Eszterházi sec. L

ⁱ Ex errore copistae post numerum vici 32. sequitur 34.; pagus vero non est omissus.

- 44.) *Szörény*. Accensetur et ipse *Bottyániis*, vix tamen pluribus, quam duabus, quatuor- que aediculis habitatur.
- 45.) *Magyar Ujfalú* recedit in eandem solis regionem, ditionis *Balloghianae*,¹ solo hiulco, atque silvestri.
- 46.) *Várád*. Eiusdem vicus, vicinus priori, et suppar. [p. 189.]
- 47.) *Okorák*. *Nicolai Pállfi* Palatini, ex *Leopoldo*, nepotis possessio, distat *Várado* milliari- bus duobus in meridiem, trans vastas lacunas.
- 48.) *Silye*. Recedit a priori bihorii in meridiem spatio, *Trauniana* possessio, solo fertili.
- 49.) *Baski*, praedium eiusdem ditionis, duabus, tribusve aediculis cultum, agro tamen fertiliore, quam laxiore.
- 50.) *Réhfalu*. Nova *Ignacio Czinderianorum*² colonia, paullo supra *Baski* inter silvas, et lacunas posita.
- 51.) *Dráva Keresztur*. Nomen accepit a situ, quod *Dravo* vicinus est. Incolitur a *Rascianis*, aediculis plus minus duodecim.
- 52.) *Fok*, eiusdem fluminis ripa, *Nicolai Pállfi* haeredium. Disiungitur *Sigetbo* milliari- bus tribus in occidentem, prope ad lacunas rivi *Almás*.
- 53.) *Tóth Sz. Márton*. Est Abbatiae³ nomine *Divi Martini de Vaska*. Insedit in eadem *Dravi* ripa, non longe a *Fok*, in occidentem secretus.
- 54.) *Lakócsa*. Tenet eandem ripam, sacerdotum haeredium. [p. 190.]
- 55.) *Dombó* adsidet *Lakocsa*.
- 56.) *Gardon*. Duo eiusdem nominis vici prorsus contigui, quorum alter *Adamo Bakóiano- rum*,⁴ alter *Georgio Zaigárianorum*⁵ ditionis est, uterque exilis, versus *Dravum*.
- 57.) *Daran*. In eadem fluminis regione, horae unius itinere a priori in occidentem rece- dens. Spectat⁶ ad comites *Szécsenyi*.
- 58.) *Barcs*. Haeret in ripa *Dravi*, priori ab occidente milliari intervallo adsitus. Paret comiti *Szécsenyi*.⁷
- 59.) *Péterhida*. Occupat locum uliginosum, et lacunis circumsessum, quas *Dravi*, et *Rinia* confluentes diffundunt. Alioquin vicus haud ignobilis, comitum *Szécsenyi*, inco- litur ab *Hungaris*.
- 60.) *Istvándi* reprimatur versus *Szigethum*, distatque ab eodem primo cursoris publici suffugio. Est principis *Eszterhazii*.⁸
- 61.) *Gyöngyös-mellyéki*. Exilis pagus, familiae *Királi*, abest *Istvándo* horae unius interval- lo in orientem.
- 62.) *Kiss-Dobsza*.
- 63.) *Nagy Dobsza*. Olim ob nu[p. 191.]merum⁹ colonorum quoque nomen variabant, ut hic maior, minor ille diceretur. Iam utrumque temporum difficultas exaeqavit. Est Custodis *Albensis*.
- 64.) *Kalmantsa* est possessio comitum *Szecsényi*, regione sabulosa, et sterili, multisque lacunis a septentrione incincta, tametsi ipse viculus situ sit paullulum erectiore.

¹ L in notis comitatensium *Franc. Balogh* ² corr. ex *Czinderianorum* sec. L, ubi vero in notis Comi- tatensium pro *Ignatio Czinderianorum* ponitur *Donatum Czindery* ³ L add. nunc in *Adami Acsadi episcopi Veszprimiensis potestate* ⁴ pro *Adamo Bakóianorum* L in notis comitatensium *Adami Bako* ⁵ *Georgio Zai- gárianorum* L *Georgio Zajgár subest* ⁶ corr. ex *Spectad* sec. L ⁷ L *Georgio Szécsényi* ⁸ corr. ex *Eszterházi* sec. L ⁹ corr. ex *nunumerum* sec. L

- 65.) *Homok Sz. György*. In eorundem comitum ditione, unius tamen horae itinere, subducitur in aquilonem. Eidem¹ et
- 66.) *Csokonya* paret, milliaribus duobus versus septentrionem retrusus. Locus hilaris, et frequens, aperta, et fertili inter silvas planitie.
- 67.) *Aracs*.
- 68.) *Ujnép*. Possessio cum copiosis domibus, a priori parvo in orientem intervallo seiunctus. Est ditionis [...]²
- 69.) *Visonta*. Eodem in aquilonem tractu, passibus fere bis mille a *Csokonya* remotus. Est successorum *Francisco Málikianorum*.
- 70.) *Görgötek*. Pertinet ad antistitem *Veszprimiensem*, horario itinere *Visontae*³ in septentrionem succedens, positu, uti prior, silvestri, incolis *Hungaris*. [p. 192.]
- 71.) *Lábod* pertinet ad comites *Szécsenyi*, vicus sic satis opportunus, colitur ab *Hungaris*.
- 72.) *Hoszfalu*. Vicus iniquius nomini suo respondens. Exiguo enim, et brevi ordine procurrit, cum pro nominis ratione longo eo, et divite oporteret. Haud procul a *Lábod* consedit, *Hunyadiorum* possessio.
- 73.) *Henesz*, eorundem, colonia *Slavica*, subducitur horario in aquilonem itinere.
- 74.) *Nagy Korpád*. Tantundem a priori in⁴ eandem caeli plagam retruditur, possideturque ab iisdem *Hunnyadiis*, solo benigno, et seminum patiente. Olim oppidi polluisse prerogativa, ex *ISTVÁNFFIO*⁵⁵⁵) i colligas: quod *Turcae* ob *Rinniae* traiectionem aggere praemunerant. *Misit*, inquit, *Zrinius quosdam viarum, et locorum peritos ad Korpádum*⁵ oppidum, ubi in *Rinniam amnem paludosum, Labadus alter rivus aequae stagnans influit, tentaturos, an eo*⁶ loco transiri possit.⁷ *Sed ii*⁸ quoque pontes, cum sublicis, iussu *Turcarum disiectos, et aggeres ligone*⁹ complanatos, nec cuiquam, vel expedito equiti, nedum exercitui, ac impedimentis pervios esse reppererunt.¹⁰ Est hoc de celebritate, et situ loci testimonium. [p. 193.]
- 75.) *Kis Bajom*. Revera exilis colonia, *Hungarica* tamen, familiae *Koroknyai*.¹¹
- 76.) *Sz. Király, Hunyadiorum*, prope *Hoszfalu*, atque *Henesz*.
- 77.) *Kutos*. Possessio *Stánticsii*, constat plus minus aediculis viginti quinque, loco utique opportuno, et fertili.
- 78.) *Belyék*. Redit a priori milliari uno in occidentem, vicus haud contemnendae positionis, *Christophori Festetics* successorum.¹² [p. 194.]

ss.) Libro XXVIII. pag. 626, 10. Adde Lib. XXIX. pag. 666, 17.

¹ certe, verbum hoc *eidem* in *eisdem* corrigere copista debuisset ² **L** ditionis *Rindsmaulianae*; idem in notis comitatensium *Comitis Patatics* ³ **KL** *Visonta*; corr. a nobis ⁴ add. sec. **L** ⁵ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 626. *Corpadum* ⁶ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. add. in ⁷ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *posset* ⁸ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *illi* ⁹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *ligonibus* ¹⁰ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *retulerunt* ¹¹ corr. ex *Koronyai* sec. **L** ¹² *Christophori Festetics* successorum **L** *Christophori Festeticsii*

ⁱ *Locos operis Istvánffii in nota ss.) citatos vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 626, 666.*

MEMBRUM III.

De

*Processu Canisiensi.*PROOEMIUM.¹

Canisiensis vocatur, non tam ab oppido, seu castro olim celebri eius nominis, nam id ad *Szaladiensem* spectat *Comitatum*, sed potius a fluvio *Kanisa*, seu *Canisio*, provinciae nostrae hac parte distermatore. Quandoquidem per eius decursum pergit, et hinc ad lacum *Balatonem*, illinc ad *Dravum* expansus, usque ad *Rinniam*, et montes *Savolyenses*, atque *Sámsonienses* extenditur. Silvestris et hic est aquosusque. Nam omne melius solum, vasta lacunarum *Ormándi* diffusio occupat, et quamvis intercludantur nonnulla² spatia aridiora versus *Dravum*, tamen ea quoque a fluminis eius crebris excessibus vitiantur. Caetera, quae circa lacum sunt, perpetuis aquis premuntur. Vicos eius insessos vix aliquot supra triginta comperimus. [p. 195.]

SECTIO I.

De

Arce Babócsensi.

S Y N O P S I S.

Babócsae nomen, et origo: *intercipitur a Toigono: nostrorum desidia: deditiois leges: stratagemate elusae.* §. I.

Recipitur a Christianis: Thomae Nádasdii Palatini virtute: enatae inde victoriae. §. II.

Arx a nostris insessa pulvere pyrio disiicitur: instauratur triennio post ab Andrea Báthorio: recidit denuo in Turcarum pote-

statem: vindicatur a Georgio Zrinio nostris: sed male a pulvere pyrio foedata. §. III.

Munitur a nostris opere tumultuario: irriti hostium conatus: rapitur a Turcis nostrorum culpa sub iugum. §. IV.

Oppidum arci subiacens, desolatum: instauratur denuo: quo successu? herilis in eo secesus. §. V. [p. 196.]

§. I.

Babocsam,³ qui a *Slavis* conditam putant, oppido⁴ falluntur. *Hungaricum* et nomen, et opus est. Insigne olim munimentum, et ferendis obsidionibus haud impar, primo omnium a *Toigono*, Turcarum duce, vix tentata obsidione interceptum fuit.

Babocsae
nomen: origo:
intercipitur a
Toigono:

¹ *Prooemium* add. a nobis ² corr. ex *nonnulla* sec. L ³ corr. ex *Babocsám* sec. L; ubi vero *Babotsam*
⁴ corr. ex *opido* sec. L

ISTVÁNFFIUS,^{a.) i ii} ¹ cuius fidem sequimur, obsidionem ad hunc modum descripsit: *Restabat, inquit, Babocsia² Andreae Bátori,³ fratrumque eius ditionis,⁴ opportuno⁵ in colle, ad praeterfluentem Rinniam, qua in Dravum stagnantibus aquis, neque coercitis ripis evolvitur, sita, tuebanturque eam milites Bátoriani⁶ CCL. ducibus Stephano Selpi,⁷ et Iohanne Budaciz,⁸ qui ante periculum praeferoces, et fervidi, hostes contemnere, et parvi facere⁹ solebant. Sed cum¹⁰ eos signis explicatis adventare, aggeresque,¹¹ atque vineas constituere, inque eis tormenta collocare conspexissent; tum vero fracti animis, remissaque ferocia, temeritatis incommodum sentire coeperunt.¹² Ne tamen ante tempus perterriti esse viderentur, supresso aliquandiu timore, tormenta in aggeres, et oppugnantes Turcas, dirigere, et quae facienda erant, per aliquot dies exequi non neglexere. Sed paucos post dies, quum moenia tormentis prosternerentur, quamquam non magnum fecissent hi [p. 197.]atum, conceptum animo timorem non amplius dissimulare. Praeclara scilicet egregiorum ducum strenuitas! Itaque concione multum habita, cum hoste de arce dedenda ita paciscuntur, ut liberis cum sarcinis, quocumque liberet, abire liceret. Conditionum difficillima¹³ fuit, ut vagos *Haidones*, qui *Caposváro*, et *Korotna* captis, huc se coniecerant, transfugas item *Turcicos* una cum arce dederent. Negavere praesidiarii id generis quemquam in arce esse, tametsi complures inerant. Itaque plaustris, quibus lardum evehebant, impositos, et succidiis contactos, adspectantibus *Turcis*, sed doli ignaris, quod suillam abominentur, omnes eius farinae homines secum eduxere.*

nostrorum
desidia:

deditionis
leges:

stratagemate
elusae.

§. II.

Recipitur a
Christianis:
Thomae
Nádasdii
virtute:

enatae¹⁴ inde
victoriae.

Non poterat vero diuturna *Turcis* possessio arcis existere, quando non prius cessarunt, nostri arcem infestare, quam depulsis hostibus, suam denuo facerent. *Thomae Nádasdii*, Regni *Hungariae* Palatini, ea laus fuit, quod obsidione conflata, arx *Christianis* cesserit. Nempe operosa tunc oppugnatione *Eunuchus Szigethum* premebat, quod ne posset intercipere, divertendum putabant *Christiani* duces. Itaque, collecto e vicinis arcibus [p. 198.] et provinciis exercitu, ita volente caesare, *Babocsiam* obsident; Quo audito *Eunuchus*, cum de occupando iam *Sigetho* ante desperavisset, dimissis *Quinque Ecclesias* maioribus tormentis, castra in nostros movet, inque eorum conspectum die XXII. Iulii venit. Mox tentato *Kapossii* amnis vado, qua exercitum transmitteret, a *Nicolao Zrinio* fortissime obnitente, ingenti accepta clade reiectus est. Sequenti luce, amne haud sine iactura suorum tandem superato, acris utrinque pugna contracta est. Cuius initium *Alys Eunuchus*

^{a.)} Lib. XXIX. pag. 357, 38. Abbatiam habuisse, ex cardinalis PÁZMÁNY *Appendice II.* ad *Decreta Synodi Dioecessanae Strigoniensis* pag. 102. condiscas.

¹ in nota a.) *dioecessanae* corr. ex *diocaesanae* a nobis ² ISTVÁNFFY 1622. p. 357. *Babocia* ³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Bathori* ⁴ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *dicionis* ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *oportuno* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Bathoriani* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Selpio* ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Budacicio* ⁹ *parvi facere* ISTVÁNFFY 1622. l. c. *parvifacere* ¹⁰ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *quum* ¹¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *aggeres* ¹² corr. ex *coepere* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. et L ¹³ corr. ex *difficillima* sec. L ¹⁴ corr. ex *enata* sec. synopsim

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 357. (recte in libro XIX., non in XXIX., sicut in nota habetur.)*

ⁱⁱ *Locum operis Petri Pázmány in nota a.) citatum vide in PÁZMÁNY 1667. p. 102. (non quidem in p. 101., sicuti in nota scribitur.)*

displōsis magno numero tormentis inauspicato fecerat. Quia enim nostros egregie instructa acie paratos ad pugnandum repererat, iterata, eaque maiore clade adfectus est. Eo in certamine praeclara *Zrīnii* comitis virtus exstitit. *Achomates* interim, qui arcem cum praesidio tenebat, visa *Eunuchi* fuga, et ipse cum suis incensa *Babocsa* in fugam se coniecit, atque vadosum amnem nactus, castra trepidantium ex caede sociorum subiit. Militum ista accessione copiosior factus *Eunuchus*, fortunam experiri denuo statuit, vadum, qua *Capossum* transiret exercitus, *Achomate* indicante. Sed hic quoque irritus fuit conatus. Nostri enim gemina, quam reportarant, victoria, adhuc ferocientes, summa virium contentione in *Turcas* irruunt, neque ante pugnae faciunt finem, quam hostem fūsum, fugatumque conspicerent. [p. 199.]

§. III.

Tanto nimirum labore *Babocsiam* recuperari oportuit. Quam simul vacuam intravere nostri, subditis pulveribus pyriis disiecerunt, ne locus *Turcico* incendio foedatus, plus in posterum,¹ si tutandus esset, negotii facesseret, quam securitatis praestaret circumsitae regioni. Stetit triennium fere, et amplius diruta, desertaque; donec ab *Andrea Báltthorio*, iubente FERDINANDO, restauraretur denuo, praesidioque firmaretur. Capto demum *Szigetho*, nostrorum ignavia sub iugum missam ab hostibus, tradit ISTVÁNFFIUS.^{d.)}¹ *Mechmetes*, inquit: *Babócsam*,² quam *Stephanus Perneszi*,³ et *Michael Verebélius*⁴ praefecti, ignobili, foedoque metu consternati, vacuam reliquerant, in potestatem redegit, quo *Szigethanis*⁵ auxilio, praesidioque foret. Verum, ea fuit ducum in vicinis arcibus cura, atque studium, ut non ante quiescerent, quam deturbato hoste, opportuna ad defendendam regionem arce iterum iterumque potirentur. Suscepti consilii auctor, moderatorque *Georgius Zrīnius* fuit, vir bellicosissimus, et ulciscendae paternae cladis longe avidissimus. Itaque, *Iohanni Sigismundo Herberstenio*, limitum *Illyrici*,⁶ et *Christophoro Haimo*, *Canisae* praefecto, in belli societatem adscitis, *Babocsam* obsidendam adgreditur. Ignari susceptae expeditionis *Turcae* [p. 200.] fuerunt, cum ignes nocturnos adventantis *Christiani* exercitus adtonitis similes conspiciunt. Proinde consilii inopes, tandem in eam sententiam abeunt: succensa arce, ignique deleta, ante emigrandum esse, quam ab hoste circumcluderentur. Id, quod ita omnino evenit. Tunc vero nostri, incendio viso, nocte iam ad diluculum proclivi adcurrunt, atque arcem hostibus vacuam, praedae avidi subeunt. Tormenta octo flammis a nostro milite subducta, firmandae postea arci adhibita sunt, sulphureo pulvere, quem flammae corripuerant, magnam undique stragem edente. Illud prodigii loco habitum est, quod quum passim ad praedam intentus miles *Christianus* vagaretur, clades ea nulli exitium adtulerit.

*Arx a nostris
insessa pulvere
pyrio disuicitur:*

*instauratur
triennio post
ab Andrea
Báltthorio:*

*vindicatur no-
stris a Georgio
Zrīnio:*

*sed male a
pulvere pyrio
foedata.*

d.) Lib. XXIII. p. 493, 43.

¹ in posterum corr. ex inposterum sec. L ² corr. ex Babócsám a nobis; ISTVÁNFFY 1622. p. 493. Babociamque
³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. Pernessius ⁴ ISTVÁNFFY 1622. l. c. Verebelius ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. Sighetanis ⁶
corr. ex Illyrici a nobis

¹ Locum operis Istvánffii in nota d.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 493.

§. IV.

Munitur a nostris opere tumultuario:

irriti hostium conatus:

rapitur a Turcis nostrorum culpa subiugum.

Arce deinde subitaneo opere communita, iustum ei praesidium duces imposuere, cui e Hungaris quidem *Nicolaus Horváth*, e Germanis *Urmillerus*,^{z.)}ⁱ praefecti sunt. Tentaverunt postea hostes, deiecto nostrorum praesidio, arcem recuperare; verum contraeunte fortuna. Annus erat MDXCVI.¹ cum *Hassanes*, *Szigethi* praefectus, *Babocsam* adortus est. At enim, ea praesidiarii virtute fuerunt, tametsi a praefecto *Nicolao Horvátho* deserti, ut re infecta hostis recedere cogeretur. Rem, quemadmodum gesta sit, ex *ISTVÁNFFIO*^{x.)}ⁱⁱ audiamus. [p. 201.]² *Hassanes*³ *parvus*, inquit, *Szigethi*⁴ *praefectus*, quod maiorem Hungarorum⁵ partem ad castra evocatam existimaret, et *Nicolaum Horváthum*⁶ *praefectum* abesse sciret (is, quamquam *Turcas* adventantes non ignoraret, vir tamen verbis ferox, sed ut postea apparuit,⁷ in periculo pavidus, ac rapinis infamis, de industria discesserat) collectis quatuor circiter hominum millibus, *Babocsiam*⁸ tormentis admotis obsedit. Sed *Gregorio Végho*,⁹ et¹⁰ *Urmillero*, cohortis Germanicae ductore, fortiter defendentibus, voti compos esse non potuit. Nec tamen prius incepto destitit, quam *Georgium comitem Zrinium*,¹¹ cum auxiliis undiquaque contractis adventare, iamque *Canisam* pervenisse cognovisset. Quem expectare minime ausus, reductis copiis, et tormentis, *Sigethum* est reversus. *Zrinium* tamen, remisso in hiberna exercitu, cum sua peculiari equitum ala, eo profectus, loca tormentis diruta restauravit, collaudatisque militibus, qui obsidionem toleraverant, ac ut deinceps quoque virtutis memores, similem adversus hostes operam navarent, admonitis, *Canisam*, ac deinde domum rediit. Soluta obsidione *Horváthum*¹² redeuntem, milites arce excluserunt, quod eum metu obsidionis territum dolo malo abfuisse nossent: et *Matthias princeps*, adprobato¹³ eorum iudicio, *Gregorium Peteónem*¹⁴ in eius locum suffecit. Hactenus *ISTVÁNFFIUS*. Iniquius anno MDC. res gesta est. Namque *Gre*[p. 202.]*gorius Petheö*, qui *Horváthio* in praefectura succeserat, et *Vilhelmus Urmiller*, vix tridui spatio a *Mehmete Kihája* obsessi, arcem non quidem plane validam hosti tradiderunt, magno *Canisiensium* detrimento, quos imparatos *Ibraimus* postea obsedit, cepitque.¹⁵ Inde mansit in *Turcarum* potestate *Babocsa*, ad annum usque MDCLXIV. quo a *Nicolao Zrinio*, quum adversus *Quinque-Ecclesias* hibernam expeditionem suscepisset, XV. Ianuarii, deditioe hostium ultronea, in augustissimi caesaris potestatem feliciter vendicata est. Iam praesidium hocce olim sat validum in solitudinem abiit, neque praeter rudus habet quidquam, quo pristinam formam tueatur.

z.) *ISTVÁNFFIUS* Lib. XXIX. p. 666, 13.

x.) Lib. XXX. p. 705.

¹ **KL** erronee *MDLXVI.*; corr. a nobis ² verbum erronee iterum descriptum *audiamus* del. a nobis
³ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 705. *Hasanes* ⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Sigethi* ⁵ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Ungarorum*
⁶ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Horvatum* ⁷ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *apparuit* ⁸ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Babociam*
⁹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Vego* ¹⁰ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *ac* ¹¹ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Zrinianum*
¹² *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Horvatum* ¹³ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *approbato* ¹⁴ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *Peteonem*
¹⁵ **KL** *caepitque*; corr. a nobis

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota z.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 666.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota x.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 705.*

§. V.

Arci oppidum subiacebat, dum illa floreret adhuc, sed quod eadem vicissitudines pesumdedere. Post deturbatos tota regione *Turcas*, reaedificandum sibi sumserant convenae *Slavi*, *Rasciani*, *Croatae*, sed lentis admodum profectibus, sive sua ipsorum ignavia, sive temporum, quae secuta est, difficultate. Aediculas ii posuerunt pone castrum, collino in meridiem situ, sparsas. Et degunt sane pauperem vitam, tametsi non iniquo loco. Adhuc enim *Rinniae* isthic traiectus est, ponte instructus sublicio, quem ob incolarum [p. 203.] tenuitatem publica provinciae impensa sustentari necesse est. Nescio vero commodine ex eo plus, an damni in incolas redundet? inprimis commigrante huc, atque illuc milite. Omnis vico (iam enim, quod sciamus, in oppidis haberi desiit) celebritas a herili secessu est, ad modum villae urbanae, sic satis pro regionis habitu excitati. Ad incommoda loci retuleris, nocturnas latronum impressiones, quibus fit non raro, ut et incolae exinaniantur, et proventus domini.¹ [p. 204.]

*Oppidum
arci subiacens
desolatum:
instauratur
denuo:
quo successu?*

*herilis in eo
secessus:*

SECTIO II.

De

Vicis Processus Canisiensis.

Nondum contemerata a *Turcis* regione, egregie cultam accepimus. Postea vero, cum bella barbarica invalescerent, passim vici in munitiones fuerunt conversi. Itaque, si alii *Simigiensium* Processui, isti perfugia inerant latrocinantium globorum. Nunc, loca famosissima olim, vix tenuium vicorum modum referunt: sunt vero

- 1.) *Bolhás*. Vicus comitum *Szécsenyi*, *Babocsae* ad occasum obiacens, loco aperto, et hilari, colonis *Hungaris*. Spectat ad *Tallianos*.
- 2.) *Háromfa*. *Croatarum* colonia, neque exilis ea, neque extra modum copiosa, *Festeticsii*.
- 3.) *Vizvár*. Olim castrum, hodie vicus tenuis, *Festeticsiorum*,² in eiusdem fluminis ripa, duobus milliaribus disiunctus *Bolháso*.
- 4.) *Belevár*, itidem ex castro vicus, eiusdem heri, eodem *Dravi* tractu positus.
- 5.) *Udvarhely*. Abest a priori in erecta et fertili planitie, penes *Dravum*, horario itinere. Ditionis *Festeticsianae*. [p. 205.]
- 6.) *Berzencze*. Abit a *Dravo* inter silvas betula obsitas, quare *Breznicze* a *Slavis*, horum autem imitatione *Berzencze* ab *Hungaris* vocatur. Ab utraque enim natione incolitur. Locus, quem vicus occupat, apertus est, et erectus, varieque aquis intererrantibus scissus. Nam prouti rivus demanat, scindit collem. Huius praecipuum clivum olim castrum insedit, reliquos tenent aediculae, et tuguria incolarum. In primis eminent castellum Excellentissimi Domini Comitum *Christophori Niczki*,³ et diversoria eiusdem taberna, qualicunque viatorum opportunitate. Eadem valle, qua rivulus defluit, obiecto aggere

¹ L add. *qui est comes a Rindsmaul*; idem in notis comitatensium loco *Rindsmaul* ponatur *Patatich* supremi Comitum ² L *Christophori Festetitsii* ³ *Christophori Niczki* L *Christophori Festeticsii*; in notis comitatensium add. *In Berzencze nihil possidet Christophorus Festetich, adeoque exmittatur „Christophori Festetich” et eius loco ponatur Horvathianorum et Madarassianorum (?) necnon Georgii Niczky actu caussarum regalium Directoris*

piscina enata est, piscibus, et impellendae molae idonea. Priscis temporibus arcem habuit, quam ubi occupavere *Turcae*, diu mordicus defensabant. *Georgius* demum *Zrinus*, hostibus eam eripuit. *Castra*, inquit *ISTVÁNFFIUS*,^{nn.)}ⁱ *ad XXI. diem Martii memoriae D. Benedicti dicatam, ad Mauricii pagum promoveret. Inde secundis castris ad Bersenciam perventum est, a Turcis bello Szigethano¹ occupatam. Sed hostes, qui intus erant, nec conspecto exercitu, neque expectatis tormentis, succensa arce, profugerunt. Nostri vero extinctis,² quantum fieri potuit, ignibus, tormenta maiora VII. totidemque colubrinas inde avexerunt, caeteris fere omnibus, ut re frumentaria, ac reliquo commeatu, ac militari suppellectili, eodem incendio corruptis, aut omnino absumtis.³ Iam vix parietinae arcis supersunt, ita vetustas detrivit omnia. Hinc gens incluta de *Berzencze* prodiit, sed quae emortua est. Spectat ad comitem *Christophorum Niczki*.⁴ [p. 206.]*

7.) *Alsok*. Multo, quam *Berzencze*, exilior. Alit incolas *Hungaros*, ditionis *Festetitsii*.⁵

8.) *Szenta*. Non confundendus cum *Szenta*, seu *Szinta*, qui in *Tibisci* ripa, cruenta *Turcarum* caede anno MDCXCIX. nobilitatus est. Sedet prope ad *Berzencze*. Paret ditioni *Festetics*.⁶

9.) *Csurgó*. Frequens incolarum vicus, *Szenta*, medio fere milliari, via regia, qua *Szigetho Viennam* itur, ad septentrionem collocatus. Incolae *Hungari* sunt, *Croatia* admistis. Incubat amoeno colli inter silvas se adtollenti, cuius utrumque latus vallis subit, quarum altera, quae in septentrionem aspicit, fons scatet aquae tota regione saluberrimae.⁷ Hieme insigniter tepet, ita tamen, ut bibi queat, friget contra aestate, magna non vici tantum, sed etiam administratorum ditionis opportunitate. Quippe, qui proxime a scatebra, in heri domiciliis, supremo colle pulchre eminentibus, hospitantur. Fallor, an non ab eadem hac scatebra nomen vici enatum sit. *Csurgo* enim rivulum cum strepero manantem sibilo, quin et fontem salientem, vocant populares nostri. Ibidem et villae sunt rusticae, et laeta diverticula, multae iucunditatis. Praeterquam enim, quod aura perflantur salubri, adsunt et prata, luci item virides, et opportuna venationes. Circum vici sunt, qui ad eandem ditionem [p. 207.] spectant.⁸ Saepius loci meminit *ISTVÁNFFIUS*,^{ii.)}ⁱⁱ cum expeditiones recenset adversus *Turcas* susceptas. *Sequenti*, inquit, *die Berzenczia ad Chorgonem itum est, ibique tormenta, quae in castris erant, duplici ordine, iussu Zrinii explosa sunt, ita ut donec dimidia eorum pars disploderetur, interim reliqua sulphureo pulvere implerentur, quo maior vero, et amplior eorum numerus procul audientibus existimari posset. Fuit olim Conventus Cruciferorumⁱⁱⁱ Sancti Iohannis Hyerosolimitani, qui olim hospitalarii nominabantur.⁹ Eius praeceptor titulo utebatur castellani de BELAE¹⁰ castro. Hodie cum adtinente ditione reliqua est *Christophori Festetics* successorum.¹¹*

nn.) Lib. XXVIII. p. 625, 31.

ii.) Loco iam citato linea 38. adde Lib. XXIX. p. 666, 18. p. 667, 9.

* Vide Card. PÁZMÁNY *Append. II. ad Decret. Synodi Strigoniensis*. p. 112.

¹ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 625. *Sigetano* ² *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *extinctis* ³ *ISTVÁNFFY* 1622. l. c. *absumptis* ⁴ *spectat... Niczki* L om. ⁵ add. sec. L ⁶ add. sec. L ⁷ corr. ex *saluberimae* sec. L ⁸ add. sec. custodem et L ⁹ *hospitalarii nominabantur* corr. ex *hospitalibus dominabantur* sec. L, ubi vero *hospitalarii quoque vocabantur* ¹⁰ L *Bela* ¹¹ *Christophori Festetics* successorum L *Christophori Festetitsii*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota nn.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 625.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota ii.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 625.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Petri Pázmány in nota * citatum vide in PÁZMÁNY 1667. p. 112.*

- 10.) *Gyékényes*. Adscribitur eidem *Csurgoni*, et hero, viculus tenuis, vix aliquot aediculis habitatus.
- 11.) *Sz. Király*. Eadem cum priori conditione, neque non ignotus ISTVÁNFFIO.^{mm.)} ⁱ *Zrinius*, inquit, *ad pagum Sz. Királum*,¹ *qui a Babocsa*² *medio milliari abest, eam noctem in castris quievit.*
- 12.) *Tarony*, et
- 13.) *Hatád*, inter silvas reiecti, sed commodi ad rusticandum vici. [p. 208.]
- 14.) *Nagy Márton*. Prope *Sz. Király*, vinum producit nobile. *Festeticsii*.
- 15.) *Iharos Berény*. Item
- 16.) *Iharos* uterque ditionis *Inkeianae*.
- 17.) *Patró*, exilis vicus, duodenis plus minus familiolis nobilibus insessus.
- 18.) *Surd*. Ditionis *Horváthiorum*, et *Madarásziiorum*.
- 19.) *Ór*. Eorundem haeredium, incolis paucis, agro tamen haud iniquo.
- 20.) *Belezna*. Vicus natalis familiae eiusdem nominis, et iuris *Beleznaiorum*.
- 21.) *Mihálti*, vicinus priori in septentrionem, modica colonia *Dalmatarum*. Iuris *Inkeiani*.³
- 22.) *Liszó*, olim *Dráskovicsiorum* iure coli coeptus.
- 23.) *Sz. Miklós*. Incolae *Dalmatae* sunt, vicus amni *Canisae* adhaesit, vix horario itinere ab oppido cognomine submotus, adeoque *Comitatui Szaladiensi* limitaneus.
- 24.) *Inke*, colonis Hungaris, *Francisco Szegedianorum*.⁴ [p. 209.]
- 25.) *Nemes Déd*, conflatur totus nobilium virorum habitationibus. Incolae sunt *Hungari*.
- 26.) *Vése*. Ab *Hungaris* insessus.
- 27.) *Segesdvár*, historicis passim *Segusdium*, oppidum insigne olim, sed quod post expugnatum *Sigethum*, magno regionis detrimento, *Turcae* insederant. Audiendus est ISTVÁNFIUS.^{*} ⁱⁱ *Quo*⁵ *commodius*, inquit, *Turcae*⁶ *excursionibus continuandis, et insidiis locandis excubarent, templum insigne, Monachorum Franciscani instituti, in oppido Segusdio, olim a Marcellis, Pannoniae magnatibus regio plane sumtu*^{** 7 iii} *aedificatum, sed clade Szigethana*⁸ *desertum restaurarunt. Quos hostium conatus, quamquam Thurius, et Franciscus Turcus armis antevertere*⁹ *tentavere, continuis tamen imbribus, qui dies, atque*¹⁰ *noctes turbido caelo cadebant, nostrisque sclopetorum usum adimebant, cum*¹¹ *resistere non possent, hostes destinata perfecere; et ex eo loco, ingentia nostris detrimenta intulere. Isti Segesdianae munitionis ortus fuere; enatumque inde Segesdvári, hoc est, Segesdianae arcis nomen. Ut fallantur omnino, qui non dubitant origines arcis ad Romanos referre, quum ad annum [p. 210.] MDLXX. debuissent. Demum Georgius Zrinius metu percussos hostes arce depulit.*

^{mm.)} Lib. XXIX. p. 666, 21.

^{*} Lib. XXIV. p. 513, 20.

^{**} Card. PÁZMÁNY loc. cit. p. 120. A. MCCXCV. ab ANDREA III. excitatum meminit.

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 666. *Senquiralum* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Babocsa* ³ corr. ex *Inkeiáni* a nobis ⁴ pro *Francisco Szegedianorum* ⁵ *L* in notis comitatensium *per Franciscum Szegedi* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. p. 513. *Quove* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. om. ⁸ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *sumptu* ⁹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Sigetana* ¹⁰ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *et* ¹¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *quum*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota mm.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 666.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota *) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 513.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Petri Pázmány in nota * citatum vide in PÁZMÁNY 1667. p. 121. (non ergo in p. 120., sicut in nota ipsa erronee ponitur.)*

Displōsis enim, quod nunc diximus, ad *Csurgonem* machinis bellicis, *Turcae*, qui inerant, subditis ignibus diffugerunt. *Quorum boatu, et fragore audito*, meminit ISTVÁNFFIUS,^{*** i} *Hasanaga*, Segusdii praefectus, qui tunc forte vallum arcis, et fenestellas, tormentis eiacularandis aptas, restaurabat, dimissis, quos ad operas faciendas¹ applicabat,² agricolis, arcem ipse quoque succendit, et se cum sociis Babocsiam,³ indeque ad tutiora loca recepit. Zrinius, missis ad primum flammaram conspectum, equitibus quadringentis, tormenta ignibus, si possent eripi, eosque exstingui⁴ iussit. Verum, cum isthuc pervenissent, iam rotae, et axes eorum absumti⁵ igni⁶ erant. Tubos tamen, seu fistulas aeneas, ne fervefactae⁷ liquescerent, magno labore extrahendas curavere, quae cum aliis Canisam devecta fuere. Hoc ergo habitu recepta tunc a nostris arx fuit. Hodie nil nisi vestigia antiquae molis ostendit. Prope eam oppidum est, seu vicus cognominis, qui uti in *Segesd-vár*, et *Segesdváros* dividitur: ita illud *Croatae*, istud *Hungari* incolunt.

28.) *Ötves*. Possessio *Iosepho Talliániana*,⁸ certo rivulo a vico *Kónyi* dividitur, distatque medio fere milliari *Segesdváro* in meridiem. Coloni *Hungari* sunt prorsus.

29.) *Kony*. Viculus *Festeticiansus*. [p. 211.]

30.) *Böhönye*. Eiusdem heri in radicibus collium vitiferorum, fructus tota isthac ora nobilissimi.

31.) *Kissfalud*. Nobilitaris vicus, vicinus priori in septentrionem.

32.) *Tapson*. Oppidum est comitiolis⁹ provincialium, quae hic coeunt, nobile. Est enim hoc opportunum accipiendae nobilitati. Venerabilis Archi-Capituli *Strigoniensis* haeredium.

33.) *Szenér* eiusdem colonia *Croatica*, quae uno tantum intermisso colle a priori dirimitur.¹⁰

34.) *Szakátsi*, nobilitaris vicus, discedit a priori in occidentem milliari medio.

35.) *Vid*, eadem plaga, pariter curiis nobilium cultus.

36.) *Sávoly*, nova colonia, haud procul a *Balatone*, penes lacunas *Ormandienses* posita, *Festeticiansiorum*.¹¹

37.) *Gadány*. Revertitur in orientem, incolis *Croatis*, Comitum *Szécsényi*.¹²

38.) *Mesztegyő*, copiosus *Hunnyadiorum* vicus, prope *Marczali*, declivi et quadamtenus concavo loco, aediculis sparsis, terra aperta, et fertili, sed multae extirpationis¹³ indiga. [p. 212.]

*** Lib. XXVIII. p. 625, 41.

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 625. *faciundas* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *convocaverat* ³ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Babociam*
⁴ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *extingui* ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *adsumpti* ⁶ corr. ex igne sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c.
 et L ⁷ KL *ferve factae*; corr. sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. ⁸ pro *Iosepho Talliániana* L in notis comitatensium
Iosephi Tallian ⁹ corr. ex comiciolis sec. L ¹⁰ L in notis comitatensium add. *possidetur per idem capitulum*
¹¹ L in notis comitatensium *pertinet ad Christophorum Festetich* ¹² pro *Comitum Szécsényi* L *Comitis*
Georgii Széchenyi ¹³ corr. ex *extirpationis* sec. L

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota ****) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 625.*

TABULA ITINERARIA COMITATUS SIMIGIENSIS

I. IN COMITATUM BARONYENSEM

Szigetho per vicos *Bottyka*, *Nagy-Péter*, ad *Sz. Gál*, vicum *Baranyensem*, ubi *Rinnia* ponte superatur. Hinc *Űröghum*, Rascianorum coloniam, inde *Quinque-Ecclesias*, milliaria 3.¹

II. IN TOLNENSEM

Szigethino, eodem *Quinque Ecclesias* usque itinere. Illinc ob montes *Mersethi*, *Pécs-váradjam*,² *Nádasdum*, *Hidassum*, *Bonyhádum*, *Tabodum*, locum gemino instructum diversorio, hinc *Kölesdum*, traiectoque hic *Sivone*, et *Sár-vizo*, denique *Simontornyam* milliaria 12.

III. IN VESZPRIMIENSEM

Szigethino Capossvárum, traiectoque isthic *Caposo* amne, per *Toponár*,³ *Kások*, *Szily*, *Koppán*, *Megyer*, *Som*, *Ságvár*, *Fok*, ubi *Sivone* ponte superato *Kenese*, vicum *Veszprimiensem* milliaria 12. [p. 213.]

IV. IN SZALADINENSEM

Lakino per *Marczalyi*, *Kiss-Komárom*, *Galambok*, *Recse*, *Canisam* ... milliaria 6.⁴
Marczalia per *Keszthel*, *Zid*, *Sümeghinum* milliaria [...?]⁵

V. Sunt et navales per *Balatonem* traiectus, omnes in *Comitatum Szaladiensem* directi, et quidem versus oppidum *Keszthely*, notabiliores ex hac parte in *Bottyán*, *Vörs*, et *Balaton Berény*.

ad *Szigligethum* e praedio *Fonyód*;

ad *Tihany* ex praedio *Szántód*.

NB. In tractu demum lacus *Balaton* patet quidem ubique particularibus cymbis transitus, praecipui tamen traiectus hic modo nominatis locis observantur.

FINIS COMITATUS SIMIGIENSIS.^{6 7}

¹ add. sec. L ² corr. ex *Pécs-váradjam* sec. L ³ corr. ex *Fopónárd* sec. L ⁴ add. sec. L ⁵ numerus desideratur in ms. K; in L haec linea deest ⁶ *finis comitatus Simigiensis* add. a nobis ⁷ copista Szarka in p. sequenti add. NB. *Indicis loco lege singulorum membrorum et sectionum synopsis paginis* 1. 41. 66. 108. 145. *Vicos autem lege sis paginis* 96. usque 106. / 183. <usque> 193. / 204. usque *fnem*. Ex quo coniectare possis, piguisse eum facere indicem.

MATTHIAS BELIUS:
COMITATUS BARANYIENSIS

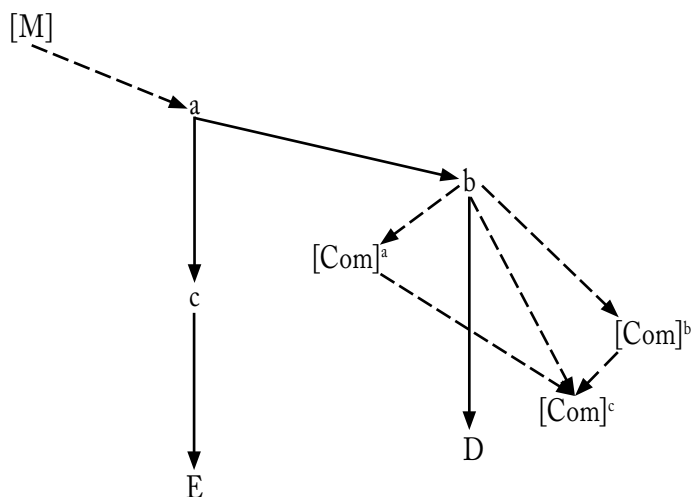
TEXTUM RECENSUERUNT
NOTISQUE INSTRUXERUNT

ZOLTANUS GÓZSY
GREGORIUS TÓTH

PRAEFATUS EST
GREGORIUS TÓTH

BEVEZETÉS

I. Kéziratok családfája

II. A vármegyeleírás elkészítésének folyamata

Bél Mátyásnak Matolai János készített jegyzeteket Baranya vármegye leírásához, amikor 1726 augusztusában ott járt ([M]). E jegyzetek segítségével Béln elkészítette a leírás első fogalmazványát (a), majd letisztázta azt (b), és 1735. augusztus 13-án, öt másik kézirattal együtt elküldte a Helytartótanácsnak, hogy a hivatal a vármegyével véleményeztesse, illetve kiegészíttesse.¹ A vármegyének küldött kézirat (b) elveszett, de készült róla egy másolat, valamikor Klimó György püspöksége (1751–1777) alatt (D). Ebből kiderül, hogy a kézirat elég hiányos volt. Ezt igazolja egy más jellegű adat is. Baranya vármegye közgyűlése ugyanis – már a kézirat kézhezvétele után – azt írta a Helytartótanácsnak, hogy Béln kérte tőlük a falvak „kerület” (*districtus*, vagyis járás) és birtokok szerinti részletes leírását.² Béln kérése egyébként, amelyet a vármegyei vezetés említ, minden bizonnyal a kézirat előzéklapján, vagy annak verzóján lehetett, ahogy arra másutt is van példa.³

A baranyai tisztikar még 1735-ben megkapta a művet a Helytartótanáctól, azonban többszöri felszólításra sem küldte vissza a leírást. A fentebb már említett, 1736. febr. 28-án írt levelükben azt hozták fel mentségül, hogy most folyik a pécsi egyházi birtokok felosztása (vagyis a püspöki és a káptalani uradalom szétválasztása), s mivel a szerző, vagyis Béln azt kérte, hogy az egyes uradalmakat a falvak szerint részletesen írják le, meg kell várni, amíg a mondott felosztás befejeződik. Lényegében ugyanezt ismételték meg szeptember 7-én írott levelükben.⁴ Kétségtelen, hogy ebben az évben, vagyis 1736 folyamán még nem ért véget a több mint két évtizede zajló vita a püspökség és a káptalan között a birtokok felosztását illetően, így a vármegye ekkor még valóban nem tudott az egyházi uradalmakról pontos adatokat közölni. Az év végén azonban (t. i. 1736 végén) elkészült az a felosztás, amely azután is érvényben maradt; igaz, 1737-ben újból

1 Ld. BÉL 1993. nr. 529.

2 A levél 1736. február 28-án kelt. BÉL 1993. Füg. VIII. 37, IX. 9.

3 Ilyen kérés látható pl. Sopron vármegye leírásának egyik kéziratán. Ld. BÉL 2012. 23–24. (ld. a C jelű kézirat ismertetését.)

4 Ld. BÉL 1993. Füg. VIII. 38, IX. 14.

bizottságot kellett felállítani a perlekedő felek panaszai miatt.⁵ Valószínűleg a tovább folyó pereskedés okozta, hogy a vármegye nem végezte el a munkát a Helytartótanács 1737. február 19-én kelt parancsára sem.⁶

A hivatal utolsó ismert felhívása, miszerint a vármegye készítse el a revíziót, 1738. február 24-én kelt.⁷ Bél 1738. szeptember 2-án még tett egy kísérletet, hogy tizenhárom másik vármegyeleírással együtt a Baranya vármegyéről szólót is visszaszerezze, de a Helytartótanács úgy döntött, hogy mivel a késlekedő vármegyék nemrég kaptak figyelmeztetést, ezúttal nem tesz eleget a szerző abbéli kérésének, hogy a hivatal sűrgesse meg a revíziók elkészítését.⁸ A vármegyeiek végül 1743-ban – irreálisan későn – mégis nekifogtak a munkának: bizottságot jelöltek ki, amelynek tagjai elég sok kiegészítést írtak a szöveghez (ld. [Com]^a, [Com]^b, [Com]^c). Ám ezek a kiegészítések vélhetőleg nem jutottak vissza Bélhez, legalábbis erre nincs adat. Csupán annyi derül ki a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvéből, hogy a „Bél Mátyás-bizottság” tagjait az 1747. május 2-i kongregáción kijelölték egy másik „testhezálló” feladatra: nevezetesen, hogy Michael Bonbardi eredetileg 1718-ban megjelent *Topographiájának* vonatkozó részét, amelyet Csáky Miklós váradi püspök újra ki akart adni, nézzék át és javítsák ki.⁹

Időközben Bél valószínűleg újabb tisztázatot (c) készítettett a piszkozatról, és tovább javította, csiszolta 1735 után. Erre enged következtetni az a másolat, amelyet Szarka Ferenc az 1770-es évek elején készített (E). Szarka ugyanakkor néhány helyen „aktualizálta” a szöveget.

III. A kéziratok bemutatása

[M]

1: -

2: [Matolai János jegyzetei, 1726.]

3: (A kézirat nincs meg)

4: Matolai János feltételezett jegyzetei Baranya vármegyéről, bizonyára Bél megbízásából (ld. alább).

5: Bél Mátyás a leírásban megemlíti, hogy a „mi Matolaink”, vagyis Matolai János 1726. augusztus 21-én Siklóson járt, majd idézi annak leírását a várépületről.¹⁰ Bél tehát itt kétségkívül felhasználta közeli munkatársának jegyzeteit a leíráshoz; e jegyzeteket jelöltük [M] jellel. Emellett egy másik helyen is bizonyosan Matolai „úti élményeiből” merített a szerző, anélkül, hogy nevét említene. Bél ugyanis ezt írja a Csele-patakkal kapcsolatban: „Jómagam 1726 augusztusában száraz lábbal keltem át rajta (tehát a Csele-patakon), ezért nehezen tudtam volna elhinni, hogy itt egy patak szokott lenni, ha nem figyeltem volna fel arra, hogy két partja híddal van összekötve.”¹¹ Az időpont (1726. augusztus) egyezése folytán aligha kétséges, hogy itt is Matolai beszámolójával állunk szemben, amit viszont e helyütt Bél Mátyás „elfelejtett”

5 A pécsi püspökök és a káptalan vitájára ld. BORSY 2003.

6 Ld. BÉL 1993. Függ. VIII. 48.

7 Uo. Függ. VIII.

8 Uo. nr. 730a, ill. Függ. IX. 30.

9 Miután a közgyűlésen ismertették Csáky Miklós kérését a *Topographia* vonatkozó részének javítására, a vármegye így határozott: „In quo passu dispositum est: ut Dominus reverendissimus Capituli Lector Alexander Fonyó, in locum alterius reverendissimi Domini Mathiae Domsits Custodis, pro praeside Deputationis revidendae Belianae Historiae operis dudum constituti, sub hodierno consensu denominatus, cum reliquis ad attactam deputationem denominatis, descriptionem istam topographicam quanto celerius in revisionem acciperet...” Ld. MNL BML IV. I. a. 3. a. Protocolla Congregationum 14. kötet (1746. III. 2–1750. VII. 8.)

10 „... quod [sc. Praetorium – T. G.] Cl. Matolaius noster, qui Anno MDCCXXVI. Die XXI. Augusti hic diversatus est, ita descripsit...” Ld. E pp. 58–59.

11 „Ipsus ego Augusto mense MDCCXXVI. sicco pede illac transiens, induci haud potuissem, ut crederem, rivum ibi esse solere, nisi ripis ponte iunctis admonitus.” Ld. uo. p. 10.

megemlíteni.¹² A két szöveghely ismeretében nem ok nélkül feltételezhetjük, hogy Baranya vármegye leírásának alapját Matolainak a vármegyéről készített adatgyűjtése képezte, amelyet Bél a szokásos módon átfogalmazott, illetve történeti s egyéb művekből vett információkkal kiegészített.

6: 1726. augusztusában, illetve ez után készült (ld. fent).

a

1: -

2: [Descriptio Comitatus Baranyensis]

3: (A kézirat nincs meg)

4: Baranya vármegye leírása.

5: Az **a** betűjellel a Matolai jegyzetein alapuló, de már Bél által írt első fogalmazványt jelöltük, amely nem maradt ránk. Jellegére és tartalmára a már fentebb említett egyetlen ránk maradt kéziratból, a Szarka Ferenc által 1771-ben készített másolatból (**E**) tudunk következtetni. Bél a Matolai-féle anyagot, mint már utaltunk rá, főleg stilisztikailag változtatta meg, továbbá ő végezhette el a történeti források feldolgozását az egyes települések történetjéről. Tőle származik emellett a pécsi püspökök gondos kutatómunkával összeállított archontológiája is, amely egyben a legnagyobb összefüggő részt alkotja a szövegben (ld. **E** pp. 29–49).

6: A fogalmazvány valamikor az 1730-as években keletkezhetett, de mindenképpen 1735 előtt. (Ekkor küldte el Bél a Helytartótanácsnak a nyilván már letisztázott példányt. Ld. **b**). Az alsó határ 1726, mivel ekkor járt Matolai Baranyában, akinek jegyzeteit Bél felhasználta (ld. [**M**]).¹³

b

1: -

2: [Comitatus Baranyensis]

3: (A kézirat nincs meg)

4: Baranya vármegye leírása.

5: Bél 1735. augusztus 13-án, öt másik kézirattal együtt elküldte Baranya vármegye leírását a Helytartótanácsnak, hogy a hivatal a vármegyével véleményeztesse, illetve kiegészíttesse.¹⁴ Ezt az elküldött példányt – amely értelemszerűen a Bél által írt munkapéldány (**a**) tisztázata lehetett –, a **b** betűvel jelöltük.

Nagy valószínűséggel e kézitról (esetleg annak másolatáról) másolták valamikor 1751–1777 között azt a példányt, amelyen Klimó György pécsi püspök címere látható (még ld. **D**). Erre vall, hogy a másoló a szöveg végi úthálózati jegyzék alá átmásolta (valószínűleg hiányosan, hibásan) Bél kérését: „supplenda <suppleri?> rogat Auctor” [!] (ld. **D** f. [43v]), ami nyilvánvalóan egy revízióra küldött kéziratot jelez. A vármegyei ellenőrök megjegyzései szintén azt támasztják alá, hogy a kései másolat (**D**) a vármegyei revízióra küldött példányról (**b**) készült (ld. [**Com**]^a, [**Com**]^b, [**Com**]^c). Természetesen logikus, hogy Klimó György, a másolat valószínű készítője egy olyan példányhoz fért hozzá, amely Pécsen volt. Végül a mondott másolatban (**D**) van egy sajátos datálási támpont is: Bél megjegyzi, hogy Iuvenus Coelius Calanus pécsi püspök művét, az *Attila*-t „rövidesen megjelenteti”.¹⁵ Mivel a mondott mű – az *Adparatus* részeként – valamikor 1736. jún. 4-e után jelent meg (ekkor kelt

12 Matolai János 1726-ban adatgyűjtő körutat tartott, amelynek során Baranya vármegyében is gyűjtött információkat Bél számára. Ld. Tóth 2007. I. 80–82.

13 Megjegyzendő, hogy a soron következő, Helytartótanácsnak küldött 1735. évi példány (**b**) és a Bél-féle munkapéldány (**a**) között elméletileg még lehettek „köztes állomások”, vagyis további tisztázatok – ezek létezésére azonban semmilyen adat sincs.

14 Ld. BÉL 1993. nr. 529.

15 „Scripsit vitam *Attilae*, in cuius titulo *Iuvenus Coelius Calanus Dalmata* nominatur, a nobis proxime edendus.” Ld. **D** f. [21r].

Bél előszava),¹⁶ a leírás szövege röviddel előtte keletkezhetett.¹⁷ Ez megfelel a vármegyéhez 1735-ben elküldött irat elkészítési idejének. Vagyis ez azt bizonyítja, hogy a **D**-vel jelölt kézirat valóban a vármegyének küldött példányról készült.

A Baranya vármegyei közgyűlés végül csak 1743-ban (!) jelölt ki egy bizottságot a munka elvégzésére. E deputáció tagjai elég sok kiegészítést fűztek a szöveghez: három különböző kéz írt megjegyzéseket Bél művéről (ld. **[Com]**^a, **[Com]**^b, **[Com]**^c). Ám ezek a kiegészítések vélhetőleg nem jutottak vissza Bélhez. A visszaküldésre nincs hivatalos adat. Ennek elmaradását bizonyíthatja továbbá, hogy maga az ellenőrzés igen későn kezdődött meg, s a terjedelmes kiegészítések még későbbiek lehetnek. A fennmaradt Szarka-féle másolatban (**E**) – amely nyilvánvalóan valamely Bél tulajdonában lévő példányról készült – nincs nyoma annak, hogy Bél figyelembe vette volna a javításokat.

6: A fentiek alapján a kézirat nem sokkal 1735. augusztus 13., vagyis a Helytartótanácsnak való elküldés előtt készült.

[Com]^a

1: PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^c

2: 5to *Additamenta ad Opus Historicum Bel* [!]¹⁸ *Descriptionem I. Comitatus Baranya concernens.*

3: 10 pp.

4: Kiegészítések és megjegyzések Bél Baranya vármegyéről készült leírásához. Készítőjük nem ismert, de vélhetően azok között van, akiket 1743. január 22-én, Baranya vármegye közgyűlésén kijelöltek Bél művének „kidolgozására” (!).¹⁹ Egyébként valószínűleg a vármegyei adószedő (*perceptor*) volt a szerző, ugyanis egy másik lektor utal rá, hogy a 9. fejezetnél (*Pars Generalis, Membrum Physicum*) a *perceptor* megjegyzését kell figyelembe venni (ld. **[Com]**^b), és itt valóban található egy észrevétel a 9. fejezethez (ld. **[Com]**^a p. [2.]). Megjegyzései adatgazdagok, így a 7. fejezethez pótlásként felsorolja a vármegye nemeseit, „*Nobilium autem virorum catalogus iste est...*” címmel (uo. p. [3.]). Ez egyértelműen a Bél-kézirat kipótlására irányul, mert a jelzett másolatban (**D**) a 7. fejezet végén szintén ez olvasható, csak alatta nincs semmi (ld. **D** f. [12v]), vagyis Bél e katalógus elkészítését a vármegyeiektől várta.

5: Az ismeretlen vármegyei lektor (a vármegyei adószedő?) kézírása.

6: 1743 után készült (ld. fent).

[Com]^b

1: PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^a

2: 5to *Additamenta cum observationibus ad descriptionem Belianam Comitatus Baraniensis pertinentibus.*

3: 9 pp.

4: Kiegészítések és megjegyzések Bél Baranya vármegyéről készült leírásához. Készítőjük nem ismert, de nyilván a vármegyei lektorok egyike lehet (ld. **[Com]**^a). Valószínűleg ismerte a másik két „lektorálás” közül az egyiket (**[Com]**^a),

¹⁶ Ld. *Adparatus* I/3. Az egyes részek füzet formában, külön is megjelentek.

¹⁷ A jelzett szövegrészre még ld. az **E** kézirat ismertetését.

¹⁸ A szöveg készítője nem tudta Bél keresztnevét, ezért ki is hagyott helyet a vezetéknev előtt későbbi pótlás végett (amely azonban nem történt meg).

¹⁹ A megjegyzéseket tartalmazó iratok mellett egy kisebb cédulán ez áll: „Anno 1743. die 21^a Ianuarii sub Generali Congregatione, deputabantur sub praesidio Reverendissimi Domini Domsits pro elaborando Matthiae Bel Historici opere: D. Ioannes Bana, D. Ioannes Hertringh (?), D. Processuales Iudlium, et alii, quod idem Reverendissimus Dominus Praeses adesse voluerit.” PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^d. Egészen pontosan azonban január 22-én, a közgyűlés második napján történt a bizottság kijelölése, amint az a jegyzőkönyvből kiderül. A jegyzőkönyv bejegyzése: „Ad perlustrandum, revidendamque Historiam Cottus huius, per Historicum Matthiam Bél Comitatus submissam, ordinatur Commissio sub Praesidio Reverendissimi Domini Mathiae Domsits Custodis, ad quam Dni Ordinarius Vice-Comes, Singulorum Processuum Iudlium, Cassae Perceptor, & Johannes Bana Tabulae Iudriae Assessor deputabantur.” Ld. MNL BML IV. I. a. 3. a. Protocolla Congregationum 13. kötet 1742. X. 29. – 1745. XI. 13. pp. 46–47.

ugyanis az általános rész 9. fejezeténél utal rá, hogy ezzel kapcsolatban „lásd az adószedő úr megjegyzését”.²⁰ Jegyzetei egyébként kiváló helyismeretről tanúskodnak.²¹

5: Ismeretlen vármegyei lektor kézírása.

6: 1743 után készült (ld. fent).

[Com]^c

1: PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^b

2: 5to **Addimenta, cum nonnullis observationibus ad opus historicum, respectu I. Comitatus Baranyiensis, a Domino Matthia Béll conscriptum, pertinentibus.**

3: 20 pp.

4: Kiegészítések és megjegyzések Bél Baranya vármegyéről készült leírásához. Készítőjük nem ismert, de nyilván a vármegyei lektorok egyike lehet (ld. [Com]^a). Mindkét előző kéziratot ([Com]^a, [Com]^b) ismerte, azokból több részt átemelt.²² De vannak benne olyan megjegyzések is, amelyek a másik kettőben nincsenek benne – ilyen a falvak járások szerinti felsorolása ([Com]^c pp. [18–20]). Vagyis a vármegyeiek vélhetőleg ebben a kéziratban egyesítették a különböző kiegészítéseket, s ezt a példányt – vagy ennek tisztázatat, mivel ebben is vannak javítások – kívánták elküldeni Bélnak.

5: Ismeretlen kéz készítette.

6: 1743 után készült (ld. fent).

c

1: -

2: **Comitatus Baranyiensis.**

3: (A kézirat nem található)

4: Baranya vármegye leírása.

5: A ránk maradt, Szarka Ferenc által másolt szövegben (E) több szöveghely arra mutat, hogy Bél 1735 augusztusa, vagyis a Helytartótanácsnak való elküldés után is dolgozott valamennyit a leíráson. Így például jelezte, hogy Savoyai Jenő meghalt (1736-ban), ami a vármegyének elküldött szövegben természetesen még nincs benne.²³ Emellett utalt arra, hogy Calanus *Attiláját* „nemrég kiadta”, amelyről a vármegyének küldött szövegben, illetve annak másolatában még csak azt írta, „rövidesen kiadja”.²⁴ Emellett stílusában is csiszolta a szöveget.²⁵

20 „Pag. 9. §. IX. videatur notatio Domini Perceptoris.” Ld. [Com]^b p. [4.]. Még ld. [Com]^a.

21 Első megjegyzése: „Pag. 1. Lin. 1. Castrum Baranyavár, a duobus, et quod excedit, saeculis, desertum, suisque iam ruderibus consequutum.” Ld. [Com]^b p. [1.].

22 Így pl. az első megjegyzése e kéziratnak is szóról szóra ugyanaz („Ad Paginam 1^{mam} lineam 1^{mam} Castrum Baranyavár...” [Com]^c p. [1.]), mint az előző kéziraté ([Com]^b). Ld. az előző jegyzetet. A másik kéz megjegyzéseiből ([Com]^a) is vett át több részt, így pl. ama kéznek a 6. fejezethez fűzött megjegyzését („Praecipui sunt, qui inter Danubium et fluvium Carassum late diffusi vastum quoddam aequor referunt, et campi Mohács denominatione gaudent...” [Com]^a p. [1.]) kis módosítással szintén átvette ([Com]^c p. [4.]).

23 Bél az általa „Baranyai hegységnek” (*Mons Baranyensis*) nevezett hegyvonulatnál megjegyzi, hogy Savoyai Jenő herceg, a vidék ura tiltotta itt a vadászatot, amíg élt; majd így folytatja: „Quam tamen providentiam, mors summi viri, si non intervertit penitus, certe multum contemeravit.” Ld. E p. 6. Minthogy Savoyai Jenő 1736-ban halt meg, ezt Bél már a kézirat Helytartótanácsnak való elküldése után írta, nyilván egy másik kéziratba. Ezért is hiányzik ez a mondat a vármegyének elküldött kézirat valószínű másolatából. Ld. D f. [3v].

24 „Scripsit vitam *Atilae* [!], in cuius titulo: *Iuvenus Coelius Calanus Dalmata* nominatur, nuper a nobis editus.” Ld. E p. 31. A D példányban lévő szöveghelyre ld. a 15. jegyzetet!

25 A vármegyének elküldött példányban (illetve annak valószínű másolatában) a „Baranyai hegység” (*Mons Baranyensis*) bemutatásának az első mondata így szól: „Mons Baranyensis uno tantum milliari distat a Siklosiensi in orientem.” Ld. D f. [3v] Bél ezt így tette elegánsabbá: „Mons Baranyensis uno admodum milliari a Siklosiensi in orientem disiungitur...” Ld. E p. 5.

Bél tehát, amíg az általa revízióra elküldött kézirat (b) a vármegyénél porosodott, tovább dolgozott a szövegen, s ehhez nyilván egy újabb tisztázatot készített (c). Másrészt a Szarka-féle másolatban semmi nyoma nem látható annak, hogy Bél ismerte volna a vármegyei ellenőrök megjegyzéseit, ugyanis nem vett át tőlük semmit. Természetesen elképzelhető, hogy valamikor az 1740-es években – 1743 után²⁶ – mégis eljutott a vármegyei revízió kifogásainak, kiegészítéseinek listája Bélhez, és ezt egy, a c-nél későbbi kézíraton figyelembe vette, de ezt semmilyen adat nem támasztja alá. 6: 1736 után.

D

1: Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Kvt., Klimó Gyűjt. e. 1. 22, Ms 166.

2: **Comitatus Baranyensis.**

3: 43 ff. 360x235 mm. A kézirat nincs oldalszámozva. A szöveg a lapoknak csak az egyik felén fut, a másik felén néhol megjegyzések találhatók.

4: Baranya vármegye leírása.

5: Nagy valószínűséggel Klimó György pécsi püspök (1751–1777) által készített másolat a vármegyének küldött példányról (ld. b). Hogy az ő idejében készült az irat, arra kétségtelen bizonyíték, hogy az irat készítője „kicsérélte” az általános rész politikai tagozatában az aktuális püspök nevét Klimó Györgyre – a csere nem utólagos, tehát nem javítás, hanem az irat készítője *eleve* ezt írta le.²⁷ Ezenkívül Klimó György 1754-es exlibrise van a kéziratba beragasztva,²⁸ ami az előző adattal együtt arra enged következtetni, hogy ő rendelhette el a másolat készítését. Az iratban vannak kiegészítések, amelyeket maga a másoló írt. Mivel kihagyta a helyet az egyes beszúrásjeleknek, vagyis nem utólagosan javított, feltehető, hogy a bejegyzéseket, pótlásokat is átmásolta az eredeti kéziratról.²⁹ Bizonyára e kézirathoz fért hozzá Koller József (1745–1832) pécsi nagyprépost, egyben jeles egyháztörténész, aki a pécsi püspökségről írt történeti munkájában hivatkozott Bél Mátyás Baranya vármegyéről készített leírására.³⁰

6: 1751–1777 között készült, vagyis Klimó György püspöksége idején.

E

1: EFK Hist. I. 1.

2: **Matthiae Belii Rerum Hungariae liber de Comitatu Baranyensi. Paratus a Francisco Szarka de Lukafalva.**

3: 67 pp. 360x250 mm.

4: Baranya vármegye leírása.

5: Szarka Ferenc másolata a Bél által 1736 után módosított példányról (ld. c). Szarka, mint egyéb leírásoknál, úgy itt is módosítja, „aktualizálja” néhány helyen a szöveget. Az 5. oldalon például ez olvasható: „a [Siklósi-]hegység déli oldalán szintén síkság van, továbbá erdők, amelyek egészen a Drávaig nyúlnak; ezek a siklósi uradalomhoz tartoznak és Caprara birtokai, *ma viszont a magasságos Batthyány Károly birodalmi hercegéi.*”³¹ Minthogy Batthyány Károly tábornagy

26 Ld. [Com]^a.

27 „Supremus Comes Provinciae Episcopus est Quinque-Ecclesiensis hodie Georgius Klimo...” Ld. D f. [12r.]

28 „Georgius Klimo Episcopus Quinque Ecclesiens. 1754” alatta: „Thomas Bohacz sc. Viennae.”

29 Így pl. itt is fel van tüntetve kiegészítésként Savoyai halála, így baranyai birtokai kapcsán: „fuit Eugenii Principis iam est Regis [sc. ditio]” Ld. D f. [4v].

30 Ld. KOLLER 1801. 50.

31 „...altera montis [sc. Siklósiensis] parte, quae ad meridiem vergit, planities itidem est, et sylvae ad Dravum usque protensae, quae ditioi Siklósiensi possessionis Caprarae hodie vero Celsissimi S. R. I. principis Caroli a Batthyán accensentur.” Ld. E p. 5.

(1698–1772) 1764-ben kapta meg a birodalmi hercegi címet a hétéves háborúban nyújtott szolgálataiért, ez a megjegyzés értelemszerűen nem származhatott az 1749-ben elhunyt Béltől, hanem csak Szarkától.

6: Készült 1771–1772 körül.³²

IV. A vármegyeleírás rövid ismertetése és a szövegkiadás elvei

Baranya vármegye leírása a fent részletezett okok miatt erősen hiányos alkotás, bár ez inkább csak a szöveg végén szembetűnő. Az általános rész természetföldrajzi tagozata (E pp. 1–13.) a szabályos tematikát vonultatja fel, de van egy-két rendhagyó részlet. Ilyen a Csele-pataknál olvasható történelmi exkurzus arról, hogy vajon ebbe a patakba, vagy a Karasica-patakba fulladt-e bele II. Lajos (pp. 9–10.). Ugyancsak szokatlannak hat ebben a részben a Mohácsi-sziget, illetve a Dráva-mente falvainak, s azok birtokosainak részletezése (pp. 7–8). Kultúrtörténeti szempontból igen érdekes a baranyai szőlőfajtákról és borvidékekről szóló kitérő (pp. 11–12.), amelyhez szerencsésen kapcsolódik a politikai tagozatban a baranyai szőlőművelésről, borkészítésről, sőt, a bor eladásának nehézségeiről és a pálinkakészítésről tájékoztató fejezet (pp. 16–17.). A politikai tagozatnál maradvá (pp. 13–18.), a legfontosabb rész a vármegye korabeli lakosainak a bemutatása, így a török szokásokat mutató szerbeké, a hozzájuk hasonló horvátoké, a nemrég visszatért, rövidebb ruházatban járó magyaroké és a szintén a korszakban betelepített, de az „akklimatizálódás” gondoljaival küszködő németeké (pp. 15–16.). A tagozat végén Bél említi az alispánt és a szolgabírókat, valamint a vármegyecéimert – ez utóbbiról Szarka egy rajzot készített (ld. p. 18.),³³ amiből arra lehet következtetni, hogy az általa másolt kéziratban is volt egy ábrázolás a címerről.

A különleges részben a pécsi járás, azon belül is Pécs leírása van az első helyen. A város történetét bemutató első és második fejezet után a harmadik fejezet a város régi és mai arculatát, a negyedik a pécsi borokat, az ötödik a templomokat és más épületeket, a hatodik pedig a külvárost írja le, s röviden szól a lakosokról is. A hetedik fejezetben Bél – számos elbeszélő forrást és egyéb adatot mozgósítva – elkészítette a pécsi püspökök archontológiáját (pp. 29–49.), ahogyan ezt minden katolikus püspöki székhely esetében megtette. A város leírása után a pécsi vár, Pécsvárad, valamint a különféle várromok következnek (pp. 49–51.). Ezután a három mezőváros, Pécsvárad, Mohács és Szekcső szűkszavú bemutatása következik (pp. 52–56.), mely fejezetek csak annyiban érdekesek, hogy általánosságban közlik a nemzetiségi viszonyokat (mindhárom településen: magyarok, szerbek, németek), s az egyes nációk elhelyezkedését is a városokban. A falvakról szóló résznek csak a címe van meg (p. 56.): mint említettük, a szöveg végén egyszerre ír mindkét járás falvairól, uradalmak szerinti felosztásban.

A II. tag, vagyis a siklósi járás leírása a várakkal kezdődik, azon belül is Siklóssal (pp. 57–61.), melynek bemutatását az teszi érdekessé, hogy Matolai János, Bél munkatársa személyesen is járt ott (ld. [M]). Ezért figyelemre méltóak a vár korabeli állapotát bemutató fejezetek, így az a részlet is, ahol Bél Matolai nyomán közli azt a feliratot, amely állítólag a várban raboskodó Zsigmond magyar király és császár műve volt (pp. 58–59.). Baranyavár bemutatása ezzel szemben a névetimológiában merül ki (pp. 61–62.). A mezővárosok (Siklós, Baranyavár, Beremend, Dárda, Harsány, Bellye) leírása szintén szegényes, lényeges információt keveset találni bennük (pp. 62–67.). Végül a leírás a falvak uradalmak szerinti felsorolásával zárul (67–74.). Az uradalmak, birtokok a következők: Eugén herceg birtoka, a püspökség birtoka, a pécsvárad apát birtoka, siklósi birtok, Batthyány-, Pálffy-, Veterani-birtok, különféle személyek falvai. A falvak nem sorszám szerint szerepelnek, ahogy Bél egyéb leírásaiban szokás, hanem egy-egy birtok falvai egyetlen fejezetben, „ömlesztve” kerülnek bemutatásra, sokszor közös jellemzővel, ritkábban egyedi információkkal. Valószínűnek tartjuk, hogy ezek a

32 A datáláshoz a többi Szarka-féle másolatot szereplő dátumokat vettük figyelembe. Még ld. Tóth 2007. I. 153., 155–156.

33 A rajzot mi is közzeltük kiadásunkban. Ld. a 331. oldalon.

fejezetek még Matolai jegyzetei: erre mutat a nyers, Bél stílusát nélkülöző fogalmazás és az említett „ömlesztett” forma. Bél bizonyára nem akart hozzányúlni addig, amíg nem kap részletesebb adatokat a településekről; ez azonban elmaradt.

Baranya vármegye leírásának bemutatásánál legfőképpen a befejezetlenséget kell hangsúlyoznunk. Nem készültek el ugyanis érdemben a megye falvainak a leírásai, helyettük jobbára hevenyészett településlajstromok olvashatók a mű végén, *De vicis utriusque Processus...* cím alatt (pp. 67–74). A szöveg mindazonáltal magán hordozza Bél Mátyás keze nyomát: a pozsonyi tudós a rendelkezésére álló gyér adatokat a szokásos eleganciával és műgonddal dolgozta fel. Kiemelendő a pécsi püspökök archontológiája, amely alapos kutatómunkával készült, és csak Koller József alkotása múlta felül.

A szöveg gondozásakor nagy hasznát vettük a Klimó-könyvtárban lévő kéziratnak (**D**), mivel arra támaszkodva igen sok helyen tudtuk korrigálni a legkésőbbi változatot megőrző Szarka-féle másolatot (**E**). (Szarka Ferenc másolatai hemzsegek a hibáktól, részben nyilvánvalóan azért, mert megrongálódott, megázott kéziratokból dolgozott.³⁴) Természetesen csak akkor vehettük figyelembe a vármegyének küldött példányon alapuló Klimó-kéziratot, ha az adott helyen Bél utólag nem változtatott a kéziratot (**c**, **E**). Amint jeleztük, Szarka egy helyen bizonyosan belenyúlt a mű szövegébe: ezt ritkítva szedtük a szövegben (ld. 322. o.).

Az általunk alapszöveggként használt másolatban (**E**) voltak olyan – sűrűn ismétlődő – helyesírási hibák, amelyeket hallgatólagosan, külön jelzés nélkül javítottunk (pl. *comodus* – *commodus*). Voltak emellett olyan helyesírási sajátosságok, amelyek ugyan önmagukban nem minősülnek hibának, mivel azonban eltérnek a Bél-féle gyakorlattól, ugyancsak jegyzet nélkül javítottuk őket a szerző által használt alakra (pl. *Mathias* – *Matthias*). Ezek a következők (előbb a kéziratban szereplő alak, majd az általunk használt alak):

archi episcopus etc. – *archiepiscopus* etc.; *basylica* – *basilica*; *comoditas* – *commoditas*; *deffendo* etc. – *defendo* etc.; *defficio* – *deficio*; *emmineo* – *emineo*; *erripio* – *eripio*; *exto* – *exsto*; *extruo* – *exstruo*; *hyems* – *hiems*; *hystoria* – *historia*; *Istvánfius* – *Istvánffius*; *Panonus*, *Panonia* – *Pannonus*, *Pannonia*; *planicies* – *planities*; *rippa* – *ripa*; *spacium* – *spatium*; *sylva* etc. – *silva* etc.; *tyara* – *tiara*; *Vagnerus*, *Vágnerus* – *Wagnerus*

V. Összefoglaló adatok

Adatközlők: Matolai János (ld. [M])

Ellenőrzés: vármegyei (**b**, [Com]^a, [Com]^b, [Com]^c)

A szövegkiadás alapját képezendő kézirat: E (EFK Hist. I. 1.)

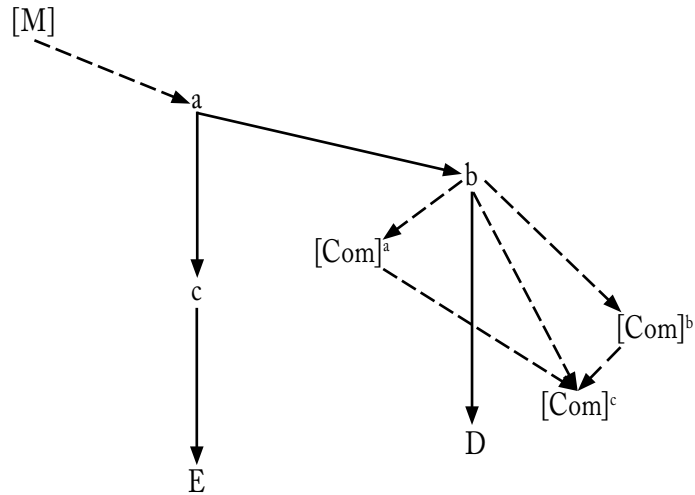
Fordítás: -

Irodalom: TÓTH 1984.

34 Vö. TÓTH 2007. I. 14–15., 153.

INTRODUCTION

I. Manuscript stemma

II. The creation process of the county description

János Matolai took notes for Mátyás Bél towards the description of Baranya County during his visit there in August 1726 ([M]). With the help of these notes, Bél prepared the first draft of the description (a), which he then reviewed (b), before sending it, on August 13, 1735, along with five other manuscripts, to the Locotenential Council, for submission by the council to the county with a request for an opinion and amendments.¹ The manuscript that was sent to the county (b) has been lost, although a copy of it (D) was made at some time during the tenure of bishop György Klimó (1751–1777). The copy reveals that the manuscript was incomplete. This is confirmed by data of a different kind. The General Assembly of Baranya County — after receiving the manuscript — wrote to inform the Locotenential Council that Bél had asked them for a detailed description of the villages according to “districts” (*districtus*) and estates.² The request to which the county leaders referred must have been written on the flyleaf of the manuscript, or its verso, as it had happened on other occasions.³

The Baranya County leadership received the work from the Locotenential Council in 1735, but failed to return it, despite several reminders. In the above-mentioned letter, dated February 28, 1736, they excused themselves by referring to the ongoing separation of church lands in Pécs (i.e. the separation of the bishop’s and chapter’s estates). As the author — that is, Bél — had requested that the individual estates be described in detail, according to village, they had to wait until the division had been completed. Much the same thing was repeated in their letter dated September 7.⁴ The debate between the bishopric and the chapter, which had been under way for more than two decades, concerning the division of the estates, was certainly not concluded that year — that is, in the course of 1736 — thus the county remained unable

1 See BÉL 1993. nr. 529.

2 The letter was dated February 28, 1736. BÉL 1993. App. VIII. 37, IX. 9.

3 A similar request can be read, for example, in a copy of the description of Sopron County. See Bél 2012, 23–24. (See the presentation of manuscript C.)

4 See BÉL 1993. App. VIII. 38, IX. 14.

to supply accurate data on the church estates. At the end of 1736, however, the division was completed, and was to remain in effect; although in 1737 another committee had to be set up to deal with complaints from the litigant parties.⁵ It was probably due to this continuing litigation that the county failed to carry out the work, despite the order of the Locotenential Council, dated February 19, 1737.⁶

The council's last known request for the county to undertake the revision is dated February 24, 1738.⁷ On September 2, 1738, Bél made one more attempt to obtain the description of Baranya County, along with 13 other county descriptions, although on this occasion the Locotenential Council decided not to comply with the author's request for the council to demand the preparation of the revisions as a matter of urgency, as the counties had only recently received a warning.⁸ Finally, in 1743 — after an irrational delay — the county officials got down to work: they appointed a committee, whose members wrote quite a number of additions to the text (see [Com]^a, [Com]^b, [Com]^c). However, these additions apparently never reached Bél, or at least there is no record of him receiving them. All we learn from the minutes of the county assembly is that the members of the “Bél Committee” were appointed by the congregation of May 2, 1747, for another “fitting” task — that is, to review and correct the relevant parts of Michael Bonbardi's *Topographia*, which was originally published in 1718 and which Bishop Miklós Csáky of Várad [Oradea] wanted to re-publish.⁹

Meanwhile, Bél probably made another fair copy (c) of the draft, which he further improved and polished after 1735. This is suggested by the copy produced by Ferenc Szarka in the early 1770s (E). However, Szarka also “updated” parts of the text.

III. Presentation of the manuscripts

[M]

1: -

2: [Notes by János Matolai, 1726]

3: (The manuscript has not been found)

4: János Matolai's assumed notes on Baranya County, certainly commissioned by Bél (see below).

5: Mátyás Bél mentions in the description that “our Matolai” — that is, János Matolai — visited Siklós on August 21, 1726, after which he quotes his description of the castle.¹⁰ Thus Bél is here undoubtedly using notes made by his close associate for the description. These notes are marked [M]. In addition, in a different place, the author is certainly drawing on Matolai's “travel experiences”, although without mentioning his name. Bél writes in connection with the Csele stream: “In August 1726, I myself crossed it dry-footed, so I would have found it hard to believe there could have been a stream there, had I not noticed that the two sides were connected by a bridge.”¹¹ Due to the correspondence of the date

5 On the debate between the bishops of Pécs and the chapter, see BORSY 2003.

6 See BÉL 1993. App. VIII. 48.

7 Ibid. App. VIII.

8 Ibid. nr. 730a, and App. IX. 30.

9 After the request of Miklós Csáky to have the relevant part of *Topographia* corrected was announced at the General Assembly, the county made the following decision: “In quo passu dispositum est: ut Dominus reverendissimus Capituli Lector Alexander Fonyó, in locum alterius reverendissimi Domini Mathiae Domsits Custodis, pro praeside Deputationis revidendae Belianae Historiae operis dudum constituti, sub hodierno consensu denominatus, cum reliquis ad attactam deputationem denominatis, descriptionem istam topographicam quanto celerius in revisionem acciperet...” See MNL BML IV. I. a. 3. a. Protocolla Congregationum vol. 14. (1746. III. 2–1750. VII. 8.)

10 “... quod [sc. Praetorium – T. G.] Cl. Matolaius noster, qui Anno MDCCXXVI. Die XXI. Augusti hic diversatus est, ita descripsit...” See E pp. 58–59.

11 „Ipsus ego Augusto mense MDCCXXVI. sicco pede illac transiens, induci haud potuissem, ut crederem, rivum ibi esse solere, nisi ripis

(August 1726), there is little doubt that the account was made by Matolai — a detail Bél “forgot” to mention.¹² Taking into account these two places in the text, we have good reason to assume that the basis for the description of Baranya County was Matolai’s collection of data on the county, which was reformulated by Bél, as usual, and supplemented with information taken from historical and other works.

6: Written in August 1726 or thereafter (see above).

a

1: -

2: [Descriptio Comitatus Baranyensis]

3: (The manuscript is missing)

4: The description of Baranya County.

5: The first draft, based on notes by Matolai but written by Bél himself, is referred to by the letter **a**. This manuscript has not survived. The nature and content of the manuscript can be inferred from the above-mentioned only surviving manuscript — the copy made by Ferenc Szarka in 1771 (**E**). As already mentioned, Bél altered Matolai’s material, especially stylistically, and it was probably Bél who consulted historical sources concerning the history of the settlements. It was also Bél who compiled, after careful research, the archontology of the bishops of Pécs, which is the largest coherent section in the text (see **E** pp. 29–49).

6: The draft may have been written sometime in the 1730s, but definitely before 1735. (This was when Bél sent the obviously clarified copy to the Locotenential Council. See **b**). The first possible date is 1726, when Matolai, whose notes Bél used, visited Baranya (see [**M**]).¹³

b

1: -

2: [Comitatus Baranyensis]

3: (The manuscript is missing)

4: The description of Baranya County.

5: On August 13, 1735, Bél sent the description of Baranya County, along with five other manuscripts, to the Locotenential Council, for submission by the council to the county with a request for an opinion and amendments.¹⁴ The submitted copy — which, logically, must have been the fair copy of Bél’s draft (**a**) — is indicated by the letter **b**.

It was probably this manuscript (or a copy of it) that was copied sometime between 1751 and 1777 (this copy features the crest of Bishop György Klimó of Pécs; see also **D**). This is supported by the fact that, beneath the inventory of the road network, the copyist (probably incompletely and erratically) copied Bél’s request: “supplenda <suppleri?> rogat Auctor” [!] (see **D** f. [43v]), which clearly suggests a manuscript sent for revision. Comments by the county inspectors also support the fact that the late copy (**D**) was made from the copy **b** sent for county revision (see [**Com**]^a, [**Com**]^b, [**Com**]^c). Of course, it is logical that György Klimó, who probably commissioned the copy, had access to a copy in Pécs. Finally, the copy (**D**) has a peculiar proof of dating: Bél notes that he would “shortly publish” *Attila*, a work by Bishop

ponde iunctis admonitus.” See *ibid.*, p. 10.

12 In 1726, János Matolai undertook a data collection trip, during which he collected information on Baranya County for Bél. See Tóth 2007. I. 80–82.

13 It should be noted that between the subsequent copy of 1735 (**b**) and Bél’s working copy (**a**) there could theoretically have been “intermediate stations” — that is, further fair copies, although we have no evidence of their existence.

14 See BÉL 1993. nr. 529.

Iuencus Coelius Calanus of Pécs.¹⁵ Since this work — as part of the *Adparatus* — was published sometime after June 4, 1736 (when Bél's preface was dated)¹⁶, the text of the description may have been written shortly before that.¹⁷ This corresponds to the time that the document which was sent to the county was written in 1735. In other words, it proves that manuscript **D** was in fact made from the copy sent to the county.

The General Assembly of Baranya County finally appointed a committee to carry out the work as late as in 1743 (!). The members of the committee made quite a number of additions to the text: there are three separate handwritten notes to Bél's work (see **[Com]**^a, **[Com]**^b, **[Com]**^c). However, these additions had presumably never returned to Bél. There is no official record of any reply. Further proof of the lack of communication is that the review itself began very late, and the bulky supplements may date from even later. In the extant copy made by Szarka (**E**) — which was clearly made from a copy owned by Bél — there is nothing to suggest that Bél had taken the amendments into account.

6: Based on the above, the manuscript was made shortly before August 13, 1735 — that is, before it was sent to the Locotenential Council.

[Com]^a

1: PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^c

2: 5to *Additamenta ad Opus Historicum Bel* [!] ¹⁸ *Descriptionem I. Comitatus Baranya concernens.*

3: 10 pp.

4: Additions and comments to Bél's description of Baranya County. The writer is not known, but is believed to be one of the people appointed by the General Assembly of Baranya County on January 22, 1743, to “elaborate” (!) Bél's work.¹⁹ The author was probably the county tax collector (*perceptor*), as another reviewer points out that in Chapter 9 (Pars Generalis, membrum Physicum) the comments of the *perceptor* should be taken into account (see **[Com]**^b). Indeed, at this point a comment to section 9 (see **[Com]**^a p. [2]) can be found. His annotations contain abundant data: in the form of a supplement to Chapter 7, for example, he lists the county's nobility under the heading “Nobilium catalogus virorum autem iste est ...” (ibid., p. [3]). This is clearly directed towards supplementing the Bél manuscript, since in the marked copy (**D**), at the end of Chapter 7, the same heading appears, although there is nothing below it (see **D** f. [12v]) — that is, Bél expected the list to be prepared by the county.

5: Handwriting of an unknown county reviewer (the county tax collector?).

6: Written after August 1743 (see above).

15 “Scripsit vitam *Attilae*, in cuius titulo *Iuencus Coelius Calanus Dalmata* nominatur, a nobis proxime edendus.” See **D** f. [21r].

16 See *Adparatus* 1/3. The individual parts were published separately in the form of booklets.

17 On the indicated textual part, see the presentation of manuscript **E**.

18 The copyist of the text did not know Bél's first name, thus he left some space before the surname to be filled in later (although this never happened).

19 Besides the documents containing the comments, a small piece of paper reads: “Anno 1743. die 21^a Ianuarii sub Generali Congregatione, deputabantur sub praesidio Reverendissimi Domini Domsits pro elaborando Matthiae Bel Historici opere: D. Ioannes Bana, D. Ioannes Hertringh (?), D. Processuales Iudlium, et alii, quod idem Reverendissimus Dominus Praeses adesse voluerit.” PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^d. However, the committee made the appointment on January 22 precisely, on the second day of the General Assembly, as is clear from the minutes. The minutes read as follows: “Ad perlustrandam, revidendamque Historiam Cottus huius, per Historicum Matthiam Bél Comitatus submissam, ordinatur Commissio sub Praesidio Reverendissimi Domini Mathiae Domsits Custodis, ad quam Dni Ordinarius Vice-Comes, Singulorum Processuum Iudlium, Cassae Perceptor, & Johannes Bana Tabulae Iudriae Assessor deputabantur.” See MNL BML IV. I. a. 3. a. Protocolla Congregationum, vol. 13, 1742. X. 29. – 1745. XI. 13. pp. 46–47.

[Com]^b

- 1: PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^a
- 2: **5to Additamenta cum observationibus ad descriptionem Belianam Comitatus Baranyiensis pertinentibus.**
- 3: 9 pp.
- 4: Additions and comments to Bél's description of Baranya County. The writer is unknown, but is obviously one of the county reviewers (see **[Com]^a**). He probably knew one of the other two "reviews" (**[Com]^a**), because he refers to it in Chapter 9 of the general section ("see the remark made by the tax collector").²⁰ His notes reveal excellent knowledge of the place.²¹
- 5: Handwriting of an unknown county reviewer.
- 6: Written after August 1743 (see above).

[Com]^c

- 1: PPKL Fasc. LXXVI. Nr. 4^b
- 2: **5to Additamenta, cum nonnullis observationibus ad opus historicum, respectu I. Comitatus Baranyiensis, a Domino Matthia Béll conscriptum, pertinentibus.**
- 3: 20 pp.
- 4: Additions and comments to Bél's description of Baranya County. The writer is unknown, but he was obviously one of the county reviewers (see **[Com]^a**). He knew both earlier manuscripts (**[Com]^a**, **[Com]^b**), and took several parts from them.²² However, there are comments in this manuscript that are not included in the other two — such as the list of villages according to the townships (**[Com]^c** pp. [18–20]). In other words, the county reviewers probably combined the various additions in this manuscript, and planned to send this copy — or a fair copy of it, as the manuscript also contains amendments — to Bél.
- 5: Copied by an unknown hand.
- 6: Written after August 1743 (see above).

c

- 1: -
- 2: **Comitatus Baranyiensis.**
- 3: (The manuscript has not been found)
- 4: Description of Baranya County.
- 5: In the extant copy prepared by Ferenc Szarka (**E**), several textual places suggest that Bél did some further work on the description after August 1735 — that is, after sending it to the Locotenential Council. He mentions, for example, the

20 "Pag. 9. §. IX. videatur notatio Domini Perceptoris." See **[Com]^b** p. [4.]. See also **[Com]^a**.

21 His first remark: "Pag. 1. Lin. 1. Castrum Baranyavár, a duobus, et quod excedit, saeculis, desertum, suisque iam ruderibus consepultum." See **[Com]^b** p. [1.].

22 Thus, for example, the first remark in this manuscript is identical, word for word ("Ad Paginam 1^{mam} lineam 1^{mam} Castrum Baranyavár..." **[Com]^c** p. [1.]), with that of the previous manuscript (**[Com]^b**). See previous note. He also adopted several of the remarks made by another hand (**[Com]^a**): for example he adopted the remark added to Chapter 6 in the same hand ("Praecipui sunt, qui inter Danubium et fluvium Carassum late diffusi vastum quoddam aequor referunt, et campi Mohács denominatione gaudent..." **[Com]^a** p. [1.]) with slight modifications (**[Com]^c** p. [4]).

death of Eugene of Savoy (in 1736), information which is naturally not included in the text sent to the county.²³ He also mentions that he has “recently published” Calanus’ *Attila*, while the text sent to the county, and the copy of that text, only mention that he “is about to publish” it.²⁴ In addition, he has made stylistic improvements to the text.²⁵

Thus, while the manuscript that he sent for revision (**b**) was gathering dust in the county, Bél continued to work on the text, and clearly had another fair copy of it made (**c**). On the other hand, in Szarka’s copy there is no evidence that Bél knew of the additions made by the county reviewers, as he does not integrate any of them. Of course, it is conceivable that sometime in the 1740s — after 1743 —²⁶ Bél received the list of corrections and additions arising from the county’s revision, and that he took them into account in a manuscript later than **c**, although there is no evidence to support this.

6: After 1736.

D

1: University of Pécs, University Library, Klimó Collection, e. 1 22, Ms 166

2: Comitatus Baranyiensis.

3: 43 ff. 360×235 mm. The manuscript has no page numbers. The text is written on one side of the page only, while on the other side there are notes in some places.

4: Description of Baranya County.

5: Very probably the copy commissioned by Bishop György Klimó of Pécs (1751–1777), based on the copy sent to the county (see **b**). The fact that the creator of this manuscript “replaced” the name of the current bishop to that of György Klimó in the political section of the general part provides incontestable proof that the document was written under Klimó’s tenure. However, the change is not a supplementary correction, but was written in this way as a matter of course.²⁷ Moreover, György Klimó’s *ex libris* of 1754 has been attached to the manuscript,²⁸ suggesting — together with the above proof — that he commissioned the copy. The document contains additions written by the copyist himself. Since he left space free for individual insertion marks — that is, he did not make subsequent corrections — it is probable that he copied both the notes and the amendments from the original manuscript.²⁹ This must have been the manuscript consulted by József Koller (1745–1832), provost of Pécs and a prominent church historian, who refers to Bél’s description of Baranya County in his historical work on the bishopric of Pécs.³⁰

6: Written between 1751 and 1777 — that is, during the tenure of Bishop György Klimó.

23 Of the mountain range that he calls “Baranya mountains” (*Mons Baranyensis*), Bél remarks that Prince Eugen von Savoyen, landowner of this area, had prohibited hunting there during his lifetime, then continues: “Quam tamen providentiam, mors summi viri, si non intervertit penitus, certe multum contemeravit.” See **E** p. 6. As Eugen von Savoyen died in 1736, this must have been written after Bél had sent the manuscript to the Locotenential Council, obviously in another manuscript. This explains why the sentence is missing from the probable copy of the manuscript that was sent to the county. See **D** f. [3v].

24 “Scripsit vitam *Attilae* [!], in cuius titulo: *Iuvenus Coelius Calanus Dalmata* nominatur, nuper a nobis editus.” See **E** p. 31. On the place of the text in copy **D**, see note 15.

25 In the manuscript (or rather its copy) that was sent to the county, the first sentence of the description of “Baranya mountains” (*Mons Baranyensis*) reads “Mons Baranyensis uno tantum milliari distat a Siklosiensi in orientem.” See **D** f. [3v]. Bél improved the style as follows: “Mons Baranyensis uno admodum milliari a Siklosiensi in orientem disiungitur...” See **E** p. 5.

26 See **[Com]**^a.

27 “Supremus Comes Provinciae Episcopus est Quinque-Ecclesiensis hodie Georgius Klimo...” See **D** f. [12r].

28 “Georgius Klimo Episcopus Quinque Ecclesiens. 1754”, underneath: “Thomas Bohacz sc. Viennae.”

29 Von Savoyen’s death is also indicated here in the context of his estates in Baranya: “fuit Eugenii Pincipis, iam est Regis [sc. ditio].” See **D** f. [4v].

30 See KOLLER 1801. 50.

E

- 1: EFK Hist. I. 1.
 2: **Matthiae Belii Rerum Hungariae liber de Comitatu Baranyensi. Paratus a Francisco Szarka de Lukafalva.**
 3: 67 pp. 360×250 mm.
 4: Description of Baranya County.
 5: A copy by Ferenc Szarka, based on a copy modified by Bél after 1736 (see c). Szarka, as he did in the case of other descriptions, modifies and “updates” the text in some places. On page 5, for example, the text reads: “on the south side of the [Siklós] hills there is another plain, as well as forests, which extend as far as the [river] Drava; they belong to the Siklós estates and possessions of Caprara, *but today they are owned by the most high imperial prince Károly Batthyány.*”³¹ As Marshal Károly Batthyány (1698–1772) was awarded of the title imperial prince in 1764 for his services during the Seven Years’ War, this remark could obviously only have been made by Szarka, rather than by Bél, who died in 1749.
 6: Written around 1771–1772.³²

IV. Brief review of the county description and the principles of the text edition

For the reasons outlined above, the description of Baranya County is a very incomplete work, although this only really becomes obvious at the end of the text. The geographical passages in the general section (E pp. 1–13) explore the usual themes, although with a few innovative details. One such is the historical digression on the Csele stream, concerning whether it was in this stream, or in the Karasica, that King Louis II drowned (pp. 9–10). The detailed descriptions of Mohács Island, and of the villages along the Dráva River and their respective lords, are also unusual in this section (pp. 7–8). The digression on grape varieties and wine regions in Baranya (pp. 11–12), which is linked felicitously within the political section with the chapter containing information on vine cultivation, winemaking, and the difficulties of selling wine and making palinka in Baranya (pp. 16–17), is extremely interesting from a cultural-historical perspective. In the political section (pp. 13–18), the most important part is the presentation of the contemporary population of the county, including the Serbs, who tend to follow Turkish customs; the Croats who are similar to them; the recently returned Hungarians, who wear shorter clothing; and the likewise recently settled Germans, who struggle with problems of “acclimatisation” (pp. 15–16). At the end of the section, Bél mentions the deputy lord lieutenant, the magistrates and the county crest — Szarka includes a drawing of the latter (see p. 18),³³ which suggests that the manuscript he copied also included a representation of the coat of arms.

The special part begins with a description of the township of Pécs, and the city of Pécs within it. Following two chapters presenting the history of the city, the third chapter describes the city’s earlier and contemporary appearance, the fourth contains details about Pécs wines, the fifth describes the city’s churches and other buildings, and the sixth describes the suburbs, with a brief mention of the population. In the seventh chapter, Bél — relying on a number of narrative sources and other data — included the archontology of the bishops of Pécs (pp. 29–49), as he had done in the case of all Catholic bishoprics. The description of the city is followed by a description of Pécs Castle, Pécsvárad, and various ruins (pp. 49–51). This is followed by a brief presentation of three towns — Pécsvárad, Mohács and Szekcső (pp 52–56). These chapters are interesting only inasmuch as they provide a general overview of ethnicity (all three settlements were populated by Hungarians, Serbs and Germans), and of the locations of the individual ethnic groups

31 “...altera montis [sc. Siklósiensis] parte, quae ad meridiem vergit, planities itidem est, et sylvae ad Dravum usque protensae, quae ditioni Siklósiensi possessionis Caprarae hodie vero Celsissimi S. R. I. principis Caroli a Batthyán accensentur.” See E p. 5.

32 For the dating, we used the dates in other copies made by Szarka. See also TÓTH 2007. I. 153., 155–156.

33 We also publish the drawing in our edition. See page 331.

within the towns. The part on villages comprises no more than the title (p. 56). As mentioned above, he discusses at the end of the text the villages of both townships simultaneously, subdivided by domains.

Part II, the description of the Siklós township, starts with the castles, including Siklós (pp. 57–61), the presentation of which is made interesting by the fact that it was visited in person by Bél's associate János Matolai (see [M]). This is what makes the chapters presenting the contemporary state of the castle remarkable, especially, for example, where Bél, drawing on Matolai, mentions an inscription that was allegedly made by King and Emperor Sigismund of Hungary, who is supposed to have been imprisoned in the castle (pp. 58–59). By contrast, the presentation of Baranyavár is limited to the etymology of its name (pp. 61–62). The descriptions of the market towns (Siklós, Baranyavár, Beremend, Dárda, Harsány and Bellye) are also poor, containing little relevant information (pp. 62–67). The description ends with a list of villages according to domain (67–74). The manors and estates are the domain of Prince Eugene; the domain of the bishopric; the domain of the abbot of Pécsvárad; the Siklós estate; the Batthyány, Pálffy and Veterani estates; and the villages of various persons. The villages are not listed in numerical order, as was customary in other descriptions written by Bél. Instead, the villages of a domain are presented “en masse” in a single chapter, typically with common characteristics, and less frequently with individual information. We think it likely that these sections are still Matolai's notes, as suggested by the rawness of the text compared to Bél's style, and the above-mentioned “bulk” format. Bél certainly did not want to touch it until he received more detailed information on the settlements — although this never happened.

In terms of the description of Baranya county, the emphasis must be above all on its incomplete character. The descriptions of the county villages have not been completed: instead, makeshift lists of settlements can be found at the end of the work, under the heading *De vicis utriusque Processus...* (pp. 67–74). Nevertheless, the text bears the mark of Mátyás Bél's hand: the Pozsony-based scholar has reworked the available sparse data with his usual elegance and meticulousness. Based on thorough research, the archontology of the bishops of Pécs is outstanding, and surpassed only by József Koller's work.

During the revision of the text, we drew heavily on the manuscript found in the Klimó library (D), on the basis of which we were able to make many corrections to Szarka's copy (E) that preserves the latest version. (Ferenc Szarka's copies were full of mistakes, clearly in part because he was working from water-damaged manuscripts.³⁴) Of course, we were only able to take into account the Klimó manuscript based on the copy sent to the county if, in the given place, Bél had not subsequently altered the manuscript (c, E). As we have already noted, in one place Szarka certainly altered the text. We have reproduced this in double-spaced text (see p. 322).

In manuscript, which we used as the basic text (E), there were many — often repeated — spelling errors, which we corrected tacitly, without any specific note (e.g. comodus – commodus). In addition, there were some peculiarities in spelling that were not, in themselves, erroneous, but since they differ from Bél's usage we have also corrected them, without adding a note, to the author's preferred form (e.g. Mathias – Matthias). These spellings are as follows (the manuscript variant, followed by the form we have used):

archi episcopus etc. – archiepiscopus etc.; basylica – basilica; comoditas – commoditas; deffendo etc. – defendo etc.; defficio – deficio; emmineo – emineo; erripio – eripio; exto – exsto; extruo – exstruo; hyems – hiems; hystoria – historia; Istvánfius – Istvánffius; Panonus, Panonia – Pannonus, Pannonia; planicies – planities; rippa – ripa; spacium – spatium; sylva etc. – silva etc.; tyara – tiara; Vagnerus, Vágnerus – Wagnerus

34 Cf. TóTH 2007. I. 14–15., 153.

V. Summary

Data provider: János Matolai (see [M])

Revision: county (b, [Com]^a, [Com]^b, [Com]^c)

Manuscript for publication: E (EFK Hist. I. 1.)

Translation: -

Literature: TÓTH 1984.

MATTHIAE BELII
COMITATUS BARANYIENSIS
PARS GENERALIS.

MEMBRUM
PHYSICUM

De

Situ, natura, et opportunitatibus Comitatus.

S Y N O P S I S.

<p><i>Nominis ratio, et praerogativa</i> §. I.</p> <p><i>Termini, et plagae: longitudo, et latitudo</i> §. II.</p> <p><i>Situs montanus, collinus, et campestris</i> §. III.</p> <p><i>Mecset, seu Mons Merseti</i> §. IV.</p> <p><i>Mons Siklosiensis</i> §. V.</p> <p><i>Mons Baranyensis</i> §. VI.</p> <p><i>Situs ad haec collini: praeterea campi, nemora, silvaeque</i> §. VII.</p>	<p>Danubius §. VIII.</p> <p>Dravus §. IX.</p> <p>Carassus §. X.</p> <p>Chelleus: Hidas §. XI.</p> <p><i>Aëris salubritas: soli feracitas</i> §. XII.</p> <p><i>Fructus hortenses</i> §. XIII.</p> <p><i>Res pecuaria, ferae, et aves silvestres, et aquatica</i> §. XIV.</p>
--	--

§. I.

Castrum *Baranya-Vár* et heic comitatu nomen indidit. Sunt, qui a vini feracitate eum denominant, quasi Matrem vini, quod Hungaris *Boranya* est. Neque omnino diffiteor, eundem inter vini feracissimas regni provincias optimo iure censerī posse. Sed quia arci nomen hoc proprium est, tutius appellationem hanc ab eius vocabulo accersimus, sive demum arx ipsa, vini matrem notet, sive rem quamcunque aliam. Hungaris interim, non tantum ex more *Baranya Vármegye*, sed plerumque *Baranyaság* dicitur: quod quidem praerogativam indicat. Enim vero, quoscunque Comitatus ad eum modum prisci Hungari nominavere, ducatus olim titulis insignes fuisse constat: quemadmodum id ex

*Nominis
ratio, et
praerogativa.*

ⁱ In folio secreto primam paginam praecedenti titulus quidam a copista Francisco Szarka creatus est, qui ita se habet: „Matthiae Belii rerum Hungariae liber de Comitatu Baranyensi. Paratus a Francisco Szarka de Lukafalva.” Qui titulus cum vitiis pluribus laborat, nec titulis illis, quibus Notitiae Comitatum aliae a Belio ornari solitae sunt, congruit, nonnisi in nota a nobis ponitur.

vocabulis †*Szilomság*†,¹ *Somogyság*, *Liptoság* liquido constat, quibus ducatus axioma attributum fuisse, non ignorant consulti rerum patriae. Quando autem *Baranyensis* regio, ea dignitate claruerit, non habeo dicere, nisi ad ea id tempora referas, quum plures regibus filii erant, quibus ex more provinciae attribuebantur ducatum nomine insignitae: credo, ut et rebus administrandis assuescerent,² neque haberent, cur res novas, uti accidit saepius, adversus parentem molirentur.

§. II.

*Termini, et
plagae:*

Ipse comitatus³ trianguli formam refert; ea parte, qua orientem respicit, perpetuo *Danubii* alveo a *Bácsiensi* [p. 2.] regione distinguitur, sicuti a *Slavonia Dravo*, qui ei quidem ab occidente adlabitur, sed quod in orientem properat, latus eius meridionale stringit, atque cum *Danubio* coniunctas, provinciam utrinque sensim angustius constrictam inter orientem, et meridiem cuneat. Par eiusdem ratio est, cum ab occidentis plaga, tum a septentrionali. Illic enim terminus cum *Dravo* iunctus, atque iuxta *Simeghiensem*, et *Tolnensem* Comitatum pertransiens, perpetuo iugo *Merset* montis, ad *Danubium* usque regionem nostram praecingit, facto heic non minus, quam illic angulo, qui cum forma trianguli, ut dictum est, egregie congruit. Caeterum, mediocri quadam amplitudine regionem suam involvit. Eo tractu, quo *Essecum* ab oppido *Dombó-vár* distat, milliariibus in longum undenis protenditur, latitudine milliaria septena vix excedente, si a *Mohács* oppido recta versus *Sigethum* pergas. Alioquin hinc brevior est, illinc angustior, ut forma est trianguli.

*longitudo et
latitudo.*

§. III.

*Situs
montanus,
collinus, et
campestris.*

Positio eius ea terreni mixtura temperata est, ut nesciam, praeferebantne sit, an comparanda cum amoenissimis *Hungariae* comitatibus aliis. Neque enim montibus adeo aspera est, ut planitiem respuat, neque tamen ita plana, quin editis subinde collibus surrigatur. Quid? quod hinc montibus turget, iusta serie iugorum longe lateque propagatis; hinc iterum in valles scissa, in campos exspatiatur, atque pulchro planitiei inter montes procurso, nunc edita, nunc depressa, speciem praebet fortunatae regionis.

§. IV.

*Mecset, seu
mons Merseti.*

Praecipuus montium, qui heic occurrunt, est *Mecset*. Nomen *Turcicum* credunt aliqui, quod turrim significat; sed antiquius id nomen est, quam *Turcarum* in *Europam* adventus. [p. 3.]⁴ *ISTVÁNFFIUS Mececum* dixit,^{a.)}ⁱ alibi *Mersetum*, montem summae altitudinis.

^{a.)} Lib. XV. p. 260. l. 40. *Aureum Montem* vocat LAZIUS, opinandi lubidine inductus, cum aureus mons in *Moesia Superiore*, haud vero in *Pannoniis* quaerendus ei fuisset, sicuti id ex EUTROPIO constat.

¹ *D Sziromság*; fortasse *Szilágyság* ² corr. ex *asvescerent* a nobis ³ corr. ex *Comitattus* ⁴ *D* add. *Aureum Montem... Eutropio*^{a.)} constat; vide etiam notam nostram sequentem

ⁱ *Hic E* add. notam (notam „a.”) antiquam), cuius textus ita se habet: „Lib. IX. c. XI. 4. in Probo: lege Ortelium in Thesauro Geog. ubi hanc Lazii opinionem recenset”. Quod certe non ad locum *Istvánffianum*, sed ad locum

Quod equidem haud negaverim, si eum ex situ oppidi *Quinque Ecclesiensis* metiri velis. Hoc enim in planitie, ad pedem montis posito, latus, quod ibi obvertit, tam aspere videtur adsurgere, ut altissimis quibusque montibus prominere credatur. Alioquin mons nec altus nimium est, nec humilis, sed mediocriter editus. Incipit ad vicum *Nádasd*, unde versa in occasum fronte, serie iugorum continua in meridiem flectitur, atque ubi ad *Sigethum* usque pervenit, adpropinquantis *Dravi* lacunis repressus,¹ quasi molliter subsidet. Nec tamen ad *Nádasd* sic insurgit, quin coniungatur aliis, qui aequali iugorum nexu ad *Sexardum* usque procurrunt. Hinc totum eum tractum, qui *Sigetho* et *Sexardo* interiacet, montem perpetuum, et sepis instar serie iugorum continua decurrentem, *Mersetum* alibi nominavimus. Sed vero, si speciatim definiatur,² illa tantum pars *Mecseth*, seu *Mecsek* adpellatur, quae, ut dictum est, *Szigetho* ad *Nádasd* usque procedit. Reliqua eius pars nomen montis *Sexárdiensis* obtinet, ab eius nominis, ad quod pertingit, oppido. Latus eius, quod in *Tolnensem* oram prominet, praeceps utrinque est, atque iusta ferme altitudinis aequalitate, speciem refert montis continui. At vero, quod in *Baraniensem* transit, a fastigio montis late diffusum, molli declivitate, multisque vallibus divaricatus, in campos ita desinit, ut a *Nádasd* ardua, alta, et difficili via in fastigium eluctatis, vix demum appareat, descensus per declivene³ latus fiat, an totum iter molli fastigio montis ad planitiem usque decurrat. A vertice namque usque ad *Pécsvárum*, via modice declivis, et hinc inde tantum aspera est, si unicum clivum excipias, qui ad oppidum, quod [p. 4.] dixi, *Pécsváradgya*, praeruptius quidem, sed nec alte tamen decurrit. Itaque, in summo cacumine complures adparent coloniae, nuper admodum cura abbatis *Pécsváradiensis* positae. Vestiant latera montis densae et opacae⁴ quercus, opportuna non venatus modo, sed porcorum etiam saginae, et lignationis commoditate; qua quidem praeter praesulem, capitulum item *Quinque Ecclesiense*, abbas *Pécsváradiensis*, Princeps *Eszterházi*, et alii viri nobiles, *Lengyelii* et *Rindsmaulii* potiuntur. Clivorum reliquum vitis occupat, praesertim ad urbem *Quinque Ecclesiensem*.

§. V.

Mersetum Siklosiensis mons naturae situ subsequitur. Ad quem tamen non eam tantum partem referimus, quae arci *Siklósiensi* opposita est, atque speciatim *Siklósiensis* nominatur, verum quidquid montium est, qui a vico *Nagy Harsán* iuxta *Kiss Harsán*, *Terehegy*, *Siklós*, *Juden*, *Harkán*, *Viszla*, *Totfalu*, *Marfa*, usque ad vicum *Szava* procurrunt, montem heic *Siklosiensem* appellamus: non modo quod ad ditionem *Siklósiensem* vici hi omnes adtinent, sed etiam, quod non est locus nobilior, a quo possit totus hic montium tractus denominari. Neque enim mons vallibus interceptus est, et metarum instar a se invicem discretus, sed continuus, atque singulari iugorum nexu in milliaria tria

Mons
Siklosiensis.

¹ corr. ex *repraessus* sec. D ² corr. ex *deffiniatur* sec. D ³ *per declivene* corr. ex *perdeclivene* sec. D ⁴ corr. ex *oppacae* sec. D

Eutropii adtinet (vide notam a.) novam. Sententiam vero, in qua de Eutropio mentio fit („aureum montem ... ex Eutropio constat”), e textu principali Belius exemit ac in notam sequentem rededit (quae nunc est nota „a.”) nova, nota „a.” antiqua haud secus deleta (quod copista non animadvertit). Cf. D, ac notam priorem. Notae „a.” loco notam „b.” posuimus (nomine „a.”), in qua locus Istvánffi legitur; sicuti recte in D visitur. Locum operis Istvánffi hic citatum vide in ISTVÁNFY 1622. p. 260.

plus minus porrectus, latitudinem milliaria duo vix usquam superante. Ima eius vici tenent, amoenis pomariis circumsepti.¹ Latus vineis luxuriat, fructus tamen pro diversitate locorum diversissimi. *Villánienses* primae notae vina gignere dicuntur. His accedunt: *Nagy Harsánienses*, inde *Judienses*, tum *Siklosienses*, ultimo *Terebgyienses*,² inter has *Kiss Harsánienses*, post *Harkánienses*, porro *Viszlaienses*, deinde *Tottfaluienses*, [p. 5.] et denique *Marfaienses*.³ Quae tametsi omnes latus montis orientale vestiunt, tamen ob habitum soli, alioquin pullum, et resolutum, virtute fructus variant. Neque rubra tantum vina ferunt, sed etiam albula, illa tamen his copiosiora, et generosiora. Alioquin pulcher hic tractus, quod vineis consitus est, laetum ex subiecta planitie adspectum praebet, praesertim ex arce *Siklós* prospicientibus. Inter vineas, praesertim quae⁴ ad cacumen vergunt, densae sunt, sed haud procerae quercus, et quum tota montis series aequalis ferme iugi est, et tecti instar surrecta, ac postea utroque latere, declivius tamen ad vicum *Nagy Harsán*, velut a reliquis distincta, in altissimum verticem adtollitur. Sub hoc monte, haud procul a radicibus eiusdem, dumeta sunt, et collini situs, campis distincti, quos anno MDCLXXXVII. incomparabilis illa victoria contra *Turcos* nobilitavit. Quemadmodum enim anno abhinc MDXXVI. campus *Mohács* regis, et totius *Hungariae* †clade funestissima⁵ notatus est, ita anno isthoc ad viciniam⁶ montis *Harsán*, iure quasi talionis, profligatorum *Turcarum* sanguine maduit. Plus enim quam millia sedecim barbarorum interierunt, reliquis partim captis, partim fugae errore in lacunas illapsis, perditisque, quum ex nostris haud plures, quam septingenti desiderarentur. Altera montis parte, qua ad meridiem vergit, planities itidem est, et silvae, ad *Dravum* usque protensae, quae ditioni *Siklósiensi* possessionis *Caprarae*, hodie vero Celsissimi S. R. I. Principis *Caroli a Batthyán*¹ accensentur.

§. VI.

Mons
Baranyensis.

Mons Baranyensis uno admodum milliari a *Siklósiensi* in orientem disiungitur. Adtollit haud procul *Dárda* incipit, unde *Danubium* versus ad milliaria [p. 6.] duo porrectus, aequali et hic iugorum nexu fastigia sua extendit. Pergit enim perlibrata⁷ quasi altitudine ad vicos *Darás*, *Kisfalud*, et *Bán*, ubi in campos desinit. Hinc et illinc opaca ex silvis habet latera, ferarum plena, quarum tamen venationem Princeps *Eugenius*, orae istius herus vetuerat, dum viveret, ut exinanita⁸ tot bellis, et licentiosa postea atque imprudenti venatione lustra, feris iterum invalescerent, requietius foeticaturis. Quam tamen providentiam, mors summi viri, si non intervertit penitus, certe multum contemeravit. Per declivia ab ovo vites et hic posuere incolae, germine⁹ rubelli vini ita celebres,¹⁰ ut ob¹¹ eius ubertatem *Mater vini* mons, apud Hungaros *Boranya*, vocari meruerit. Terrenum habet limosum quidem, sed resolutum.

¹ corr. ex *circum septi* sec. D ² D *Tereghienses* ³ corr. ex *Marfaiensis* sec. D ⁴ om. DE; add. a nobis ⁵ D *clade funestissime*; E *de funestissimo*; quae ita correximus ⁶ corr. ex *vicinia* a nobis ⁷ corr. ex *praelibrata* sec. D ⁸ corr. ex *exinaniti* a nobis ⁹ corr. ex *germinae* a nobis ¹⁰ corr. ex *celebris* sec. D ¹¹ add. sec. D

¹ *Sine dubio a Francisco Szarka verba „hodie ... Batthyán” textui sunt inserta, aut saltem titulus „S. R. I. principis”; cum Carolus Batthyány nonnisi d. 27. Febr. 1764. Sancti Romani Imperii princeps a caesare Francisco creatus est. Vide LIBRI REGII 47.18.*

§. VII.

Praeter montes collini quoque situs eleganter regionem discriminant; quidquid enim inter *Mersetum*, et *Siklósiensem* montem interiacet, varie editis collibus distinctum est, quorum alios segetes, dumeta alios vestiunt, pulchro inerrantium rivulorum, quibus nil esse potest iucundius, spectaculo. Quod reliquum est, campis superbit, amoenis passim nemoribus, silvisque interstinctis. Praecipui sunt, qui ab *Harsán* vico usque ad oppidum *Mohács* late diffusi, vastum quoddam aequor referunt. Ultra eminent¹ colliculi, campestres tamen, usque ad *Bátha*, unde iterum versus *Pécsvár* collina recurrit positio. Porro a *Dárda* iuxta *Dravum* usque *Sigetum*, late patens planities circumfunditur, lacunis tamen interrupta frequentibus, quas *Dravi* eluviones moliantur; id quod et in² ripa *Danubii* videre est.

Situs ad haec collini:

praeterea campi, nemora, silvaeque.

§. VIII.

Fluviorum, qui comitatum praecingunt, praecipuus est [p. 7.] *Danubius*. Intrat fines regiunculae ad oppidum *Bátha*, unde haud longe progressus dividit alveum in duo brachia; sinistro recta in orientem per terminos *Bácsienses* demanat, dextro autem inclinatur in meridiem, atque ubi haud exiguum partem provinciae *Baraniensis* flexuoso ambitu secuit, coadunatis ad *Bátinam* alveis, insulam molitur longam, milliaribus plus minus quatuor, latam duo. Densa hanc nemora [†]increverunt³ paludibus irrigua, sed coloniis tamen ponendis, non modo ob caedui ligni copiam, sed etiam terreni fertilitatem idonea: omnibus enim vero rebus, quae sunt ad victum necessariae, si vel⁴ levi opera curentur, ubertim adfluit: ut eximiam ad piscandum commoditatem taceamus. Ditio est haeredum *Eugenii*,⁵ *Sabaudiae* ducis, atque parte extranea praesuli⁶ *Quinque Ecclesiarum* obnoxia. *Szegső*, *Mohács*, et *Külked* piscaturae proventu cum primis celebrantur. Ad *Bátinam* traiectum habet amnis, qui exinde uniformi quidem alveo, at mox in orientem, mox in meridiem actus, silvas utrinque interfluit, atque ubi ad angulum provinciae nostrae anfractuoso aquarum cursu delatus est, hausto *Dravo*, lento versus *Almás* alveo provolutus, *Slavoniam* a *Comitatu Bácsiensi* discriminat.

Danubius.

§. IX.

Dravus, e regione *Szigethi* isthuc exspatiatus, fluviorum alter, ad *Sülö* nostrae se provinciae intimat. Planities, quam interluit, limosa est nimis, ideoque lacunosa, quocirca quasi a se ipso degener, lentius heic volvitur, quam ferri consuevit, suis fontibus propior. Enim vero, simul imbribus intumuit, excedit ripas, factisque eluvionibus, loca⁷ vicina obruit, hinc neque patitur vicos, nisi locis editoribus. [p. 8.] *Caprarae* possessio in ripa eius numerat vicos septem: *Czun*, *Szaporcza*, *Tesenfa*, *Csepel*, *Csehi*, *Palkonya*, *Szabolcs*, et solitudinem *Paly*. Reliqua sunt *Veteranii*,⁸ *Magy*, *Oita*, *Nagyfalu*, Hungaricae gentis loca. Itaque, varios habet dominos piscatura: *Sülienses* tamen, et *Caprarae* ditio cunctis aliis anteeunt.

Dravus.

¹ corr. ex *eminent* sec. D ² add. sec. D ³ fortasse *investiunt* ⁴ *si vel* corr. ex *sive* ⁵ post *Eugenii* verbum et del. sec. D ⁶ corr. ex *praesulis* sec. D ⁷ corr. ex *loca loca* sec. D ⁸ corr. ex *Veteránii* sec. D

§. X.

Carassus.

Carassus, indigenis *Karaszicza*, a *choracibus*, seu *coracinis* piscibus nomen accepit. *Chorax* enim *Hungarorum* et *Slavorum* lingua *kárász* vocatur, inde *karaszicza* Rascianorum, quasi *choraceus* rivus, seu *coracinorum* ferax. Confluit ex tribus rivis, quorum primus decurrit ab arce *Pécsvár*, ex montibus eius delapsus. Itaque praeceptus fertur, et licet aquis haud exundet, tamen ad urgendas molas, eximie utilis est. Praeter *Pécsvárum* transcurrit vicos plurimos, nempe *Sz. Ersébeth*, *Katol*, *Kemény*, *Nyomjo*, et *Szerdékeny*, ubique fere insessus¹ molis. At ubi ad desertum *Kesse* pervenit, adiungitur ei alter ex *Gross Hetén*, iuxta *Vasas*, *Somogy*, *Romonya*, *Bogát*, *Simenye*, *Haságy*, *Hidel*, *Olasz*, *Gyula*, *Balvárt*, *Ugh* defluens.² Quo haud parum adauctus, latiore alveo, per depressa, inter agros, et silvulas elevationes, paludosus esse incipit. Et ubi ad *Vilán* pervenit, accepto illic tertio fluviolo, versus *Harsán*, ita restagnat, ut discernere, etiamsi diligentius intuearis, nequeas, in quam partem fluat, arundinetis et carectis, profundoque coeno³ plane impervius, nisi hieme, dum gelu constringitur.¹ Testis horum ISTVÁNFFIUS est, cuius verbis usi sumus, ut eo luculentius adpareret, vera esse, quae ipsis oculis usurpavimus. Campos enim offendit latos et limosos; quapropter late diffusus, in stagna, lentescentibus undis, et sine alveo patulis, iuxta *Baranyavár*, quasi manare nollet, ad *Batinam* usque labitur. Unde postea *Danubio* adpropinquans, quasi tanti fluvii connubio laetus, celer, et fremens defluit. Inclaruit bellis compluribus, anno maxime, quem supra meminimus, MDCLXXXVII. quo barbarus, factis inter lacunas eius aggeribus, feliciter [p. 9.] a nostris devictus est. Alioquin clade etiam illa fatali *Hungariae*, qua cum LUDOVICO rege anno MDXXXVI. nostratum flos interiit, notatum esse *Carassum* accepimus. Ita enim ISTVÁNFFIUS:^{a.)} ⁱⁱ *Rex cum paucis*, inquit, *quos a tergo eius constitisse retulimus, in tanta rerum iniquitate, quam saepe praedixerat, fuga salutem quaerere coactus, relicto ad dextram Mohácio,⁴ citatis equis, versus Quinqueecclesias cursum intendit. Sed quum in Carassum, palustrem, et coenosum rivum, inter Mohácium,⁵ et Chellium⁶ vicum, incerto vado, limosoque praeterlabentem venisset: isque tum forte a Danubii exundantis aquis, et repente imbre, qui confecto praelio, multa commixtus⁷ grandine et tonitru ceciderat, nonnihil accrevisset, neque obscuritas noctis, aut pavor insequentium hostium, vado explorando otium concederet, rapiente fato, ea, qua⁸ sors et fortuna tulit, transire, impeditiorisque ripae aggerem superare conatus, reflexis⁹ habenis, resupinatoque equo in profundiore lutulenti amnis limum cecidit, ac degravantium armorum pondere, et equi colluctatione oppressus, miserabiliter interiit.* Quibus verbis recte quidem *Carassum* inclaruisse, ostendit historicus; sed quod rex in eo LUDOVICUS interiit, haud perspicue tradit. Nam si *Quinque Ecclesias* rex profugus petiisset, cursum inter *Mohácium*, et *Chelliam* non intendisset, quippe loco utroque ad *Danubium* dextram versus recedente; iter *Quinque Ecclesiense* ad sinistram, versus

a.) Lib. VIII. p. 130. 12.

¹ corr. ex *invectus* a nobis ² corr. ex *deffluens* sec. D. ³ ISTVÁNFFY 1622. p. 122. *caeno* ⁴ ISTVÁNFFY 1622. p. 130. *Mohacio* ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Mohacium* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Chelliam* ⁷ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *commistus* ⁸ corr. ex *quae* sec. D et ISTVÁNFFY 1622. p. 130. ⁹ corr. ex *reflexis* sec. ISTVÁNFFY 1622. p. 130.

ⁱ *Locum operis Istvánffii hic citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 122.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 130.*

Dravum, qua *Carassus* praeterlabitur, ei fuisset suscipiendum. At enim vero, formidine duce, et ancipiti periculo comite, facile est, a via declinare, et in errorem auferrī,¹ inprimis si fata urserint. Caeterum rivus, qui *Mohácsium*, et *Chelliam* interfluit, non *Carassus*, sed *Chelleus*, Hungaris *Cselle Pataka* vocatur, a vico eius nominis adpellationem indeptus.

§. XI.

Oritur nimirum *Chelleus*, in deserto vici *Chelliae*, quem Hungari *Csele* vocabant, unde copiosus delabitur, praesertim caelo pluvio, torrentibus demissis auctus. Eo quod per limosa fluit, lacunas format, *Carasso* haud absimiles, angustiores licet, et iusta riparum aequalitate hinc, et illinc coercitas. In[p. 10.]terdum² et has excedit, si exundare contingat. Itaque ponte eum sterni oportet eo loco, qua via regia transit. Praecipuus est, qua *Mohacsio* ad *Tolnenses* iuxta *Danubium* itur. Alioquin caeli qualitate sicca ita saepe inarescit, ut sine ponte possit traici; imo alveum relinquat aquarum inanem. Ipusus ego Augusto mense anni MDCCXXVI. sicco pede illac transiens, induci haud potuissem, ut crederem, rivum ibi esse solere, nisi ripis ponte iunctis admonitus. Fuimus eo quoque loco, quo LUDOVICUM misere interiisse, perpetua accolarum traditione perhibetur. Abfuimus passus vix triginta a ponte, quem diximus, cum fatalem eum alveum adtigimus, arboribus³ iam incretum. Inde ad passus ducentos *Chelleus* dum exundat, *Danubio* illabatur. Verba igitur ISTVÁNFII ad hunc applicari malim, non modo quod *Chelleum* magis convenit imbre repentino intumuisse, quam *Carassum* semper palustrem, et coenosum, sed etiam, quod *Chelleus* semihorii spatio *Mohacsium* inter et *Chelliam* praeterlabitur, quod dici de *Carasso* nequit, quippe infra *Mohácsium* plus quam uno milliari in *Danubium* cadente. Proinde, post infelicem pugnam, versus pontem cursum intendisse regem crediderim, sed ab eo fatali errore ablatum, coenosum *Cheleii* alveum subiisse. Adde *Hidas* amnem, a ponte sic vocatum, quem Hungari *hid* nominant. Duo sunt huius nominis. Alter in *Merseto*, prope vicum *Hetten* ortus, atque exinde per declivia iuxta officinam vitriariam ad *Nádasdium* delabitur, ferax trutarum, cancrorumque, et molis circumagendis utilis, praesertim ad *Nádasd*, et *Hidas*, vicum sibi cognominem. Infra hunc alter accedit, ex eodem monte *Merseti* deiectus, cui prior ille iunctus,⁴ ita cursum tenet, ut *Comitatum Baranyensem* a *Tolnensi*, tanquam provinciae utriusque⁵ discriminator perpetuus, mutuo separet.

Chelleus:

Hidas.

§. XII.

Eximiam hanc regionis positionem, mira comitatur aëris temperies: suas nempe vices obtinet aestus, frigore iusto mutatus. Neque locum dat putredini ventorum frequentia, ex utraque parte ab aquis mota: quod nisi esset, facile ex paludum halitibus, aestu potissimum, qualis hic esse consuevit, fervidiore, vitii quidpiam aëri admisceri posset. Itaque [p. 11.] aura est salubris per universam provinciam. Ex ea rerum conversione, quam usque huc dedit temporum iniquitas, singulis ferme annorum decadibus alias vidit colonias, quarum tamen homines vigent corpore, quoad pace vigere possunt.

Aëris salubritas:

¹ corr. ex *aufferrī* sec. D ² corr. ex *ininterdum* sec. D ³ corr. ex *ac bovibus* sec. D ⁴ add. sec. D ⁵ add. sec. D

soli feracitas.

Quod autem extraneis, cum reliquae *Hungariae*, tum huius imprimis aër minus conveniat, haud id quidem eius indoli, sed hominum peregrinitati adscribendum, quam qui posuerunt, nihil postea habent,¹ quod coelum nostrum accusent. Terra ferax frugum est cuiuscunque generis, tritici maxime, atque hordei, non tamen verni illius, quippe quod haud proficit, sed quod auctumno seritur. Neque siligini favet, sed amica est tritico *Saracenco*, *Turcicoque*. Humus pulla, et pinguis, haud tamen ubivis resoluta. Stercora haud postulat, ex se laeta, debet autem subigi triplici aratione, si fructuose conservare velis. Iumenta sena, octena aratro, pluraque saepe iunguntur, ut iusta terrae fiat conversio. Qui *Turcico* vivunt tritico, terram ipsi pastinant, repastinantque. Vini proventum supra laudavimus, ob quem, haud sine *Liberi Patris* iniuria, regiuncula *Boranya*, hoc est, *vini genitrix* adpellatur. Hinc enata comitatu sunt insignia, quae in porticu² *Iosuam Chalebunque* referunt, e *Palestina*, inusitatae magnitudinis botrum efferentes. Albo non minus quam rubro vino pollet: praesertim in territorio *Quinque Ecclesiensi*, ubi genus utrumque proficit. Par ratio est vinearum *Vilániensium*, *Harsaniensium*, et totius ditionis *Siklosiensis*, tametsi in his *Vilániense*, et *Harsanense* praecellat. Quod in monte *Baranyensi* gignitur, rubellum quidem est, at paullo ignobilius. Vinum album species uvarum amat geminas. Quarum prima est *Fosóka*, quasi quae alvum cieat; Germani *See Weinber* dicunt. Tenuissimo est acino, eodemque rotundo, racemo denso, et oblongo. Altera species est *Hars levelö*, quod vitis folia habeat, tiliarum simillima. Oblongo est acino, at grassiori eo. Est etiam tertium genus praecocis botri, similis *Augustae*, quam Hungari *Bajnal* nominant. Rubellarum potiores sunt geminae, [p. 12.] quas incolae vocant *Kadárka*, denso racemo, acino ingenti, gracili tamen materia, debilique. *Fekete Bajnal* est genus rubellianum *Augustae*; *Tótfekete* grandi acino, succo forti, generoso et uberrimo germine. *Vörös Domján* rubea est, rosei velut coloris. Ad escam autem complures sunt, *Bumassi*, *Moscatae*, *Thureae*, *Turcicae* item, grandis acini, instar nucis myristicae. Multae sunt, quae in primis in solo *Quinque Ecclesiarum* gignuntur, tametsi et in *Vilániensi*, *Harsániensi*, *Siklosiensi*, et *Baraniensi* omnino reperiantur. Ex his vinum exprimitur generosum, et nobile. Gloriam meruit praecipuam *Quinque Ecclesiense*, non modo, quod albulum est, et gratissimi saporis, sed etiam propter virtutem perennitatis. Adservari enim potest annis plus quam septenis octenisque in cellariis. Cui³ quidem ea virtute *Vilániense*, *Harsánienseque*, et *Siklosiense* albulum prope accedit, sed non illud, quod rubellum est; hoc namque ultra biennium nequit conservari, nisi plane omni bonitate excellat.

§. XIII.

Fructus hortenses.

Fructuum hortensium permulta sunt genera. Passim iter faciens amoenissima videas pomaria, quorum obtutus, eo peregrinantibus accidit iucundior, quo ab artis cultu longius absunt. Nempe, quam sibi incolae designaverunt regionem, sepibus sine cura factis incingunt, ibi arbores conserunt, nullo ordine, ut silvam crederes, suapte natam. Hic demum poma, pyra, et quid non fructuum, si caelum faverit, admirando proventu maturescit.⁴ Nucum varii generis pretium fere nullum, quod et silvescentibus locis colliguntur. Sed horti optimatum, sicuti cultiores sunt arte, habent subinde quidpiam, quod

¹ corr. ex *habeat* sec. D ² corr. ex *portica* sec. D ³ corr. ex *Qui* sec. D ⁴ corr. ex *maturesci* sec. D

non ubique obvium est: ii imprimis, quos praedia summi viri *Eugenii*, adtentiore cura, coeperunt excolere. Peponum tantam vidimus et magnitudinem, et copiam, ut cucurbitas, porcorum delicias, putarint¹ exteri. Adeo, pulchra haec regio, fructuum copia, aliis multis antecellit: modo esset, ubi iidem cum fructu possent collocari. [p. 13.]

§. XIV.

Res pecuaria haud excellit ob terreni angustias. Praeter pecora, quae negotia domestica requirunt, in campis nulla servantur; iis etiam, quae habentur, statura et forma, boves *Hungaricos* haud ubivis exaequantibus. Idem de equis dixerim. Equitia coloniarum frequentia haud admittit. Quos ad usus domesticos servant villici, separatim nutriuntur. Oves paucas videas, easque generis non nisi vernaculi. Sues sunt albi, ac mediocres, et *Tolmensibus* minores. Venatus et hic liber est, praeter eum, qui in ditionibus principis *Eugenii* legibus coercitus. Nullum hic genus ferarum, volucrumque desideraveris,² quo alibi *Hungaria* frequens est. Imprimis aquaticarum avium ingens copia, quippe, quae intra paludes, ob carecta et arundines inaccessas, foetificant, propemodum sine fine. Mirabamur aliquando, tanto numero ex arundinetis evolavisse feros anseres, ut nubem soli obtendisse viderentur. Itaque, nihil dicunt a veritate alienum *Tyrnavienses* eruditi, quum in aquarum *Hungariae* descriptione meminerunt, tantam istis regionibus anserum silvestrium, anatumque copiam esse, ut quos sacri ieiunii tempore, idonei ad eam pietatem cibi deficiunt, ovis passim ex harum avium nidis collectis victitent.

Res pecuaria:
ferae, et aves
silvestres, et
aquaticae.

MEMBRUM II.
POLITICUM

De

*Incolis, et Magistratibus Comitatus Baranyiensis.*S Y N O P S I S.³

<i>Antiquae coloniae in hoc comitatu</i> §. I.	<i>Consuetudo acinos conservandi, et destillandi</i> §. V.
<i>Quae fuerint mutationes a Hungarorum introitu, ad nostra usque tempora</i> §. II.	<i>Qui sint in hoc comitatu rerum Domini?</i> §. VI.
<i>Hodierni incolae: Hungari, Rasciani, Croatiae</i> §. III.	<i>Supremi comites, congregationes, et insignia, familiae item comitatus</i> ⁴ §. VII.
<i>Consuetudines incolarum circa aedes, et agros</i> §. IV.	

¹ corr. ex putarent sec. D ² corr. ex desideraverunt sec. D ³ Synopsis add. a nobis sec. notas marginales

⁴ familiae item comitatus corr. ex comitatus, familiae item sec. D

§. I.

*Antiquae
coloniae in hoc
comitatu.*

Si qua¹ est regio, quae *Romanis* in *Pannonia* complacuit, hac adeo delectabantur, ut eam ante alias, coloniis frequentaverint. Hic erat *Peuce*, et si iter *Antonini* [p. 14.] subduxeris, *Arsatianum*, *Varronianum*, *Anamatia*,² reliqua. Haud equidem disputarim, ubi *Teutoburgum* olim steterit; certum tamen est *Germanos* heic sub *Romanis*, et post hos quoque colonias habuisse, neque eius situm regioni nostrae denegandum esse. *Quados MARCELLINUS*^{a.)} ad tempora *VALENTINIANI* I. in hanc regionem refert. Nec deerant temporibus *ATTILAE*, *Gothi* quos *VALENS* intromiserat supplicantes. quippe pertaesi iugi *Scythici*, parere et religioni *Arianae*, et *VALENTIS* imperio maluerunt, quam vexari ab *ATILA*. Itaque receptos eosdem *VALENS* et *Moesiam* tamdiu fideles vidit, donec eis fidem servavit. Sed quam primum a praefectis imperatoris defraudari intellexerunt, excusso iugo, obruncatisque *Romanis*, non modo has provincias, sed *Italiam* quoque occuparunt.^{b.)} An *Avares* a *Chagano* ob *Turcorum*, *Tartarorumque* incursiones in *Moesiam* translocati, colonias heic posuerint, dubitare integrum non est. Haud enim longe post *Pannoniam* totam occuparunt.

§. II.

*Quae fuerint
mutationes a
Hungarorum
introitu, ad
nostra usque
tempora?*

Postea occupatam regionem diu sine conversione *Hungari* possederunt, donec *Turcae Constantinopolitanorum*, seu ignavia, seu imprudentia admissi in *Europam* hucusque non una data, acceptaque clade viam sibi aperirent, sed ne hi quidem, dum integris erant viribus *Hungari*, ita potuerunt invalescere, quin subinde retunderentur. Inprimis a *Ioanne Hunyadi*, quem et *Corvinum* dicimus. Eo mortuo cum res *Hungariae* fatorum quodam impulsu ruere coepissent in deterius, latus istud regionis *Turcis* adapertum est, captoque *Belgrado*, et profligato ad *Mohács* *LUDOVICO*, *Hungaria* pene omnis, in hostium potestatem concessit. Miserabile dictu est, quanta tunc incolarum caedes edita a sanguinolento hoste fuerit. Quod autem a clade mansit residuum, in captivitate ipsa morte deteriore abactum est. Hoc vero incolarum excidium, rebus potiti *Turcae*, immissis ex *Servia* *Rascianis*, ne vacua habitatoribus esset regio, quomodocunque levaverunt. Cultus tamen pristinus haud amplius provinciae reddi potuit, bellis subinde recrudesc[is] [p. 15.]centibus,³ quae non poterant, non vulgus aggrete pessundare. *Machumedanorum* profecto incolatus, turpiter regionem foedavit, ut diu vix potuerit repurgari. Et profecto foetent adhuc vestigia barbarae gentis, tametsi iam pridem eiectae.

§. III.

*Hodierni incolae Hungari,
Rasciani,
Croatae.*

Iam⁴ etsi potioem partem provinciae *Hungarica* gens occupat, tamen ambiguum adfirmatu est, progeniesne sit illorum, qui primum eo venerunt, an colonia nuper deducta. Certum est, belli tempestate, et barbaro saeviente, ita dilapsos fuisse, ut vix famam

a.) Lib. XVII.

b.) vid. *JORNANDES*, et *PROCOPIUS* lib. I. *Hist. Goth.*

¹ corr. ex quae sec. D ² corr. ex *Anamantia* sec. D; recte *Annamatia* ³ corr. ex *recrudesscentibus* sec. D

⁴ add. sec. D

sui reliquerint. Neque redierunt prius, quam regione pacata.¹ Interea lapsu temporis aliis morte abreptis, aliis alibi considentibus, pauci erant, qui redirent. Itaque ex viciniis² plurimi confluerunt. Rari ergo fuerunt, qui sub *Turcarum* iugo vitam isthuc duxissent. Incolarum plerique *Rasciani* fuerunt, ideoque moribus *Turcarum* adhuc adsueti. Domicilia, vestitum, reliquamque supellectilem, ad eorum ritum conformant. Voces etiam *Turcicas* in lingua eorum, quae *Illyrica* est, observes. Par ratio *Croatarum* est, qui *Rascianis* lingua, veste, et moribus prope accedunt. Tametsi vero omnibus vestis una est *Hungarica*, tamen variat pro diversitate gentis. *Hungaris* curtam amantibus, *Rasciani* amiciuntur longiore. Caput etiam hi aliter radunt, quam illi. Utrumque *Croatae* imitantur. Intersunt his omnibus *Germani*, atque praecipue *Suevi*, et *Francones*, nuper ex *Germania* frequenti demigratione eo deducti. Multi eorum cum primum in regionem hanc venissent, aëris, an aquarum peregrinitate, vel sua ipsorum culpa, intemperantes enim sunt cibi, et potus, vini potissimum, interierunt. Reliqui utcunque proficiunt haud absimiles illis, quorum in *Tolnensi* agro meminimus. *Eugenius* princeps tribus eos vicis auxit, quinque abbas [p. 16.] *Pécsváriensis*, episcopus uno in *Nádasd Schilson*, et *Kun*, itidem uno in *Hidas*. *Batthianii* duobus, tribus *Veteranii*, quod sciamus.

§. IV.

Aedes incolis ex rudi latere, aut materiae, sepis instar, luto obductae, quas stramen tegit, aut arundo. Agrum vertunt vicibus ternis, iunctis iumentis senis, et pro qualitate soli, octenis. Pinguis enim, et bituminosa humus, difficilius proscinditur, imprimis, ubi coelum pluviosum subitanei soles exceperunt. Tum enim, inarescens solum, quo est accipiendae sementi magis idoneum, eo minus aratro cedit. In vineis fieri nequit, ut non alter alteri³ velit praecellere, non modo operis cura, sed etiam scientia. Itaque diverso, quo quis didicit, modo utitur. Communis *Quinque Ecclesiensium* cum *Siklósiensibus* modus est, quem in consitione observant. Deponunt vites taleis, hoc est virgis, quas inter putandum selegerunt, bipedanae, vel tripedanae longitudinis. Et ubi post putationem in fasciculos collectas terra humida adobruerunt, tempore florentis siliginis rursus erutas, sulcis pangunt⁴ more solito. Putant omnes ad gemmas binas, si vitis genus, cui *Kadarka* nomen, excipias, quae ad singulas tantum putari solet, idque non nisi parte anni nivibus iam prorsus nudata; tametsi vero, neque praeter hanc, quam diximus, vitis speciem, reliquas adversus frigoris iniurias, humo obruere. Pastinant ter, cum maxime tempestivum credunt. Vindemiant circa festum⁵ Michaelis, alii prius, alii posterius, maturitate fructus, tempus vindemiae variante. Quod collegerunt ex rubellis, relinquunt in cado diebus pluribus, dum succus colorem contrahat. Alioquin illico infundunt vasis, quae urnis octenis minora non sunt, aliquando quatuordecenas superant. Sulphure non subigunt, nisi subductis faecibus diffundatur in alia, ne color vitietur. Sed quum recens infunditur, vasa eius eluunt herbis odoriferis, aut tantum pampinis aqua incoctis. Et cum optimum vinum sit, aegre tamen partem aliquam dividere possunt versus *Belgradum*, paucissimis in vicinias distractis. [p. 17.]

Consuetudines incolarum circa aedes, et agros.

¹ corr. ex *paccata* a nobis ² corr. ex *vicinis* sec. D ³ corr. ex *alterit* sec. D ⁴ corr. ex *pansunt* sec. D
⁵ corr. ex *faestum* sec. D

§. V.

*Consuetudo
acinos
conservandi,
et destillandi.*

Vinaceas,¹ quas torculari exemerunt, haud eiiciunt foras, sed reponunt rursus in cado, compressis summum ita, ut locus palmam² vacuus relinquatur. Dein infusa terra cadum luto obliniunt, ne superficies eius aurae sit pervia. Super hoc induunt cineres, ut si obscata terra rimas egerit, cineribus superiacentibus adobruta aërem plane arceat. Vere novo eliciunt ex eis vinum factitium, quod ipsi *Rake* nominant. Lebes eis est, metretae unius amplitudine. Huic ergo infundunt aquam alte pollices binos vel ternos, instructisque decussatim super humore *bacillis*,³ ut ne fundum penitus petant vinaceae,⁴ replent⁵ lebetem ad summum, subiectisque carbonibus tamdiu urunt, donec latentem intus, et in summum ascendentem succum guttatim per siphonem eliciant. Quidquid inde destillavit, vini habet speciem, quod *Hungarico* ore *Egett bor*, seu *Pálinka* ex Slavorum *Palene* vocamus.

§. VI.

*Qui sint in
hoc comitatu
rerum domini?*

Parent non uni hero, sed complures sunt, qui regionis possessionem divisam habent. Provinciolarum †praedominus⁶ antistes *Quinque Ecclesiensis* est, qui inter tres episcopos, quibus post summum ecclesiae praesules, seu archiepiscopos, a Pontifice Romano collatum ius est, pallio episcopali ornatos intra sacrificiorum solemnias in ecclesiis suae dioecesis⁷ comparendi, haud postremo loco censetur. Est et principi *Eugenio* non mediocri possessionis modus, sed munus in provincia nullum. Princeps *Eszterhásiorum* gentis, *Merseti* montis partem, cum inspersis vicis sibi vindicat. Habet et gens *Batthianiana* dominationem circa *Carassum*. *Siklósiensis* ditio pertinet ad posteros *Caprarae*; *Veteranio*⁸ *Dárda* cum adiecta ditio paret, in qua sedem collocavit, praetorii ornatissimi. Sunt et viduis gloriose pro patria mortuorum *Breüneri*,⁹ et *Leopoldi Pálffy*¹⁰ [p. 18.] aliquae regionis portiones. Quin et abbas in *Pécsvár*, et Sanctior Senatus *Quinque Ecclesiensis* Capitulum intelligo oram haud exiguum tenent. Nec desunt viri nobiles nonnullarum possessionum, domini *Petrovsky* nempe, et¹¹ *Pávits*.

§. VII.

*Supremi comites,
congregationes,
et insignia,
familiae item
comitatus.*¹²

Supremus comes provinciae episcopus est *Quinque Ecclesiensis* hodie, qui et *Tolnensis*, *Valponensisque Comitatum* axiomate gaudet. Vices eius gerit *Iosephus Petrovsky*; iudices nobilium *Iosephus Pavics*, *Michael Petroczi*, quaestor *Daniel Horváth*. Caeterum, publica provinciae comitiola apud *Quinque Ecclesienses* plerumque, rarius alibi, neque nisi res ita tulerit, celebrantur, ad eum modum, qui est toti *Hungariae* familiaris. Insignia vini divitem regionem arguunt. Nempe, *Iosua* esse credimus, et *Chaleb*, *Palestinae* exploratores, qui regionis ubertatem testaturi, botrum ad *Mosem* adtulere, insolitae, praecipuaeque magnitudinis. Hi vero intra portam visuntur, cui vertex terna instructus turri impositus

¹ corr. ex *vinaceae* a nobis ² corr. ex *palmum* sec. D ³ corr. ex *baillis* sec. D ⁴ corr. ex *vinacea* a nobis
⁵ corr. ex *repletet* sec. D ⁶ vocabulum rarissimum, neque praeter hunc locum a Belio, si ille quidem fuerat, usurpatum; in D *praecipuus provinciolarum dominus* ⁷ corr. ex *diocesis* sec. D ⁸ corr. ex *Veteranio* sec. D
⁹ corr. ex *Brenerii* sec. D ¹⁰ corr. ex *Pálffy* sec. D ¹¹ add. a nobis sec. D ¹² *familiae item comitatus* corr. ex *comitatus, familiae item* sec. D

est. Regione adhuc intemerata, plures erant familiae, et genere et meritis illustres, quae provinciam nostram incolebant. In his fuere domini de *Gara*, *Hedervárii*, *Perénii*, et alii plures, quorum pridem memoria, cum gente intercidit, quod non erant, qui actus eorum in litteras retulissent. Adeo scilicet, et summo loco nasci, atque digna forti viro opera patravisse, nihil est, nisi ea omnia a litteris mutuentur perpetuitatem. Nunc, qui rerum potiantur, supra diximus.¹ [p. 19.]

PARS SPECIALIS

De

Processibus, civitatibus, castris, oppidis, et vicis comitatus

MEMBRUM I.

De

Processu Quinque-Ecclesiensi

SECTIO I.¹

De

Urbibus, et Arcibus Processus Quinque Ecclesiensis.

I.

Quinque Ecclesiae

S Y N O P S I S.²

<i>Origo nominis</i>	§. I.	<i>Urbis aedes sacrae et profanae</i>	§. V.
<i>Fata civitatis</i>	§. II.	<i>Suburbia: incolae Hungari, Germani, Illyricis intermixti</i>	§. VI.
<i>Facies civitatis pristina: habitus hodiernus</i> §. III.		<i>Catalogus Episcoporum Quinque Ecclesiensium</i>	§. VII. [p. 20.]
<i>Vina Quinque Ecclesiensia: Reliquum terrenum</i>	§. IV.		

¹ *De Processu ... Sectio I.* add. sec. D ² synopsis add. a nobis sec. notas marginales

¹ *In parte infima paginae 19. copista Franciscus Szarka insignia comitatus delineavit; quae et nos hic posuimus.*

§. I.

Origo
nominis:

eius ab
episcopatu
celebritas.

Quinque Ecclesias in ruderibus *Amantiae* collocat VOLATERRANUS, dissentiente BONFINIO, et MÜNSTERO, qui *Peucen*^{a.)} ⁱ heic stetisse malunt, *Peucinorum* coloniam. *Baraniensis*,² inquit, *conventus multis fertilibus vicis*³ *exornatus, in quo Peuce civitas oppulentissima, a Peucinorum reliquiis aedificata, quam nunc a quinque basilicis, Quinque Ecclesiensem urbem vocant.* Pulchre hoc convenit cum *Pécs*, civitatis nomine *Hungarico*. Licet id alii malint derivare a *Pét* Illyriorum, hoc est *quinque*, quod dialectus quaedam *Piets* enunciant, *Piets Kosztolu*,⁴ a quo suum *Pécs* Hungaros accepisse non disputarim. Fama est D. STEPHANUM, et condidisse oppidum, et vocari *Quinque Ecclesias* voluisse: incertum tamen est, a quinque basilicisne, an quod numero quintus fuerit episcopatus huius inter decem, quos fundavit. Verosimilius crediderim a basilicis^{b.)} quarum princeps [p. 20.] cathedram habet praesulis, altera *Iesuitarum* est D. Bartholomaeo sacra, tertia *Franciscanorum*, quarta *Benedictinorum* fuit, *Dominicanorum* quinta. Itaque rex⁵ constituto episcopatu prima sequutae postea celebritatis fundamenta iecisse censendus est. Quo fati functo, PETRUS urbem ornare instituit, ex moenibus, prouti tempus ferebat, substructis. Praecipuum eius pietatis monimentum basilica est, Divo Petro et Paulo sacra. Qua postea infelici suorum oppressus crudelitate sepulchro nobilitavit. Ita BONFINIUS,^{c.)} ⁱⁱ *Petrus*,⁶ inquit, *ubi in legatorum potestatem venit, continuo excaecatus est, Albamque deductus, prae dolore nimio paucis post diebus, ac tertio restitutionis anno, diem obiit, et in Quinque Ecclesiensi basilica, quam ipse fundaverat,*⁷ *divoque Petro, et Paulo dicaratur, sepultus est.* Sepulchri locum lapis adhuc ostendit, parieti pene inaedificatus, sed huius quidem basilicae moles nequivit diu intemerata perdurare. BONFINIUS^{d.)} ⁱⁱⁱ in rebus SALAMONIS, *subsequutum*, inquit, *pascha, in Quinque Ecclesiensi urbe, ab his (Salomone, Geisa, et Ladislao ducibus)*⁸ *cum universa aulicorum ac primatum multitudine celebratum, ubi in Divi Petri basylica, inter solemnia, Salamon iterum acclamante populo, a Geysa coronatus; quod tanta Hungarorum omnium laetitia celebratum, ut diem publicae hilaritatis inter fastos retulerint. Deo Iesu optimo maximo, humanae pacis auctori, per omnes aras gratiae actae, et factae supplicationes. Sed ingens futurae discordiae portentum, proxima nocte intercessit, tota enim Petri basilica, contiguaque aedificia repentino quodam incendio absumpta sunt.* Non deerant postea, qui civitatem, sive auxerint, sive exornaverint magis. Tanta eius erat gloria, ut in proverbium apud *Hungaros* abierit. *Németnek Bécs, magyarnak Pécs*, [p. 21.] scilicet, quod *Vindobona Germanis, id Hungaris Quinque Ecclesiae* erant ob splendorem et celebritatem. Praeter quam quod situs eam commendavit prospectus amoenissimi, vicus

a.) BONFINIUS deca. I. lib. I. fol. 23, 18.

b.) consentit BONFINIUS, lib. eodem.

c.) Dec. II. Lib. II. p. m. 196.

d.) Decad. II. Lib. III. p. 207.

¹ in nota a.) 23, 18. corr. ex 18, 23. sec. D ² BONFINI 1581. p. 23. erronee *Baraviensis* ³ *fertilibus vicis* BONFINI 1581. l. c. *fertilibusque vitibus* (!) ⁴ corr. ex *Piets Kostau* sec. D ⁵ D add. *sanctissimus* ⁶ add. a Belio; cf. BONFINI 1581. p. 196. ⁷ BONFINI 1581. l. c. *fundarat* ⁸ *Salomone... ducibus* add. a Belio

ⁱ *Locum operis Bonfinii in nota a.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 23.*

ⁱⁱ *Locum in nota c.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 196.*

ⁱⁱⁱ *Locum in nota d.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 207.*

certe habuit pulchro ordine aedificiorum distinctos. Addiderunt ei decus tot divorum aedes oppido augustae, et ornatae sacerdotibus variorum ordinum, inter quos summus antistes sede non minus, quam authoritate eminuit. Castrum ei erat splendidum tantaque facultas, ut regium exercitum militibus quadringentis augere semper potuerit, praestitis simul pontifici ter millenis tercentenisque florenis. Huic accessit senatus sacer, *capitulum* nominamus, tanto numero, ut iugi choro, et perpetuo dies, noctesque, sacris operam potuerit navare. Praeter quinque basilicas, quas recensui, erant plures aliae sacrae aedes a monachis utriusque sexus excultae, ut ex rudibus patet, non modo virginum D. Clarae, sed etiam *Dominicanarum* extra moenia ad aediculam S. Spiritus; D. Pauli *Eremitae*, et *Augustini* ordinibus adhuc vigentibus licet numero tenuiore. Adde celebre gymnasium, quo ante *Corvinum* superbiit.^{e)} Hoc etsi defecit¹ postea, tamen iterum convaluit, tanto iuvenum studiosorum concursu, ut paucis annis, ante bellum *Solymanni*, duo millia eorum numerata fuisse tradat *ISTVÁNFFIUS*.^{f)}ⁱ Auxit numerum non nemo duobus millibus. Cui licet haud adsentiar, illud certe perhibetur *LUDOVICO* ad *Mohácsum* cum barbaro confligenti plures tercentis iuvenibus ex palaestra hac litteraria se adiunxisse duce magistro pro rege et patria decertaturos.

§. II.

Saepius lacerabatur iis bellis, quae primum *Tartari*, postea *Cumani*, ultimo *Turcae*, *Fata civitatis*, *Hungariae* intulerunt. Multum eam adflixit casus *LUDOVICI*, multum *Cociani* clades, [p. 22.] quam deserto exercitu ad *Ivankam* anno MDXXXVII. procuravit. Profligatis enim nostris, *Turcae* regionem universam ad incitas redegerunt. A quibus liberata postea, etsi recollegit² vires, tamen anno MDXLIII. occupata a *Solymano*, adeo iterum convulsa est, ut de antiquo splendore, praeter nomen nihil retinuerit residui. Nondum accessit barbarus, cum civitate a praesidiariis *Ferdinandi* turpiter relictis, antistes eius *Stanislaus* cum sacerdotibus, monachis, monialibus, civibusque quam plurimis partim *Albam*, partim *Sigethum*, partim *Babociam* concesserunt, aliis alio dissipatis, perditisque. Itaque vacuum urbem *Solymannus*, nemine obstante ingressus, inter barbaros dividit, et profanatis plerisque aedibus sacris, quasdam christianis, qui elabi non potuerant, relinquit. Luctuosa erat opulentissimae urbis iactura, at fuga, cum monachorum, tum imprimis sacrarum virginum, multo luctuosior. Imminente enim hoste, cum quo se verterent, haud reperirent, suppellectilem sacram, urgente necessitate, in aurigas et portitores, vilissime ab iniquissimo hominum genere aestimatam, profundere cogebantur. Itaque urbe die XX. Iulii potitus *Solymannus*, eam ita genti suae imperioque adseruit, ut annis plus minus CXX. tyrannidem illam debuerit tolerare. Anno demum superioris saeculi MDCLXIV. vigente bruma a *Nicolao Zrinio* et *Holachio* comite subita obsidione a *Turcis* adempta quidem fuit, haud tamen in libertatem vindicata. *WAGNERUS*,^{g)} ⁱⁱ *Leopoldinae*

e.) Erexit illud *LUDOVICUS* I. et *Bulla Pontificis* 1361. stabilivit.

f.) Lib. XV. f. 261.

g.) Lib. II. p. 143. seq.

¹ corr. ex *deffecit* ² corr. ex *recolegit* a nobis

ⁱ *Locum in nota f.) citatum vide in ISTVÁNFFY* 1622. p. 261.

ⁱⁱ *Locum in nota g.) citatum vide in WAGNER* 1719–1731. I. pp. 143–144.

Historiae conditor, recitatis prius consiliorum *Zrinii* rationibus, neque obscure improbatis, rem in hunc modum in litteras retulit: *Secunda vigesima Ianuarii*¹ *Sigethum praetergressi, Quinque Ecclesias, qua venere, die, obsidione tentant. Primis machinarum ictibus deiecti muri, suo iam vitio, et an[p. 23.]tiquitate*² *corrosi,*³ *urbem aperuere. Refugere in arcem Turcae, praeter ducentos, quos longiores morae victorum gladiis obiecere. Praedarum abunde mercatorum apothecis, urbeque divite egestum. Arcis oppugnationem, quae temporis, operisque maioris videbatur, Holachio cum peditatu demandat, ipse cum equitatu Essekinum abit, ad famigeratum illum pontem corrumpendum.* Postea irritum obsessae arcis conatum describit. *Terra, inquit, gelu*⁴ *durata, et molientibus pertinax, miles frigore obrigescens, Turcarum, postquam ad se rediissent, fortitudo,*⁵ *solvere scilicet obsidionem.* Herbersteinius Comes, et centum fere⁶ gregarii hic vitam⁷ posuere. *In hanc expeditionem insumtus*⁸ *est mensis non integer; quae Zrinio immensam apud exteros famam, Turcis parum damni, Caesari emolumentum*⁹ *nihil attulit.* Ista tunc evenerant, nescio, an non *Zriniana* virtutis odio, si non procurata, saltem non impedita. Tandem *Buda* post operosam cruentamque obsidionem capta, *Ludovicus, Badensis* marchio, urbem non minus, quam arcem christianis adseruit; non item pristino decori, atque opulentiae. *Dravo*¹⁰ *traiecto, inquit WAGNERUS,*^{h)} ¹¹ *i quarta decima Octobris die,*¹² *Quinque Ecclesiarum seu oppidum, seu palankam, impetu, nec incruenta oppugnatione superat; mille ducenti Turcae in arcem se a caede recepere. Hos ille novo obsidendi genere adortus, siti nimirum debellare instituit, statione praevalida ad aquae, quae obsessis unica manabat, caput apposita, inciso canali, nec intermissis tamen obsidionalibus ad terrorem operibus. Non ferentes ultra sitim barbari, ac seditionem praefecto minitantes, honestis pactis dediti, Sigethum emittuntur.* Urbs ad eum modum vindicata, aegre potuit instaurari. Neque iam ita se habet, quin cladium acceptarum monumenta referat. *Rákocziano* bello, [p. 24.] tumultuantem hostem saepius accipere coacta est; nunc demum fato propitio refovenda, si¹³ forte ad pristinum habitum queat efflorescere.

§. III.

*Facies civitatis
pristina:*

Urbs situm, opulentiam,¹⁴ et opportunitates sic describit *ISTVÁNFFIUS.*ⁱ⁾ⁱⁱ *Urbs, inquit, Quinque Ecclesiarum, quatuor milliarium spatio a Siklossia dissita,*¹⁵ *ad sinistram habet*¹⁶ *arcem,*¹⁷ *et oppidum Sigethum:*¹⁸ *ita ut a Siklósia*¹⁹ *moventibus inter Quinque Ecclesias et*

h.) Lib. IX. p. 727. ubi lapsus est auctor, *Dravum Saárvízo* substituens. Nam *Simontornya* Quinque Ecclesias proficiscentibus, ulterior est *Dravus*, quam ut transmitti debeat.

i.) Lib. XV. f. 261.

¹ add. a Belio ² corr. ex *anantiquitate* sec. WAGNER 1719–1731. I. p. 143. ³ corr. ex *commoti* sec. WAGNER 1719–1731. I. c. ⁴ add. sec. WAGNER 1719–1731. I. p. 144. ⁵ add. sec. WAGNER 1719–1731. I. c. ⁶ add. sec. WAGNER 1719–1731. I. c. ⁷ *hic vitam* WAGNER 1719–1731. I. c. *vitam hic* ⁸ WAGNER 1719–1731. I. c. *sumptus* ⁹ corr. ex *aemolumentum* sec. WAGNER 1719–1731. I. c. ¹⁰ WAGNER 1719–1731. I. p. 727. add. *deinde* ¹¹ in nota h.) *Saárvízo* corr. ex *Saárvíze* sec. D ¹² add. sec. WAGNER 1719–1731. I. c. ¹³ add. sec. D ¹⁴ corr. ex *opulentiam* sec. D ¹⁵ *Urbs... dissita* ISTVÁNFFY 1622. p. 260. *redacta in potestatem Soclosia, erat ad dextram partem adeunda urbs Quinqueecclesiarum quatuor milliarium spatio* ¹⁶ ISTVÁNFFY 1622. I. c. *vero* ¹⁷ ISTVÁNFFY 1622. I. c. *arx* ¹⁸ ISTVÁNFFY 1622. I. c. *Sigethum* ¹⁹ ISTVÁNFFY 1622. I. c. *Soclosia*

ⁱ *Locum in nota h.) citatum vide in WAGNER 1719–1731. I. p. 727.*

ⁱⁱ *Locum in nota i.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 260–261.*

Sigethum¹ iter sit habendum. Caeterum² inter Danubium, et Dravum aequali fere intervallo posita, quamquam nec arte, nec³ natura munita est, quippe cui Mecsetus,⁴ summae altitudinis mons imminet, ex quo tormentis facile infestari, petique posset.⁵ murisque, et turribus rudi antiquorum artificio aedificatis, iisque adeo plerisque in locis semirutis, et pertusis cingitur: amoenitate⁶ tamen situs, et decursu fontium et rivulorum perpetuo, qui per tubos, et siphones derivati, et inducti, urbem salubrioribus aquis faecundant, et rerum omnium victui necessariorum abundantia, inter primas Pannoniae civitates censetur. Nam praeter annonae⁷ cuiuslibet copiam et utilitatem, ac praestantissimi vini uberrimum proventum, quod ad longinquas regiones, et Szegedinum,⁸ ac late patentem Debrecinii planitiem⁹ effertur: ager quoque omnis greges maiorum, minorumque pecorum plurimos alit: et sues in glandiferis Danubii, et Dravi silvis, vicinis regionibus maximo numero subministrat: piscium autem tanta pretii¹⁰ exiguitas, ut novem bipalmes duobus obellis veniant. Quae tametsi ad tempora Solymanni referuntur, neque conveniunt cum facie eius hodierna: tamen commonent nos, et iacentium passim rudera, et amoenitatis, opportunitatisque omnium exquisitissimae. Nam bella quidem, quae †commemorabimus,†¹ decus urbi detrivere, pristinamque abstulere celebritatem situs, et commoditates reliquas¹¹ nequiverunt convertere. In orientem [p. 25.] scilicet campos respicit, pulchra planitie longe lateque porrectos. Pari amoenitate a meridie offunditur. In occasum montes adsurgunt viniferi, quos historicus *Mececum* dicit, et a priscis *Mersetum* vocabantur. Quidquid inde ad septentrionem recedit, collibus mire ludentibus turget, segetibus haud incommodis. Ex ea parte, qua in septentrionem aversa est, habet fontem, in medio fere latere montis, ad passus ferme tercentos supra moenia adsurgentis. Scatebra est limpidissima, aquae salubris, et uberrime stillantis. †Civitas†¹² eius in Saxo ambitu orgyas X. complectitur, quam *Turcae* camera olim intexerunt, relicto canali, per quem emanat rivulus tam uber, ut passus vix triginta quinque progressus, officinae, in qua pulvis fit pyrius, usus praestet. Inde per declive montis ordine exstructas molas plusquam sedecim urget, dum in planum perveniat. Ubi vero suburbia pererravit, verso in meridiem alveo, pone urbem defluit, infra *Sigethum* cum *Dravo* se coniuncturus. Haud procul a fonte, qua rivulum in dictas molas demittit, ramus unus dextram versus derivatus,¹³ et aquas cum urbe communicat. Canales sunt lignei, ferreis fistulis iuncti, quibus per latera montis aqua oblique ducta quatuor diversis cisternis urbi propinatur. Una est in foro, in coenobio *Capucinatorum* altera, tertia in vico superiori, et ultima supra aedem *Bartholomaei*, singulae saxo inditae, ne quid aquas vitiet. Fontem hunc adpellant *Tétye*, Turcico forte vocabulo. Sunt et alii fontes, qui salubres aquas stillant.

habitus
hodiernus.

¹ *Quinque Ecclesias et Sigethum* ISTVÁNFY 1622. l. c. *Quinqueecclesias et Sigetum* ² add. a Belio ³ ISTVÁNFY 1622. l. c. *neque* ⁴ ISTVÁNFY 1622. l. c. *Mececus* ⁵ *infestari petique posset* ISTVÁNFY 1622. l. c. *peti infestarique potest* ⁶ ISTVÁNFY 1622. l. c. *amaenitate* ⁷ corr. ex *anonae* sec. ISTVÁNFY 1622. p. 261. ⁸ ISTVÁNFY 1622. l. c. *Segbedinum* ⁹ ISTVÁNFY 1622. l. c. *planiciem* ¹⁰ corr. ex *precii* sec. **D** ¹¹ add. sec. **D** ¹² ita et in **D**; fortasse *laxitas* ¹³ corr. ex *derrivatus* sec. **D**

¹ *Ita est et in ms. D; et recte quidem, quod in illo manuscripto haec paragraphus est in ordine secunda, in §. III. vero bella a Belio enarrantur. Ordine vero paragraphorum postea commutato, ac descriptione urbis (in E §. III.) post bella enarrata (in E §. II.) posita, Belius verbum „commemorabimus” in „commemoravimus” corrigere omisit.*

sub radicibus enim montium, et in saxis, silicibus uberes sunt aquae¹ frigidae, et² salubres, iudice³ PALLADIO.^{k.)} i

§. IV.

*Vina Quinque
Ecclesiensia:*

*reliquum
terrenum.*

Aquis subiicimus vina, quae si non antecellunt aliis, paucis tamen postponenda sunt. Praeter rubella albis etiam non unius [p. 26.] generis polleat, quae omnia ideo imprimis laudem merentur, quod ferendae⁴ aetati sint idonea, modo cellis adserventur opportunius. Colendi vineas rationem exposuimus superius. Harum colles sub austro sunt, illi praecipui, quos *Goldberg* seu *Aureum montem* vocant; reliquis in orientem spectantibus, quales sunt *Iesuitarum vallis*, *Iesuitarum thal*; tametsi in his nonnulli⁵ in concavo depressi, hinc orienti, illinc occidenti soli obiecti, vinum ferant gustus nobilis. Sed quos *Schneeberg*, montem scilicet *nivosum* adpellant, sacello insignem, vino haud excellent. Terra est pulla, et resoluta, topho mista, humidior tamen, quam siccior, ob crebros fontes, et rivulos, qui per declivia montis hic tenuioribus, alibi uberioribus venis scatent. Vineis pomaria sunt vicina, omni arborum genere consita. Inde agri procurrun, frugum omnis generis feraces. Agros interpungunt prata amoena varietate, et quod prope sunt ad urbem, laeto habent aspectu, ab oriente potissimum agris in septentrionem late sparsis,⁶ nam in occidentem montes eminent.⁷ Paucis terrenum est, quo haud pulchrius in campis *Elysiis* ostenderit VIRGILIUS. *Solymanus* Paradisum terrestrem heic reposuit.

§. V.

*Urbis aedes
sacrae et
profanae.*

Urbs ipsa vix vestigium pristinae illius ostendit. Moenia certe pertusa sunt passim, et semiruta. Aedes hinc, et illinc videas, vetusti quidem ordinis, at elegantiae ex tot casibus⁸ fere nullius. Multas reliquerunt *Turcae*, ex more suo barbare instructas, hoc est casularum instar, humiliore posito, cum tecto plano, et modice edito, habitaculis exiguis, ac sordidis. Vici quidem ordine prostant veteri, sed lacero pavimento, quod marmore olim fuisse solidatum diximus. [p. 27.]

Forum in medio est, quadratae formae lapide constratum, et acclive. Hodie praecipuum urbi decus a *Iesuitarum* coenobio est. Hos primus induxit *Georgius Szécsenius*, celebris ille scholarum euergetes.⁹ Eiecto namque barbaro, ubi in praesulem electus est, de *Palaestra* litteraria sollicitus, *Iesuitis* fecit aditum, anno ferme MDCXCIV., relictis post testamento plus quam LM. nummuum, quos florenos vocant, ut esset, unde opus consummaretur. E regione coenobii delubrum exstat a *Turcis* relictum, rotundo fornice, turri alta, et gracili, quod tamen ritu *Christiano* dedicatum, *Iesuitae* usque huc divino cultu

k.) Lib. IX. tit. 8. p. 277.

¹ *sunt aquae* add. a Belio; conf. PALLADIUS 1735. p. 974. ² add. a Belio; conf. PALLADIUS 1735. l. c. ³ corr. ex *Indice* sec. D ⁴ corr. ex *ferre indies* sec. D ⁵ corr. ex *nonnulli* sec. D ⁶ corr. ex *mersis* sec. D ⁷ corr. ex *eminent* sec. D ⁸ corr. ex *aedibus* sec. D ⁹ corr. ex *evergetes* sec. D

ⁱ *Certe, quam editione operis Palladii hic Belius usus esset, indagare non potuimus; nisi Gesneriana illa anno 1735. edita, in qua autem non in p. 277., sed in p. 974. haec leguntur. (PALLADIUS 1735. p. 974.) Quae editio etiam in bibliotheca Belii reperitur; vide LIBRI LITTERARII nr. 216.*

frequentant. Inde schola recedit in occidentem, multa iuventute nobilis. Vici decussatim ducunt plateas, altera in meridiem, in occidentem altera, tertia in septentrionem propagata. Haec ad portam *Budensem* pergit, habetque aedem *Paulinorum* vicinam; illa ad *Siklósiensem*, ubi *Capucini* incolunt; ista vero ad *Szigethensem*, ad quam *Franciscanis* sedes est. Adeo conditor episcopatus sacram esse voluit urbem, ut portas eius singulas, diviniore sacrorum ordinum excubiis putaverit praemuniendas. Quae omnia, cum nimium floruerint antiquitus, hodie vix umbram reddunt antiqui floris, sacris ordinibus nondum in pristinam restitutis amplitudinem. *Capucini* quidem, templum cum coenobio, non ineleganti opere substruxerunt, sed reliqui haerent adhuc inter ruinas, dum et ipsi in dies magis magisque reconvalescant. Multum annis est *Radonai*, primus post eictos *Turcas* episcopus, ut amplissimus olim numerus capituli, instaurari denuo possit, eiusque [p. 28.] dos, ex usurpantium manibus extorqueri. Itaque anno MDCXCVIII. septendecim viros sacros induxerat, sed quorum numerus anno MDCC. imminutus, iterum ad octenum rediit. Credo, quod ecclesiastici reditus, bellorum iniuria variae abalienati, nondum potuerant vindicari. Singulis aedificiola sunt meliuscule exstructa. In publicis aedibus numerantur¹ apotheca salis, nec non officinae nitri. Utraque a barbaris relicta, *Turcicas* adhuc formas retinent, rotundas puta,² quales in delubris amant. Curia civitatis in foro est, loco laeto, et hilari.

§. VI.

Extus suburbia sunt, infra et supra urbem; utrumque late diffunditur, latius tamen ante *Budensem* portam. Ostendit hoc multa rudera aedium sacrarum, coenobiorum, et viarum stratarum saxo. A sinistris exeuntibus occurrit aedes iam reparata, in qua *Augustiniani* monachi sacris operantur. Inde altius aedicula *SS. Triadi* sacra, eademque usus publici, iuxta quam olim habebant coenobium *Dominicanae* virgines. Ultra sunt molae, pulchra serie ad rivum se invicem excipientes, usque ad fontem *Tétye*, quem descripsimus. Infra oppidum nihil occurrit praeter sacellum sodalitatis *Iesuitarum*, quod honori *D. Rochi* dedicatum est. Reliqua delubrorum³ barbaricorum sunt ruinae, passim minutis aediculis coli coeptae. Cives non unius sunt generis, sed *Hungari* alii, alii *Germani*, intermixtis *Illyriis*.⁵ Itaque, non sacra tantum linguis variant, sed per vices singulis annis iudices ex nationibus singulis eliguntur, confirmante eos episcopo, qui summus oppidi herus, magistratusque est. [p. 29.]

Suburbia:

incolae Hungari, Germani, Illyrii⁴ intermixti.

§. VII.

Iam, quia in episcoporum mentionem venimus, cura, quam potuerimus exquisitissima, eorum seriem exhibeamus. Atque episcopen quidem ipsam, a SANCTO STEPHANO institutam esse anno MIX., non sinunt nos dubitare, vitae optimi regis scriptores. Antistes ipse, inter triumviros⁶ sacros, quibus pallii ius est, praecipuus habetur: quam quidem praerogativam, *Calano* praesuli in acceptis ferunt, qui anno MCCXIV. falsae

Catalogus Episcoporum Quinque Ecclesiensium.

¹ corr. ex numeratur sec. D ² rotundas puta corr. ex rotunda sapula sec. D ³ corr. ex delubra sec. D ⁴ corr. ex Ilyriis ⁵ corr. ex Ilyriis sec. D. ⁶ corr. ex trium viros sec. D

accusationis absolutus, a Pontifice obtinuerit, ut unus esset ex tribus episcopis, qui ornatus pallio sacra in suis ecclesiis possit facere. Primus, quem novo episcopatu praefecit Rex Apostolicus, I. *Bonipertus* fuit, ipsi *Divo Stephano* aliquamdiu a sacris, quem vulgo *sacellanum* dicunt. Tabulae foundationis *Benipertum* vocant, sicuti est apud INCHOFFERUM,¹⁾ i quin et *Rompertum* idem auctor^{m.)} ii nominat. Proinde, non sunt audiendi, qui episcopum^{n.)} iii hanc a *Petro* instructam fuisse adfirmant. At quousque primus antistes vitam produxerit, silent annales. Itaque post eum

II. *Anonymus* refertur in episcoporum cathalogo,^{iv} ut lacunam expleat, nostra opinione non necessariam, cum vivo adhuc *Stephano*, hoc est, anno circiter MXV.¹

III. *Maurus* ecclesiae praesul datus sit. Qua fuerit vitae integritate, BONFINIUS^{o.)} v meminit: *Rex*, inquit, *enarrata sui adventus causa*,² *Mauri virtutem publice adprobavit*,³ *pau- cisque post mensibus eum Quinqueecclesiensi Episcopatu praefecit*. Erat nimirum *Maurus* religioni⁴ *Sancti Benedicti* obstrictus, et singulari castitate, in coenobio *montis Pannoniae*, prae caeteris conspicuus. *Quin* [p. 30.] eruditione quoque^{p.)} vi et scriptis inclaruisse constat. Mortuus in certa aetate, inter beatos relatus est.

IV. *Anthimius*, quem alii *Antinium* vocant, *Mauro* successor datus creditur, sed a quo, incertum est. Si erudito cuidam viro fides sit habenda, a *Salomone* ea dignitate donatum oportuit, quippe cui annum MLXX. adtribuat.

V. *Fabianus* incidit in tempora *Sancti Ladislai*, nam anno C. MXCIII. floruisse existimatur.

VI. *Stephanus I.* sequenti anno episcopum obtinuit, strenuus iurium dioeceseos suae, adversum *Desiderium* archiepiscopum *Strigoniensem*, defensor, uti est apud INCHOFFERUM.^{q.)} 5 vii

1.) Ad annum 1009.

m.) Ad annum 1044.

n.) Lege omnino laudatum INCHOFFERUM, *Annal. Eccles.* ad annum 1044. p. 380.

o.) Lege sis *Historiam* Decad. II. Lib. I. p. 177. collato INCHOFFERO, ad annum 1015. qui rem paullo aliter in litteras retulit.

p.) Confer SURIUM Tom. III. ad 1. Mai. INCHOFFERUM ad a. 1009. et 1012. atque VOSSIUM de historicis Latinis Lib. II. c. 42.

q.) Ad annum MXLIV. ubi mendose *Desiderius Colocensis* archiepiscopus legitur.

¹ anno circiter MXV. corr. ex annum circiter XV. sec. D ² BONFINI 1581. p. 177. *caussa* ³ BONFINI 1581. l. c. *approbavit* ⁴ corr. ex religione sec. D ⁵ textus notarum q.) et r.) a copista temere commutati sunt; corr. sec. D

ⁱ Locum in nota l.) citatum vide in INCHOFFER 1644. pp. 290–291., ubi scilicet tabulae fundationales citantur. Nomen vero *Beniperti* vide *ibid.* p. 290.

ⁱⁱ Locum in nota m.) citatum vide in INCHOFFER 1644. p. 380. ubi vero „*Rombertum*, aliis *Bompertum*” legitur.

ⁱⁱⁱ Locum in nota n.) citatum vide in INCHOFFER 1644. p. 380.

^{iv} Sine dubio catalogum episcoporum *Quinqueecclesiensium* a *Martino Szentiványi S. J.* concinnatum hoc loco *Belius* notat, quem etiam inferius saepius recitat ac non raro corrigit. Vide SZENTIVÁNYI 1699. pp. 71–73.; locum vero, ubi *anonymus* iste, quem *Szentiványi* catalogo inseruit, legitur, vide p. 71.

^v Locos in nota o.) citatos vide in BONFINI 1581. p. 177.; INCHOFFER 1644. p. 306.

^{vi} Locos in nota p.) citatos vide in SURIUS 1581. f. 4v.; INCHOFFER 1644. pp. 293–295., 301.; VOSSIUS 1627. pp. 335–336.

^{vii} Locum in nota q.) citatum vide in INCHOFFER 1644. p. 381.

VII. *Franciscus*^{r.)} i gente *Eszterházius*, anno MCXVI. rerum potitus, teste illustrissimae familiae privilegio, quod ei STEPHANUM II. impertivisse oportuit.

VIII. *Simon* ad annum MCXX. referendus. Testis fuisse dicitur, in privilegio COLOMANNI, Ecclesiae *Arbensi* dato, uti auctor est LUCIUS.^{s.)}ii Quod idem privilegium cum STEPHANUS, COLOMANNI filius confirmavisset, testis iterum munere *Simonem* fuisse functum, legitur ibidem.

IX. *Petrus I.* loco *Anonymi*, quem catalogi habent, hic inserendus est. HAIECIO^{t.)} iii ad annum MCXXXIV. referente, missum a BELA II. *Petrum* episcopum *Quinque Ecclesiensem* ad LOTHARIUM¹ imperatorem, ut subsidio sibi adversus *Polonos* esset. Quam episcopi petitionem [p. 31.] SOBIESLAUS, *imperator* gratiosus, tam efficaciter commendavit, ut suppetias, quas implorabat, promiserit omnino, et amplissima auri, et argenti dona, duos item equos albos, pretiosissime ornatos, ab episcopo acceperit.

X. *Macharias* floruit GEYSA II. rerum potente, anno Christi MCLXII.

XI. *Iobus I.* ex episcopatu *Quinque Ecclesiensi* ad Archiepiscopem *Strigoniensem* eventus, vixit sub BELA III., a quo et tiara *Strigoniensi* donatum credimus. Alii hunc aetati adscribit P. SZENTIVÁNY, facitque antecessorem *Bartholomaei I.*^{iv} Nos hunc ordinem amplectimur, ut catalogum archiepiscoporum *Strigoniensium* sartum relinquimus, ubi *Iob* inter *Nicolaum I.* et *Guilhelmum* est medius, adeoque anno 1188. et qui secuti sunt, adsignandus, eo quod *Guilhelmus* iam tum anno MCCIV. ea dignitate decesserat.^{u.)} v

XII. *Calanus I.* Paleatus *Dalmatiae*, et *Croatiae* gubernator. Floruit sub BELA III. et *Emerico* regibus, ex diplomatum fide. Fuit *Dalmata*, vir omnino, quam pro eorum temporum ingenio, doctior. Scripsit vitam *Atilae*, in cuius titulo *Iuvenus Caelius Calanus Dalmata* nominatur, nuper a nobis editus.^{v.)}2 vi

XIII. *Calanus II.* praefuit rebus Ecclesiae sub *Andrea Hierosolymitano*,³ circa annum MCCXIV.

XIV. *Bartholomaeus I.* iam tum anno MCCXV. praefuit ecclesiae. Enim vero, eodem anno fundasse perhibetur [p. 32.] primum *Paulinorum* in *Hungaria* coenobium. Diserte

r.) Vide continuat. Dissert: Paralyp. SZENTIVÁNYI p. 66.

s.) *De Regno Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae* p. 117, b. et 118, a.

t.) in *Chronico Bohemico* editionis Germ. p. 231.

u.) Confer. Odevic. RAINALDI Annal. Eccles. A. 1204. num. 47. et SPONDANUM ad eundem annum num. 13.

v.) *Adparatus ad Hist. Ung.* monum. III. p. [...]

¹ corr. ex *Lottharium* ² in nota v.) *hist.* corr. ex *hyst.* ³ corr. ex *Hyerosolimitano* a nobis

ⁱ Locum in nota r.) citatum vide in SZENTIVÁNYI 1702. p. 66. De Francisco isto ficto episcopo, indici episcoporum non solum Szentivanyiano, sed, quod mireris, etiam Beliano inserto vide TÓTH 2015. pp. 365–366.

ⁱⁱ Locum in nota s.) citatum vide in LUCIUS 1666. pp. 117–118. (Nomen Simonis episcopi vide ibid. p. 118.)

ⁱⁱⁱ Locum in nota t.) citatum vide in HÁJEK 1596. f. 231.

^{iv} Locum hic citatum vide in SZENTIVÁNYI 1699. p. 71.

^v Haec nota u.) ex eo loco, ubi in ms. E stetit (post nomen „Iobus”), huc a nobis translata est. Verba enim Belii „alii hunc ... ea dignitate decesserat” in ms. D in hac nota erant, ante locos citatos, qui loci certe ad ea pertinent; quibus tamen verbis postea ex nota in textum translatis, notam erronee in loco antiquo Belius reliquit. Locos in nota citatos vide in RAYNALDUS 1646. p. 127.; SPONDANUS 1647. p. 24.

^{vi} Locum in nota v.) citatum, editionem scilicet *Calani* a Belio productam vide in BÉL 1735–1746. I. pp. 89–154.

annales^{x.)} ⁱ eius ordinis: *Voti compos*, inquit, *dispersos* (eremitas)¹ *congregare, eisque monasterium, et ecclesiam, sub titulo Sancti Iacobi in Patach² exstruere,*³ *paupertati eorum annuis redditibus⁴ obviare, regulam communem praescribere, omnemque coepit movere lapidem, quatenus cum vita communi, privatam illam inter preces et labores manuum olim traductam, continuarent. Atque hoc primum est ordinis nostri monasterium, sub gloriosissimo Hungariae rege ANDREA II. in territorio Quinque Ecclesiensi a Bartholomaeo, eiusdem ecclesiae episcopo, anno partae salutis MCCXV. exstructum.*⁵ Diu satis rerum potiebatur. Nam post infelicem BELAE IV. cum *Tartaris* pugnam, regem in *Dalmatiam* sequutus, et privilegio illi insertus est, quod a rege^{y.)} ⁱⁱ anno MCCXLIII. *Pharensibus* datum est: ut adeo non sibi constent, quae de *Bartholomaeo* anno MCCXLI.⁶ a *Tartaris* occiso, PETHÖ memoriae prodidit.ⁱⁱⁱ Certe, annales^{z.)} ^{iv} *Paulinorum* placida morte obiisse memorant, sed tempus non indicant.

XV. *Achilles*. Meminerant eiusdem, praeter laudatos iam annales,^v privilegia BELAE, quae is anno MCCLI. *Breberiensibus*⁷ impertivit.^{a.)} ^{vi}

XVI. *Ladislaus I*. Indicium eius iidem annales *Paulinorum* faciunt, aetate simul prodita. *Achilli*, inquit,^{vii} *successit in cathedra* Ladislaus, *F. vero Antonio F. Ioannes in locum prioris subrogatus est, qui dicti conventus exemplo sui praedecessoris curam gerens, idem negotium* (haeredioli a *Bartholomaeo Paulinis* donati)⁸ *cum Ladislao episcopo anno salutis MCCLII. innovavit.*

XVII. *Antonius* surrogatur priori in catalogo,^{viii} cuius tamen aetas ignota manet. [p. 33.]

XVIII. *Petrus II.* a SZENTIVANIO ultra dimidium saeculi serius, hoc est ad annum MCCCIX. reiectus,^{ix} cum alii anno MCCLVI. eum nihil dubitent adserere.

XIX. *Iobus II.* dubiae aetatis SZENTIVANIO,^x mihi⁹ ad annum MCCLXXII. videtur referri debere.

x.) Lib. 2 c. 2. p. 65. conf. PÁZMÁN in *Append. ad Synod. Strigon.* quae et isthic citatur, sed et annum emendandum credit RAUSCHERUS, ut loco 15. scribendum sit 25.

y.) LUCIO teste *De Dalm.* p. 165. 6. qui tamen annum mavult MCCXLII.

z.) Loco cit. p. 68. ubi et successorum mentionem reperies.

a.) vide LUCIUM p. 177. 6.

¹ add. a Belio; cf. EGGERER 1663. p. 65. ² corr. ex *Patach* sec. D et EGGERER 1663. l. c. ³ EGGERER 1663. l. c. *extruere* ⁴ EGGERER 1663. l. c. *redditibus* ⁵ EGGERER 1663. p. 66. *exstructum* ⁶ corr. ex MCCCII. sec. PETHÖ 1729. p. 42. (quem Belius hic citat) ⁷ DE Bre[...]; corr. a nobis sec. LUCIUS 1666. p. 177. quem hic Belius citat in nota a.) ⁸ *haeredioli ... donati* add. a Belio; cf. EGGERER 1663. p. 69. ⁹ corr. ex nisi sec. D

ⁱ *Locos in nota x.) citatos vide in EGGERER 1663. pp. 65–66.; PÁZMÁNY 1667. p. 125.*

ⁱⁱ *Locum in nota y.) citatum vide in LUCIUS 1666. p. 165.*

ⁱⁱⁱ *Locum hic citatum vide in PETHÖ 1729. p. 42.*

^{iv} *Locum in nota z.) citatum vide in EGGERER 1663. p. 68.*

^v *Locum annalium hic citatum vide in EGGERER 1663. pp. 68–69.*

^{vi} *Huc nota a.) a nobis translata est ex loco eius originali, qui post verbum „annales” erat; quod non est dubium, quin huc pertineat. Diploma enim Belae IV. comitibus Breberiensibus elargitum, de quo Belius mentionem facit, in loco Lucii in nota a.) citato reperitur. Vide LUCIUS 1666. p. 177.*

^{vii} *Locum annalium hic citatum vide in EGGERER 1663. p. 69.*

^{viii} *Scilicet in catalogo Szentiványiano. Vide in SZENTIVÁNYI 1699. p. 71.*

^{ix} *Vide in SZENTIVÁNYI 1699. p. 71.*

^x *Vide in SZENTIVÁNYI 1699. p. 71.*

XX. *Paulus I.* praefuit episcopatu ANDREA III. rerum potiente.

XXI. *Bartholomaeus II.* sub initia regni CAROLI I. vixisse putatur.

XXII. *Ladislaus II.* Hunc catalogi *Bartholomaeo II.* praemittunt,ⁱ sed diplomatum fide postponendus est. Certe, *Cremnicziensium* tabulae, a CAROLO I. acceptae, ad annum MCCCXXII. eius habent mentionem.

XXIII. *Nicolaus I.* moderabatur ecclesiam sub LUDOVICO I.; id quod, cum ex diplomatibus, tum potissimum publico eius regis decreto, quod anno MCCCLI. editum est, satis constat. Anno adhuc MCCCLV. in vivis fuisse, ex *Regiomonti*, cui *Uj-Bánya*¹ nomen, privilegio, metas designante, discitur.²

XXIV. *Wilhelmus*, cognomento *Hamer*, vixit sub eodem LUDOVICO. Ex ordine mendicantium transiit ad familiam *Benedictinam*, coenobioque *Sancti Martini* in *S. Monte Pannoniae*³ annis XXI. archiabbatis dignitate effloruit, posteaque episcopus *Quinque Ecclesiensis*, et comes capellae regiae factus est.

XXV. *Valentinus*, vir agendis rebus natus, ideoque ante episcopem negotiis adhibitus variis. LUDOVICUS certe rex, Sacro *Strigoniensi* Collegio adscitum [p. 34.] pro-cancellarii munere dignatus est. Regis eiusdem beneficio successit *Wilhelmo*, et sicuti doctus erat, academiam⁴ *Quinque Ecclesiensem*, omni cura studioque tamquam recens instructam, in celebritatem vindicare studuit. Postea litibus, quae ipsi cum *Strigoniensi* intercesserunt, implicitus, adeo de honore periclitatus non est, ut a rege legatus *Romam* missus purpuram retulerit, titulo *S. Sabinae* insignem, quam ei *Urbanus VI.* sub initium schismatis RAINALDO^{b)} ii teste contulit. Antequam purpuram adisset, cum *Paulo* episcopo *Zagrabiensi*, iussu LUDOVICI, anno MCCCLXXXI. ad *Venetos* oratorem fuisse missum, ut corpus *S. Pauli*⁵ primi eremite impetraret, annalibus^{c)} iii *Paulinorum*⁶ memoriae proditum est. Caeterum, meminit eiusdem decretum *Mariae* anni MCCCLXXXIV. cum superiori anno^{d)} iv comitem ei se in *Dalmatiam* iunxisset. Eius statua hodieque in basilica *Quinque Ecclesiensi* visitur, cum inscriptione, *Reverendissimus Pater Dominus Valentinus tituli S. Sabinae Presbyter Cardinalis* (hic luxatum est marmor ad pedes) obiit anno MCCCCVIII.

XXVI. *Iohannes Rudolphus de Han, Valentino* quidem sine cunctatione suffectus, sed anno demum MCCCCX. d. XII. aug. confirmatus. Habeo eius mentionem in diplomatibus SIGISMUNDI, quae is *Thuroczsibus* tribuit.

XXVII. *Henricus, Czirkel* dictus, relicto tam amplo munere, in patriam,^{e)} v *Suevus* enim fuit, se recepit, anno, ni fallimur, MCCCCXV.⁷ [p. 35.] ibique in coenobio *Bebenhausano*

b.) Ad annum 1407. num 47.

c.) Lib. II. cap. XV. p. 162.

d.) Paulus de Paulo patricius *Iadrensis* in memoriali, citante TIMONE S. I. in *Purpura Pannonica* p. 12.

e.) Vide CRUSII *Annales Sueviae*, citante IONGELLINO.

¹ corr. ex *Uibánya* sec. D ² corr. ex *dicitur* sec. D ³ corr. ex *Pannoniae* ⁴ corr. ex *accademiam* sec. D ⁵ corr. ex *Paulli* sec. D. ⁶ corr. ex *Paullinorum* sec. D. ⁷ hic *ibi* del. sec. D

ⁱ Vide in SZENTIVÁNYI 1699. p. 71.

ⁱⁱ Opus in nota b.) citatum vide in RAYNALDUS 1659., ubi vero locum, quem Belius citat, frustra requirebamus.

ⁱⁱⁱ Locum in nota c.) citatum vide in EGGERER 1663. p. 162.

^{iv} Locum in nota d.) citatum vide in TIMON 1715a p. 12.

^v Ubi Iongelinus in nota e.) adductus Crusium citavisset, indagare nequimus.

consenuit. In¹ clausula, quae SIGISMUNDI decreto VI. anni MCCCCXXXVI. subnexa est, *Emericus* dicitur, nam quos *Germanico* ore *Henricos* vocant, Hungari *Emericos* dicimus.

XXVIII. *Iohannes II. Vitéz*. Ipse *Ianus Pannonius*² dici maluit. Vir, si quis *Pannonum*³ alius, ingenii, et doctrinae gloria praestantissimus. Nam cum et latine, et graece esset doctissimus, in arte poetica ita enituit, ut merito *Pannoniae*⁴ *Naso* haberetur. Positis humaniorum litterarum in patria rudimentis, cura potissimum avunculi, pontificis postea *Strigoniensis*, in *Italiam* delatus, totis⁵ annis septem et decem, *Ferariae* cum Musis versatus est, *Guarino Veronensi* et in poetices studio *Galeotto Nauriensi*⁶ praeceptoribus usus. Inde non minus ingenii, quam corporis viribus pollens, litterata pallade, non tam abdicata, quam tantisper valere iussa, armatam^{f)} sequi cogebatur. Redux in patriam, et regi cognitus, pontificatu *Quinque Ecclesiensi* donatus est, cum vixdum aetatem virilem⁷ adgisset. Sic ipse^{g)} i) cecinit:

*At postquam patriae me reddidit Itala tellus,
obtigit et iuveni pontificalis honos.*

In quo munere talem se praestitit, qualem res postulabat, praeter ecclesiastica negotiis etiam civilibus adhibitus. Honorifica apud *Venetos*, et Romanum Pontificem, legatione functum fuisse, BONFINIUS^{h)} ii) memoriae prodidit. Sed cum et suis, et regi charus esset, non potuit se abstinere, quin novis rebusⁱ⁾ iii) moliendis animum adiiiceret. Quae res cum male cessisset, fuissetque avunculo suo, praesuli *Strigoniensi* exitio, patria^{k)} iv) excessit, vitam brevi cum morte commutaturus; dignus profecto, [p. 36.] qui aetate *Corvinum* superasset. Epitaphium⁸ animo non minus, quam corpore aeger, ipse sibi condidit, sepulchro, permittente MATTHIA,⁹ insculptum:

*Hic situs est Ianus, patrium qui primus ad Istrum
Duxit laurigeras ex Helicone Deas
Hunc saltem titulum livor permittite sepulto
Invidiae non est in monumenta locus.^v*

f) Vide elegiam eius Tito Strozza inscriptam.

g) Lib. I. Eleg. 3.

h) Dec. IV. Lib. I. p. 538. 21. 37. item 541. 27.

i) Dec. IV. Lib. III. p. 564. 32.

k) Ibid. Lib. III. p. 569. ubi, et elogium viri, et exequias legas. Quid de eo senserint eruditi, CZVITTINGERUS exhibet in *Hung. litterata*, quibus adde Ludovicum TUBERONEM, Lib. 3. p. 62.

¹ add. a nobis ² corr. ex *Panonus* sec. D. ³ corr. ex *Pannonum* sec. D. ⁴ corr. ex *Pannoniae* sec. D. ⁵ corr. ex *totque* sec. D. ⁶ corr. ex *Nauriensi* sec. D. ⁷ corr. ex *viridem* sec. D. ⁸ corr. ex *epitaphium* sec. D. ⁹ corr. ex *Mathia* sec. D.

ⁱ *Locum in nota g.) citatum vide in IANUS PANNONIUS 2014. Eleg. 24. III–III. (p. 124.)*

ⁱⁱ *Locos operis Bonfinii in nota h.) citatos vide in BONFINI 1581. pp. 538., 541.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Bonfinii in nota i.) citatum vide in BONFINI 1581. p. 564.*

^{iv} *Locos in nota k.) citatos vide in BONFINI 1581. p. 569.; CZVITTINGER 1711. pp. 287–294.; TUBERO 1603. p. 62.*

^v *Vide IANUS PANNONIUS 2014. Eleg. 27. III–III. (p. 145.)*

XXIX. *Sigismundus Ernestus, Hamponis filius. TUBERO Sigismundum*^{1.)} *i Chanzeres et Chanzares*^{m.)} *ii* vocat, forte agnomine gentilitio, Germanus enim fuit. Eius laudes egregie BONFINIUS^{n.)} *iii* expressit. *Antistes, inquit, Quinque Ecclesiensis*¹ *Sigismundus est, non modo optimis disciplinis, quas ab Italis accepit, et opibus, ac nobilitate generis, verum etiam*² *ingenita humanitate, magnificentia, gravitate formaeque praestantia venerandus, qua omnium spectatorum gratiam facillime sibi*³ *conciliat. Quaestoris munere tenacius, quam pro dignitate, functus, sponte, sed parum secunda fama*^{o.)} *iv* sese abdicavit. Fuit enim pecuniae privatae, quam reipublicae amantior, unde peculatus accusatum, damnatum, in vincula coniectum, neque dimissum prius, quam XLM aureorum nummum⁴ solvisset. BONFINIUS^{p.)} *v* meminit, nec dissimulat TUBERO^{q.)} *vi* praesulis insatiabilem habendi cupiditatem. *Sigimundus,*⁵ *inquit, eo tempore, quo haec gerebantur, praeter maximas praesulatus sui opes, adeo pecunia abundavit, ut iustum exercitum sua pecunia*⁶ *alere posset. Verum, cum esset genere Alemannus, in speciem quidem reipublicae Hungaricae studebat, caeterum [p. 37.] animo Alemannis erat deditus. Quare, pacato mox regno, ingenti summa pecuniae, inimicorum instinctu, a rege mulctatus est. Satis enim constat ei erepta tunc fuisse, ducenta, et octuaginta millia*⁷ *nummum aureorum. Quam summam usque dum*⁸ *persolveret, in custodia est habitus. Unde autem tantam vim pecuniae hic sacerdos habuerit, et ipse miror, nec dubito, si quis haec legerit, non modo miraturum, sed etiam me haud satis explorata scripsisse existimaturum; attamen ita rem se*⁹ *habere certum est. Nam praeterquam, quod ex commodis sacerdotii viginti fere millia nummum aureorum annua percipiebat, ex quibus maiorem partem singulis annis repositam condebat, ita quaestui deditus erat, ut ne a mercatura abstineret. Reliqua illic, si lubet, lege. Fatis*^{r.)} *vii* concessit anno MDXII. cum in muniendas Sabaci, et Taurini arces, XM. aureorum nummum^{s.)} *x*^{viii} legavisset, aegre postea a Iohanne Gyulay, cui exequenda, quae testamento legaverat, commissa fuere, exsoluta.

1.) Lib. I. p. 27. 4.

m.) Lib. IV. p. 81. 7.

n.) Dec. I. Lib. I. p. 23. 19.

o.) BONFINIUS Dec. V. Lib. V. p. 731. 19.

p.) Dec. V. Lib. V. extremo. Videsis insigne avaritiae hominis exemplum ibid. Lib. I. p. 689.

q.) Lib. IV. p. 81.

r.) ISTVÁNF. Lib. V. p. 60. 24.

s.) Idem Lib. VII. p. 94. 6. Exstat eius mentio decret. MATTH. VI. ad annum MCCCCLXXXVI. decreto WLADISLAI I. ad annum MCCCXCII. annum MCCCXCXV. an. MCCCXCXVIII. annum MD.

¹ BONFINI 1581. p. 23. *huius* ² *verum etiam* BONFINI 1581. l. c. *verumetiam* ³ *facillime sibi* BONFINI 1581. l. c. *sibi facillime* ⁴ corr. ex nummum sec. D ⁵ TUBERO 1603. p. 81. add. *Chanzares ... tametsi*; quod Belius om. ⁶ *sua pecunia* TUBERO 1603. l. c. *suo sumptu* ⁷ add. sec. TUBERO 1603. l. c. ⁸ *usque dum* TUBERO 1603. l. c. *quoad usque* ⁹ *rem se* TUBERO 1603. l. c. *se rem* ¹⁰ in nota s.) VII. corr. ex V. sec. D; MCCCCLXXXVI. corr. ex MCCCXXXVI. sec. D

ⁱ *Locum operis Tuberonis in nota l.) citatum vide in* TUBERO 1603. p. 27.

ⁱⁱ *Locum operis Tuberonis in nota m.) citatum vide in* TUBERO 1603. p. 81.

ⁱⁱⁱ *Locum operis Bonfinii in nota n.) citatum vide in* BONFINI 1581. p. 23.

^{iv} *Locum operis Bonfinii in nota o.) citatum vide in* BONFINI 1581. p. 731.

^v *Locos operis Bonfinii in nota p.) citatos vide in* BONFINI 1581. p. 733. (*in libro scilicet V. extremo*), ac in p. 689.

^{vi} *Locum operis Tuberonis in nota q.) citatum vide in* TUBERO 1603. p. 81.

^{vii} *Locum operis Istvánffy in nota r.) citatum vide in* ISTVÁNFY 1622. p. 60.

^{viii} *Locum operis Istvánffy in nota s.) citatum vide in* ISTVÁNFY 1622. p. 94.

XXX. *Georgius I.* cognomento *Szackmári*, vel si mavis, *Szathmári*, successit *Sigismundo*, *Wladislai Poloni* beneficio, cuius simul auctoritate cancellarii munus indeptus, rebusque gerendis fuit adhibitus. Legas eius mentionem apud *ISTVÁNFFIUM*,^{t.)} ⁱ ubi legati munere ad caesarem *MAXIMILIANUM* functum commemorat. Laudes viri *STEPHANUS TAURINUS*^{u.)} ¹ⁱⁱ exposuit, quas non adscripsisse, [p. 38.] cum iniuria putaremus coniunctum. Ita nimirum canit:

Insignis Praesul Quinque Ecclesiarum
(*sed male in hexametro quadrant haec nomina versu*)
Integer, et purus sceleris, cui maxima regni
Res curae est, et cui sua cancellaria curae est,
Vir probitate ingens, huic non consultior alter,
Rebus in ambiguis fandi² gnarissimus, illo
Praesule nil usque videas³ studiosius, illo
Nemo minus solus, quam solus, quippe diei
Noctem operose⁴ addit multam, furatur et horas,
Queis⁵ veterum evolvit, volvit monumenta novorum.

Mortuo *Thoma* cardinali, pontificatu *Strigoniensi* a rege donatus, vitam in annum usque *MDXXXIV.* produxit, ingenti pecuniae summa^{v.)} testamento legata, ad redimendas arces, quas *Austria* pignori datas habebat redimendas.

XXXI. *Philippus More* ex praeposito *Agriensi* suffectus *Georgio*, vir biennio Ecclesiae praefuisse, censendus est. Enim vero, clade *Mohácsiana* sauciatus, ex vulneribus obiit. De eo *ISTVÁNFFIUS*:^{x.)} ⁶ ⁱⁱⁱ *Philippus Moraeus* *Quinqueecclesiarum episcopus, non ita pridem e legatione ad senatum, et rempublicam Venetorum obita, reversus, quum multis acceptis lethalium vulnerum plagis, ex acie se proripuisset,⁷ inter vepres, et querceta, secus viam concidit, et expiravit, tonsorisque, qui socius periculi aderat, opera, frondibus et ramis arborum tectus, post hostium discessum inventus fuit, ac sepulchro conditus: tonsore mille nummos aureos, qui in morientis zona erant, sibi clam retinente.*

t.) Lib. VI. p. 77. et p. 78.

u.) *Stauromachiae* Lib. I. versu 263. Plura de *Georgio* videsis in *ALDI MANUTII* epistola dedicatoria *epistolarum familiarium* *CICERONIS*, ad *Sigismundum THURSONEM* Episcopum *Varadiensem*, et *DUBRAVII* lib. XXXII. fine. Item *Decret. VII. Wladislai* conclusione, atque conclusione operis *Tripartiti*.

v.) Vide anni *MDXXVI.* Art. XXVIII.

x.) Lib. VIII. p. 130. 38. Collat. *Broderici* descript. p. 772. 51.

¹ in nota u.) in add. a nobis; *epistola dedicatoria* corr. ex *epistolam dedicatorem* ² corr. ex *fundi* sec. **D** et *TAURINUS* 1519. f. 5v. ³ corr. ex *videns* sec. **D** et *TAURINUS* 1519. l. c. ⁴ *TAURINUS* 1519. l. c. *operosae* ⁵ *TAURINUS* 1519. l. c. *Quis* ⁶ in nota x.) *Broderici* Descript. corr. ex *Broderum* rescript. a nobis ⁷ *ISTVÁNFFY* 1622. p. 130. *praeripuisset*

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota t.) citatum vide in* *ISTVÁNFFY* 1622. pp. 77–78.

ⁱⁱ *Locos in nota u.) citatos vide in* *TAURINUS* 1519. f. 5v.; *CICERO* 1502. *epist. dedicatoria*; *DUBRAVIUS* 1602. p. 265.

ⁱⁱⁱ *Locos in nota x.) citatos vide in* *ISTVÁNFFY* 1622. p. 130.; *BRODARICS* 1581. p. 772.

XXXII. *Ladislaus Macedonius*, ex *Sirmiensi* episcopo, in cathedram *Quinque Ecclesiensem* transportatus, dicitur a BRODERITHO.^{y.)}ⁱ *Ludovicus*,¹ inquit, *praeficit dimidii argenti ex ecclesiis accipiendi summae*, *Ladislau* Macedonium, *paulo ante ex episcopo Syirmiensi*² *Quinqueecclesiensem*, *in gratiam cancellarii factum, cum pluribus aliis*. ISTVÁNFFIUS,^{z.)}ⁱⁱ tametsi eadem occasione mentionem *Ladislai* ingerat, episcopatum tamen *Quinque Ecclesiensem* silet: ut difficile omnino sit, temporis rationem, qua³ *Ladislaus*, et *Philippus* invicem successerint, expedire.

XXXIII. *Iohannes Saracenus*, homo profanus, id est, sacro ordini nunquam adscriptus, *Iohannis de Zápolya* indulgentia episcopatum adiit, cuius in exquirendo LUDOVICI cada- vere diligentiam, ISTVÁNFFIUS^{a.)}ⁱⁱⁱ laudat.

XXXIV. *Georgius II.* cognomento *Sulyok*, nescio an successor, vel aemulus *Saraceno* da- tus. Quia profligato ad *Tokaium Ioanne*, proclive erat FERDINADO I. episcopatibus cis *Danubium* sitis, ex suo arbitratu dare antistites.

XXXV. *Stephanus II. Brodericus* anno MDXXX. et qui successere, rebus ecclesiae praefuit. Nam a BEMBO^{b.)}^{iv} quidem ad annum MDXXXVII. adhuc episcopum sa- lutatum fuisse lego. Legationem ad *Clementem VIII.* Summum Pontificem LUDOVICI II. nomine obiit, a quo et dignitate cancellarii auctum fuisse constat. Prologus decre- torum FERDINANDI [p. 40.] episcopum *Vácziensem* vocat. SZENTIVANIUS autem et in *Iauriensibus* episcopis nihil dubitat resensere; tametsi cum istos enumerat, nulla⁴ eius re- currit mentio.^v

XXXVI. *Iohannes III. Eszeki* dictus, ex praeposito *Albaregalensi* fit praesul *Quinque Ec- clesiensis*. *Iohannis de Zápolya* beneficio episcopem accepisse, inde colligas, quod eo mor- tuo, legatione ad SOLYMANNUM accepto, collega *Stephano Verböczy*, procerum iussu, defunctus⁵ sit. Rem ISTVÁNFFIUS^{c.)}^{vi} memoriae prodidit. A quo itinere, oppido molesto, redux, curis et moerore confectus, diem suum obiit.

XXXVII. *Stanislaus Váralli*, mortuo *Iohanne*, deditaque *Alba-Regali*, ubi praepositum egerat, favore FERDINANDI episcopus surrogatur. ISTVÁNFFIUS^{d.)}^{vii} *Eszekio*, inquit, *Sta- nislaus Várallius praepositus Albensis, liberalitate Ferdinandi, ad quem una cum Albana urbe desciverat, successit*.

y.) *Descriptione cladis Mohácsiensis*, in appendice SAMBUCCI p. 759. 28.

z.) Libro VIII. p. 117. 31.

a.) Lib. IX. p. 135. 24.

b.) In *Epistolis Familiaribus* p. m. 705.

c.) Lib. XIII. p. 226. 18. legationis eventum vide Lib. XIV. p. 231. 15. mortem autem viri p. 236. 24.

d.) Lib. XIV. p. 236. 25.

¹ add. a Belio; cf. BRODARICS 1581. p. 759. ² BRODARICS 1581. l. c. *Sirmiensi* ³ corr. ex *quam* sec. D ⁴ corr. ex *multa* sec. D ⁵ corr. ex *deffunctus* sec. D

ⁱ *Locum in nota y.) citatum vide in BRODARICS 1581. p. 759.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota z.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 117.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 135.*

^{iv} *Locum in nota b.) citatum vide in BEMBO 1565. p. 705.*

^v *Locos hic citatos vide SZENTIVÁNYI 1699. p. 72. (ubi de Stephano Brodarics haec scribit: „postea Iaurinensis”, sc. episcopus); ibid. 73–74. (ubi Iaurinenses episcopos enumerans Stephanum Brodarics omittit.)*

^{vi} *Locos operis Istvánffii in nota c.) citatos vide in ISTVÁNFFY 1622. pp. 226., 231., 236.*

^{vii} *Locum operis Istvánffii in nota d.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 236.*

XXXVIII. *Paulus II. Gregoriancz*, vir doctus, et cum rerum patriae, tum episcopatum, quibus praefuit, studiosissimus. Scripsit *Epitomen Originum gentis Hungarorum*, suo tempore a nobis ex vetustis schedis, in lucem protrudendam.ⁱ Postea FERDINANDI munificentia *Iaurinensem* cathedram adiit, gessitque simul titulum episcopi *Zagrabiensis*, fati functum ad annum MDLXVIII. ex ISTVÁNFIO^{e.)} ii conici quodam modo potest.

XXXIX. *Georgius III. dictus Tompa, Gregorianczio* ad *Iaurinensem* promotus, episcopatum anno MDL. successit, die IV. Iulii confirmatus. Hunc exceptit [p. 41.]

XL. *Antonius Verantius*, domi non minus, quam foris clarus. Laudes eius, cum iam tiam *Agriensem* adierat, Paulus MANUTIUS^{f.)} iii in epistolis suis expressit. Ubi *virtutum*,¹ inquit, *tuarum fama, non Germaniae, aut Pannoniae, continentiam² regionum ambitu terminatur, sed Europam, quanta quanta³ est, ac⁴ pene⁵ terrarum orbem⁶ pervolitat universum.*

XLI. *Georgius IV. Draskovich⁷* vetustam gentem cum morum integritate, tum sacris muneribus, quae summa cum laude gessit, egregie illustravit. Primus ei ad reliquos honoris gradus fuit, *Quinque Ecclesiarum* episcopatus; cum hoc axioma coniunxit, non minus illustre. Fuit enim FERDINANDI I. a sacris confessionibus. Quo in munere cum se optimo principi adprobavisset, legatus *Pio IV. Pontifice Tridentum^{g.)}* iv missus est. Unde cum partibus, quas sibi demandatas habuit, praeclare defunctus, rediisset, *Zagrabiensi* cathedrae praesul datus est. Imprimis emicuit, qua sive in regem fide esset,⁸ sive in rebus agendis prudentia, cum rebelles *Croatas*, duce *Matthia Gubeczio* tumultuantes, ad faciendum officium revocasset. Istis de rege, et patria meritis effecit, ut anno MDLXXVIII. a *Zagrabiensi*, ad *Iaurinensem* Pontificatum transferretur, simulque Archiepiscopus *Colocensis* salutaretur. Tantis honoribus cumulatum, nova consecuta est dignitatis accessio. [p. 42.] Praeterquam enim, quod MDLXXXV. patrum purpuratorum ordini adscriptus est, locumtenens regius, et summus *Hungariae* cancellarius, quod sedes *Strigoniensis* praesule careret, creatus est. Quantopere *Societati Iesu* faverit, cum multis aliis argumentis, tum⁹ isto potissimum constat, quod *Thurocziensem^{h.)}* v praeposituram, a RUDOLPHO caesare, obstinatis precibus, eorum gratia impetraverit. Moritur *Viennae*, an *Posonii* MDLXXXVIII. pridie *Kalendas Februarii*, in Episcopo *Iaurinensi*, loculo stanneo conditus, quem postea barbarorum saevitia temeravit.

e.) Lib. XXIV. p. 511. 44.

f.) Lib. IV. Epist. 22. p. m. 175.

g.) Vide ISTVÁNFIO Lib. XX. extremo.

h.) Vide *Purpuram Pannoniae*, ubi de laudibus eius ubertim legas.

¹ MANUTIUS 1602. p. 174. *quarum* ² corr. ex *continentium* sec. D et MANUTIUS 1602. l. c. ³ add. sec. MANUTIUS 1602. l. c. ⁴ MANUTIUS 1602. l. c. *ad* ⁵ MANUTIUS 1602. l. c. *paene* ⁶ MANUTIUS 1602. l. c. add. *iam* ⁷ corr. ex *Dráskovits* sec. D ⁸ *sive in regem fide esset* erronee iterum descriptum a nobis del. ⁹ corr. ex *cum* sec. D

ⁱ *Haud scio an de eo opere hic agatur, quod sub titulo „Breviarium rerum Hungaricarum historico geographicum” a Belio in Adparatu suo editum est. Vide BÉL 1735–1746. II. pp. 85–112.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota e.) citatum vide in ISTVÁNFIO 1622. p. 511.*

ⁱⁱⁱ *Locum in nota f.) citatum vide in MANUTIUS 1602. p. 174. (et non quidem in p. 175., uti in mss. mendose habetur.)*

^{iv} *Locum operis Istvánffii in nota g.) citatum vide in ISTVÁNFIO 1622. p. 407. (in libro XX. fere extremo.)*

^v *Locum in nota h.) citatum vide in TIMON 1715a pp. 49–54. (de praepositura Turóciensi societati S. J. impetrato vide ibid. p. 53.)*

XLII. *Andreas Duditius Sbardellatus* ab *Horehovitzza*, anno MDXXXIII. d. VI. Februarii, illustri genere natus. Prima studiorum rudimenta, post amissos bello *Turcico* parentes, educante puerum *Augustino de Sbardellat* avunculo suo, in *Hungaria* posuit. Postea *Vratislaviam* missus, linguam *Germanicam*, ita addidicit, ut Episcopo *Váciensi*, quoties isto sermone loquebatur, ex ea gente natus crederetur; unde, iam adultior, aulae FERDINANDI adscriptus, *Italiam*, et *Galliam* eruditus peregrinator adiit, summorum virorum, aut consuetudine, aut favore ubique acceptus. Venetiis *Paulo MANUTIO*, Patavii *Vido Pancirolo* familiaris fuit. Postea in contubernium *Poli* cardinalis acceptus, comitem se ei dedit, *Germaniam*, *Belgium*, et *Angliam*, iussu Pontificis, adeunti. In quo itinere non tantum laudatissimus, quibusque viris, [p. 43.] sed etiam caesari CAROLO V. et *Angliae* reginae penitus innotuit. Istis adminiculis ad virtutem usus, cum in patriam rediisset, praepositi thermarum superiorum *Budensium*, et canonici *Strigoniensis* honore decoratus est. Sed cum nondum peregrinandi ardor apud eum defervisset, accepta a FERDINANDO, cui iam carus esse coeperat, et praesule suo venia, *Italiam* denuo adiit, ut in historia cognoscenda studium collocaret. Multa hic ipsi, et frequens consuetudo fuit, cum doctis iuxta et principibus viris. Eadem peregrinatione *Galliam* iterum invisit, ibique *Catharinam* MEDICEAM reginam, *Italico* sermone, tam scito, et ad capiendos animos comparato, adlocutus est, ut omnibus, qui eum audiverunt, admirationi esset. Eadem opportunitate multum sibi elegantiae *Gallicae* comparavit, diutius hic substiturus, nisi revocatus ad suos,¹ maturius redire debuisset. Itaque redux anno MDLX. *Viennam*, in sanctius caesaris consilium allectus, Episcopo primum *Tininiensi*,² postea, cum et caesar, et *Hungariae* praesules, non uno argumento, comperissent, quanta in *Duditio* ad res agendas et eruditio esset, et dexteritas, anno MDLXII. ad Concilium^{i.)} *Tridentinum* legatus missus est, in quo, cum egregie munere suo defungeretur, publice aliquot orationibus dictis, facile omnium amorem, et existimationem sibi conciliavit. Ob navatam³ illic reipublicae operam, tiara *Csanadiensis*, et tandem *Quinque Ecclesiensi* donatum, meminerunt annales. [p. 44.] Istis honoribus excultus, legationem ad SIGISMUNDUM *Polonum* obiit, sed quae ei occasionem dedit, ut inaudito hucusque exemplo, a Romana Ecclesia, Pontifici non minus, quam caesari carus, descisceret. ISTVÁNFFIUS^{k.)} ⁱⁱ rem memoriae prodidit: *Duditius personae dignitatisque suae oblitus, non sine summa omnium admiratione, ac famae, nominisque sugillatione*,⁴ *sceleratis innixus consiliis, a verae religionis via, ad damnatos errores deflexit, puellamque, quam inter reginae famulas insano amore deperiebat, uxorem duxit, ignaroque Caesare in Poloniam reversus, nuptias cum ea peregit, ac denique ea mortua, aliam*⁵ *ex Sboroviorum familia illustri viduam, iteratis nuptiis sibi copulavit. Ex*⁶ *qua, quum liberos*

i.) ISTVÁNFFYUS Lib. XX. p. 407. 51.

k.) ISTVÁNFFYUS Lib. XXIV. p. 511. 32. Plura de eo *Paulus Manutius* Lib. IV. Epist. VII. seqq. Scripsit vitam *Duditii Quirinus Reuter*, eius apud *Polonos* familiaris, ubi elogia viri legas. Adde CZVITTINGERI *Spec. Hungariae litteratae*.

¹ hic redire del. sec D ² corr. ex *Tininensi* sec. D ³ corr. ex *innatam* sec. D ⁴ ISTVÁNFFY 1622. p. 511. *suggillatione* ⁵ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *alteram* ⁶ ISTVÁNFFY 1622. l. c. e

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota i.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 407.*

ⁱⁱ *Locos in nota k.) citatos vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 511.; MANUTIUS 1602. p. 187. etc.; REUTERUS 1592.; CZVITTINGER 1711. pp. 125-134.*

sustulisset, tandem Vratislaviae¹ repentina apoplexia correptus, vitam finivit. Caeterum vir fuit latine, et graece doctissimus, callentissimus praeterea linguarum *Hungaricae, Slavonicae, Polonicae, Germanicae, Italicae, et Gallicae.* Matheseos, astrologiae, medicinae, iuris civilis, et canonici, historiarumque scientia meruit, cum summis suae aetatis viris comparari. Qui si avitae religionis, et quos tulerat, honorum fuisset tenacior, haud eum omnino purpura praeteriisset. Mansit tamen genti *Austriacae* longe omnium devinctissimus, ut non dubitarent optimi principes et tunc eius opera uti, cum palam a sacris suis discessionem fecisset. Quod in negotiis archiducis *Maximiliani*, inprimis patuit. Caeterum post hanc vitae conversionem, *Socini* dogmatibus ita adhaesit, ut non dubitavit vel ipsum SS. Trinitatis² [p. 45.] mysterium nequissime contemerare. Adeo summa ingenia, ubi in praeceps ruere coeperunt, eo cadunt periculosius, quo maiore sui fiducia ducuntur.

XLIII. *Iohannes IV. Monoszloi*, a MAXIMILIANO *Duditio* successor datus anno MDLXVII., sed a Pontifice anno demum MDLXXIII. 15. Maii confirmatus. Praefuit ecclesiae quoque *Zagrabiensi*.

XLIV. *Nicolaus II. Telegdinus*, ex praeposito *Strigoniensi* regis apostolici munificentia in cathedra *Quinque Ecclesiensi* collocatus, posteaque anno MDLXXIX. die XV. Maii auctoritate Summi Pontificis confirmatus. Exstat eius mentio in decretis anni MDLXXXII. articulis IV. et V.

XLV. *Iohannes V. Kutassi*, axiomete primum praepositi maioris *Strigoniensis* gavisus, tiara *Quinque Ecclesiensi* donatur, quam demum regis indulgentia cum *Iaurinensi* permutavit, dum archiepiscopus *Strigoniensis* crearetur. Meminit eius decretum anni MDLXXXVII. art. XXX. et XXXIII.

XLVI. *Georgius V. Szalatnoki* iniit episcopatum anno MDCl. Haud tamen diutius ei fuit pontificatus. Enim vero anno [p. 46.] MDCV. a *Botskaio* Cassoviae interceptus, et squalido³ carcere conclusus, aegre precibus regis *Poloniae* in libertatem adsertus est, brevi post vitae finem, et sepulturam *Cracoviae* habiturus. De eo ISTVÁNFFIUS:¹⁾ *i eodem fere tempore Georgium Szalatnokium episcopum Quinque Ecclesiensem Cassoviae captum, ad petitionem Regis Poloniae Botskaius⁴ vinculis exemit, et liberum abire iussit. Qui quum in Poloniam esset profectus, ut regi, liberatori suo, gratias, quas posset, praesens ageret, in morbum Cracoviae incidit, moerore animi, et taedio carceris conceptum, ibique e vivis excessit. Atque adeo iussu et summa regis pietate, sumtu publico elatus, in templo Divi STEPHANI honorificentissimam habuit sepulturam.*

XLVII. *Petrus II. Demetrovitsch*. Successit is quidem *Szalatnokio*, nam anno MDCVIII. et anno MDCIX. decreti conclusio eius meminit; haud tamen ante annum MDCXI. d. 16. Octobris confirmatus est. Antea praepositus fuit *Zagrabiensis*.

XLVIII. *Iohannes VI. Biber*. Habet eius mentionem anni MDCXIII. art. XXVI. sed anno MDCXXV. art. LI. iam episcopus *Agriensis* dicitur.

* Peculiari epistola, quam ad *Iohannem Lasicium* dedit.

¹⁾ Lib. XXXIV. p. 838. 39. et PETHŐ ad annum MDCV. Adde anni MDCl. artic. VII.

¹ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *Bratislaviae* ² haec nota kk.) a nobis inserta, cuius textus hinc in eam translata sec. D ³ corr. ex *squallido* a nobis ⁴ ISTVÁNFFY 1622. p. 838. *Poloniae vinculis exemit*

ⁱ *Locos in nota l.) citatos vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 838., et PETHŐ 1729. p. 160. (non vero ad annum 1605., sed ad 1604.)*

XLIX. *Thomas Balásffi* surrogatur *Iohanni Biber* ad *Varadiensem* [p. 47.] Episcopem translato, quod ex mentione utriusque, quae est anni MDCXXII. art. XLIII. colligas. L. *Paulus III. Dávid* post *Balásffium* rerum potitus, sicuti id ex decreto anni MDCXXV. Art. XXIII. et LI. et conclusione eiusdem adparet. Hinc ad *Vácziensem* Episcopem translatum, conclusio decreti anni MDCXXX. conducet.

LI. *Georgius VI.* alter e gente *Draskovichiorum*,¹ ex canonico *Strigoniensi*, et praeposito S. *Thomae* de monte *Strigoniensi*, primo *Quinque Ecclesiensis*, deinde *Iaurinensis* episcopus. *Szentiványi* anno MDCXX. 10. Decembris confirmatum in ea dignitate scribit:ⁱ haud sine mendo, ut credam, scribere debuisset annum MDCXXX. Enim vero, anno huius saeculi XX. vel *Iohannes Biber*, vel certe *Thomas Balásffi* hac dignitate potitus est. Hinc est, ut *Georgio* huic et *Thomam*, et *Paulum* postponat.ⁱⁱ

LII. *Benedictus Vinkovich*² subiit cathedram, *Draskovitsio*³ ad capessendam tiaram *Vácziensem*, regis indulgentia promotus, sicuti legere est in conclusione decreti anni MDCXXXV.

LIII. *Iohannes VII.*, cognomento *Csech*, cuius indicium clausula decreti anni MDCXXXVIII. facit.

LIV. *Stephanus III. Bosnyák*,⁴ adiit cathedram, a Pontifice Maximo anno MDCXLII. confirmatus. [p. 48.]

LV. *Georgius VII. Szécsény* sacrorum munerum, quae postea gessit, in Episcopatu *Quinque Ecclesiensi* rudimenta quasi quaedam posuisse censendus. Confirmatur a Summo Pontifice anno MDCXLIV. d. 6. Maii. Occurrit eius mentio in epilogo decreti anni MDCXLVII.

LVI. *Paulus IV. Hoffman* post administratam aliquamdiu Praeposituram *Strigoniensem* maiorem, surrigitur in locum *Szécsényi* anno MDCLV. d. 2. Augusti, in ea dignitate a Papa ex more confirmatus. Legitur eius nomen in conclusione decreti anni MDCXLIX.

LVII. *Iohannes VIII. Salix*, ex Episcopo *Corbaviensi*,⁵ quem epilogus decretorum anni MDCLV. fuisse indicat, fit *Quinque Ecclesiensis* praesul. Qua dignitate tametsi iam anno MDCLIX. potiretur, sicuti id conclusio eius anni decreti docet, tamen anno demum MDCLXI. d. 21. Novembris confirmatum fuisse, *Szentiványi* adfirmat. Alioquin ex ordine *Cisterciensium*,⁶ in quo magister fuit theologiae, ad episcopem eductum fuisse, constat.

LVIII. *Iohannes IX. Gubassoczy*, ex canonico *Strigoniensi*, indulgentia⁷ LEOPOLDI I. fit primum episcopus *Quinque Ecclesiensis*, postea *Nitriensis*, iuxta et regius per *Hungariam* cancellarius. Legitur eius nomen in conclusione articulorum anni MDCLXXXI.

LIX. *Paulus*⁸ *V. Szécsény*, vir prisci moris tenacissimus, quique multum impendit operae, [p. 49.] ut episcopatum, depulsis *Turcis*, pristino et decori restitueret, et opulentiae. Adiit ad episcopem anno MDCLXXVII.⁹ die 18. Aprilis confirmatus; isthinc ad

¹ corr. ex *Dráskovitziorum* sec. D ² corr. ex *Vinkovitsch* sec. D ubi vero *Winkovich* ³ corr. ex *Dráskovitzio* sec. D ⁴ corr. ex *Bosznnyák* sec. D ⁵ corr. ex *Corbaniensi* sec. D ⁶ corr. ex *Cisterciensium* sec. D ⁷ corr. ex *indulgentia* sec. D ⁸ corr. ex *Paullus* sec. D ⁹ corr. ex *MDCLXXVIII.* sec. D, ubi vero erronee *MDCXXVII.*

ⁱ Locum hic citatum vide in SZENTIVÁNYI 1699. p. 72.

ⁱⁱ Vide ibidem.

Vesprimiensem cathedram, simulque ad *Colocensem*¹ Archiepiscopatum translatus, post initia saeculi XVIII. fatis concessit. Fuit e familia *S. Pauli Primi*² *Eremitae*.

LX. Matthias Radonai, ex abbate *Szalaváriensi*³ *Quinque Ecclesiis* episcopus datus, non labori, non sumtibus pepercit, ut episcopem suam, et sacrum⁴ huius senatum (capitulum dicimus) in pristinam celebritatem vendicaret. Exstat eius mentio in epilogo articulorum anni MDCLXXXVII.

LXI. Stephanus Dolny,⁵ successit *Radonaio* anno MDCXCVI. d. 11. Decembris.

LXII. Franciscus Wilhelmus a Nesselroth, qui iam summa omnium adprobatione rebus praeest.

§. II.

Castrum Quinque Ecclesiense

*Castrum
Quinque
Ecclesiense.*⁶

Castrum oppido adsidet, ex ea parte, qua *Merseto* subiectum est, intra meridiem, et occidentem. [p. 50.] Condidit⁷ illud S. STEPHANUS; continuavit autem *Petrus Alemannus*, a quo templum exstructum esse retulimus. Sedes erat episcopi, quam *Georgius Szakmári* episcopus sive auxit, sive exornavit magis, adiunctis muris, quibus civitati⁸ adnecteretur. Diu stetit, licet saepius vexatum. Sed quod ab anno MDXLIII. usque ad MDCLXXXVI.⁹ perpetuo *Turcis* paruit, vehementer collapsum est. Multum in restaurando laboravit *Széchénius*,¹⁰ multum *Radonai*, multum alii, sed nondum ita eruderavere, ut non sit, quod in posterum instaurent secuturi antistites. Basilica tamen, si non pristinum recuperavit splendorem, saltem ita reparata est, ut digna sit, in qua praesul rem sacram faciat. Ampla satis est, et nihil non venerabile ostentans. In medio specum habet, manu factum, pro sepulchro, in cuius latere visitur lapis, *Petro Alemanno* inscriptus, anno MCCCCVII. Frons templi duabus instructa est turribus, quibus in postica aedis parte, itidem duae respondent. Dexterio lateri praetorium obiacet, anno MDCCXXIV. splendide exaedificatum, moliente opus comite a *Nesselroth*, episcopatus antistite. Sedes habitatum commoda est, et in ordines quatuor distincta. Ima cellis substructa sunt, quas dum fodissent operarii, in cryptam offenderunt, pictam intus et ossibus refertam, humanis iuxta, et equinis. *Romanum* fuisse sepulchrum vulgo credebatur, an idonee satis, ambigo, eo quod *Romani* non cadavera sepelierint, sed cineres, addita plerumque inscriptione, quae hic nulla adparuit: ut¹¹ [p. 51.] credam, *Gothicum*, aut *Longobardicum* fuisse monumentum. In medio praetorii area est, ex qua gradus ducunt ad triclinia, cubicula, et conclavia. Nihil profecto moli, sive ad necessitatem deest, sive ad cultum. Est praeterea ad spectu in omnes partes laetissimo: hinc oppido in pulcherrimam planitiem decurrente, illinc vineis amoeno clivo viridantibus; ultra ad fontem *Tettye* vivarium habet, inerrantibus cervis, et capreis instructum. Caeteroquin, Episcopatus *Quinque Ecclesiensis*, praeter provinciam cognominem, tractum quoque *Tolnensem*, et *Valponensem*, dioecesi¹² suae habet obnoxium.

¹ corr. ex *Calociensem* sec. D ² corr. ex *I.* a nobis ³ corr. ex *Szalaváriensi* sec. D ⁴ corr. ex *sacram* sec. D ⁵ corr. ex *Dolay* sec. D ⁶ add. a nobis ⁷ corr. ex *concondidit* sec. D ⁸ corr. ex *civitas* sec. D ⁹ corr. ex *MDLXXXVI.* sec. D ¹⁰ corr. ex *Séchénius* sec. D ¹¹ vocula *ut* in pagina sequenti erronee iterum descripta a nobis del. sec. D ¹² corr. ex *diocesi* sec. D

§. III.
Castrum Péts Várad

Péts Várad uno *Quinque Ecclesiis* in septentrionem milliari dissidet, loco declivi, in late-
re montis *Merseti* positum. Olim arx fuit munitior, quam quae pro temporum ratione
occupari potuisset. Sed labascente post provincia, cum loca vicina barbarorum libidini
fierent pervia, eadem fortuna et *Péts Varadum* mansit, ut paulatim a pristino habitu de-
scisceret. Formam refert aedificii quadrati, turrulis quatuor praefulti, sed iam ita lace-
ri, ut vix locus sit, ubi vel procurator commode habitet, vel annona ex agro illata condi
possit. Custoditur tamen a peditibus, *haidones* vulgo dicunt, qui praeter carceris, qui hic
est, vigiliis, procuratori [p. 52.] in obeundis operis ministrant. Praecipuum castro decus
abbatia *B. Mariae Virgini* sacra, quam SANCTUS STEPHANUS dedicaverat,^{a)} ¹ i hodieque
conciliat. Aluit olim monachos *Benedictinos* numero quinquaginta, unde amplitudinem
redituum, quos optimus rex sacro huic loco addixit, coniciat. Nunc abbatem veneratur
Eminentissimum Cardinalem e Comitibus *Szintzendorff*, episcopum *Laurinensem*, vi-
rum ultra aetatis modum virtutibus conspicuum.

Castrum
Péts Várad:

Abbatia a
S. Stephano
haec fundata.

§. IV.

Plures arces tractus hic antiquitus habuit. Haud procul a *Pécs Várad*, in septentrionis
plaga, penes *Hetény* arcis rudera visuntur, quam *Zenge vár* adpellabant. Ultra hanc vero
Leány vár, et iterum supra *Quinque Ecclesias* in *Merseto*, *Kántor vár*, quae tamen praeter
nomina, et ruinas nihil iam habent reliquum.

Arcium
reliquiarum
nomina, et
rudera:

SECTIO SECUNDA

De Oppidis Processus Quinque Ecclesiensis

I.

Oppidum Péts Várad [p. 53.]

Adiacet arci ex ea parte, qua locus est planior. Ab oriente ascendit vicus, longa aedium
serie usque ad arcem productus. Hunc *Germani* inhabitant, nuper inducti. Inde versus
aquilonem *Rascianorum* est colonia, longe lateque diffusa, eadem cum *Germanis* declivi-
tate, quamvis paulo² aequalior. Ultra hos, supra arcem, *Hungari* distinctis aedium ordi-
nibus colunt. Totum oppidum circumsident agri, et silvae, colles item vite consiti, nam
et positio loci collina est, hinc edita, hinc depressa,³ uber tamen, et fertilis, atque amni-
culo *Carassio*, qui penes arcem demittitur, irrigua.

Oppidum Péts
Várad et huius
incolae:

situs amoenus,
et fertilis.

^{a)} P. SZENTIVANYI in Synopsi Chronol. ad annum MVII. p. 82. ubi *Merselum*, seu *Metsetum*, *Montem ferreum* adpellat, atque natalem *Emerici Ducis* foundationi coevum facit.

¹ in nota a.) *coevum* corr. ex *coevum* a nobis ² corr. ex *paullo* sec. D ³ corr. ex *deppraessa* sec. D

ⁱ *Locum in nota a.) citatum vide in SZENTIVÁNYI 1697. p. 288.; haud vero in p. 82., uti Belius (vel potius copista) mendose adnotat.*

§. II.
Moháts

Mohatsium
clade
Ludovici II.
nobilitatum:

Hic infelix locus ille est, cuius fama, clade LUDOVICI, universae *Hungariae* perniciosi, per totum terrarum orbem increbruit. Nempe, isthic ineluctabili coeno, una cum rege universa *Hungaria* demersa haesit. Cladem memoraverunt alii: quam nos, ut hic refrigeremus, dolore prohibemur. Profecto enim, difficile est, sine lachrymis, bonum patriae filium, non dicam in litteras referre, sed vel memoria recolere, calamitatem illam, qua et rex, et in eius comitatu, flos *Hungariae*, ictu quasi oculi, prostratus, penitusque deletus est. Hinc postea, quidquid sesqui saeculo miseriarum consecutum est, tamquam ex lethali fonte, *Hungariam* nostram inundavit. [p. 54.] Vere ISTVÁNFFIUS,^{a.)} ⁱ *haec*, inquit, *est illa memorabilis simul, et miserabilis Mohátsiana¹ clades; qua antiquum gentis nostrae decus, floremque nobilitatis, et militiae, ac quidquid² virium habebamus, una eaque funestissima dimicatione prostratum amisimus,³ coepimusque⁴ cum inexpiabili ignominia nostra, qua barbarorum intolerabile iugum, qua exterarum nationum servitutem subire ac perpeti.* Itaque haud immerito *fatalem nomini Pannonico locum eum esse*, dicit alias.^{b.)} ⁱⁱ Oppidum est ad *Danubii* rimum, quatuor milliaribus *Quinque Ecclesiis* in orientem remotum. A meridie habet *Dravi* ostia, et *Illyrici* partem, interposita lata planitie, nullis quidem olim, sed nunc crebris silvis, et vepribus impedita, quam *Carassus* intersecat, coenosus ille, ut dictum est, fluvius. Similis fere planities ex ea parte circumfluit, qua adverso *Danubio* in septentrionem vertitur. Ad bis mille passus ascendendum est in ripa *Danubii*, dum ad edita loca venias,⁵ ex quibus demissus fatalis ille *Cheleus*, ubi in campum pervenit, passus vix centum volutus, *Danubio* illabitur. Oppido imperat praesul *Quinque Ecclesiensis*, ubi *Moreus* †commodum demum adeo habuit praetorium†,⁶ ut rex LUDOVICUS ante pugnam, divertere illic haud dubitarit. Post regis, et exercitus internecionem, cum vicina circum loca, tum *Mohácsium* imprimis, solo aequatum fuit. Etsi reparatum postea, tamen iterum corrui, anno maxime MDCLXXXVII. quo barbarus haud procul ab [p. 55.] oppido, in campis *Harsány*,⁷ iure quasi talionis a nostris victus, et regione hac eiectus est. Gemino igitur, eoque cruento proelio nobilitatum oppidum, lentis successibus⁸ restauratum est. Hodie copiosos quidem incolas, sed nihil habet, quod oculos possit advertere. Aediculae, ex more gentis instructae, viles sunt, et vix habitatu commoda. Inferiorem oppidi partem *Hungari* incolunt, *Rascianis* superiorem tenentibus, quibus *Germani* nuper accesserunt, copiosi et hi, multisque iam substructis habitaculis convalescentes. Vivunt ex agris, et piscatura, quin et vineis, quas a septentrionali consitas habent, fructu rubello, nec eodem ignobili. Extra oppidum coenobium est cum aede sacra *Franciscanorum*, observantiae, quos dicunt, strictioris.

Hodierna
facies et
incolae.

a.) Lib. VIII. f. 130. l. 27. seqq.

b.) Lib. VIII. f. 122. lin. 15.

¹ ISTVÁNFFY 1622. p. 130. *Mohácsiana* ² ISTVÁNFFY 1622. l. c. *quicquid* ³ corr. ex *ammisimus* sec. ISTVÁNFFY 1622. l. c. et **D** ⁴ ISTVÁNFFY 1622. l. c. *cepimusque* ⁵ corr. ex *veniat* sec. **D** ⁶ *commodum... praetorium* **D** *commodam domum adeo habuit* ⁷ corr. ex *Harschán* sec. **D** ⁸ corr. ex *successoribus* sec. **D**

ⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 130.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota b.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 122.*

§. III.
Szegsö

Oppidum *Szegsö* milliari uno supra *Mohátsium* in eadem ripa *Danubii* visitur, tametsi a profluente remotius. Insedit intra colles, ubi editior incipit esse positio, sed loco tamen depresso. Arx ei olim imminebat, ex colle proximo, quae iam praeter ruinas nihil amplius habet residui. Alioquin oppidum colonia est *Rascianorum*, ampla satis, *Hungaris* paucioribus [p. 56.] iis admixtis. Vivunt ex agro, et quaestu,² vini etiam cultura, nobili et hic, mediocris licet reditus. Fructuosior multo piscatio est. Paret genti *Bezerédiae*, in quam iure devolutum est, a familia olim illustri *Jakosich*.

*Oppidi*¹
Szegsö positus:
incolarum gens
et occupatio:

SECTIO III.³

*De vicis Processus Quinque Ecclesiensis.*¹

[p. 57.]

MEMBRUM II.

De

Processu Siklósiensi

SECTIO I.

De

Arcibus Processus Siklósiensis

I.

Arx Siklós

§. I.

BONFINIUS *Sokles* adpellat, ISTVÁNFFIUS *Soclosiam*, alii *Siklós*, qui *Hungaros* imitantur. His enim *Siklós* dicitur, *Germanorum* ore *Schiklosch*. Insedet petrae in latissima planitie, metae instar sese adtollenti,⁴ cuius ima oppidum tenet, latus medium cingunt moenia, cacumen arce superbit, quasi corona redimitum. Totius montis ambitus in infimis radicibus passus vix mille centum complectitur. Inde, quo altius surgit, angustius coit, iucundo ex omni parte adpropinquantium suspectu. Vetusti est operis, quod *Gararum*

Siklosii
nomen, et
situs.

¹ corr. ex *Opidi* a nobis ² corr. ex *questu* sec. D ³ *sectio III.* add. sec. D ⁴ corr. ex *adtollentis* a nobis

¹ *Sectionis III. nonnisi titulus in utroque ms. legitur; cuius rei causam si discere cupias, vide praefationem nostram.*

familia, sive primum molita est, sive restauravit. Insignia certe eius gentis passim videas, nunc in sacello, nunc in ianuarum saxis incisa, formae, ut margo ostendit.ⁱ [p. 58.]

§. II.

Illustratur Sigismundi regis captivitate: carcerum habitus ex Istvánffio, Bonfinio: ex incolarum traditione:

Illustravit arcem SIGISMUNDI regis captivitas, quem proceres lacessiti iniuriis, captum huc detruserunt, a filiis *Nicolai Garae* custodiendum. Per semestre eum heic haesisse, commemorat ISTVÁNFFIUS,^{a.)} ⁱⁱ *carcere*, ut ait, *obsuro, et octoginta passus profundo*. BONFINIUS contra angusti carceris meminit,^{b.)} ⁱⁱⁱ ex quo mater *Gararum*, non modo gemitus regis assiduos clare audire, sed etiam descendere ad captivum¹ potuerit, liberationem ei nunciatura. Multum hoc confirmat traditionem, quae carceres SIGISMUNDI non in profundo ostendit, sed in media serie aedificii, cubiculo a terra edito, alte² orgias duas, vel tres, ex ea parte, qua praetorium in orientem prospicit, quod Cl. MATOLAIUS noster, qui anno MDCCXXVI. die XXI. Augusti hic diversatus est, ita descripsit:^{iv} *Ascendenti in aream arcis mediam, gradus a dextris ostensi sunt, quibus superatis proximum sinistram³ versus conclave intrandum erat, praefecti habitaculum. Ultra id cubiculum est, valido pariete discretum, longum orgyas tres, latum duas, cum camino, in quo noctem commode peregi, liberallyter habitus. A dextris fornix adhaeret versus aulam, latus vix orgyam unam, depressior tamen*

a.) Lib. XV. p. 260.

b.) Dec. III. lib. III. f. 380 seqq.

¹ hic post vocabulum *captivum* verbum *descendere* iterum descriptum del. sec. **D** ² malim *alto* ³ corr. ex *sinistrum* sec. **D**

ⁱ *Imaginem insignium, quae in ms. E vere in margine est posita, copista Franciscus Szarka fecit, sine dubio originalis manuscriptorum iconem imitatus. Quam imaginem a Szarka factam, sane erroneam, immo absurdam, etiam hic, in nostra editione, quamvis non in margine, intueri possis.*

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in ISTVÁNFFY 1622. p. 260.*

ⁱⁱⁱ *Locum operis Bonfinii in nota b.) citatum vide in BONFINI 1581. pp. 380–382.*

^{iv} *Notae Iohannis Matolai, amanuensis Belii diligentissimi, de Comitatu Baranya concinnatae, de quibus hic mentio fit, perierunt seu etiamnunc latent; quod est, cur doleas. Vide etiam praefationem nostram, et praecipue descriptionem manuscriptorum deperditi [M].*

cubiculo. His adversatum fuisse Sigismundum, incolae adfirmabant, antiqua maiorum traditione. Quorum fidem confirmavit inscriptio [p. 59.] saxo camini insculpta, quam a rege memoriae causa relictam adseverabant. Haec ita habet: MISIT DEUS MISERICORDIAM SUAM SUPER ME, ET ERIPUIT ME DE MEDIO CATUL. LEONUM DORMIVI CONTURBATUS.

§. III.

Quidquid huius sit, gens *Gararum*,¹ emisso rege, evecta ditataque altius, arcem multum illustravit. Tota eius pars orientalis *Gararum* opus est. His successit gens *Perénia*, pari et virtutis, et munerum excellentia memorabilis. A qua nec defecit prius, quam a *Turcis* occupata. Factum idem MDXLIII. quo *Valpone*, eiusdem gentis arce, intercepta, *SOLYMANNUS Siklósiam* a *Michaele Ferreo* sponte deditam, cum reliquis vicinis locis subiugavit. Ex eo namque tempore *Turcis* plusquam CXLIII. annos fuit obnoxia. Tandem occupata *Buda*, cum minutiora passim propugnacula expugnare perrexit² victor exercitus, post deditas *Badensi* Quinque Ecclesias, *Siklosium* quoque hosti, solo oppugnationis metu, extortum est. Ita *WAGNERUS*,^{c.)} ⁱ *interposita*, inquit, *tridui quiete, Siklósiensis³ arx, arduo monti insidens, non exspectata vi, ultroneam deditionem fecit.* Sed anno sequenti MDCLXXXVII. solo aequata fuisset, [p. 60.] nisi victoria, quam in vicinia obtinuit caesareus exercitus, cladem illam averruncasset.⁴

Ad quos olim pertinuerit: deditur Turcis.

§. IV.

Arcem postea cum ditione comes *Caprara*, indulgente *LEOPOLDO M.*, suam fecit, iam iam reparaturus, nisi conata ipsius mors inopina antevertisset. Scilicet, parte molis orientali relicta, quidquid aedificii erat residuum, diruit, e fundamento magnifice iterum exstructurus. Iamque erectis muris, et laterculo obtectis, nihil restabat, quam ut commissis⁵ parietum intervallis, in iusti praetorii compagem, universa ea substructio redigeretur. Sed erepto e vivis, quod diximus, reparatore, stat aedificium, rude adhuc, et inconditum, licet fastose exstructum. Undique tres conclavium ordines habet, vulgo contignationes, altis admodum parietibus, fenestris amplis, ianisque spatiosis eminentium. Quibus si tectorium opus accesserit, summaque manus fuerit imposita, nullus dubito, quin inter *Hungariae* prima praetoria optimo iure possit referri. Puteus ei in area est, profundi quidem haustus, sed aquae salsae, gravis, insipidae, et quasi metallicas venas permeantis; potest tamen aquae ista penuria cisternis⁶ compensari. Totum praetorium muri ambiunt, et saxa, praeruptae rupis. Ex ea parte, qua in occidentem aversum est, hypaethrus⁸ eminent, saxo instructus, diverticulis *Turcorum*, dum heic agerent, [p. 61.] accommodus:⁹ pulcherrimo namque adspectu hinc *Harsányiensis*¹⁰ agros, illinc campos

Venit in iura Caprarae, qui eam instaurare occipit:

novae molis ratio:

amoenus arcis undiqueversum⁷ prospectus.

c.) Lib. IX. extremo.

¹ corr. ex *Garárum* sec. **D** ² corr. ex *perexit* a nobis ³ *WAGNER* 1719–1731. I. p. 727. *Siclosiensis* ⁴ corr. ex *averuncasset* a nobis ⁵ corr. ex *comissis* sec. **D** ⁶ corr. ex *cysternis* a nobis ⁷ corr. ex *undiquaversum* a nobis ⁸ corr. ex *hypetrus* a nobis ⁹ corr. ex *accomodus* sec. **D** ¹⁰ corr. ex *Harschányiensis* sec. **D**

ⁱ *Locum in nota c.) citatum vide in WAGNER* 1719–1731. I. p. 727.

laetissimos, isthinc montes vite vestitos, oculis subiicit,¹ interiecta planitie, quae situm arcis a montibus illis distinguit. Par et in reliquas partes prospectus est. Enimvero, in quamcunque orbis plagam lumina conieceris, animum simul paveris. Nam meridies quidem campos, *Dravo* irriguos, montes *Baranyenses* ortus, septentrio vastum planae regionis aequor, hinc, et illinc silvis, ac nemoribus amoenissimis distinctum, despicientium obtutibus subiicit.

II.

Arx Baranya-vár

Hungaricum vocabulum arcem notat. De pristino eius, seu robore, seu celebritate, inde colligas, quod provinciulae toti nomen communicaverit, fueritque eius metropolis. Hodie rudera tantum molis eius supersunt, et proclives ad ruinam parietinae. LAZIUS, qui aliunde coniectando audacior est, quam felicior, vetus VARRONIANUM^{*)} ² ⁱ in istis ruderibus quaeritat. Haud multum disputarim, ubi vestigium *Varroniani* ponendum sit. Illud in ista coniectatione verosimilitudinis quidpiam habet, quod nomen vetus, egregie recenti nostro respondeat. Quid enim proclivius, quam ex *Varroniano* facere *Baronya*, et adiecta arcis adpellatione *Vár*, *Baronyavár*. Quod si est, sicuti esse potest om[p. 62.]nino, ludent³ ii, qui a *Boranya*, quod est *vini genitrix*, arcem, tum circumsitam regionem adpellatam volunt.

SECTIO II.

De

Oppidis Processus Siklósiensis

§. I.

Oppidum Siklós

*Oppidum
Siklós:*

*a Turcis
occupatum:*

*hodierna
eius facies et
incolae.*

Arci, quam nunc vidimus, oppidum subiacet, in septentrionali montis latere, per declivia diffusum. Moenia habet unius muri, crebris turribus distincti, et altero fine partem arcis orientalem, occidentalem altero adtingentis. De hoc queritur⁴ ISTVÁNFFIUS,^{a.)} ⁱⁱ quod perperam a MICHAELE FERREO, vel plumbeo magis, anno MDXLIII. adpropinquantibus *Turcis* desertum sit, *cum defendi per aliquot dies potuerit*. Extra moenia suburbia sunt, variis hinc inde vicis, seu plateis circumfusa, quae incolunt *Hungari*, *Germani*, et *Illyrii*, illis etiam intra moenia pari gentium varietate intermixtis. Intra oppidum monachi,⁵

^{*)} Vide *Thesaurum Geograph.* ORTELII, ad hanc vocem.

^{a.)} Lib. XV. f. 260.

¹ *oculis subiicit* add. sec. D ² in nota * *Ortelii* corr. ex *Ortellii* sec D ³ corr. ex *student* sec. D. ⁴ corr. ex *quaeritur* a nobis ⁵ corr. ex *Mohács* sec. D

ⁱ *Locum in nota * citatum vide in* OTRELIUS 1596. f. *hh* rr.

ⁱⁱ *Locum operis Istvánffii in nota a.) citatum vide in* ISTVÁNFFY 1622. p. 260.

Divi *Francisci* religionem sequentes, habitaculum, residentiam adpellant, cum aede sacra habent. Cives subsunt praefecto arcis, quorum plerique sunt milites, quos *haidones* vocant. Vivunt ex agro, et vineis, quas in monte arcis opposito colunt, fructu non rubello tantum, sed etiam albulo, gustus probatissimi. [p. 63.]

§. II.

Oppidum Baranya-vár

Oppidum est arcis cognominatum, copiosum id quidem, et a solerte plebe inessum. Olim ab *Hungaris* tantum, et *Illyriis* incolebatur; nuper tamen *Germani* etiam accesserunt, posita ingenti *villa*, seu *alodio*, ad pecus herile curandum. Paret autem principi *Eugenio*. Praeter vineas, agros habent feraces, frugum omnis generis. Recedit *Siklósio* duobus in orientem milliaribus.

Baranya-vár,
oppidum
copiosum:
cui pareat?

§. III.

Oppidum Berement

Oppidum est uno milliari *Siklósio* in orientem remotum, positionis campestris, ad radices montis *Baranya*. Incolitur ab *Illyriis*; ditionis *Veteraniana*.

Berement, *tenu oppidum.*

§. IV.

Oppidum Dárda

Oppidum est *Veteraniae* ditionis, exiguo milliari supra *Essecum*. Inclaruit olim bellis variis, imprimis castris *Turcicis*, quae ibidem anno MDCLXXXVII. locaverant, fusi post a nostris ex campo *Harsány*¹ irrupentibus. Refertur inter lautiora oppida, quod tamen auxit maxime generalis *Veterani*,² [p. 64.] condito illic castello, praetorii instar, in duos ordines conclavia splendida satis ostentante. Reliquae domus humiles sunt, et pro incolarum fortunis tenues. Horum plerique sunt *Illyrii*, *Germanis* nuper admodum adductis. Victus eis omnis ex agro, et vineis rubelli vini. Universum oppidum aggeres incingunt, olim a *Turcis* ducti, ad tutelam pontis *Essekiensis*, hodie tamen hinc, et illinc iam adobrutum. Ab hoc enim loco, usque ad *Dravum*, pons sublicius, palustribus locis impositus, *Essecum* usque varie flexus, procurrebat, longus passus VIII.M.DLXV atque ad eum modum latus, ut tres, pluresve aurigae, inter se occurrentes, sine offensa commeari poterint. Hic quoque inter memorabilia comitatus numeratus est. Quippe campus interiacens, quod uliginosus esset, nisi pontis ministerio, impervius erat. *Solymannum* capta *Alba Graeca* hoc opus fuisse molitum, memoriae proditum est. Bis eum ruperant nostri: *Zrinius*³ anno MDCLXIV. totum exussit, quem tamen ubi iterum reparaverunt⁴ barbari, comes^{b.)} *Leslaeus* MDCLXXXV. igni denuo vitiavit, donec a *Lotharingiae* duce,

Oppidum
Dárda, cum
historia pontis
Eszeikiensis:

incolae.

^{b.)} WAGNERUS lib. IX. p. 675. ubi rem gestam prolixè legas.

¹ corr. ex *Harschán* sec. D ² corr. ex *Veteráni* sec. D; ubi vero *Veterany* ³ corr. ex *Zerénius* sec. D

⁴ corr. ex *recuperaverunt* sec. D

ⁱ Locum in nota b.) citatum vide in WAGNER 1719–1731. I. p. 675.

fuso hoste, anno MDCLXXXVII. plane convulsus est. Post captas *Quinque Ecclesias*, atque deditum *Siklóssium*, isthuc pars victoris exercitus adcurrerat. *Dárdam*,¹ inquit WAGNERUS,² *Essekiensis pontis caput, excursum est, nullo operae pretio, quod pons ab ipsismet Turcis multis partibus intercisus, locus auctis machi*[p. 65.]*nis valloque proruto desertus, nec tanti esset, in quo reparando mora poneretur, quod et a caeteris stativis remotior, et praesidii Essekiensis³ excursionibus expositus esset.* Nihil enim habet reliquum, quam subliciarum, quae totum onus sustinuerunt, hinc, et illinc eminentia capita. Sub *Romanis*^{c.)} ⁴ ⁱⁱ via erat per has paludes strata, lapidibus, *ad longitudinem V milliarium Italorum, quae ducebat probabiliter a Mursia⁵ in Pannoniam Superiorem, quae deinde sub Imperio Ottomanico⁶ instructa fuit cum ponte ligneo.*

§. V.

Harsány

Harsányi situs et opportunitates.

Distat *Siklóso* milliari uno versus *Quinque Ecclesias*, loco plano, ad radices montis *Harsány*, via, qua *Essekum* itur. Oppidum est ditionis *Siklósiensis*, ab incolis *Hungaris* cultum, et strage *Turcorum* memorabile, quae anno MDCLXXXVII. in his campis edita a nostratibus est. *Nagy Harsány* vocant *Hungari*, hoc est *maius Harsány*, ob discrimen *minoris*, quod *Kis Harsány* adpellatur. Situm habet laeti adspectus. Nempe a septentrione versus meridiem, perpetuo campo, eodemque fertilissimo circumfunditur. In occasum prominet mons, praecipiti clivo in altum surgens, qui radices late diffundit, sed ubi vastis lateribus brachia in longum extendit, contracto dorso, et quo altius ascendit, angustiori, summum cacumen in cuspidem fere fastigiat. [p. 66.] Heic rudera videas vetustae arcis, et ingentes sulcos, quos a daemone depressos, vulgus perhibet, cum sint tamen fossarum, quibus arx ea praecingebatur, vestigia. Alioquin locus altissimus est, et quod ex campo adsurgit, speculandis, quae infra fiunt, opportunus. Aiunt, ex hoc monte praevidissem aliquando ducem exercitus christiani, quemadmodum cum barbaris manus consequenda esset, quod et feliciter cessit, reportata victoria.

§. VI.

Belye

Belye: quo sit habitu?

Erat olim vicus ignobilis, dimidio milliari inter *Dárdam*, et *Essekum*, loco plano et hilari. Auxit eum *Eugenius*, adposito ei castello, recentissimae fabricae, ita communitae, ut propugnaculi instar esse possit. Formam refert aedificii quadrati, propugnaculis quatuor innixi. Murus instructus laterculo coctili, spatium⁷ cum terra egesta plus quam viginti pedum latitudinem complectitur. Eadem propugnaculorum, quae muri fortitudo est,

c.) Vide, si potes, MARSIGLI *Opus Danubiale* Tom. II. P. 1. p. 87.

¹ WAGNER 1719–1731. I. p. 727. *Dardam* ² Wagnerus add. a nobis ³ WAGNER 1719–1731. I. c. *Essekinensis* ⁴ Textus notae c.) add. sec. D ⁵ corr. ex *Marsia* sec. D et MARSIGLIUS 1726. II. p. 87. ⁶ MARSIGLIUS 1726. I. c. *Ottomanno* ⁷ corr. ex *spacium* sec. D

ⁱ *Locum hic citatum vide in* WAGNER 1719–1731. I. p. 727.

ⁱⁱ *Locum in nota c.) citatum vide in* MARSIGLIUS 1726. II. p. 87.

quae omnia vallum circumit in altitudinem pressum, ad accipiendas aquas, dum opus sit. In medio praetorium sedet, quadrianguli forma erectum,¹ cuius aditum turris ornat, super porticu exstructa. Dignum oppido aedificium, in quo [p. 67.] tantus heros queat hospitari. Inhabitat illud ditionis procurator, cum aliquo modico praesidio, ut securitati esse possit, septem iis pontibus, qui sunt viae regiae, quae *Essekum* ducit, impositi.

MEMBRUM III.

De

Vicis utriusque Processus in ditiones variorum dispertitis

I.

Ditio principis Eugenii

Praeter oppida, quae adtigimus, ditionis *Eugenii* sunt: *Copács*, *Darócz*,² *Lasko*, *Herczegh Szölös*, *Vörös Marton*, ubi *Danubius* traicitur.³ *Sebse*⁴ postea, *Csusza*, *Kis falu*, *Bodola*, *Bán*, *Darás*, *Isib*, *Dalog*, *Kisk*. Ditio longa quatuor fere milliaria est, ad *Danubium* lata tria, et quod excurrit. Incolas habet *Illyrios*⁵ et *Rascianos*, *Germanis* in *Vörös Márton* tenuiore numero habitantibus.

II.

Ditio Episcopatus

[p. 68.] Est in tractu, quo *Mersetum* viam transmittit ex *Tolnensi* comitatu versus *Quinque Ecclesias*, in collina positione, ideoque agris utili, et vineis. *Hoszu Heten*, *Somogy*, *Szabolcs*, *Nádasd*, *Nagy Mányok*, *Váralla*, *Maza*, *Csaszta*. *Szász*, oppidi instar, trans *Mersetum* in finibus *Tolnensis* provinciae. Habet nundinas in die Ascensionis Beatissimae Mariae Virginis. *Vékény*, *Kárász*, *Egregy*. Versus *Siklós* adnumeret *Keszü*, *Pogány*, *Szilvás*, *Kökény*. Prope *Sigethum*, *Öreg*, *Batass*, *Cserkút*, *Kövágó*⁶ *Szölös*, *Tötüs*, *Simon*, *Bonfa*; heic ubique vinum proficit, tametsi melius in *Cserkut*, et *Batass*, quam in *Öregh*.

III.

Ditio abbatae Pécs várad

Visitur circa *Pécs várad* plus quam duorum milliarium amplitudine. Vici eius sunt: *Várkony*, *Lovas Hetény*, *Várad*, *Boda*, *Germanorum* colonia: *Hungaris* in *Szebeny*, *Monyorod*, *Békesd*, *Szilágy*,⁷ *Romonya* habitantibus,⁸ paucis immistis *Illyris*.⁹ In *Baborcz*, et *Versend*, *Germani* quoque intersunt, cum *Hungaris* et *Illyriis*. Agros habent fertiles, uberes vineas, et pascua pingua, infinitis arborum generibus innascentibus. [p. 69.]

¹ corr. ex *errectum* sec. D ² corr. ex *Darócs* sec. D ³ corr. ex *traicitur* sec. D ⁴ corr. ex *Szebse* sec. D
⁵ corr. ex *Ilyrios* sec. D, ubi vero *Illyrici* ⁶ corr. ex *Köhágó* sec. D ⁷ corr. ex *Sz: lagy* sec. D ⁸ add. a nobis
⁹ corr. ex *Ilyris* sec. D

IV.

Ditio Siklósiensis

Pulcherrima ditio est circa arcem *Siklóssiam*, in radicibus montis arcis oppositi, quem *Siklósiensem* nominavimus. Pulchro ordine se invicem excipiunt *Nagy Harsán, Kis Harsán, Tót falu, Gyöd, Harkán, Terebegy, Márfa, Viszló*, coloniae *Hungaricae*, vix dimidiis¹ milliariibus inter se distinctae. Vicos habent mediocris amplitudinis, situ hilarum, una parte planitiem late patentem, vineas² altera, in latere montis proxime adsiti. Vini ordinem, quo alii, aliis pagis antecellunt, dedimus supra. Altera pars ditionis ad *Dravum* est, pari serie vicorum in ripa eius decurrens. Primum locum occupat *Czun*, deinde *Szoporcza, Tesenfa, Csepel, Csehi, Pálkonya, Szabolcs*, et terrenum *Paly*, ubi flumen traicitur. Pulchro et ista sunt situ, licet ob soli habitum uliginosum, haud usquequaque commodo, praesertim, dum flumen exundat, quod saepius accidit, qua regio est depressior. Per medium dominii posita sunt *Indesfa, Kovácsbida, Szerdahely, Rád, Kóros, Adriás, Piski, Kemes*, loco plano, et³ feraci frugum,⁴ pabulique.⁵ [p. 70.]

V.

Ditio Batthiániana

Recedit in septentrionem a *Siklósiensi* supra *Harsány*, medio quasi tractu intra *Quinque Ecclesias*, et *Mobácsum*. Habet agrum fertilem, et crebris aquis irriguum, silvas frequentes, amoena nemora, per planitiem luxuriantia. *Boly* locus praecipuus est, non modo ob situm vici adiacentis, sed quod villa dominii eum in primis commendat. Uno admodum milliari distat abhinc *Magyar Péterd*,⁶ colonia *Hungarica*. Contra *Rascianos* habet *Iván*, vicus exilis, et *Magyar Péterd*⁷ vicinus. Eadem est colonia, et in *Kassad, Iakabfalva, Palkonya, Virághos, Borjád, Nagy Budmir, Kis Budmir, Kövesd*, Graeci ritus, quos incolae vocant *vad Rátz*, et Germani *Schwartzze Ratzen*. In *Kövesd* vinum proficit grati gustus, cuius cultura⁸ et in *Kis Budmir* iam obtinet. Ultra est *Belvárd*, vicus *Hungaricus, Slavis* mixtus, dein *Olasz, Illyricus*,⁹ iterum *Heder, Slavorum* gens, opificiis dedita. Potissimi pannificio dant operam, reliquis alias artes exercentibus. *Nyomja Bavaros* recepit, intermixtis aliis quoque *Germanis*. In *Tütös* rursus *Rasciani* sunt, quemadmodum et in *Vokany, Petre, Palkonya*, et *Birian*. In *Lothard* prope *Peterd*¹⁰ habitant *Slavi, Hungari* autem in *Mis*[p. 71.]*len*¹¹ prope *Quinque Ecclesias*, ubi olim *ariani* sedem habebant, tam frequentes apud vicinos etiam, ut praesule eisdem opus fuerit, in *Szabad Szent Király*¹² sedem tenente. Totus ditionis tractus in milliaria plus minus duo extenditur.

¹ corr. ex *dimidiis* sec. D ² corr. ex *vineis* sec. D ³ add. sec. D ⁴ hic vocula *et* del. sec. D ⁵ corr. ex *pabuli* sec. D ⁶ corr. ex *Magyar Pétert* sec. D ⁷ corr. ex *Magyar Pétert* sec. D ⁸ corr. ex *culturam* sec. D ⁹ corr. ex *Ilyricus* sec. D ¹⁰ corr. ex *Peterd* sec. D ¹¹ corr. ex *Misz[-len]* sec. D; in ms. E *-len* tantum quasi custos ponitur ¹² corr. ex *Szabad Szent Kyrál* sec. D

VI.

Ditio Pállffiana

Vicina *Batthyányiana* ditio est, altero brachio ad montem *Harsán*, ad *Quinque Ecclesias* altero adtingens. Inde in angustius contracta, perpetua planitie iuxta montes versus *Sigethum* procurrit, non continuo terreno possessionis, sed subinde interrupto, eadem tamen serie, primum a *Quinque Ecclesiis* in orientem, deinde iterum in meridiem, et vicissim in occasum se sinuans. Ubi vero ad *Sigethi* fines adigit, versa iterum inter ortum, et meridiem, serpentis praebet figuram. Tota eius amplitudo, ob varios flexus, milliaria plus minus decem comprehendit. Olim ad *Susam* spectabat, ducem exercitus caesarei, quo defuncto¹ filia eius obtinuit, *Leopoldo Pállffi* nupta, a quo et nomen retinet. Proximus ad *Quinque Ecclesias* vicus *Üszek* est, inde in orientem *Kis Kozár*, *Személy*, *Egerszegh*, *Rokoszto*, *Udvard*,² collina positio planitie variata. Par situs habet alteram,³ unius miliaris intervallo fere remotam, [p. 72.] in qua est: *Bisse*, *Turony*, *Csornota*, *Száva*, *Bobor Szölös*, *Bodony*, *Monyoros*, *Sz. Márton*, *Tengerin*, quae omnia ad radices sunt montis, salubribus aquis, et terreno feracissimo vini, et frumenti abundantia. Ultra est *Bagota*, vicus territorio peculiari, et ad dimidium ferme lapidem separato. Cui modica quadam possessione aliena interiacente, proximum aliud, pari ratione separatum subsequitur. Praeter vicos *Sz. Gál*, *Sz. Ivány*, *Bugas*, *Gerdiz*, habet etiam rudera monumenti vetusti *Küres*. Iuxta hoc in orientem, maiori paullo interstitio separatum vicissim *Hornátfa* est, terreno suo inter aliena pollens. Versus *Essekum* incipit aliud, quod intra ortum, et meridiem procurrens, ostendit vicos *Ranufa*, *Katátka*, *Poklostó*, *Gyertyafa*, *Danczháza*, *Korak*, et nonnulla alia terrena desolataram coloniarum, quae vulgo praedia vocant.

VII.

*Ditio Veteraniana*⁴

Interiacet *Siklósiensi*, et principis *Eugenii* ditionibus, iuxta *Dravum*, ad montem *Baranyensem*. Ex ea parte, qua praedio *Paly* accedit, est *Kardicsa*, *Magy*, *Ujta*,⁵ Hungaricae coloniae. *Rascianos* habet *Toriancz*,⁶ dimidio milliari [p. 73.] infra *Ujtam*.⁷ Eodem pene intervallo distat *Sz. Márton*, praedium item *Monyorost*, *Györest*, *Oldincza*. *Kassatut* vicus est *Rascianorum*, *Hungarorum* contra *Haraszt*, et iterum praedium *Valló*. *Beremény* viam obsidet versus *Essekum*, vicus ingens, vino nobili, et incolis *Rascianis*. Proximus huic *Petarda* inter silvas, quemadmodum etiam *Bolmány*, *Rascianorum* vici. Praedium *Bisnica*, *Csemeny* pagus. *Laskafalu* incolunt Germani, Hungari *Garáncs*, locum vini feracem. In *Marok*, et *Magyar Borja* Germani vivunt, quibus interiacent praedia, *Venek*, *Lapáncza*, *Fehérfalu*, *Illócska*, et *Majs*. Reliqua, *Beke*, *Elesény*, *Otroga*, *Pocsa*, *Kis Péterd*,⁸ quae omnia curat praefectus, oppidum *Dárda* incolens.

¹ corr. ex *deffuncto* sec. D ² corr. ex *Udvard* sec. D ³ sc. partem, sive ditionem ⁴ corr. ex *Veterániána* sec. D ⁵ corr. ex *Uita* sec. D (recte: *Újtó*) ⁶ corr. ex *Troiáncz* sec. D ⁷ corr. ex *Uitam* sec. D (recte: *Újtó*) ⁸ corr. ex *Kis Pétert* sec. D

VIII.

Possessiones variorum

Trauniae gentis ditio vindicat sibi *Nagyfalu* prope *Siklósiam*, thermis nobilem, quas nuper structuris complexi sunt, ad praestandam commoditatem lavantibus. Pertinet ad *Breünerios*¹ *Szt. Jenes*, *Nagy Vagy*, et *Sz. Lorencz*, licet *Nagy Vagy*, et *Helesfa* ius liberae nobilitatis praetendant; qua pollent *Szabad Sz. Kirali*[p. 74.]² *enses* et *Beczefaienses*, qui vicus est ultimus in provincia prope *Sigethum*. [p. 78.]

TABULA ITINERARIA COMITATUS BARANYIENSISⁱ

I. In Comitatum *Tolnensem*

<i>Mohács</i> <i>Sexardum</i>	mill. 6.
<i>Sexardo Tolnam</i>	mill. 2.

II. In *Slavoniam* pone *Danubium*

† <i>Mohács</i>	mill. 6.† ³
<i>Vörös-Márton – Batina</i> :	2 ½

III. In *Slavoniam* per mediterranea

<i>Mohácsio Baranyam</i> ⁴	mill. 1 ½
Inde <i>Siklosiam</i>	mill. 3.
Hinc <i>Dárdam</i>	mill. 4.
Inde <i>Essekum</i>	mill. 1.

IV. In Comitatum *Simigiensem*

<i>Eszeko Siklosiam</i>	mill. 6.
Inde ad <i>Baborcz</i>	mill. 2.
Inde ad <i>Szabad Sz. Kiraly</i>	mill. 1 ½
Inde <i>Sigethum</i>	mill. 2. ⁵

FINIS COMITATUS BARANYIENSIS⁶

¹ corr. ex *Breinerios* sec. **D** ² *-enses* tantum quasi custos ponitur ³ fortasse *Mohacsio Vörös-Márton* mill. 6.
⁴ corr. ex *Baranyám* a nobis ⁵ **D** add. *Memoria. Supplenda rogat Auctor. Mohacsio Quinque Eccles. 4. Inde Sigethum 3. Dombó-var-Quinque Eccles. 4. Inde ad trajectum Paly Dravi 3. In Comitatum Bacsensem. Sigetho Quinque Eccles. 3. hinc Bolyi 3. Inde Dalok 2. Inde trajectus Danubii Közseg 1.* ⁶ *Finis Comitatus Baranyiensis* add. a nobis

ⁱ *Haec tabula itineraria in pluribus locis erronea videtur, sicut ea, quae in altero ms. D legitur.*

BIBLIOGRÁFIA BIBLIOGRAPHY

1. A Bél által (is) idézett munkák

1. Works cited (also) by Bél

- ALBINUS 1587: [Albinus, Petrus:] De Sigetho Hungariae propugnaculo, a Turca Anno Christi M.D.LXVI. obsessio et expugnatio, opusculum consecratum virtuti et immortalitati... Nicolai Comitis a Zerinio... ab Emerico Forgáchio genero... Collectum opera Petri Albini Nivemontii. Witebergae, 1587. (Lib. Lit. nr. 187.)
- ANONYMUS 1746: Anonymus (P. d. Magister): Anonymi Belae regis notarii Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae. Quam ad usum, et utilitatem publicam, ex codice m. s. membranaceo Bibliothecae Augustae Vindobonensis, clementissimo indultu nunc primum accuratissime exscripsit Iohannes Georgius Schwandtnerus... In: Schwandtner 1746–1748. I. 1–38. (Lib. Lit. nr. 14.)
- ARTICULI 1723: Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium, caeterorumque statuum et ordinum regni Hungariae, partiumque eidem annexarum, annorum 1715, 1723, et 1729. Zagrabiae, 1736.
- BÉL 1735–1746: Belius, Matthias: Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. I–II. Posenii, 1735(–1746.) (Lib. Lit. nr. 90.)
- BÉL 1735–1749: Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica... I–V. Viennae, 1735–1749? (Lib. Lit. nr. 1–4.)
- BEMBO 1565: Bembo, Petrus: Epistolae omnes quotquot extant... [Basel], [1565.]
- BETHLEN 1684–1690: Bethlen Farkas (Wolfgang): Historiarum Pannonico-Dacicarum Libri X. a clade Mohazensi 1526. usque ad finem seculi. [Keresd], [1684–1690.]
- BIZARUS 1600: [Bizarus, Petrus:] Pannonicum bellum sub Maximiliano II. Rom. et Solymanno Turcarum imperatoribus gestum. In: BONGARS 1600. p. 467–520.
- BOCATIUS 1599: Bocatius, Johannes: Hungaridos Libri Poematum V. Bartphae, 1599. (Lib. Lit. nr. 407.)
- BONBARDI 1718: [Bonbardi, Michael:] Topographia Magni Regni Hungariae, sive Nobilissimae eius ditionis, quam modo Hungariam dicimus, cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Serviae, & Bulgariae, &c. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae, provinciis. Viennae Austriae, 1718.
- BONFINI 1581: Bonfinius, Antonius: Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices, et alia: una cum priscorum regum Ungariae decretis, seu constitutionibus, quarum narrationes Bonfinii obiter meminere: et quae pagina 16 indicat. Omnia nunc denuo recognita, emendata, et aucta per Ioan. Sambucum... Francofurti, 1581. (Lib. Lit. nr. 29.)
- BONGARS 1600: [Bongars, Jacques:] Rerum Hungaricarum scriptores varii. Historici, geographici. Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus revocati: quidam nunc primum editi. Francofurti, 1600. (Lib. Lit. nr. 28.)
- BRODARICS 1581: Broderithius (Brodarics István): Descriptio, recognita a Sambuco. In: Bonfini 1581. 757–774.
- BUDINA 1600: Budina, Samuel: Historia Sigethi, totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi, quod a Solymanno Turcarum Imperatore, Anno MDLXVI. captum, Christianisque ereptum est, ex Croatico sermone in Latinum conversa... In: BONGARS 1600. p. 521–531.
- BUSBEQUIUS 1595: Busbequius, Augerius Gislenius: Legationis Turcicae epistolae quatuor ... adiectae sunt duae alterae eiusdem de re militari contra Turcam instituenda consilium. Francofurti, 1595. (Lib. Lit. nr. 401.)
- CELLARIUS 1701: [Cellarius, Christophorus:] Notitia orbis antiqui, sive geographia plenior, ab ortu rerumpublicarum ad Constantinorum tempora orbis terrarum faciem declarans. (Tomus I.) Lipsiae, 1701.
- CICERO 1502: Cicero, Marcus Tullius: Epistolae familiares. Venetiis, [1502.]
- CJH 1696: Corpus Juris Hungarici, seu decretum generale, Inclyti Regni Hungariae, partiumque eidem annexarum, in tres tomos distinctum: nunc denuo recensum, omnibusque novellis, articulis, quae in prioribus editionibus deerant, adauctum. I–III. Tyrnaviae, 1696. (Lib. Lit. nr. 85.)
- CONRADUS A LICHTENAU: Chronicon absolutissimum a Nino, Assyriorum rege, usque ad tempora Friderici II. imperatoris... Basileae, 1569. (Lib. Lit. nr. 52.)
- CZERNOVICIUS 1619: Czernovicus, Johannes: De bello Pannonico Libri sex. [...] Praegae, 1619. (Lib. Lit. nr. 192.)

- CZVITTINGER 1711: Czvittingerus, David: Specimen Hungariae literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens. Accedit bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis. Francofurti et Lipsiae, 1711.
- DUBRAVIUS 1602: [Dubravius, Iohannes:] Historia Bohemica, ab origine gentis, per diversas temporum et familiarum vices, usque ad Ferdinandi Imp. et Regis auspicia, deducta. A Cl. V. Thoma Iordano Medico novis Genealogiarum, Episcoporum, Regum, Ducum catalogis, necessariis quinetiam annotationibus ornata, et illustrata, ut nunc demum edita dici possit. Cui hac editione accedit eiusdem Dubravii ad Sigismundum Poloniae regem oratio ad Turcam debellandum exhortatoria: nunc primum edita. Hanoviae, 1602. In: FREHER 1602.
- EGGERER 1663: [Eggerer, Andreas:] Fragmen Panis Corvi Protoeremitici, seu reliquiæ Annalium Eremitarum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremite. [...] Viennae Austriae, 1663. (Lib. Lit. nr. 40.)
- ENS 1604: [Ens, Casparus:] Rerum Hungaricarum historia.... Coloniae Agrippinae, 1604.
- FERRARIUS 1637: Sigismundus Ferrarius: De rebus Hungariae Provinciae ordinis Praedicatorum partibus quatuor et octo libris distributi commentarii. Viennae Austriae, 1637.
- FORGÁCH 1587: Forgach, Franciscus: Zigeethi Hungariae claustru praestantissimi vera descriptio et obsidionis epitome. In: ALBINUS 1587. D[1]r–E3r.
- HÁJEK 1596: Hagecius, Wenceslaus (Václav Hájek z Libočan): Böhmsche Chronica. Von Ursprung der Böhmen von irer Hertzogen und Könige Graffen Adels und Geschlechter Ankunfft... Weidlich, 1596.
- HEROLDUS 1600: Herold, Basilius Johannes: Rerum contra Turcas auspiciis Ferdinandi Austriaci ... anno MDLVI. in Interamnensi Pannonia gestarum historiola, dialogo conscripta. In: BONGARS 1600. 444–467.
- INCHOFER 1644: Inchofer, Melchior: Annales ecclesiastici regni Hungariae. Tomus primus. Romae, 1644.
- ISTVÁNFY 1622: Istvhanfi, Nicolaus (Istvánffy Miklós): Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622. (Lib. Lit. nr. 36.)
- KOLLER 1734: [Koller József:] Cerographia Hungariae, seu notitia de insignibus, et sigillis regni Mariano-Apostolici, compendio data... Tyrnaviae 1734. (Lib. Lit. nr. 408.)
- LAZIUS 1551: Lazius, Wolfgangus: Commentariorum Reipub. Romanae illius, in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, libri duodecim... Basileae, [1551.] (Lib. Lit. nr. 51.)
- LAZIUS 1600: Lazius, Wolfgangus: Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio, cum adiecta chorographia... In: BONGARS 1600. 438–443.
Lib. Lit.: Vide bibliographiam II!
- LUCIUS 1666: Lucius, Johannes: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelaedami, 1666. (Lib. Lit. nr. 35.)
- MANUTIUS 1602: Manutius, Paullus: Epistolarum libri XII. Tarvisii, 1602.
- MARSIGLIUS 1726: Marsili (Marsiglius), Aloysius Ferdinandus: Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus, et in sex tomos digestus. I–VI. Hagae Comitum–Amstelodami, 1726.
- MAUSOLEUM 1664: [Nicolaus Avancini–Sigmund von Birken:] Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum... Norimbergae, 1664. (Lib. Lit. nr. 38.)
- NOVELLAE 1698: Novellae seu articuli universorum statuum, et ordinum Inclty Regni Hungariae, ac partium eidem annexarum, in generalibus eorundem conventibus, ab Anno MDCVIII. usque ad An. MDCLXXXVII. inclusive editi. Adjunctis ad initium Articulis Pacificationis Viennensis, et Tractatu Szitva-Torokiensi. [!] Tyrnaviae, 1698.
- ORTELIUS 1596: Ortelius, Abrahamus: Thesaurus geographicus recognitus et auctus... Antverpiae, 1596.
- ORTELIUS–MEYER 1665: [Ortelius, Hieronymus–Meyer, Martinus:] Ortelius redivivus et continuatus oder Der ungarischen Kriegs-Empörungen historische Beschreibung [...]. I–II. Franckfurt am Mayn, 1665.
- PÁZMÁNY 1667: [Pázmány, Petrus:] Acta et Decreta Synodi Dioeceseanae Strigoniensis. Autoritate... Petri Pazmany Archiepiscopi Strigoniensis celebratae... jussu... Georgii Szelephény archi-episcopi Strigoniensis pro commoditate parochorum recusum. [Tyrnaviae,] 1667. (Lib. Lit. nr. 168.)
- PETHŐ 1729: Pethő Gergely: Rövid magyar kronika sok rendbéli fő historiás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettet és irattatot [---]. Cassán, 1729.
- PORSIUS 1583: Porsius, Henricus: Historia belli Persici, gesti inter Murathem III. Turcarum, et Mehemetem Hodabende Persarum regem. Eiusdem Itineris Byzanthini Libri III. Carminum Libri II. Epigrammatum Libri II. Poeta. Francofurti 1583. (Lib. Lit. nr. 402.)
- RANZANUS 1600: Ranzanus, Petrus: Epitome rerum Ungaricarum per indices descripta, autore Petro Ranzano, apud Matthiam regem olim triennium legato. In: BONGARS 1600. 199–268.

- RAYNALDUS 1646: Raynaldus, Odoricus: *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII. ubi Card. Baronius desinit. Tomus XIII.* Romae, 1646.
- RAYNALDUS 1659: Raynaldus, Odoricus: *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII. ubi Card. Baronius desinit. Tomus XVII.* Romae, 1659.
- REUTERUS 1592: Reuterus, Quirinus: *Oratio de vita et morte ... Iohannis Casimiri palatini Rheni...* Heidelbergae, [1592.]
- ROGERIUS 1600: *Epistola magistri Rogerii in miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta...* In: BONGARS 1600. 177–198.
- SCHESAEUS 1571: Schesaeus, Christianus: *Ruinae Pannonicae libri quatuor, continentes statum reipublicae et religionis in Ungaria, Transylvania vicinisque regionibus imperante Ioanne Secundo electo rege Ungariae etc.* Witebergae, 1571. (Lib. Lit. nr. 185.)
- SCHÖNLEBEN 1681: Schönleben, Johann Ludwig: *Carniolia antiqua et nova, sive inclyti ducatus Carnioliae annales sacro-prophani: ab orbe condito ad nostram usque aetatem per annorum seriem chronographice digesti in duos tomos.* Labaci, 1681. (Lib. Lit. nr. 45.)
- SCHWANDTNER 1746–1748: Schwandtner, Johann Georg: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini, partim primum ex tenebris eruti; partim antehac quidem editi, nunc vero ex mss. codicibus, et rarissimis editionibus, Bibliothecae Augustae Vindobonensis, ab innumeris mendis vindicati... cum amplissima praefatione Matthiae Belii. I–III.* [Viennae] 1746–1748. (Lib. Lit. nr. 14–19.)
- SLEIDANUS–SCHADAEUS–LAUTENBACH 1621: Sleidanus, Johannes–Schadaeus, Oseas–Lautenbach, Conrad: *Sleidani continuati pars tertia: das ist, Dritter Theil der historischen Continuation Johannis Sleidani...* Straßburg, 1625.
- SOMMER 1619: Sommerus, Ioannes: *Reges Hungarici. Clades Moldavica. Hortulus amoris. Colica et podagra.* In: *Delitiae poetarum Hungaricorum. Nunc primum in hac Germania exhibitae a Ioh. Philippo Pareo.* Francofurti, 1619. (Lib. Lit. nr. 589.) 355–464.
- SPONDANUS 1647: Spondanus, Henricus: *Annalium ... Caesaris Baronii continuatio, ab anno MCXCVII. quo is desiit, ad finem MDCXLVI. Tomus I. Lutetiae Parisiorum,* 1647.
- STELLA 1673: Stella, Johannes Martinus: *De Turcarum in regno Hungariae, anni 1543. et 44. successibus, ad fratres Gulielmum et Michaëlem Martinum Stellam epistola.* In: Thomas (Thomasius), Hieronymus: *Schardius Redivivus sive Rerum Germanicarum scriptores varii...* Tomus Primus. Giessae, 1673. 426–436.
- SURIUS 1581: Surius, Laurentius: *De vitis sanctorum ab Aloysio Lipomano... olim conscriptis, nunc primum a F. Laurentio Surio Carthusiano emendatis et auctis, Tomus tertius, complectens sanctos mensium Maii et Iunii.* Venetiis, 1581.
- SZENTIVÁNYI 1697: Szentivany, Martinus: *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. Decadis secundae pars tertia.* Tyrnaviae, 1697. (Lib. Lit. nr. 222.)
- SZENTIVÁNYI 1699: Szentivany (Szentiványi), Martinus: *Dissertatio Paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae. Ex parte prima Decadis tertiae Curiosorum, et selectiorum, variarum scientiarum miscellaneorum.* Tyrnaviae, 1699. (Lib. Lit. nr. 335.)
- SZENTIVÁNYI 1702: Szentivany (Szentiványi), Martinus: *Dissertatio II. Paralipomenonica memorabilium rerum in Hungaria.* In: *Uő: Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. Decadis tertiae pars prima.* Tyrnaviae, 1702. (Lib. Lit. nr. 223.)
- THURÓCZY 1600: Thwroczy, M. Ioh. de (Thuróczy János): *Chronica Hungarorum.* In: BONGARS 1600. 1–198.
- TIMON 1702: [Timon, Samuel:] *Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia. Pars Secunda Pannoniam novam complexa.* Tyrnaviae, [1702.] (Lib. Lit. nr. 336.)
- TIMON 1714: Timon, Samuel: *Synopsis novae chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc. Pars I. et Pars II. a nativitate Divi Stephani primi regis Hungarorum inchoata.* Tyrnaviae, 1714.
- TIMON 1715a: [Timon, Samuel:] *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalium...* Tyrnaviae, 1715.
- TIMON 1715b: *Synopsis novae chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, etc. Pars III. a Mathia Corvino inchoata, et ad annum MDXXVI. perducta.* Tyrnaviae, 1715.
- TIMON 1736: Timon, Samuel: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum a nativitate Divi Stephani primi regis apostolici iam prius usque ad annum MDLXXVI. typis edita, nunc denuo accurate revisa, in multis correctata, aucta, et usque ad annum MDCCXXXVI. producta.* Cassoviae, 1736. (Lib. Lit. nr. 34.)
- TUBERO 1603: Tubero, Ludovicus: *Commentariorum de rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri XI.* Francofurti, 1603.

- TUBERO 1746: Tubero, Ludovicus: Commentariorum de rebus, suo tempore, nimirum ab anno Christi MCCCCXC. usque ad annum Christi MDXXII. in Pannonia, et finitimis regionibus gestis libri XI. ad editionem Francofurtensem anni MDCIII. recogniti, emendati, et synopsisibus aucti. In: SCHWANDTNER 1746–1748. II. 107–381.
- TURÓCZI 1729: Turóczi László: Ungaria suis cum regibus compendio data. Tyrnaviae, 1729. (Lib. Lit. nr. 33.)
- VARRO 1735: Varro, Marcus Terentius: De re rustica libri III. ... In: Matthias Gesnerus: Scriptores rei rusticae veteres Latini... Lipsiae, 1735. 131–384.
- VOSSIUS 1627: Vossius, Gerardus Ioannes: De historicis Latinis libri tres. Lugduni Batavorum, 1627.
- WAGNER 1719–1731: Wagner, Franciscus: Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. I–II. Augustae Vindelicorum, 1719–1731. (Lib. Lit. nr. 42–43.)
- ZSÁMBOKY 1581: Sambucus (Zsámboky), Ioannes: Brevis appendix de eodem Ladislao, et reliquis. In: BONFINI 1581. 734–834.

2. Források és szakirodalom (kivéve a Bél által is idézett műveket) ¹

2. Sources and literature (except the works cited also by Bél) ²

- ADORJÁN–SZABÓ 1999: Adorján Imréné–Szabó András: A Csurgói Református Gimnázium, valamint a Kecskeméti, Kiskunhalasi és Kunszentmiklósi Református Egyházközségek könyvtárainak kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Budapest, 1999. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 12.)
- BÉL 1943: [Bél Mátyás:] A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Mátyás „Notitia Comitatum Veszprimiensis, Shimigiensis et Saladiensis” c. kéziratának fordítása és ismertetése. Írta: Lukács Károly. Pécs 1943. Reprint: Bél 1989. 153–236. (A reprintet használtuk)
- BÉL 1977: Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Ford., bev. Prokopp Gyula. In: Fejér megyei történeti évkönyv 11. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1977. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 13.) 83–117.
- BÉL 1979: Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico geographica c. művéből. Tolna vármegye leírása. Ford. Kun Lajos. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből IX. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 1979. 327–364.
- BÉL 1984: Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján. Vál., s. a. r., bev. Wellmann Imre. Ford. Wellmann Imre, Püspöki Nagy Péter. Budapest, 1984. (Történetírók Tára)
- BÉL 1989: Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Ford. Takáts Endre. Szerk. Kredics László. Veszprém, 1989.
- BÉL 1993: Bél Mátyás levelezése. Kiad. Szelestei N. László. Budapest, 1993. (Commerciana litteraria eruditorum Hungariae — Magyarországi tudósok levelezése III.)
- BÉL 2012: Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica ... Comitatum ineditorum tomus secundus in quo continentur ... Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Veszprimiensis. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei [et al.]. Budapestini, 2012.
- BÉL 2016: Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico geographica ... Comitatum ineditorum tomus tertius, in quo continentur ... Comitatus Iaurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov, Gregorius Tóth. Budapestini, 2016.
- BORSA 1984: Borsa Iván: Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 15. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1984. 53–69.
- BORSY 2003: Borsy Judit: A pécsi egyházmegye birtoka 1703 és 1736 között. In: A Koller József emlékkonferencia (Pécs, 2002. október 24–25.) válogatott előadásai. Szerk. Font Márta–Vargha Dezső. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 13.) 191–200.

¹ L. még a Bél által (is) használt könyveket az előző bibliográfiában!

² See also the works cited (also) by Bél in the previous bibliography!

- C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016: C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Budapest, 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)
- CSÁKY 1995: Csáky Imre: A magyar királyság vármegyéinek címerai a XVIII–XIX. században. Budapest, 1995.
- CSÁNKI 1914: Csánki Dezső (szerk.): Somogy vármegye. Budapest, [1914.] (Magyarország vármegyéi és városai)
- EKF: Az első katonai felmérés. A magyar királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. Közrem.: Jankó Annamária–Oross András. DVD ROM. Budapest, 2004. Internetes elérés: <http://mapire.eu/hu/>
- ENGEL 2001: Engel Pál: Magyar Középkori Adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Budapest, 2001.
- FALLENBÜCHL 1988: Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. Budapest, 1988.
- FALLENBÜCHL 1994: Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai – Die Obergespane Ungarns. 1526–1848. Budapest, 1994.
- HAJDÚ–MOHAROS 2000: Hajdú-Moharos József: Magyar településtár. Budapest, 2000.
- HECKENAST–MÉSZÁROS 2005: Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kieg., bev. Mészáros Kálmán. Budapest, 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.)
- HORVÁT 1812: Horvát István: Bél Mátyás kéziratairól jegyzések. Öszve írta a' Pozsonyban lévő Primatiális Bibliotheka Gyűjteményéből az 1811/2-ed évi ország gyűlése alatt Horvát István Titoknok. 1812. Februarius kezdetén. (Kézirat.) OSZK Kézirattár Quart. Hung. 491.
- IANUS PANNONIUS 2014: Ianus Pannonius: Opera quae manserunt omnia. Vol. II. Elegiae. Fasc. 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatusu critico instruxit Iulius Mayer; similia addidit Ladislaus Török. Budapest, 2014.
- KARÁCSONYI 1995: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1995.²
- KEMPELEN 1911–1932: Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Budapest, 1911–1932.
- KOLLER 1801: Koller, Josephus: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Tomus V. Complectitur res gestas ab anno MDV. ad MDLII. Posonii et Pestini, 1801.
- KOVÁCS 2011: Kovács Adrienn: Fejér megye legkorábbi nemzetiségi és vallásfelekezeti adatai Bél Mátyás országleírásának kéziratváltozataiban. Aetas 26. (2011) 2. sz. 148–158.
- KUN 1979^a: Kun Lajos: [Előszó.] In: BÉL 1979. 329–330.
- KUN 1979^b: Kun Lajos: Függelék. Bél Mátyás életrajza. In: BÉL 1979. 364.
- LELKES 1998: Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. 2. bőv. és jav. kiad. Baja, 1998.
- Lib. Lit.: Libri litterarii varii generis, quae in bibliotheca Matthiae Belii continentur. (Kézirat /manuscript.) Ústredná Knihnica Slovenskej Akadémie Vied, Lyceálna knižnica, Fragm. XXV/b. Közölve /Published: Tóth 2006. 85–126.
- LIBRI REGII: Libri Regii 1527–1918. — Királyi Könyvek 1527–1918. Készítették: Vissi Zsuzsanna–Trostovszky Gabriella–Németh István–Tuza Csilla–Csavlek Judit–Magyari Gabriella–Németh György. DVD-ROM. Budapest, 2006. Internetes elérés: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/>
- LIPSZKY 1806: Lipszky, Johannes de: Mappa generalis Regni Hungariae partiumque adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium, Magni item Principatus Transylvaniae, geometricis partium dimensionibus, recentissimisque astronomicis observationibus superstructa... Pesthini, 1806.
- LIPSZKY 1808: Lipszky de Szedlicsna, Joannes: Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium, Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Joannes Lipszky de Szedlicsna ... ab eodem auctore elaboratum. Budaë, 1808.
- LIPSZKY 2005: Lipszky János: A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára (1804–1810). DVD-ROM. Kiad. Plihál Katalin, Reisz T. Csaba. Budapest, 2005.
- LUKÁCS 1943: Lukács Károly: Bevezetés. A szerző és műve. In: BÉL 1943. 157–169.
- MAMŰL: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. I–XIV. Budapest, 2003–2014.
- MARTON 1982: Marton István (szerk.): Bél Mátyás emlékezete Balatonkeresztúron. Balatonkeresztúr, 1982.
- MKL: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. I–XVI. Budapest, 1993–2014. Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/>
- MOL DL/DF: Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. Internetes elérés: <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&a=start>
- MTH *Baranya*: Magyarország történeti helységnévtára. Baranya megye (1773–1808). Összeáll. és szerk.: Lelkes György. Budapest, 2011.

- MTH *Fejér*: Magyarország történeti helységnévtára. Fejér megye (1773–1808). Szerk.: Szaszskóné Sin Aranka. Budapest, 1987.
- MTH *Somogy*: Magyarország történeti helységnévtára. Somogy megye (1773–1808). Összeáll. és szerk.: Lelkes György. Budapest, 2008.
- MTK: Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig. Négy kötetben. Főszerk. Benda Kálmán. I–IV. Budapest, 1983.
- MTSH *Tolna*: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 10. Tolna megye. Közread.: Jeney Andrásné–Tóth Árpád. Budapest, 1996.
- NAGY 1857–1865: Nagy Iván: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865.
- PÁLFFY 2010: Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. (História könyvtár: Monográfiák 27.)
- PROKOPP 1977: Prokopp Gyula: Bevezetés. In: BÉL 1977. 83–84.
- SZIJÁRTÓ 1998: Szijártó M. István: A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség a 18. században. *Aetas* 13. (1998) 2–3. sz. 107–142.
- SZINNYEI 1891–1914: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XVI. Budapest, 1891–1914. Internetes elérés: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>
- TMAA: A történelmi Magyarország atlasza és adattára. 1914. Szerk. Zentai László–Kósa Pál. Pécs, 2005³.
- TÓTH 1984: Tóth István: Bél Mátyás leírása Baranya megye gazdasági és társadalmi viszonyairól. In: Zombori István (szerk.): A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században. Szeged 1984. 137–141.
- TÓTH 2006: Tóth Gergely: Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárban (katalógus). — *Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*. Budapest, 2006. (Nemzeti Téka) <http://mek.niif.hu/05200/05265/05265.pdf>
- TÓTH 2007: Tóth Gergely: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratainak ismertetése. I–II. Doktori disszertáció. ELTE BTK, A Történeti Intézet Könyvtára. Budapest, 2007. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf>
- TÓTH 2010: Tóth Gergely: „Theatrum nobilitatis Hungaricae.” Bél Mátyás családtörténeti kutatásai. In: *Fons* 17. (2010) 3. sz. 321–337.
- TÓTH 2015: Tóth Gergely: Egy koholmány hosszú árnyéka. Esterházy Pál genealógiai fikciójának utóélete a 18–19. században. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál. Budapest, 2015. 357–372.
- VARGA 2016: Varga Szabolcs: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566). Pécs, 2016. (Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok)
- ZOMBORI 1984: Zombori István: Bél Mátyás és a Notitia Hungariae. In: Bél Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása. Ford. Lakatos Pál, Téglássy Imre, s. a. r., tanulm., jegyz. Zombori István. Szeged 1984. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1980–81/2.) 113–162.
- ZSOLDOS 2011: Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)

MUTATÓK INDEXES

Helynévmutató

Index of geographical names

A történelmi Magyarország települései esetében arra törekedtünk, hogy a települések nevét abban a formában adjuk meg főalakként, amely Bél korában használatos volt, s ehhez egy széles körben elfogadott és teljességre törekvő forrást használjunk referenciaként. Ezért a Lipszky János (1766–1826) által készített nagyszabású térképet, a *Mappa generalist* (LIPSZKY 1806), illetve az ahhoz összeállított településjegyzéket, a *Repertoriumot* (LIPSZKY 1808) tekintettük a fő hivatkozási alapnak, s az abban megadott *első* nevet választottuk főalaknak, mivel ez az adattár a legteljesebb és legmegbízhatóbb a korabeliek közül, és a benne szereplő névalakok legtöbbször megfelelnek a Bél által megadott alakoknak. De ezenkívül figyelembe vettünk más korabeli településjegyzékeket is, így pl. a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) történelmi helységnévtár-sorozatának, illetve történelmi statisztikai helységnévtár-sorozatának vonatkozó köteteit (MTH *Baranya*, MTH *Fejér*, MTH *Somogy*, MTSZ *Tolna*), amelyek számos 1773–1808 közötti forrás adatait tartalmazzák. A földrajzi nevek azonosításánál nagy segítségünkre volt Lipszky János fent említett térképe (LIPSZKY 1806), illetve annak a már szintén említett *Repertoriummal* összekötött, georeferált változata (LIPSZKY 2005), továbbá az 1763–1784 közötti ún. első katonai felmérés térképe (I. EKF). A településnevek későbbi változásainak nyomon követésére többek között Hajdú-Moharos József és Lelkes György településtárait használtuk (HAJDÚ-MOHAROS 2000, LELKES 1998.).

A főalakot tehát legnagyobbbrészt Lipszky *Repertorium*ából vettük, de mai helyesírással közöltük (cz helyett c, szóvégi o helyett ó, kötőjeles közlés helyett egybeírás, tehát pl. „Csehi [Balaton-]” helyett Balatoncsehi). A fő névalak mögött feltüntettük a többi névváltozatot is, elsőként a mai hivatalos nevét (ha az különbözik a főalakétól), és az ország autójelzését, amelynek területén jelenleg található, majd a többi változatot, így a Bél által a szövegben használt névalakokat, elcsatolt településnél pedig a dualizmus kori helynévreform utáni magyar névalakot. Ezeket a névváltozatokat külön is feltüntettük a mutatóban, *amennyiben első négy betűjük nem egyezik a főalakéval*. Külföldi helynevek esetén a magyar névalakot vettük főalaknak (pl. Bécs), ha van ilyen, a többi névalakot utalóként vettük fel. A fő névalakot félkövérrel szedtük, illetve félkövérrel szedtük az(oka)t az oldalszámo(ka)t is, ahol Bél *külön fejezetben* mutatja be az adott földrajzi helyet. A nemesi előnevekben, uralkodói titulátúrában, egyházi és világi tisztségekben lévő helyneveket nem mutatóztuk. Felvettük azonban a mutatóba a hegyek, folyók stb. neveit. A → jel azt jelenti, hogy a település később egy másik településbe olvadt bele. A puszták (*praedium*) közül néhány ma már külterületi névként sem maradt fent; ilyenkor a *prope* („közel valamihez”) szóval jelöltük, hogy mely településhez esik közel a helye (pl. *Bakonyiszentegyház* [*praed.*; *prope* Sárszentmihály, H; Bakony Szent Egyház]). A helynévmutatóhoz használt további irodalom a fentebb említettekén kívül: BÉL 1977, BÉL 1979, BÉL 1943, TMAA. Rövidítések: *a.* = *arx*; *col.* = *collis*; *fl.* = *fluvius*; *i.* = *insula*; *l.* = *lacus*; *m.* = *mons*; *o.* = *oppidum*; *p.* = *pagus*; *praed.* = *praedium*; *r.* = *rivus*; *reg.* = *regio*; *rud.* = *rudera*; *s.* = *silva*; *v.* = *vide*; *v. e.* = *vide etiam*.

Regarding the names of the settlements of historical Hungary we intended to use as a main entry the form that was also used in the time of Bél and we also wanted to use a widely acknowledged and thorough source as reference. Therefore we considered the *Mappa generalis* (LIPSZKY 1806), a wide-scale map prepared by János Lipszky (1766–1826), alongside with its register of settlements the *Repertorium* (LIPSZKY 1808) as the basis of reference, thus choosing the *firstly mentioned name* of a settlement therein for the main entry, since this database is the fullest, and the most trustworthy of its contemporaries and the form of names used therein usually correspond with the forms given by Bél. Besides that we considered other contemporary registers of settlements, thus the relating volumes of historical gazetteer series of the Hungarian Central Statistical Office (KSH), that contain data from several sources between 1773–1808 (MTH *Baranya*, MTH *Fejér*, MTH *Somogy*, MTSZ *Tolna*). For the identification of the geographical names we found extremely useful the above mentioned map of János Lipszky (LIPSZKY 1806) and its georeferenced version linked with the also mentioned *Repertorium* (LIPSZKY 2005), further to that the so-called first military survey's map of 1763–1784 (see

EKF). For the monitoring of the posterior changes of the settlements' names we used amongst others the gazetteer of József Hajdú-Moharos (HAJDÚ-MOHAROS 2000) and that of György Lelkes (LELKES 1998).

We took therefore the *main entry* mostly from *Repertorium* of Lipszky but we published it with the current orthograph (c instead of cz, terminal letter ó instead of o, one word instead of using hyphens, e.g. Balatoncsehi instead of „Csehi [Balaton-]”). *After the main entry we enumerated the other variants of names as well*, firstly its current official name (when it differs from the main entry) and the vehicle registration code of the country where it is actually situated, afterwards the other name versions including the ones used by BÉL in the text, furthermore the Hungarian form introduced by the community names' reform in the period of the Dualism (from the 1880's). These variants of names were indicated also separately in the index *as long as their first four letters were not identical with the main entry's*. In the case of foreign toponyms we took the Hungarian form (if exists) as the main entry (e.g. Bécs) and indexed the other forms. The main entry is typeset in bold as well as the page numbers where BÉL presents a given geographical place in a separate chapter. We did not index the toponyms occurring in the prenames of nobilities, or in royal, ecclesiastical and secular titles. Nevertheless we took into the index the names of mountains and rivers etc. The sign → indicates that the settlement merged into another later on. As for the abandoned villages (Hungarian *puszta*, Latin *praedium*), some of their names disappeared and cannot be found even amongst geographical names. In these cases we used the word *prope* („near to”) to indicate the settlement to which its past place was near (e.g. „**Bakonyszentegyház** [*praed.*; *prope* Sárszentmihály, H; Bakony Szent Egyház]”). Further literature used for the geographical index apart from the already mentioned: BÉL 1977, BÉL 1979, BÉL 1943, TMAA. Abbreviations: *a.* = *arx*; *col.* = *collis*; *fl.* = *fluvius*; *i.* = *insula*; *l.* = *lacus*; *m.* = *mons*; *o.* = *oppidum*; *p.* = *pagus*; *praed.* = *praedium*; *r.* = *rivus*; *reg.* = *regio*; *rud.* = *rudera*; *s.* = *silva*; *v.* = *vide*; *v. e.* = *vide etiam*.

- Aba 1.** (H) 26, 39, **128–129**; *v. e.* Báránd, Bögöd, Kajtor, Szentiván 1.
Aba 2. *v.* Székesfehérvár
 Ács Megyer *v.* Buzsák
Acsa (Vértesacsá, H; Atsa) 19, 20, 26, 31, 32, 38, **120–121**, 132
Ad Statuas (*castrum Romanum, hodie prope* Várdomb, H) 165
Ádánd (H; Ádand) **240**
 Ádand *v.* Ádánd
 Adom *v.* Tétény
Adony (H) 26, 27, 39, 124, **130–131**
Adorjás (H; Adriás) **360**
Adriai-tenger (*Adriacae aquae*) 74
 Adriás *v.* Adorjás
 Aelia Mursia *v.* Eszék
Agárd (Sióagárd, H) 140, 150, **169**
 Agria, Agriensis *v.* Eger
Alap (*praed.*; Alap, H) 128
 Alba *v.* Belgrád, Székesfehérvár
 Alba Bulgariae *v.* Belgrád
 Alba Graeca *v.* Belgrád
 Alba Iula, Alba Iulia, Alba-Iulia *v.* Gyulafehérvár
 Alba Regalensis /Alba Regalis /Albaregalensis /Alba-Regalensis Comitatus *v.* Fejér vármegye /County
 Alba, Albana, Albania, Albanorum Civitas, Albanus, Albaregalensis, Alba Regalensis, Alba Regalis, Alba Regaliensis, Alba-Regalis, Alba Regia *v.* Székesfehérvár
 Albensis *v.* Székesfehérvár, Fejér vármegye /County
 Albis *v.* Elba
Alcsút (Alcsútdoboz, H; Alsó-Csúd, Alsó Csuth, Alsócsút, Csuth) 24, 36, **121**, 132
 Alcsútdoboz *v.* Alcsút; *v. e.* Hatvan, Vért
- Almamellék** (H; Almamelléki) **286**
 Almas *v.* Almás-patak
 Almás *v.* Magyaralmás, Rácalmás
 Almásiensis, Almásum *v.* Rácalmás
Almás-patak (*r.*; Almas, Almás, Almáss, Almásum, Almás) 203, **208**, 244, 246, 248, 253, 280, 283, 287, 323
 Almus *v.* Almás-patak
 Alsó járás *v.* Völgységi járás /township
 Alsó-Csúd, Alsó Csuth, Alsócsút *v.* Alcsút
Alsok (→Csurgó, H) **294**
 Alsószentmárton *v.* Szentmárton 2.; *v. e.* Gyűrűs
Alsózsíd (→Várvölgy, H; Zid) 297
 Alsózsitva *v.* Zsitva
Altinium (*municipium Romanum, hodie prope* Tolna, H) 160, 163, 164
Amantia (*urbs Romana dubii situs; Annamatia?*) 332
 Anamantia, Anamatia *v.* Annamatia
Andács (Andocs, H) **241**
 Andocs *v.* Andács
Anglia 347
Annamatia (*castellum Romanum, hodie prope* Baracs, H; Anamantia, Anamatia) 130, 328; *v. e.* Amantia
Apár (Aparhant, H; Apar) **174**
 Apar, Aparhant *v.* Apár
Aquincum (*municipium Romanum, hodie* Óbuda, Budapest, H) 50
 Arabo *v.* Rába
Aracs (Somogyaracs, H) **288**
Aranyhegy (*m.*; →Pécs, H; Aureus Mons) 336
 Arbensis *v.* Rab
 Arrabo *v.* Rába
Arsatianum (*urbs Pannonica dubii situs*) 328
Árva vármegye (Comitatus Arvensis) 46

- Arvensis Comitatus *v.* Árva vármegye
 Asia, Asiaticus *v.* Ázsia
Aszaló (Somogyaszaló, H; Aszszaló) **241**
 Aszszaló *v.* Aszaló
 Atád (Nagyatád, H; Kisatád, Nagyatád) **295**
Atala (Attala, H; Átala) **241**
 Átala *v.* Atala
 Atsa *v.* Acsa
 Attala *v.* Atala
 Aureus Mons *v.* Aranyhegy
 Austria *v.* Ausztria
 Austriaca Vienna *v.* Bécs
Ausztria (Austria) 92, 164, 259, 265, 344
 Ázsia (Asia, Asiaticus), 51, 250
 B. Bottyán, B. Bottyán *v.* Bottyán
Babarc (H; Baborc) **359**, 362
Babarczölős (H; Bobor Szölös) **361**
 Babocia, Babocsa, Babocsaianus, Babocsia, Babocsianus,
 Babolcha, Babolcsa, Baboltsa, Babotsa, Babotsaianus *v.*
 Babócsa 1., Babócsa 2.
Babócsa 1. (*a.*; →Babócsa, H; Babocia, Babocsa, Babo-
 csaianus, Babocsia, Babocsianus, Babolcha, Babolcsa,
 Baboltsa, Babotsa, Babotsaianus, Babócsá, Babócsensis,
 Babócsia, Babótsia) 188, 201, 207, 217, 223, 231, 237,
 243, 246, 247, 249, 280, **289–293**, 295, 296, 333
Babócsa 2. (*a.*; Babócsa, H) 293
 Bábonymegyer *v.* Megyer
 Baborc *v.* Babarc
 Bacania *v.* Bakony 1.
 Bacha *v.* Bata
Bács (*praed.*; →Sárbogárd, H; Bats) 127
Bács-Bodrog vármegye (Bácsensis, Bácsiensis, Comita-
 tus Bácsiensis) 168, 250, 320, 323, 362
Badacsony (*col.*; H; Badacson) 232
Baglás (*col.*; H) 131
 Bagola *v.* Nagybagolai-hegy
Bagota (Pécsbagota, H) **361**
Bakony 1. (*s.*; H; Bacania, Bakonensis, Bakonia, Bako-
 nyensis) 52, 109, 117, 118, 231
Bakony 2. (*m.*; H) 25, 37, 41, **42**, 44
Bakonyszentgyörgy (*praed.*; *prope* Sárszentmihály, H;
 Bakony Szent Egyház) 125
Balaton (*l.*; H; Balachon, Balato, Balathon, Blato, Blat-
 ten-See, Lake Balaton, Palatinus, Peiso) 52, 53, 155–
 157, 182, 187, 188, 190, 194, 199, 200, 202–204, 206,
 208, **209–211**, 214, 215, 217, 225, 228, 232, 233, 237–
 240, 284, 289, 296, 297
Balatonberény (H; Balaton-Berény, Balaton Berény)
 206, **238**, 297
Balatoncsehi (Ordacsehi, H; Csehi) **239**
Balatonhídvég (*p.*; →Zalavár, H; Hidvégh, Hidvéghum)
 208, 210
 Balatonkenese *v.* Kenese
Balatonkeresztúr (H; B. Keresztur, Balaton-Keresztur,
 Balaton Keresztur) 10, 12, 206, 211, **238**, 286
 Balatonkiliti *v.* Kiliti
 Balatonlelle *v.* Lelle; *v. e.* Rád 1.
 Balatonőszöd *v.* Őszöd
 Balatonszárszó *v.* Szárszó
 Balatonszemes *v.* Szemes; *v. e.* Bolondvár
Balatonszentgyörgy (H; Sz. György) **238**; *v. e.* Bottyán
Balatonújlak (H; Ujlak) **238**
Bálványos (H) **241**
 Balvárt *v.* Belvárd
Bán (Popovac, HR; Baranyabán) 322, **359**
Bánfa (H; Bonfa) **359**
Bánhida (H) 92, 122
Baracs (*praed.*; Baracs, H; Barats, Bartsga) 129
Baracska (*praed.*; Baracska, H; Baratska) 121
Báránd (*praed.*; →Aba, H; Belsőbáránd) 129
 Baranjsko Petrovo Selo *v.* Petárda
Baranya vármegye/county (Baraniensis, Baranya megye,
 Baranyaságh, Baraiensis, Comitatus Baranyensis /Ba-
 ranyiensis /Baronyensis, Provincia Baranyensis, Regi-
 uncula Baranyiensis /Baronyiensis, Boranya) 9–13, 156,
 157, 159, 161–163, 167, 168, 171, 174, 204, 242, 297,
299–362
 Baranyabán *v.* Baán
Baranyai-hegység /mountains (*m.*; H, HR; Baraniensis
 /Baranyensis mons, Boranya) 305, 314, 319, **322**, 326
 356, 357, 361
 Baranyakisfalud *v.* Kisfalud 1.
Baranyavár 1. (*a.*; Branjin Vrh, HR; Baranya-vár, Bara-
 nya-Vár, Baronyavár, Boranya) 305, 307, 313, 316, 319,
356
Baranyavár 2. (*a.*; Branjin Vrh, HR, Baranya, Baranyá)
 307, 316, 324, **357**, 362
Barcs (H) **287**
 Bárdudvarnok *v.* Szentbenedek
 Baronyavár *v.* Baranyavár 1.
 Baronyensis *v.* Baranya vármegye /county
Bars vármegye/county 20, 33, 183, 195
 Bartsga *v.* Baracs
Basal (H; Basál) **285**
 Basál *v.* Basal
Baski (*pagus dubii situs, prope* Drávakeresztúr, H [?]) **287**
Bata 1. (*praed.*; →Százhalombatta, H, Báth) 124, 127
 Bata 2. *v.* Bata
 Batass *v.* Patacs
Báta (H; Bacha, Bata, Batensis, Batha, Bátha, Báthensis,
 Báttha) 52, 142, 152, 157, 160, 163, **168**, 169, 323
Bátaszék (H) 142, 152, 156, 163, **168**
Baté (H) **241**
 Batensis *v.* Bata
 Báth *v.* Bata
 Batha *v.* Bata

- Bátha, Báthensis *v.* Bába
Batina (HR; Bátina, Kőszeg, Kiskőszeg) 323, 324, 362
 Bátina *v.* Batina
 Bats *v.* Bács
 Báttha *v.* Bába
 Battyán, Battyánianus *v.* Szabadbattyán)
Bebenhausen (D; Bebenhausanus) 341
Béc (Vásárosbéc, H; Betsz) 285
Becefa (→Szigetvár, H; Beczefaiensis) 362
 Beczefaiensis *v.* Becefa
Bécs (Wien, A; Austriaca Vienna, Vienensis, Vienna, Viennensis, Viennese, Vindoboba) 18, 20, 25, 26, 31, 33, 37, 42, 45, 51, 76, 77, 78, 85, 91, 110, 112–113, 118, 183, 195, 208, 233, 235, 245, 261, 265, 272, 275, 282, 294, 306, 314, 332, 346, 347
 Beheneienses, Behenyensis mons *v.* Böhönye-hegy
Beke (*praed.*; *prope* Darda, HR [?]) 361
 Békesd *v.* Berkesd
Belac (→Kakasd, H; Belocz) 169
 Bélavár *v.* Belevár
Beleg (H; Belyék) 288
 Belehrad *v.* Belgrád
Belevár (Bélavár, H) 293
Belezna (H) 295
Belgium 347
Belgrád (Beograd, SRB; Alba, Alba Bulgariae, Alba Graeca, Belehrad, Belgradensis, Belgradum, Bellgradensis, Bellgradum, Nandor Alba, Nandoralba, Taurinum, Taurunium, Taurunus) 51, 52, 58, 106, 109, 110, 112, 128, 161, 207, 245, 247, 249, 265, 328, 329, 343, 357; *v. e.* Zimony
 Bellgradensis, Bellgradum *v.* Belgrád
 Belocz *v.* Belac
 Belsőbáránd *v.* Báránd
Belvárd (→Belvárdgyula, H; Balvárt) 324, 360
 Belvárdgyula *v.* Belvárd, Gyula 2., Ug
 Belye *v.* Bellye
 Belyék *v.* Beleg
Bellye (H; Belye) 307, 316, 358–359
 Beograd *v.* Belgrád; *v. e.* Zimony
Beremend (H; Berement, Beremény) 307, 316, 357, 361
Berény (Diósberény, H) 174
Berhida (H, Brinhida) 50, 132
 Berke *v.* Berki 2.
Berkesd (H; Békesd) 359
Berki 1. (Nagyberki, H) 241
Berki 2. (*praed.*; →Tárnok, H; Berke, Berkipuszta) 123
 Berkipuszta *v.* Berki 2.
Berzence (H; Berzencze, Berzencium, Breznicze) 188, 201, 206, 293–294
Besnyő (*praed.*; Besnyő, H; Besnyöd) 131
 Besprimium *v.* Veszprém
 Betsz *v.* Béc
Bicske (H; Bicskiensis, Bitska, Bitske) 24, 43, 36, 122, 132
Bihar vármegye (Bihariensis) 213
Bikács (*praed.*; Bikács, H; Bikacs) 128
 Bikacs *v.* Bikács
 Birian *v.* Birján
Birján (H; Birian) 360
Bisnica (*praed.*; *inter* Bolman et Jagodnjak, HR) 361
Bisse (H) 361
 Bitska, Bitske *v.* Bicske
 Blato *v.* Balaton
 Blatten-See *v.* Balaton
 Bobor Szölös *v.* Babarcszölös
 Bóda *v.* Fazekasboda
Bodajk (H; Bodaik) 18, 26, 31, 38, 119
 Bodakajtor *v.* Kajtor
Bodolya (Podolje, HR; Bodola, Nagybodolya) 359
Bodony (Siklóbodony, H) 361
Bogád (H; Bogát) 324
Bogárd (*praed.*; →Sárbogárd, H) 128
 Boglács *v.* Nagybagolai-hegy
Boglár 1. (Vértesboglár, H) 121
Boglári-hegy (*m.*; H; Boglár mons, Boglyár) 203, 204, 211, 225, 239
 Bohemia *v.* Csehország
Bolhás (H) 293
Bolhó (H) 206
Bolmány (Bolman, HR) 361
Bolondvár (*a.*; →Balatonszemes, H; Bolond-várum, Bolondvárium) 234, 237
Bóly (H; Boly) 360, 362
 Boly *v.* Bóly
 Bonfa *v.* Bánfa
Bonyhád (H) 137, 138, 147, 169–170, 174, 297; *v. e.* Majos Boranya *v.* Baranyavár 1., Baranya-vármegye, Baranyai-hegység
Borbála (*praed.*; →Zámoly, H; Borbálapusztá, S. Borbála) 119
Borjád (*p.*; H) 360
Borjád-hegy (*m.*; H; Borját hegye /mons, Borjátensis) 155, 157
Boronka (→Marcali, H) 239
 Bosnia *v.* Bosznia
Bosznia (Bosnia) 71
Bosporuszi Királyság (TK; Cimmericus Bosphorus) 168
 Bottianium, Bottján, Bottyanium, Bottjánianus, Bottjánium *v.* Szabadbattyán
 Botykapeterd *v.* Bottyka, Kispeterd
Bottyán (→Balatonszentgyörgy, H; B. Bottyán, B. Bottyán) 208, 211, 236, 238, 297
Bottyka (Botykapeterd, H) 297
 Bozothságh *v.* Bozótság

- Bozótság** (*l.*; *prope* Balatonkeresztúr, H; Bozothság) 211
Bögöd (*praed.*; →Aba, H) 129
Böhönye (H) 296
Böhönye-hegy (*m.*; H; Beheneiensis, Behenyensis mons) 203, 205–206, 212
Bölcske (H; Böltske, Zöleske) 140, 150, 168
 Böltske *v.* Bölcske
Börgönd (*praed.*; →Székesfehérvár, H) 129
Böszénfa (H; Böszénfa) 286
 Böszénfa *v.* Böszénfa
 Branjin Vrh *v.* Baranyában
 Branjina *v.* Kisfalud 1.
 Bratislava, Bratislavia *v.* Pozsony
 Breberiensis *v.* Bribir
 Breznice *v.* Berzence
Bribir (Vinodol, HR; Breberiensis) 340
 Brinhida *v.* Berhida
Buda (→Budapest, H; urbs Budensis, Budinus) 26, 38, 42, 46, 48–50, 53, 58, 63, 72, 75, 80–86, 88, 89, 91–94, 97, 99, 100, 102, 105, 106, 108–110, 112, 114, 115, 117, 118, 120–123, 127, 131, 132, 142, 152, 161, 163–166, 171, 222, 226, 228–230, 235, 237, 244–247, 259, 265, 275, 280, 334, 337, 347, 355
Budapest (H) 13; *v. e.* Aquincum, Buda, Pest, Tétény, Transaquincum
 Bugas *v.* Rugasd
Bulgária (Bulgaria) 59, 71, 265
Burgundia (Burgundiacus) 155, 158
 Busák *v.* Buzsák
Buzsák (H; Ács Megyer, Busák) 239
 Búseő *v.* Büssü
Büssü (H; Búseő) 241
 Byzantium *v.* Konstantinápoly
 Byzantium *v.* Konstantinápoly
 Cacerlacum *v.* Kacorlak
 Čakovec *v.* Csáktornya
 Calocsa, Calocsiensis *v.* Kalocsa
Campania (I) 124
 Canisa, Canisia, Canisiensis *v.* Nagykanizsa
 Canisa, Canisium *v.* Kanizsa
 Canisiensis Processus *v.* Kanizsai járás /township
 Capadocia *v.* Kappadókia
 Caposium, Capossium, Capossum, Caposum *v.* Kapos
 Capossiensis Processus *v.* Kaposi járás /township
 Capos-uj-várum, Capossvárum, Caposvárium, Caposvárinum, Caposvárum *v.* Kaposvár 241
 Cappadocia *v.* Kappadókia
 Caproncia, Capronczianus *v.* Kapronca
 Caramania, Caramanus *v.* Karamánia
 Carassius, Carassus *v.* Karasica-patak /steam
 Carinthia *v.* Karintia
 Carmania *v.* Karamánia
 Cassovia *v.* Kassa 1.
 Castriferrei Comitatus /Provincia *v.* Vas vármegye
 castrum Quinque Ecclesiense *v.* Pécs 2.
 castrum S. Martini de Pannonia *v.* Gyórszentmárton
 Cataniensis *v.* Kattaró
Cece (H; Czece) 26, 39, 128; *v. e.* Menyőd
Cegléd (*p.*; →Merenye, H; Ceglédpuszta, Csegléd) 285
 Čeminac *v.* Laskafalu
 Chacania *v.* Rábadoroszló
 Cheleus, Chelleus, Chellia, Chellium *v.* Csele-patak /steam
 Chellia, Chellium *v.* Csele, *p.*
 Chorgo *v.* Csurgó
 Choukakew *v.* Csókakő
Cikó (H; Czikól) 142, 152, 174
 Cilicia *v.* Kilikia
Cimbriana (*municipium Romanum dubii situs*; Cimbrianum) 50
 Cimmericus Bosphorus *v.* Boszporuszi Királyság
 Colocensis *v.* Kalocsa
 Comaria *v.* Kiskomárom
 Comaromiensis *v.* Komárom, Komárom vármegye
 Comaromiensis Comitatus *v.* Komárom vármegye
 Comaromium *v.* Komárom
 Constantinopolis, Constantinopolitaneus *v.* Konstantinápoly
 Copács *v.* Kopács
 Copanum *v.* Koppány 1.
 Coppam *v.* Koppány 2.
 Coppaniensis, Coppanum *v.* Koppány 1., Koppány 2.
 Corbaniensis, Corbaviensis *v.* Korbávia
 Corothna *v.* Korotna
 Corpadum *v.* Nagykorpad
 Corvatia *v.* Horvátország
 Cracovia *v.* Krakkó
 Cremnicziensis *v.* Körmöcbánya
 Croatia *v.* Horvátország
 Cumania *v.* Kunország
Cún (H; Czun) 323, 360
 Czece *v.* Cece
 Czikól *v.* Cikó
 Czun *v.* Cún
 Csákánydoroszló *v.* Rábadoroszló
 Csakatornya *v.* Csáktornya
Csákberény (H; Csákberiny) 20, 32, 119
Csáktornya (Čakovec, HR; Csakatornya, Csáktornya, Tschacaturnum) 259
Csákvár (H; Csákvárum) 120, 121; *v. e.* Torna
Csala (*praed.*; →Székesfehérvár, H) 120, 132
Csarnóta (H; Csornota) 361
Császta (→Szászvár, H; Csaszta) 359
 Csaszta *v.* Császta
 Csegléd *v.* Cegléd
Csehi 1. (Drávacsehi, H) 323, 360
 Csehi 2. *v.* Balatoncsehi

- Csehország** (Bohemia) 78, 220, 222
Csele (*pagus desolatus prope Csele-patak*, H) 324, 325
Csele-patak/steam (r.; Cheleus, Chelleus, Chellia, Chellium, Csele Pataka) 302, 307, 310, 315, 319, **325**, 352
Csemény (*pagus dubii situs prope Jagodnjak*, HR; Csemeny) **361**
 Cseős v. Csősz
Csepel 1. (p.; Nagycsepely, H) **240**
 Csepel 2. v. Csepely
Csepel-sziget (i.; H; Csepel, Csepelia) 123, 130
Csepely (Drávacsepely, H; Csepel) 323, **360**
Cserénfa (H) **286**
Cserkút (H; Cserkut) **359**
 Csikvár, Csikváriensis, Csikvárinum, Csikvárum, Csikvár v. Szabadbattyán
 Csikvári-tó, Csikvári-tó v. Ingovány
Csókakő (H; Choukakew, Csokakő, Csokakőiensis, Csokakő, Csokakőiensism Csóka-kő, Csókakeő, Monedulae arx) 26, 38, 98, **115–118**, 119, 120
 Csokakő, Csokakőiensis, Csokakő, Csokakőiensis v. Csókakő
Csoknya (→Mezőcsoknya, H) **242**
Csokonya (→Csokonyavisonta, H) 207, **288**
 Csokonyavisonta v. Csokonya, Visonta
Csoma (H) **241**
Csongrád vármegye (Csongrádiensis) 244
Csór (H; Csor, Csur) 113, **131**
 Csor v. Csór
 Csornota v. Csarnóta
Csököly (H; Csökély) **284**, 285
Csősz (*praed.*; Csősz, H; Cseős, Csúsz) 127
 Csur v. Csór
Csurgó 1. (Fehérvárcsurgó, H) **131**
Csurgó 2. (H; Chorgo, Csurgo) 182, 186–188, 194, 198, 199, 201, 206, **294**, 295, 296; v. e. Alsok
 Csurgónagymarton v. Nagymarton
 Csúsz v. Csősz
 Csusza v. Csúza
 Csuth v. Alcsút
Csúza (Suza, HR; Csusza) **359**
 D. Laurentium v. Szentlőrinc 2.
Dacia (RO) 51, 64, 84
 Đakovo v. Diakovár
Dalmácia (HR; Dalmatia) 59, 71, 74, 85, 245, 275, 339–341
 Dalog, Dalok v. Dályok
Dályok (Duboševica, HR; Dalog, Dalok) **359**, 362
 Danczháza v. Dencsháza
 Danube, Danubius, Danubialis v. Duna
 Daran v. Darány
Darány (H; Daran) **287**
Darás (Draž, HR; Darázs) 322, **359**
Dárda (Darda, HR) 307, 316, 322, 323, 330, **357–358**, 361, 362
 Darda v. Dárda
Daróc (Várdaróc, Vardarac, HR; Darócz, Darócs) **359**
Debrecen (H; Debrecinium) 335
Decs (H; Déts) **169**
Dencsháza (H; Danczháza) **361**
 Dernő v. Dörnye
 Déts v. Decs
 Diacum v. Diakovár
Diakovár (Đakovo, HR; Diacum, Ivanka!) 235, 333
 Diósberény v. Berény
 Diósvizsló v. Vizsló 2.
 Dombó v. Kastélyosdombó
Dombóvár (H; Dombó, Dombó, Dombó-vár) 142, 152, 158, **170–171**, 172, 237, 320, 362
Dombró (Dubrava, HR; Dombro) 171
Dorog 1. (H; Dorogh) 132
 Dorogh 2. v. Nagydorog
Dörnye (Drnje, HR; Dernő) 206
Dráva (fl.; Dravus) 109, 156, 159, 188, 200, 203–205, **206–207**, 208, 209, 214, 217, 237, 242, 243, 247, 250, 287, 289, 290, 293, 306, 307, 315, 319–322, **323**, 325, 334, 335, 352, 356, 357, 360–362
 Drávacsehi v. Csehi 1.
 Drávacsepely v. Csepely
Drávafok (H; Fok) **287**
 Drávagárdony v. Gárdon
Drávakeresztúr (H; Dráva-Keresztur, Dráva Keresztur) 286, **287**; v. e. Révfalu
 Dráwapalkonya v. Palkonya
 Dráwapiski v. Piski
Drávaszabolcs (H; Szabolcs) 323, **360**; v. e. Páli
Drávaszentmárton (Felsőszentmárton, H; Tóth Sz. Márton) **287**
 Drávaszerdahely v. Szerdahely
 Draž v. Darás
Drinápoly (Edirne, TK; Hadrianopolis) 249
 Drnje v. Dörnye
 Duboševica v. Dályok
 Dubrava v. Dombó
Duna (fl.; Danube, Danubius, Danubialis, Ister, Istriacus) 21, 33, 42, 46, 50, 53, 58, 72, 81, 82, 99, 110, 121, 123–125, 129–131, 142, 152, 155–159, 161, 163–169, 171, 206, 231, 237, 250, 275, 305, 313, 319, 320, 322, **323**, 324, 325, 335, 342, 352, 353, 358, 359, 362
 Dunaföldvár v. Földvár
Dunántúl (H; Transdanubia, Transdanubian, Trans Danubianus) 9, 11, 25, 37, 182, 194, 237
Dunapentele (→Dunaujváros, H; Pentele, Pentalia, Pentelium) 26, 27, 39, **129–130**, 131
Dunaszekcső (H; Szegső, Szegső) 307, 315, 323, **353**
Dunaszentgyörgy (H; Szentgyörgy, Szent György, Szent György) 140, 150, **169**
 Dunaujváros v. Dunapentele

- Edirne *v.* Drinápoly
Eger (H; Agria, Agriensis) 86, 109, 249, 250, 282, 344, 346, 348
Egerszeg (*p.*; →Hegyszentmárton, H; Egerszegh) **361**
Egervár (H; Egervária, Egervaria) 237
Egregy (Magyaregregy, H) **359**
Egres 1. (Sáregres, H) **128, 157**
Egres 2. *v.* Rácegres
Egyházasharaszti *v.* Haraszti
Elba (*fl.*; Albis) 72
Elesény (*pagus seu praedium dubii situs in Com. Baranyensi*) **361**
Ellőszállasiensis *v.* Előszállás
Elő Szállás *v.* Előszállás
Előszállás (*praed.*; H; Ellőszállásiensis, Elő Szállás), 129, 132
Endréd (Balatonendréd, H; Endredium) 234, **240**
Enying *v.* Kustány
Ercsi *v.* Ercsi; *v. e.* Rácszentpéter
Ercsin (Ercsi, H) **124–125**
Érd (H; Erd, Erdensis) 19, 26, 31, 39, **123–124**
Erd, Erdensium *v.* Érd
Erdély (*reg.*; RO; Transilvania, Transilvanus, Transsylvania, Transylvania, Transylvanus) 54, 56, 79, 83, 228, 249, 260
Érsekújvár (Nové Zámky, SK; Ujvarinum) 52
Erzsébet *v.* Szentersébet
Eskő *v.* Öskü
Essecum *v.* Eszék
Essekiensis, Essekinum, Essekum *v.* Eszék
Eszék (Ojisek, HR; Aelia Mursia, Essecum, Essekiensis, Essekinum, Essekum, Eszekium, Marsia, Mursia) 110, 207, 280, 320, 334, 345, 357–359, 361, 362
Eszekium *v.* Eszék
Esztergom (H; Strigonium, Strigoniensis) 13, 49, 53, 58, 79, 87, 88, 93, 94, 99, 102, 108, 111, 116, 117, 126, 132, 166, 228, 236, 285, 290, 294, 339, 340, 341, 348, 349
Esztergom vármegye (Comitatus Strigoniensis) 42, 132, 185, 197
Etyek (H) **122**
Európa (Europa, Europaeus) 63, 104, 257, 261, 320, 328, 346
Fadd (H) **169**
Faluszemes (H; Faluszemes, Szemes) 211, **239**
Fazekasboda (H; Bóda) **359**
Fehérfalu (*praed. dubii situs in Com. Baranyensi*) **361**
Fehér-vár, Fehérvár *v.* Székesfehérvár
Fehérvárcsurgó *v.* Csurgó 1.; *v. e.* Igar
Fejér vármegye /County (Comitatus Alba Regalis /Alba Regalis /Albaregalensis /Alba-Regalis, Alben-sis, Székes Fehér Vármegye, Stuhl Veissenburger Gespanschaft, Stuhl Weissenburger Gespanschaft) 11–13, **15–132**, 156, 159, 182, 183, 185, 197, 219
Felcsút (H; Felső Csuth, Felsőcsút) 24, 36, **121**
Felső Csuth, Felsőcsút *v.* Felcsút
Felső járás *v.* Földvári járás /township
Felsőnyék (H; Felső-Nyék, Nyék) 140, 150, **172**
Felsőszentmárton *v.* Drávaszentmárton
Felsőzsid (→Várölggy, H; Zid) 297
Felsőzsitva *v.* Zsitva
Felvidék (H, SK; Upper Hungary) 20, 32
Feraria *v.* Ferrara
Ferrara (I; Feraria) 342
Ferreus mons *v.* Mecsek
Fogaras vármegye (Fogaras) 219
Fok *v.* Drávafok, Siófok
Fokszabadi (Balatonszabadi, H; Szabadi?, Szaladi?) 240?
Fonó (H; Fonyo) **241**
Fonyo *v.* Fonó
Fonyód (*praed.*; Fonyód, H) 204, 297
Fonyódi-hegy (*m.*; H; Fonyod mons) 203, **204**, 211, 225
Fopónárd *v.* Toponár
Földvár *v.* Földvár
Földvár (*m.*; H; Föld-vár) **205**
Földvár (Dunaföldvár, H; Földvár!, Földvarum, Földvári-ensis, Földvárum, Föld-várum, Tudvar!) 124, 130–132, 138, 142, 148, 152, 156, 160, 163, **166**, 168
Földvári járás /township (Felső járás, Processus Földváriensis /Superior, Upper township) 142, 152, **163–170**
Fővény (*praed.*; →Tác, H; Fővény, Fővenyusztta) 129
Fővény *v.* Fővény
Franconia *v.* Frankföld
Frankföld (D; Franconia) 46, 161, 165
Frankfurt (D; Francofordia) 62
Füle (H) **127**
Füred (→Kaposvár, H; Kaposfüred) **241**
Gadány (H) **296**
Gaja-patak /steam (*r.*; Galya, Gallya, Gallyán) 25, 26, 37, 38, 41, **42**, 50, 53, 113, 119, 131
Galambok (H) 297
Gallia (Gallicus) 250, 347
Gálosfa (H) **286**
Galya *v.* Gaja-patak /steam
Gallya, Gallyán *v.* Gaja-patak /steam
Gamás (H) 284
Garáncs *v.* Karancs
Gárdon (Drávagárdony, H; Gardon) **287**
Gardon *v.* Gárdon
Gargano (*m.*; I; Garganus mons) 71
Gelye *v.* Gölle
Gerde (H; Gerdiz) **361**; *v. e.* Rugasd
Gergyen *v.* Gerjén
Gerjén (H; Gergyen) **168**
Germania *v.* Németország
Gestesia, Gestesinus *v.* Gesztes
Gesztes (*a.*; Várgesztes, H; Gestesia, Gestesinus) 117

- Geszti** (Somogygeszti, H) **242**
 Ghonium *v.* Gönyű
Gige (H) **285**
 Giota *v.* Gyótai-erdő
 Goldberg *v.* Aranyhegy
Gomba (*p.*; →Marcali, H; Kisgomba, Nagygomba) **239**
Gordisa (H; Kardicsa) **361**
Gölle (H; Gelye) **241**
Gönyű (H; Ghonium) 231
Görgeteg (H; Görgötek) **288**
Görögország (Graecia) 81, 101 244, 250
 Götönd *v.* Pettend
 Gracchovia *v.* Krakko
 Graecia *v.* Görögország
 Grentz Szigeth *v.* Szigetvár
 Gross Hetén *v.* Hosszúhetény
Gyarmat (Kaposgyarmat, H; Gyarmath) **286**
Gyékyes (H) **295**
Gyertyafa (*pagus dubii situs in Com. Baranyensi*) **361**
Gyöd (H; Gyöd) **360**
Gyótai-erdő (*s.*; H; Giota) 206
 Gyöd *v.* Gyöd
 Gyöngyfa *v.* Hernátfa, Ranádfa
Gyöngyösmellék (H; Gyöngyös-mellyéki) **287**
Gyöng (H) **175**
Győr (H; Iauriensis, Laurinensis, Laurinum) 25, 37, 44, 45, 58, 98, 102, 108–110, 126, 228, 231, 246, 260, 345, 346
 Györest *v.* Gyűrűs
Györköny (H; Györköny, Györkőn) 158, **169**
Györszentmárton (*pag.*; *ab.*; Pannonhalma, H; Mons Pannoniae, S. Mons Pannoniae, S. M. Pannoniae /Panoniae, castrum S. Martini de Pannonia) 88, 219, 338, 341
 Gyugy *v.* Tótyugy
Gyula 1. (*o.*; H) 246, 249
Gyula 2. (*p.*; →Belvárdgyula, H) 324
Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO; Alba Iula!, Alba-Iulia) 51, 228
Gyúró (H; Gyuro) 19, 31, 32, **122**
 Gyuro *v.* Gyúró
Gyüd (Máriagyüd, H; Juden, Judiensis) 321
Gyűrűs (*praed.*; →Alsószentmárton, H; Györest) **361**
 Hadrianopolis *v.* Drinápoly
 Hafnia, Haffnia *v.* Koppenhága
 Hagymás *v.* Hajmás
 Hahót *v.* Sárkányziget
Hajmás (H; Hagymás) **286**
Halics (UA; Halicia, Halitia) 59, 71
Haraszi (Egyházasharaszti, H; Haraszt) **361**
Hard (*praed.*; →Németkér, H; Harda, Hardpuszta) 128
Harkány (H; Harkán, Harkániensis) 321, 322, **360**; *v. e.* Terehegy
Háromfa (H) **293**
 Harsán /Harsány mons *v.* Szársomlyó
 Harsán *v.* Kisharsány
Hárserdő (*s.*; H; Hárs Erdő, Hárs-erdő) 245, 246
 Haságy *v.* Hásságy
Hásságy (H; Haságy) 324
 Hassia *v.* Hessen
 Hatád *v.* Atád
Hatvan (*praed.*; →Alcsútdoboz, H; Hatvanpuszta) 127
Havihegy (*coll.*; →Pécs, H; Schneeberg) 336
 Heder *v.* Hidár
 Héder *v.* Hidár
Hédervár (H; Hedervárum) 245
 Hedervárum *v.* Hédervár
Hedrehely (H; Hedrehély, Hedrehel) 188, 201, **285**
 Hegyszentmárton *v.* Szentmárton 1.; *v. e.* Egerszeg, Monyorósd
Helesfa (H) **362**
Henész (→Nagyatád, H; Henezs) **288**
 Henezs *v.* Henész
Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi, HR; Herczegh Szőlős) **359**
Hernátfa (→Gyöngyfa, H; Hornátfa) **361**
Hessen (D; Hassia, Hessia) 138, 142, 152, 161
 Hessia *v.* Hessen
 Hetény *v.* Zengő
Hetes (H) **242**
 Hetten *v.* Hosszúhetény
Hidár (→Olasz, H; Heder, Héder, Hidel, Hidor) 324, **360**
Hidas (*p.*; H; Hidassum) 297, 329
Hidas-patak (*r.*; Hidass) 319, **325**
Hidegkút (Keszőhidegkút, H) **173**
 Hidel *v.* Hidár
 Hidor *v.* Hidár
 Hidvég *v.* Városhídvég
 Hidvégh, Hidvéghum *v.* Balatonhídvég, Városhídvég
Hoboly (Hobol, H) **286**
Hollád (H) 186, 187, 198, 199, **238**
Homok (*m.*; H; Homok Hegy) **205**
Homokszentgyörgy (H; Homok Sz. György) **288**
 Hornátfa *v.* Hernátfa
Horvátország (Corvatia, Croatia) 47, 59, 71, 205, 206, 245, 254, 260, 275, 339
Hosszúfalu (→Lábod, H; Hoszszufalu, Hoszufalu) **288**
 Hoszszufalu, Hoszufalu *v.* Hosszúfalu
Hosszúhetény (H; Gross Hetén, Hetten, Hoszu Heten) 324, 325, **359**; *v. e.* Zengő
 Hoszu Heten *v.* Hosszúhetény
Högyész (H; Högyész) **174**
 Högyész *v.* Högyész
Hörcsök (*praed.*; →Sárbogárd, H; Hörcsökpuszta, Hörcsög) 127
 Hörtsög *v.* Hörcsök
 Hungaria, Hungary *v.* Magyarország
Hvar (*i.*; HR; Pharensis) 340

- Iakabfalva *v.* Jakabfalva
 Iasa *v.* Jajca
 Iauriensis, Iaurinensis, Iaurinum *v.* Győr
 Iesuitarum vallis, Iesuiter thal *v.* Jezsuita-völgy
Igal (H) 181, 193, **241**
Igar (*praed.*; →Fehérvárcsurgó, H; Igarpuszta) 131
 Igovanus *v.* Ingovány
Iharos (H) **295**
Iharosberény (H; Iharos Berény) **295**
Illocska (H; Illócska) **361**
 Illócska *v.* Illocska
Illok (Ilok, HR; Illokum, Újlak) 110
 Ilok *v.* Illok
Illyria (Illyricus) 77, 254, 275, 291
 Imperium Ottomanicum/Ottomanus *v.* Török Birodalom
 Imperium Romanum *v.* Római Birodalom
 Indesfa *v.* Ipacsfa
 Infimus Processus *v.* Völgységi járás /township
Ingovány (*l.*; H; Csikvári-tó /Tó, Csikvári-tó /lake, Igo-
 vanus, Igovanus) 25, 37, 43, 52, 53, 99
Inke (H) **295**
Inota (→Várpalota, H) **131**
 Insula Sárccania *v.* Sárkánysziget
Ipacsfa (H; Indesfa) **360**
Ireg (Iregszemcse, H; Ürögh, Üröghum) **173**
 Isib *v.* Izsép
 İstanbul *v.* Konstantinápoly
 Ister *v.* Duna
 Istriacus *v.* Duna
Istvándi (H) **287**
Iszka (*praed.*; →Iszkaszentgyörgy, H) 131
Iszkaszentgyörgy (H; Sz. György) 26, 39, **131**; *v. e.* Iszka
Itália (Italia) 261, 328, 342, 347
 Italia *v.* Itália
Iván (Ivánbattyán, H) **360**
Ivánca (*praed.*; Ivánca, H; Ivánka) 131
Ivánfa (→Kaposvár, H; Ivánfahegy) **286**
 Ivanka *v.* Diakovár
 Ivánka *v.* Ivánca
Izmény (H) **174**
Izsép (Topolje, HR; Isib) **359**
Jád (Somogyjád, H) **242**
Jajca (Jajce, BIH; Iasa) 77
Jakabfalva (Kisjakabfalva, H; Iakabfalva) **360**
Jakabszállás (*praed.*; H; Jakab Szállása) 129
Jeruzsálem (Jerusalájim, ISR; Solymae) 66
Jezsuita-völgy (Pécs, H; Iesuitarum vallis, Iesuiter thal)
 336
 Juden *v.* Gyűd
 Judiensis *v.* Gyűd
Jut (Siójut, H) 209
 Jutta *v.* Jutta
Jutta (Juta, H) **242**
- Kacorlak** (H; Cacerlacum) 236
Kadarkút (H) **284**
Kádárta (→Veszprém, H) 132
 Kaidacs *v.* Kajdacs
Kajászószentpéter (Kajászó, H; Kalacsa, Kaláza, Keve-
 haza, S. Petrus, Szent Péter) **121**, 122, 132
Kajdacs (H; Kaidacs) **169**
 Kajdor *v.* Kajtor
Kajtor (*praed.*; →Aba, H; Bodakajtor, Kajdor) 129
Kakasd (H) **169**; *v. e.* Belac
 Kalacsa *v.* Kajászószentpéter
Kalaszno (Kalazno, H; Kalázno) **174**
 Kaláza *v.* Kajászószentpéter
 Kalázno *v.* Kalaszno
Kálmánca (H; Kalmantsa) **287**
 Kalmantsa *v.* Kálmánca
Kalocsa (H; Calocsa, Calociensis, Colocensis) 10, 12,
 165, 338, 346, 350
Káloz (H; Kaloz) 26, 39, **127**, 128
 Kaloz *v.* Káloz
 Kanisa *v.* Kanizsa, Nagykanizsa
 Kanisiensis *v.* Nagykanizsa
Kanizsa (*r.*; Canisa, Canisium, Kanisa) 203, 205, 207,
208, 289, 295
Kanizsai járás /township (Processus Canisiensis /Kani-
 siensis, Regiuncula Kanisinesis) 181, 188, 193, 201, 225,
289–296
Kantavár (*a.*; *rud.*; H; Kántor vár) **351**
 Kántor vár *v.* Kantavár
Kánya (H; Kanya) **173**
 Kanya *v.* Kánya
Kápolnásnyék (*praed.*; H; Nyék) 119, 120
Kapoly (H; Kapol) **241**
Kapos (*r.*; Caposium, Capossium, Capossum, Caposum,
 Kaposium, Kaposs, Kapossium, Kapossinum, Kaposus),
 155, 156, **158**, 170–175, 203, **207**, 225, 228, 230, 237,
 234, 241–243, 286, 290, 291, 297
 Kapos mons *v.* Simontornyai hegység
 Kaposfő *v.* Szomajom
 Kaposfüred *v.* Füred
 Kaposgyarmat *v.* Gyarmat
Kaposi járás /township (Processus Capossiensis /Kapo-
 siensis, Regiuncula Kapossiensis) 180, 181, 186, 188,
 192, 193, 198, 200, **225–242**
Kaposkeresztúr (H; Keresztur) **286**
Kapomérő (H; Mére) **242**
 Kapospula *v.* Pula
 Kapos-Szabadi *v.* Szabadi 1.
Kaposvár (H; Capos-uj-várum, Capossvárum, Caposvá-
 rium, Caposvárinum, Caposvárum, Kapos, Ujvár, Ka-
 posiensis, Kaposvárum, Ujvaria, Ujvária) 13, 188, 200,
 207, 212, 217, 220, 226, **228–230**, 240, 246, 290, 297;
v. e. Füred, Ivánfa, Toponár, Töröcske

- Kaposszekcső *v.* Leányvár
 Kaposszentbenedek *v.* Szentbenedek
Kappadókia (TK; Capadocia, Cappadocia) 98
Kapronca (Koprivnica, HR; Caproncia, Capronczianus, Kaproncza) 206, 236
Karácsonszállás (*praed.*; Nagykarcsony, H; Karácson Szállása) 129
Karád (H) 240
Karamánia (TK; Caramania, Caramanus, Carmania) 98, 232
Karancs (HR; Garáncs) 361
Karasica-patak /steam (Carassius, Carassus, Karaszicza) 307, 313, 315, 319, 324–325, 330, 351, 352
Kárász (H) 359
 Kardicsa *v.* Gordisa
Karintia (A; Carinthia) 261
Kásád (H; Kassatut) 361
 Kások *v.* Kazsok
Kassa 1. (Košice, SK; Cassovia) 88, 348
Kassa 2. (Kiskassa, H) 360
 Kassatut *v.* Kásád
Kastélyosdombó (H; Dombó) 287
Katádfa (H; Katatka) 361
 Katatka *v.* Katádfa
 Katol *v.* Kátoly
Kátoly (H; Katol) 324
Kazsok (H; Kások) 241, 297
Kémend (Máriakémend, H; Kemény) 324
 Kemény *v.* Kémend
Kémes (H; Kemes) 360
 Kemes *v.* Kémes
Kenese (Balatonkenese, H) 297
Kercseliget (H; Kertseliget) 286
 Kerékszenttamás *v.* Szenttamás
Keresztes (Sárkeresztes, H) 131
 Keresztur *v.* Balatonkeresztúr, Kaposkeresztúr
 Kereszturiensis *v.* Sárkeresztúr
 Kertseligeth *v.* Kercseliget
Kese (*praed. dubii situs; prope* Borjád, H; Kesse) 324
 Kesse *v.* Kese
 Keszi *v.* Tótkeszi
 Keszőhidegkút *v.* Hidegkút
Keszthely (H) 297
Keszü (H) 359
Kéthely (H; Kéthelliensis) 212, 238, 239; *v. e.* Sári
 Kétújfalu *v.* Magyarújfalu
 Kevehaza *v.* Kajászószentpéter
Kikeri-tó (*l.*; H; Tikiri Tó, Tikiri-Tó) 42, 52
Kilikia (TK; Cilicia) 98
Kiliti (→Siófok, H; Balatonkiliti) 209, 240
 Királyegyháza *v.* Szentgál, Szentiván 2.
 Királyszentistván *v.* Szentistván
Kisapostag (*praed.*; H; Kis Apostag) 129
 Kisasszonyfa *v.* Kőrös
 Kisatád *v.* Atád
Kisbajom (H; Kis Bajom) 288
Kisberény (H; Kis Berény, Kis-Berény) 239, 241
Kisbudmér (H; Kis Budmir) 360
Kisdobsza (H; Kiss-Dobsza) 287
Kisdorog (H; Kis Dorogh) 174
Kisfalud 1. (Branjina, HR; Baranyakisfalud, Kis falu) 322, 359
 Kisfalud 2. *v.* Zselickisfalud
 Kisfalud 3. *v.* Novaj
 Kisgomba *v.* Gomba
Kisharsány (*p.*; H; Kis Harsán, Kis Harsány, Kiss Harsán, Kiss Harsániensis) 321, 322, 358, 360
 Kisjakabfalva *v.* Jakabfalva
Kisk (*pagus dubii situs in Com. Baranyensi*) 359
 Kiskassa *v.* Kassa 2.
Kiskeszi (Sárkeszi, H; Kis Keszi) 125
Kiskomárom (→Zalacomár, H; Comaria, Kiss-Komárom, Komar, Komár) 223, 280, 297
 Kiskorpád *v.* Pusztakorpád
Kiskovácsi (Rinyakovácsi, H; Kovácsi) 285
Kiskozár (→Kozármislény, H; Kis Kozár) 361
 Kiskőszeg *v.* Batina
Kislak (Zselickislak, H; Kis Lak) 286
Kislók (*praed.*; →Sárbogárd, H; Lák) 128
Kismányok (H; Kis-Mányok) 174
Kispeterd (→Botykapeterd, H; Kis Péterd, Kis Pétert) 361
Kisszékely (H; Kis Székely) 173
 Kiss Harsán, Kiss Harsániensis *v.* Kisharsány
 Kiss-Dobsza *v.* Kisdobsza
 Kissfalud *v.* Nemeskisfalud
 Kiss-Komárom *v.* Kiskomárom
Kisvejke (H; Vejke) 174
 Kneževi Vinogradi *v.* Hercegszőlős
 København *v.* Koppenhága
 Komar *v.* Kiskomárom
 Komár *v.* Kiskomárom
Komárom 1. (*a.*; Komárno, SK; Komárom, H; Comaromiensis, Comaromium) 19, 32, 51, 120–122, 131, 231
Komárom 2. (*a.*; Komárno, SK; Comaromiensis, Comaromium) 52, 94, 98–100, 126
Komárom vármegye (Comaromiensis, Comitatus Comaromiensis) 42, 52, 74
Konstantinápoly (Ístanbul, TK; Bysantium, Byzantium, Constantinopolis, Constantinopolitaneus) 49, 97, 107, 164, 232, 244, 246, 247, 249, 328
 Kony *v.* Kónyi
Kónyi (→Ötvöskónyi, H; Kony) 296
 Kopačevo *v.* Kopács
Kopács (Kopačevo, HR; Copács) 359
 Kopániensis *v.* Koppány 2.

- Koppány 1.** (*r.*; Copanum, Coppanum, Koppán, Kupa) 155, 158, 203, 208, 280
- Koppány 2.** (*a.*; *o.*; Törökkoppány, H; Coppam, Coppani-ensis, Coppanum, Kopániensis, Koppan, Koppaniensis, Koppán, Koppánensis, Koppániensis, Koppánum, Koppányiensis) 171, 172, 188, 200, 212, 217, 225, 226, 230–237, 247, 297
- Koppenhága** (København, DK; Hafnia, Haffnia) 63
Koprivnica *v.* Kapronca
- Korak** (*pagus dubii situs in com. Baranyensi*) 361
- Körös** (H; Kóros) 360
- Korotna** (*a.*; →Újvárfalva, H; Corothna) 231, 290
Korpadum, Korpádum *v.* Nagykorpád
Košice *v.* Kassa 1.
Kotlina *v.* Sepse
- Kovácskő** (H) 360
Kovácsi *v.* Kiskovácsi
Kozármiszlény *v.* Kiskozár, Mislény
Köhágó Szőlős *v.* Kővágószőlős
- Kökény** (H) 359
- Kölesd** (H) 157, 169, 297
- Kölesdi-hegyek** (*m.*; H; Kölesdi Hegyek, Kölesdienses montes, Kölesdiensis) 155, 157
- Kölked** (H; Külked) 323
- Körmend** (H; Körmendium, Körmendianus ager, Quermendium, Quermendianus ager) 279
- Körmöcbánya** (Kremnica, SK; Cremlinensis) 341
- Körös** (*praed.*; →Kisasszonyfa, H; Küres?) 361(?)
- Köröshegy** (H; Körösiensis, Kőrös-hegy, Kőrösiensis) 212, 225, 240
Kőrös-hegy *v.* Kőröshegy
Kőrösiensis *v.* Kőröshegy
Körösiensis *v.* Kőröshegy
- Körtvélyes** (*praed.*; →Sárszentágota, H) 128
Köszeg *v.* Batina
Kővágó Szőlős *v.* Kővágószőlős
- Kővágószőlős** (H; Köhágó Szőlős, Kővágó Szőlős) 359
Kővágóöttös *v.* Töttös
- Kövesd** (Villánykövesd, H; Schwartze Ratzen, Vad Rátz) 360
Középső járás *v.* Simontornyai járás /township
- Krakkó** (Kraków, PL; Cracovia, Gracovia) 63, 73, 348
Kraków *v.* Krakkó
Kremnica *v.* Körmöcbánya
- Kunország** (Cumania) 59, 71
Kupa *v.* Koppány 1.
- Kustány** (*praed.*; →Enying, H; Nagykustány) 209
- Kutas** (H; Kutos) 288
Kutos *v.* Kutas
Külked *v.* Kölked
Küres *v.* Kőrös
Lábad, Lábodus *v.* Lábodi-Rinya
Labadus *v.* Lábodi-Rinya
- Lábod** (H) 207, 288; *v. e.* Hosszúfalu
- Lábodi-Rinya** (*r.*; Labadus, Lábad, Lábodus) 209, 288
Laccum *v.* Öreglak
- Lad** (H) 285
- Ladány** (Nádasdladány, H; Ladányensis ager) 26, 39, 125, 126
Lak *v.* Öreglak
Lák *v.* Kislók
Lakafa *v.* Lukafa
Lakinum *v.* Öreglak
- Lakócsa** (H; Lakocsa) 287
Lakocsa *v.* Lakócsa
Lapádum *v.* Nagykorpád
- Lapáncsa** (H; Lapáncza) 361
- Laskafalu** (Čeminac, HR) 361
- Laskó** (Lug, HR; Lasko) 359
- Latium** (I; Latia tellus) 64, 79
- Látóhegy** (*m.*; H; Látó hegy, Látó-hegy) 205
Latranus *v.* Látrány
- Látrány** (H; Latranus, Látrán, Látrániensis) 212, 234, 239
- Leánd** (*pagus depopulatus inter Soponya et Káloz*, H) 127
- Leányvár** (*a.*; *rud.*; →Kaposzekcső, H) 351
- Légrad** (Legrad, HR; Legradiensis) 187, 199, 205, 206
Legradiensis *v.* Légrad, Légrádi-hegy
- Légrádi-hegy** (*m.*; H, HR; Legradiensis /Légradiensis mons) 203, 205, 207
Leipzig *v.* Lipcse
Lele *v.* Lelle
- Lelle** (Balatonlelle, H; Lele, Lelye) 211, 239
Lelye *v.* Lelle
- Lengyelország** (Polonia, Polonus) 46, 73, 347, 348
- Lengyeltóti** (H; Lengyel Tóti) 239
Leopoldopolis, Leopoldopolitanus, Leopoldov *v.* Lipótvár
- Liburnia** (HR; Liburna) 264, 275
Ligeris *v.* Loire
- Lipcse** (Leipzig, D; Lipsiensis, Lypsiensis) 91, 111
- Lipótvár** (Leopoldov, SK; Leopoldopolis, Leopoldopolitanus) 110, 118
Lipsiensis *v.* Lipcse
- Liptó vármegye** (Comitatus Liptoviensis, Liptoság) 46, 320
Liptoság *v.* Liptó vármegye
- Liszó** (H) 295
- Lodoméria** (Lodomeria) 59, 71
- Loire** (*fl.*; Ligeris) 72
- London** (GB; Londinum) 62
- Lothard** (Lothárd, H) 360
- Lotharingia** (D) 357
- Lovasberény** (H; Lovas Berénium, Lovas Berény, Lovas-Berény, Lovasberin, Lovasberind) 22, 34, 120, 121, 132
- Lovashetény** (Lovászhetény, H; Lovas Hetény) 359
Lower township *v.* Völgységi járás /township

Lug *v.* Laskó

Lukafa (Magyarlukafa, H; Lakafa) **285**

Lussonium (*castrum Romanum, hodie prope* Dunakömlöd, H; Lusunium) 130

Lusunium *v.* Lussonium

Lutherstadt Wittenberg *v.* Wittenberg

Lypsiensis *v.* Lipcse

Madocsa (H; Malocsa) 140, 150, **168**

Magnina *v.* Mogentiana

Magy *v.* Matty

Magyaralmás (H; Almás) 119

Magyaratád *v.* Rácegres

Magyarbóly (H; Magyar Borja) **361**

Magyaregregy *v.* Egregy

Magyaregres (H; Magyar-Egres) **241**

Magyarkeszi *v.* Tótkeszi

Magyarlukafa *v.* Lukafa

Magyarország (Hungaria, Hungary, Pannonia, Pannonicus, Pannonius, Pannonus) 11, 22, 24, 27, 34, 36, 39, 41, 42, 44–47, 50–52, 54, 55, 57–59, 63, 65, 68, 70, 71, 73–76, 78, 83, 84, 85, 87, 88, 91, 92, 96, 104, 111, 112, 115, 124, 156, 159, 160, 162, 164, 166, 171, 204–206, 212, 217, 219, 220, 222, 227, 228, 237, 244, 247, 249, 253, 259, 261, 272, 275, 277, 278, 281, 290, 295, 306, 315, 319, 320, 322, 324, 326–328, 330, 333, 335, 339, 340, 342, 346, 347, 349, 352, 355

Magyaróvár (→Mosonmagyaróvár, H; Ovárinum, Ovárum) 106, 253

Magyarpéterd (Peterd, H; Magyar Péterd, Magyar Pétert, Petert) **360**

Magyaróros (Magyarsarlós, H; Simenye!) 324

Magyarújfalu (Kétújfalu, H; Magyar Újfalu) **287**

Maius Harsany *v.* Nagyharsány

Máiusch *v.* Majos

Majos (→Bonyhád, H; Majosch, Máiusch) **174**

Majs (H) **361**

Malocsa *v.* Madocsa

Mány (H) **122**

Máramaros vármegye (Mármorossiensis) 244

Máramarossziget (Sighetu Marmăției, RO; Mármorosi Szigeth) 244

Marcali (H; Marczali, Marczalium, Marczallensis, Marczalliensis, Marczaly, Marczalyiensis) 185, 206, 207, 212, 220, **239**, 296, 297; *v. e.* Boronka, Gomba

Márfa (H; Marfa, Marfaiensis) 321, 322, **360**

Marfa, Marfaiensis *v.* Márfa

Margit-sziget (*i.*; Budapest, H; S. Margarethae insula, S. Margaretae insula) 130 (! *erronee pro Csepel-sziget*)

Máriagyúd *v.* Gyúd

Máriakéménd *v.* Kémend

Mármorosi Szigeth *v.* Máramarossziget

Mármorossiensis *v.* Máramaros vármegye

Márok (H; Marok) **361**

Marok *v.* Márok

Marsia *v.* Aelia Mursia; *v. e.* Eszék

Márton Vásárja *v.* Martonvásár

Martonvásár (*praed.*; H; Martonvásárra, Márton Vásárja, Sz. Marton Vására) 121, 123, 132

Matty (H; Magy) 323, **361**

Máza (H; Maza) **174**, **359**

Maza *v.* Máza

Mececus *v.* Mecsek

Mecsek (*m.*; H; Aureus Mons, Ferreus mons, Mececus, Mecset, Mecsetus, Mecseth, Merseth, Merseti mons, Mersetum, Metsetum) 156, 157, 174, 206, 242, 297, 319, **320–321**, 323, 325, 330, 335, 350, 351, 359

Mecseknádasd *v.* Nádasd

Mecsekszabolcs *v.* Szabolcs 1.

Medimurje *v.* Muraköz

Medina (H) 157, **169**

Medius Processus *v.* Simontornyai járás /township

Megyer (Bábonymegyer, H) 297

Menyőd (*praed.*; →Cece, H; Menyeöd, Menyődpuszta) 128

Mére *v.* Kaposmérő

Merenye 1. (H; Merenyeiensis) 207, **285**; *v. e.* Cegléd

Merenye 2. *v.* Mernye

Mernye (H; Merenye) **242**

Merseth, Merseti mons, Mersetum *v.* Mecsek

Mesztegyő (H) **296**

Metsetum *v.* Mecsek

Mezeő Szigeth *v.* Szeged

Mezeő-föld *v.* Mezőföld

Mezeő-Komárom *v.* Mezőkomárom

Mezőcsoknya *v.* Csoknya

Mezőfalva *v.* Sismánd

Mezőföld (*reg.*; H; Mezeő-föld) 42

Mezőkomárom (H; Mezeő-Komárom) 209, 240; *v. e.* Szentmihályfa

Middle township *v.* Simontornyai járás /township

Miháld (H; Mihálti) **295**

Miklósfa *v.* Szentmiklós 1.

Mindszent (*praed.*; →Sárbogárd, H; Mindszentpuszta) 128

Mislen *v.* Mislény

Mislény (→Kozármislény, H; Mislen, Miszlény) **360**

Miszla (H) **173**

Miszlen *v.* Mislény

Moesia (Moesia Superior, Mysia) 50, 77, 320, 328

Mogacius campus *v.* Mohács

Mogentiana (*colonia Romana, hodie prope* Tüskevár, H; Magnina) 45, 48, 50

Moha (H) 22, 34, **131**

Mohacium, Mohatia, Mohatsium, Mohatsius campus *v.* Mohács

Mohács (H; Mogacius /Mohatsius campus, Mohacium, Mohatia, Mohatsium, Mohácium, Mohácsensis, Mo-

- hácsia, Mohácsianus, Mohácsium, Mohácsum, Moháts, Mohátsianus, Mohátsum) 26, 38, 80, 82, 92, 123, 130, 161, 164, 165, 217, 230, 265, 305, 307, 313, 315, 320, 322–325, 328, 333, 344, 345, **352**, 353, 356, 360, 362
- Mohácsi-sziget /Island** (*i.*; H) 307, 315
- Mohr, Mohriensis, Mohrum *v.* Mór
- Molvány** (H) **285**
- Monedulae arx *v.* Csókakő
- Mons Pannoniae *v.* Gyórszentmárton
- Monyoród** (H; Monyorod) **359**
- Monyorósd** (→Hegyszentmárton, H; Monyoros, Monyorost?) **361**
- Mór** (H; Mohr, Mohriensis, Mohrum) 18, 26, 31, 38, **118–119**, 120, 131
- Mórágy** (H; Moragy) **170**
- Moragy *v.* Mórágy
- Moravia *v.* Morvaország
- Morvaország** (Moravia) 46
- Mosdós** (H; Mosdos) **241**
- Moson** (→Mosonmagyaróvár, H; Mosony, Mossoniensis, Veissenburg, Viselburg, Weissenburg) 87
- Moson vármegye /County** (Comitatus Mosoniensis) 22, 23, 35, 139, 149, 185, 197
- Mosonmagyaróvár *v.* Magyaróvár, Moson
- Mossoniensis *v.* Moson
- Mozgó *v.* Mozsógó
- Mozsgó** (H; Mozsógó) **286**
- Mucsi** (H; Mucse) **174**
- Mura** (*r.*; Murra) 187, 199, 203, 205, 206, **207**, 208, 279
- Muraköz** (*reg.*; Medimurje, HR; Mura köz, Mura-köz, Muraköziensis) 205, 226, 235, 236
- Murra *v.* Mura
- Mursia *v.* Aelia Mursia *v. e.* Eszék
- Mysia *v.* Moesia
- Nadap** (H) **120**
- Nádasd** (Mecseknádasd, H; Nádasdium) 297, 321, 325, 329, **359**
- Nádasdladány *v.* Ladány
- Nágocs** (H; Nágots) **241**
- Nagyatád *v.* Atád; *v. e.* Henész
- Nagybagolai-hegy** (*m.*; H; Bagola, Boglács) 203, **204–205**, 208
- Nagybajom** (H; Nagy Bajom, Nagyabajomiensis) 186, 198, 199, 207, **284**
- Nagyberény** (H; Nagy-Berény) **241**
- Nagyberki *v.* Berki 1.; *v. e.* Szalacska-vár
- Nagybodolya *v.* Bodolya
- Nagybudmér** (H; Nagy Budmir) **360**
- Nagydobsza** (H; Nagy Dobsza) **287**
- Nagydorog** (H; Dorogh) **169**
- Nagyfalu** (Siklósnagyfalu, H) 323, **362**
- Nagygomba *v.* Gomba
- Nagyharsány** (H; Harsaniensis, Harsán, Harsány, Harsányienis, Harschán, Harschániensis, maius Harsany, Nagy Harsán, Nagy Harsániensis, Nagy Harsány) 307, 316, 321–323, 324, 326, 352, 355, 357, **358**, **360**
- Nagykanizsa** (H; Canisa, Canisia, Canisiensis) 205, 208, 236, 237, 278, 279, 289, 291, 292, 296, 297; *v. e.* Szentmiklós 1.
- Nagykarácsony *v.* Karácsonszállás
- Nagykorpád** (H; Corpadum, Korpádum, Korpádum, Lapádum, Nagy Korpád) 209, **288**
- Nagykustány *v.* Kustány
- Nagymányok** (H; Nagy Mányok, Nagy-Mányok) **174**, **359**
- Nagymárton** (Csurgónagymarton, H; Nagy Márton) **295**
- Nagypeterd** (H; Nagy-Péter) 297
- Nagyrecse** (H; Recse) 297
- Nagysokoly *v.* Szokoly
- Nagyszakácsi *v.* Nemesszakácsi
- Nagyszékely** (H; Nagy Székely, Székely) 171, **173**
- Nagyszombat** (Trnava, SK; Tyrnaviensis) 87, 238, 327
- Nagytétény *v.* Tétény
- Nagytotfalú** (H; Totfalú, Totfaluiensis, Tót falu) 321, 322, **360**
- Nagyvárad** (Oradea, RO; Várad, Varadiensis) 104, 310
- Nagyváty** (H; Nagy Vagy) **362**
- Nagyvázsony** (H; Vasonium, Váson, Vásonium) 92, 117
- Nagyvenyim *v.* Venyim
- Nandor Alba, Nandoralba *v.* Belgrád
- Nemesdéd** (H; Nemes Déd) **295**
- Nemeske** (H) **286**
- Nemeskisfalud** (H; Kissfalud) **296**
- Nemespátró** (H; Patró) **295**
- Nemesszakácsi** (Nagyszakácsi, H; Szakácsi) **296**
- Nemesvid** (H; Vid) **296**
- Németkér *v.* Hard
- Németország** (Germania) 93, 117, 156, 162, 329, 346, 347
- Neo Zrinium *v.* Zrínyiújvár
- Nesmély *v.* Neszmély
- Neszmély** (H; Nesmély, Nezmély) 74
- Nezmély *v.* Neszmély
- Nitra County, Nitriensis Comitatus *v.* Nyitra vármegye / County
- Nitra, Nitriensis *v.* Nyitra
- Noé hegy** (*m.*; →Székesfehérvár, H [?]; *ubi Arpadus condisse traditur*; Noe /Noë mons, Noé-hegy /Hill) 22, 34, 46, 52; *v. e.* Novaj
- Nomaj *v.* Novaj
- North Hungary *v.* Felvidék
- Nová Baňa *v.* Újbánya
- Novaj** (*praed.*; →Székesfehérvár, H; Kisfalud, Nomaj, Novai, Novaj, Novaj puszta, Novajpuszta) 22, 34, 46, 120; *v. e.* Noé hegy
- Novum Zrinium *v.* Zrínyiújvár

Nyék *v.* Felsőnyék, Kápolnásnyék

Nyitra (Nitra, SK; Nitriensis) 349

Nyitra vármegye /County (Comitatus Nitriensis, Nitra County) 20, 33, 46

Nyomja (→Szederkény, H; Nyomjo) 324, **360**

Nyugotszenterzsébet *v.* Poklostó

Oita *v.* Újtó

Okorág (H; Okorák) **287**

Olasz (H) 324, **360**; *v. e.* Hidár

Old *v.* Újtó

Oldincza *v.* Újtó

Onszy *v.* Orci

Oradea *v.* Nagyvárád

Orci (H; Onszy, Orczi) **241**

Orczi *v.* Orci

Ordacsehi *v.* Balatoncsehi

Ormand, Ormand folyássa, Ormandienses lacunae /pauludes, Ormandus *v.* Zala

Ormánd, Ormándienses lacunae, Ormándus *v.* Zala

Osijek *v.* Eszék

Osztopán (H, Osztopány) **242**

Otroga (*pagus dubii situs in Com. Baranyensi*) **361**

Ovárinum, Ovárum *v.* Magyaróvár

Ozora (H; Usora) 136, 140–142, 146, 150–152, 158, 170, 171, **172**, 237

Őcsény (H; Őtsény) **169**

Öers *v.* Őrs

Őr (Őrtilos, H) **295**

Öreg *v.* Ürög

Öreglak (H; Laccum, Lak, Lakinum) 237, **239**, 297

Őrisziget (→Rotenturm an der Pinka, A; Őri Szigeth, Siget in der Wart, Vasvörösvár) 244

Őrs (*praed.*; →Sárbogárd, H; Öers, Örspuszta) 127

Őrtilos *v.* Őr; *v. e.* Zrínyiújvár

Ősi (H; Ősi) 132

Ősi *v.* Ősi

Őskü (H; Eskő) 53

Őszöd (Balatonőszöd, H; Őszöd) **239**

Őszöd *v.* Őszöd

Őtsény *v.* Őcsény

Ötves *v.* Ötvös

Ötvös (→Ötvöskónyi, H; Ötves) **296**

Ötvöskónyi *v.* Kónyi, Ötvös

Pakosd, Pakozd *v.* Pákozd

Pákozd (H; Pakosd, Pakozd) 113, **120**, 132

Paks (H; Paksensis, Paksiensis, Paksum, Paxum) 130, 131, 142, 152, 155, 156, 158, 159, 163, **165–166**, 168, 169

Palaestina *v.* Palesztina

Palánk (*praed.*; →Szekszárd, H; Ujpalánk) **169**

Palatinate, Palatinatus *v.* Pfalz

Palatinus *v.* Balaton

Palesztina (Palaestina, Palestina) 68, 87, 326, 330

Pálfa (H) **173**

Páli (*praed.*; →Drávaszabolcs, H; Paly) 323, **360**, 361, 362

Palkonya (Drávapalkonya, H; Pálkonya) 323, **360**

Pálkonya *v.* Palkonya

Palota (Várpalota, H; Palotensis, Palotta) 42, 52, 92, 98–100, 109, 117, 126, 157, 231–233

Paly *v.* Páli

Pamphülia (*reg.*; TK; Pamphilia, Pamphyilia) 98

Pamuk (H) **242**

Pannonhalma *v.* Győrszentmárton

Pannonia 1. (*provincia*) 45, 164, 210, 328

Pannonia 2. *v.* Magyarország

Pannonia 3. *v.* Győrszentmárton

Pannonia Inferior 130, 227

Pannonia Superior 358

Pannonicus, Pannonius, Pannonus *v.* Magyarország

Pantalia *v.* Dunapentele

Pápa (H; Papa, Papensis) 107, 109, 112, 126, 229, 233, 235, 236

Papa *v.* Pápa

Papensis *v.* Pápa

Pata (→Patapoklosi, H) **285**

Patacs (→Pécs, H; Batass, Patach, Patack) 340, **359**

Patalom (H; Patalan) **241**

Patapoklosi *v.* Pata, Poklosi

Pátka (H; Patka) 22, 34, **120**

Patka *v.* Pátka

Patró *v.* Nemespátró

Paxum *v.* Paks

Pázmánd (H) 24, 36, **120**, 129

Pécs 1. (*a.*; H; Peuce (!), Peucen (!), Piets Kostau /Kosztolu, Quinque Ecclesiae, Quinque Ecclesiae, Quinque Ecclesiensis, Quinqueecclesiae, Quinqueecclesiae, Quinqueecclesiensis, Quinque-Ecclesyae, Quinqueecclesiensis) 9–13, 166, 168, 171, 235–237, 244, 246, 247, 249, 280, 281, 290, 292, 297, 301–303, 306–312, 314–316, 321, 323, 324, 326, 328, 329, 330, **331–350**, 351, 352, 355, 358–362; *v. e.* Aranyhegy, Havihegy, Patacs, Somogy, Szabolcs 1., Ürög, Üszög, Vasas; *v. e.* Pécs 2.

Pécs 2. (*a.*; H; Castrum Quinque Ecclesiense, Pécsi vár, Pécs castle) 307, 315, **350**; *v. e.* Pécs 1.

Pécsbagota *v.* Bagota

Pécsi járás /township (Processus Quinque-Ecclesiensis) 307, 315, **331–353**

Pécsi-hegyek (*m.*; H; Quinque Ecclesiensis mons) 206

Pécsvárád 1. (*a.*; H; Péts Varadum, Péts Várád) 307, 315, **351**

Pécsvárád 2. (*a.*; H; Pécsvár, Pécsvárádgya, Pécsváradiensis, Pécsváriensis, Pécsvárum, Pécs-váradja, Pécs Várád, Pécs-váradjá, Péts Várád) 297, 307, 315, 316, 321, 323, 324, 329, 330, **351**, 359

Peiso *v.* Balaton

Pentalia, Pentelium *v.* Dunapentele

- Pentele *v.* Dunapentele, Sárpentele
Percáta *v.* Perkáta
Perkáta (H; Percáta) 26, 39, **131**
Pest (→Budapest, H; Pesth, Pestiensis, Pestinum) 26, 38, 114, 228
Petárda (Baranjsko Petrovo Selo, HR; Petarda) **361**
Petarda *v.* Petárda
Peterd, Petert *v.* Magyarpéterd
Péterhida (H; Péter-hida) 207 **287**
Pétevárad (Petrovaradin /Петроварадин, SRB; Petrovaradinum) 207
Petre *v.* Rácpetre
Petrinya (Petrinja, HR; Petrinia) 99
Petrovaradin, Petrovaradinum *v.* Pétevárad
Péts Várad, Péts Varadum *v.* Pécsvárad
Pettend (*praed.*; H; Götönd!) 120
Peuce, Peucen *v.* Pécs
Pfalz (*reg.*; D; Palatinate, Palatinatus) 142, 152, 161
Pharensis *v.* Hvar
Piets Kostau /Kosztolu *v.* Pécs
Pilis (Sárpilis, H) **169**
Pilis vármegye (Comitatus /Provincia Piliensis, Piliensis) 41, 42, 123, 132
Pinczehely (H; Pinczehely) 136, 140–142, 146 150–152, 158, 170, **172**, 207
Piski (Dráwapiski, H) **360**
Pisonium, Pisoniensis *v.* Pozsony
Pócsa (H; Pocsá) **361**
Pocsa *v.* Pócsa
Podolje *v.* Bodolya
Pogány (H) **359**
Poklosi (→Patapoklosi, H) **285**
Poklostó (→Nyugotszenterzsébet, H) **361**
Polgárdi (H) **127**
Polonia, Polonus *v.* Lengyelország
Popovac *v.* Bán
Porrogszentkirály *v.* Szentkirály
Posega *v.* Pozsega
Posoniensis *v.* Pozsony vármegye /County
Pisonium, Pisoniensis *v.* Pozsony
Potentiana (*municipium Romanum, hodie prope Százhalombatta*, H) 26, 39, 124
Požega *v.* Pozsega
Pozsega (Požega, HR; Posega) 235
Pozsony (Bratislava, SK; Bratislavia, Pisonium, Pisoniensis, Vratislavia) 9–11, 13, 20, 25, 27, 33, 37, 39, 45, 63, 85, 137, 141, 181, 182, 185, 193, 194, 197, 245, 308, 316, 346–348
Pozsony vármegye /County (Posoniensis) 27, 39, 219
Pötöle (*praed.*; →Tác, H; Pötöllepuszta) 129
Prága (Praha, CZ; Praga) 63
Praga *v.* Prága
Pula (Kapospula H) **241**
Pullya *v.* Pula
Pusztakorpad (Kiskorpad, H; Puszta-korpat, Pusztakorpáth) 207, **242**
Pusztaszabolcs *v.* Szabolcs 2.
Quermendium, Quermendianus *v.* Körmend
Quinque Ecclesiense castrum *v.* Pécs 2.
Quinque Ecclesiensis mons *v.* Pécsi-hegyek
Quinque Ecclesiae, Quinque Ecclesiae, Quinque Ecclesiensis, Quinqueecclesiae, Quinqueecclesiae, Quinqueecclesiae, Quinque-Ecclesyae, Quinqueecclesiensis *v.* Pécs
Quinque-Ecclesiensis Processus *v.* Pécsi járás /township
Rab (HR; Arbensis) 339
Rába (*fl.*; Arabo, Arrabo) 279
Rábadoroszló (→Csákánydoroszló, H; Chacania, Csákánia) 279
Rácalmás (H; Almás, Almásiensis, Almásum, Rác Almás) 119, **130**, 131
Rácegres (→Magyaratád, H; Egres) **241**
Ráckeresztúr (H; Rätz-Keresztur) **121**; *v. e.* Szentlászló, Szentmiklós 2.
Rácpetre (Újpetre, H; Petre) **360**
Rácszentmiklós *v.* Szentmiklós 2.
Rácszentpéter (*praed.*; →Ercsi, H; Rác Szent Péter) 131
Ráctöttös (Töttös, H; Tütös) **360**
Rác Almás *v.* Rácalmás
Rác Szent Péter *v.* Rácszentpéter
Rád 1. (*praed.*; →Balatonlelle, H; Rádpusztá) **239**
Rád 2. (Rádfalva, H) **360**
Rajna (*fl.*; Rhenus) 81, 87
Ráma (BIH, Rama) 59, 71
Rama *v.* Ráma
Ranádfa (→Gyöngyfa, H; Ranufa) **361**
Ranufa *v.* Ranádfa
Rascia *v.* Szerbia
Rätz-Keresztur *v.* Ráckeresztúr
Recse *v.* Nagyrécse
Regiomontum *v.* Újbánya
Réhfalú *v.* Révfalú
Reims (FR; Rema) 62
Rema *v.* Reims
Rétszilás (*praed.*; →Sárbogárd, H; Révszilás) 128
Révfalú (→Drávakeresztúr, H; Réhfalú) **287**
Révszilás *v.* Rétszilás
Rhenus *v.* Rajna
Rhodos *v.* Rodosz
Rinia *v.* Rinya-patak
Rinnia *v.* Rinya-patak
Rinyakovácsi *v.* Kiskovácsi
Rinya-patak (*r.*; Rinia, Rinnia, Rinya) 188, 201, 203, **207–208**, 209, 216, 242, 287–290, 293, 297
Rinyaszentkirály (H; Sz. Király) **288**
Rinyaújnép *v.* Újnép

- Rodosz** (*i.*; Ρόδος, GR; Rhodos) 265
Rokoszto (*pagus dubii situs in Com. Baranyensi*) 361
Róma (Roma, I; Roman, Romanus) 26, 27, 39, 50, 76, 124, 129, 130, 164, 204, 220, 226, 279, 341, 347, 350
 Roma, Roman, Romanus *v.* Róma
Római Birodalom (Imperium Romanum) 126, 162, 261, 322
Romonya (H) 324, 359
 Rotenturm an der Pinka *v.* Vasvörösvár; *v. e.* Őrisziget
Rugasd (→Gerde, H; Bugas!, Rugásd) 361
 S. Benedictus *v.* Szentbenedek
 S. Borbála *v.* Borbála
 S. Laurentium *v.* Szentlőrinc 2.
 S. Margarethae insula, S. Margaretae insula *v.* Margit-sziget
 S. Mons Pannoniae /Panoniae *v.* Győrszentmárton
 S. Petrus *v.* Kajászószentpéter
 S. Thomas *v.* Szenttamás
 Saári *v.* Sári
 Saárviz, Saárvize, Saárvizius, Saárvizum, Saár-vizius *v.* Sárvíz
 Sabac, Sabacum *v.* Szabács
 Sabaria *v.* Savaria
Ságh (*praed. dubii situs prope Káloz*, H) 127
Ságvár (H) 240, 297
 Sala *v.* Zala
 Sälaj *v.* Szilágyság
Salerno (I; ager Salernus) 71
Sámson (Somogysámson, H; Samson) 225, 238
 Samson *v.* Sámson
Sámsoni-hegyek (*m.*; H; Sámsoniensis montes) 289
 Sanctum Benedictum *v.* Szentbenedek
Sántos (H; Szántós) 286
 Sár réte *v.* Sárvíz
 Sárbogárd *v.* Bács, Bogárd, Hörcsök, Kislók, Mindszent, Őrs, Rétszilas, Szentmárton 3., Szered, Tinód, Töbörzsök
Sárd (Somogysárd, H) 242
 Sáregres *v.* Egres 2.
Sári (*praed.*; →Kéthely, H; Saári, Sári puszta) 238
Sárkánysziget (→Hahót, H; Insula Sarcania) 236
 Sárkeresztés *v.* Keresztés
Sárkeresztúr (H; Kereszturiensis, Sár Keresztur) 26, 39, 42, 128
 Sárkeszi *v.* Kiskeszi
Sárköz (*reg.*; H) 157
Sárosd (*praed.*; H; Sárosdiensis) 129, 132
Sárpentele (*praed.*; →Sárszentmihály, H; Pentele) 129
 Sárpilis *v.* Pilis
 Sárréte *v.* Sárvíz
Sárréti járás /township (Processus Sárrét) 26, 39, 125–131
 Sárszentágota *v.* Szentágota; *v. e.* Körtvélyes
 Sárszentlőrinc *v.* Szentlőrinc 1.
 Sárszentmihály *v.* Szentmihály; *v. e.* Bakonyszentegyház, Sárpentele
 Sarvisius, Sarvizius *v.* Sárvíz
Sárvíz (*fl.*; Sár réte, Sárrétiensis, Saárviz, Saárvize, Saárvizius, Saárvizus, Saár-vizius, Sarvisius, Sarvizius, Sárviz, Sárville, Sár-vizus) 25, 37, 41, 42, 43, 52, 53, 125–129, 131, 155, 156, 157, 158, 163, 167–169, 171, 173, 174, 207, 208, 297, 334
 Sava *v.* Száva
Savaria (*municipium Romanum, hodie* Szombathely, H; Sabaria) 50
Sávoly (H) 296
 Savolyenses montes *v.* Sávolyi-hegyek
Sávolyi-hegyek (*m.*; H; Savolyenses montes) 289
 Savus *v.* Száva
 Saxardium *v.* Szekszárd
 Schiklosch *v.* Siklós 1.
 Schneeberg *v.* Havihegy
 Schwartze Ratzen *v.* Kövesd
 Sclavonia *v.* Szlavónia
 Scythia *v.* Szkítia
 Sebeş *v.* Szászsebes
 Sebse *v.* Sepse
Segesdvár (Segesd, H; Segesdianus, Segesdváros, Segesd-vár, Segusdium) 188, 201, 295–296
Segesta (*urbs dubii situs*) 216
 Seghedinum *v.* Szeged
 Segusdium *v.* Segesdvár
Sellye (H; Silye, Szily) 287, 297
Semlék (*coll.*; *prope* Szigetvár, H) 252
 Semproniensis *v.* Sopron vármegye /County
 Sengrotum *v.* Szentgrót; *v. e.* Zalaszentgrót
 Senquiralum *v.* Szentkirály
 Senta *v.* Zenta
Sepse (Kotlina, HR; Sebse, Szebse) 359
Seregélyes (H) 26, 39, 129, 132; *v. e.* Szerecsen
 Sexárdiensis *v.* Szekszárd
 Sexardum *v.* Szekszárd
 Sibotum *v.* Zsibót
Sicambria (*urbs Attilae dubiae fidei*; H) 164
 Sicklóssum *v.* Siklós 1.
 Siclosiensis *v.* Siklós 1.
 Siget in der Wart *v.* Őrisziget
 Sigetanus, Sigeth, Sigethanus, Sigethum, Sigetum *v.* Szigetvár
 Sigetiensis Processus *v.* Szigeti járás /township
 Sighetu Marmăției *v.* Máramarossziget
 Sijó *v.* Sió
Siklós 1. (*a.*; H; Schiklosch, Sicklóssum, Siclosiensis, Siklosium, Siklosum, Siklósia, Siklósiensis, Siklósiensis, Siklóssium, Soclosia, Sokles) 250, 259, 307, 316, 321, 322, 353–356, 358, 360

- Siklós 2.** (o.; H; Siklosia, Siklosium, Siklossia, Siklósia, Siklósiensis, Soclosia) 302, 305–307, 310, 314–316, 321, 322, 329, 330, 334, 337, **356–357**, 359, 362
 Siklósbodony *v.* Bodony
Siklósi járás /Siklós township (Processus Siklósiensis) 307, 316, **353–359**
Siklósi-hegység /Hill (m.; H; Siklosienses /Siklósienses montes) 305, 306, 314, 315, 319, **321–322**, 323, 326
 Siklónagyfalu *v.* Nagyfalu
 Silesia *v.* Szilézia
 Silye *v.* Sellye
 Simány *v.* Sismánd
 Simegiensis, Simeghiensis Comitatus *v.* Somogy vármegye /County
 Simegum *v.* Sümeg
 Simenye *v.* Magyarsóros
 Simighiensis, Simigium, Simighium *v.* Somogyvár
 Simigiensis Comitatus /Provincia *v.* Somogy vármegye /County
 Simon *v.* Sumony
Simonfa (H) **286**
Simontornya (H; Simontorna, Simontornyensis) 128, 136, 138, 140–142, 146, 148, 150–152, 156–159, 162, 167, 170, **171**, 172, 173, 207, 297, 334
Simontornyai hegység /Hill (m.; H; Kapos mons, Simontornyensis mons) 136, 138, 146, 148, 155, **156**
Simontornyai járás /township (Középső járás, Middle township, Processus Medii /Simontornyensis) 142, 152, **170–173**
Sió (r.; Sijó, Sivó) 155, **157–158**, 171–173, 203, 207, **209**, 211, 225, 232, 240, 297
 Sióagárd *v.* Agárd
Siófok (H; Fok) 157, 158, 209, 211, **240**, 297; *v. e.* Kiliti
 Siójut *v.* Jut
 Sirmium *v.* Száva-szentdemeter
 Sirmő *v.* Sirmium
 Sisak *v.* Sziszek
 Siscia *v.* Sziszek
 Sisiensis ager *v.* Somogy vármegye /County
Sismánd (*praed.*; →Mezőfalva, H) 129
 Sitva *v.* Zsitva
 Sivó *v.* Sió
 Slavonia *v.* Szlavónia
 Soclosia *v.* Siklós
 Sokles *v.* Siklós 1.
 Sokoro, Sokoró *v.* Sukoró
 Solymae *v.* Jeruzsálem
Som (H) **240**, 297
 Sombor *v.* Zombor
Somlyó-hegy (*coll.*; *prope* Kőszárhegy, H; Somljo, Somlyó) 127
Somogy (→Pécs, H) 324, **359**
Somogy vármegye /County (Comitatus /Provincia Si-
- migiensis, Comitatus Simeghiensis, Provincia Somogyiensis, Simegiensis, Simigiensis, Sisiensis ager, Somogyensis, Somogyáság, Somogyáságh, Sümeg vármegye) 10–13, 20, 21–25, 27, 33, 35–37, 39, 64, 92, 126, 155, 156, 158, 170, **177–297**, 320, 362
 Somogyaracs *v.* Aracs
 Somogyaszaló *v.* Aszaló
 Somogygeszti *v.* Geszti
 Somogyjád *v.* Jád
 Somogyásámsón *v.* Sámson
 Somogyásárd *v.* Sárd
 Somogyzentpál *v.* Tótszentpál, Varjaskér
 Somogyzil *v.* Szil
 Somogytúr *v.* Túr
 Somogyudvarhely *v.* Udvarhely
 Somogyvámos *v.* Vámos
Somogyvár (H; Simighiensis, Simigium, Simighium, Somogy, Somogy-vár) 188, 200, 203, 212, 216, **226–228**, 242
 Somogyviszló *v.* Viszló 1.
 Somogyzsitfa *v.* Zsitva
 Soós Kuth *v.* Sós-kút
 Soós Tó *v.* Sóstó
Soponya (H; Soponyensis) **127**
Sopron (H) 27, 39
Sopron vármegye / County (Semproniensis) 18, 30, 139, 149, 210, 301, 309
Sós-kút (H; Souskuth, Soós Kuth, Sós Kut, Sós-kuth, Sós Kút, Sós Kút mezeje /field, Sós-Kút mezeje) 23, 24, 35, 37, 115, 116, **122**
Sóstó (l.; H; Soós Tó, Sosto, Sós Tó, Sós-tó, Sós-Tó) 25, 37, **43**, 52, 53, 94, 98, 101
 Sosto *v.* Sóstó
 Souskuth *v.* Sós-kút
 Sremska Mitrovica *v.* Száva-szentdemeter
Stájerország (*reg.*; A; Styria) 261
 Stolicny Belehrad *v.* Székesfehérvár
 Strigoniensis Comitatus *v.* Esztergom vármegye
 Strigoniensis *v.* Esztergom, Esztergom vármegye
 Strigonium *v.* Esztergom
Struma (fl.; Strymo) 65
 Strymo *v.* Struma
 Stuhl Veissenburger Gespanschaft, Stuhl Weissenburger Gespanschaft *v.* Fejér vármegye /County
 Stuhl-Weissenburg /Weissenburg *v.* Székesfehérvár
 Styria *v.* Stájerország
 Suevia *v.* Svábföld
Sukoró (H; Sokoro, Sokoró) **120**, 132
Sumony (H; Simon) **359**
 Superior Processus *v.* Földvári járás /township
Surd (H) **295**
 Suza *v.* Csúza
Sümeg (H; Simega, Sümega, Sümeghinum) 204, 237, 297

- Sümege vármegye, Sümeghiensis *v.* Somogy vármegye / County
- Svábföld** (*reg.*; D, Suevia) 46, 161, 165
- Syriacus, Syrius *v.* Szíria
- Sz. Ágatha *v.* Szentágota
- Sz. Balás *v.* Szentbalázs
- Sz. Bek *v.* Szentbenedek
- Sz. Benedek *v.* Szentbenedek
- Sz. Ersébeth *v.* Szentersébet
- Sz. Gál *v.* Szentgál
- Sz. Groth *v.* Szentgrót; *v.e.* Zalaszentgrót
- Sz. György *v.* Balatonszentgyörgy, Iszkaszentgyörgy
- Sz. Iván, Sz. Ivány *v.* Szentiván
- Sz. Királ *v.* Szentkirály
- Sz. Király *v.* Rinyaszentkirály, Szentkirály
- Sz. László *v.* Szentlászló
- Sz. Lorencz *v.* Szentlőrinc 2.
- Sz. Márton *v.* Szentmárton 1., Szentmárton 2., Szentmárton 3.
- Sz. Marton Vására *v.* Martonvásár
- Sz. Mihály *v.* Szentmihály, Szentmihályfa
- Sz. Miklós *v.* Szentmiklós 1., Szentmiklós 2.
- Sz. Pál *v.* Szentpál
- Sz: lagy (!) *v.* Szilágy
- Szabács** (Шабаци, Sabac, SRB; Sabacum) 343
- Szabadbattyán** (H; Battyán, Battyánianus, Bottianium, Bottján, Bottjánianus, Bottjánum, Bottyanium, Csikvár, Csikváriensis, Csikvárinum, Csikvárum, Csikvár) 22, 25, 26, 34, 37, 39, 45, 53, 113, 125, **126–127**, 132
- Szabadegyháza *v.* Szolgaháza
- Szabadhídvég *v.* Városhídvég
- Szabadi 1.** (H; Kapos-Szabadi) **241**
- Szabadi 2. *v.* Fokszabadi
- Szabadszentkirály** (H; Szabad. Sz. Kiraliensis, Szabad Sz. Király, Szabad Szent Király, Szabad Szent Kyrál) **360**, **362**
- Szabolcs 1.** (→Pécs, H; Mecsekszabolcs) **359**
- Szabolcs 2.** (*praed.*; →Pusztaszabolcs, H; Szabolts, Szabolcspuszta) 131
- Szabolcs 3. *v.* Drávaszabolcs
- Szabolcs vármegye /County** 139, 149
- Szakátsi *v.* Nemesszakácsi
- Szala *v.* Zala
- Szalacska-vár** (*rud.*; →Nagyberki, H) **286**
- Szaladinensis, Szaladiensis Comitatus /Provincia, Szaladi regio *v.* Zala vármegye
- Szántód** (H) 211, **240**, 297
- Szántós *v.* Sántos
- Szaporca** (H; Szaporcza, Szoporcza) 323, **360**
- Szársonlyó** (*m.*; H; Harsán /Harsány mons) 322, 358, 361
- Szárszó** (Balatonszárszó, H) **240**
- Szász** (Szászvár, H) **359**
- Szászsebes**, (Sebeş, RO; Szász Sebes) 83
- Szászvár *v.* Szász; *v. e.* Császa
- Szava** (H; Száva) 321, **361**
- Száva 1.** (*r.*; Sava, Savus) 58, 159
- Száva 2. *v.* Szava
- Szávaszentdemeter** (Sremska Mitrovica, SRB; Sirmium, Sirmó) 106, 235
- Százhalom** (→Százhalombatta, H; Száz Halom, Száz-Halyom) **124**
- Százhalombatta *v.* Bata, Potentiana, Százhalom
- Szebény** (H; Szebeny) **359**
- Szebse *v.* Sepse
- Szécsény** (H; Szécsénium) 349
- Szederkény** (H; Szerdékeny) 324; *v. e.* Nyomja
- Szeged** (H; Mezeő Szigeth!, Seghedinum, Szegedinum) 244, 335
- Szegső, Szegső *v.* Dunaszekcső **353**
- Székely *v.* Nagyszékely
- Székes Fehér Vármegye *v.* Fejér vármegye /County
- Székesfehérvár** (H; Aba, Alba, Albana, Albania, Albanus, Albanorum Civitas, Albaregalensis, Alba Regalensis, Alba Regaliensis, Alba Regalis, Alba-Regalis, Alba Regia, Albensis, Fehérvár, Fehér-vár, Stolicny Belehrad, Stuhl-Weissenburg /Weissenburg, Székes Fehérvár) 9–13, 17–19, 24–27, 29–31, 36–39, 41–43, 46, 47, **48–114**, 115–118, 120, 124, 126–129, 131, 132, 165, 171, 231, 232, 237, 239, 241, 242, 281, 287, 332, 333, 345; *v. e.* Börgönd, Csala, Noé hegy, Novaj
- Szekszárd** (H; Saxardium, Sexardum, Sexárdiensis, Szekszard, Szekszardiensis, Szekszardinus, Szekszardum, Szekszárdiensis Zegzardus, Zewkzárd) 9, 11, 13, 140, 142, 143, 150, 152, 153, 155–160, 162, 163, **166–167**, 169, 172, 321, 362; *v. e.* Palánk
- Szekszárdi-hegyek** (*m.*; H; Szekszardiensis montes) 155, **157**
- Szemely** (H; Személy) **361**
- Szemes *v.* Faluszemes; *v.e.* Balatonszemes
- Szena** (H) 188, 201, **286**
- Szent György, Szent György *v.* Dunaszentgyörgy
- Szent Péter *v.* Kajászószentpéter
- Szent Tamás puszta *v.* Szenttamás
- Szenta 1.** (H) **294**
- Szenta 2. *v.* Zenta
- Szentágota** (*praed.*; Sárszentágota, H; Sz. Ágatha) 128
- Szentbalázs** (H; Sz. Balás) 183, 196, **286**
- Szentbenedek** (→Bárdudvarnok, H; Kaposzsbenedek, S. Benedictus, Sanctus Benedictus, Sz. Bek, Sz. Benedek, Szent Bék, Szent Benedek, Temvekl!, Temltekl!) 281, **285**
- Szentdénes** (H; Szt. Jenes) **362**
- Szenterzsébet** (Erzsébet, H; Sz. Ersébeth) **324**
- Szentgál** (→Királyegyháza, H; Sz. Gál) 297, **361**
- Szentgrót** (Zalaszentgrót, H; Sengrotum, Sz. Groth) 237

- Szentgyörgy *v.* Dunaszentgyörgy, Iszkaszentgyörgy
Szentistván (Királyszentistván, H; Szent István) 132
Szentiván 1. (*praed.*; →Aba, H; Felsőszentiván, Sz. Iván, Sz. Ivány) 128, 129
Szentiván 2. (→Királyegyháza, H; Sz. Ivány) 361
Szentkirály (Porrogszentkirály, H; Senquiralum, Sz. Királ, Sz. Király) 295
Szentlászló (*praed.*; →Ráckeresztúr, H; Sz. László, Szent László puszta) 123
Szentlőrinc 1. (Sárszentlőrinc, H; Szent Lőrincz, Szent Lőrincz) 169, 173
Szentlőrinc 2. (H; D. /S. Laurentium, Sz. Lorencz) 247, 252, 284, 362
Szentmárton 1. (Hegyszentmárton, H; Sz. Márton) 361
Szentmárton 2. (Alsószentmárton, H; Sz. Márton) 361
Szentmárton 3. (*praed.*; →Sárbogárd, H; Sz. Márton, Szeredszentmárton) 128
Szentmihály (Sárszentmihály, H; Sz. Mihály) 125
Szentmihályfa (*praed.*; →Mezőkomárom, H; Sz. Mihály) 209
Szentmihályhegy (*m.*; H; Szent Mihály hegye, Szt. Mihály-Hegye, Unombánom) 205
Szentmiklós 1. (*p.*; →Nagykanizsa, H; Miklósfá, Sz. Miklós) 208, 295
Szentmiklós 2. (*praed.*; →Ráckeresztúr, H; Rácszentmiklós, Sz. Miklós, Szentmiklóspuszta) 121
Szentpál (Zselicszentpál, H; Sz. Pál) 286
Szenttamás (*praed.*; →Zámoly, H; Kerékszenttamás, S. Thomas, Szent Tamás puszta) 119
Szenyér (H; Szenér) 296
Szerbia (Rascia, Servia) 52, 59, 72, 328
Szerdahely (Drávaszerdahely, H) 360
 Szerdékeny *v.* Szederkény
Szerecsen (*praed.*; →Seregélyes, H) 129
Szered (*praed.*; →Sárbogárd, H; Szeredszentmárton) 128
 Szeredszentmárton *v.* Szentmárton 3., Szered
Szigeti járás /township (Processus Sigetiensis /Szigethiensis, Regiuncula Szigethensis) 181, 188, 193, 200, 225, 242–288
Szigetvár (*a.*; *o.*; H; Greutz Szigeth, Sigetanus, Sigeth, Sigethanus, Sigethum, Sigetum, Sziget, Szigetensis, Szigeth, Szigethanus, Szigethensis, Szigethum, Szigetinum, Szigetum, Szigeth-vár, Zigaretum, Zygeth, Zygeth) 9, 11, 27, 39, 98, 157, 171, 188, 189, 200, 201, 206, 208, 217, 225, 229–231, 234–284, 285–287, 290–292, 294, 295, 297, 320, 321, 323, 333–335, 337, 359, 361, 362; *v. e.* Becefa, Zsibót
Szigliget (H; Szigligethum) 297
Szil (Somogyzil, H) 241
Szilágyság (H; Sz: lagy!) 359
Szilágyság (*reg.*; Sălaj, RO; Szilomság, Sziromság) 320
Szilézia (*reg.*; Silesia) 46
Szilvás (H) 359
Szilvásszentmárton (H; Szilvás, Szilvás Sz. Márton) 286
 Szily *v.* Sellye
 Szinta *v.* Zenta
 Szircziensis *v.* Zirc
Szíria (Syriacus, Syrius) 66, 278
 Sziromság *v.* Szilágyság
Sziszek (Sisak, HR; Siscia) 99
Szkítia (*reg.*; Scythia) 261
Szlavónia (Sclavonia, Slavonia) 46, 59, 99, 171, 206, 217, 244, 245, 275, 320, 323, 339, 362
Szokoly (Nagyszokoly, H; Szokol) 173
Szólád (H) 240
Szolgháza (*praed.*; Szabadegyháza, H) 131
Szomajom (Kaposfő, H) 242
 Szoporcza *v.* Szaporca
 Szőlös Györk *v.* Szőlősgyörök
Szőlősgyörök (H; Szőlös Györk) 239
Szörény (H) 287
 Szt. Jenes *v.* Szentdénes
 Szt. Mihály-Hegye *v.* Szentmihályhegy
 Szukmán *v.* Szulimán
Szulimán (H; Szukmán!) 285
Tab (H; Tabod) 241, 297
Tabajd (H; Tabaid, Tabaidensis) 121
Tác (H; Tács) 127; *v. e.* Fövény, Pötöle
Tamási (H; Tamasi) 142, 152, 170, 172
 Tamasi *v.* Tamási
Tapsony (H; Tapschoniensis, Tapson, Tapsoniensis, Tapsonyium) 206, 212, 220, 296
Tarány (Tarany, H; Tarony) 295
 Tarany *v.* Tarány
Tárnok (H; Tárnokum) 19, 31, 122–123 *v. e.* Berki 2.
 Tarony *v.* Tarány
Táska (H; Taska) 239
 Taska *v.* Táska
Taszár (H; Taszar) 241
Tata (H; Tatensis) 93, 98, 107, 108, 116–118, 126
 Tatensis *v.* Tata
 Taurinum, Taurunium, Taurunus *v.* Belgrád
Teleki (H) 240
Temes vármegye /County (Themesiensis) 220
Temesvár (Timișoara, RO; Temessa) 79
Tengeri (H; Tengerin) 361
Terehegy (→Harkány, H; Tere hegy, Tereghiensis, Terehegyiensis), 321, 322, 360
Tés (H) 42
Tésenfa (H; Tesenfa) 323, 360
 Tesenfa *v.* Tésenfa
 Tétennium *v.* Tétény
Tétény (→Budapest, H; Adom (!), Nagytétény, Tétennium, Tétém, Theten) 123, 124, 132
 Tétye *v.* Tettye
Tettye (*fons*; H; Tétye, Téttye) 335, 337, 350

- Téttye *v.* Tettye
Teutoburgum (*municipium Romanum dubii situs*) 328
Tevel (H; Tevely) 174
Tevere (*fl.*; Tiberis, Tyberis) 72
 Temesiensis *v.* Temes vármegye /County
 Theten *v.* Tétény
 Tholna *v.* Tolna
 Thöröcske *v.* Töröcske
 Thracia *v.* Trákia
 Thuln, Thulna *v.* Tolna
 Thur *v.* Túr
 Thurocziensis *v.* Turóc vármegye /County
 Tiberis *v.* Tevere
 Ticonium *v.* Tihany
Tihany (H; Ticonium, Tihaniensis, Tihanyensis, Tihon, Tihonia, Tihony) 117, 210, 240, 297
 Tihon, Tihonia, Tihony *v.* Tihany
 Tikiri Tó, Tikiri-Tó *v.* Kikeri-tó
Tikos (H) 238
 Timișoara *v.* Temesvár
Tinód (*praed.*; →Sárbogárd, H; Tinórd) 128
Tinnye (H) 132
Tirol (*reg.*; A; Tyrol) 20, 32
Tokaj (H; Tokaium) 345
Tolna (*o.*; H; Tholna, Thuln, Thulna) 142, 152, 155, 156, 160–162, 163–165, 167, 169, 362
Tolna vármegye /County (Comitatus /Provincia Tolnensis, Regiuncula Tolnensis, Tolnensis) 9–13, 25, 37, 41, 42, 128, 132, 133–175, 188, 200, 204, 207–209, 219, 241, 242, 297, 320, 321, 325, 327, 329, 330, 350, 359, 362
 Topolje *v.* Izsép
Toponár (→Kaposvár, H; Fopónárd) 241, 297
Tordas (H) 19, 20, 31, 32, 121, 122
 Torianci, Toriancz *v.* Torjanc
Torjanc (Torjanci, HR; Torianci, Toriancz, Troiáncz) 361
Tormás (H) 169
Torna (*praed.*; →Csákvár, H) 119
 Tót falu *v.* Nagytótfalu
 Totfalu *v.* Nagytótfalu
Tótygyugy (Gyugy, H; Tóth Gyugy) 239
 Tóth Sz. Márton *v.* Drávaszentmárton
Tótkeszi (Magyarakeszi, H; Keszi) 173
Tótszentgyörgy (H; Tót Sz. György) 285
Tótszentpál (→Somogyzentpál, H; Tót Sz. Pál) 239
 Tottfaluiensis *v.* Nagytótfalu
 Tóth Gyugy *v.* Tótygyugy
Töbörzsök (*praed.*; →Sárbogárd, H; Töbörsök) 128
Tök (H) 132
Töröcske (→Kaposvár, H; Thöröcske) 286
Török Birodalom (Imperium Ottomanicum /Ottomanum) 358
 Törökkoppány *v.* Koppány 2.
Töttös (Kővágótöttös, H; Tötüs) 359
 Tötüs *v.* Töttös
Trákia (Thracia) 80, 253
Transaquincum (*municipium Romanum prope Rákospatak, Budapest, H; Trans-Aquincum*) 130
 Transdanubia, Transdanubian, Trans Danubianus *v.* Dunántúl
 Transilvania, Transilvanus, Transsylvania, Transylvania, Transylvanus *v.* Erdély
Trencsén vármegye /county (Comitatus Trencsiniensis /Trincsiniensis /Trinchiniensis) 46, 253, 277
Trento (I; Tridentinus, Tridentum) 346, 347
 Tridentinus, Tridentum *v.* Trento
 Trincsiniensis, Trinchiniensis *v.* Trencsén vármegye /County
 Trnava *v.* Nagyszombat
 Troia *v.* Trója
 Troiáncz *v.* Torjanc
Trója (*urbs antiqua in Anatolia, TK; Troia, Troja*) 104
 Troja *v.* Trója
 Tschacaturnum *v.* Csáktornya
 Tudvar *v.* Földvár
Túr (Somogytúr, H; Thur) 239
Turóc vármegye /County (Thurocziensis) 341
Turony (Túrony, H) 361
 Túrony *v.* Turony
 Tyberis *v.* Tevere
 Týrnaviensis *v.* Nagyszombat
 Týrol *v.* Tirol
Udvard (Pécsudvard, H; Udvart) 361
Udvarhely (Somogyudvarhely, H) 293
Udvari (H; Udvary, Udváry) 173
 Udváry *v.* Udvari
Ug (*praed.*; →Belvárdgyula, H; Ugh) 324
 Ugh *v.* Ug
 Uibánya *v.* Újbánya
 Uita *v.* Újtó
Újbánya (Nová Baňa, SK; Regiomontum, Uibánya, Ujbánya) 341
 Uj-Bánya *v.* Újbánya
Újhegy (*m.*; H; Uj-Hegy) 205
 Uj-Hegy *v.* Újhegy
 Újlak *v.* Balatonújlak
 Újlak *v.* Illok
Újnép (Rinyaújnép, H; Ujnép) 288
 Újnép *v.* Újnép
 Újpalánk *v.* Palánk
 Újpetre *v.* Rácpetre
 Újta *v.* Újtó
Újtó (Old, H; Oita, Oldincza?, Uita, Ujta) 323, 361
 Újvárfalva *v.* Korotna
 Ujvaria *v.* Kaposvár

- Ujvária *v.* Kaposvár
 Ujvarinum *v.* Érsekújvár
 Ungaria *v.* Magyarország
 Unombánom *v.* Szentmihályhegy
 Upper township *v.* Földvári járás /township
Uppsala (S; Upsalia) 63
 Upsalia *v.* Uppsala
 Usora *v.* Ozora
Ürög (→Pécs, H; Öreg, Üröghum) 297, **359**
 Ürögh *v.* Ireg
 Üszek *v.* Üszög
Üszög (→Pécs, H; Üszögpuszta, Üszek) **361**
 Vad Rátz *v.* Kövesd
Vág (*fl.*; Vagus) 52
 Vagus *v.* Vág
Vajta (H) 26, 39, **128**
Vál (H; Valensis) 19, 31, **121**
 Valensis *v.* Vál
Valkó vármegye (Comitatus Valponensis, Valponensis) 330, 350
Valló (*praed. dubii situs in Com. Baranyensi*) **361**
Valpó (Valpovo, HR; Valponum) 355
 Valponensis Comitatus /tractus *v.* Valkó vármegye
 Vámos (Somogyvámos, H) **239**
Várad 1. (H; Várad) **287**
 Várad 2. *v.* Varasd
 Várad 3. *v.* Nagyvárad
 Varadiensis *v.* Nagyvárad
Váralja (H; Váralla, Várallja) **174, 359**
Varasd (Apátvarasd, H; Várad) **359**
 Vardarac *v.* Daróc
 Várdaróc *v.* Daróc
 Várgesztes *v.* Gesztes
Varjaskér (→Somogyszentpál, H) **239**
Várkony (Zengővárkony, H) **359**
Városhídvég (Szabadhídvég, H; Hidvég, Hidvégh, Hidvéghum) 158, 209, 232, **240**
 Várpalota *v.* Palota; *v. e.* Inota
Varronianum (*municipium Romanum dubii situs*) 328
Varsád (H) **174, 175**
 Várölgy *v.* Alsózsíd, Felsőzsíd
Vas vármegye (Comitatus /Provincia Castriferrei) 92, 244
 Vásárosbéc *v.* Béc
Vasas (→Pécs, H) **324**
Vaskapu (*m.*; H) 132
 Váson, Vásonium *v.* Nagyvázsony
 Vasonium *v.* Nagyvázsony
 Veissenburg *v.* Moson
 Vejke *v.* Kisvejke
Vékény (H) **359**
Velence (H; Velence) 132
Venek (*praed. dubii situs in Com. Baranyensi*) **361**
Venyim (*praed.*; Nagyvenyim, H; Venyém) 129
Vereb (H) 115, 116, **120**, 121, 122
Versend (H) **359**
Vért (→Alcsútdoboz, H; Vértpuszta, Virth, Virthianus) **122**
Vértes 1. (*m.*; H) 25, 37, 41, **42**, 44, 46
Vértes 2. (*s.*; H; Vértesia, Vértesia) 22, 34, 114, 117, 118, 120, 122
 Vértesacsa *v.* Acsa
Vértesaljai járás /township (Processus Vértesaljensis /Vértesalliensis /Vértesalljensis) 23, 26, 35, 36, 38, **114–125**
 Vértesboglár *v.* Boglár 1.
 Vértessomló *v.* Vitány
Vése (H) **295**
 Vesprimiensis Comitatus *v.* Veszprém vármegye
 Vesprimiensis, Vesprimium, Vesprinium *v.* Veszprém
Veszprém (H; Besprimium, Vesprimiensis, Vesprimium, Vesprinium, Veszpremiensis, Veszprimiensis, Veszprimium) 58, 88, 92, 98, 100, 109, 117, 126, 127, 132, 185, 188, 197, 200, 227, 228, 232, 233, 236, 350; *v. e.* Kádárta
Veszprém vármegye /County (Comitatus /Provincia Veszprimiensis, Comitatus Vesprimiensis /Veszprimiensis /Weszprimiensis, Vesprimiensis, Veszprimiensis) 42, 44, 52, 53, 98, 125, 131, 132, 156, 157, 187, 199, 204, 209, 211, 240, 297
Vetus Salina (*castrum Romanum, hodie in Adony, H; Vetusalinum, Vetusanum*) 130
 Veszprimiensis Comitatus *v.* Veszprém vármegye
 Vid *vide* Nemesvid
 Viennensis, Vienna, Viennensis, Viennese *v.* Bécs
 Vilán, Vilánensis, Vilániensis *v.* Villány
 Vilaniensis *v.* Villány
Villány (H; Vilaniensis, Vilán, Vilánensis, Vilániensis, Villániensis) 322, 324, 326; *v. e.* Virágos
 Villánykövesd *v.* Kövesd
Vilonya (H; Vinyola!) 132
 Vindobona *v.* Bécs
 Vinodol *v.* Bribir
 Vinyola *v.* Vilonya
Virágos (→Villány, H; Virághos) **360**
 Virth *v.* Vért
Visegrád (H; Vissegradum) 72, 84, 93
 Viselburg *v.* Moson
Visonta (→Csokonyavisonta, H) **288**
 Vissegradum *v.* Visegrád
Viszló 1. (Somogyviszló, H) **285**
Viszló 2. (Diósvizsló, H; Vizsla, Vizslaiensis) 321, 322, **360**
 Vitania, Vitianus *v.* Vitány
Vitány (*a.*; →Vértessomló, H; Vitania, Vitianus, Vittai-anus) 117

- Vittaianus *v.* Vitány
 Vittenberga, Vittenbergensis *v.* Wittenberg
Vízvár (H; Vizvár) **293**
Vokány (H; Vokany) **360**
 Vokany *v.* Vokány
Völgységi járás /township (Alsó járás, Lower township, Processus Infimus /Völgységiensis) 142, 152, **173–175**
 Völgységiensis Processus *v.* Völgységi járás /township
Vörösmart (Zmajevac, HR; Vörös Marton, Vörös Márton) **359**, 362
 Vörs (H; Vörs) 186, 198, **238**, 297
 Vörs *v.* Vörs
 Vratislavia *v.* Pozsony
 Weissenburg *v.* Moson
 Weszprimiensis Comitatus *v.* Veszprém vármegye / County
 Wien *v.* Bécs
Wittenberg (Lutherstadt Wittenberg, D; Vittenberga, Vittenbergensis) 253
Zádor (H) **285**
Zágráb (Zagreb, HR; Zagrabiensis) 346, 348
 Zagrabiensis, Zagreb *v.* Zágráb
Zákányi-hegy (*m.*; H; Mons Zákányiensis, Mons Zákányensis) 203, **205**
Zala (*fl.*; Ormand, Ormand folyása, Ormandienses lacunae /paludes, Ormandus, Ormánd, Ormándiensis lacunas, Ormándus, Sala, Szala) 52, 203, 206, **208–209**, 210, 225, 238, 289, 296
Zala vármegye /County (Comitatus /Provincia Szaladiensis, Szaladiensis, Szaladi regio, Zaladiensis) 92, 187, 188, 199, 200, 204–206, 208–212, 216, 223, 224, 240, 289, 295, 297
 Zalakomár *v.* Kiskomárom
 Zalaszentgrót *v.* Szentgrót
 Zalavár *v.* Balatonhídvég
 Zambek *v.* Zsámbék
Zámoly (H; Zámolyiensis) 19, 31, 43, **119**; *v. e.* Borbála, Szenttamás
Závod (H; Závoth) **174**
 Zegzardus *v.* Szekszárd
 Zelicensis /Zeliczensis /Zelicsensis montes *v.* Zselici-hegyek
 Zemlén *v.* Zimony
 Zemun *v.* Zimony
Zengő (*rud.*; →Hosszúhetény, H; Hetény, Zenge vár) **351**
Zenta (Сента /Senta, SRB; Szenta, Szinta) 294
 Zewkzárd *v.* Szekszárd
 Zid *v.* Alsózsíd, Felsőzsíd; *v. e.* Vár völgy
 Zigethum *v.* Szigetvár
 Zilicziensis mons *v.* Zselici-hegyek
Zimony (*a.*; →Beograd, SRB; Zemlén, Zemun) 69
Zirc (H; Szircziensis) 129
 Zmajevac *v.* Vörösmart
Zomba (H) **169**
Zombor (Sombor, SRB) 168
 Zöleske *v.* Bölcse
Zrinyiújvár (*a.*; →Őrtilos, H; Neo Zrinium, Novum Zrinium) 205, 207
 Zygeth, Zygethum *v.* Szigetvár
Zsámbék (H; Zambek) 132
Zselici-hegyek (H; Zelicenses /Zeliczenses /Zelicsenses montes, Zilicziensis mons) 203, **206**, 208, 225, 242, 286
Zselickisfalud (H; Kisfalud) **286**
 Zselickislak *v.* Kislak
 Zselicszentpál *v.* Szentpál
Zsibót (*praed.*; →Szigetvár, H; Sibotum) 252
Zsitva (Somogyzsitfa, H; Sitva, Felsőzsitva, Alsózsitva) **238**

Személynévmutató

Ω

Index of personal names

A mutatóba nem vettük fel Bél Mátyás nevét. A mitológiai, illetve fiktív személyeket *-al jelöltük.

Értelmező kiegészítéssel láttuk el az egyelemű tételeket, illetve az azonos nevű személyeket. Az antik szerzők, egyházatyák és a mitológiai személyek nem kaptak ilyen kiegészítést.

A mutatóba felvett tételek nyelviileg követik a mutatózott szöveget. Ahol egy Bél által töredékesen vagy nem megfelelő formában említett nevet magunk értelmeztünk, ott az általunk pótoló névváltozatot, illetve névelemet az illető „nemzetiségének” (a szakirodalomban elfogadott származásának, anyanyelvének, születése/tevékenysége helyszínének) megfelelő nyelvi alakban vettük fel (pl.: **Spankau, Paris von**, [Spankovius]), kivéve az uralkodókat, akiket mindig a latin, illetve latinizált névalakjukkal szerepeltetünk (pl. **Svatoplugus**, dux Moraviae [Svatoopluk; *Suatepolugus*, *Suatoplucus*, *Suatoplugus*]). A zárójelben közölt alternatív alakok közül kurziváltuk azokat, melyek a szövegben találhatóak, s álló betűvel szedtük azokat, melyek saját kiegészítéseink. Az alternatív (illetve azonosítás esetén eredeti) névalakok közül !-el jelöltük azokat, melyek a főalakhoz képest teljesen eltorzultak, vagy ahhoz képest hibásak. Az alternatív alakokat önálló utalóként is felvettük, ha azok már az első négy betűn belül eltérnek a főalaktól. Kurzív betűvel szerepelnek azok a nevek, amelyeket nem sikerült azonosítanunk.

A középkori és korai újkor latin szerzőket meghagytuk latinizált névalakjukban, ha a szövegben csak így szerepelnek. Esetükben azonban utalót helyeztünk el az eredeti nevüknél (ha az ismert, és már az első négy betűben eltér a latinizált alaktól, pl.: „Spießheimer v. Cuspinianus”).

A nevek azonosításához használt főbb szakirodalom: BÉL 1943, BÉL 1977, BÉL 1979, C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016, ENGEL 2001, FALLENBÜCHL 1988, FALLENBÜCHL 1994, HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, KARÁCSONYI 1995, KEMPELEN 1911–1932, MAMŰL, MKL, MTK, NAGY 1857–1868, PÁLFFY 2010, SZIJÁRTÓ M. 1998; SZINNYEI 1891–1914, ZSOLDOS 2011. Rövidítések: *archiep.* = archiepiscopus; *cap.* = capitaneus; *cap. gen.* = capitaneus generalis; *com.* = comes, comites, comitatus; *com. supr.* = comes supremus; *ep.* = episcopus; *fam.* = familia; *mag.* = magister; *S.* = Sanctus; *vicecap.* = vicecapitaneus; *v.* = vide; *v. e.* = vide etiam.

Mátyás Bél's name is not indicated. The mythological and fictitious persons were signed with *.

The names consisting of one element and also the persons having the same name were provided with explanatory notes.

The ancient authors, the Fathers and the mythological persons were not given such notes.

The names in the index follow the text, as far as the language is concerned. If a name mentioned by Bél in a fragmented or inappropriate way is explained or completed by us, then the name or the part of the name added by us is given in the language corresponding to the „nationality” of the person (i. e. his or her origin, native language, or the place of his or her birth or activity as referred to in the literature) – e. g. **Spankau, Paris von**, [Spankovius] –, except the monarchs' names always presented in their Latin or latinised form (e. g. **Svatoplugus**, dux Moraviae [Svatoopluk; *Suatepolugus*, *Suatoplucus*, *Suatoplugus*]).

Variants given in brackets are in Italics if they occur in the text, and in normal type if they were added by ourselves. The variants (or the originals, if we identified the name) which are completely corrupted or incorrect comparing the main entry, were signed with !. The variants of names were also indicated separately on their own in the index if their first four letters were not identical with the main entry's. The names we could not identify are also in Italics.

The names of the Authors of the Middle Ages and Early Modern Age were left in latinised form as long as they can be read in the text only in this form. Besides we indicated their original name in the index as well if it was known and its first four letters were not identical with the main entry's. E. g. „Spießheimer v. Cuspinianus”.

The most important reference works used for identifying the names: BÉL 1943, BÉL 1977, BÉL 1979, C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016, ENGEL 2001, FALLENBÜCHL 1988, FALLENBÜCHL 1994, HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, KARÁCSONYI 1995, KEMPELEN 1911–1932, MAMŰL, MKL, MTK, NAGY 1857–1868, PÁLFFY 2010, SZIJÁRTÓ M. 1998; SZINNYEI 1891–1914, ZSOLDOS 2011. Abbreviations: *archiep.* = archiepiscopus; *cap.* = capitaneus; *cap. gen.* = capitaneus generalis; *com.* = comes, comites, comitatus; *com. supr.* = comes supremus; *ep.* = episcopus; *fam.* = familia; *mag.* = magister; *pal.* = palatinus; *S.* = Sanctus; *vicecap.* = vicecapitaneus; *v.* = vide; *v. e.* = vide etiam.

- Abdulahes**, praefectus arcis Koppány 236
Abraham* 59
Achates* 258
Achilles, de genere Hontpázmány, ep. Quinqueecclesiensis 340
 Achilleus* (*Pelides*) 104
Achomates, praefectus arcis Babócsa (*Achomet, Achomat*) 96, 97, 247, 291
 Acsadi v. Acsády
Acsády, Adamus (*Acsadi*) 287
 Aemilianus v. Maximilianus II.
 Aemilius v. Maximilianus II.
 Aemylius v. Maximilianus II.
Alapy, Gasparus (*Alapi, Alapianus*) 252, 259, 279
Albeni János (*Han, Iohannes Rudolphus de*) 341
Albertus (*Austriacus*), rex Hungariae 48, 74
Albertus, frater Wladislai II. regis Hungariae 88, 91
Albinus, Petrus 253, 274–278
 Alemannus v. Petrus, rex Hungariae
Ali, bassa Budensis (Khadim Ali, *Alis, Aly, Alys, Eunuchus, Eunucus*) 207, 208, 231, 243, 247, 249, 284, 290, 291
Ali, begus Koppányiensis (*Alibegus Eunuchus, Eunuchus*) 232, 233
Ali, begus Senderoviensis (?) (*Halibegus, Halybecus*) 76
Ali, praefectus arcis Szigetvár (*Aly, Nyughatatlan Ali*) 244, 279
Ali, praefectus ianitscharorum (*Alys*) 259
Ali Portug (*Aliaga, Ali-aga, Aliportugus*) 253, 258, 284
 Aliaga, Ali-aga v. Ali Portug
 Alibegus (Eunuchus) v. Ali, begus Koppányiensis
 Aliportugus v. Ali Portug
 Alis v. Ali, bassa Budensis
Alla* (*Halla*) 101, 264, 266
Almus, frater Colomanni regis Hungariae 66
Alsáni Bálint (Valentinus /Walentinus, ep. Quinqueecclesiensis) 341
Althann, Wolfgang Wilhelm von (*Althamus, Althámus*) 103, 105
 Aly v. Ali, bassa Budensis; Ali, praefectus arcis Szigetvár
 Alys v. Ali, bassa Budensis; Ali, praefectus ianitscharorum
Amadé (*Amadeus, Amadi*) fam. 131
 – **Antonius** (*Antal, Amadé*) 21, 22, 33, 34
Ambrosius, S. (Ambrosianus) 61
Ammianus Marcellinus 328
Andreas I., rex Hungariae 47, 210
Andreas II., rex Hungariae (*Hyerosolimitanus, Hierosolymitanus*) 62, 71, 115, 339, 340
Andreas III., rex Hungariae 47, 219, 295, 341
Anhalt-Zerbst, Johann Ernst von (*Anhaltinus*) 105
Anna de Candalle, regina Hungariae, uxor Wladislai II. regis (*Candalis*) 80
Anonymus, historiographus Hungaricus (Névtelen Jegyző, *Anonimus*) 23, 24, 35, 37, 45, 122
Antal, Georgius 184, 197
 Antemus v. Anthemius, Osvaldus
Anthemius, Osvaldus (*Antemus, Antinius*) 243–245, 250
 Anthimius v. Antimius
Antimius, ep. Quinqueecclesiensis (Anthimius) 338
 Antinius v. Anthemius, Osvaldus
Antoninus (Antoninus Caracalla?) auctor aut fautor itinerarii „Antonini” nominati 124, 130, 328
Antonius*, ep. Quinqueecclesiensis 340
Antonius, frater Paulinus 340
 Apony v. Apponyi fam.
 Aponyi, Lazarus v. Apponyi, Lazarus
Appianus 50, 216
Apponyi (*Apony*) fam. 162, 240
 – **Lazarus** (*Aponyi*) 173
Ariezaga, Johann (Ariesaga) 110, 117, 118
 Árpád v. Arpadus, dux Hungarorum
Arpadus, dux Hungarorum (*Árpád, Arpad*) 23, 35, 45, 46, 50, 52, 122, 131
Arslanes, praefectus Albae Regalis 98
 Asan Begus v. Hassanes, begus
 Athila v. Attila, rex Hunnorum
 Atila v. Attila, rex Hunnorum
Attila, rex Hunnorum (*Athila, Atila*) 45, 124, 155, 163, 164, 303, 305, 311, 312, 314, 328, 339
 Austriacus, Albertus v. Albertus, rex Hungariae
 Austriacus, Fridericus v. Fridericus III.
Babocsai, Thomas 233
 Badenae Marchio v. Ludovicus, marchio Badenae
 Bádeni Lajos v. Ludovicus, marchio Badenae
 Badensis (Ludovicus) v. Ludovicus, marchio Badenae
Bajony, Iohannes 258
 Baka v. Bika
Bakács (*Bakacsianus, Bakatsianus*) fam. 183, 195, 239, 241
 Bakacsianus v. Bakács fam.
 Bakatsianus v. Bakács fam.
Bakics, Paulus (*Bakitsius*) 246
Bakó (*Bakoius, Bakóius*) fam. 284, 285
 – **Adamus** (*Bakóius*) 287
 – **Ladislau** 285
 – **Wolfgangus** 238, 284
Bakócz, Thomas (*Thomas cardinalis; Thomas, episcopus Iauriensis*) 86, 344
 Bakoius v. Bakó fam.
Balásfi, Thomas (*Balásffi, Balásfius*) 349
Balis Epriota, praefectus Albae Regalis 96
 Balloghianus v. Balogh fam.
Balogh (*Baloghianus*) fam. in *Com. Alba Regali* 24, 36, 121
 – **Stephanus** 24, 36, 121
Balogh (*Balloghianus*) fam. in *Com. Simigbiensi* 285, 287
 – **Franciscus** 286
Bana, Iohannes 304, 312
Bánffy (*Bánffius*) fam. 219

- Bartholomaeus I.**, ep. Quinqueecclesiensis 339, 340
Bartholomaeus II.*, ep. Quinqueecclesiensis 341
 Bathoreus *v.* Báthory, Stephanus, palatinus
 Bathorius, Bátorius *v.* Báthory, Andreas
Báthory fam. (*Bátorius*) 219
 – **Andreas** (*Bathorius, Bátorius, Bátor, Bátorius*) 289–291
 – **Stephanus**, iudex curiae, vaivoda Transilvaniae (*Stephanus Bátor /Bátori, Bátorius, Bátorius, Bátor*) 86, 88, 91, 92
 – **Stephanus**, palatinus (*Bathoreus*) 245
 – **Stephanus**, com. supr. Com. Simigiensis (*Stephanus de Bátor /Bátor*) 223
Báthory Miklós (Nicolaus episcopus Váciensis) 86
 Batrix *v.* Beatrix
 Bátor *v.* Báthory, Andreas et Stephanus
 Bátor *v.* Báthory, Stephanus, iudex curiae
 Bátorius *v.* Báthory fam.; Báthory, Andreas
Batthyány (*Batthianus, Batthianus, Batthiánus, Batthyanius, Batthyán, Batthyánius, Batthyányius, Battianus, Battyanus, Battyani, Battyanius, Battyan, Bothaninus, Bottjánus, Bottyanius*) *fam.* 24, 36, 120, 122, 126, 162, 172, 181, 193, 220, 241, 242, 285–287, 307, 316, 329, 330, 360, 361
 – **Adamus** (*Batthyanius, Bottyanus, Bottyani*) 110, 171
 – **Balthasarus** (*Battyanius, Bottyanius*) 236, 246, 259
 – **Carolus Josephus** (Batthyány Károly, *Carolus de Batthyán, Carolus a Batthyán*) 24, 36, 189, 201, 219, 306, 315, 322
 – **Christophorus** (*Battyani*) 105
 – **Franciscus** (*Bottyanius*) 245
 – **Josephus** (József) 10, 12, 24, 36
 – **Ludovicus** (Lajos) 20, 33, 183, 195
 – **Philippus** (Batthyány Fülöp, *Batthyán*) 24, 36, 122
 Bavarus, Otto *v.* Otto, rex Hungariae
Beatrix (*Batrix*), regina Hungariae, uxor Matthiae I. regis 62, 78, 85, 86
Bela I., rex Hungariae 163, 166, 167
Bela II., rex Hungariae (*Caecus*) 48, 66, 67, 69, 164, 339
Bela III., rex Hungariae 70, 71, 294, 339
Bela IV., rex Hungariae 48, 57, 87, 340
Beleznay (*Beleznaius*) *fam.* 295
Bellona* 218
Bembo, Petrus (*Bembus*) 345
Benei Bernadett 15
Beniczky (*Beniczkyus*) *fam.* 121
 Benipertus *v.* Bonipertus
Bethlen, Wolfgangus (Bethlen Farkas, *Bethlenius*) 26, 38, 97
Bezerédj (*Bezerédius*) *fam.* 353
 Biber *v.* Pyber, Iohannes
Bika, Andreas (*Baka*) 258
Bizarus, Petrus (*Bizarus, Bizarius*) 250, 259, 260
Bocatus, Iohannes 101, 102
Bocskai, Stephanus (*Bocskaius, Botskaius*) 237, 348
Bohacz, Thomas 306, 314
 Bohaemus, Venceslaus *v.* Wenceslaus, rex Hungariae
 Bohemus, Venceslaus *v.* Wenceslaus, rex Hungariae
 Bompertus *v.* Bonipertus
Bonbardi, Michael 166, 171, 204, 302
Bonfinius, Antonius (*Bonffinius, Bonfinus*) 25, 26, 38, 40, 46, 48, 50–52, 54, 56–58, 63, 66, 68–72, 74, 76, 78, 84–91, 111, 124, 156, 160, 164, 166–168, 203, 210, 216, 217, 219, 227, 228, 231, 246, 332, 338, 342, 343, 353, 354
Bongarsius, Iacobus (*Bongars*) 62, 210, 228
Bonipertus, ep. Quinqueecclesiensis (*Benipertus, Rompertus, Rombertus, Bompertus*) 338
Borich, appetitor regni Hungariae (*Borisz*) 67
Bosnyák, Stephanus 349
 Bothaninus *v.* Batthyány *fam.*
 Botskaius *v.* Bocskai, Stephanus
 Botth de Hedervára, Laurentius *v.* Laurentius, com. Simigiensis
 Bottjánus *v.* Batthyány *fam.*
Bottyán, Iohannes (*Vak Bottján, Vak-Bottján*) 122, 166
 Bottyanius *v.* Batthyány *fam.*; Batthyány, Franciscus; Batthyány, Balthasarus
 Bottyanus, Bottyani *v.* Batthyány, Adamus
Brebiri (*Breberius*) *fam.*, *com.* 340
 Breinerius *v.* Breuner *fam.*
 Brenerius *v.* Breuner *fam.*
Breuner (*Breüneri, Brenerius, Breünerius, Breinerius*) *fam.* 330, 362
 Breünerus, Breünerius *v.* Breuner *fam.*
Brodarics, Stephanus (*Broderus, Brodericus, Broderithus*) 344, 345
 Buaka, Petrus de *v.* Buthkai, Petrus
Budasics, Iohannes (*Budacicius, Budaciz*) 290
Budina, Samuel 250–253, 255, 259
Bulcsú (*Verbulch, Verbulchus, Vêrbulcsú*) dux Hungarorum 161, 275
Busbequius, Augerius Gislenius 164
Buthkai, Petrus (*Petrus de Buaka, Bwthka*) 220
 Bwthka *v.* Buthkai, Petrus
 Caecus, Bela *v.* Bela II.
Calanus, de genere Bárkalán, ep. Quinqueecclesiensis (*Iuvencus Coelius Calanus Dalmata, Calanus I.!, Calanus II.!*) 303, 305, 312, 314, 337, 339
 Calvus Zirindus *v.* Tar Zerind
Caprara, Aeneas Sylvius 306, 315, 322, 323, 330, 355
Carolus I., rex Hungariae (I. Károly, Charles I., *Carolus Robertus*) 26, 38, 48, 56, 71, 72, 84, 86, 115, 116, 119, 120, 122, 341
Carolus II., rex Hungariae (*Carolus Parvus*) 59
Carolus III., rex Hungariae; **VI.**, imperator Sacri Romani Imperii 223

- Carolus V.**, imperator Sacri Romani Imperii 93, 275, 347
Carolus Magnus, imperator Francorum 160
Casimirus IV., rex Poloniae (*Polonus*) 75, 78
Catullus, Caius Valerius 258
Cellarius, Christophorus (Christoph Keller) 216
 Chaak *v.* Györke, de genere Csák
Chaleb* (*Chaleb*) 326, 330
 Chanzares, Chanzeres *v.* Ernuszt, Sigismundus
 Charles I. *v.* Carolus I., rex Hungariae
 Choukakew *v.* Petrus, castellanus de Csókakő
Christus, Iesus, humani generis salvator 60, 101, 210, 227, 267, 271, 273, 276, 332
Cicero, Marcus Tullius 344
 Citharoedus, Paullus *v.* Hegedűs Pál
Clemens VIII., pontifex Romanus 345
 Cobacus *v.* Kobak, Nicolaus
 Cocianus *v.* Katzianer, Hans
Colomannus, rex Hungariae 48, 66, 67, 339
 Colonitschius *v.* Kollonich, Siegfried
Conradus a Lichtenau 87
Conradus II., imperator Sacri Romani Imperii 65
Conradus III., imperator Sacri Romani Imperii 68
Corvin, Iohannes (*Corvinus*) 78
 Corvinus *v.* Corvin; Hunyadi; *v. e.* Matthias I., rex Hungariae
Cromerus, Martinus 85
Crusius, Martinus 341
Cupan, dominus Simighiensis, affinis Sancti Stephani (*Cupa, Cuppa, Koppanus, Kupa*) 219, 226–228, 286
 Cuppa *v.* Cupan
Curtius, Marcus 278
Cyclops* 266
 Cytharoedus (Paullus) *v.* Hegedűs Pál
 Czernovicus *v.* Csernovicius, Iohannes
Czindery, Donatus 287
Czindery, Ignatius (*Czinderius*) 287
Cziráky (*Cziráki*) *fam.* 120, 121, 129
 – **Josephus** (*Cziráki*) 45
Czirkel, Henricus 341, 342 (*Emericus*)
Czvittinger, David (*Czvittingerus*) 342, 347
 Csaak *v.* Csák, Paulus
 Csaák *v.* Csák, Paulus; Györke de genere Csák
Csák (*Csákius*) *fam.* 116
 – **Paulus** (*Csaak, Csaák*) 115, 116, 122
Csáky Imre 142, 152
Csáky Miklós 302, 310
Csáky, Georgius (*Csáki*) 258
Csánki Dezső 187, 199
Csányi, Franciscus (Csányi Ferenc, *Csáni*) 184–186, 196, 198, 238
Csapody (*Csapodius, Csapodi, Csapoius*) *fam.* 240, 241, 242
 – **Franciscus** 240, 241
 Cseh *v.* Cseh, Iohannes
Cseh, Iohannes (*Csech*) 349
Cserenkó, Franciscus (*Cserenko*) 259
Csernovicius, Iohannes (*Czernovicus*) 104
Csupor *fam.* 130
Dandó, Franciscus (*Dando*) 254
Daróczy (*Daróczyus*) *fam.* 128, 162, 165, 168
 – **Franciscus** (*Daróczy*) 128, 165
Daun, Wilhelm Johann (*Daunius*) 282
Dávid, Paulus 349
David, rex Iudaeorum 60, 231
 Dea *v.* Luna
 Deipara Virgo *v.* Maria, mater Iesu Christi
 Demetrovitsch *v.* Domitrovich
Dersffy (*Dersffius, Dersfius*) *fam.* 226, 228
 – **Lupus** (*Dersffius*) 229
 – **Stephanus** (*Dersfius, Dersffius*) 229
Dervisius, praefectus arcis Quinqueecclesiensis 247
Deseő (*Deső*) *fam.* 239
Desiderius*, archiep. Strigoniensis 338
 Deső *v.* Deseő *fam.*
 Diva Virgo *v.* Maria, mater Iesu Christi
 Dolay *v.* Dolny, Stephanus
Dolny, Stephanus (*Dolay*) 350
 Dominicus antistes *v.* Kálmáncsehi Domokos
Domitrovich, Petrus (*Demetrovitsch*) 348
Domsits, Matthias 302, 304, 310
Dózsa, Georgius (*Siculus*) 79, 80
 Dörius *v.* Döry *fam.*
Döry (*Dörius*) *fam.* 169
 Dragffius *v.* Drágffy, Bartholomaeus
Drágffy, Bartholomaeus (*Dragffius, Drágfius*) 228
Draskovich (*Dráskovicus*) *fam.* 295
 – **Georgius**, [IV.], ep. Quinqueecclesiensis (*Dráskovits*) 346
 – **Georgius**, [VI.], ep. Quinqueecclesiensis (*Draskovichius, Draskovitsius, Dráskovitzius*) 349
 Dráskovicus *v.* Draskovich *fam.*
 Dráskovits *v.* Draskovich, Georgius IV.
 Dráskovitzius *v.* Draskovich, Georgius VI.
Dubravius, Iohannes 344
Dudith, Andreas (*Duditius, Sbardellatus ab Horehovitzza*) 347, 348
Dudith, Iohannes Augustinus (*Augustinus de Sbardellat*) 347
Eggerer, Andreas 340, 341
Elisabetha (*Elisa*), regina Hungariae, uxor Caroli I. regis 72
Elisabetha (*Elisabeth*), regina Hungariae, uxor Ludovici I. regis 57
Elisabetha, regina Hungariae, uxor Alberti I. regis 75, 76
Emericus, S., dux, filius S. Stephani (Szent Imre, Saint Emeric, *Divus*) 142, 152, 162, 351
Emericus, rex Hungariae 339
 Emericus *v.* Czirkel, Henricus

- Emericus Magnus *v.* Nagy, Emericus
Emichius, comes Rheni (Emich) 48, 87
 Ening, Eningius, Enningius *v.* Török, Valentinus
 Enning *v.* Török (Enyingi) fam.
Ens, Gasparus (*Ensius*) 246, 249–252, 255, 256, 258
 Enyingi Török *v.* Török (Enyingi)
Eous* 81
 Epirota *v.* Balis Epirota
 Erdödi *v.* Erdödy, Petrus
Erdödy, Petrus (*Erdödi*) 93
 Ernest *v.* Ernuszt, Iohannes
Ernestus, archidux Austriae 233, 235, 236
 Ernestus, Sigismundus *v.* Ernuszt, Sigismundus
Ernuszt, Iohannes (*Ernest*) 105
Ernuszt, Sigismundus (*Chanzares, Chanzeres, Ernestus*) 343, 344
Estei Hippolit (*Hippolytus archiepiscopus Strigoniensis*) 86
Esterházy (*Eszterhazius, Eszterházius, Eszterházi, Eszterházius, Eszterházy*) fam. 137, 142, 147, 152, 172, 173, 188, 200, 220, 219, 230, 237, 239, 241, 242, 286, 287, 321, 330
 – **Antonius** (*Eszterházi*) 204
 – **Casparus** (*Eszterházy*) 128
 – **Franciscus** (*Eszterhazius, Eszterházius*) com. supr. Com. Albensis, cap. Csesznekiensis 129
 – **Franciscus*** (*Eszterházius*) ep. Quinqueecclesiensis 339
 – **Iohannes** (*Eszterházi*) 110
 – **Josephus** (*Eszterhazy, Eszterházy*) 120
 – **Paulus** (Princeps Paulus Eszterházy de Galantha, *Eszterházius, Eszterházy, Eszterházyus*) pal., princeps Sacri Romani Imperii 162
 Eszeki *v.* Eszéki, Iohannes
Eszéki, Iohannes (*Eszeki*) 345
 Eszterházi *v.* Esterházy fam.; Esterházy, Antonius; Esterházy, Iohannes
 Eszterhazius *v.* Esterházy fam.; Esterházy, Franciscus com. supr.
 Eszterházius *v.* Esterházy fam.; Esterházy Franciscus ep.*; Esterházy Franciscus com. supr.
 Eszterhazy *v.* Esterházy, Casparus
 Eugenius, Sabaudiae dux *v.* Savoie-Carignano, Eugène-François de
 Eunuchus *v.* Ali, bassa Budensis; Ali, begus Koppányiensis
 Eunucus *v.* Ali, bassa Budensis
Eutropius 320, 321
Fabianus*, ep. Quinqueecclesiensis 338
Farkasics, Petrus (*Farkasi*) 258
Fekete, Matthaeus 232
Fels, Leonard von (*Felsius*) 92, 93
Ferdinandus I., rex Hungariae, imperator Sacri Romani Imperii (*Fernandus, Ferdinandaeus*) 49, 58, 81, 83, 92, 93, 96, 111, 229, 245–247, 249, 253, 275, 291, 333, 345–347
Ferdinandus, II., archidux Austriae (*Ferdinandus iunior*) 284
Ferhates, praefectus Budensis 235
Ferrarius, Sigismundus (*Ferrari*) 57
 Ferreus, Michael *v.* Vas Mihály
Festetics (*Festetichius, Festeticsius*) fam. 10, 186, 205, 220, 238, 286, 293–296
 – **Christophorus** (Festetics Kristóf, *Festetich, Festeticsius, Festeticsius, Fesztetics*) 179, 180, 182, 186, 191, 192, 194, 198, 205, 238, 241, 288, 293, 294, 296
 Fesztetics *v.* Festetics, Christophorus
Fiáth (*Fiát, Fiáti, Tiáti*) fam. 129, 130, 162 169
 – **Adamus** 128 (*Fiáthi*)
Filipecz, Iohannes (*Iohannes episcopus Varadiensis*) 86
 Finckius de Finckenstein *v.* Fink von Finckenstein, Konrad
Fink von Finckenstein, Konrad (*Finckius de Finckenstein*) 109
 Foigo, Foigonus *v.* Tujgún
Fonyó, Alexander 302, 310
Forgách, Emericus (*baro a Gyemes, Ghymes*) 253, 274, 277
Forgách, Franciscus, ep. Varadiensis, historiographus (*Forgáchius, Forgácsius*) 244, 253, 255–258, 260
Forgách, Sigismundus (*Forgáchius*) 105
Fóti, Gabriel 232
Fördös (*Fördössius, Fördös, Fördössius, Tördössi*) fam. 128, 129, 131, 162, 169
 – **Michael** (*Fördös*) 169
 – **Petrus** (*Fördös*) 169
 – **Stephanus** (*Fördössius, Fördössius*) 118, 128
 Fördössius *v.* Fördös fam.
Franciscus I., imperator Sacri Romani Imperii 322
Fridericus III., imperator Sacri Romani Imperii (*Austriacus*) 75–77
 Franciscus a Paulla *v.* Wallis, Franz Paul Graf von
Gaál (*Gállius*) fam. 241
 – **Gabriel** 241
Gaisberger (*Geisbergius*), tribunus militum Germanus 103, 105
Galeotto, Marzio (*Galeotto Nauriensis, Narviensis*) 342
 Gállius *v.* Gaál fam.
Garai (*Gara*) fam. 331, 353–355
 – **Nicolaus** (*Gara*) 354
 Geisbergius *v.* Gaisberger
Gellért (*Gellerthius*) fam. 121
Georgius I., rex Bohemiae (*Podebracius*) 77
 Georgius II., ep. Quinqueecclesiensis *v.* Sulyok, Georgius
Georgius*, ep. Csanadiensis 86
Georgius, princeps Serviae 52
 Georgius Oliverius *v.* Wallis, Georg Olivier Graf von
Geréczy, Bartholomaeus (*Bartholus Geréczy*) 259
Gesner, Iohannes Matthias 336
Geysa, dux Hungariae, pater Stephani I. regis 48, 51, 227

- Geysa I.**, (*Geyza, Geysa II., Geisa*) rex Hungariae 66, 228, 332
- Geysa II.**, rex Hungariae 68, 70, 339
- Ghymes, baro a v. Forgách, Emericus
- Gisla v. Gysela
- Globicz, Iohannes** (*Globiczius, Globitzius*) 236
- Goliath*** (*Goliad*) 231
- Gori v. Góry
- Góry, Gabriel** (*Gori*) 286
- Gózy Zoltán /Zoltanus** 299
- Graecus v. Procopius
- Gregoriánci, Paulus** (*Gregoriancz*) 346
- Guarinus, Iohannes Baptista** (*Giovanni Battista Guarino*) 342
- Guáry, Gabriel** (Guáry Gábor) 184, 185, 196, 198
- Gubasóczy, Iohannes** (*Gubassoczy*) 349
- Gubecz, Matthias** (*Gubeczius*) 346
- Guilhelmus v. Ugrin, de genere Csák
- Gurkee v. Györke, de genere Csák
- Gymes, baro a v. Forgách, Emericus
- Györke**, de genere Csák (*Gyurke de genere Csaák, Gurkee de gente Chaak*) 115
- Gysela** (*Gisla, Gysla, Keisla*), regina Hungariae, uxor Stephani I. regis 55, 64
- Gysla v. Gysela
- Gyula**, dux Transylvaniae (*Transilvanus*) 54, 56
- Gyulay, Iohannes** 343
- Gyurikovits** (*Gyurekovics, Gyurikovics*) fam. 162
- **Georgius** (Gyurikovits György) 18, 24, 30, 37, 136, 140, 141, 146, 150, 151, 180, 187, 192, 199
- Gyurke v. Györke, de genere Csák
- Habsburg** fam. 152
- Hagmasius v. Hagymássy, Christophorus
- Hagymássy, Christophorus** (*Hagmasius, Hagymásius*) 237
- Haiecius v. Hájek, Václav
- Haim, Christoph von** (*Haimus, Christophorus*) 291
- Hájek, Václav** (*Haiecius*) 339
- Halibegus v. Ali, begus Senderoviensis
- Halla v. Alla
- Halybecus v. Ali, begus Senderoviensis
- Hamer v. Hammer, Wilhelmus
- Hammer, Wilhelmus** (*Hamer*) 341
- Hampó, Ernestus** (*Hampo*) 343
- Han, Iohannes Rudolphus de v. Albeni János
- Hardegg, Ferdinand** (*Hardeccus, Hardeckius, Hardeckus*) 99–101
- Hasanaga v. Hassanes, aga
- Hasanes v. Hassanes, cognomento parvus; Hassanes, vezirius Turcicus
- Hassanes**, aga, praefectus arcis Segesdvár (*Hasanaga*) 296
- Hassanes**, basa Budensis (Muhammedpasazade Haszán) 100
- Hassanes**, begus, praefectus arcis Szigetvár (*Asan Begus*) 282
- Hassanes**, cognomento parvus, praefectus arcis Szigetvár (*Hasanes*) 280, 292
- Hassanes**, Koppánensium equitum ductor 232
- Hassanes**, praefectus arcis Koppány 236
- Hassanes**, praefectus arcis Szigetvár (*Hazanes*) 244, 279
- Hassanes**, vezirius Turcicus (Jemisci Haszán, *Hasanes*) 49, 104, 106, 107, 108
- Haynóczy, Daniel** (Haynóczy Dániel) 180, 192
- Hazanes v. Hassanes, praefectus arcis Szigetvár
- Hedervarius, Hedervárius v. Héderváry fam.
- Hedervárus v. Héderváry, Franciscus
- Héderváry** (*Hedervarius, Hedervárius*) fam. 141, 151, 173, 331
- **Franciscus** (*Hedervárus*) 245
- Hegedűs Pál** (*Citharoedus Paullus, Cytharoedus*) 234
- Heister, Siegbert** (*Heisterus*) 166
- Helena**, regina Hungariae, uxor Belae II. regis 68
- Henricus II.**, imperator Sacri Romani Imperii 64, 65
- Henricus**, de genere Héder, banus Slavoniae 47
- Herberstein, Felician von** (*Herbersteinius*) 107
- Herberstein, Georg von** (*Herbersteinius*) 107, 108
- Herberstein, Hans Siegmund Freiherr von** (*Iohannes Sigismundus Herbersteinius*) 291
- Herberstein, Johann Franz von** (*Herbersteinius*) 334
- Hercules*** 227, 231
- Hermann** (*Hermanniana, Herrmaniana*) fam. 127, 128
- Herold, Iohannes Basilus** (*Heroldus*) 248
- Herrmaniana v. Hermann fam.
- Hertrigh, Iohannes** 304, 312
- Hierosolymitanus, Andreas v. Andreas II., rex Hungariae
- Hippolytus, archiep. Strigoniensis v. Estei Hippolit
- Hochburg** (*Hochburgius*) fam. 118, 119, 131
- Hoditzky, Georg von** (*Hodicius*) 105
- Hoffkirchius v. Hofkirchen
- Hoffmann, Paulus** (*Hoffman*) 349
- Hofkirchen, Carolus Ludovicus** (*Hoffkirchius*) 105
- Hohenlohe-Neuenstein, Wolfgang Julius von** (*Holachius*) 333, 334
- Holachius v. Hohenlohe-Neuenstein, Wolfgang Julius von
- Horvát István** 18, 30
- Horvát Stansics, Marcus** (*Stanschitbius, Stanschitius, Stanschitzius, Stansith, Stansitius*) 229, 243, 246, 248, 249
- Horváth** (*Horváthius*) fam. 293, 295
- **Daniel** 331
- **Georgius** 258
- **Nicolaus** (*Horvatus, Horváthius, Horváthus*) 292
- Hunnias v. Hunyadi fam.; Corvinus; Matthias I.; Ladislaus
- Hunyadi** (*Hunnias*) fam. 76; v. e. Corvinus, Corvinus
- **Iohannes** (*Corvinus*) 277, 328
- **Ladislaus** (*Hunnias*) 76

- Matthias *v.* Matthias I., rex Hungariae
Hunyady (*Hunnyadius*, *Hunyadius*) *fam.* 220, 238–241, 288, 296
 Hunnyadius *v.* Hunyady *fam.*
Hussaimus, bassa, praefectus Albae Regalis (*Hussaim*) 109, 110
 Hussarius, Hussárus *v.* Huszár, Petrus
Huszár (*Huszárius*) *fam.* 128
 – Petrus (*Hussarius*, *Hussárus*) 99, 100, 233, 234, 236
 Hyerosolimitanus *v.* Hierosolymitanus
 Iankovics, Iankovitschius, Iankovitsius *v.* Jankovich *fam.*
Ianus Pannonius (*Janus Pannonius*, *Vitéz Iohannes II.*) 342
Ibrahimus (*Ibraimus*) vezirius 292
 Illesházi, Illesházius *v.* Illésházy *fam.*
Illésházy (*Illesházi*, *Illesházius*) *fam.* 26, 39, 122, 123
Inchofer, Melchior (*Inchoffer*) 58, 338
Inkey (*Inkei*, *Inkeiánus*, *Inkeius*) *fam.* 220, 295
Insuber, dux militum 94
 Insulanus, Iohannes Marcus *v.* Isolano, Giovanni Marco
Iobus I., (*Iob*) ep. Quinqueecclesiensis (?), archiep. Strigoniensis 339
Iobus II., de genere Záh, ep. Quinqueecclesiensis 340
 Iohannes episcopus Varadiensis *v.* Filipecz, Iohannes
Iohannes Sigismundus, princeps Transilvaniae 249
Iohannes, frater Paulinus 340
Iohannes, rex Hungariae (Szapolyai János, *Ioannes de Zápolya*, *Zápola*, *Zapolyi*) 48, 49, 82, 83, 92, 93, 97, 243–245, 345
Iongelinus, Casparus (*Iongellinus*) 341
Iordanes (*Jornandes*) 328
 Iose de Som *v.* Somi Józsa
Iosua* 59, 326, 330
Isabella, regina Hungariae, uxor Iohannis I. regis 93
Isolano, Giovanni Marco (*Iohannes Marcus Insulanus*) 49, 104, 106, 107
Istvánffy, Nicolaus (Istvánffy Miklós, *Istvánfius*, *Istvánffius*) 25, 26, 37–40, 48, 52, 53, 57, 58, 63, 80, 82, 83, 90–93, 96–102, 104, 106, 108, 115, 117, 123, 126, 140, 163–166, 171, 172, 188, 200, 201, 206–209, 226, 228–233, 235–237, 244–249, 252, 253, 255, 256, 260, 279, 280, 284, 288, 290–292, 294–296, 308, 316, 320, 321, 324, 325, 333–335, 343–348, 352–354, 356
Istvánffy, Paulus (*Istvánffius*) 252, 258
Istvánffy, Stephanus (*Istvánfius*) 93, 232, 233
 Ithacus *v.* Ulysses
 Iulianus, Marcus Ulpius *v.* Ulpius Iulianus, M.
Iulius Caesar, Caius 77, 250
 Iuranitz *v.* Juranics, Laurentius
 Iuencus Coelius Calanus Dalmata *v.* Calanus
 Jakosich *v.* Jaksich *fam.*
Jaksich (*Jakosich*) *fam.* 353
Jankovich (*Iankovics*, *Iankovitsius*, *Jankovits*, *Jankovitsius*) *fam.* 220, 238, 239, 241, 242, 286
 Janus Pannonius *v.* Janus Pannonius
Jarmalov Rezső / Rudolphus 133, 177
 Jemiscsi Haszán *v.* Hassanes, vezirius Turcicus
 Jornandes *v.* Iordanes
 Joseph, marquis of Hestia *v.* József, hesseni őrgróf, darmstadtí herceg
József, hesseni őrgróf, darmstadtí herceg (Joseph, marquis of Hestia) 138, 148
Juranics, Laurentius (*Iuranitz*) 258
Káldy (*Káldi*) *fam.* 241
Kálmáncsehi Domokos (*Dominicus antistes*) 90, 91
Kanizsai, Ladislaus (*Kanisai*) 91
Kápolnai, Franciscus 93
Katzianer, Hans (*Cocianus*) 333
Kecskés, Georgius 258
 Keisla *v.* Gysela
 Keller, Christoph *v.* Cellarius, Christophorus
Kenessey (*Keneseius*) *fam.* 240
 – **Stephanus** (*Kenesei*) 127
Kerecsényi, Ladislaus (*Keretsenius*) 246
Keserű, Stephanus (*Keseri*) 105
Készás, Paulus 247
 Khadim Ali *v.* Ali, bassa Budensis
 Kihája *v.* Mechmetes Kihája
Kinderottus, miles Germanus 103
Kinizsi, Paulus (*Kinisi*, *Kinisius*) 88, 91, 92
Király (*Királ*) *fam.* 287
Klimó, Georgius (Klimó György, *Klimo*) 301, 303, 306, 308, 309, 311, 314, 316
Kobak, Nicolaus (*Cobacus*) 258
Koller, Iosephus, jesuita (Koller József, *Kollerus*) 142, 152, 162
Koller, Iosephus, praepositus Quinqueecclesiensis 306, 308, 314, 316
Kollonich, Siegfried (*Colonitschius*) 105
 Koppanus *v.* Cupan
Kórogyi (Szeglaki?), Ladislaus (*Ladislaus II.*, *episcopus Quinqueecclesiensis*) 341
Koroknay (*Koronnaius*, *Koronyai*) *fam.* 284, 288
Kubinyi (*Kubinius*) *fam.* 285
Kun (*Kunianus*, *Kunius*) *fam.* 137, 142, 147, 152, 170, 173, 174, 329
 – **Franciscus** 162
Kun Lajos 141, 143, 151, 153
Kuntz Jakab 20, 33
 Kupa *v.* Cupan
Kutassy fam. (*Kutassius*) 24, 36, 120
Kutassy, Iohannes (*Kutassi*) 348
Ladislaus I., S., rex Hungariae (Szent László, Saint Ladislas, *Divus/Sanctus Ladislaus*) 108?, 124, 142, 152, 162, 283, 332, 338
Ladislaus I.*, ep. Quinqueecclesiensis 340
Ladislaus II., rex Hungariae 69

- Ladislau II., episcopus Quinqueecclesiensis *v.* Kórogyi (Szeplaki?), Ladislaus
- Ladislau III.**, rex Hungariae 48, 57, 71
- Ladislau IV.**, rex Hungariae 57
- Ladislau**, de genere Kán, com. Simighiensis 219
- Lajos, II. *v.* Ludovicus II.
- Laki Túz Osvát** (Usvaldus) 86
- Lamberg** *fam.* 118, 119
- Lang, Conradus** 89
- Lasicus, Iohannes** (Jan Łasicki) 348
- Łasicki, Jan *v.* Lasicus, Iohannes
- Laurentius dux *v.* Újlaki, Laurentius
- Laurentius**, com. Simigiensis, pal. regni Hungariae (*Laurentius Botth de Hedervára*) 219
- Lautenbach, Conradus** 103
- Lazius, Wolfgangus** (Wolfgang Laz) 26, 27, 39, 50, 124, 130, 160, 163, 164, 248, 249, 320, 356
- Lendvay** (*Lendvai*) *fam.* 130
- Lengyel** (*Lengyelius*) *fam.* 162, 169, 239, 241, 242, 284, 285, 321
- Lengyel, Gasparus *v.* Tóti Lengyel, Gasparus
- Leopoldus I.**, rex Hungariae, imperator Sacri Romani Imperii (I. Lipót, Leopold I., *Leopoldus Magnus*) 50, 108, 110, 114, 142, 152, 160, 162, 171, 188, 200, 230, 281, 282, 333, 349, 355
- Leopoldus Magnus *v.* Leopoldus I.
- Leslie, Jacob** (Leslaeus) 357
- Liptay** *fam.* 128
- Lotharius**, imperator Sacri Romani Imperii (*Lotthar*) 339
- Lotthar *v.* Lotharius, imperator Sacri Romani Imperii
- Louis II. *v.* Ludovicus II.
- Louis the Great *v.* Ludovicus I.
- Lučić, Ivan *v.* Lucius, Iohannes
- Lucius, Iohannes** (Ivan Lučić) 339, 340
- Ludovicus I.**, rex Hungariae (*Nagy Lajos, Louis the Great*) 26, 38, 48, 57, 72–74, 84, 85, 87, 333, 341
- Ludovicus II.**, rex Hungariae (II. Lajos, Louis II) 26, 39, 48, 80, 81, 83, 92, 123, 160, 164, 165, 204, 217, 245, 307, 315, 324, 325, 328, 333, 345, 352
- Ludovicus VII.**, rex Galliae 68
- Ludovicus**, marchio Badeniae (*Badeniae Marchio, Bădeni Lajos, Ludovicus Badensis*) 110, 171, 230, 334, 355
- Luna*** (*Dea*) 69
- Luschinszki *v.* Luzsénszky *fam.*; Luzsénszky, Georgius
- Luzsénszky** (*Luschinszki*) *fam.* 119
- **Georgius** (*Luschinszki, Luzsénszkius*) 118
- Lyaeus*** 67
- Lycaon*** 80
- M. Ulpius Iulianus *v.* Ulpius Iulianus, M.
- Macedóniai László** (*Ladislau Macedonius*) 345
- Machabaeus*** 278
- Macharias**, ep. Quinqueecclesiensis 339
- Machometus**, conditor religionis Islamicae (*Machomat, Mahomet*) 97
- Madarász** (*Madarassius, Madarászius*) *fam.* 293, 295
- Magnus, Emericus *v.* Nagy, Emericus
- Mahomet *v.* Machometus
- Mahometes**, aga a Nicolao Zrínyi supplicio affectus 252
- Majthényi, Georgius** (*Majtényi*) 239
- Málik, Franciscus** (*Málíkius*) 288
- Mamhutus**, praefectus Albae Regiae 231, 232
- Mansfeld, Carolus** (*Mansfeldius*) 236
- Manutius, Aldus** 344
- Manutius, Paulus** 346, 347
- Mányoki** (*Mányoki*) *fam.* 128
- Marcellinus *v.* Ammianus Marcellinus
- Maria Theresia**, regina Hungariae 112
- Maria**, filia Ladislai regis Hungariae (?) 108
- Maria**, mater Iesu Christi (Szűz Mária, Virgin Mary, *Deipara Virgo, Diva Virgo*) 25, 37, 47, 54
- Maria**, regina Hungariae, uxor Sigismundi regis (*Maries*) 75, 341
- Maria**, regina Hungariae, uxor Ludovici II. regis 245
- Mars*** 73, 77, 78, 101, 227, 272, 273
- Marsigli, Luigi Fernando** (*Marsiglius*) 27, 39, 124, 130, 358
- Mátéffy** (*Mátéfius*) *fam.* 128
- **Iosephus** (*Mátbéfius*) 128
- Máthéfius *v.* Mátéffy, Iosephus
- Matkó** *fam.* 130
- Matolai, Iohannes** (Matolai János; *Matolaius*) 9–12, 17–19, 28–32, 40, 136, 137, 143, 146, 147, 153, 179, 181, 182, 187, 190, 191, 193, 194, 200, 202, 213, 214, 301–303, 307–311, 316, 317, 354
- Matthias I.**, rex Hungariae (Hunyadi Mátyás, *Matthias Corvinus, Hunnias, Hunnyadis*) 26, 38, 48, 49, 53, 56, 57, 62, 75–78, 82, 84–88, 90, 111, 165, 333, 342, 343
- Matthias**, archidux, **II.**, rex Hungariae, imperator Sacri Romani Imperii 104, 105, 117, 223, 236, 292
- Matthias**, de genere Csák 219
- Maurus, Beatus**, ep. Quinqueecclesiensis 338
- Maximilianus I.**, imperator Sacri Romani Imperii (Maximilian) 26, 38, 49, 78, 88–92, 220, 344
- Maximilianus**, archidux, **II.**, imperator Sacri Romani Imperii, rex Hungariae (Aemilianus, Aemilius, Aemylius, Maximus Aemylius, Maximus Hemilius, Maximus Aemilianus) 63, 111, 140, 150, 272, 273, 275, 348
- Maximus Aemilianus, Maximus Aemylius, Maximus Hemilius *v.* Maximilianus II.
- Mechmetes**, dispensator Turcicus 250
- Mechmetes**, vezirius Turcorum (*Mehmetes*) 256, 259
- Mechmetes Kihája** (Mehmetes) 105, 292
- Medici, Catharina** (*Medicea*) 347
- Mednyánszky, Franciscus** (Mednyánszky Ferenc, *Mednyanszky*) 138, 148, 166
- Medvey, Benedictus** (*Medvei*) 255

- Mehmetes Kihája *v.* Mechmetes Kihája
 Mehmetes *v.* Mechmetes, vezirius Turcorum
Menelaus* (*Menealus*) 104
 Mercius, Mercus *v.* Mercy, Claude Florimond de
Mercoeur, Philip Emanuel (*Mercurianus*) 49, 102–105, 108, 126
Mercy, Claude Florimond de (*Mercius, Mercus*) 137, 142, 147, 152, 162, 169, 173, 174
Mérey, Stephanus (*Mérei*) 105
Meszlényi (*Meszlenius, Meszlényi*) *fam.* 128, 162, 169
 – **Iohannes** (*Meszlenius*) 128
 – **Iosephus** (*Meszlenius, Meszlényius*) 128
Meyer, Martinus 107, 108, 117, 118, 126, 280
Mezentius* 80
Monoszlóy, Iohannes (*Monoszlói*) 348
 Moraeus *v.* Móré, Philippus
 More, Moreus *v.* Móré, Philippus
Móré, Philippus (*Moraeus, More, Moreus*) 344, 345, 352
Moses* 59, 330
 Muhammedpasazade Haszán *v.* Hassanes, basa Budensis
Murathes, praefectus Albae 105
 Mustabegus *v.* Musztafa, begus Koppányiensis
Mustapha, basa Budensis (Szokollu Musztafa) 259
Musztafa, begus Koppányiensis (*Mustabegus*) 234
Münsterus, Sebastianus 332
 Nadasdius *v.* Nádasdy *fam.*; Nádasdy, Franciscus *supr.* cap.; Nádasdy, Franciscus banus; Nádasdy, Thomas
 Nadásdius *v.* Nádasdy, Franciscus *supr.* cap.
 Nadásdius *v.* Nádasdy, Franciscus *supr.* cap.; Nádasdy, Thomas
Nádasdy (*Nadasdius, Nádasdi*) *fam.* 125, 128 219
 – **Franciscus**, regni Croatiae banus, supremus campi mareschallus (*Nadasdius, Franciscus de Nádasd*) 47, 279
 – **Franciscus**, fil. Thomae palatini, *supr.* cap. (*Nadasdius, Nádasdius, Nádasdius*) 99–101, 105, 131, 233–237
 – **Franciscus** iudex curiae, locumtenens regius, conspirator (Nádasdy Ferenc) 24, 36
 – **Thomas** (*Nadasdius, Nádasdius, Nadasdy, Nádasdius*) 207, 219, 226, 245, 255, 289, 290
 Nadasdy *v.* Nádasdy, Thomas
Nagy (*Nagyi*) *fam.* 240, 241, 242
 – **Emericus** (*Emericus Magnus*) 245
 – **Iohannes** (*János, Nagy*) 240, 241
Nagy, Iohannes, nobilis Albensis (?) 21, 22, 33, 34
Nagy, Iohannes, praetor Albensis (fortasse idem ac prior) 112
 Nagy Lajos *v.* Ludovicus I.
Nagylucsei Orbán (*Urbanus, pontifex Agriensis*) 86
Nasuffus (*Nasufbeg, Nasusbek*), begus Koppányiensis 231, 247
Nemesis* 100, 108
Némethi, Gregorius (*Nemethius, Némethius*) 237
 Nemethius *v.* Némethi, Gregorius
Neptunus* 213
Nesselrode, Franciscus Wilhelmus (*Franciscus Wilhelmus a Nesselroth*) 350
Neszmélyi Miklós (Nicolaus I. episcopus Quinqueecclesiensis) 341
 Névtelen Jegyző *v.* Anonymus, historiographus Hungaricus
Nicephorus Callistus Xanthopulus, historiographus (Nikephoros Kallistos Xanthopoulos) 164
 Nicolaus episcopus Vácziensis *v.* Báthory Miklós
Nicolaus I., archiep. Strigoniensis 339
 Nicolaus I. episcopus Quinqueecclesiensis *v.* Neszmélyi Miklós
Nicolaus, de genere Héder, pal. regni Hungariae 47
Niczky, Christophorus (*Niczki*) 241, 293, 294
Niczky, Georgius 293
 Nikephoros Kallistos Xanthopoulos *v.* Nicephorus Callistus Xanthopulus
Novákovics, Iohannes (*Novakovitsch, Novák*) 255, 258
 Novakovitsch *v.* Novákovics
 Nyughatatlan (Ali) *v.* Ali, praefectus arcis Szigetvár
 Onszy *v.* Orczy *fam.*
Orczy (*Orczius, Onszy*) *fam.* 241
Orlick, miles Caesareus (*Orlikius*) 281
Ormándi (*Ormandi*) *fam.* 238, 296
 – **Petrus** (*Ormandius*) 232, 233
 Ormandi *v.* Ormándi *fam.*
 Ormandius *v.* Ormándi, Petrus
Orsich, Stephanus (*Orsiti*) 259
Ortelius, Hieronymus (*Ortellius*) 50, 98, 107, 108, 117, 118, 126, 130, 280, 320, 356
Osman, praefectus Ciliciae, Cappadociae et Pamphyliae 98
Osztrosith, Matthias 105
Otto, rex Hungariae (*Bavarus*) 71
 Örsi, Örsius *v.* Örsy, Petrus
 Örsy, Petrus (*Örsi, Örsius*) 232, 233
Pálffy (*Pálffius, Pállffius*) *fam.* 27, 40, 220, 307, 316, 361
 – **Leopoldus** (*Pállffius*) 287, 330, 361
 – **Nicolaus**, pal. (*Pálffius*) 287
 – **Nicolaus** cap. arcis Komárom, cap. gen. (*Pallfius, Pállffius, Pálffius, Pállffius, Pállffius*) 49, 98–100, 102, 117, 230, 237
Palladius (Rutilius Taurus Aemilianus Palladius) 336
 Pállffius *v.* Pálffy *fam.*; Pálffy, Leopoldus; Pálffy, Nicolaus cap. gen.
 Pallfius *v.* Pálffy, Nicolaus cap. gen.
 Pállffius *v.* Pálffy, Nicolaus cap. gen.; Pálffy, Nicolaus pal.
Panciroli, Guido (Vidus Pancirolus) 347
Papratovics, Lupus (*Papratovich*) 258
Parschitius Kristóf (*Parschicius*) 26, 38, 50, 111
 Parvus, Carolus *v.* Carolus II., rex Hungariae

- Patachich** (*Pataticus*) *fam.* 220, 288
 – **Alexander** (*Pataticus de Zayezda*) 219, 293
 – **Petrus** (*Pataticus*) 258
 Pataticus de Zayezda *v.* Patachich, Alexander
 Paulla, Franciscus *a v.* Wallis, Franz Paul Graf von
Paulus I., ep. Quinqueecclesiensis 341
 Pavics *v.* Pávits, Iosephus
Pávits *fam.* 330
 – **Iosephus** (*Pavics*) 330
Pázmány, Petrus (*Pázmán*) 57, 285, 290, 294, 295, 340
Péchy (*Pétsius*) *fam.* 128
 – **Stephanus** (*Pétsius*) 128
 Pelides *v.* Achilleus
Pempflinger, Marcus (*Pempffingerus*) 245
Perényi (*Perénius*) *fam.* 331, 355
 – **Petrus** (*Perenyius, Perénius, Perénnius, Perinius, Perinius*) 49, 92, 93
 Perenyius *v.* Perényi, Petrus
 Perinius, Perinnius *v.* Perényi, Petrus
Perneszy, Stephanus (*Pernessius, Perneszi*) 291
 Peteo *v.* Pethő, Gregorius
 Peteö *v.* Pethő, Christophorus
 Peteő *v.* Pethő, Gregorius
Pethő, Christophorus (*Peteö*) 237
Pethő, Gregorius (*Peteo, Peteö, Pethö, Pethö*) 292, 340, 348
Petraf, basa Turcorum (*Petraffus*) 249
Petróczy, Michael (*Petroczy*) 331
Petrovsky (*Petrovsky*) *fam.* 162, 169, 330
 – **Iosephus** 330
 Petrus de Buaka *v.* Buthkai, Petrus
Petrus I.*, ep. Quinqueecclesiensis 339
Petrus II., ep. Quinqueecclesiensis 340
Petrus, castellanus de Csókakő (*Choukakew*) 115
Petrus, rex Hungariae (*Alemannus*) 332, 338, 350
 Pétsius *v.* Péchy *fam.*; Péchy, Stephanus
 Pipo de Oszora et de Florentia *v.* Scolari, Filippo
Pius IV., pontifex Romanus 346
Plinius (Caius Plinius Secundus Maior) 210, 216
 Podebracius *v.* Georgius I., rex Bohemiae
Pogrányi Benedek (*Pogránius*) 131
Póka, Nicolaus (*Póka*) 242
 Póki, Georgius *v.* Poky, Gregorius
Poky, Gregorius (*Georgius(!) Póki*) 255
Pole, Reginald (*Polus*) 347
 Polonus, Casimirus *v.* Casimirus IV., rex Poloniae
 Polonus, Wladislaus *v.* Wladislaus II., rex Hungariae
 Polus *v.* Pole, Reginald
Pomponius Mela 210
 Poóka *v.* Póka
Porsius, Henricus 164
 Posgaius *v.* Pozsgay *fam.*
 Potondius, Pottondius *v.* Potyondy, Lupus
Potyondy, Lupus (*Potondius, Pottondius*) 279
Pozsgay (*Posgaius*) *fam.* 128
Preiner, tribunus militum Germanus (*Preinerus*) 105
Procopius, historiographus Byzantinus 51, 328
Prokopp Gyula 28, 40
Ptolemaeus, Claudius (*Ptolomaeus*) 210
Puszerffi (fortasse erronee pro Dersffy?) *fam.* 242
Pyber, Iohannes (*Biber*) 348, 349
Rácz, Iohannes (*Thrax*) 234
Rácz, Lazarus (*Thrax*) 248
Radonay, Matthias (*Radonai, Radonaius*) 337, 350
Radován, Jacobus (*Radovanus, Radovánus*) 248, 254
 Rainaldus *v.* Raynaldus
Rákóczi, Franciscus, II., princeps Transilvaniae (*Rákoczius, Rákoczius*) 112, 163, 165, 166, 171, 204, 230, 282, 334
 Rakoczius, Rákoczius *v.* Rákóczi, Franciscus II.
Ranzanus, Petrus 52, 156, 163, 168, 203
Rauscherus 340
Raynaldus, Odericus (*Rainaldus, Odorico Raynaldi*) 339, 341
Regeffus, praefectus arcis Koppányiensis 226, 234–236
Reuterus, Quirinus (*Reuter*) 347
Rindsmaul (*Rindsmaulius*) *fam. et com.* 285, 321
Rogierus, canonicus Varadiensis 88
 Rombertus *v.* Bonipertus
 Rompertus *v.* Bonipertus
 Rossvurmus *v.* Russwurm
 Rosvurmus, Roswurmus *v.* Russwurm
Rudolphus I., rex Hungariae, **II.**, imperator Sacri Romani Imperii 108, 111, 223, 346
Rufus, Brixienis miles (fortasse Carolus Rufus, quem vide) 96
Rufus, Carolus 95
Russwurm, Hermann Christopher von (*Rossvurmus, Rosvurmus, Roswurmus*) 49, 103–106
Rustanes, Osmanis Caramani legatus 232
 Saárközius *v.* Sárközy, Iohannes
 Sabaudiae dux *v.* Savoie-Carignano, Eugène-François de Saint Emeric *v.* Emericus, S.
Sajnovics (*Sajnovitsius*) *fam.* 121
 – **Mátyás** 20, 32
 – **Salamon** (*Salamonyi*) *fam.* 128
Salix, Iohannes 349
Salm, Eck, Graf zu (*Ecchius Salmensis*) 98
Salomon, rex Hungariae 332, 338
Salomon, rex Iudaeorum 60
Salomváry *fam.* 162
 Sambucus *v.* Zsámboky
Sándor (*Sándorius*) *fam.* 175
Sankó (*Sankoius*) *fam.* 220
 Saracenus, Iohannes *v.* Szerecsen János
 Saracenus, Marcus *v.* Szerecsen Márk
 Sarcanus *v.* Sárkány, Ambrosius

- Sárkány, Ambrosius** (*Sarcanus, Sárkányius*) 123
Sárközy (*Sárközius*) *fam.* 242, 284
 – **Iohannes** (*Saárközius*) 207, 242
Sárközy, Stephanus (nádasdi Sárközy István, István Sárközy of Nádasd, *Stephanus Sárközi de Nádasd*) 186, 187, 198, 199
Sasvares, praefectus Turcicus arcis Szigetvár (*Sasváres, Sasvárius, Sasvárus*) 226, 235, 236, 244, 279
Savoie-Carignano, Eugène-François de (Savoyai Jenő, Eugene of Savoy, Eugen von Savoyen, *Eugenius, Sabaudiae dux*) 305–307, 314, 322, 323, 327, 329, 330, 357–359, 361
 Sbardellat, Augustinus de *v.* Dudith, Iohannes Augustinus
 Sbardellatus ab Horehovitzta *v.* Dudith, Andreas
 Sborovii *v.* Zborowski *fam.*; Zborowski, Elisabeth
 Scepusiensis *v.* Szapolyai, Stephanus
Schadaeus, Oseas 103
 Schaeschaeus *v.* Schesaeus
Schesaeus, Christianus 188, 200, 260–274 (*Schaeschaeus, Transylvanus*)
Schilson (*Schilsonius*) *fam.* 137, 142, 147, 152, 162, 170, 174
 – **Iohannes Michael** 329
Schmidegg, Fridericus (*Schmideggh*) 26, 39, 125
Schönleben, Johann Ludwig (*Schönlebenus*) 216, 217
 Schwarzenburgius, Schwartzenbergius, Schwartzenburgus *v.* Schwarzenberg
Schwandtner, Iohannes Georgius 22, 23, 34, 35
Schwarzenberg, Adolf von (*Schwarzenburgius, Schwarzenbergius, Schwartzenburgus, Schwarzenburgus, Suarcemburgus, Svarcemburgus*) 102, 107, 117, 230, 237
Scolari, Filippo (*Pipo de Oszora et de Florentia*) 172
Scrusatus, Octavius, miles Mediolanensis 94, 95
Sebastianus, villicus Albensis 128
 Séchénius *v.* Széchényi, Georgius ep.
 Seelus *v.* Szeles, Petrus
Selimus II., imperator Ottomanicus 256
 Selpi /Selpius, Stephanus *v.* Selypi István
Selypi István (*Selpi, Selpius*) 290
Septimius Severus, imperator Romanus 123
 Serinius *v.* Zrínyi, Nicolaus poeta
 Sexudius, Matthaeus *v.* Szecsödi, Matthaeus
Siccus, Carolus, miles Italicus 94, 95
 Siculus *v.* Dózsa, Georgius
Sigismundus, rex Hungariae, imperator Sacri Romani Imperii (Zsigmond, Sigismund) 47, 52, 307, 316, 341, 342, 354, 355
Sigismundus Augustus II., rex Poloniae 347
Sigray Borbála 20, 32
 Simlerus *v.* Simmler, Iosias
Simmler, Iosias (*Simlerus*) 130
Simon, ep. Quinqueecclesiensis 339
Sinanus, vezirius Turcicus (*Sinanes*) 99, 226, 234, 235
Sinzendorf, Philipp Ludwig, Graf von (*Szintzendorff*) 351
Sleidanus, Iohannes 103
Sobieslaus I., rex Bohemiae 339
Socinus, Faustus (Fausto Paulo Sozzini) 348
 Solimannus *v.* Solymannus
Solymannus I., imperator Ottomanicus (*Solimannus, Solymanus, Sulymanus*) 49, 80, 81, 83, 93–98, 116, 126, 235, 236, 243, 244, 247, 249, 250, 252–256, 260, 264, 268, 273, 275–277, 281, 284, 333, 335, 336, 345, 355
 Som, Iose de *v.* Somi Józsa
Somi Józsa (Iose de Som) 220
Sommerus, Johannes 25, 28, 38, 64–82
Somogyi *fam.* 130
Somsics, Antonius (*Somsits*) 242, 286
 Sozzini, Fausto Paulo *v.* Socinus, Faustus
Speciacasa, Ferdinandus 233
Spondanus, Henricus 339
 St. Stephen *v.* Stephanus I., S.
 Stahrenbergius *v.* Starhemberg
Stanics László (*Stánticsius*) 288
 Stanislaus, antistes Quinqueecclesiensis *v.* Váraljai, Stanislaus
 Stánticsius *v.* Stanics László
Starhemberg, Guido von (*Stabrenbergius*) 103
Starsich, Wolfgang (*Starsitz*) 232
Stella, Iohannes Martinus 53
 Stenelus *v.* Sthelenus
Stephanus I., S., rex Hungariae (*Sanctus /Sanctissimus / Divus Stephanus, Szent István, St. Stephen*) 19, 25, 26, 31, 37, 38, 46–48, 50–52, 54, 55, 57–60, 62–65, 84, 85, 108, 112, 152, 162, 219, 226, 227, 286, 332, 337, 338, 348, 350, 351
Stephanus I., ep. Quinqueecclesiensis (?) 338
Stephanus II., rex Hungariae 67, 164, 339
Stephanus III., rex Hungariae 69, 70
Stephanus IV., rex Hungariae 69
Stephanus V., rex Hungariae 57
Sthelenus* (*Stenelus*) 104
Strabon (*Strabo*) 210
Strozza, Tito Vespasiano 342
 Styerheim *v.* Styrum *fam.*
 Styrheinianus *v.* Styrum *fam.*
Styrum (*Styerheim, Styrheinianus, Styrumianus*) *fam.* 162, 171, 173
 Suarcemburgus *v.* Schwarzenberg
 Sulymanus *v.* Solymannus
Sulyok, Georgius (*Georgius II., ep. Quinqueecclesiensis*) 345
Surius, Laurentius 338
 Svarcemburgius *v.* Schwarzenberg
Svatoplugus, dux Moraviae (*Zwatoplugus, Zvvatapolug*) 46

- Szabó, Franciscus** (Szentimrei [Szabó] Ferenc Xavér) 184, 185, 196, 197
- Szabó, Moses** 122
- Szadmári *v.* Szadmári
- Szalatnoki, Szalatnokius *v.* Zalatnaky
- Szápári, Szápári *v.* Szapáry fam.
- Szapáry** (*Szápári, Szápári*) fam. 122, 128, 130, 131
- Szapolyai János *v.* Iohannes, rex Hungariae
- Szapolyai, Stephanus** (*Scepusiensis*) 92
- Százaz** (*Szároaz, Szározius*) fam. 128, 129, 168, 169
- **Georgius** (*Szározius*) 128, 129, 162, 165
- Szarka, Franciscus** (Szarka Ferenc, *Szarka de Lukafalva*) 10, 11, 18, 23, 24, 27, 28, 30, 35, 36, 39–41, 64, 118, 125, 126, 180, 182–184, 186–189, 192, 194, 195, 197–201, 203, 219, 220, 222, 275, 277, 297, 302–308, 310–316, 319, 322, 331, 354
- Szathmári, Georgius** (*Szadmári, Szathmári*) 344, 350
- Széchényi** (*Szecsényi, Szécsenius, Szécsenyi, Szécsényi*) fam. 220, 239, 240, 285, 287, 288, 293, 296
- **Georgius**, ep. Quinqueecclesiensis, primas (*Séchénius, Szécsenius, Szécsényi*) 336, 349, 350
- **Georgius**, comes (*Szécsényi, Szécsenius*) 287, 296
- **Paulus** (*Szécsényi*) 349
- Széchy, Nicolaus** (*Nicolaus Zéchy*) 91
- Szecsényi fam. *v.* Széchényi fam.
- Szecsődi, Matthaëus** (*Sexudius, Matthaëus*) 253
- Szegedy, Franciscus** (*Szegedius*) 295
- Szeges, Thomas *v.* Szigethy Tamás
- Szeglaki *v.* Kórogyi (Szeglaki?), Ladislaus
- Szegyesi, Thomas *v.* Szigethy Tamás
- Székely** fam. 171
- Székely, Jacobus** 91
- Szekeressy** (*Szekeressius, Szekeressi*) fam. 128, 129
- **Stephanus** (*Szekeressius, Szekeressius*) 128
- Szeles, Petrus** (*Seelus*) 229
- Szent Imre *v.* Emericus, S.
- Szent István *v.* Stephanus I., S.
- Szentimrei Szabó Ferenc Xavér *v.* Szabó, Franciscus
- Szentiványi, Martinus** (*Szentivanius, Szentiváni, Szentivánius, Szentivány, Szentiványius, Szt. Ivánius*) 52, 338–341, 345, 349, 351
- Szerecsen János** (*Iohannes Saracenus*) 245, 345
- Szerecsen Márk** (*Marcus Saracenus*) 258
- Szigethy Tamás**, iudex Albensis (Thomas Szeges, Thomas Szegyesi) 93, 94
- Szilva, Paulus** 226, 233, 234
- Szintzendorff *v.* Sinzendorf, Philipp Ludwig, Graf von
- Szokollu Musztafa *v.* Mustapha, basa Budensis
- Szolnok, comes *v.* Zonuk
- Szt. Ivánius *v.* Szentiványi
- Szücsy** (*Szücsius*) fam. 121
- Szűz Mária *v.* Maria, mater Iesu Christi
- Tahius *v.* Tahy, Franciscus
- Tahy, Franciscus** (*Tabius*) 259, 278
- Tallián** (*Tallian, Tallianius, Talliánius, Talliányius*) fam. 240, 241, 242, 293
- **Iosephus** (*Tallian, Talliánius*) 296
- Tar Zerind** (*Zirindus Calvus, Tar Szerénd*) 227
- Taurinus, Stephanus** 344
- Telegdy, Nicolaus** (*Telegdinus*) 348
- Teuffenbach, Christophorus** 101
- Themistocles**, dux Atheniensis 278
- Theodosius, II.**, imperator Imperii Romani Orientalis 164
- Thoas*** 104
- Thomas cardinalis *v.* Bakócz, Thomas
- Thomas, episcopus Iauriensis *v.* Bakócz, Thomas
- Thomas**, filius Petri castellani de Csókakő 115, 116
- Thököly, Emericus** 204
- Thrax *v.* Rácz, Iohannes; Rácz, Lazarus
- Thuroczi, Thuroczius iunior *v.* Turóczi, Ladislaus
- Thuroczius *v.* Thuróczy, Iohannes; Turóczi, Ladislaus
- Thuróczy, Iohannes** (*Thuroczius, Thuróczy senior*) 45–47, 52, 55, 56, 58, 67, 71, 72, 74, 167, 203, 210, 219, 228, 248, 250
- Thury, Georgius** (*Thuri, Thurius, Thuryus*) 98, 226, 231, 295
- Thury, Martinus** (*Thuri*) 232
- Thurzó, Georgius** (*Thurso, Thurzo*) 105, 131
- Thurzó, Sigismundus** (*Thurso*) 344
- Tiáti *v.* Fiáth fam.
- Timon, Samuel** (Timon Sámuel) 20, 32, 62, 87, 341, 346
- Toigo, Toigonus *v.* Tujgún
- Tomori, Paulus** (*Paullus Tomoraeus*) 81
- Tompa, Georgius** 346
- Tornielli, Domenico** (*Dominicus Torniellus*) 94, 95
- Tóth Gergely /Gregorius** (T. G.) 10, 12, 15, 133, 138, 147, 177, 187, 200, 299, 302, 310
- Tóti Lengyel, Gasparus** (Tóti Lengyel Gáspár) 184, 185, 196, 197
- Tördössi *v.* Fördös fam.
- Török (Enyingi)** (*Törökus ab Enning*) fam. 141, 151, 173
- **Franciscus** (*Turcus*) 229, 295
- **Valentinus** (*Turcus, Török ab Enying, Eningius, Enningius, Török ab Ening; Valentinus, Budae praefectus*) 93, 229, 243–245
- Transilvanus *v.* Gyula, vajvoda Transylvaniae
- Transylvanus *v.* Schesaeus, Christianus
- Traun** (*Traunius*) fam. 220, 287, 362
- Trautmansdorff, Friedrich** (*Fridericus Trauttmansdorffius*) 236
- Tubero, Ludovicus** 91, 140, 150, 210, 342, 343
- Tujgún**, basa Budensis (*Toigonus, Toigo, Foifo, Foigonus*) 226, 229, 230, 243, 246, 247, 289
- Turcus *v.* Török, Franciscus; Török, Valentinus
- Turóczi, Ladislaus** (*Thuroczi, Thuroczius, Thuroczius iunior*) 51, 55–58

- Ugrin**, de genere Csák, archiep. Strigoniensis (*Guilhelmus*) 339
- Uhrmüller, Wilhelm** (*Urmillerus, Vilhermus*) 292
- Ujlaci v. Újlaki, Laurentius
- Ujlaki v. Újlaki, Laurentius; Újlaki, Sebastianus
- Újlaki, Laurentius** (*Ujlaci, Újlaki, Laurentius dux*) 92, 226, 228
- Újlaki, Sebastianus** (*Ujlaki*) 248
- Újvárius, Uyvárius v. Újváry fam.
- Újváry** (*Ujvárius, Uyvárius*) fam. 120
- Ulpianus, M.** (M. Ulp. Iulianus) 129
- Ulysses*** (*Ithacus*) 104
- Urbanus VI.**, pontifex Romanus 341
- Urbanus, pontifex Agriensis v. Nagylucsei Orbán
- Urmillerus, Vilhermus v. Uhrmüller, Wilhelm
- Uscasales**, miles Cremonensis (*Ustales*) 94, 96
- Ustales* v. *Uscasales*
- Usvaldus, (ep.) Zagrabiensis v. Laki Túz Osvát
- Vagnerus v. Wagnerus
- Vagnerus, Iohannes v. Wagner, Johann
- Vak Bottyán, Vak-Bottyán v. Bottyán, Iohannes
- Valens**, imperator Romanus 328
- Valentinianus I.**, imperator Romanus 328
- Valentinus, Budae praefectus v. Török, Valentinus
- Valentinus, ep. Quinqueecclesiensis v. Alsáni Bálint
- Vallis v. Wallis fam.
- Váraljai, Stanislaus** (*Stanislaus, Váralli, Várallius*) 333, 345
- Varcocius v. Varkocs, Georgius
- Varga Szabolcs** 189, 201
- Varkocs, Georgius** (*Varcocius*) 93–95
- Varro, Marcus Terentius** 213
- Vas Mihály** (*Michael Ferreus*) 355, 356
- Vásárhelyi** (*Vásárhelyius*) fam. 128
- Vataius v. Wathay, Franciscus
- Vattayus v. Wathay, Franciscus
- Vecchi, Gabriele, Conte di** (*Vecchia, Vecchia*) 244, 281, 282, 285
- Vecchia v. Vecchi, Gabriele, Conte di
- Végh, Gregorius** (*Véghus*) 292
- Verancsics, Antonius** (*Verantius*) 247, 346
- Verböczy v. Werböczy
- Verbulch, Verbulchus v. Bulcsú
- Vérbulcsú v. Bulcsú
- Verebélyi, Michael** (*Verebelius, Verebélius*) 291
- Vergilius** (Publius Vergilius Maro, *Virgilius*) 336
- Veterani** (*Veteranius, Veterany, Veteráni, Veteránius*) fam. 307, 316, 323, 329, 330, 357, 361
- Vichárd, Alexander** (*Vichard*) 286
- Viczay** (*Viczai, Viczaius*) fam. 220, 240
- Vidos** fam. 241
- Vinkovics, Benedictus** (*Vinkovich, Vunkovitsch, Winkovich*) 349
- Virgilius v. Vergilius
- Virgin Mary v. Maria, mater Iesu Christi
- Vitéz, Iohannes II. v. Ianus Pannonius
- Vladislaus v. Wladislaus I., Wladislaus II.
- Volaterranus, Raphael Maffeus** 332
- Volfgangus v. Wolffgangus
- Vossius, Gerardus Iohannes** 338
- Vörös** (*Vörössius*) fam. 121, 129
- **Paulus** 121
- Vulcanus*** 218
- Vunkovitsch v. Vinkovics
- Wagner, Johann** (*Iohannes Vagnerus*) 107
- Wagnerus, Franciscus** (Franz Wagner, *Vagnerus, Vagnerus*) 26, 38, 40, 108, 171, 188, 200, 230, 281, 282, 308, 316, 333, 334, 355, 357, 358
- Walentinus, ep. Quinqueecclesiensis v. Alsáni Bálint
- Wallis** (*Vallis*) fam. 165, 169
- **Franz Paul Graf von** (*Franciscus a Paulla, comes a Vallis*) 162
- **Georg Olivier Graf von** (*Georgius Oliverius, comes a Vallis*) 162
- Wathay, Franciscus** (*Vataius, Vattayus*) 107, 108
- Wenceslaus**, rex Hungariae, **II.**, rex Poloniae, **III.**, rex Bohemiae (*Bohemus, Bohaemus*) 71
- Werböczy, Stephanus** (*Verböczy*) 345
- Winkovich v. Vinkovics
- Wladislaus I.**, rex Hungariae 75, 343
- Wladislaus II.**, rex Hungariae (II. Ulászló, *Uladislaus, Vladislaus, Polonus*) 25, 38, 48, 49, 58, 63, 78, 80, 88, 90–92, 188, 200, 220, 228, 344
- Zaigárius v. Zajgár
- Zajgár, Georgius** (*Zaigárius, Zajgár*) 287
- Zalatnaky, Georgius** (*Szalatnoki, Szalatnokius*) 348
- Zápolya v. Iohannes, rex Hungariae
- Zay, Franciscus** 247
- Zborowski** (*Sboroviorum*) fam. 347
- **Elisabeth**, uxor secunda Andreae Dudith 347
- Zéchy, Nicolaus v. Széchy, Nicolaus
- Zeilerus, Martinus** (*Zeillerus*) 171, 281
- Zerénius v. Zrínyi, Nicolaus poeta
- Zerinius v. Zrínyi, Nicolaus cap.
- Zichy** (*Zichius, Zichyus, Zychius*) fam. com. 125, 128–131, 183, 195, 220, 241
- **Adamus** (*Zichius*) 241
- **Emericus** (*Zichi*) 129
- **Iohannes** (*Zichi*) 127–129
- **Stephanus** (*Zichius, Zichi*) 110
- Zirindus (Calvus) v. Tar Zerind
- Zonuk**, comes (Szolnok) 47
- Zrinius v. Zrínyi fam.; Zrínyi, Georgius; Zrínyi, Nicolaus banus; Zrínyi, Nicolaus poeta
- Zrínyi** (*Zrinius*) fam. 205, 219, 282
- **Georgius** (*Zrinius*) 99, 100, 259, 289, 291, 292, 294, 295

- **Nicolaus**, cap. castris Szigetvár, banus (*Zrinius, Zerinius, Serinius*) 188, 200, 206, 207, 236, 243, 244, 249–256, 258, 259, 261, 263, 264, 266, 267, 270, 272–278, 281, 288, 290, 291, 294–296
- **Nicolaus**, poeta, banus (*Zrinius, Zerénius*) 205, 280, 292, 333, 334, 357
- Zvvatapolug v. Svatoplugus
Zwatoplugus v. Svatoplugus
Zychius v. Zichy fam.
- Zsámokly, Iohannes** (*Zsámokly, Sambucus*) 80, 188, 200, 231, 246–249, 345

Terjedelem:
25,5 (A/4) ív, Caslon betűtípussal

Tördelés:
Domokos György

Kiadó:
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Felelős kiadó:
Fodor Pál, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója

Nyomda:
Bétaprint Nyomda, Budapest
felelős vezető: Szabadi András ügyvezető